

ISSN 2074-1847

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ
ТОҶИКИСТОН
(мачаллаи илмӣ)

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)

4 (52)

БАХШИ ФИЛОЛОГИЯ
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИИ

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2009

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.

Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:

Саидов Н.С., сармуҳаррир
Исоматов М.М., ҷонишини сармуҳаррир
Каримов М.Б., ҷонишини сармуҳаррир
Исматов С.М., ҷонишини сармуҳаррир

Аъзоёни ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:

Қосимова М.Н., Бобоев Т.Б., Юсупов З.Н., Сафаров Ҷ.Х., Маҳмадов А.Н., Устоев
М.Б., Уроқов Д.У., Холиқов К.Н., Кабилов Ш.

Маҷалла бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

© Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2009
Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон
Вестник Таджикского национального университета

ЗАБОНШИНОСИ

ПАЙВАНДАКИ ЧУНКИ ВА ВАЗИФАҲОИ ОН ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ»

М.Н. Қосимова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар «Маснавию маънавию»-и Ҷалолуддини Румӣ пайвандакҳои тобеъкунандаи зиёде мавриди истифода қарор гирифтаанд, ба мисли ки, то, агар/гар/ар, чун, он ки, зи он ки, ҳар гоҳ ки, баъд аз он ки, пеш аз он ки. . . Лекин дар байни онҳо пайвандакӣ чунки мавқеи махсусро ишғол менамояд.

Пайвандакӣ чунки дар «Маснавию маънавию» се вазифаи грамматикиро адо кардааст. Ин пайвандак дар се хели ҷумлаи пайрав қорбасти мегардад. Дар баъзе адабиёти илмӣ мавҷуда ва луғатҳои қадимаву ҳозира вазифаҳои ин пайвандак қайд шудааст: замон, сабаб ва шарт.

Дар «Маснавию маънавию» пайвандакӣ чунки мустаъмал буда, ҳамчун воситаи асосии алоқаи тобеи грамматикӣ дар алоқамандии ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла хидмат менамояд.

1. Чунки – пайвандакӣ тобеъкунандаи замони, ки дар асри X ва минбаъд ҳам ба ин вазифа истифода шудааст (9, 400; 12, 278).

Пайвандакӣ чунки вазифаи яке аз воситаҳои асосии грамматикиро дар алоқамандии ҷумлаи пайрави замон бо сарҷумла адо мекунад:

Чунки сӯфӣ барнишасту шуд равон,
Рӯ дар афтодан гирифт ӯ ҳар замон (126)*

Чунки Усмон он аёнро айн гашт,
Нури фоиз[1] буду зиннурайн[2] гашт (142).

Чунки шукри гом карду раҳ бурид,
Лочарам з-он гом дар коме расид (124).

Мисраи аввали ин мисолҳо ҷумлаи пайрави замон аст ва ба вуқӯъ пайвастанӣ амали сарҷумларо ифода кардааст.

Хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрави замон бо пайвандакӣ чунки аз рӯи ифодаи худ гуногунанд. Хабарҳои сарҷумла ва ҷумлаи пайрав бо чунин шаклҳои замони ифода гардидааст:

1. Сигаи хабарӣ

а) Ҳар ду хабар бо замони гузашта ифода шудааст. Ин нави ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо пайрави замон мустаъмал аст:

Чунки вогаштам зи ҳайратҳои дил,
Тифлро он чо надидам, воӣи дил (366).

Чунки хотун кард дар гӯш ин калом,
Рӯзи дигар рафт наздики гулом (566).
Чунки аз ҳастии худ ӯ дур шуд,
Мунтаҳои кори ӯ маҳмуд буд (565).

Чунки очиз шуд зи сад гуна макид[3],
Чун занон ӯ чодаре бар сар қашид (655).

б) Хабарҳои сарҷумла – замони гузаштаи ҳикоягӣ бо пешванди ме- ва хабарҳои ҷумлаи пайрав – замони гузашта:

Баъди ғайбат чунки овард ӯ қудум
Дар замин, мегуфт ӯ дарси нучум (634).

в) Ҳар ду хабар – замони гузаштаи ҳикоягӣ бо йо-и ҳикоягӣ:

Чунки карданд сараш сӯи Яман,
Пили нар садасба гашт гомзан (628).

Маънои ин ҷумла чунин аст: Вақте ки пили модаро ба Яман фиристоданд, пили нар мисли нақлиёти садаспа (сад+асб+а) тохт.

* Аз нашри: Мавлоно Ҷалолуддини Муҳаммади Балхӣ. Маснавию маънавию. –Тоҳрон: Замон, 2001. -728с. – истифода гардид. Дар қавсайн саҳифаҳо аз ҳамин нашр нишон дода шудааст.

Дар ин ҷумлаҳо амали ҳам сарҷумла ва ҳам ҷумлаи пайрав дар замони гузашта паиҳам ба вуқӯъ пайваستاаст. Амали ҷумлаи пайрави замон пеш аз амали сарҷумла воқеъ гардидааст.

2. Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва сиғаи хабарӣ.

а) Хабар сарҷумла бо замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва хабари ҷумлаи пайрав бо замони гузаштаи сиғаи хабарӣ ифода ёфтааст:

Чунки гул бигзашту гулшан шуд хароб,

Бӯи гулро аз кӣ ёбем? -Аз гулоб (33).

б) Хабар сарҷумла – замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва хабари ҷумлаи пайрав – замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ:

Чунки ҳар дам роҳи худро мезанам,

Бо дигар кас созгорӣ чун кунам?! (560).

3. Хабар сарҷумла бо сиғаи амр ва хабари ҷумлаи пайрав бо замони гузаштаи сиғаи хабарӣ:

Чунки ошиқ тавба кард, акнун битарс,

К-ӯ чу айёрон кунад бар дор дарс (313).

4. Хабар сарҷумла – хабари номӣ ва хабари ҷумлаи пайрав – замони гузаштаи сиғаи хабарӣ:

Мо надонистем, эй хуш муштарӣ,

Чунки донистем, ту авлотарӣ (566).

Нон чу маънӣ буд, буд он хори сабз,

Чунки сурат шуд, кунун хушк асту габз[4] (117).

Дар ҳамаи ин ҷумлаҳо амали ҷумлаи пайрави замон пеш аз амали сарҷумла сар мезанад.

Пайвандаки **чунки** бо пайвандакҳои зерини замони муродифияти грамматикӣ дорад ва он дорои ҳамин маъноҳои грамматикӣ аст:

Пайвандаки вақте ки маънои умумии замони дорад:

Чунки водидем, ӯ мансур буд,

Мо ҳама зулмат будем, ӯ нур буд (330).

Чунки овардаш расулон, паҳлавон,

Гашт ошиқ бар ҷамолаш он замон (547).

Чунки зишту нохушу рухзард шуд,

Андак-андак дар дили ӯ сард шуд (21).

Чунки бо бебаргии ғурбат бисохт,

Барги бебарги ба сӯи ӯ битохт (337).

Ҳамин ки – аз ҳамин лаҳза оғозидани амал:

Чунки Ҳорис бо Суруқа гуфт ин,

Аз итобаш хашмгин шуд он лаин (319).

Чунки Сиддик аз Билоли дамдуруст

Ин шунид, аз тавбаи ӯ даст шуст (583).

Чунки халқ аз марги ӯ огоҳ шуд,

Бар сари ғураш қиёматгоҳ шуд (32).

Чунки ӯ афғанд бар ту сояро,

Дуздад он бемоя аз ту мояро (514).

Ҳар гоҳ ки – ифодаи амали такрор:

Чунки истоданд пеши тахти шох,

Ёри шабшон буд он шоҳи чу моҳ (630).

Чунки такво баст ду дасти ҳаво,

Ҳақгушояд ҳар ду дасти ақро (262).

Чунки аз амрудбун[5] мева сукуст[6],

Гашт андар назру аҳди хеш суст (258).

Чумлаи пайрави замон бо пайвандаки **чунки** дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб ва чумлаҳои мураккаби омехта низ истифода гардидааст.

Чумлаи пайрави замон бо пайвандаки **чунки** дар таркиби чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб:

Чунки диду шӯри ӯ бисёр шуд,
Ҳар ки суфӣ буд, бо ӯ ёр шуд (292).

Гуфт Ҳамза: «Чунки будам ман ҷавон,
Марг меидам, вадои[7]ин ҷаҳон» (303).

Чунки огаҳ шуд, давон шуд чаппу рост,
То биебад, к-он кучи[8] бурда кучост? (571).

Чумлаи пайрави замон бо пайвандаки **чунки** дар таркиби чумлаҳои мураккаби омехта низ меояд:

Чунки зад хартуми пил он шаб дар об,
Музтариб шуд[9] обу маҳ кард изтироб (285).

Чунки тухми насрро дар шӯра рехт,
Ҷ ба хашм омад, хаёл аз вай гурехт (26).

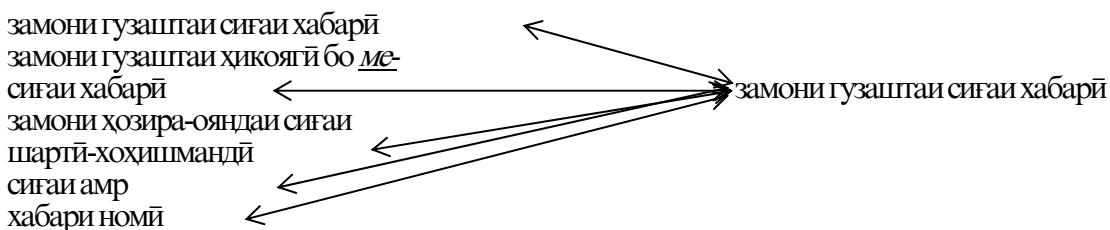
Чумлаи пайрави замон бо пайвандаки **чунки** дар ҳамаи мисолҳо пеш аз сарчумла ҷойгир шудааст.

Пайвандаки **чунки** дар «Маснавии маънавӣ» ба вазифаи пайвандаки замони серистифода аст ва яке аз вижаҳои услуби ин асар ба шумор меравад.

Мутобиқати шаклҳои феълӣ-хабарҳо бо пайвандаки **чунки** дар чумлаҳои пайрави замон:

Хабари сарчумла

Хабари чумлаи пайрав

замони гузаштаи ҳикоягӣ бо -ї Сиғаи хабарӣ
замони гузаштаи ҳикоягӣ бо -ї

Сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, Сиғаи хабарӣ,
замони ҳозира-оянда замони ҳозира-оянда

Яке аз хусусиятҳои барҷастаи чумлаи пайрави замон бо пайвандаки **чунки** дар он аст, ки хабари он бо замони гузашта, гузаштаи ҳикоягӣ ва ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ ифода гардидааст.

II. Чунки асосан пайвандаки тобекунандаи сабаб (1, 241; 2, 202-203; 3, 144; 4, 126-127; 5, 233-234; 6, 414; 7, 417; 8, 294; 9, 400; 10, 353; 11, 278; 12, 167; 13, 447; 14, 376-378; 15, 549; 16, 480; 17, 126, 134) аст.

Дар алоқамандии чумлаи пайрави сабаб бо сарчумла пайвандаки **чунки** дар таърихи забони адабӣ ва забони муосир ҳамчун яке аз воситаҳои асосии алоқаи грамматикӣ ғаъл аст (махсусан дар забони адабии ҳозираи тоҷик):

Чунки мақсуд аз вучуд изҳор буд,
Боядаш аз панду игво озмуд (433).

Чунки асли буд ҷурми он Билис,
Раҳ набудаш ҷониби тавба(ӣ) нафис (429).

Нури ҳар ду чашм натвон фарқ кард,
Чунки дар нураш назар андохт мард (33).

Чунки оби хуш надид он мурғи кӯр,
Пеши ӯ Кавсар намояд оби шӯр (408).

Дар ин навъи чумлаҳо сабаби ба вукӯъ пайвастанӣ амали сарчумла баён гардидааст.
Хабарҳои сарчумла ва чумлаи пайрави сабаб аз руи ифода гуногунанд.

1. Бо шакли замони гузаштаи сиғаи хабарӣ ифода ёфтани ҳам хабари сарчумла ва ҳам хабари чумлаи пайрав:

Як туруш дар шаҳри мо акнун намонд,
Чунки Ширин хусравонро барнишонд (511).

Чунки бӯйе бурду шукри он накард,
Куфри неъмат омаду биниш х(в)ард (29).

Пас Худо он қавро бӯзина кард,
Чунки аҳди Ҳақ шикастанд аз набард (513).

Монъ ояд ӯ зи диди офтоб,
Чунки гардаш рафт, шуд софиву ноб (405).

2. Хабарӣ сарчумла – шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва хабари чумлаи пайрав – шакли замони гузаштаи сиғаи хабарӣ:

Чунки мустағнӣ шуд [10] ӯ, тоғи шавад [11] (434).

3. Бо шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ҳар ду хабар:

Чунки гуянда надорад чону фар,
Гуфти ӯро кай бувад баргу самар?! (509).

Ин ҳама авсофшон некӯ шавад,
Бад намонад, чунки некӯчӯ шавад (562).

Каргасон маст аз ту гарданд, эй магас,
Чунки бар баҳри асал ронӣ фарас [12] (556).

4. Хабарӣ сарчумла – сиғаи амр ва хабари чумлаи пайрав – шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ:

Мурдааш хон, чунки мурдачӯ бувад (571).

5. Хабарӣ сарчумла – шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ ва хабари чумлаи пайрав – номӣ (ҳиссаҳои номии нутқ):

Бандаи ин дев мебояд шудан,
Чунки ғолиб ӯст дар ҳар анчуман (522).

6. Хабарӣ сарчумла – сиғаи амр ва хабари чумлаи пайрав – ҳиссаҳои номии нутқ (хабарӣ номӣ):

Чунки дар халлоқиям танҳо туй,
Кори разоқим ту кун муставӣ [13] (606).

7. Хабарҳо номиянд:

Чунки турк аз сатвати [14] саг очиз аст,
Ин «ауз»-у ин фиғон ноҷоиз аст (522).

Пайвандаки **чунки** ба вазифаи пайвандаки сабаб бо пайвандакҳои **зеро**, **зеро ки**, **азбаски** ҳамвазифа ва муродифи грамматикӣ аст.

Мутобиқати шаклҳои феълӣ-хабарҳо бо пайвандаки **чунки** дар чумлаҳои пайрави сабаб:

Хабарӣ сарчумла

Хабарӣ чумлаи пайрав

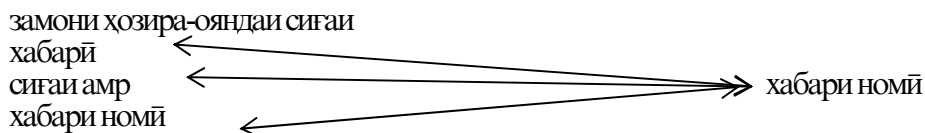
замони гузаштаи сиғаи хабарӣ
замони ҳозира-ояндаи сиғаи

замони гузаштаи сиғаи хабарӣ

шартӣ-хоҳишмандӣ

замони ҳозира-ояндаи
сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ
шартӣ-хоҳишмандӣ
сиғаи амр

замони ҳозира-ояндаи сиғаи

Хабари ҷумлаи пайрави сабаб бо замони гузаштаи сиғаи хабарӣ, замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва бо ҳиссаҳои номии нутқи ифода гаштааст.

III. Пайвандаки **чунки** ба вазифаи пайвандаки шартӣ низ омадааст, ки ин ҳодиса дар осори асрҳои X-XV низ мушоҳида гаштааст (9, 400; 11, 314; 12, 278).

Чунки дасти ақл нагшоёд Худо,
Хас физояд аз ҳаво бар оби мо (262).

Чунки харгӯше барад шере ба чоҳ,
Чун наёрад рӯбаҳе хар то гиёҳ?! (511).

Чунки ҳоким ин кунад андар гузин,
Чун кунад ҳукм аҳқами[15]ин ҳокимин?! (570).

Чунки ҳезум бозгирӣ, нор мурд... (110).

Хабари сарҷумла ва хабари ҷумлаи пайрави шартӣ бо чунин шаклҳои замони ифода ёфтааст:

1. Хар ду хабар бо шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳиш-мандӣ:

Чунки чузве ошиқи чузве шавад,
Зуд маъшуқаш ба қулли худ равад (87).

Чунки андар марг бинад сад вучуд,
Ҳамчу парвона бисузонад вучуд (116).

Чунки дармонӣ ба ғарқоби бало,
Пас «заламно» вирд сози[16]бар «вало» (495).

Чунки кушта гардад ин ҷисми гарон,
Зинда гардад ҳастии асрордон (154).

Офтоби гунбади азрак шавад
Киштии хуш, чунки мустағрак шавад[17] (578).

2. Хар ду хабар бо шакли замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ:

Чунки мебинӣ, чӣ меҷӯйӣ, мақол? (394).

3. Хабарӣ сарҷумла – замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳиш-мандӣ ва хабари ҷумлаи пайрав – замони гузаштаи сиғаи хабарӣ:

Чунки бо ӯ зид шудӣ, гардад чу мор (312).

4. Хабарӣ сарҷумла – замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳиш-мандӣ ва хабари ҷумлаи пайрав – замони ояндаи сиғаи хабарӣ:

Чунки сокин хоҳадаш кард аз миро[18],
Сӯи сохил афғанад хошоқро (101).

5. Хабарӣ сарҷумла – замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳиш-мандӣ ва хабари ҷумлаи пайрав – замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ:

Чунки чоду менамоёд сад чунин,
Чун бувад дастони чодуофарин? (454).

6. Хабарӣ сарҷумла – сиғаи амр ва хабари ҷумлаи пайрав – замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ:

Чунки дар мехат бибандад, баста бош,
Чунки бигшоёд, бирав, барҷаста бош (583).

7. Хабарӣ сарҷумла – номӣ ва хабарӣ ҷумлаи пайрав – замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ:

Чунки бо имон равӣ, пояндаӣ (301).

8. Хабарӣ сарҷумла – номӣ ва хабарӣ ҷумлаи пайрав – замони гузаштаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ:

Чунки имон бурда бошӣ, зиндаӣ (301).

9. Хабарӣ сарҷумла – замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва хабарӣ ҷумлаи пайрав – номӣ:

Одамӣ кай бӯ барад аз бӯйи ӯ,
Чунки хӯйи ӯст зидди хӯйи ӯ (292).

Дар ин ҳолат ҷумлаи пайрав пас аз сарҷумла ҷой гирифтааст.

10. Ҳар ду хабар номист:

Чунки мардӣ нест, ханҷарҳо ҷӣ суд?

Чун набошад дил, надорад суд худ (510).

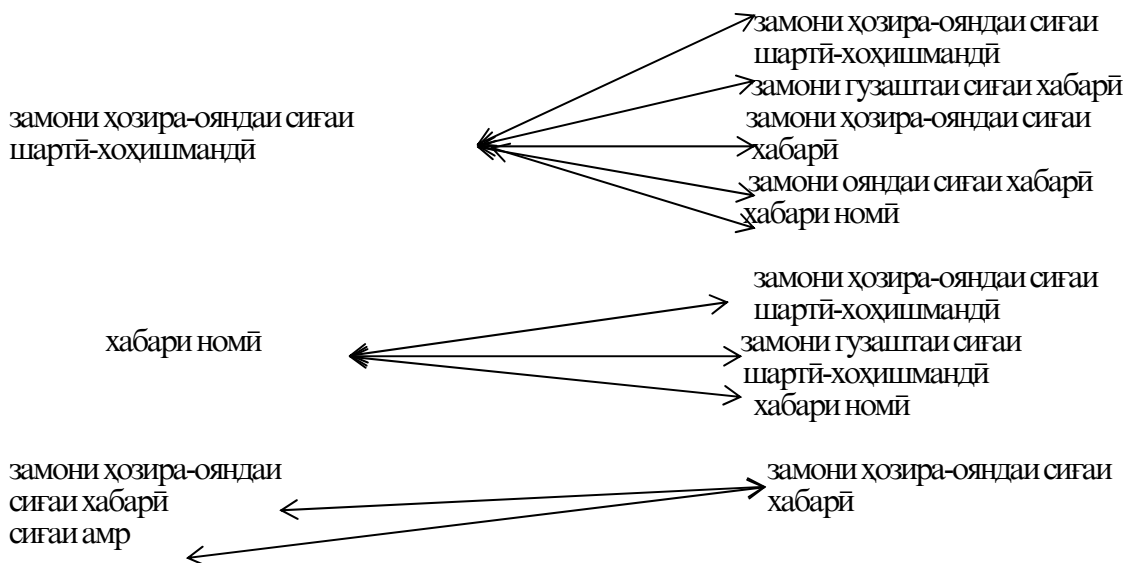
Агар хабарӣ сарҷумла бо замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода ёфта бошад, пас хабарӣ ҷумлаи пайравӣ шартӣ (бо пайвандакҳои **чунки**) бештар бо замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, замонҳои гузашта, ҳозира-оянда ва ояндаи сиғаи хабарӣ ва гоҳо бо хабарӣ номӣ ифода шудааст. Аз ин сабаб, дар ин ҷумлаҳо шартӣ имконпазир (реалӣ) ифода меёбад.

Ва чунон ки аз мисолҳо бармеояд, хабарӣ сарҷумла гоҳо бо замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ ва сиғаи амр ва ҷумлаи пайравӣ шартӣ бо замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ ифода гардидаанд.

Мутобиқати шаклҳои феълӣ-хабарӣ бо пайвандакҳои **чунки** дар ҷумлаҳои пайравӣ шартӣ:

Хабарӣ сарҷумла

Хабарӣ ҷумлаи пайрав

Ифодаи хабарӣ сарҷумла маҳдуд буда, бо замони ҳозира-ояндаи сиғаҳои хабарӣ, замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, сиғаи амр ва хабарӣ номӣ омадааст.

Байтҳое вомехӯранд, ки дар онҳо пайвандакҳои **чунки** ва **агар/гар/ар** чун муродифи грамматикӣ ба вазифаи пайвандакҳои шартӣ баробар қорбаст шудаанд:

Боз агар бошад сапеду беназир,

Чунки сайдаш муш бошад, шуд ҳақир (562).

Мурғро гар завқ ояд аз сафир[19],

Чунки чинси худ наёбад, шуд нафир[20] (38).

Чунон ки аз мисолҳо бармеояд, ҷумлаи пайравӣ замон танҳо бо се шакли замони сиғаи хабарӣ, ҷумлаи пайравӣ сабаб бо замони гузаштаи сиғаи хабарӣ, замони ҳозира-ояндаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва ҳиссаҳои номии нутқ ва ҷумлаи пайравӣ шартӣ бо шаклҳои бештари замонӣ (се шакли замони сиғаи хабарӣ, ду шакли замони сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ва хабарӣ номӣ) ифода гардидааст.

Ин мутобикати шаклҳои феълӣ-хабарҳо бо пайвандаки **чунки** аст. Бо пайвандакҳои дигар шояд хабари ин ҷумлаҳои пайрав бо шаклҳои дигари замонӣ низ ифода шавад.

Дар забони адабии муосири тоҷик ба вазифаи пайвандаки замонӣ ва шартӣ омадани **чунки** дар асарҳои мансуби забоншиносӣ қайд нагардидааст. Аз ин рӯ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ин вазифаҳо яшро пайвандаки **чунки** дар таърихи забони адабии тоҷик минбаъд охишта-охишта аз даст додааст.

КАЛИДВОЖАҲО: пайвандаки «чунки», сифаи хабарӣ, мутобикати шаклҳои феълӣ.

ЭЗОҲОТ

1. фоиз – файзбахш
2. зиннурин – соҳиби нури чашм
3. мақид – фиребу найранг
4. габз – гафс
5. амрудбун – дарахти нок
6. сукустан – рехтан, канда шуда афтодан
7. вадӯ – видӯ, падруд
8. куч – меши ҷангии шохдор
9. музтариб шудан – дар изғироб мондан
10. мустанғӣ шудан – тавонгар шудан
11. тоғӣ шудан – саркаш шудан, итоат накардан
12. фарас – асп
13. муставӣ кардан – дуруст кардан
14. сатват – ҳамла
15. аҳкам – ҳукмқунандатарин
16. вирдсохтан – дуо хондани пайдарпай берун аз намоз
17. мустағрақ шудан – ғарқ шудан
18. миро – ситезакорӣ, хусумат
19. сафир – садои хониши гарранда
20. нафир шудан – безор шудан, гурехтан, гурезон шудан

АДАБИЁТ

1. Гаффаров М.А. Персидско-русский словарь. Т.1. –М.: Наука, 1974. –с. 241.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми 1. –Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷ., 1956. –с. 202-203.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. –Душанбе: Нашр. дав. Тоҷ., 1963. –с. 144.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе: Дониш, 1989. –с. 126-127.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. –Душанбе: Ирфон, 1970. –с. 233-234.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. –Душанбе: Ирфон, 1973. –с. 414.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. –Душанбе: Маориф, 1982. –с. 417.
8. Киселева Л.Н., Миколайчик В.И. Дари-русский словарь. – М.: Русский язык, 1986. –с. 294.
9. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Қисми 1. –Душанбе, 2003. –с.400.
10. Луғати мухтасари тоҷикӣ-русӣ (тартибдиҳанда Я.И.Калонтаров).-Душанбе: Маориф,1988.с.353.
11. Нуров Амон. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ. 2. –Душанбе: ЭСТ, 1984. –с. 314.
12. Нуров Амон. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ. Ҷ. 2. –Душанбе: Маориф, 1990. –с. 278.
13. Персидско-русский словарь (составитель проф. Б.В. Миллер). –М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1953. –с. 167.
14. Таджикско-русский словарь.-М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1954.с. 447.
15. Тоҷиев Д.Т. Осори мунтахаб. –Душанбе: Деваштич, 2005. –с. 376, 378.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. –М.: Советская энциклопедия, 1969. –с. 549.
17. Фарҳанги форсӣ ба русӣ. Ҷ.1. –М.: Русский язык, 1983. –с. 480.
18. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 4. –Душанбе: Дониш, 1984. –с. 126, 134.

СОЮЗ **ЧУНКИ** И ЕГО ФУНКЦИИ В «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ»

М.Н.Қасимова

В «Маснавию маънавию» Джалолуддина Руми подчинительный союз **чунки** является многофункциональным. Этот союз употребляется как основное средство подчинительной синтаксической связи придаточных предложений времени (**чунки** – когда), причины (**чунки** – потому что) и условия (**чунки** – если) с главным предложением.

В современном таджикском литературном языке союз **чунки** употребляется только как союз придаточного предложения причины. Со временем союз **чунки** потерял функции союза придаточных предложений времени и условия.

ABOUT SOME LEST USING VERBS IN “MASNAVII MANAVI”

M.N. Qosimova

There were researched 14 lest using verbs in the article of Mavlavi Rumi's work “Masnavii Manavithose” as... Some of them have area nature (character) as they belong this or that tajik (persian) dialects of the XIII century.

Subordinating conjunction **чунки** in Jaloludini Rumi's work “Masnavii Manavi” has a lot of functions. This conjunction serves as the main resource of subordination syntactical links of supplementary sentences of time (when), reason (because), of condition (if) with the main sentences.

ФЕЪЛҲОИ ҲАРАКАТ ДАР «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ж. Гулназарова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми забоншиносии рус ва Аврупо доир ба феълҳои ҳаракат тадқиқотҳои зиёде ба анҷом расидаанд. Олимони забоншинос доир ба хусусиятҳои умумию тафовути ин гурӯҳи феълҳо фикру андешаҳои ҷолиб иброз намудаанд. В.В. Виноградов баъзе хусусиятҳои феълҳои ҳаракатро таҳқиқ намудааст. Ӯ дар бораи тафовут ва таносуби ин гурӯҳи феъл маълумот дода, хусусиятҳои феълҳои ҳаракати яқсамгаро зикр мекунад (3, 429). Ҳамчун намуна мақолаҳои А.П. Аверьянова (1), асарҳои Л.М. Василийев (2) ва дигарон гувоҳи ин гуфтаҳоианд. Аммо дар илми забоншиносии тоҷик ин гурӯҳи луғавӣ-маъноӣ ханӯз ба таври бояду шояд ҳаллу фасл нашудааст. Албатта, доир ба маъноӣ феъл фикру ақидаҳои олимони тоҷик чун М. Н. Қосимова (12; 13; 14; 15), С. Ҳалимов (38), Ҳ. Маҷидов (16), Ҳ. Талбакова (29; 30; 31), П. Ҷамшедов (7), Д. Саймидинов (25; 26; 27), А. Ҳасанов (39) ва дигарон вучуд дорад. Боиси хурсандист, ки солҳои охир доир ба ин масъала забоншиносони тоҷик тавачҷӯҳи хосса зоҳир намудаанд. Ташаббуси Д. Исқандарова (9; 10), Н.Р. Ғаниева (4), Р. Усмонов (32), Н. Каримова (11) иқдоми некест баҳри таснифи маъноӣ феъл дар забони тоҷикӣ.

Феълҳои ҳаракат дорои хусусиятҳои хоси маъноӣянд ва дар асари безаволи Ҷомӣ «Баҳористон» низ хусусиятҳои маъноӣ феълҳои ҳаракат ифода ёфтаанд. «Феълҳои ҳаракат дар иртибот ба самти воқеъ гардидани амал ба чанд гурӯҳ шомиланд: а) ҳаракат ба сӯи муқобил; б) ҳаракат ба сӯи муқобил ва самтҳои дигар бо доштани тафовут дар суръати иҷрои он; в) ҳаракат ба сӯе ва ё ҷонибе; г) ҳаракат ба боло; д) ҳаракат ба поён» (26, 150).

Ҳаминро бояд қайд кард, ки «таҳлили дурусти воҳидҳои луғавӣ-маъноӣ чун лексикаи шоирона (эстетикӣ) махсусиятҳои худро дорост, ки барои фаҳмидани табиати забони адабиёти бадеӣ-яке аз ҷузъҳои асосии илм дар бораи маъно, хеле ва хеле муҳим аст» (18, 136).

Феълҳои ҳаракатро дар «Баҳористон» аз рӯи маъно ба ҷаҳор гурӯҳи метавон тасниф кард:

1. Феълҳои ҳаракат ба боло. Феълҳои ҳаракат ба боло ё «фароз» вобаста ба самти воқеъ гардидани амал гурӯҳбандӣ мешаванд. Яъне феълҳои ба ин гурӯҳ шомиланд, ки маъноӣ самти иҷрои ҳаракат ба боло аст. Дар илми забоншиносии тоҷик то ханӯз чунин гурӯҳи феълҳои ҳаракат ба пуррагӣ на дар забони тоҷикӣ (умуман), на дар забони осори ин ё он адиб, ё шоир, на дар мисоли ин, ё он асари бадеӣ ҳаллу фасл нагаштааст. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки муҳаққиқон доир ба ин масъала фикру ақида иброз накарда бошанд. Масалан, С. Иброҳимов дар кори илмӣ хеш «Русские глаголы движения и их таджикские соответствия» ва Н. Каримова дар «Лексико-семантическая классификация некоторых групп глаголов в русском и таджикском языках» дар муқоиса бо забони русӣ ибрази андеша намудаанд (ниг ба: 8; 11). Р. Усмонов низ панҷ гурӯҳи феълҳои содаи ҳаракатро дар «Маснавийи маънавийи Мавлавӣ нишон медиҳад, ки дар он гурӯҳи феълҳои ҳаракат ба боло низ ҷой доранд (ниг. ба: 32). Маъноӣ ҳаракат ба боло дар «Баҳористон» бо ёрии феълҳои сода, сохта ва таркибии номӣ ифода ёфтаанд.

а) феълҳои сода: рустан, дамидан, паридан, хестан, ҷастан.

- рустан ба маъноӣ сабзидан:

В-аз латоиф ба ҳар гулистоне,

Руста гулҳо, дамида райҳонҳо.(14)[1]

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» дар мавриди калимаи рустан чунин шарҳ омадааст: «рустан ниг. рӯидан» (34, 152), (19, 77) ва дар мавриди вожаи рӯидан дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ»: «нумув кардан, сабзидан, кабуд шудан» (34, 160) омадааст ва дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» гуфта шудааст: «сабзидан, нумув кардан, нашъунамо кардан, баромадан» (20, 83), ки дар байти мазкур низ ба ҳамин маъно омадааст.

- дамидан ба маънои сабзидан, рӯидан, аз хок баромадан:

В-аз латоиф ба ҳар гулистоне
Руста гулҳо, дамида райхонҳо (14)

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» дамидан чунин маънидод шудааст: 1. аз хок баромадан, рӯидан, нумув кардан, сабзидан; 2. баромадан, тулӯъ кардан, намоён шудан, пайдо шудан (19, 186).

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ»: дамидан II. 1. сабзидан, рӯидан, аз хок баромадан. 2. баромадан, тулӯъ кардан, намоён шудан, пайдо шудан. 3. ҷӯш задан, ҷӯшида баромадан (33, 320).

- паридан ба маънои ба ҳаво баланд шудан, ба воситаи пару бол парвоз кардан: Ногоҳ мурғе бипариду овоз кард (51).

- хестан ба маънои боло шудан:

Овози Алию бонги халхол омад,
Яъне хезед, к-омад он чорда(х) моҳ (82).

- частан ба маънои яку яқбора хестан:

Аз ҷой бичасту вайро ба садр нишонд ва дар сафи ниол нишаст (103).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» частан: 1. хез кардан, паридан, ҷаҳидан; 2. паридан рафтани резаҳои ягон чизи саҳт ҳангоми шикастан; 3. давидан, тохтан; 4. ҳаракат кардан, ба ҷунбиш даромадан; 5. растан, раҳой ёфтан, халос шудан, начот ёфтан маънидод шудааст (20, 440). Дар ин маврид частан феълӣ ҳаракат ба боло аст, яъне хестан бо суръати тез, хестан бо тафовут дар суръати ҳаракат. б) феълҳои сохта: баромадан, бархостан\бархестан, барчастан.

Бояд гуфт, ки пешванди «бар» барои равшан намудани маънои ҳаракат ба боло хизмат мекунад. Чунончи: «Пешванди бар аз рӯи баромади таъриҳӣ бо пешоянди бар-ифодакунандаи ҷойгирӣ дар болои ашё ё ҳаракат ба боло алоқаманд аст» (22, 16). Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» омадааст: «Ин префикс (бар- Г.Ж.) маънои ба боло, берун, бар, рӯй, сатҳ ва қафо ҳаракат доштанро ба вучуд меоварад» (5, 228). Д. Саймиддинов қайд мекунад, ки «пешванди айақ-ҳаракат ё амал ба фароз ва ё боло, ба рӯи чизе ва ё наздик шудан ба чизе»-ро ифода мекунад (26, 153).

- баромадан ба маънои боло рафтан, баланд шудан:

...охири ҳар рӯз ба бом баромади ва рӯй ба офтоб кардӣ ва гуфтӣ (23)...

- бархестан\бархостан ба маънои баланд шудан, ба по хостан:

Бархезу он ушгури гумшударо суроғкунон ба он қабила бигузар ва бо ҳеч кас номи ман мабар... (81)

...фақеҳе маъруф ба Ибнуссаққо бархосту масъалае пурсид (28).

- барчастан ба маънои зуд бархестан:

Аштар аз ҷой барчасту истикбол кард ва салом гуфту даст бӯсид (82).

в) феълҳои таркибии номӣ: боло омадан, боло рафтан, бар пой хостан.

- боло омадан ба маънои баланд шудан:

Дидам, ки ду сабуи азим ба души ман боло омаданд (22).

- боло рафтан ба маънои баромадан, баланд шудан.

Муқаррабони салотин чун гурӯҳеанд, ки ба кӯҳи баланд боло мераванд, аммо оқибат ба залозили қаҳр ва навозили даҳр аз он кӯҳ ба зер хоҳанд афтод (46).

- бар пой хостан ба маънои аз ҷой хестан:

Пешӣ халифа бар пой хост, ки се чиз овардаам, ки ҷуз мулуқро набояд ва ҷуз салотинро нашояд (36).

Маънои ҳаракат ба боло бо сохти мухталифи феъл (сода, сохта, таркибӣ) ифода меёбад. Агар дар феълҳои сода (дамидан, паридан) ин маъноро фақат феъл ифода кунад, дар феълҳои сохта (баромадан, бархестан\бархостан) пешванд ёри мелиҳад ва дар феълҳои таркибии номӣ (боло омадан, боло рафтан, бар пой хостан) ҷузъи номӣ бо робита дар феъл маъноро таъин ва дақиқ менамояд.

2. Феълҳои ҳаракат ба поён маънои ба нишеб ҳаракат карданро ифода мекунад. Д. Саймиддинов дар қатори дигар гурӯҳҳои маъноӣ ин гурӯҳро низ номбар кардааст (26, 151). Р. Усмонов як гурӯҳи феълҳои содаи «Маснавии маънавий»-и Мавлавиро чунин номгузорӣ мекунад, аммо дар дохили ҳамон гурӯҳи маъноӣ маъноҳои дигари феълҳои маъноӣ ҳаракат ба поён доштаро низ мавриди

баррасӣ қарор медиҳад (32, 87). Дар «Баҳористон» чунин феълҳо маънои ҳаракат ба поёнро ифода мекунанд:

а) феълҳои сода: афтидан\афтодан, ғалтидан, рехтан, боридан.

Бояд зикр кард, ки сермаъноӣ ба аксари феълҳои «Баҳористон» хос аст ва ин гурӯҳи феълҳо низ ба ғайр аз маънои асли тобишҳои маъноии зиёдеро дар худ таҷассум мекунанд. Чун далел метавон феъли афтоданро мисол овард.

Эроншиносон Р.С. Расторгуева ва А.А. Керимова қайд кардаанд, ки «аломати аввали феъли афтодан (афтодан)- а-\\у- аз пешванди қадимии ава- мондааст» ва ҷои дигар меоранд: «Бояд зикр кард, ки айни замон ин воҳидҳо дар асоси феъл махлут гашта, хусусияти пешвандии худро аз даст додаанд» (22, 15).

Дар «Этимологический словарь иранских языков» зикр шудааст: «ава+ ау-: 1) афтодан, фурумадан; 2) рафтани аз...; 3) рафтани, раҳсипор шудани» (23, 112). Ин ҳолатро низ Д. Саймиддинов зикр намудааст (26, 152). Р. Усмонов дар рисолааш чунин феълҳоро (афтодан, пазируфтани, омехтани...) «феълҳои сода бо пешвандҳои таърихӣ» номгузорӣ мекунанд (32, 55).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» 9 маънои феъли афтодан омадааст ва зери рақами аввал маънои фуру омадан, ғалтидан оварда шудааст. Мавриди қайд аст, ки дар асари мазбур, мутаассифона, фақат осори манзуми Ҷомӣ шарҳу тафсири ҷамъааст (ба истиснои «Баҳористон»). Аммо новобаста аз ин маънои феъли афтоданро муаллиф хуб эзоҳ додааст (19, 57).

- афтидан ба маънои фуру омадан, ғалтидан:

Бувад айвони курби шоҳ воло,
Ба ин айвон марав бисёр боло,
Ки тарсам, чун аз он айвон дарафти,
Зи ҳар афтодае маҳкамтар афти (46).

- афтодан ба маънои ба поён афтодан:

Оқибат ба залозили қаҳр ва навозили даҳр аз он кӯҳ ба зер хоҳанд афтод (46).

Феъли афтодан дар «Баҳористон» дар шакли фитодан низ омадааст:

Ба мақсад норасида пар бирезад,
Фитад з-он сон, ки ҳаргиз барнаҳезад (112).

М.Н. Қосимова дар китоби худ «Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик» меорад, ки як навъи алифи зоиҷ овозҳои а, и ва у-ро ифода мекунанд ва «дар сурати афтидани алифи зоиҷ калима бо ҳамсадо сар мешавад ва садоҳои баъд аз он омада а, и, у аст. Ҳаҷои дуҷуми ин навъи калимаҳо бо ҳамсадоҳои с, ғ, б, т оғоз меёбад (12, 63).

- боридан ба маънои рехтани, фуру рехтани:

Мағрур машав ба мол чун беҳабарон,
Зеро ки бувад мол чу абри гузарон.
Абри гузарон агарчи гавҳар борад,
Хотир наниҳад марди хирадманд бар он (83).

- рехтани ба маънои ба поён равон шудани, ба нишеб ҷорӣ шудани, афтидани:

Дастӣ ман бар қадаҳ омаду сарнагун шуд ва ширҳо бирехт (83). Чун берун омадам, савор шавам, дидам, ки беруни хона хуни бисёр рехтааст (69).

Ба мақсад норасида пар бирезад,
Фитад з-он сон, ки ҳаргиз барнаҳезад (112).

- фигандан ба маънои поин\зер партофтани:

Аз сифла нили макрамат уммед доштан,
Киштии ба мавҷи лучҷаи хирмон фикандан аст (155).

б) феълҳои сохта: дарафтидан, дарандоختани.

- дарафтидан ба маънои ғалтидан:

Ки тарсам, чун аз он айвон дарафти,
Зи хар афтодае маҳкамтар афти(46).

- дарандохтан ба маънои ба зудӣ фаромадан аз чизе ё чое, ба поён ҳаво додан:

...юсуфвор ба бозораш бурдам ва бар харидорон шамоилу ахлоқаш баршумурдам, ногоҳ дарзии аҳли нозанинсаворе, балки дар хонаи зин зебонигоре он чо расид ва ба гӯшаи чашм он ғуломро бидид ва худро аз борагӣ дарандохт ва дар паҳлӯи ӯ манзил сохт... (76)

Феъли дарандохтан дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» чунин шарҳ ёфтааст: оғоз кардан, сар кардан; нақл кардан, гуфтан (19, 189). Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ»: 1. ҳаво додан, андохтан чизеро ба тарафе. 2. андохтан, ҷой гирондан (33, 325).

Шарҳи аввалӣ дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» бо феъли овардаи мо мувофиқат мекунад, яъне дар ин маврид ба маънои ҳаво додан ба поён омадааст (ҳаракат ба поён бо тағйири суръат).

в) феълҳои таркибии номӣ: фурӯд омадан, фурӯ рафтан, роҳи қаъри дарё бардоштан.

- фурӯд омадан ба маънои поён омадан, ба зер омадан, фаромадан:

Аз бом фурӯд омадаму мутанаккирвор ба Кӯфа даромадам ва ҳеч касро наmeshинохтам, ки пешӣ вай пинҳон шавам(65).

- фурӯ рафтан ба маънои ба зер рафтан:

Ба об фурӯ рафт(152)

- роҳи қаъри дарё бардоштан ба маънои ба зерлумки дарё рафтан:

Ин бигуфту роҳи қаъри дарё бардошт ва ғуқро бар сохил танҳо бигузошт(157).

Бояд гуфт, ки дар мисоли охир ҷузъи номии феъл ибораи изофӣ аст ва маҳз ҳамин ибораи изофӣ маънои ҳаракат ба зеро пурра ва сахҳ намудааст. Аз ин ҷост, ки «ҷузъи номӣ маънои феълро муқаррар ва муайян мекунад» (5, 232).

3. Феълҳои ҳаракат ба ҷаҳор сӯй. Ин гуруҳи феълҳоро ба ҷаҳор зергурӯҳи ҷудо намудем. Шояд саволе ба миён ояд, ки дар қадом асос чунин гуруҳбандӣ шуд? Чӣ тавре ки пештар низ қайд намуда будем, дар таснифоти маъноии феъл ханӯз як меъёри муайяни ҷудо кардани гуруҳҳои маъноӣ вучуд надорад. Таснифот, пеш аз ҳама, бояд ба меъёрҳои ҳамон забон мувофиқ бошад ва чӣ тарз маводи таҳқиқшаванда гуруҳбандӣ мешавад, ба малака, истеъдод ва дониши муҳаққиқ вобастагии зиҷ дорад. Чунончи: «омӯзиши функцияҳои асосии забон нақши гуногун доштани воҳидҳои забонро вобаста ба мақсад ва хусусияти истифодабарии онҳо, роҳҳо ва тарзи мухталифи ифодаи маъноӣ воҳидҳои забониро, инчунин, бо назардошти махсусияти ин ё он функцияи забон таҳлили маъноии ин ё он воҳиди забонро муайян мекунад» (18, 136).

3.1. Феълҳои ҳаракат ба дохил. Ба гуруҳи феълҳои ҳаракат ба дохил феълҳои шумиланд, ки маънои ворид шудан ба ҷоеро доранд. Ҳаракат ба дохил бо ёрии чунин феълҳо ба амал меояд:

а) феълҳои сода: шудан, расидан, гузаштан.

- шудан ба маънои даромадан:

Модару хоҳари вай шуданду маро аз дасти ӯ кашиданд. Вайро берун бурданд(84).

Л. С. Пейсиков зикр мекунад, ки дар охири мавҷудияти забони форсии миёна ва ибтидои форсии нав феъли шудан ҳамчун феъли ёвар хизмат мекунад (21, 101). Б. Сиёев меорад: «Шудан нахуст ҳамчун феъли мустақил дар маънии рафтан ва даромадан истеъмол шудааст» (28, 136). Парвиз Нотили Хонларӣ зикр мекунад, ки феъли шудан ба маънои рафтан, омадан, гардидан истифода шудааст (37, 266). Додихудо Саймиддинов дар «Вожаномии феълҳои паҳлавӣ» овардааст: «шудан-рафтан» (25, 39). Р. Усмонов қайд мекунад, ки «бино ба қайду ишораи муҳаққиқон, феъли мазкур аз ҷумлаи вожаҳои қадимтарини эронӣ буда, ханӯз 2500 сол қабл он дар сангнавиштаҳои мехӣ ва баъдан матнҳои порсии миёна ба маънои мустақили рафтан ва мурдан мустаъмал будааст» (32, 23). Номбурда 10 тобиши маъноии феъли шуданро дар «Маснавии маънавий»-и Мавлавӣ нишон медиҳад, ки аз онҳо феъли мазкур дар мавриди дуҷум ба маънои даромадан, дохил шудан, ворид шудан омадааст (32, 24).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» шудан бо чор маъно шарҳ ёфтааст: 1) мубаддал гаштан; 2) равон шудан; 3) боло рафтан; 4) фаро расидан (20, 348). Феъли мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чун феъли мустақил бо 5 маъно: аз ҳоле ба ҳоле гардидан, гаштан; рафтан; гузаштан, анҷом ёфтан; аз даст рафтан, барбод рафтан; мурдан, вафот кардан (34, 602) тафсир шудааст. Чӣ тавре ки маълум гашт, дар хар ду луғат феъли шудан ба маъноии даромадан, дохил шудан шарҳ наёфтааст. Л.С. Пейсиков қайд кардааст, ки «гоҳ маънои луғавии қалимаҳо низ новобаста ба мустақилияти онҳо аз руи иртиботаш бо воҳидҳои луғавии ҳамшафат муайян мегардад» (21, 4).

- расидан ба маънои даромадан:

Чун ба хона расидаму дар бибастам... (77)

- гузаштан ба маънои даромадан:

Бо якдигар ба боғе гузаштанд(151).

Доир ба феъли гузаштан: «гу- (баъзан ку-) дар феъли гузаштан аз пешванди таърихии *vi-*, ки самти ҳаракат ба тарафҳои мухталифро нишон медиҳад, маншаъ гирифтааст, яъне дар ин ҷо «гу-» пешванди таърихӣ аст ва барои ифода намудани самти ҳаракат мавқеи худро дорост (22, 15).

б) феълҳои сохта: даромадан, даррафтан.

Дар феълҳои сохта пешвандҳои феълсоз барои ифодаи маъноӣ мушаххаси феъл мавқеи муҳимро дороянд. Пешванди дар- низ ба ҳамин гуруҳ шомил аст. Чунончи, муҳаққикон қайд мекунанд, ки ин пешванд аз пешоянди андар\дар асос ёфта, ҳаракат ва равиши амалро ба дохил ифода мекунанд (26, 155-156; 28, 80).

- даромадан ба маъноӣ дохил \вориди ҷое шудан:

Ба дари сарои бузурге расидам, даромадам (65).

- даррафтан ба маъноӣ дохил шудан:

- Маро матарсон, ки агар ба коми наҳангу даҳани паланг даррафтаӣ, ман дар қафои туам (156).

Феъли мазкур дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ба маъноӣ даромадан, дохил шудан, рафтан шарҳ ёфтааст (19, 195).

в) феъли таркибии номӣ: дарун рафтан.

- дарун рафтан ба маъноӣ ба дохил рафтан:

Гурбавор камин карду вайро бигрифт ва риштаи дароз дар пойи ӯ басту бигузошт, то ба сӯроҳи худ дарун рафт ва ба андозаи ришта ғаври онро бидонист (153).

3.2. Феълҳои ҳаракат ба берун. Дар «Баҳористон» феълҳои ҳаракат ба берунро фақат феълҳои таркибии номӣ ифода намудаанд. Ба ин гуруҳ феълҳои берун омадан, берун рафтан шомиланд.

- берун омадан ба маъноӣ берун рафтан, берун шудан:

Дар бикӯфт. Соҳиби байт берун омад (73). Дидам, ки аламҳои сиёҳ аз Кӯфа берун омад (64).

- берун рафтан ба маъноӣ бадар шудан аз ҷойе:

Он ғулом берун рафту як-як ғусфандро мекушту он мавзёро мепахту пеши ман меовард (69).

- берун овардан ба маъноӣ касе ё чизро берун\бадар кардан, овардан:

Бифармуд, то канизакро берун оварданд ва таслими вай карданд (63).

Дар мавриди феълҳои дарун рафтан, берун омадан, берун рафтан бояд гуфт, ки дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» дар фасли доир ба феълҳои таркибӣ омадааст: «шумора, зарф ва баъзе шаклҳои феъли ҳоли сифати феълӣ, ки як андоза тобиши исмӣ ё сифати пайдо кардаанд, низ ҷузъи номии феъли таркибӣ мешаванд, вале каммаҳсуланд» (5, 233). Ҳамон ҷо дар фасли оид ба зарфи макон зикр шудааст: «Зарфҳои макони забони тоҷикӣ миқдоран каманд: дарун, берун, пеш, қафо, боло, поён ва ғайра. Калимаҳои номбурда аслан исманд» (5, 273). Мо медонем, ки зарф аломати амал, ашё ва аломати аломатро мефаҳмонад. Дар ин мисолҳо калимаҳои дарун ва берун на аломати амал, балки самти ҳаракатро ифода карда истодаанд ва мо шартан ин феълҳоро феълҳои таркибӣ номидем.

3.3. Ҳаракат ба самтҳои муқобил. Ин гуруҳи феълҳо ҳаракат аз ҷое ё ҳаракат ба ҷоеро ифода мекунанд, ки самтҳои мухталифи ҳаракатро нишон медиҳанд.

Ҳаракат ба самтҳои муқобил дар «Баҳористон» бо ёрии феълҳои аз ҷиҳати сохт гуногун ифода меёбад:

а) феълҳои сода: омадан, рафтан, расидан, сипардан, буридан.

- омадан¹ ба маъноӣ рафтан

Шоире ба таваққуи ғолида ба дари хонаи Маъни Зоида омад (70).

- омадан² ба маъноӣ дучор шудан, рӯ ба рӯ шудан:

Аввал касе, ки маро пеш омад, он канизак буд (81).

- рафтан ба маъноӣ ҳаракат кардан, равон шудан:

Сиддик ба масҷид рафту хоҷаи канизакро талабид (73).

- расидан¹ ба маъноӣ омадан:

Дар ин суҳан буд, ки лашкариёни вай расиданду бар вай салом гуфтанд (51).

- расидан² ба маъноӣ тамос ёфтан, бархӯрдан; пайваст шудан, иттисол ёфтан:

Мурид он аст, ки аз нахуст бор, ки ҳазрати ҳақро нишонаи қасди худ созад, то ба вай нарасад, ба ҳеч чиз наёроманд ва ба ҳеч кас напардозад. (18).

- расидан³ ба маъноӣ рафтан:

Ба шавҳари худ бирас, ки дар чашми вай сафедӣ воқеъ аст (91). Зуд бошад, ки ба падари ман бирасӣ ва ӯ хуни худ аз ту хоҳад (66).

- расидан⁴ ба маъноӣ дарёфтан:

Як рӯзу як шаб ва як рӯзи дигар то шаб роҳ буридан, то ба он диёр расиданд (81).

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки феъли расидан танҳо дар «Баҳористон» ҷор наваъи маъноӣ ҳаракатро ифода кардааст. Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» расидан чун феъли мустақил бо 8 маъно шарҳ ёфтааст (ниг. ба: 20, 55).

- сипардан ба маъноӣ гузаштан:

Ба тазарруъ масипар роҳи халосӣ, ки ба он,
Аз бадаш гар гузаронӣ, батаре гирад пеш(164).

- буридан ба маънои убури кардан, гузаштан:

Баҳри ту бар бару баҳр биштофтаам,
Хомун бибурида кӯх бишкофтаам(18),

б) феъли сохта: даррасидан.

- даррасидан ба маънои омадан:

Аъробие аз бодия даррасид(94).

А. Нуров дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» феъли мазкурро чунин шарҳ додаст: «расида омадан, фаро расидан, омадан» (19, 195).

в) феълҳои таркибии номӣ: равон шудан, равон будан, гузар афтодан, роҳ буридан, рӯй ниҳодан, қадам бардоштан, дар роҳ даромадан.

- равон шудан ба маънои рафтан:

Пас дасти канизакро бигрифту ба хонаи худ равон шуд(63).

- равон будан ба маънои раҳсипор шудан:

Ё ибнуззонийин, равон бош ба ҳукми амиралмӯъминин, чаҳор дирам бидех(93).

Дар мавриди равон будан ва равон шудан дар «Система таҷриқии глагола» омадааст: «Калимаҳои ларзон, пурсон, гурезон... ҳамчун сифат истифода мешаванд ва мисли дигар сифатҳо дар таркиби феълҳои таркибӣ бо феълҳои шудан, будан ва баъзан бо феъли гардидан меоянд. Чунин ҳолат бештар бо калимаи равон дар феълҳои равон шав, равон буд, равон аст дида мешавад» (22, 210).

- гузар афтодан ба маънои рафтан

Рӯзе гузариш ба дори наҳосин уфтод(61).

- роҳ буридан ба маънои роҳ тай кардан:

Як рӯзу як шаб ва як рӯзи дигар то шаб роҳ буридан, то ба он диёр расиданд(81).

- рӯй ниҳодан ба самте рафтан, ҳаракат кардан, равон шудан

Ногоҳ боғбон огоҳ шуд: ҷубдасте бардошту рӯй бар эшон ниҳод(151). Дид, ки курси ноне гардон-гардон аз шаҳр берун омаду рӯй ба саҳро ниҳод(156).

- қадам бардоштан ба маънои роҳ рафтан, равон шудан

... хоча, чунон, ки донӣ, ба зарурати баъзе хочоти инсонӣ қадам бардошт... (74-75).

- дар роҳ даромадан ба маънои раҳсипор шудан:

Ҷомаи худ баргирифтаму ба Аштар пайвастам ва ҳар ду савор шудему дар роҳ даромадем(84-85).

- раҳи рафтан бардоштан ба маънои ба сӯе рафтан:

Ва ин бигуфту домани сӯхбат бигузошт ва бад-ин тарона раҳи рафтан бардошт(75).

Феълҳои ҳаракат ба самтҳои муқобил бо сохти гуногун дар «Баҳористон» истифода шудаанд. Феъли расидан бо чаҳор маъно, феъли омадан бо ду маъно, феъли сипардан, раҳи рафтан бардоштан, роҳ буридан, қадам бардоштан, ки бештар мансуби каломӣ бадеъ мебошанд, хеле хуб ва бамаврид истифода шудаанд. Л.А. Новиков меъҷад, ки сермаъношавии калима бо тобишҳои мухталифи маъноӣ чун аломати мутаҳарриқи маъноӣ калима омодагии нисбӣ ба таҳаввули ғайриҷашмдошт, ки яке аз вазифаи назарраси забон-забони каломӣ бадеъро нишон медиҳад, мебошад (18, 214).

3.4. Феълҳои ҳаракат ба қафо маъноӣ баргаштан ба ҷое, бозгашт ба қафоро ифода мекунанд. Аз феълҳои сода феъли гаштан ба ин маъно дар «Баҳористон» қорбаст шудааст. Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» феъли гаштан ба ин маъно шарҳ наёфтааст. Р. Усмонов дар «Маснавии маънавий» ба маъноӣ баргаштан омадани ин феълро зикр кардааст (32, 98). Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» феъли гаштан дар мавриди чаҳорум шарҳ ёфтааст: баргаштан, ричъат кардан, қафо рафтан (35, 316). Дар «Баҳористон» чунин феълҳои маъноӣ ҳаракат ба қафоро ифода кардаанд:

а) феъли сода: гаштан ба маъноӣ қафо рафтан:

Бозпас гашту аз орзуи ӯ бигузашт(155).

Бояд зикр кард, ки зарфи бозпас барои равшантар ифода шудани маъноӣ ҳаракат ба қафо кӯмак расондааст.

А.З. Розенфелд қайд мекунанд, ки пешванди -бар дар феъл тобиши маъноӣ фаълдор (24, 9). Р.С. Расторгуева ва А.А. Керимова овардаанд, ки пешвандҳои -бар ва -боз барои ифодаи ҳаракат ба қафо низ хизмат мекунанд (22, 16-17). Б. Сиев мушаххасшавии маъноӣ ҳаракат ба қафо ва такрори ҳаракатро тавассути ин пешвандҳо дар мисоли «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ хеле хуб нишон додаст (28, 122). Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» зикр шудааст, ки пешванди -боз «маъноӣ

фeyлро кувват медиҳад ва тобиши маъноии такрори амал, ҳаракат ба қафо, нигоҳ доштан пайдо мекунонад»(5, 228). Д. Саймиддинов низ ин нуктаро зикр намудааст (26, 151). Мақсади мо аз ин гуфтаҳо он аст, ки ҳаракат ба қафо бештар тавассути феълҳои сохта ифода ёфтааст.

Абдурраҳмони Ҷомӣ дар «Баҳористон» феълҳои бо пешвандҳои - бар, - боз сохташударо, ки маънии ҳаракат ба қафоро ифода мекунад, қорбурд намудааст.

б) феълҳои сохта: баргаштан, бозгаштан, бозомадан

- баргаштан ба маъноии бозгаштан ба ҷое:

Ман зуд баргаштаму оҳиста роҳилаҳоро мекашидем, то вақти мавъудро ба мавъиди маъхӯд расидем(82).

- бозгаштан ба маъноии боз омадан ба ҷое:

Ба пеши духтари ам бозгашту гуфт... (79)

- бозомадан ба маъноии гашта омадан, бозгаштан ба ҷое:

Маро овоз доданд, ки биё, ҳеч ношоисте дар миён нест ва чӯз гуфтугӯӣ бар сари забон не. Ман бозомадам(82).

Бозо, ки бар ту ҳеч кас ҳукме надорад, эй писар,
Бо ҳар кӣ хоҳӣ, менишин, бо ҳар кӣ хоҳӣ, мегузар!(90)

Маъноии ҳаракат ба қафо бо феъли соддаи гаштан ва феълҳои сохтаи бозгаштан, баргаштан, бозомадан ифода ёфтааст.

4. Феълҳои ҳаракат бо доштани тафовут дар суръати иҷро. Ба ин гурӯҳ феълҳои шомиланд, ки дар ҳаракат суръати иҷро тафовут дорад ва аз рӯи сохт мухталифанд:

а) феълҳои сода: гурехтан, давидан, тохтан, ҳазидан, шитофтан, ҷастан.

- гурехтан ба маъноии босуръат рафтан барои ҳалос шудан аз таъқиб:

Чумла бигурехтанд(20).

Имсол аз вай гурехтаам ва дар домани давлати ин бузург овехтаам(158).

- давидан ба маъноии тозон рафтан:

Он зан бо суръату изғироби тамом пеши шавҳари худ давид(91). Ба сари роҳе медавид ва ашкҳо мерехт ва аз вай ба ҷашми марҳамат ҳаргиз нигоҳе намедид(88).

- тохтан ба маъноии бо суръати тез ҳаракат кардан:

...ноғоҳ ба хонаи ман тозад бачагони маро кути худ созад(158).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» феъли тохтан фақат ба маъноии асп давондан омадааст(20, 206).

- ҳазидан ба маъноии оҳиста\ноаён ба ҷое рафтан:

Баъд аз он чун гурӯро бидидӣ, дар паноҳи говони дигар ҳазидӣ(162).

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ феъли ҳазидан бо ин маъно шарҳ ёфтааст (36, 418). Бояд зикр кард, ки дар феъли ҳазидӣ пасванди «-й» (йо-и ҳикоят пасванди феълиест, ки дар замони ҳозира-оянда, замони гузаштаи ҳикоятӣ ва замони гузаштаи дур давомнокӣ ва мӯлқаратии амалро ифода мекард) мӯлқаратӣ ва шартан иҷро шудани амалро ифода кардааст (ниг. ба: 15, 182; 6, 106-110).

- шитофтан ба маъноии тохта рафтан:

...ва чун вай равон шуд, ман низ бе вуқуфи вай бишитофтам, чандон, ки хонаи вайро ёфтам(77).

- ҷастан ба маъноии яку яқбора, тез рафтан:

Рӯбоҳи борикмиён зуд аз сӯроҳ бичасту гурги бузургшикам дар он ҷо маҳкам шуд(151). Меше аз ҷӯе бичаст...(161).

б) феъли таркибии номӣ: давон шудан, рӯ ба гурез ниҳодан

- давон шудан ба маъноии аз қафои касе ё ҷизе тозон рафтан:

Сағ дар дунболи вай давон шуду овоз дод... (156)

- рӯ ба гурез ниҳодан ба маъноии майли босуръат рафтан аз назди касе ё ҷизе:

Аз вай даҳон кушодан ҳамон буд ва рӯбоҳ рӯ дар гурез ниҳодан ҳамон(164).

Чун дар ин гурӯҳ феълҳоро аз рӯи тафовути суръати иҷро ҷудо намудем, пас метавонем ин гурӯҳро ба чунин қисмҳо ҷудо созем:

а) феълҳои ҳаракат бо суръати тез: гурехтан, давидан, тохтан, шитофтан, ҷастан, рӯ ба гурез ниҳодан, давон шудан;

б) феъли ҳаракат бо суръати суст: ҳазидан.

Мавриди зикр аст, ки ин феълҳо мансуб ба ҷисми ҷондоранд.

Феъли гаштан/гардидан низ ҳаракатро ифода менамояд. Дар «Система таҷриқии глагола» омадааст: «Феъли гаштан, давр задан, роҳ рафтан, чархидан, дар ҳаракат будан, будан (ба маъноии зиндагӣ кардан) давомноқии ҳаракат ё амале, ки як ҳиссаи ҳаёти субъектро фаро гирифтааст, имкони интиқол аз ҷое ба ҷое ва тағйирёбии ҳолатро ифода мекунад» (22, 229).

Д. Саймиддинов зикр мекунад, ки «навъи дигари ҳаракат дар забони форсии миёна ба воситаи феъли *wastan* \gакdidan гаштан, давр хӯрдан, баргаштан баён ёфтааст, дар «Авесто» вақӯ» (26, 151). Феъли гардидан дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» бо маъноҳои: 1. давр задан, чарх задан, гаштан; 2. сайру гашт кардан, гардиш кардан, қадам задан; 3. рафтан; 4. шудан (19, 151) ва феъли гаштан бо маъноҳои 1 дигаргун шудан, тағйир ёфтан; 2. берун шудан, хориҷ гардидан, баромадан, дур шудан; 3. гардидан, шудан (19, 153) тафсир ёфтааст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» феъли мазкур ба маъноҳои 1 давр задан, чарх задан; 2 гардиш ва сайру ҳаракат намудан, такудав кардан (дар ҳудуди ягон ҷой); 3. таҳаввул кардан, аз ҳоле ба ҳоле даромадан, тағйир ва табдил ёфтан; 4 рӯй додан, пеш омадан омадааст (33, 255). М. Муин дар «Фарҳанги форсӣ» феъли гардиданро чун феъли мустақил бо 10 маъно шарҳу тафсир кардааст (17, 2226-2227). Дар «Баҳористон» ин феъл ба маънои ҳаракат кардан низ омадааст. - гаштан ба маънои давр задан:

Гар гирди ҳама ҷаҳон бигардӣ,
Сокин нашоам зи ҷустуҷӯят (156).

- гардидан¹ ба маънои роҳ рафтан:

Либоси доной бияфканду палоси расвоӣ пӯшид ва халибулузор дар кӯчаву бозори Мадина мегардид (61).

- гардидан² ба маънои сайр кардан, тафарруҷ кардан, тамошо кардан:

Гирди он гардиданд, то ба сӯроҳие расиданд (151).

Ҷӣ тавре ки маълум гашт, корбурди феълҳои ҳаракат дар «Баҳористон» хусусиятҳои хоси ҳеҷро дорост. Маънои ҳаракат дар шакли сохтору сифаҳои гуногуни феъл тобиши маъноии ҳудро нишон додааст. Муаллиф вожаҳоро мавриди истифода қарор додааст, ки барои баёни матлабаш мувофиқ ва созгоранд. Абдурахмони Ҷомӣ дар ин асар ба маънои ҳаракат бештар феълҳои сода ва таркибии номиро қор бурдааст. Бояд зикр кард, ки феълҳои мазкур ба ғайр аз маънои ҳаракат вобаста ба матн маъноҳои дигарро низ дар «Баҳористон» ифода кардаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: феълҳои ҳаракат, корбурди феълҳои ҳаракат дар «Баҳористон».

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон (нашри интиқодӣ). - М.: Наука, 1987. - 200 с. Минбаъд мисолҳо аз ҳамин китоб оварда мешаванд ва дар қавсайн саҳифаҳо нишон дода мешаванд.
2. Аверьянова А.П. Глаголы движения (перемещения) в современном языке // Учен. зап. Ленинградский ун-г. Сер. филол. наук. Исследования по грамматике русского языка-1973.- Вып. 77. - с. 3-12.
3. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. - М.: Высшая школа, 1981. - 184 с.
4. Виноградов В.В. Исследования по русской грамматике. - М.: Наука, 1975. - 558 с.
5. Ганиева Н.Р. Семантический анализ глаголов речи микрополя «говорить» в разноструктурных языках. - Худжанд, 2002. - 120с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1.-Душанбе: Дониш, 1985. - с.231-235.
7. Гулназарова Ж. Вазифаҳои грамматикӣи ёи-и ҳикоят дар «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ.-Ахбори АИ ҶТ, №4.-Душанбе, 2008. с. 106-110.
8. Джамшедов П. Семантика видов в таджикском, русском, английском языках. Душанбе, 1989.- 173 с.
9. Иброҳимов С. Русские глаголы однонаправленного и разнонаправленного движения в сопоставлении их со словами обозначающими движение в таджикском языке.-Изв.АН Тадж. ССР, №2(112). - Душанбе, 1883. - с. 87-93.
10. Искандарова Д.М. Фазовые конструкции в таджикском языке. - Душанбе, 1997. - 108 с.
11. Искандарова Д.М. Некоторые значения глаголов «гуфтан» и «шудан» в таджикском языке // Вопросы лингвистики. - Душанбе, 2004. с. 39-42.
12. Каримова Н.И. Лексико-семантическая классификация некоторых групп глаголов в русском и таджикском языках. - Дисс. канд. филол. наук. - Душанбе, 2006. - 191 с.
13. Қосимова М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик.-Душанбе, 2003.- с.32.
14. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ.- Душанбе: Деваштич, 2007.-с.3-63.
15. Қосимова М.Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав \ Забон – рӯки тоат (маҷмуаи мақолаҳо китоби дуюм). - Душанбе, 2004. - с. 9-15.
16. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 2003. - 492 с.

17. Мачидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ.–Душанбе: Деваштиҷ,2007,241 с.
18. Муин М.Фарҳанги форсӣ. Ҷ.4.-Техрон, 1374. - 3881 с.
19. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М.,1982.- 272 с.
20. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ.Ҷ.1.- Душанбе: ЭСТ, 1983.- 536 с.
21. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ.2.- Душанбе: ЭСТ, 1984.- 608 с.
22. Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка. – М., 1975. – 205 с.
23. Расторгуева В.С., Керимова А. А. Система таджикского глагола.-Москва: Наука,1964.-с.20-26.
24. Расторгуева В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков.Том1.-М.: Восточная литература, 2000. – 327 с.
25. Розенфельд А.З. Глагол.- Сталинабад, 1954.- 80 с.
26. Саймиддинов Д. Вожаномай феълҳои паҳлавӣ. – Душанбе: Дониш, 1992. – 71 с.
27. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. – Душанбе, 2001. – с. 149-170.
28. Саймиддинов Д. Форсии бостон.- Душанбе, 2007.-с.58-60.
29. Сиев Б. Очерк доир ба таърихи феъли забони адабии тоҷик.-Душанбе: Дониш,1968.- с.113.
30. Талбакова Ҳ. Префикси феълии бар ва истеъмоли он дар «Наводирулвақоъ» \\\ Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе, 1972. – с. 51-56.
31. Талбакова Ҳ. Антонимҳои феъл дар забони тоҷикӣ\\\ Сохтор ва қорбасти воҳидҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1999. – с.59-67.
32. Талбакова Ҳ. Луғати антонимҳои забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2000. – 101 с.
33. Усмонов Р.А. Лексикаи феъл дар «Маснавии Маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румӣ (рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филологӣ).- Душанбе, 2003.- 195 с.
34. Фарҳанги забони тоҷикӣ.Ҷ.1.-М: Советская энциклопедия, 1962.- 0951с.
35. Фарҳанги забони тоҷикӣ.Ҷ.2.-М: Советская энциклопедия, 1962.-949с.
36. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1.- Душанбе, 2008. – 949 с.
37. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2.- Душанбе, 2008. – 944 с.
38. Хонларӣ Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ. Ҷ.2. – Техрон, 1349. – 408 с.
39. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2002. – 96 с.
40. Ҳасанов А. Таҳаввули маънову вазифаи як феъли ёридохандаи забони тоҷикӣ \\\ Маводи конференсияи илмию амалии олимони мутохассисони ҷавони Тоҷикистон.–Душанбе,1990.- с.30-34.

ГЛАГОЛЫ ДВИЖЕНИЯ В «БАХОРИСТАНЕ» ДЖАМИ

Ж. Гулназарова

Глаголы движения занимают центральное положение в системе глаголов таджикского языка. Глаголы движения «Бахористона» разделены на несколько подгрупп, определены их семантические особенности. Лексические значения глаголов движения определены на основе толковых словарей таджикского языка.

THE VERBS OF ACTION IN «BAHORISTON» OF JOMI

G. Gulnazarova

The article its considers about the verbs of action which occupy the medial condition in the systems of verbs of tajik language. The verbs of action «Bahoriston» divide for the several groupes, determine their semantical peculiarities. The lexical meaning of verbs action was determined on the soundation of defining dictionaries of tajik language.

БОРИКАНДЕШӢ ВА МАЪНИСОЗИҶОИ АНВАРӢ

Ш.И. Ҳайтова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Али Авҳадиддин Анварӣ яке аз чехраҳои намоёни адабиёти классикии тоҷик ба шумор рафта, бо эҷоди қасоид, қитъаот, маснави ва ғазалиёти дилангези худ намунаи беҳтарини адабиёти классикиро муаррифӣ менамояд.

Дар бораи хусусиятҳои забонии осори Анварӣ адабиётшиносон ҷо-ҷо ёдовар шудаанд. Муҳаққиқон мушкilotи сабку забони ашъори Анвариро зиёд таъкид менамоянд. Вале бояд бо эътимоди комил гуфт, ки забони ғазалиёти Анварӣ аз забони қасидаву қитъаоти ӯ фарқи куллии дорад. Ин бесабаб нест, чун жанри ғазал худ инро талаб мекунад. Адабиётшинос Т. Самадов дар рисолаи

илмии худ «Анварӣ ва ғазалиёти ӯ» ин нуктаро таъкид карда менависад: «..забони қасидаву қитъа аз забони ғазалҳои ӯ тамоман фарқ мекунад. Шоир дар қасидаҳои худ таркибу ибора ва истилоҳҳои илмӣ-фалсафиро бештар истифода кардааст, аммо ғазалиётро бо забони хеле сода эҷод кардааст. Анварӣ баробари санъати олиӣ назм аз забони зиндаи мардум ибораю таркибҳо, калимаю идиомаҳо ва зарбулмасалу мақолҳои зиёде низ меоварад. Истифодаи бурдани ибораю ҷумлаҳои арабӣ, ки хоси қасидаҳои шоир аст, дар ғазалҳои ӯ қариб дида намешаванд» (с. 115-116, асари номбурда).

Забони ғазалиёти Анварӣ сода, оммафаҳм, раван аст. Масалан, дар ин мисраъҳо ягон калимаи номафҳум нест, ки ҳоҷат ба шарҳу эзоҳ бошад:

Хусни ту бар моҳ лашкар мекашад,
Ишқи ту бар ақл ханҷар мекашад.
Хидматаш бар даст мегирад фалак,
Ҳар киро дасти ғамат бар мекашад

Борикандешӣ ва хунарофаринию хунарнамоии ӯ қобили инкор нест. Чи касе метавонад маънии баландеро дар қолаби лафзе бо истифодаи ҷузъи аъзои бадан чунин баён кунад: «оташи дилро ба оби дида нишондан», «ба гуши дил фуру хондан», «пойи дил бар остон омадан», «шаб шудани рӯзи дил», «доман гирифтани дасти ишқ», «пой дароз кардани фитна дар хоб», «гули рухсорро даста бастан», «аз дил ҷудо кардани дасти ишқ», «аз коми дил ҷудо кардани дасти рӯзгор», «гирди пою сари дил баромадан», «зи дида полудани дил», «дил ба роҳ бастан», «пазиروي гирах шудани тан», «бишкастани сабуи дил», «пойи дил обила шудан», «пойи дил аз гили ишқ шустан», «ба хун дасти чафо шустан», «ҷон ба миён бастан дил», «дандон сапед кардан», «дил ба дасти ғам додан.» пойи нишот бар сари гардун ниҳодан», «пойи дил маҳкам доштан», «аз коре даст шустан», «дар пойи ғам хурд гаштан», «зери пардаи дил будан», «дар кафи ишқ будани ҷони мумтаҳан» ва ғ.

Суханбозиҳои бамаврид, дилнишин, лутфи шоирона дорад. Истифодаи калимаи оддӣ бо обурани бадеӣ, маънии маҷозиву аслӣ, истифодаи ороҳои лафзӣю маънавий латофати шоирона касб менамояд. Чун калимаи «об» бо маъниҳои гуногуни маҷозӣ ва бо ибораҳои фразеологӣ омада, аз завқи баланд ва суханбозиҳои бамавриди шоир гувоҳӣ медиҳад:

Соҳатат оби Қандаҳор бубарад,
Сифатат беҳи навбахор биканад.

Об - киноя аз ривочу равнаку манзалат:

Чаҳонест хуснат, ки ҷуз тухми фитна,
Бар он обу хоку ҳаво менаёяд (157).

Обе, ки маро назди бузургони чаҳон буд,
Хуш-хуш хама бар боди ғами ишқи ту додам (191).

Мақсади шоир аз «об» гуфтан, обрӯст:

Бод аст бар лаби ману об аст дар ду чашмам,
Аз бод бонафираму аз об дар азоб.

Об – киноя аз ашқ:

Ҳон, эй санам, хорӣ макун, моро фарозорӣ макун,
Обам, буро, торӣ макун, то дарди сарн-орам туро (2).

Об будан (ё шудан) – ошиқ будан (ё шудан):

Дар миёни оташи дил гарчи ҳар шаб то ба рӯз,
Ҷонам аз ёди лабаш дар оби ҳайвон меравад.

Оби ҳайвон - оби ҳаёт:

Дар ҷойи дигар ибораи «чашмаи ҳайвон» ин ибораро иваз мекунад:

Ба чашмаи ҳайвон ҳаёте Анвариро дех,
Ки андар оташи ишқат бикишгӣ з-ин ҳавас моро (1).

Оби лутф аз чониби ӯ меравад бо Анварӣ,
Балки аз инсофу адлу доди Султон меравад (141).
Оби лутф- киноя аз номехрубонӣ.

Оби оташнамоӣ дар ҷомат,
Тарабангезтар зимомӣ муъин

Оби оташноӣ — киноя аз шароби лаълфом:

Бе ёди мубораки ту дар дасти мулук,
Дар оби фусурда оташи ноб мабод.

Оби фусурда -киноя аз ғамгинӣ:

Ёкути нобу оби фусурда аст ҷоми май,
Оби тараб равон куну ёкути ноб хох.

Оби тараб — киноя аз шароб:

Таборак Оллоҳ, аз он оби сероташ фаъл,
Ки бо рикоби ту хок асту бо инонат ҳаво.

Оби сероташӣ фаъл, оташи фаъл — киноя аз асби рохвор, тезраву ҷобук.

Оташи ҳаҷри туам хуш-хуш бисӯхт,
Оби андӯҳи туам аз сар гузашт (50).

Оби андӯҳ- киноя аз ғамгинӣ, шикоят аз маҳбубаи номехрубон. Таносуби суҳан байни калимаҳои об ва оташ:

Ба як барф оби ҳаҷрат ғам чунон шуд,
Ки аз хунам фиқаъҳо мегушояд (148).

Оби ҳаҷр — киноя аз ҷудой:

Васлат ба оби дида муяссар намешавад,
Дастам ба ҳиллаҳои дигар дар намешавад (144).

Оби дида-ашк. Дар ҷойи дигар дар шакли оби чашм:

Оташи дил гарчи пинҳон мекунад,
Оби чашмам ошкоро мекунад (127).

Оби чашм — ошкоркунандаи сирри ниҳон. Оташи дил сӯзи дарун аст, ки танҳо бо рехтани оби чашм ошкор мегардад. Таносуби зебои суҳан:

Гуфтам: - Аз беобии чашми замон аст ин магар?
Пешат оби ман кунун тира ба дастон меравад (141).

Манзур аз таъбири «беобии чашми замон» беадолатӣ, номусоидии рӯзгор аст:

Ман ба гардат кай расам, чун бодро,
Оби рӯят пай кунад дар кӯи ту (254).

Оби рӯй – арақи чабин:

Ёди зулфат бурд оби рӯйи сабр,
Оташи ғам гашт хоки пойи ту (253).

Оби рӯйи сабр – маънии поён ёфтани сабр, «лабрез шудани косаи сабр»:

Ҳосили давлати чавонии хеш
Домане пур зи обу хун дорам (197).

Домане пур зи обу хун доштан – киноя аз ишқи номурод:

В-эй шуда аз лаби ту об шакар (165).

Аз лаб об шудани шакар - киноя аз ширинии лаби махбуба:

Дар хуну хок пеши ту мегардаму зи шӯхӣ,
Дар чашмат об нест, надонам, ки бар чӣ бодӣ (276).

Дар чашм об набудан – ишора ба безътиборӣ:

Рух гар ба хун шӯям ҳаме, об аз чигар чӯям ҳаме,
Дар холи худ гӯям ҳаме, ёде бувад корам туро (2).

Об дар чигар – киноя аз ишқ:

Ғорати ишқат ба дилу ҷон расид,
Об зи доман ба гиребон расид (159).

Об зи доман ба гиребон расидан - ба ҷое расидани сабр, ҳаммаъноии таъбири «косаи сабр лабрез шудан», «бурдани оби рӯйи сабр», «тоқату сабр ба ҷое расидан»:

Дар ҷаҳон барнаёд об бо об,
Ишқат ар об бар ҷаҳон ронад (111).

Барнаёмдани об бо об ва бар ҷаҳон об рондани ишқ:

Ғамзае аз чашми хунхораш маро
Захра кард обу чигар хун мекунад (129).

Об шудани захра, ба об мубаддал гардидани захра (моеи талхи сабзтоб, ки дар чигар пайдо мешавад, зарда, талха, сафро (ФЗТ, ҷ. 1, сах 516)) – киноя аз мафтунӣ, гирифторӣ ба ишқ:

Ба дандон музди ҷон хоҳӣ, ки ин як замон бо ман,
Гувоҳ оӣ, раво бошад ҳарифи обдандонам.

Обдандон- киноя аз гулу бечораву забун:

В-ин обгинахонаи гардун, ки рӯзу шаб
Аз шӯълаҳои оташи алвон мазин аст.

Обгинахонаи гардун – киноя аз фалак:

То тира шудааст обам аз сар,
Ашкам ба хилофи он чу занг аст.

Об зи сар тира шудан- аз чашма гилолуд гаштан ва киноя аз хароб будани кор аз бунёд, ҳаммаъноии «об аз сар лой будан»:

Ҳар чо, ки расам, баробари ман,
Андӯхи ту дар миён расидаст.
Ин об зи фарқ баргузаштаст,
В-ин корд ба устухон расидаст.

Об зи фарқ гузаштан – киноя аз шиддати бечорагӣ ва дармондагиву низ гирифтори бадбахтиву бало шудан. Аз зарбулмасали халқии «об аз сари касе гузаштан» шояд ба вучуд омадааст. Зарбулмасали дигар «об, ки аз сар гузашт, чи як вачаб, чи сад вачаб».

Ҳар кучо шарҳи сафои ту диҳанд,
Об обӣ шавад аз ҳайронӣ.

Обӣ шудани об аз ҳайронӣ- киноя аз хичил ва шарманда гаштан:

Сими гармоба надорӣ ба занах бод масанҷ,
Нони якмоҳа надорӣ, ба лагад об масоӣ.

Ба лагад об сойидан- киноя аз кори беҳуда ва абас кардан.

Ҳаммаънои «об ба ҳован куфтан»:

Ҳоки пойи туаму з-оташи савдо маро
Барзани обу ҳама андӯх барбод кунӣ.

Барзадани об-киноя аз шодӣ.

Дар «Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти арабӣ»-и дуктур Сайидҷаъфари Сачҷодӣ дар боби ин калима оварда шудааст: «Об – моддаи маъруф ва дар истилоҳ мурод аз он маърифат аст; чунонки мурод аз ҳаёт низ маърифат аст.» (адабиёти номбурда, сах. 1). Аммо мутаассифона, мо бо ин маъно дар ғазалиёти Анварӣ вонахӯрдём.

Хусусияти хоси дигари маънисозӣ ва истеъдоди суҳангустарии шоир боз дар он аст, ки ба воситаи калимаҳову ибораҳои гуногун як маъниро ифода менамояд. Ба ибораи дигар, як маъниро дар қолаби калимаву ибораҳои гуногун устодона гунҷонидааст. Барои мисол ду калимаи ба ҳам зидмаъноро меорем:

Шодӣ: шукуфта, маст, нишот, бозиҳои ширин, дари шодӣ задан, дил хуш кардан, лутф панҷа кардан, хандаи ширин чу шакар задан ва ғайра.

Айши талхи ман кунад маълуми халқ,
Гарчи бозиҳои ширин мекунад (131).

Ин на бас, к-аз айши талхи ман лабат
Хандаи ширин чу шакар мезанад (122).

Ғамгинӣ : дарди дил, бесару сомон, захми ҷафо, айши талх,санг бар дил, хун шудани дил, бишкастани дари дил, пойи ғам дар миён будан, озор дар миён будан, дар миёни мотам нишастан, миёни оташи дил нишастан, дар хок лагадсипар шудан, бар сар санҷар задан, хок бар сар кардан, шаб шудани рӯзи дил ва ғайра.

З-ӯ сад ҳазор захми ҷафо дораму ҳанӯз,
Чун даст ёфт, захм яке кам намезанад(121).

Шаб рӯз шавад баъди насими саҳару дӯш,
Шуд рӯзи дилам шаб, чу насими саҳар омад (105).

Дар мавқаби турктози ғамзат,
Бишкаст дари дилу даромад(106).

Шеър, ғазал худ саропо суханбозӣ ё бозии лафзист. Бидуни орояҳои сухан наметавон эҳсосоти шоирро дарк кард. Андешаҳои нозуки ӯ дар сохтани маъниҳои бикр аз қалами ӯ метаровад. З-ин рӯ, месазад, ки ба ин таровишот нозукбинона ва эҳтиёткорона назар афканем.

КАЛИДВОЖАҲО: хусусиятҳои забонии осори Анварӣ, истеъдоди сухангустарӣ, ғазал.

А Д А Б И Ё Т

1. Анварӣ. Девон. Ҷилди 1. Техрон, 1376 х. Мураттиб: мударрис Тақии Разаӣ
2. Икромов И. Мақоми Анварӣ дар таърих ва инкишофи жанри қасида. – Душанбе: Ирфон, 1992, 224 саҳ.
3. Самадов Т. Анварӣ ва ғазалиёти ӯ. – Душанбе: Дониш, 1988, 164 саҳ.
4. Мачидов Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Душанбе, 1982, 104 саҳ.
5. Сайид Ҷаъфари Шаҳидӣ. Шарҳи луғот ва мушкилоти девони Анварӣ. – Техрон, 1357х., 776 саҳ.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2008, ҷилди 1-2.

ПРОНИЦАТЕЛЬНОСТЬ И ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬ В СТИХАХ АНВАРИ

Ш.И. Хайтова

Данная статья посвящена изучению языковых особенностей поэтического наследия Али Авхаддина Анвари – одного из видных представителей таджикской классической литературы.

THE PENETRATE AND EXPRESSIVE IN THE ANVARIS POEMS

Sh.I. Haitova

The article is devoted about the learning linguistics peculiarity of poetical heritage of Ali Avkhaduaina Anvari – one of the well-known representative of tajik classical literature

ИХТИСОРШАВИИ ВОҲИДҲОИ ЗАБОНӢ

М. Аюбова, С. Қурбонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вобаста ба талаботи нутқ воҳидҳои забонӣ ихтисор мешаванд. Ҳангоми ихтисор гардидани калима ва ибора дарки маъно ҳалал намеёбад. Ин ҳодиса дар забоншиносии тоҷик мавриди тадқиқи пурра қарор нагирифтааст. Дар забони адабӣ, асосан дар назм вобаста ба талаботи вазн шоирон калимаҳоро ихтисор менамоянд. Дар забони халқӣ-ғуфлугӯӣ тарзи сода ва мӯъҷазбаёнӣ мавқеи муҳимро дорост. Дар ин замина дар шакли воҳидҳои забонӣ: калима ва ибора акс ёфтани ҳодисаҳои зиёди забониро мушоҳида менамоем. Аз ин рӯ, дар асоси маводи забони адабӣ (осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ) ва лаҳҷаҳои тоҷикӣ мавриди омӯзиш қарор додани ин ҳодисаро раво донистем.

Дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ чун ҳодисаҳои дигари савтӣ ихтисоршавӣ мавқеи муҳим дорад. Ихтисоршавии овоз ғайримукаррарӣ ва сермаҳсул буда, дар осори шоир 294 маротиба ба назар мерасад. Он дар исмҳо (11), ҷонишинҳо (14), бандакҷонишинҳо (64), пешояндҳо (33), пайвандакҳо (118), феълҳо (59) ва ҳиссаҳо (5) истифода шудааст.

Ихтисоршавӣ дар ашъори Рӯдакӣ ҳамчун қоидаи маъмулӣ қор фармуда нашудааст. Дар ашъори ӯ ҳамаи ҳиссаҳои нутқ ихтисор гаштаанд: Исми хос (6): Бӯҷаъфар < Абӯҷафар, Бӯҳанифа < Абӯҳанифа, Буумар < Абӯумар, бин Муҳаммад < Бинни Муҳаммад, Жанг < аржанг.

Шоди Бӯҷаъфар Аҳмад бин Муҳаммад,
Он маҳи озодагону мафҳари Эрон. (3, 26)
*** **

Акнун зи баҳори манавитабъ,
Пурнақшу ниғор ҳамчу Жанг аст (3, 26).

Исми ҷинс (5): хим < хилм, м-ён < миён, модандар < модарандар, духтандар < духтарандар, писандар < писарандар, диш < диҳиш.

Чуз ба моландар намонад ин чаҳони гурбарӯй,
Бо писандар кина дорад ҳамчу бо духтандаро. (4, 71)

Дар қисмати ҷонишин бештар ҷонишинҳои шахсӣ, манфӣ ва бандак-ҷонишинҳои –ам, –ат, –ашон ихтисор шудаанд

Ҷонишинҳои шахсӣ (3): маро (2) < манро, варо (1) < вайро;

Ҷонишинҳои манфӣ (3): еч (2) < ҳеч, в-еҷ < ва ҳеч;

Ҷонишинҳои таъкидӣ; ҳар-ч (2) < ҳар ҷӣ.

Ихтисори бандакҷонишинҳо 64 маротиба ба назар мерасад, ки бо тамоми ҳиссаҳои нутқи истифода шудаанд.

Бо исм (37): –ат (14), –аш (24); камар-т, муён-т, чашм-т, ошиқ-т, душманон-т, аъдо-т, эҳсон-т, дӯстон-т, каёнхатар-т, зулфакон-т, корҳо-т, оин-т, дил-ш, маволи-т, аъоди-т, зулфакон-ш, сар-ш, лашкар-ш, тундур-ш, Хуросон-ш, чехра-ш, дар-ш, дирам-ш, ҷон-ш, дӯстон-ш, душманон-ш, фармон-ш, бандагон-ш, гард-ш, миёнак-ш, хичрон-ш, нақл-ш, осмон-шон, нон-ш, кафкҳо-ш, авлиё-ш, каппиён-ш, кангар-ш:

Охир к-ором гираду начаҳад тез,
Дар-ш кунад устувор марди ниғаҳбон.

(3, 24)

Чунон ки хок сиришти ба зери хок шавӣ,
Бино-т хоқу ту андар миён хоқогин.

(3, 481)

Бо сифат(2): анбарин-т, бино-т;

Бо ҷонишин (3): ту-шон, ӯ-шон, ман-т, дигар-т;

Бо феъл (11): дидан-т, хон-ш, нахон-ш, ҷӯям-ш, гӯям-ш, омад-ш, намояд-ш, к-ояд-т, афзояд-т, орад-т;

Бо ҳиссаҷа (1): на-ш (на ӯро);

Бо зарф (3): андарун-т, акнун-т, зер-т, каёнхатар:

Диранг ор, эй сипехри чархворо!
Каёнхатар-т бояд кард коро!

(3, 48)

Бо пешоянд (1): то-ш (то ӯро);

Бо пайвандак (7): чун-ш (чун ӯро), гар-ш, ки-ш, в-ар- м, в-ар-ш (ва агар ӯро), агар-т (2).

Чун-ш бигардад набид чанд ба шодӣ,

Шоҳи чаҳон шодмону хурраму хандон. (3, 26)

Ихтисоршавии феъл зиёда аз 60 маротиба ба назар мерасад, ки одатан ҳангоми шаклгирӣ бо пешвандҳои би-(бу-), бар-, ма-, на руҳ додааст. Бо пешвандҳои бар-, би-, бу-(40): барнавард, бвад, бигдохт, бугдохт, бигмор, бигрӣ, бигрифт, бигсорӣ, бигрезӣ, бикшод, бикшой, бикшоянд, бинмояд, бинмой, бинҳод, бинвишт // бинвашт, бинвохт, бинҳад, биншонад, биншин, биншост, бинзир, бипсандад, бирбой, бирбуд, бистон, бистуд, бифзояд, бифганад, бифкан, бифкандӣ, бифнуд, бифсурд, бифшорад, бишканад, бишкани, бишканид, бишнида:

Бифнуд танам бар дираму оби замин,
Дил бар хираду илму ба дониш бифнуд.

(4, 77)

Бо пешванди ма- (5): мадеш, мангар, мафкан // мафган:

Он ҷӣ ба ранҷ ёфтишу ба зул,
Ту ба осонӣ аз гизофа мадеш!

Бо пешванди на-(12): набвад, нагрезд, надҳам, накшояд, нангарӣ, нангарад, насонад, насуд, натвонӣ, нафрухт, нашнади, нашнавад, нашнохт.

Дидор ба дил фурухт, нафрухт гарон,
Буса ба равон фурушаду ҳаст арзон(4, 68).

Инчунин гоҳо дар шаклҳои дигари феъл низ мушохида мешавад. Деш, хобнидан.

Ёд кун зер-т андарун таншӯй,
Ту барӯ хор хобнида ситон.

(3, 106)

Хеш бегона гардад аз пайи суд,
Хоҳӣ он рӯз музд камтар деш! (4, 45)

Аз ҳиссаҳои ёвари нутқ пешоянҳои **аз, ба, андар**, пайвандакҳои **ва, агар, ки, чӣ** ихтисор шудаанд. Пешоянду пайвандакҳои ихтисоршуда бо чонишин, исм, феъл, бандакчонишинҳо ва нидо бо ҳам омадаанд.

Пешоянди зи (32): з-ӯ (5), з-андӯх, з-он (7), з-ӯй, з-ӯст, з-охан, з-омада, з-оғоз, з-ин (8), з-аш, з-он-к (2);

Пешоянди ба (3); б-андомо, б-ифтихор, б-охистагӣ;
Пешоянди андар, чаҳон-дар:

Басо дунӣ бахило, ки май бихӯрд,
Каримӣ ба чаҳон-дар пароканид(4, 38).

Пайвандаки ва (66): в-андӯх, в-ороста, в-оташ, в-ин (4), в-он (8), в-он-к, в-еч, в-омад, в-онгах, в-аз (16), в-андар (3), в-ар, в-ар-ч (2), в-арчи (5), в-агар, в-ар-м, в-ар-ш;

Пайвандаки агар (30): гар (6), ар (3), ар-ч (4), арчи (6), в-ар-ч (2), в-арчи (5), в-ар-м, в-ар-ш (3), гар-ш;

Пайвандаки ки (52); к-ин (4), к-он (5), он-к (5), к-ӯ (5), к-уро, чунон-к (2), з-он-к (2), к-орам, басо-к, к-акнун, к-ояд-т, к-омад, к-аз (14), к-андар, зеро-к, в-он-к, к-эй.

Кадам наҳс баромад, ки-м аз ту ғайб кард,
Кадам бодӣ бало буд, к-аз туам бирбуд(4, 36).

Ихтисораҳо дар осори шоир яккарата, дукарата ва секаратаанд.

Ихтисораҳои яккарата: Буумар (Абуумар), Бин Мухаммад (Бинни Мухаммад), м-ён, модандаро, Жанг (Аржанг), ма(н)ро, еч (хеч), камар-т, ман-т, анбарин-т, бигдохт, гар, ар ва ғайра.

Гуфт надонӣ сазош хезу фароз ор,
Он-к бигуфтӣ, чунон-к бояд натвош (4, 53).

Ихтисороти дукарата: ар-ч, в-еч, деш, в-ар, в-ар-чи. в-он-к (ва он ки), з-он-к, к-ояд-т, мадеш (мадешаш):

Хеш бегона гардад аз пайи диш (суд),
Хоҳӣ он рӯз музд камтар ди-ш (деш) (3, 92).

Бонги зилла кар бихоҳад кард гӯш,
В-еч н-осоҷд ба гармо аз хурӯш(3, 106).

Тӯшаи чони хеш аз ӯ бирабой,
Пеш к-ояд-т марги пойөгеш (3, 92).

Боғи мулк омад тарӣ аз рашҳаи килки вазир,
В-он-к афшак мекунад мар боғу бӯстонро тарӣ. (3, 303)

Ихтисороти секарата: в-ар-ч (ва агар чанд), в-ар-м (ва агар маро), в-ар-ш (ва агараш):

В-ар-м заифио бебудим набудӣ,
В-он-к набуд аз амири машрик фармон (3, 32)

В-ар-ш ба садр андарун нишаста бубинӣ,
Ҷазм бигӯй, ки зинда гашт Сулаймон(3, 28).

В-ар-ч бикӯшӣ ба чаҳди хеш бигӯй,

Аз мисолҳои осори Абӯабдуллои Рӯдакӣ бармеояд, ки ҳамаи ихтисораҳо вобаста ба талаботи вази шеър ба амал омадаанд ва таҳфифи калимаҳо ба дарки маъно халал ворид намесозад.

Ихтисоршавии калима ва ибораҳо асосан ба лаҳҷаҳо хос мебошад. Қайди забоншиносон Неменова Р. ва Ҷӯраев Ғ. дар ин хусус ҷолиб мебошад: «Ин ҳодиса, ки (дар лаҳҷаҳо-Қ.С.) аксаран бо таъсири қонунҳои маъмули фонетикӣ ба вучуд меояд, афтидани баъзе ҳамсадоҳоро аз мобайн ва охири калима, соқит шудани садонокҳои ноустуворо хангоми дар як ҷой омадани чандин садонок, ихтисоршавӣ ва комилан афтидани таркибҳои овози садонокҳои ноустувор ва мисли инҳоро дарбар мегирад» (2, 76).

Баръакси забони адабӣ дар лаҳҷаҳо барои талаффузи осон калимаҳо ихтисор мешаванд, яъне ин ҷой ҳодисаи ихтисоршавӣ чун гуфтори адабӣ на ба таври сунӣ, барои дурустии вази шеър (в-ин, з-он, в-ар), балки табиӣ ва то андозае мураккабнизом сурат мегирад:

а) афтидани садонокҳо:

ҳамаш // ҳам(а)аш, хонам // хон(а)ам, мегӣ // мег(ӯ)ӣ, гиргон // гир(е)гон (лаҳ, Шахритуз) ва ғайра;

б) афтидани ҳамсадоҳо:

са // сад, дар // дард, ҳами // ҳамин, чомағ // чормағз, чормағ // чормағз, хуш // хушк, ма // ман (лаҳҷаҳои Бойсун); карӣ // кардӣ, даун // дарун, каан // карданд, ҳас // ҳаст (лаҳ, Арабхонаи Қаршӣ); амун // ҳамун, аво // ҳаво, амро // ҳамроҳ, ақу // ақун (лаҳҷаҳои чанубӣ- Қўлоб, Қаротегин, Дарвоз); саар // сахар (лаҳҷаи Самарқанд) ва ғайра;

в) афтидани садоноку ҳамсадоҳо дар шакли омехта: ношат // набошад, сор // савор, нарем // наравем, ком // кадом, мерам // меравам ва ғайра.

г) ихтисоршавии таркибҳо:

ита // ин тавр, чиқа // чӣ қадар, чанқа // чӣ қадар, иқа // ин қадар, чум // чӣ медонам, рафсодай, рафтесдай, рафсосақай // рафта истодааст, қарасас // қарда истодааст ва ғайра.

Ихтисори калимаҳо дар лаҳҷаҳо назаррас буда, омӯзиши комило талаб менамояд.

Ихтисоршавии ибораҳо низ дар забони гуфтугӯӣ- халқӣ фаровон ба ҷашм мерасад. Дар ин бора дар асоси маводи лаҳҷаҳои арабҳои тоҷикзабон Ҷӯраев Ғ. ишора карда чунин менависад: «Дар протесси нутқ ҳодисаи ихтисоршавии ибораҳо бисёр ба назар мерасад. Дар ибораҳои исмӣ, чунон ки мушоҳида мешавад, ихтисоршавӣ бештар ба ҷузъи тобеъкунанда (исм) тааллуқ дорад» (7, 156).

Аз маводи фароҳамомада бармеояд, ки қариб дар ҳамаи навъҳои ибораҳои исмӣ ин ҳодиса ҷашмрас мебошад. Ин навъи ибораҳо дар қолабҳои гуногун омада, вобаста ба маънои луғавии ҷузъҳо маъноҳои гуногунро ифода мекунад. Диққати забоншиносонро ин ҳодисаи ба ибораву ҷумла хос, ки дар нутқи шифоҳӣ, аз ҷумла забони халқӣ-гуфтугӯӣ, бештар мавқеъ дорад, барвақт ҷалб намудааст. Забоншинос Прокопович Н.Н. сабаби ин ҳодисаро чунин маънидод менамояд: «Яке аз сабабҳои ихтисорёбии синтаксисӣ хусусиятҳои забониест, ки рағбати сарфаҷӯии қувва, муъҷазбаёниро дорад ва ин ҳодиса боиси зикр наёфтани ҷузъҳо дар тарҳбандии синтаксисӣ мегардад» (5, 140).

Ба ин масъала дар ибора, дар асоси маводи лаҳҷаҳо, диққати ҷиддӣ додан ба бисёр масъалаҳои мубрами иборашиносии тоҷик рӯшани меандозад, зеро аз сабаби сарфи назар кардани ин ҳодиса баъзе аз аҳли тадқиқ ба иштибоҳ роҳ додаанд. Масалан, дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (1, 64-65) дар бахши «Ибораҳои шуморагӣ» ибораҳои шаши бегоҳӣ, дуи шаб, панҷоҳи бузург, панҷоҳи бузурги мо, якто-дурои дар Бухоро мондагонашон, ҳазорон тоннаи он ва ғайра чун ибораҳои шуморагӣ ба қалам дода шудаанд, ки дар асл чунин қолаббандӣ дар заминаи ҳодисаи ихтисоршавӣ (зикр наёфтани ҷузъи асосӣ-исм) ба миён омадааст ва шакли пурраи ибораҳо чунин бояд сурат гирад: соати шаши бегоҳ, соати дуи шаб, панҷоҳ соли бузурги мо, панҷоҳ сӯми (ё чизи дигар) ману панҷоҳ сӯми ту, якто-дуро (ҷалилдони) дар Бухоро мондагонашон, ҳазорон тоннаи (пахта) он.

Ибораҳо аз рӯи калимаи асосӣ ба гурӯҳҳо тасниф карда мешаванд. Ҷузъи асосии ибора доимо аз ягон ҷиҳат эзоҳ меёбад. Ба вазифаи ҷузъи асосӣ-муайяншаванда на ҳамаи калимаҳои мавҷудаи забон омада метавонанд. Дар забони тоҷикӣ бештар исм, ҷонишинҳои предметӣ ва феълҳои ғайритасрифӣ чун ҷузъи асосии ибора омада метавонанд, ки ин ба табиати лексикӣ-грамматикӣ ин ҳиссаҳои нутқ алоқаманд мебошад.

Дар ибораҳои боло хангоми зикр наёфтани ҷузъи асосӣ калимаи эзоҳдиҳандаи он (шумораҳо) ба қатори исм гузаштаанд, ки ин яке аз роҳҳои исмшавии ҳиссаҳои дигари нутқ мебошад (6, 107).

Ихтисорёбии ибораҳои исмиро, ки серистеъмоланд, дар асоси маводи лаҳҷаҳои Бойсун ба таври мухтасар дида мебароем:

Зикр нагаштани калимаи эзоҳдиҳандаи ҷузъи асосӣ барои лаҳҷаҳои Бойсун бештар хос аст, ки дар напича ҷузъи асосӣ бо калимаи эзоҳдиҳандаи ҷузъи тобеъ бо алоқаи изофӣ алоқаманд мегардад: Очи (Собири) магазинчи худ-аш ман қати кӯришиши кунд (Бойсун); Яанги (Махмуди) шофир қати

мерем Тирмиз-ба-гуфт (Дарбанд); Бачч(а)и (Худойназари) мерган худдаки додо-ш хозир мерган; Кайвону, ту-йа чет (кучоят) духтари (Абдунабии) мулло-да монанд? (Қўрғонча). Дар ин мисолҳо чузъи тобеи ибора, ки исмҳои мансуби шахсанд, зикр нагардидаанд ва дар ин маврид эзоҳдиҳандаи чузъи тобеъ аломати морфологии исмро соҳиб гашта, ба вазифаи он омадааст.

Аз зикр нашудани чузъи эзоҳдиҳанда, гарчанде ибора нопурра ба назар мерасад, вале ифодаи мафҳумии ибора имконнопазир намегардад, зеро дар рафти сӯҳбат чузъи тобеи ибора маротибаҳо зикр ёфтааст, Ӯ ин объекти муҳокимашаванда барои мусоҳибон аён аст.

Ихтисори ибораҳои исму исм сабабҳои бисёр дорад. Баъзан маънои луғавии калимаи чузъи асосии ибораро эзоҳдиҳанда, ки мураккаб мебошад, имкони зикр ёфтани чузъи тобеи ибораро намедихад: Оби СултонхУчушма (оби чашмаи Хоча Султон) йах боринг; Мох(и)и Сурхоб-а (дарӮи Сурхобро) сел ҳамут-еш-та бурд (Қ). Шақли пурраи ин ибораҳо чунин бояд сурат гирад: оби чашмаи Султонхучушма; моҳии дарӮи Сурхоб; дари хонаи Далтабурӣ; ғиёҳҳои пуштаи Пуштиҷак.

Дар лаҳҷҳои Бойсун ихтисорёбии маъмулӣ, ки объекти муҳокимашаванда барои мусоҳибон маълум аст, бештар мебошад: Мулло, барфойи Пармеша (куҳи Пармеша) об шуда рафтагис? (Қ); Вайон талаб(а)и Сино (мактаби Сино) (Д).

Маънои баъзе аз иборҳои исмии ихтисоршуда духӯра аст: чунончи, иборай «пошшоӣи рус»-ро, вобаста ба он ки чузъи тобеи ибора бе нишондиҳандаи морфологӣ омадааст, дар ин ҷумла ду ҳел метавон маънидод кард: Охираш йак кор карда пашшоӣи урУс-а куштан (Қ). Дар ин ҷумла иборай исмии изофии пашшоӣи урус –ро метавон чунин маънидод кард: шоҳи русзабон // шоҳи халқӣ рус.

Ихтисоршавии ибораҳои исмӣ бо сифат: Балонӣи кӯр (балонҳои трактори Ҷобири кӯр) ремак шуда монд-ай (Қ); Гушти фолчи (Гушти гови Назари фолбин) пичеҷак хас (Д).

Омузиши ихтисоршавии ибораҳо, ки бештар дар гуишҳо ба назар мерасад, аҳамияти калони илмӣ дошта, ба бисёр масъалаҳои мубрам рушанӣ меандозад.

Хулоса, ихтисоршавии воҳидҳои забонӣ (калима ва ибора) дар осори адабӣ ва гуишҳои мардумӣ яқранг набуда, дар доираи васеъ мавриди омузиш қарор додани он арзиши илмиро дорост.

КАЛИДВОЖАҲО: калима, воҳид, забон, ибора, ихтисоршавӣ, чузъ, нутқ, морфология, синтаксис.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди дуввум. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
2. Неменова Р.Л., Ҷураев Ф. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1980. – 298 с.
3. Осори Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 543 с.
4. Рӯдакӣ, Девон. – Алмаато: «Атамара», 2007. – 255 с.
5. Прокопович Н.Н. Словосочетание в современном русском литературном языке. – М.: Просвещение, 1966. – 399 с.
6. Уолш И.А. О некоторых способах образования существительных в современном английском языке. // Вестник Ленинградского университета, 1977, №14, выпуск 3. – с. 105–113.
7. Ҷураев Ф. Лаҳҷҳои арабҳои тоҷикзабон. – Душанбе: Дониш, 1975. – 227 с.

СОКРАЩЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ

М.Аюбова, С.Қурбонов

Сокращение языковых единиц больше всего наблюдается в диалектной лексике. Эллиптическое явление наблюдается и в поэзии для правильности стихотворной системы. Данный вопрос в таджикском языкознании еще полностью не исследован. В статье интерпретированы сокращенные виды слов и словосочетаний, которые встречаются в поэзии и таджикских диалектах.

ABBREVIATION OF LANGUAGE UNIT

M. Ayubova, S. Qurbonov

Abbreviation of language unit is more observe in dialect's lexis. Elliptical phenomenon is observed in poetry for conforming the rules of poets' system. This question is not learned perfectly in tajik language yes. The article is considered to interpreting the observation kinds of words and phrases which melt in poetry and tajik dialects.

ТАЪБИРОТУ ИФОДАҲОИ ҚУРЪОНӢ ДАР ОСОРИ НАСРИИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

М. Насруллоев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи башар гувоҳ аст, ки ҳеҷ забоне дар танҳои вучуд дошта наметавонад ва зотан дар омӯхтани илму фарҳангҳои дигар бениёз нест. Бар асари миёни гуфтугӯи байни фарҳангҳо табодули таъсирпазириву таъсиргузори мутақобил сурат мегирад. Миллатҳо ҳам дар баробари инкишофи забон дониш меомӯзанд ва комёбиҳои моддиву маънавии ҳешро меафзоянд. Дарвоқеъ, додугирифтӣ илмиву фарҳангӣ падидаи созандаву мусбат мебошад.

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ғайр аз калимаҳои фаровони худ боз як қатор таркибҳо ва ҷумлаҳои арабӣ дар асарҳои илмӣ вомерӯанд (ниг. ба: 5, 84).

Рӯҳониёни Ислом барои пурқувват намудани таъсири дин забони арабиро, ки ақоид ва аҳкоми шариат ба он забон навишта шуда буд, бисёртар тарғиб мекарданд (ниг. ба: 3, 25).

Мувофиқи нишондодҳои сарчашмаҳои таърихӣ раванди мусулмонгардонӣ дар Хуросон ва Мовароуннаҳр боз ҳам вазнинтар гузаштааст, зеро «дар аввалҳои истилои арабҳо мардуми маҳаллӣ ба зохир Исломо қабул карда, ботинан бутпарастӣ мекарданд» (6, 97).

Мусаллам аст, ки воридшавии ибороти қуръонӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар осори классикӣ пас аз зуҳури дини ислом аст. Классикони мо дар осори худ аз Қуръони маҷид ба таври фаровон баҳра бардоштаанд. Ибороти қуръонӣ дар осори классикони мо мавқеи намоёнро ишғол менамояд ва гузаштагонӣ мо дар эҷодиёти худ низ аз он самаранок истифода бурдаанд. «Ашъори шуарои мутақаддим бе дарки мазомини қуръонӣ ва мӯҳтавиёти қасаси Қуръон дар бораи рӯзгори паёмбарон ва бе донишгариҳои аҳодиси набавӣ саъб корест» (1, 5).

Дар осори классикони тоҷику форс бо бисёре аз калимаву ибора, ҷумлаву байтҳои зиёде вохӯрдан мумкин аст, ки дар онҳо ба Қуръон ишора мешавад.

Убайди Зоконӣ низ аз таъбироту ифодаҳои Қуръонӣ фаровон истифода кардааст.

Таъбироту ифодаҳои иқтибосии қуръониро дар насри Убайди Зоконӣ ба се гурӯҳ метавон ҷудо кард:

1) ишора ба мазмуни оятҳои Қуръон; 2) иқтибос аз Қуръон бо тарҷумаш; 3) иқтибос аз Қуръон.

1. Ишора ба мазмуни оятҳои Қуръон

Яке аз калонтарин рисолаи насрии Убайди Зоконӣ «Ахлоқулашроф» аст, ки дар он аксар масъалаҳои назариявии динӣ муносибати рӯҳ ва ҷисм мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Рисолаи «Ахлоқулашроф» ҳафт бобро дар бар мегирад. Ҳар боб дар ду қисм (мазҳаб) мурабтаб омадааст: мазҳаби мансух (нашшуда, бекора–Н.М.) ва мазҳаби мухтор (соҳибхитӣ, озод–Н.М.). Ӯ дар мазҳаби мансух назари гузаштагон ва дар мазҳаби мухтор афкори ҳамзамонашро баён менамояд.

Убайди Зоконӣ дар «Ахлоқулашроф» масъалаҳои назариявии муносибати рӯҳу ҷисмро баррасӣ кардааст. Аз навиштаҳои ӯ бармеояд, ки худ дар «Ахлоқулашроф» ақидаи гузаштагонро нақл менамояд, ки рӯҳ аввал буда, аз олами илоҳӣ (малакутӣ) ғизо мегирад ва ба тан ҳукмрон мебошад. Рӯҳи инсонӣ аз олами қудсӣ ва тани он аз олами сифлӣ омадааст. Тан аз олами моддӣ ғизо мегирад ва ба камол мерасад, рӯҳ аз олами улвӣ ғизои маънавӣ гирифта тақмил меёбад. Ҳамчунин зикр мекунад, ки рӯҳ фанопазир, вале тан фанопазир аст. Аз ин рӯ, инсон аз ду олам (рӯҳ ва ҷисм) пайдо шуда, бо ёрии чанд воситаҳои дигар ба дунёи ҳастӣ омадааст:

Алмудаббир: он, ки харҷаш беш аз дахл бошад (I, 376).

«Сумма адбара вастакбир» (Он гоҳ рӯй аз Ислому Қуръон гардонид ва такаббуру нахвот оғоз кард) (III, 576).

Сураи Мудассир, ояи бисту се аст ва дар ҷои дигар низ Худованд мефармояд, ки «Тадъу ман адбора ва тавалло» (Дузах ононро меҳаҳад, ки аз Худо рӯ гардонид ва муҳолифат кунанд) (III, 569).

Сураи Маорич, ояи 17 аст ва ба маънои чорагар омадааст.

Тарсобачаи соҳибҷамол мусалмон шуд. Мӯҳтасиб фармуд, ки ӯро хатна карданд (II, 103-104).

«Музазабина байназзолика ло ило ҳаулои ва ло ило ҳаулоъ ва ман юзлиллоҳи фалан тачилаху сабило» (Дулдулу муртдад бошад, на ба суи мӯъминон яқдил мераванд ва на ба ҷониби кофирон ва ҳар киро Худо гумроҳ кунад, пас ҳаргиз ӯро ба роҳи ҳидоят нахоҳӣ ёфт) (III, 101).

Сураи Нисо, ояи 143-ум аст. Дар баробари ин, бояд зикр кард, ки хатна кардан пеш аз Ислом низ буд ва дар ин ҷо ба маънои суннат кардан истифода шудааст.

Атталок: илочи ӯ (II, 243).

Ишора ба ояи якуми сураи Талок аст, ки Худованд мефармояд: «Ё айёҳаннабию изо талактумун нисоа фаталиқухунна лииддатиҳинна...» (Ало, эй пайғамбари гиromӣ, ҳар гоҳ занонро талак диҳед, ба вақти иддаи онҳо (замони покӣ) талак диҳед...) (III, 558).

Талок – аз зан чудо шудан, чудой (ниг. ба: 9, 313).

Дар мисоли мазкур ба маънии **чудой** истифода шудааст.

Алмастура: он, ки ба як ошиқ қонёъ бошад (II, 254).

«...люминуна бил охирати ҳичобан мастуран» (...онҳо аз ҳақоик ва дур мастур монанд) (III, 168).

Ишора ба сураи Исроъ, ояи 45-ум мебошад ва мурод аз мисол он аст, ки **пардапуш, пинҳонӣ** (хонагӣ ва боиффат) мебошад.

Убайди Зоконӣ дар рисолаи «Даҳфасл» муқобили вожаи мазкур чунин меорад: «*Алхотун: он ки маъшуқи бисёр дорад; Алқадбону: он ки андак дорад*».

Убайди Зоконӣ дар миёни нависандагони охирҳои асри саздаҳум ва аввалҳои асри чордаҳ мақоми бисёр рафъ дорад ва он ин аст, ки нахуст забони форсиро дар ниҳояти ширинӣ ва лутф инсичом кардааст (ниг. ба: 7, 201).

2. **Иқтибос аз Қуръон бо тарҷумааш**

Убайди Зоконӣ рисолаи «Дилқушо»-ро бо ду забон: арабӣ ва тоҷикӣ навиштааст. Дар ин асар низ аксар ахлоқу одоби табақои ҳокими ҷамъият ва ақидаи онҳо, ҳислатҳои ношоистаи баъзе одамон танқид шудааст.

У дар ҳикоеҳои тоҷикӣ (форсӣ) бо равиши ба худ махсус сифатҳои мухталифи иҷтимоии давраи худро муаррифӣ мекунад ва хусусиятҳои ахлоқӣ ҳукмронон, фуқаҳо, машоих ва бузургони асри худро таҷассум мекунад. Дар рисолаи «Дилқушо» ӯ ҳамалоте ба қазвиниён мекунад ва дар чанд ҳикоят ононро мардуми аблаҳу қавдан муаррифӣ менамояд (ниг. ба: 2, 161).

Ҳамчунин бояд гуфт, ки мақсади Убайди Зоконӣ ҳазлу шӯҳӣ нест, он латифаҳо саршор аз танқиданд ва ҳуди муаллиф ҳам ба он ишора кардааст:

*Ба мазоҳат нагуфтамин гуфтор,
Ҳазл бигзору чид аз у бардор!*

Рисолаи «Ахлоқулашпроф»-ро боби ҳафтум дар ҳаёву вафо ва раҳмату шафқат мебошад. Дар мазҳаби мансух овардааст, ки ҳукамо фармудаанд: ҳаё вобаста ба нафс бошад, то аз феъли қабех мавриди хотирпарешонӣ нашавад (ниг. ба: 2, 143).

Адибони аҳли салаф дар осори хеш ибороти қуръониро якҷо бо тарҷума дар осори хеш ҳамчун иқтибос истифода мекарданд:

Чунон ки дар Қуръони маҷид омада: «**Анугъиму мал лав яшӯуллоҳу атамаҳу ин ангум илло фи залолим мубин**», пас вочиб бошад, ки бар ҳеч офаридае раҳмат накунад (I, 342).

Анугъиму мал лав яшӯуллоҳу атамаҳу ин ангум илло фи залолим мубин (...Худо меҳост, ба ӯ ҳам монанди мо рузи меод, итём ва дастгирӣ кунем? Шумо ки ба мо насиҳат мекунед, пайдост, ки саҳт дар ғалат ва гумроҳӣ ҳастед) (III, 443).

Чузе аз ояи 47-уми сураи Ё Син аст ва ба маънии **дастгирӣ** кардани дарвешон омадааст.

Ҳорунаррашид аз канизаке виқоъ хост. Каниз гуфт: «**Вафорат таннуру** – танӯрро об гирифтааст», ки маро одати занон бошад. Ҳорун гуфт: «**Сово ила ҷабал яъсимуни минал мой** – ман ба кӯҳ шавам, ки аз об дар канор монам». Каниз гуфт: «**Ло осимул явма мин амриллоҳи** – имрӯз амоне аз фармони Парвардигор набошад» (I, 418).

Чунон ки маълум шуд, дар мисоли мазкур се ибороти қуръонӣ мавриди истифода қарор гирифтааст ва дар китоби Қуръони қарим ба ин маъниҳо оварда шудааст:

Вафорат таннуру – аз танӯр оташи об чӯшад (иборае аз ояи 40-уми сураи Худ (III, 226); **Соаво ило ҷабалин яъсимуна минал мой** – ман ба зудӣ бар фарози кӯҳ равам, ки аз хатари ҳалокам ниғаҳ дорад (чузе аз ояи 43-уми сураи Худ (III, 226); **Ло осимал явма мин амриллоҳи** – имрӯз ҳеч кас аз қаҳри Худо ба лутфи ӯ наҷот наёбад (порае аз 43-уми сураи Худ (III, 226).

Бояд гуфт, ки ибороти қуръонӣ, ки бо тарҷумааш истифода мешавад, дар аксари осори мансури эҷодиёти классикони мо вомехӯранд.

3. **Иқтибос аз Қуръон**

Классикони мо дар эҷодиёти худ иборот ва ё оёти қуръониро ба тариқи иқтибос истифода мекарданд. Убайди Зоконӣ низ аз қатори эшон чудо намондааст. У дар рисолаи «Таърифот» ё ки «Даҳфасл» худ аввал калимаро нигоштааст ва баъд бо изҳори байни танз ва ҳазл бо сабки хоси худ вазъ мекард ва дар муқобили он менавишт:

Малақулмавт: соқии бориш (II, 224).

«Кул ятаваффокум малакулмавт ил лазй вуккила бикум сумма ило раббикум турчиун» (Эй расул, ба онҳо бигӯ: «Фариштаи марг, ки маъмури қасби рӯҳи шумост, чони шуморо хоҳад гирифт ва пас аз марг ба сӯи Худои худ боз мегардед») (Ш, 415).

Иқтибос аз ояи 11-уми сураи Сачда аст.

Малакулмавт – фариштаи ачал, фариштаи марг, фариштае, ки мутасаддии гирифтани чон аст, Азроил (ниг. ба: 8, 627).

Дар ин ҷо ба маънои **ҷонситон** истифода шудааст.

Лайлатулқадр: шаби ид (I, 373).

Дар ояҳои 1-3-юми сураи Қадр ибори мазкур истифода шудааст, ки Худованд мефармояд: «Инно анзалноҳу фи **лайлатилқадр**. Ва мо адрока мо **лайлатулқадр**. **Лайлатулқадри** хайрум мин алфи шаҳр» (Мо ин Куръони азимушшаъро дар шаби қадр нозил кардем. Ва чӣ чиз туро ба азимати ин **шаби қадр** огоҳ тавонад кард. **Шаби қадр** беҳ аз ҳазор моҳ, бехтару болотар аст) (Ш, 598).

Лайлатулқадр – шаби 27-уми моҳи рамазон, ки дар Куръон зикр шудааст. Кудсияти **лайлатулқадр** дар он аст, ки дар шаби мазкур «нузули» Куръон ба ҳазрати Муҳаммад оғоз ёфта буд. Ҳар сол дар ин шаб Аллоҳ гуё мувофиқи нияту муроди ҳар мӯъмин тақдирашро ҳал мекардааст. Аз ин рӯ, шаби **лайлатулқадр**ро зимни қироати Куръон ва ниёиш ба Аллоҳу фариштагон дар масҷид мегузаронанд (ниг. ба: 4, 66).

Ҳарчанд ки дар Куръон **лайлатулқадр** ба маънои **шаби қадр** омадааст, вале Убайд дар осори хеш шаби идро **шаби қадр** медонад. Гумон меравад, ки дар шабҳои ид барои мардуми авом шояд аз тарафи ҳокимияти онвақта ягон хел дастгирии моддӣ дода мешуд ва ё раҳой аз зулму ситами ҳокимонро Убайд шаби ид медонад, ки дар осори хеш истифода кардааст. Дар «**Шаби қадр**, ки аз ҳазор моҳ бехтару болотар аст», Убайд мехоҳад бигӯяд, ки ин шаб шаби ид аст.

Вожаи мазкур дар эҷодиёти классикони мо бисёр роиҷ мебошад.

Вожаи **лайлатулқадр** дар забони муосир дар истифода аст ва он ҳамчун истилоҳи динӣ ба кор бурда мешавад. Дар мисоли мазкур ба маънои **шаби қадр** омадааст.

Алмолик: мунтазири ӯ (II, 204).

«Вано дав ё **молику** лияқзи алайно раббука қола иннакум мокасун» (Ва он дӯзахӣён **молики** дӯзахро нидо кунанд, ки «аз Худо бихоҳ, ки моро бимиронад, то аз азоб бираҳем». Ҷавоб диҳад: «Шумо дар ин азоб ҳамеша хоҳед буд») (Ш, 495).

Молик – номи фариштае, ки муваккили дӯзах аст ва баъзе гӯянд, дарбони дӯзах аст (ниг. ба: 8, 699).

Калима аз ояи 77-уми сураи Зухруф иқтибос ва ба маънои **дӯзахӣ** истифода шудааст.

Аляъҷучу вал маъҷуч: қавми туркон, ки ба вилоят мутавоҷеҳ шаванд (I, 367).

Яъҷучу Маъҷуч – ду бор дар Куръон (сураи Каҳф, ояи 94 ва сураи Анбиё, ояи 96-ум) ёд шудааст ва низ зикри эшон дар Тавроту Инҷил, ба вижа китоби Ҳазқил (38 ва 39) омадаву дар он ҷо аз фарзандони Ёфас бинни Нӯҳ шумурда шудаанд ва дар адаби тозиви порсӣ музаҳҳари фасоду ошӯб ва харобӣ қаламдод шудаанд ва Куръон низ бад-ин маънӣ нотик аст. «Ва фасоди эшон он буд, ки мардум хор буданд; ва гуфтанд дар вақти рабъ аз замини худ бурданд». Мардуми он сомон ба Зулқарнайн (ки ба эҳтимоли қавӣ ҳамон Искандари Мақдунӣ бошад, ки Шарку Фарбро ба тасаллуту худ даровард–Н. М.) шикоят бурданд ва ӯ садде (ё ду садд) миёни онҳо ва ақвом мазлум кашид ва аз ситамгориҳо ва дароздастиҳои онҳо ҷилавгирӣ кард. Дар Табарӣ (Таърихи Табарӣ–Н. М.) ва «Таърихи гузида» муғулро дар зумраи ҳамин **Яъҷучу Маъҷуч** ва аз фарзандони онҳо мешуморад. Ва имом Фаҳри Розӣ мӯътақид аст, ки онҳо аз наҷоди зард буданд, аз ҷинси муғулон ва туркон» (II, 195).

«Қолу ё залқарнайн инна **яъҷуча ва маъҷуча** муфсидуна фил арзи фаҳал начъалу лака харчан алан таҷъала байнано ва байнаҳум садда» (Эй Зулқарнайн, **Яъҷучу Маъҷуч** фасод мекунанд, оё чунон ки мо харчи онро ба ӯҳда гирем, садде миёни мо ва онҳо мебандӣ (ки аз шарри онҳо осуда шавем) (Ш, 303); Ояи 94-уми сураи Каҳф аст.

«Ҳатто изо фуқиҳат **яъҷучу ва маъҷуч** . . .» (То рӯзе, ки роҳи **Яъҷучу Маъҷуч** боз шавад. . .) (Ш, 330); Ояи 96-уми сураи Анбиё мебошад.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» оварда шудааст, ки:

Яъҷуч: 1. дар афсона навъе аз махлукот, ки **Яъҷучу Маъҷуч** низ меғунд ва бадиовар ҳисоб меёбад; 2. қавми афсонавӣ, ки дар ҷанг мағлуб намешуданд ва гуё Искандар барои пешгирии онҳо садд (девор) баста будааст (ниг. ба: 9, 638).

Дар ин ҷо ба маънои **нобакорон** истифода шудааст.

Бояд гуфт, ки «олимони зиёди аврупоӣ ҳатто Куръони каримро хонда, онро мавриди истифода қарор додаанд. Нобиғаҳое монанди Жан Жак Руссо, Томас Карлейл, Наполеон Бонапарт, Александр Пушкин, Гете Ёҳан, Франсуа Волтер, Бернард Шоу, Арнолд Тойнби, Вил Дюрант, Ҳанри Корбен, Карл Маркс, Владимир Ленин ва дигарон аз бузургӣ ва нотакрории Куръони каримро бо эҳтироми бузурге ёд кардаанд» (10, 15).

Дар осори насрии Убайди Зоконӣ иқтибоси ибороти куръонӣ бамавриду нишонрас ва мавофиқи мақсад мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Маълум аст, ки калимаву ибораҳои иқтибосшудаи арабӣ ба талаффуз ва меъёрҳои грамматикӣ забони тоҷик мувофиқ шуда, монанди воҳидҳои муқаррарии забон серистеъмол шудаанд, дар калимаю калимабандӣ ғайрилона ишғирок қардаанд. Таъбироту ифодаҳои иқтибосии куръонӣ дар рисолаҳои мансури Убайди Зоконӣ мавқеи намоёнро ишғол менамоянд. Дар осори насрии Убайди Зоконӣ теъдоди мисолҳои овардашуда ҳамагӣ 57-тараф ташкил мекунанд ва мо дар мақолаи ҳеш танҳо 14-тои онро ҷой додем.

КАЛИДВОЖАҲО: таъбироту ифодаҳои куръонӣ, оят, сура, ибороти куръонӣ, иқтибос аз Куръон, яъҷуч, маъҷуч.

АДАБИЁТ

1. Абдушуқри Абдусаттор. Рӯъяти Куръон дар шеър.– Душанбе: Прогресс, 1997. - 76 с.
2. Довуди Насруллоҳ, Дар шиноҳти Убайди Зоконӣ. – Машҳад: Пагоҳ, 1344. – с.104- 177.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ, 1. – Душанбе: Маориф, 1982, – 462 с.
4. Ислои. Маълумотномаи мухтасар (Нашри дуюм, бо иловаҳо, тарҷума аз русӣ). – Душанбе: Ирфон, 1990. – 144с.
5. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. - Душанбе, 2003. – 490 с.
6. Муҳаммадиев М. Талбакова Х, Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик.– Душанбе, 1997. - 194 с.
7. Саид Нафисӣ. Таърихи намунаи насар дар Эрон ва забони форсӣ (то поёни қарни 10-уми ҳиҷрий). – Техрон, 1344. - 664 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. -М.: Советская энциклопедия, 1969. -951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. -М.: Советская энциклопедия, 1969. -947 с.
10. Ҷовидонкиноб. Андарситоиши Куръони Карим (Фароҳамгар Фотеҳи Абдуллоҳ). – Душанбе: Деваштич, 2008. - 96 с.
11. Убайди Зоконӣ. Куллиёт. Бо эҳтимоми Парвизи Атобақӣ.– Техрон: Заввор, 1343. - 547 с.
12. Рисолаи «Дилқушо» ба инъимомии рисолаҳои «Таърифот», «Садпанд» ва «Наводируламсол». Таълифи Ҳоча Низомиддин Убайди Зоконӣ (тасҳеҳу тарҷума ва тавзеҳи дуктур Алиасғари Ҳалабӣ). – Техрон: Асотир, 1383. - 376с.
13. Куръони Карим. Бо тарҷумаи Маҳдии Қамашӣ.- Қум: Паёми Маҳдӣ, 1385. - 604 с.

КОРАНИЧЕСКИЕ ВЫРАЖЕНИЯ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УБАЙДА ЗОКОНИ

М. Насруллоев

Наряду с арабскими заимствованиями в словарный состав таджикского языка было заимствовано много сочетаний и выражений и религиозного характера, т.е. коранические выражения. Такие выражения употреблены и в прозе Убайда Зокони. В данной статье рассматриваются лексико-семантические и структурно-грамматические особенности коранических выражений в его прозе.

THE KORAN EXPRESSIONS IN THE PROSAIC PRODUCTION OF UBAIDI ZOKONI

M. Nasrulloev

The article considers about the side with arabians borrowing Vocabulary composition of tajik language borrowing many combinations and expressions and religious characters that Koran's expression. Such expression used in the prosaic of Ubaidi Zokoni.

КОРБАСТИ ГИДРОНИМҲО ДАР АСАРИ «ТАЪРИХИ ҲУМОЮН»-И ГУЛШАНИ

Д. Ҳомидов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки таҳлилу баррасӣ ва маъниқушоии номҳои ҷуғрофӣ, баҳусус гидронимҳо (номҳои ҷуғрофӣ ба об марбутбуда-Д.Ҳ.) дар айни замон бо назардошти ҷанбаҳои забонӣ, сиеӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба сомон расонида мешавад, ки хеле ҷолиби диққат аст.

Аз ин нигоҳ, гидронимҳо дорои хусусиятҳои зиёди забонӣ, таърихӣ ва ҷуғрофӣ буда, шумораи умумии номҳои бо об алоқаманд тавассути мавҷудияти шаклу муродифоти зиёд аз худ шумораи мавзӯҳои оби бешгаранд. Як баҳр, дарё ва ё рӯд дар гули таърих метавонад ҷандин маротиба номи худро табиқу тағйир диҳад. Ҷунончи, Окс-Ҷайхун-Ому, Рокс-Сайхун-Сир, Кешруд-Қашқадарё, Асруд-Яккабоғруд, Сафедоб-Оқсу ва ғайра мавҷуданд, ки дар раванди таърих тағйири ном ва шакл намудаанд. Гидронимҳо дар навбати худ ба якҷанд зергурӯҳҳо ва ё навҳо ҷудо мешаванд, ки он гурӯҳҳо инҳоянд: потанонимия (маҷмӯи номи дарёҳо), лимнонимия (маҷмӯи номи кӯл ва ҳавзҳо).

Омӯхтану аз нигоҳи вижагиҳои забонӣ мавриди баррасӣ қарор додани гидронимҳои асарҳои ҷуғрофӣ ва таърихӣ дар айни ҳол хеле муфидовар аст. Бинобар он, мо тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин гузориши илмӣ роҷеъ ба қорбасти гидронимҳо дар асари "Таърихи ҳумоюн"-и Гулшанӣ ва вижагиҳои онҳо ибрози андеша намоем.

Асари "Таърихи ҳумоюн"-и Гулшанӣ дар таърихи тамаддуни халқи тоҷик нақши муайянеро доро буда, асари насрӣ мебошад ва соли 1910-уми мелодӣ (1328 ҳиҷрӣ қамарӣ) ба муносибати 25-умин солгарди ба тахт нишастани амирулмуъминин Сайид Амир Абдулаҳадхон таълифаш анҷом пазируфтааст. Дар асар абёти ҷудоғона гоҳ-гоҳ оварда шудааст ва забони асар забони тоҷикии маъмулии ҳамон давр, яъне забони муҳити илмии Мовароуннаҳр дар қарни нӯздаҳ ва ибтидои қарни бист аст.

Аз маълумоти ишорати сершумори дар "Таърихи ҳумоюн" ҷойдошта бармеояд, ки Гулшанӣ мехостааст ба муносибати бисту панҷ солагии бар тахти салтанат нишастани амир Абдулаҳад асари таърихиву ҷуғрофие навишта, вазъи онвақтаи давлати Бухороро тасвир намояд. Асар бояд ба тарзе таълиф ёбад, ки қабули хосу ом гардад ва онро рӯзи баргузории чашн чун армуғон ба амир пешкаш кунад. Чулуси Абдулаҳад ба тахти подшоҳӣ соли 1303х. мутобик ба соли 1885 мелодӣ сурат гирифта буд. Барои амалӣ гардидани ин нияти худ Гулшанӣ борҳо ба вилояти тобеи Бухоро сафар карда, маводи заруриро ҷамъоварӣ намуда буд.

У дар асараш бештар ба баёни масъалаҳои зерин диққат додааст: мавзеи ҷойгиршавии иёлатҳо (вилоятҳо) дар нисбати шаҳри Бухоро, миқдори аҳолии онҳо, масофаи роҳ аз маркази вилоятҳо то шаҳри Бухоро, маҳсулотҳои асосӣ, ки дар ин ё он вилоят истеҳсол мегардад, зикри қавмҳои, ки дар ин ё он вилоят зиндагӣ мекунанд ва машғулияти қасбу қори онҳо, миқдори масоҷиду макотиб, талабаҳо, ҳаммомҳо, мазорҳо, урфу одати сокинони ин ё он вилоят, боигарии табиӣ ин ё он вилоят, аз қадом ноҳияҳо иборат будани онҳо, вазъи обу ҳавоӣ ҳар як вилоят, миқдори наҳру дарё ва ҷӯйҳо ва ғайра.[1]

Аз маълумоте, ки дар асар гирд оварда шудааст, бармеояд, ки "Таърихи ҳумоюн"-и Гулшанӣ барои омӯхтани таърихи ҷуғрофӣ иқтисодии нимаи дуоми қарни XIX-ум ва ибтидои асри XX-уми давлати Бухорои Шариф, ки Тоҷикистони кунунӣ низ ба он дохил мегардад, аз ҳар ҷиҳат сарчашмаи муҳиму пурарзиш ҳисоб меёбад. Маълумоти Гулшанӣ оид ба шумораи мадрасаҳои талабаҳои онҳо дар Қулобу Балҷувону Ҳисор ва мавзӯҳои дигари қӯҳистон, хато будани ақидаи то кунун дар илми таърихшиносии тоҷик ҷойдоштаро роҷеъ ба саросар бесавод будани мардуми тоҷик то Инқилоби Октябр собит месозад.[2]

Феҳраст ё мундариҷаи асари "Таърихи ҳумоюн" чунин аст: муқаддима, қасида бар васфи амир Абдулаҳад ва 8-мақола.

Тавре зикраш рафт, маълумоти асари "Таърихи ҳумоюн" роҷеъ ба вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, этникӣ ва фарҳангии охири қарни XIX ва ибтидои асри XX-уми давлати аморати Бухоро мебошад. Муаллифи асар чун муҳити ҷуғрофӣ ин ё он музофоту иёлот ва ноҳияву қасабаи аморати Бухороро нишон дода, ҳамзамон ҳатман аз он ҳудуд қадом дарё ҷорист ва сарчашмаи он қадом аст, тасвир мекунад. Аз ин ҷиҳат дар асари номбурда ҳамаи дарёҳои бузургу хурд ва чашмаву ҷӯйҳо, наҳру рӯдак, обанборҳои аморати Бухоро то қадри имкон инъикоси худро ёфтаанд. Муаллиф дар мавриди ифодаи номи дарёҳои бузурги Мовароуннаҳр (Осиёи Миёна-Д.Х.) истилоҳи дарё, баҳр, наҳр, об, рӯдхоро истифода мебарад: **..наҳри Пирмаст** ва **Султонобод** атрофи қӯрғонро ихота намуда, чараён дорад.[3] Ва аз ҷумлаи абнияти қадима дар ин тумон ба қанори шарқии **дарёи Зарафшон** ба қарибии қарияи Қондор ҳисри сангин аст, ки харобу боир аст, аз дарё баид(дур-Д.Х.) афтада.(56) Дар ин туман... ба қанори **дарёи Зарафшон**, ба сари наҳри коми Абумуслим... (58)

... ба қанори ҳар ду тарафи **дарёи Ҷайхун** аст, ки машҳур ба **дарёи Омӯя** аст.(71) **Дарёи Омӯя** аз васати (миёнаи-Д.Х.) ин қобила чараён дорад ва қанубу шимоли инҳо рег аст (73)... ба қанори қанубии **наҳри Ҷайхун** воқеъ аст.(74) **Наҳри Зарафшон** тахти қири Қабилато ду булак мешавад(79)... оби зиёдатии аз **дарёи Зарафшон**, аз дарёи тахти қири Қароқул дар ин ҷо меояд.(80) Ин вилоят ба тарафи қануби **наҳри Ҷайхун** воқеъ аст.(81) Аз ғайри Сарои Қамар ва тавобеи Лаби оби он **дарёи Вахш** аз ин вилояти Қӯрғонтеппа ва Балҷувон чараён намуда, омада аз Қарияи Шохзар, ки тавобеи Қӯрғонтеппа аст, ба дарёи Ҷайхун мерезад.(149) Ва дар қанори **бахри Ҷайхун** тавобеоти ин вилоят миқдори даҳҳазор хонавори қабилҳои тароқимаи эрсорӣ сукно доранд.(144) Аз мавзеи қӯҳи Хомқон, ки он маъдани намак аст, як даҳана об омада ба даруни қӯҳ ба дарёи Хузур мерезад ва оби **Рӯди Хурд** ва **Рӯди Қалонро** тамоман малех менамояд ва итло оби **Хузур** ба мавзеи Танги Ҳарам, ки аз маркази ҳукумати он ҷаҳор ним фарсах масофат дорад, дар он ҷо оби **Рӯди хурд** бағоят ширин аст.(102)

Муаллифи асари "Таърихи ҳумоюн" ба ҳамин минвол боз чандин номи дарёву наҳр ва рӯдҳо, чун Сурхон, Ёсу, Панҷ, Қошғар, Мурғоб, Бортанг (Бартанг), Хунт (Фунди кунунӣ), Қофарниҳон, Сайроб, Чанғоб, Кантала, Маччӣ, Қалук, Бурҷӣ, Сангардак, Туфаланг, Хузур, Рӯди хурд, Рӯди қалон, Гумбулок, наҳри Шаҳрисабз, дарёи Қарши, Лаклакон, Нондаҳана ва амсоли инҳоро зикр менамояд ва

дар кучо чорӣ шудану аз кадом сарчашма оғоз гардидани онҳоро нишон медиҳад. Чунончи, дарёҳои Ому, Панҷ ва Хузоро чунин тасвир мекунад: "Аксари иёлотҳои Бухоро ба канори ин наҳр (Ому-Д.Х.) аст. Аз ин сабаб, манбаъ ва масабби (резिशгоҳи-Д.Х.) ин наҳро баён намудан ҳолӣ аз манфиат нест. Манбаъ, яъне сарчашмаи он аз ибтидои **кӯҳи Помир**, аввали силсилаҷиболи **Тибет** аст. Онро чашмаи **Панҷ** мегӯянд. Аҳолии Қаротегину Дарвоз кӯҳи Помиро, ки аз он чашмаи **Панҷ** мебарояд, Боми Дунё меноманд. Ибтидои Омӯя аз он ҷост ва масабби (резिशгоҳи-Д.Х.) он, яъне ҷойи рехтани он ба **кӯли Арал** аст, ки дар миёнаи Хева ва Ҳаштархон аст"(72)." Ба тавобеи Хузор ду наҳр аст, якеро наҳри калон ва наҳри хурд, ба истилоҳи атроки қунғурот Руди калон ва Руди хурд меноманд. Манбаи оби калони он аз кӯҳи Пил воқеъ ба **Маччӣ** ва **Кантала** меояд ва **Оби хурди** онро манбаъ ба **Танги Ҳарам** ва **Гумбулоқ** омада, ду наҳри мазкур ба мавзёи **Кӯшулуш**, ки аз маркази ҳукумати Хузор миқдори яқуним фарсах масофат дорад, ба ҳам мепайвандад ва баъд аз он **дарёи Хузор** мешавад.(с.100)

Аз ин мисолҳо аён гашт,ки вожаи об низ чун муродифи дарё баробари наҳр, рӯд, баҳр дар асар истифода гардидааст.

Дар асари "Таърихи хумоюн" ғайр аз дарёҳову наҳроҳо боз кӯлу чашмаҳо ва ҷӯйҳои дар ҳудуди аморати Бухоро мавҷудбуда аз тарафи муаллифи асар инъикоси худро ёфтаанд. Ҳоло номи чанде аз он кӯлу чашмаҳоро зикр менамоем: **Қирбулоқ**, **Найманбулоқ**, **Сармеч**, **Шӯрбулоқ**, **Кӯкча**, **Оқато**, **Бешчашма**, **Табан**, **Беклар**, **Кӯксарой**, **Қароқул**, **Қабилато**, **Қири Галаюмяндӣ**, **ҷӯи Навметин**, **Сайроб**, **Кетманчоғпӣ**, **Бакарҷӣ**, **Булоқ**, **Сарчашма**, **Ҳазрати Башир**, **Қаросу**, **Обигарм**, **Қалук**, **чашмаи Вахшмор**, **Чихилчашма**, **чашмаи Панҷ** ва ғайра.

Дар асар дар кучо воқеъ ва манбаи кадом дарё будани чашмаҳо, кӯлҳо нишон дода шудааст. Чунончи, муаллиф дар бораи **Чашмаи Панҷ** чунин маълумотро овардааст: "**Қасабаи Ванҷ** ба тарафи шарқии Дарвоз, ба тахти ақабаи Боми Дунё воқеъ аст ва дар он ҷониб манбаи дарёи Омӯя ва **Ҷайхун** ва онро **Чашмаи Панҷ** мегӯянд, аз қуллаи шомихи кӯҳи Боми Дунё набаён менамоёнд. Аз андак масофат панҷ чашма ба як ҷо ҷамъ мешавад ва гарбан чараён менамоёнд ва онро **чашмаи Панҷ** мегӯянд ва он қасабаро **Ванҷ** меноманд, ки он муҳаррифи Панҷ аст. Оби аввали **наҳри Ҷайхун** ҳамин аст."(с.157) "Аз сари мазори фонзуланвори қадамгоҳи ҳазрати Алий қаррамал-лоху вачҳаху, ба қарияи **Чихилчашма** мебошанд".(с.130)

"Оби **Чашмаи Вахшмор** низ ба сари мазори мазкур ба тарафи шарқии кӯҳи мазкур чараён дорад".(с.135)

"Ба дараҳои кӯҳ чашмаи об бисёр дорад, мисли **Бешчашма**, **Булоқ** ва амсоли он бисёр аст".(с.111)

Гидронимҳое, ки дар асари "Таърихи хумоюн" оварда шудаанд, дорои таърихи қухан буда, бештари онҳо имрӯз низ бо ҳамон номи пешинашон ёд мешаванд. Ин номҳои ҷуғрофӣ аз нигоҳи сохт сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ буда, аз нигоҳи мансубият ба забонҳои тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ-ӯзбекӣ мутааллиқанд.

Гидронимҳои сода танҳо аз як реша таркиб ёфта, дар асари мазкур миқдорашон кам аст: **Арал**, **Бартанг**, **Вахш**, **Қалук**, **Ому**, **Панҷ рӯд**, **Ҷайхун**, **Хунт** (Ғунд) ва монанди инҳо. Аз ин гидронимҳои зикргардида **Бартанг**, **Вахш**, **Ому**, **Панҷ**, **Рӯд**, **Хунт** мансуби забони форсии тоҷикӣ буда, **Ҷайхун** мутааллиқи забони арабӣ ва **Арал** (Орол) мутааллиқи забони туркӣ-ӯзбекӣ аст.

Гидронимҳои сохта аз реша ва вандҳо таркиб меёбанд ва дар асари "Таърихи хумоюн" чунин гидронимҳои сохта мавриди истифода қарор гирифтаанд: **Сурхон**, **Хузор**, **Кӯкча**, **Табан**, **Беклар**, **Бурҷӣ**, **Кантала**, **Қаршӣ**, **Бакарҷӣ**, **Булоқ** ва монанди инҳо. Аз ин гидронимҳои овардаи муаллифи асар вожаҳои **Булоқ**, **Сурхон**, **Табан**, **Хузор**, **Кантала** мутааллиқи забони тоҷикӣ, **Кӯкча**, **Беклар**, **Қаршӣ**, **Бакарҷӣ** ва ғайра мансуби забони туркӣ-ӯзбекӣ аст.

Гидронимҳои мураккаб дар асар нисбатан миқдорашон беш аст: **Ёғсу**, **Қошғар**, **Мурғоб**, **Кофарниҳон**, **Сайроб**, **Чанғоб**, **Сангардак**, **Тӯфаланг**, **Гумбулоқ**, **Бешчашма**, **Оқато**, **Найманбулоқ**, **Сармеч**, **Шӯрбулоқ**, **Кӯксарой**, **Қароқул**, **Қабилато**, **Кетманчоғпӣ**, **Обигарм**, **Гумбулоқ**, **Чихилчашма**, **Сарчашма** ва монанди инҳо. Аз ин гидронимҳои овардаи гидронимҳои **Қошғар**, **Мурғоб**, **Кофарниҳон**, **Сайроб**, **Чанғоб**, **Сангардак**, **Тӯфаланг**, **Бешчашма**, **Сармеч**, **Обигарм**, **Гумбулоқ**, **Чихилчашма**, **Найманбулоқ**, **Шӯрбулоқ**, мансуби забони тоҷикӣ буда, гидронимҳои **Оқато**, **Кӯксарой**, **Қароқул**, **Қабилато** гидронимҳои омехта (тоҷикӣ, ӯзбекӣ-тоҷикӣ, арабӣ-тоҷикӣ) ва гидроними **Кетманчоғпӣ** мансуби забони ӯзбекӣ аст.

Дар асари "Таърихи хумоюн" чунин гидронимҳои таркибӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд: **Дарёи Қаршӣ** (Қашқадарёи ҳозира-Д.Х.) **Наҳри Шаҳрисабз** (Оқдарёи ҳозира-шоҳоби Қашқадарё), **Чашмаи Вахшмор**, **Чашмаи Панҷ**, **Ҷӯи Навметин**, **Руди калон**, **Руди хурд**, **Ҳазрати Башир**, **Ҳазрати Султон**, **Қири Галаюмяндӣ**, **Дарёи Хузор** ва ғайраҳо. Гидронимҳои таркибӣ бештар дар қолаби ибораорони омехта ташаккул ёфтаанд ва ҷузъи асосӣ тоҷикӣ ва ҷузъҳои тобеъ туркӣ-ӯзбекӣ, арабӣ мебошанд,ки ин қолаб дар калимасозии забони тоҷикӣ хеле маълум аст.

Бояд гуфт, ки дар ташаккули гидронимҳои асари "Таърихи ҳумоюн"-и Гулшани анҷомаҳои (топоформантҳо-Д.Х.) гидронимсозии тоҷикӣ, туркӣ, арабӣ, чун: -об, -чашма, -сарой, -су, кӯл, -ғар, -ато, -булоқ (бӯйлоқ) ва ғайра нақши соғдордоранд ва ин анҷомаҳои гидронимсозии маъноӣ луғавӣ дошта мебошанд: -об (Сайр+об, Панҷ+об, Чанг+об, Мурғ+об), -чашма (Беш+чашма, чиҳил+чашма, сар+чашма), -кӯл (Қаро+кӯл), -булоқ, бӯйлоқ (Гум+булоқ, Найман+булоқ, Шӯр+булоқ), -сарой (Кӯк+сарой), -су (Ёғ+су), -ғар (Қош+ғар), -ато (Оқ+ато, Қабил+ато) ва монанди инҳо.

Барои намуна як-ду гидроними асарро мавриди таҳлили луғавию сохторӣ менамоем: **Қошғар**-номи дарё ва номи мавзё, дар Туркистони Чин. Ин гидроним аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои қош \ \ каш –оғӯш, канор, бағал ва ғар-(кӯх)-и тоҷикӣ қадима буда, ба маъноӣ кӯх меояд ва маъноӣ луғавӣ ин гидроним аз дара ё оғӯши кӯх омадани дарё аст. Ба таври дигар дарёи кӯхӣ ва сарзамини кӯхистон аст. Сайр-об-номи деҳа дар мавзеи Бойсуни Ҷумҳурии Ёзбекистон. Аз нигоҳи сохт мураккаб буда, аз ҷузъҳои сайр-тоҷикӣ, гардиш ва об-дарё, тоҷикӣ таркиб ёфта, дарё мебошад, ки аз дараи кӯх сайркунон меояд. Ё ба таври дигар чашма ё об сайркунон равон аст.

Умуман, овардани гидронимҳои Мовароуннаҳр дар асари "Таърихи ҳумоюн"-и Гулшани барои боз ҳам ҷолибтару пурратар гардидани ин ё он ҳудуди давлати аморати Бухорои охири қарни XIX-ум ва ибтидои асри XX-ум хидмат намуноанд. Аз рӯйи маълумоти ин асар аксари гидронимҳои овардаи муаллифи асар дар тӯли таърих ба тағйироту таҳаввулот дучор гардида, бо баъзе шакливазкунии зоҳирӣ то замони мо расидаанд. Асари "Таърихи ҳумоюн" чун сарчашмаи бозғитимод дар омӯзиши гидронимҳо ва умуман дар омӯзиши номҳои ҷуғрофӣи Мовароуннаҳр хидмат хоҳад намуд. Зеро муаллифи асар ҳар далелу рақами овардаи ҳешро дар асоси сафар қардан ба ин ё он мавзё меорад ва онро ташреҳ медиҳад, ки хеле ҷолиб аст. Дар айни ҳол асари "Таърихи ҳумоюн"-и Гулшани чун дигар осори таърихӣ сарчашмаи бозғитимод дар номшиносии тоҷик маҳсуб меёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: гидронимҳо, вижагиҳои забонӣ, гидронимҳои асарҳои ҷуғрофӣ, гидронимҳои сода, гидронимҳои сохта.

АДАБИЁТ

1. Гулшани, Таърихи ҳумоюн.-Душанбе, 2006.-с.37.
2. Гулшани, Таърихи ҳумоюн.-Душанбе, 2006.-с.37
3. Гулшани, Таърихи ҳумоюн.-Душанбе, 2006.-с.50-Минбаъд танҳо саҳифаи ҳамина асар дар қавсайн оварда мешавад.
4. Алимӣ Ҷумъахон, Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб.-Душанбе, 1995.-170с.
5. Айни С.Кулӣ, ҷ.12.-Душанбе: Ирфон, 1976.-770с.
6. Офаридов Н.Ойконимияи вилояти мухтори Кӯхистони Бадахшон.-Душанбе, 2001.-163с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ.Иборат аз ду ҷилд.-М.СЭ, 1969.
8. Ҳомидов Д., Топонимияи водии Кешруд.-Душанбе, 2002.-104с.
9. ЭСТ, иборат аз 8 ҷилд.-Душанбе, ЭСТ, 1984.-780с.
10. Муҳаммад Содикҷӯҷаи Гулшани, Таърихи ҳумоюн.-Душанбе, 2006.-170с.

ИПОТРЕБЛЕНИЕ ГИДРОНИМИИ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ГУЛШАНИ «ТАЪРИХИ ХУМОЮН»

Д. Ҳомидов

В статье рассматриваются географические названия с компонентом "-об" на материале произведения Гулшани "Таърихи ҳумоюн".

Автор статьи подвергает лингвистическому анализу топонимии произведения с точки зрения их структуры, содержания и географического расположения.

THE USING OF HYDRONAMES PRODUCTION IN GULSHANI «TARIKHI HUMOYUN»

D. Homidov

In the article are considered the Geographical themes trich components about the material of the novel of Gulshani «Tarikhi humoyun».

Author of the article expose linguistical analyse hydroname novels from the point of view of structure, contents and geographical state.

МУРОДИФОТИ УНСУРҲОИ ШАКЛСОЗИ ФЕЪЛӢ ДАР «ГУЛИСТОН»-И САЪДӢ

З.А. Назарова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар асари безаволи асри XIII «Гулистон» - и Саъдии Шерозӣ феълҳо шаклҳои мухталифи муродифшавӣ доранд ва дар ифодаи маъноҳои грамматикӣ сиға, замон, шахс, шумора, тарз, намуд силсилаи муродифхоро ба миён овардаанд. Муносибати гуянда нисбат ба воқеияти амалу ҳолат бо ёрии шаклҳои гуногуни феъл ифода мегардад.[2,26] Ин шаклҳои гуногун аз ягон ҷихат (сиға, замон, шахс, шумора) ҳаммаъно шуда, бо тобишҳои маъноӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад. Чунин муродифҳо (муродифоти сиға, замон, шахсу шумора ва ғайра) дар асари Саъдӣ бисёр вомерӯанд:

Ду кас ранҷи беҳуда **бурданд** ва саъйи бефоида **карданд**; яке, он ки **андӯхту нахӯрд** ва дигаре, он ки **омӯхту амал накард**. [4,423]

Мундариҷаи ин ҳикмат ба амали ду фард, ки дар шакли замони гузаштаи сиғаи хабарии **ранҷ бурданд**, **сайъ карданд**, **андӯхт**, **нахӯрд**, **омӯхт**, **амал накард** ифода ёфтааст, нисбат дода шудааст. Вале мақсади муаллиф тавассути ин андарз насиҳатомезона ба хонанда талқин кардан аст, ки вай мисли он ду тоифаи одамоне амал накунад, яъне:

Шахсоне, ки сарват чамъ **мекунанду** аз он дуруст ва мақсаднок истифода **намебаранд** ва илм **меомӯзанду** мувофиқи он амал **намекунанд** (назарияро дар амалия татбиқ намекунанд), ранҷу захмати беҳуда **мебаранд** ва саъю кӯшиши бефоида **мекунанд**.

Дар ин мисолҳо баргараф шудани тазоди шаклҳои гуногуни замони сиғаҳо ва дар натиҷа хусусияти бо ҳам муродифшавии онҳо мушоҳида мешавад. Масалан: замони гузаштаи наздик, шахси сеюми чамъ (*ранҷи беҳуда бурданд*) бо замони ҳозира (*ранҷи беҳуда мебаранд*) ва ин ҳар ду шакли феълӣ бо шахси дуюми танҳои шакли манфии сиғаи амрӣ, ки ба замони ҳозира далолат мекунад (*ранҷи беҳуда мабар*), ҳаммаъност. Дар шахсу шумора низ муродифоти шаклҳои гуногуни феълӣ мушоҳида мешавад:

Меомӯзанд (шахси сеюми чамъ) // **омӯз** (шахси дуюми танҳо)

Дар шакли инкориву тасдиқ низ баргараф шудани тазод ва ба миён омадани муродифоти шаклҳои феълӣ мушоҳида мешавад:

истифода намебаранд (дар матн «нахӯрд») – **истифода бубар** («хӯр»), **амал накард** – **амал кун**.

Доир ба системаи шаклҳои морфологӣ ва тазоди байни аъзоҳои муродифшаванда Е.И. Шенделс қайд карда буд: «Системаи шаклҳои морфологиро ба тариқи ҷонибҳои бо ҳам зид нишон додан ба мақсад мувофиқ аст. Аъзоҳои муқолиф (ё аъзоҳои ба ҳам зид) дар чунин шаклҳо падидор мегарданд, ки аз рӯи аломати умумии маъноияшон муттаҳид, вале аз рӯи як ё якчанд аломат бо ҳамдигар муқобиланд». [5,5]

Маъноҳои грамматикӣ дар ҳайати категорияҳои грамматикӣ қарор дошта, одатан тавассути тазоди аломатҳо ифода мегарданд. Ин аломатҳо ба падидаҳои гуногуни грамматикӣ тааллуқ надоранд. Онҳо одатан аломатҳои ба ҳам зидди як падида, тарафҳои ҳамон як маъноӣ грамматикӣ мебошанд: тасдиқӣ / инкорӣ, саволий / ғайрисаволий ва ба монанди инҳо. Тазод метавонад дорои беш аз ду аломат ба ҳам ид бошад. Чунинчи, категорияҳои замони феъл аз рӯи сохти семантикӣ худ тазоди сепарафаро мекунанд. Дар шароити муайян аъзоҳои ба ҳам зид (противочлены) метавонанд аломатҳои фарқкунандашонро гум кунанд ва то мубаддал шудан ба муродифот ба ҳам наздик шаванд. [1,9]

Ҳангоми баргараф шудани тазод маъноҳои грамматикӣ сиға, замон, шахс ва шумораи шаклҳои феълӣ дар мисоли «ранҷ бурдан» (аз панде, ки пештар дар бораи он сухан рафта буд) муродифот ба амал меояд.

Наздиқшавии воҳидҳои ба ҳам зид дар морфология ва синтаксис дида мешаванд ва ягон монеае вучуд надорад, ки онҳо дар ягон вазъияте наздик шуда натавонанд. Чунин хусусияти пахноӣ чараён ба эҳтимоли мавҷуд будани қонунияте далолат мекунад. Дар ин маврид ба ақидаи Е.И. Шенделс дар хусуси «қонунмандии баргараф шудани тазод», яъне «нейтрализация оппозиции» меравад. «Қонунмандии баргараф шудани тазод» дар мисоли дигари асари Саъдӣ низ равшан ба ҷашм мерасад:

Ҳар ки **насиҳати** худро (худсар, яқрав) **мекунад**, худ ба насиҳатгари мӯхтоҷ аст. [4,436]

Сабаби (заминаи) баргараф шудани тазоди шаклҳои гуногуни замонӣ, сиға, шахс мазмуни пандомези матн аст, ки дар он тарзи ифодаи маъноҳои грамматикӣ мазкур чандон муҳим нест. Мақсади муаллиф аз ҳикмати мазкур пандомезона ва ҳар чӣ нармтар ифода кардани маъноӣ фармоиш, амр ба хонандагон (дар симои хонанда ӯ насли ояндаро дар назар дорад) аст, то ин ки онҳо (хонандагон) аз насиҳат ба худсарон ва яқравон даст кашанд:

ҳар ки насихати худро мекунад // ҳар ки ба худро насихат кунад // ба худро насихат макун, ки суде намебахшад (муродифоти нахвӣ)

Насихати худро мекунад // насихати худро кунад // насихати худро макунед.

Ифодаи шакли инкор. Дар «Гулистон» шакли инкорӣ як қатор хусусиятҳоро соҳиб аст:

1. Шакли оддии инкорӣ:

Бар аҷзи душман раҳмат макун, ки агар кодир шавад, бар ту **набахшояд**. [4,430]

Дар як ҷумла ду калимаи инкорӣ омадааст, ки дар яке пешванди «на-» (**набахшояд**) ва дар дигаре варианти он «ма-» (**макун**), ки бо обурани услубӣ аз «на-» фарқ мекунад, истифода шудааст. **Макун** (варианташ **накун**) инкор намудани амалро бо тобиши амру фармон ифода карда, ин шакл (бо ифодаи пешванди «ма-») бештар дар назм, баъзе зарбулмасалу мақолҳо ва дар забони адабии китобӣ истифода мешавад: **набахшояд // намебахшад**

набахшояд–шакли инкорӣ буда, аз пешванди «на-» + асоси замони ҳозира–«бахш»+пешванди нидоии «-о-» ва бандаки феълии шахси сеюми танҳо «-яд» сохта шудааст. Ин шакл маънои «намебахшад»-ро ифода намуда, дар сиғаи шартӣ–хоҳишмандии тобиши замони оянда бо сиғаи хабарии замони ҳозира–оянда (намебахшад) муродиф шудааст:

Ҳар ки бар хештан **набахшояд**,
Гар **набахшад** касе барӯ, шояд. [4,233]

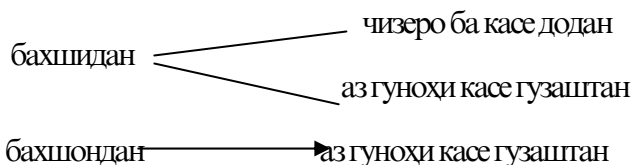
набахшояд // набахшад // намебахшад

Дар як байт ду варианти як шакл–**набахшояд, набахшад** омада, маънои **намебахшад**ро ифода мекунад. Ин шаклҳо аз ҷиҳати ифодаи муносибат ба воқеияти амалу ҳолат (категорияи сиға) ба ҳам хусусияти муродифӣ зоҳир намуда, бо обурани услубӣ фарқ мекунад:

Набахшояд шахси сеюми танҳо, тобиши замони ҳозира–ояндаро дар услуби баланди шоирона ифода мекунад. Бо хусусияти услубӣ–эмотсионалии худ аз вариантҳои **набахшад** фарқ мекунад.

Набахшад шахси сеюми танҳо шакли аорист буда, маънои амру фармонро дар сиғаи шартӣ–хоҳишмандӣ ифода мекунад.

Намебахшад шахси сеюми танҳо, замони ҳозира–оянда, сиғаи хабарӣ, умумиистеъмолӣ. Доираи маъноӣ **бахшидан (набахшидан)** нисбат ба **бахшоидан (набахшоидан)** васеътар аст:

Чунин шакли инкорӣ дар забони асар хеле зиёд кор фармуда шудааст:

Рузгорам бишуд ба нодонӣ,
Ман **накардам**, шумо ҳазар бикунед. [4,57]

Ман накардам ба маънои «ман ҳазар накардам» омадааст, ки бо мақсади муъҷазбаёнӣ ва вайрон нагаштани вазни шеър калимаи **ҳазар** аз таркиби **ҳазар накардам** партофта шудааст.

Эй падар, ҳароина то **ранҷ набарӣ**, ганҷ **барнадорӣ** ва то ҷон дар хатар **наниҳӣ**, бар душман зафар **наёбӣ** ва то дона парешон **накунӣ**, хирман **барнагириӣ**. [4,266]

Хоси забони адабии китобӣ, аз ҷиҳати доираи истеъмол маҳдуд

{	ранҷ набарӣ // ранҷ накашӣ	}	забони адабии
	барнадорӣ // набардорӣ		гуфтугӯӣ,
	наниҳӣ // нагузорӣ		серистеъмол,
	зафар наёбӣ // зафар накунӣ		шакли оддии
	парешон накунӣ // напароканӣ // напошӣ		инкорӣ
	барнагириӣ // барнамегириӣ		забони адабии китобӣ

Гар газандат расад зи халқ, **маранҷ**,
К–ин роҳат расад зи халқ **на ранҷ**. [4,94]

Дар байти мазкур ғайр аз муродиџ падидаҳои дигари услубии вохидҳои луғавии забон ва хусусиятҳои маъноии онҳо ба монанди антоним ва омоними овозӣ (санъати таҷнис) моҳирона истифода шудаанд:

Антоними
фэълӣ

газанд расад // зарар, зиён расад
роҳат расад // осудагӣ, осоиш, фароғат

Омоними
овозӣ

наранҷ
на ранҷ

вариант

маранҷ
наранҷ

2. Хусусияти дуҷоми шакли инкорӣ-ҷойивазкунии он бо морфемаҳои дигари фэъл дар асар бештар дар назм дучор меояд:

Зи гӯш пунба бурун ору доди халқ бидех
В-агар ту **менадихӣ** дод, рӯзи доде хаст.[4, 59]

Дар шакли **менадихӣ** пешванди инкории «на» ва пешванди шаклсози «ме» ҷойи ҳамдигарро иваз намуда, варианти шаклии фэълро ташкил намудаанд: варианти **намедихӣ**– **менадихӣ** (варианти шакли асли фэъл ӣ инвариант).

Олим он кас бувад, ки бад **накунад**,
На бигӯяд ба халқу худ **накунад**. [4, 187]

на бигӯяд // **нагӯяд** (муродиџи сарфӣ)

Мақсад муъҷазбаёнист: **ба халқ бад нақун гӯяд** // **ба халқ бад қун нагӯяд**; **ба халқ нагӯяд**, **ки бад қунад** // **ба халқ гӯяд**, **ки бад накунад** (муродиџи нахвӣ)

Дар ин байт ҳиссаҳои инкории «на» пеш аз фэъл омадааст. Тақозои назм аст, ки ҳиссаҳои «на» пеш аз фэъл ояд, то вазни назм осеб набинад. Шакли мазкур **на бигӯяд** // **нагӯяд** аз чихати мавриди истифода тафовут дорад. «**На бигӯяд**» танҳо дар услуби бадеӣ истеъмол мешавад, хусусияти услуби баланди шоирона (услуби баёни малех) дорад, вале шакли дуюм, ки ҳаммаъноӣ шакли аввал аст, хусусияти умумистеъмолий дорад. Дар ифодаи аввал «**на бигӯяд**» пешванди «би» ба маъноӣ яққаратии амал тобиши қатъият зам кардааст.

Маъноӣ инкор дар хабар бо ёрии ҳиссаҳои **на** ва шакли тасдиқии фэъл омадааст:

Ҷро ту ба даҳ дирам **харидӣ**,
Охир **на** ба қудрат **офаридӣ**. [4, 393]

на ба қудрат офаридӣ // **ба қудрат наофаридай**
харидӣ // **харидай** // **харида бошӣ** (ҳам)

Шакли замони гузаштаи наздики сифаи хабарӣ бо шакли нақлии фэъл ҳаммаъноӣ шудааст.

Дар ҳамин қолаб (ҳиссаҳои инкории **на** ва шакли тасдиқии фэъл) эҷод кардани шеър барои устодони каломӣ бадеъ гӯё анъанае будааст. Масалан, дар ашъори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ низ чунин қолаби ифодаи фикрро мушоҳида кардан мумкин аст:

Ман мӯйи хеш **на** аз он **мекунам** сиёҳ, (// намекунам)
То боз навҷавон шавамӯ нав қунам гуноҳ.

3. Хусусияти дигари шакли инкорӣ дар инкори инкор, [3, 110-117] яъне тасдиқи амал дар натиҷаи инкор кардани фэъл мебошад:

Аз ёди ту ғофил натавон қард ба ҳечам,
Сарқуфта морам, **натавонам**, **ки напечам**. [4, 340]

натавонам, **ки напечам** // **наметавонам**, **ки напечам** // **наметавонам напечам** // **напечида наметавонам** // **мепечам**.

Чунин шакли инкории феъл дар асар нисбат ба он ду шакли пештара хеле кам истифода шудааст. Дар ин гуна чумлаҳо тақроран омадани пешванди «на» мантиқан маънии мусбат (тасдиқ)-ро ифода мекунад, яъне ду шакли инкории (манфии) феъл барои ифодаи маънии як феъли мусбат меояд. Ин роҳи ифода хоси услуби баланди баён буда, ба маънои инкор тобиши таъкид мебахшад, истифодаи бамавқеи ин тарзи ифодаи инкор аз ғуянда маҳорати баланди сухангӯиро талаб мекунад.

Дар хулоса бояд қайд кард, ки пешванди инкории «на» дар забони асар мавқеи хос дорад. Мо се роҳи ифодаи шакли инкорро мушоҳида кардем:

1. Шакли оддӣ. Яъне ба асоси феъл ҳамроҳ шудани пешванди «на» («ма»): **намекунам, намегӯям, намедихам, мапиндоштам, макун, маранҷ** ва ғайра. Ин роҳи ифодаи шакли инкорӣ дар асар беш аз ҳама воমেҳурд. Шаклҳои феълии мазкур одатан дар сиғаи хабарӣ кор фармуда мешавад.
2. Бо ёрии ҳиссаҷаи инкории «на» омадани шакли инкор (ҷойивазкунӣ). Дар ин тарзи ифода ҳиссаҷа одатан пеш аз шакли феъли тасдиқӣ меояд. Ин тарзи ифодаи инкор дар «Гулистон» нисбат ба шакли аввал камтар мушоҳида мешавад.
3. Инкори инкор, яъне ду шакли инкории феъл барои ифодаи маънии як феъли мусбат меояд. Ин тарзи ифода бо хусусияти услуби баланди шоиронаи худ аз он ду ифодаи дигар фарқ мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: муродифот, ҳаммаъноӣ, феъл, хусусият, грамматика, таъод, сиға, замон, шакл, инкор.

АДАБИЁТ

1. Камолиддинов Б. Синтаксическая синонимия в современном таджикском литературном языке. Автореферат на соиск. докт. филол. наук. – Душанбе, 1988. – 46 с.
2. Камолиддинов Б. Хусусияти услубии сарфу нахви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
3. Қосимова М.Н. Ифодаҳои мафҳуми таъдиқ дар чумлаҳои соддаи забони адабии ҳозираи тоҷик // Масъалаҳои забон ва адабиёт: силсилаи мақолаҳои филологӣ, Қ.И.П., Душанбе, 1975, с.210-217.
4. Саади. Гулистан. Критический текст, перевод, предисловие и примечания Р.М. Алиева. – М.: Издательство восточной литературы, 1959. – 487 с.
5. Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике. – М.: Высшая школа, 1970. – 204 с.

СИНОНИМИЯ ЭЛЕМЕНТОВ ФОРМАОБРАЗОВАНИЯ В «ГУЛИСТАНЕ» СААДИ

З.А. Назарова

В данной статье рассмотрены глаголы в выражении грамматических значений наклонения, времени, лица, числа и видов, образующих синонимические ряды. Грамматические значения в составе грамматических категорий обычно выражаются посредством нейтрализации оппозиций. В результате нейтрализации оппозиций грамматических значений наклонения, времени, лица и числа глагольных форм образуется морфологическая синонимия.

SYNONYMY OF ELEMENTS OF FORMING IN “GULISTAN” OF SA’DI

Z.A. Nazarova

In the article considered the verbs in terms of grammatical meaning of mood, tense, person and number are forming synonymic rows. Grammatical meaning in composed of grammatical category usually express via neutralization of opposition. As a result of neutralization of opposition of mood, tense, person and number of verbal forms are forming morphological synonymy.

ИСТИЛОҲИ «СИҒА» ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ЭЪРОБИ ФЕЪЛИ АРАБӢ

Т. Якубов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Феъл бо яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи худ, ки сиға аст, аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ менамояд. Ин фарқият дар он зоҳир мегардад, ки ғуянда ба вукӯъ омадан, ҷараён гирифтани ва анҷоми амалро баён карда, муносибати нисбат ба воқеият доштаи онро ошкор менамояд. Ба тарзи дигар, муносибати амал ба воқеият «*сиға*» номида мешавад. Сиғаҳо асосан, ба воситаи шаклу таркибҳои тасрифии замонҳои феъл ифода меёбанд, зеро масдар худ ба худ сиғаро ифода нанамуда, танҳо дар ҳолате ки дар таркиби феълҳо ҳамчун ҷузъи асосӣ омада бошад, он таркибҳо бо шаклҳои тасрифии феълҳои ёридиҳанда майлӯ тобиши сиғавӣ пайдо мекунанд: **хоҳам рафт, омадан гирифт, гуфтан гир** ва ғ. (1, 205)

Дар забони тоҷикӣ чор сиға вучуд дорад: *сиғаи хабарӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, сиғаи амрӣ* ва *сиғаи эҳтимолӣ*. Розенфельд А.З. дар «Очерки по грамматике современного таджикского языка (глагол)» категорияи сиғаро дар грамматикаи тоҷик ба се гурӯҳ тақсим менамояд: *Хоҳишмандӣ, амрӣ, шартӣ* (хоҳишмандӣ ва шартӣ). (3, 7)

Шояд аз тарафи муаллиф ба се гурӯҳ тақсим гаштани сиға дар забони тоҷикӣ таъсири грамматикаи забони русӣ бошад, зеро дар забони русӣ низ се сиға вучуд дорад, ки дар байни онҳо танҳо сиғаи эҳтимолӣ дида намешавад. Ин ҳодисаро забоншиноси дигар Моцеев И. низ хангоми муқоисаи сиғаи хабарӣ дар забони русӣ ва тоҷикӣ зикр менамояд, ки дар грамматикаи забони тоҷикӣ чор сиға ва дар грамматикаи забони русӣ се сиғаро дучор омадан мумкин аст. Ҷ мегӯяд: Барои «*сиғаи эҳтимолӣ*»-и забони тоҷикӣ дар забони русӣ шакли мувофиқ ва баробар вучуд надорад. (2, 11)

Дар грамматикаи забони имрӯзаи форсӣ низ сиғаи эҳтимолӣ дида намешавад ва забоншиносони ин соҳа сиғаро дар забони мазкур бо истилоҳи «*вучухи афъол*» номбар намуда, онро ба се қисм тақсим намудаанд:

Дар забони форсӣ дар асл се вачҳ вучуд дорад. Вачҳи ахборӣ, вачҳи илтизомӣ ё эҳтимолӣ ва вачҳи амрӣ. (12, 131)

Вачҳи ахборӣ гуфта, муаллиф сиғаи хабариро дар назар дорад. Вачҳи илтизомӣ ё эҳтимолӣ гуфта сиғаи шартӣ-хоҳишмандиро дар назар дорад ва вачҳи амрӣ гуфта сиғаи амриро дар назар дорад, ки аз таърифи овардаи ӯ муайян аст:

Вачҳи ахборӣ он аст, ки вукӯъ ё адами вукӯи амалро ба таври қатъӣ хабар диҳад. Монанди: рафта, мерафта, рафтааст, рафта буд, меравам, хоҳам рафт, метавонам биравам, метавон рафт, нарафта, намеравам. . . (12, 131)

Дар таърифи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ мегӯяд:

Дар вачҳи илтизомӣ эҳтимолӣ сидқ ва кизб дар гуфтор вучуд надорад ва онро ба эҳтимол аз қабилӣ орзуву майл ва умеду шарт ва амсоли он баён мекунад: бояд рафта бошад, шояд рафта бошад, кош рафта бошад, агар рафта бошад, шояд биравад, кош биравад, агар биравад. . . (12, 131)

Дар сиғаи амрӣ, ки бо истилоҳи вачҳи амрӣ дар асар зикр меёбад, омадааст:

Дар вачҳи амрӣ гуянда вукӯъ ё адами вукӯро ба тариқи хоҳиш ё фармон талаб мекунад. Монанди: бирав, биравед, марав, маравед, бояд биравад. (12, 131)

Илова бар се сиғаи мазкур дар дастурҳои забони форсӣ се сиғаи дигар зикр меёбад, ки ба ақидаи олимони ин соҳа онҳоро дар дохили ҳамон се сиғаи номбаршуда дидан мумкин аст, ки вачҳи масдарӣ ва вачҳи васфӣ ва вачҳи шартӣ мебошанд:

Вачҳи масдарӣ вачҳи таркибист, ки аз феълу фоил ва ё феълу мафъул сохта мешавад. Ба монанди: бояд гуфт, тавон гуфт, тавонад гуфт. Вачҳи васфӣ низ сифате аст (мафъули ё мафъуле ба ҷойи фоиле) ба ҷойи феъл ва кори яке аз вучухи сегоноро анҷом медиҳад. Монанди: муаллим ба клос омада, машғули дарсдодан шуд. Ҷ ханӯз наомада рафт. Вачҳи шартӣ ҳам дохили вачҳи илтизомӣ аст ва сиғаи махсус надорад. (12, 131)

Аз таърифҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар забони муосири форсӣ низ сиғаи эҳтимолӣ, ки дар забони муосири тоҷик роиҷ аст, ба сиғаи алоҳида тақсим намешавад.

Дар забони осори асрҳои IX-X-и тоҷик низ ҷоҳор сиға мавҷуд буд, аммо номгуӣ онҳо аз сиғаҳои зикршуда каме тафовут дорад:

1. Сиғаи хабарӣ;
2. Сиғаи шартӣ;
3. Сиғаи амрӣ;
4. Сиғаи дуой (орзӯӣ, опгатив, хоҳишмандӣ). (5, 188)

Аз ин мисоли овардашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар асрҳои миёна сиғаи эҳтимолӣ дар забони тоҷикӣ низ вучуд надоштааст. Яъне чунин тарзи ифодаи феъл дар забони тоҷикӣ дар асрҳои наздик ба норма даромадааст.

Ин категорияи феъл, яъне сиға дар грамматикаи забони арабӣ ҳамчун боб ва ё фасли алоҳидае ҷой дода нашудааст, аммо ифодаи он бешак ногузир мебошад. Пеш аз он ки дар бораи категорияи сиға дар грамматикаи забони арабӣ сухан оғоз намоем, бояд дар бораи эъроб ва алалхусус эъробӣ феъли музорей маълумоти кофӣ дошта бошем. Яъне эъробӣ феъли музорей ва баъзе калимаҳои ёрирасон вучуд доранд, ки сиғаи феълро дар забони арабӣ возеҳ мегардонанд. Инак феъли музорей (ҳозира-оянда) дар забони арабӣ дорои категорияи эъроб мебошад, пас суоле ба миён меояд, ки «*эъроб*» чист?

«*Эъроб*» дар забони арабӣ тағйири охири калимот буда, бо табилёбии ҳаракат (*садонокҳои кӯтоҳ*) ба ҳаракати дигар ва ё пасванд бо пасванди дигар сурат мегирад. Дар натиҷа эъроб аст, ки вазиғаи асосии калимотро дар ҷумла муайян месозад. Аз ин хотир эъроб танҳо хоси феъли музорей

набуда, яке аз хусусиятҳои исми низ ба ҳисоб меравад. Масалан: الإِعْرَابُ عِنْدَ التَّحْوِيلِ هُوَ اِخْتِلَافُ آخِرِ الْكَلِمَةِ لِاِخْتِلَافِ الْعُلُولِ فِيهَا اَلْفَتْحُ أَوْ نَقْبٌ

Эъроб назди нахвиён (забоншиносон) дигар шудани охири калима аст, ба сабаби дигар шудани омиле хоҳ он лафзӣ бошад, ё тақдирӣ (9, 52).

Таърифи эъроб аз ҷониби забоншиноси дигар чунин аст:

الإِعْرَابُ هُوَ التَّغْيِيرُ لِلاَحْقَ آخِرِ الْأَسْمَاءِ وَالْأَفْعَالِ بِسَبَبِ تَغْيِيرِ الْعَوَامِلِ

Эъроб ин тағйир додани охири исмҳо ва феълҳо мебошад, ки ба сабаби таъсири омилҳо ба амал меояд (8, 128)

Дар ин таъриф муаллиф ду ҳиссаи нутқи забони арабиро ёдовар шуд, ки яке исми ва дигаре феъл аст. Албатта, эъроб дар аксарияти навъҳои исми забони арабӣ дида мешавад. Дар феъл бошад, танҳо дар феъли музореъ ин унсур мушоҳида мегардад:

الإِعْرَابُ أَنْزَظَاهِرٌ أَوْ مُقْتَرٍ يَخْلِيهِ الْعِلْمُ فِي آخِرِ الْأِسْمِ الْمُتَمَكِّنِ وَالْفِعْلِ الْمُضْتَرِعِ

Эъроб асари намоён ё муқаддар (нонамоён)-е мебошад, ки ба воситаи таъсири омиле дар охири исми тасрифшаванда ва феъли музореъ зоҳир мегардад (10, 41).

Дар таърифи мазкур ибораи «асари зоҳир (намоён)» ва «асари муқаддар (тақдирӣ)» зикр гардид, ки ин бесабаб нест, зеро эъробро бинанда метавонад бо чашми сар ва ё бо чашми ақл мушоҳида намояд. Он эъробе, ки бо чашми сар мушоҳида мешавад, эъробии намоён буда, он эъробе, ки бо чашми ақл мушоҳида мешавад, метавонем онро эъробии муқаддар (тақдирӣ) номем. Эъробии намоён (зоҳир) дар охири калимот бо ҳаракати замма - ُ «-у», фатҳа - َ «-а», ва касра - ِ «-и» гузошта мешавад, аммо муқаддар бе ягон аломат танҳо аз рӯи мавқеи калима дар ҷумла муайян карда мешавад.

Мисоли эъробии зоҳир:

سَلَّمَ عَلَى زَيْدٍ - *Зайд ро дидам*, رَأَيْتَ زَيْدًا - *Зайд ро омад*, - جَاءَ زَيْدٌ - *Зайд дар эъробҳои гуногун қарор дорад*, ки дар ҷумлаи аввал бо замма - ُ ва дар ҷумлаи дуввум бо фатҳа - َ ва дар ҷумлаи саввум бо касра - ِ эъробгузори шудааст. Таъсири асосан дагон бошанд, дар ҷумлаи аввал феъли - جَاءَ - *омад*, дар ҷумлаи дуввум феъли - رَأَيْتَ - *дидам* ва дар ҷумлаи саввум пешоянди - عَلَى - *ба* мебошад.

Мисоли эъробии муқаддар:

سَلَّمَ عَلَى الْفَتَى - *ба ҷавон салом додам*, رَأَيْتَ الْفَتَى - *ҷавонро дидам*, - جَاءَ الْفَتَى - *Ҷавон омад*, ки дар ҷумлаҳои мазкур исми - الْفَتَى - *ҷавон* бо як анҷома ба тағйир истифода шудааст ва аломати эъроб дар он ба чашм намерасад. Аммо гуфтан ҷоиз нест, ки ин калима дар ин ҷумлаҳо дорои эъроб нест, зеро эъробии он муқаддар аст, на зоҳир.

Аз мисолҳои мазкур маълум гашт, ки эъроб дар забони арабӣ дорои навъҳои гуногун буда, ҳар кадом бо як ҳаракати хосу аломати муайян ишора мешавад. Дар забони арабӣ чор навъи эъроб мавҷуд аст, ки баъзе ба исми ва баъзеи дигар ба феъл мансубанд:

أَنْوَاعُ الإِعْرَابِ أَرْبَعَةٌ: رَفْعٌ وَنَصْبٌ وَجَرٌّ وَجَزْمٌ

Эъроб ба чор навъ тақсим мешавад: рафъ, насб, ҷар ва ҷазм (10, 44).

Ин чор навъи эъроб дорои аломатҳои хоси худ мебошанд, ки аз яқдигар бо онҳо тафовут доранд.

وَالْأَصْلُ كَوْنُ الرُّفْعِ بِالضَّمِّ وَالنَّصْبِ بِالْفَتْحِ وَالْجَرِّ بِالْكَسْرِ وَالْجَزْمُ بِالسُّكُونِ

Аслан, рафъ бо ҳаракати замма - ُ, насб бо ҳаракати фатҳа - َ, ҷар бо ҳаракати касра - ِ ва ҷазм бо ҳаракати сукун - ْ аломатгузори мешавад. (10, 44)

Аз ин чор эъробии мазкур, ҳамон тавре ки зикр намудем, қисме дар исми ва қисми дигар дар феъли музореъ дучор меоянд. Аз ин чунин бармеояд, ки эъробии рафъ, насб ва ҷар хоси исми буда, эъробии рафъ насб ва ҷазм хоси феъл аст. Яъне феъл дар эъробии ҷар қарор намегирад ва исми дар эъробии ҷазм. Эъроб дар феъли музореъ яке аз хусусиятҳои асосии ин феъл ба шумор рафта, ифодакунандаи категорияи сифа ва замон мебошад. Яъне бо воситаи эъроб сифаи феъли забони арабӣ ва баъзан замони он тағйир меёбад. Мо замонҳои феълро дар сифаи хабарӣ баррасӣ менамоем ва ба ҳамин хотир диққати худро танҳо ба эъробии рафъи феъли музореъ равона месозем, зеро ҳамин эъроб аст, ки дар сифаи хабарӣ омадани феълро ифода менамояд.

Дар сифаи хабарии феъли забони арабӣ амали замони гузаштаро чунин шаклҳои замонӣ ифода менамоянд:

а) шакли замони гузаштаи одӣ, (ки дар забони арабӣ танҳо асоси феъли мозӣ амал намуда, бо бандакҳои феъли тасриф мешавад):

Дар арабӣ	Дар тоҷикӣ
نَحْسَسْنَا فِي صَوْتِهَا التَّمُوعَ، وَكَانَ صَدَى كَلِمَتِهَا يَرُوحُ وَيَجِيءُ	Дар овози <i>ӯ</i> ашкро <i>эхос</i> кардем, ки садои каломаш парвоз менамуд (14, 77).

б) шакли замони гузаштаи нақлӣ, (ки дар забони арабӣ бо роҳи дар аввали феъли мозӣ овардани ҳиссаҷай *قَدْ* сохта мешавад):

Дар арабӣ	Дар тоҷикӣ
-----------	------------

لَقَدْ أَتَيْتَ نَوْلِكَ لَنْ الشَّكِّ فِي التَّهْلُوكِ الْإِعْرَابِيَّةِ لِلْأَسْمَاءِ لَوْ الْحَرَكَاتُ لِلْأَفْعَالِ لَا يُقَوْمُ عَلَى التَّيْلِ	Дар ҳақиқат Нейдеги исбот кардааст , ки эъробҳои охири исмҳо ва ҳаракоти феълҳо ҳамчун шубҳаву шак далел шуда наметавонад (13, 237).
--	---

в) шакли замони гузаштаи ҳикоятӣ, (ки дар забони арабӣ бо феъли асосӣ бо илова намудани феъли ёридихандаи **кн** бар аввали он сохта мешавад):

Дар арабӣ أَخْرَجَ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ الْأَصْنَامَ مِنْ مَمْلَكَتِهِ	Дар тоҷикӣ У касеро, ки бутҳоро метарастид аз мамлакаташ хориҷ намуд (7, 56).
--	---

г) шакли замони гузаштаи дур, (ки дар забони арабӣ феъли асосӣ дар замони гузашта оварда шуда, пеш аз он феъли **кн** истифода мешавад):

Дар арабӣ كَانَ أَرْسَلَهُ اللَّهُ - لِسْمَةِ يُوْحَنَّا	Дар тоҷикӣ Худованд ӯро фиристода буд – номаш Юҳанно (7, 68).
---	---

д) шакли замони гузаштаи дури давомдор, (ки дар забони арабӣ бо ёрии феъли ёридихандаи **кн** ва сифати феълӣ тарзи фоилӣ забони арабӣ ифода меёбад ва шарт он аст, ки феъли ёридиханда дар замони гузашта омада бошад, ки дар забони арабӣ бо сифати феълӣ тарзи фоилӣ феъл сохта мешавад):

Дар арабӣ بَيْنَمَا كُنْتُ نَاهِيًا فِي الشَّرْعِ مَرَّتْ بِي هَذِهِ السَّيْرَةُ	Дар тоҷикӣ Вақте ки дар роҳ рафта истода будам , аз наздам ҳамин мошин гузашт (4, 571).
---	---

Амали замони ҳозираи феъли забони арабиро дар সিғаи хабарӣ чунин шаклҳои замони ифода менамоянд:

а) шакли замони ҳозира-оянда, (ки қаблан **ӯро** бо истилоҳи **الْمُضَلَّغُ** - ёдовар шуда будем):

Дар арабӣ يَسْكُنُهُ (الْجِبَلِ) نَاسٌ يَخْتُونُ الْحِجْرَةَ وَيَخْرُمُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ شَرْبَ الْمَاءِ	Дар тоҷикӣ Дар он кӯҳ мардумоне зиндагӣ мекунанд , ки сангро метарастанду нушидани обро бар худ ҳаром медонанд (11, 2).
--	---

б) шакли замони ҳозираи давомдор, (ки дар забони арабӣ бо сифати феълӣ тарзи фоилӣ феъл сохта мешавад):

Дар арабӣ عَمْرٌ: تَعَلَّ مَعِيَ فَيَلِي ذَاهِبٌ إِلَى السُّوقِ لِأَشْتَرِي بَعْضَ الْخَوَاجِ	Дар тоҷикӣ Умар: Ҳамроҳи ман биё. Ман ба бозор рафта истодам , то баъзе камбудихоро бихарам (6, 19).
--	--

Амали замони ояндаи феъли забони арабиро бошад, дар сиғаи хабарӣ чунин шакли замони ифода менамоянд:

Шакли замони ояндаи дур, (ки дар забони арабӣ бо роҳи пеш аз феъли музореъ овардани ҳиссаҷаи **سَوْفَ** сохта мешавад):

Дар арабӣ وَلَهُ سَوْفَ يَطَّلُ بِصَدَقٍ مَا يُرِيدُ أَنْ يَصَدَّقَهُ	Дар тоҷикӣ Дар ҳақиқат ӯ он чизеро, ки намехост рост шуморад, рост хоҳад шумурд (14, 150).
--	---

Ҳамон тавре ки мушоҳида гардид, феълҳои **يَسْكُنُهُ** – **зиндагӣ мекунанд**, **يَخْرُمُونَ** – **метарастанд**, **يَخْرُمُونَ** – **ҳаром медонанд**, **يَلِي ذَاهِبٌ** – **рост хоҳад шумурд** ва **كَانَ يَعْبُدُ** – **метарастид** дар эъробӣ рафъ қарор дошта, баёнкунандаи сиғаи хабарӣ мебошанд. Эъробӣ онҳо дар ҳаракати "замма"-и охири феълҳои шумораи танҳо ва "нун"-ҳои феълҳои шумораи чамъ зоҳир гардидааст. Нисбати феълҳои **تَحَسَّنَا** - **эҳсос кардем**, **لَقَدْ أَتَيْتَ** – **исбот кардааст**, **كَانَ أَرْسَلَهُ** - **фиристода буд**, **كَانَتْ نَاهِيًا** - **рафта истода будам**, – **рафта истодам** ҳаминро гуфтанием, ки онҳо низ сиғаи хабариро ифода менамоянд, зеро феъли мозии забони арабӣ эъроб надораду аз калимаҳои модалӣ ва ҳиссаҷаҳои тобиши майл, хоҳиш ва шартдошта ҳолӣ будани феъли мозӣ худ далели дар сиғаи хабарӣ қарор доштани **ӯ** мебошад. Ин калимот инҳоянд: «**لَيْتَ**» - **кошки**, «**لَعَلَّ**» - **шояд**, «**لَوْ**, **إِنْ**» - **агар**, «**هَوْنِ الْمُمْكِنِ**» - **мумкин** «**يَجِبُ عَلَى**» - **бояд** ва ғ.

КАЛИДВОЖАҲО: истилоҳи «сиға», эъробӣ феъли арабӣ, сиғаи хабарӣ, сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ, сиғаи амрӣ, сиғаи эҳтимолӣ.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. ҷ. 3. Душанбе, 1989.
2. Мошоев И. Системаи форм изъяснительного наклонения в русском и таджикском языках, Душанбе, 1977.
3. Розенфельд А.З. Очерки по грамматике современного таджикского языка (выпуск 4, глагол), Сталинабад, 1954.

4. Ковалёв А. А., Г. Ш. Шарбаатов. Учебник арабского языка, М., 2000.
5. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик, Душанбе, 2003.
6. أبو الحسن عليّ لحسنّي النوي. لقراءة الوائشدة كراحي، 1994.
7. أحمد بن إسحاق اليعقوبي. تاريخ اليعقوبي، بيروت-لبنان، 1411-1999.
8. رشيد الشورتوني. مبادئ العربية، لبنان، 1417، ج. 4.
9. أبو البقاء محب الدين عبد الله بن الحسين بن عبد الله اللب في علّ البناء والإعراب، دمشق، 1995.
10. عبد الله عبد الله بن يوسف بن هشلم شرح شذور الذهب في معرفة كلام العرب، دمشق، 1984.
11. لكرمل. لبحث في اللغة والأدب، حيفا، 1981.
12. محمد جواد شريعت. دستور زبان فرانسى، تهران، 1370.
13. محمود فهمي حجازي. علم اللغة العربية، الكويت.
14. ميرال لطحوي. البتجئة لزرقاء، مطبع لبيبة لمصرية لعلمة الكتب، 2002.

ТЕРМИН «НАКЛОНЕНИЕ» В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И «ПАДЕЖ» АРАБСКОГО ГЛАГОЛА

Т. Якубов

В статье описывается категория наклонения в таджикском языке и падеж арабского глагола. В арабском языке термин «наклонение» не употребляется и эта категория не встречается в грамматике арабского языка. Однако, для выражения этой категории используется падеж глагола.

THE TERM OF «INCLINATION» IN TAJIK LANGUAGE AND «CASE» OF ARABIAN VERBS

T. Yaqubov

The article considers about the category of inclination in tajik language and term of inclination don't use and these category don't meet in the grammatical arabian language. However, for expressing these categories use the cast of verb.

СОХТОРИ ГРАММАТИКИИ НАВВОЖАҶОИ ИСМӢ (АЗ РӢИ МАВОДИ МАТБУОТИ ДАВРИИ СОЛҶОИ 90-УМИ САДАИ XX)

М.О. Музофиршоев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таркиби луғавии забон ҳамеша дар таҳаввул аст. Табодули шаклу мазмуни калима батадрич ва охира сурат мегирад. Дар баробари омилҳои дигари ғайи гаштани таркиби луғавии забон наввожаҳо ҳам мақоми хосса доранд. Махсусан, солҳои 90-уми асри гузашта дар забони тоҷикӣ калимаҳои бағоят зиёди тоза пайдо шуданд, ки омилҳои асосии зуҳури наввожаҳои ин давр, аз як тараф, тағйири вазъи сиесии мамлакат бошад, аз тарафи дигар, ҷаҳиши бузурги тараққиёти техникаи электронист. Сарчашмаи таҳқиқоти моро маводи рӯзномаҳои «Садои мардум», «Ҷумҳурият» ва ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» қарор додаанд.

Аслан пайдоиши калимаи нав ба таҳаввулоти чизи нав, ҳодисаи ҷадид ва воқеоти тозаи табиату ҷамъият марбут аст. Дар баробари пайдоиши воқеияти ҷадид, зуҳури номи нав низ ногузир мегардад. Аз ин ҷост, ки аксари наввожаҳо мансуби исмҳои онд.

Исмро аз ҷиҳати сохт ба ҷаҳор навъ ҷудо мекунанд: сода, сохта, мураккаб ва омехта. (1,134) Дар байни наввожаҳои ҷамъовардаи мо қариб ҳамаи ҳелҳои зикргардида дучор меоянд, аммо миқдоран онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Масалан, наввожаҳои исми сода аз дигар шаклҳо дида камтаранд. Ин, мумкин, ба он вобаста бошад, ки калимаҳои решагӣ кам ба тағйирот дучор мешаванд ва аксари исмҳои содаи нав иқтибосианд, чунончи, видео, бизнес, арз (пул, валюта), барқ. ...

Бисёре аз наввожаҳо, ки баъди солҳои истиқлолияти Тоҷикистон дар забони тоҷикӣ пайдо шудаанд, пештар ҳам дар ин забон вучуд доштанд, аммо онҳо ё дар як давра аз истемол баромаданд ва дубора барои ифодаи маънои қаблашон зинда шудаанд ва ё барои ифодаи маънои нав эҳё гардидаанд. Ба ин ҷумла, калимаҳои **анҷуман**, **чаласа**, **рӯзнома**, **шӯро**, **инқилоб**, **ҳизб**, **мачалла** ва ғайраро мисол овардан мумкин аст, ки онҳо дар солҳои сиеми асри гузашта аз забони тоҷикӣ барканор шуда буданд ва солҳои баъди истиқлол аз нав дар саҳифаҳои рӯзномаву мачаллаҳо пайдо шуданд. Ин вожаҳо (ғайр аз анҷуман ва рӯзнома) аслан арабианд ва аз истемол дур шудани онҳо ба сиеатмадорони он замон марбут аст. Бисёр калимаҳо, бахусус вожаҳои ифодакунандаи маъноҳои ба сиеат алоқаманд, ба забонҳои ҷумҳуриҳои ғайрирусӣ аз забони умумишудаи русӣ ворид шуда буданд. Инак, калимаҳои болоро аз назар мегузаронем:

Анчуман-исми маънӣ, маъноӣ аслияш чамъомад, маҷлис ва маҷозан дар ифодаи халқ-одамон низ меояд. Дар мисолҳои чамъкардаи мо ба маъноӣ аслиашон омада, вожаи съезди давраи шӯравиро иваз намулдааст:

Чунин суолҳо тақозо мекунанд, ки **Анчумани** дуввуми Бунёди забони форсӣ тоҷикиро, ки бояд тирамоҳи имсол доир гардад, нигарон набуда, алҳол як ҳисоботи пешакие барои мардум бидиҳем. (АС, 28.05.1992, с. 4)

Чаласа-исми маънии арабӣ буда, аз решаи арабии ба маъноӣ нишаст, нишастан аст ва дар забони адабии ҳозираи дар ифодаи чамъомадҳои ҳукуматию ҳизбӣ ба қор бурда мешавад:

Чаласаҳои Шӯрои Олӣ дар анҷоми соли гузашта ва оғози соли 1992 бори дигар собит намуд, ки Тоҷикистон ба парлумони воқеан мардумӣ ниёз дорад. (АС, 06.05.1992, с.13)

Шӯро -аслан ба маъноӣ машварат, дар забони муосири тоҷик барои ифодаи ду маъноӣ зайл қор фармуда мешавад: а) яке аз шаклҳои идоракунии ҳукумат, ки то солҳои 90-ум бо калимаи совет ифода мегардид. Ба ин маънӣ он дар таркиби ибораи рехтаи Шӯрои Олӣ низ истиёмол мешавад:

Дар чаласаи навбатии Шӯрои Олӣ масъалаҳои зерин ба муҳокима гузошта мешаванд. («Чумхурият», 27.12.1991, с.1)

б) барои ифодаи маъноӣ маҷлисо ва чамъомадҳои муассисаҳои ғайбӣ истифода мешавад, ки дар давраи то истиқлолият ин мафҳум низ бо калимаи совет ифода мегардид:

Чунин масъалаҳо қариб дар ҳар як шӯрои омӯзгорон бардошта мешавад, аммо натиҷааш каниӣ? (АС, 12.10.1992, с.5)

Инқилоб -калимаи арабӣ аст, ба маъноҳои дигаргун шудан, ивази қолаб; изтироб, нооромӣ. Дар забони адабии муосири тоҷик вожаи маъноӣ номбаршуда низ дар истиёмол аст, аммо дар забони матбуот он дигар шудани сохти давлатдориро мефаҳмонад. Ноғуфта намонад, ки то нимаи дууми солҳои 30-ном ин вожа чи дар матбуот ва чи дар адабиёти бадеӣ хеле муравваҷ будааст, аммо баъдтар калимаи инқилобро танҳо дар адабиёти бадеӣ вохӯрдан мумкин буда халос:

...ва, албатта, дар ин соҳа инқилоби тафакқурӣ низ лозим аст. (АС, 11. 11.1992, с.6)

Ҳизб-калимаи арабӣ аст ва маъноҳои 1) гурӯҳ, фирқа, 2) як ҷузъ аз шаст ҷузъи Куръонро ифода мекунанд. (5,744) Дар забони муосири тоҷикӣ ба маъноӣ аввал мустаъмал аст, ки то даврони истиқлол ин мафҳум бо калимаи партия ифода мешуд. Дар калимасозии муосир ин реша иштироки фаъол дорад: ҳизбӣ, якҷаҳзӣ, бисёрҳизбӣ...

Алла кун, халқи азизам, алла кун,
Ҳизби мо гаҳвораҷунбони ту аст. (АС, 23.01.1992, с.16)

Баъзе калимаҳои маъноӣ нав ё иловагиро соҳиб шуданд. Масалан, калимаи бӯҳрон, ки пештар дар забони тоҷикӣ маъноӣ дигаргунӣ ё вазнинии ҳоли беморро ифода мекард, маъноӣ калимаи кризисро ба худ гирифтааст. Кризис дар забони русӣ ҳам вазнинии ҳоли бемор ва ҳам вазнинию душворӣ дар дигар соҳаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ чамъиятро мефаҳмад. Ин калима ба маъноӣ дуҷумла сеюм дар забони тоҷикӣ низ айнан дар ҳамин қолаб истифода мешуд, яъне кризиси сиёсӣ, кризиси иқтисодӣ мегуфтанду менавиштанд. Баъди солҳои 90-ум дар саҳифаҳои васоити ахбори умум ҷои калимаи кризисро калимаи бӯҳрон гирифт, яъне ифодаҳои боло шакли бӯҳрони сиёсӣ ва бӯҳрони иқтисодиро гирифтанд:

Дар ҳоле, ки ҳама ҷоро бӯҳрони шадиди иқтисодӣ фаро гирифтааст, ҷоро роҳи дигарро интиҳоб нанамудӣ?! (АС, 20.01.1994, с.7)

Калимаи барқ пештар дар забони тоҷикӣ фақат барои ифодаи маъноӣ яке аз ҳодисаҳои табиат ва ба маъноӣ маҷозии шӯъла: барқ задани чашм истиёмол мегардид. Имрӯз он калимаи электириқро пурра иваз кардааст: қувваи барқ, истеҳсоли барқ, фуруши барқ ва монанди инҳо:

Агар дилсӯзони Бадахшон дар ин минтақа сохтмони иншоотҳои хурд-хурди обии барқро ба роҳ мемонданд, вазъият имрӯз ба қуллаи дигар мешуд. («Чумхурият», 23.01.1992, с.3)

Дар баробари эҳёи калимаҳои қадима як идда калимаҳои нав низ дар забони тоҷикӣ пайдо шудаанд, ки аксаран иқтисодӣанд: **арз-валюта, буча-бюджет ё дар тоҷикии онвақта бучет, гумрук, раванд процесс, ширкат, сабақт марафон, фирма, синамо, парлумон, спикер, бизнес, афсар.ситод, файл, видео, кампютер** ва калимаҳои зиёди дигар мисоли гуфтаҳои боло шуда метавонанд.

Аз ҷумлаи наввожаҳои номбаршуда дар бораи калимаи **арз** чанд нуктаро зикр карданием. **Арз** аслан калимаи форсии тоҷикӣ ва дар луғатҳо чунин маънидод шудааст:

арз-1. баҳо, нарх, арзиш; 2.арзанда, сазовор...; 3.қадр. мартаба; 4.бахра, фоида; 5.мурод орзу. (5,82)

Чунон ки маълум аст, то давраи истиқлол ин калима дар ин шаклу маънӣ истифода намешуд, аммо вожаҳои арзиш, арзишманд, арзанда, ки зодаи решаи маъноӣ, дар забони тоҷикӣ муравваҷ

буданд. Ҳоло бошад, арз ба ғайр аз маъноҳои дар боло зикршуда маънои нав-пул (валюта)-ро ба худ гирифтааст ва дар ин маъно васеъ ба кор бурда мешавад: *арзи миллий, арзи хоричӣ, мубодилаи арз, ва ғайра:*

*Ва оё эҷоди **арзи миллии** худ барои мо бехтар набуд? (АС, 20.01.1994, с.2)*

*Агар Ҳукумати Тоҷикистон бо **бучаи** муфлисонаи худ аз ўҳдаи ободонии он набарояд, пас чаро ба вилояти худмухтор иҷоза намедихад?! («Чумхурият», 23.01.1992, с.2) Бо қарори Девони вазирони Тоҷикистон саруправленияи назорати **гумрукии** чумхурӣ таъсис ёфт. (АС, 06.02.1992, с.2) Иттиҳодияи кино ва **видеои** чумхурӣ баробари дигар корхонаю ташкилотҳо 1100-солагии давлати Сомониёнро сазовор пешвоз мегирад. (АС, 9.09.1999, с.2) ...намояндаи **ситоди** умумии Қувваҳои мусаллаҳи муттаҳидаи ИДМ полковник В.В. Пянков... ҳамроҳи ў буданд. («Чумхурият», 9.04.1992, с.1) Аксарият тарафдорони онанд, ки фаъолияти **фирмаи** «Нури нав» ҳарчи зудтар қатъ гардад. (АС, 30.01.1992, с.5) Бинобар ин, Тоҷикистон бояд **артишти** миллии ҳешро дошта бошад. («Чумхурият», 09.04.1992, с.1)*

Калимасозӣ яке аз омилҳои ғанӣ гаштани таркиби луғавии ҳар як забон аст. Забони тоҷикӣ низ аз қадим бо ин роҳ инкишоф ёфтааст ва махсусан, дар даҳ– понздаҳ соли охири қарни XX калимаҳои зиёде бо ин тарз тавлид ёфта, онро боз ҳам ғанӣ гардониданд. Исмҳои сохта дар бой гаштани забони муосири тоҷик мақоми баланд доранд. Маълум аст, ки исмҳои сохта ба воситаи пешванди ҳам- ва пасвандҳои зиёде сохта мешаванд.

Аз пасвандҳои фаъоли исмсози ин давра пасвандҳои *-гоҳ, -ӣ, -гонӣ, -вора, -онӣ*-ро номбар кардан мумкин аст.

Пасванди *-гоҳ* яке аз пасвандҳои сермаҳсули исмсози ин давра ба шумор меравад. Бо ёрии пасванди *-гоҳ* калимаҳои нав, аммо ифодакунандаи мафҳуми кўҳна сохта шудаанд, ки вобаста ба сиёсати давр дар забонамон бо вожаҳои бегона ном бурда мешуданд. Масалан, калимаи донишгоҳ исми нави макон аст ва то давраи истиқлол он бо калимаи университет ифода мегардид:

*Инчунин барои сарфи гизо дар ошхонаҳои мактабҳо ва **донишгоҳҳо** чубронпулӣ дода хоҳад шуд. (АС, 30.01.1992, с.2)*

*Калимаи **варзишгоҳ** ҷои калимаи **стадионро** гирифтааст:*

*Воҳурии рафиқонаи дастаҳои «Помир» ва «Пахтакор»-и Тошканд 25-уми январ дар **варзишгоҳи** «Авиатор» сурат гирифт. (АС, 28.01.92, с.2)*

Дар радифи вожаҳои боло наврожаҳои пажӯҳишгоҳ - институту тадқиқотӣ, парваришгоҳ - интернат; фермаҳои хочагии қишлоқ, урдугоҳ - лагерҳои низомӣ ва талабагӣ, табобатгоҳ - поликлиника, озоишгоҳ - санатория ва монанди инҳоро ном бурдан мумкин аст.

*...тақрибан 30 нафар олимони собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бо даъвати **Пажӯҳишгоҳи** илмӣю техникии Корея озими он кишвар шуданд. («Чумхурият», 24.01.1992, с.1) Чунон ки аз ин иттилоъ бар меояд, низомиёни Амрико қайҳо боз дар ин минтақа **урдугоҳҳо** таъсис додаанд. («Чумхурият», 24.04.1991, с.2) Дар **парваришгоҳи** мазкур (№2, ш. Душанбе) зиёда аз дусад нафар кӯдакон ва наврасони хоричӣ таълим гирифта истодаанд. («Чумхурият», 23.06.1992, с.3)*

Пасванди *-ӣ* ҳам яке аз пасвандҳои сермаҳсули исмсоз ба шумор меравад, ки аз исми нави наваз аз сифат низ исми месозад. Ва ин исмҳои сохта маънои табиноту нисбатро мегиранд ва ё ашёро аз рӯи аломаташ ифода мекунанд. Вожаҳои бойгонӣ архив, нишонӣ адрес, қарахтӣ ва қасодӣ аз зумраи чунин калимаҳои навад.

Аз ҷумлаи калимаҳои номбаршуда калимаи қарахтӣ аз сифати тоҷикии қарахт (сахтшуда, беҳаракат) ба воситаи пасванди *-ӣ* сохта шуда, аслан маҳсули давраи бозсозӣ аст ва тарҷимаи «застой»-и русиро медиҳад. Ҷои ин калимаро баъдтар вожаи руқуд гирифт.

Калимаи қасодӣ аз решаи арабии қасод сохта шуда, ба маъноҳои сусти савдо, ба фуруш нарафтани мол, беривочии бозор маъруф аст ва маънои нави бесарусомонӣ ва бенизомӣ дар сиёсат ва иқтисодиёт ба он баъдтар зам шудааст. Семантикаи тару тозаи ин калимаҳоро дар матнҳои зайл баръало зоҳир кардан мумкин аст:

*Фикру дархости худро бо **нишонии** ш. Душанбе, хиёбони Куйбышев, 5 ирсол доред. (АС, 28.05.1992, с.2) Хуччату санадҳои маҳфузи **бойгонии** маркази собиқ Вазорати муҳофизати ИҶШС бисёр саҳифаҳои таърихи қорномаҳои тоҷиконро дар ЧБВ пурра мегардонанд. (АС, 28.05.1992, с.12) ...худ ба худ андеша меронд, аз баду неки замон бохабар, рӯзгорони **қарахтӣ**ву бозсозиро дида-дӯсти гиромикадри ман оғои Қурбонӣ. (АС, 3.06.1999, с.3) Ҳарчанд **қасодии** иқтисодӣ ба вазъи ҳафтаномаи «АС» бетайсир намондааст, вай ҳанӯз ҳам қаридаи писандида ва маҳбуби мардум аст.. (АС, 5.04.1994, с.1)*

Пасвандҳои дигари исмсоз низ чунин исмҳои навро сохтаанд, ки решаи онҳо калимаҳои тоҷикианд ва ашёр ӯ ҳодисаҳоро ифода мекунанд. Дар гузашта ин мафҳумҳо бо калимаҳои иқтибосии русиву европой қорбаст мешуданд: *даста-* команда, *раванд-* процесс, *шаҳраванд-* гражданин, *мушқилот-*

проблема, суроға-адрес, бунёдгароӣ-фундаментализм, бойғони-архив, ҳафтавор-рӯзномае, ки тайи як ҳафта як бор чоп мешавад, **вижагӣ**- махсус, хоса, **моҳвора**-спутник...

25-уми январ дар варзишгоҳи «Авиатор»-и пойтахт байни дастаҳои «Помир» ва «Пахтакор»-и Тошкент вохӯрӣ сураг гирифт. («Чумхурият», 28.01.1992, с.2) Қабули Қонуни забон ва раванди қонунии рушди худшиносии аҳли ҷомеа водор менамояд, ки... дилбастагии хосае нисбати забони модарии хеш дошта бошанд. («Чумхурият», 16.01.1992, с.2) Раиси ҷумҳури Русия Борис Елсин, ки меҳмони самарқандиҳо буд, **шаҳрванди** ифтихории ин хоки бостонӣ интиҳоб гардид. (АС, 28.05.1992, с.2) Чаро аз **ҳафтавор** дили ман монд?... Рӯи рост бояд иқрор кард, ки аксарияти чопкардаҳои **ҳафтаворро** бе тараф ва андеша хондан мумкин нест. (АС, 23.01.1992, с.3) ...ва ин кор тавассути маҳвораи алоқа ба амал омад. (АС, 11.06.1992, с.2)

Мураккаб гаштани калимаҳо дар забони муосири тоҷикӣ яке аз роҳҳои сермаҳсултарини калимасозӣ аст. Аз ин рӯ, дар забони тоҷикӣ исмҳои мураккаб хеле зиёданд.

Дар матбуоти давраи даҳсолаи охири асри ХХ исмҳои зиёди мураккабро вохӯрдан мумкин аст, ки пайдоишашон ба ҳамин давра рост меояд.

Наввожаҳои исмии мураккаби ин давра аксаран бо усули тобеъ сохта шудаанд ва бисёрии онҳо барои ифодаи ашёву воқеоте, ки қаблан бо калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ ифода мегаштанд, ба кор бурда шудаанд. Ин навъи калимаҳо голибан дурешагӣ буда, ҷузъи дуввуми онҳо асосӣ ва ҷузъи якумашон ба он тобеъ аст. Албатта, ҷузъи асосии ин қабил калимаҳо аз ҷумлаи калимаҳои фонди асосии луғавии забон мебошанд. Аз ин ҷумла калимаҳои **-нома** ва **-хона** сермалсул буда, якчанд наввожаҳо дар забони адабии муосир ба вучуд овардаанд: **рӯзнома**-газета, **ҳафтанома**-газетае, ки дар як ҳафта як бор нашр мегардад, **моҳнома**-нашрияе, ки журнал ном дошт, **намоишнома**-спектакл, **қатънома**-ултиматум, **тайиднома**-акт, **рухсатнома**, **тарабхона** аз қабилҳои онҳоянд:

Намоишнома ба қалами шоир, носир ва драматурги тоҷик, шодравон Файзулло Ансорӣ тааллуқ дорад. (АС, 27.01.1992, с.10) Тавре ки хонандагони «АС» огаҳӣ доранд, охири соли гузашта сардори моҳномаи «Килк»-и Эрон Алии Дехбошӣ дар Тоҷикистон буд. (АС, 6.02.1992, с.11) Ин ҷо бо номи «Бухорои Шариф» рӯзномаи тоҷикӣ арзи ҳастӣ кард. (АС, 23.01.1992, с.2)

Ман аз ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» хеле миннатдорам. Зеро ин ҳафтанома ба хонаводаи сокини деҳаи Чорбоғ Ҳайдар Қодиров хушбахтӣ овард. (АС, 23.01.1992, с.3) Охир дар шиносномаҳои мардум миллаташон тоҷик зикр шудааст. («Чумхурият», 23.01.1992, с.3) Ироқ ба **қатъномаи СММ** мувофиқат кардааст. («Чумхурият», 10.04.1992, с.1) **Осорхонаи** миллии Тоҷикистон ба номи Бехзод ҷун муассисаи бузурги фарҳангӣ, илмӣ тадқиқотӣ дар тарғиби осори таърихӣ ҳиссаи арзанда дорад. (АС, 26.01.2001, с.2)

Аз рӯи маъно наввожаҳои мураккабсохт мафҳумҳои ба шахс, касбу кор, макон ва ашё алоқамандро ифода мекунанд. Масалан, исмҳои мураккаби **хунаргеша**-актёр, артист, **хабарнигор**-журналист, корреспондент **коргардон**-режиссёр, **донишҷӯ**-студент, **ҷондор**-телехронител, **сарпараст**-спонсор... ифодакунандаи касбу кори шахсанд:

Тоҷикистон кишвари ношинохта аст, мегӯяд **хабарнигори** франсавӣ Мино Род. (АС, 09.04.1992, с. 14) Дар ноҳияи Қумсангир **рӯзноганигор** Рустами Абдурахмон, дар ноҳияи Илчи қорманди шӯъбаи маориф Шариф Абдуллозода райсони баҳши ноҳиявӣ интиҳоб гардиданд. (АС, 06.02.1992, с.2) Хунаргешагони Театри давлатии академии опера ва балети ба номи С.Айнии силсилаи симфонии «Набзи сайёра»-ро омода сохтанд. (АС, 20.01.1994, с.1) Филми мустанади **коргардони** моҳир М. Юсуфов бо номи «Ягноб» манзури тамошобинон гардид. (АС, 7.05.1992, с.2) Дирӯз дар шаҳри Бешкек ҳазорон **донишҷӯ** дар назди Қасри ҳукумат ҷамъ омаданд («Чумхурият», 11.01.1992, с.1) Бо баҳонаи ҷавоби ҷой гурехтанӣ шудам, вале ҳамон ду нафар барзангии **ҷондорам** аз пасам кашола шуданд. (А.Истад: Домоди якрӯза, АС, 13.01.1994, с.6)

Наввожаҳои мураккабе, ки маъноӣ макон, номи ашёҳои гуногун, истилоҳоти хуччатӣ ва ғайраро ифода мекунанд, голибан чунин калимаҳое мебошанд, ки дар ивази калимаҳои ғайритоҷикӣ истифода мешаванд, масалан, **осорхона**-музей, **вомбарг**-облигация, **ҳазинадор**-банкир, **қатънома**-ултиматум, **сарқонун**- конституция, **шиноснома**-паспорт ва монанди инҳо:

Вомбарг ё облигация – коғази баҳодорест, ки аз вомгузории пулии дорандаи он ва бозгардонии он бо фисаду вақти муайян шаҳодат медиҳад. («Чумхурият», 24.04.1992, с.2) Вақте садри маҷлис инони суханро ба ихтиёри Лоиқ волегузорад, ӯ ба назди баландгӯяк меояд ва гилемчаи печондашудае дар даст дорад. (АС, 26.01.2001, с.3)

Дар саҳифаҳои рӯзномаи «Чумхурият», «Садои мардум» ва ҳафтавори «Адабиёт ва санъат» наввожаҳои исмии бо усули омехта сохта шударо низ дучор омадем, ки таркиби сарфҳои онҳоро бештар исму феъл ва пасванди –йи ташкил медиҳанд, ё аз исму исм ва пасванди –йи сохта шудаанд, ба мисли, **бозсозӣ**, **гирдиҳамой**, **додситонӣ**, **райпурсӣ**, **коршиканӣ**, **ҷубронпулӣ** ва монанди онҳо:

Акнун барои вайрон кардани қонуни **раъйпурсӣ** шахсони гунаҳкор аз озодӣ ба муддати то 50 сол маҳрум... чазо дода мешаванд. («Чумхурият», 7.01.1992, с.1) Онҳоро ба чунин **гирдиҳамой** нарасидани **қўмакхарҷӣ** барои рӯзгузаронӣ водор сохт. («Чумхурият», 11.01.1992, с.1) Баъзан ҳодисаҳои коршиканӣ ва коргурезии коргаронро пинҳон медоранд. («Чумхурият», 7.01.1992, с.1) «Ба додамон расед!» - мегӯянд имрӯзҳо даҳҳо ва садҳо нафар ба **додситонӣ** мурочиат карда, вале ба доди... **додситонӣ** кӣ мерасад? («Чумхурият», 24.04.1992, с.3) **Бунёдгаройҳо** (фундаменталистҳо) дар ин интиҳобот шикаст хӯрданд. (АС, 21.05.1992, с.1) Инчунин барои сарфи ғизо дар ошхонаҳои мактабҳо ва донишгоҳҳо **қубронпулӣ** дода хоҳад шуд. (АС, 30.01.1992, с.2)

Дар забони тоҷикӣ исмҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки онҳо дар шакли ибораҳои рехта зухур доранд. Яъне чузъҳои ин гуна исмҳо ба воситаи бандаки изофӣ ба ҳамдигар алоқаманд мегарданд, аммо баракси ибораҳои озод як мафҳуми яклӯхтро номбар мекунанд. Дар забони муосири тоҷик аз лиҳози сохт исмҳои таркибӣ ном бурда мешаванд. Онҳо бештар исмҳои хос ё номи ашё ва растаниҳо мебошанд. Дар байни навроҷаҳо ҳам ба чунин шакли исмҳо дучор омадан мумкин аст. Иёлоти муттаҳидаи Амрико, Созмони Миллалӣ Муттаҳид, Қонуни асосӣ, Шӯрои Олӣ:

Иёлоти муттаҳидаи Амрико (ИМА) мустақилияти Тоҷикистонро ба расмият шиноخت. («Чумхурият», 14.01.1992, с.1) Қонуни асосӣ барои як солу ду сол, ё барои як ҳукумат навишта намешавад. Б. Тилавов: Қонуни асосӣ, (АС, 7.06.1994, с.2) Сӯхбати аъзоёни раёсати **Шӯрои Олӣ** бо равшанфикрони чумхури пиромони масоили ҳамдилий ва муттаҳидии мардуми Тоҷикистон буд. (АС, 30.01.1992, с.2)

Ба мисолҳои боло монанд дар забонамон таркибҳои зиёде ҳастанд, ки номи ташкилот, корхонаҳо, муассисаҳои давлатию шахсӣ ва дигар чизҳоро ифода карда, аксаран дар шакли кӯтоҳшуда низ истифода мешаванд: СММ, ИМА, ҶСШК (**Ҷамъияти сахҳомии шакли қушодаи...**), фирмаи «**Нури нав**», **ИДА (Иттиҳоди давлатҳои муттаҳида)** ва ҳоказо:

Вазифаҳои асосии Ҷамъияти сахҳомии «Восток Меркурий» (ҶСХТТР) (хонаи тичоратии тоҷику рус) иборатан аз: **бунёди мучтамаи истеҳсолотию савдо, истеҳсоли... мебошад** («Чумхурият», 25.01.1992, с.1)

Дар давраи баъди Истиқлол дар забони тоҷикӣ ибораҳои исмии зиёде ба вучуд омаданд, ки чузъи тобеашон ғолибан сифатҳои аз исмҳо сохта шуда мебошанд:

Ба истиқболӣ чашни 70-солагии Артисти халқии СССР, барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Рӯдакӣ Аҳмад Бобоқулов концерти калон баргузор мегардад. (АС, 26...01.2001, с.3) Бахусус, дар шароити кунунии иқтисоди бозорӣ, ки нархҳои маҷаллаву рӯзномаҳо ба чандин маротиба боло рафтаанд, ҳар фардро... барои обуна даъват кардан ҳам чуръат аст ва ҳам хуна. (АС, 5.03.1992, с.15)

Силоҳи ҳаставӣ дар қабзаи дастони ларзон аст,

Силоҳи ҳаставӣ шайтону шайтон ёри инсон аст. (М. Қаноат, АС, 21.05.1992, с.4) **Дастаи мунтахаби ИДМ** ба чемпионати Аврупо омодагӣ мегирад. («Чумхурият», 28.01.1992, с.2)

Айнан ҳамин хел боз чанд мисоли дигарро овардан мумкин аст, ки ибораҳои нави исмианд бо чузъи тобеи сифат: **дабири кулл (қаблан, котиби генералӣ), сафари хунарӣ-гастрол, мусофирати хизматӣ** - командировка ва...

Маҷмаи умумӣ дар соли 1996 аз **Дабири кулл** хост, ки ин миссияи васеъро дар захираҳои мавҷуд маблағгузорӣ кунад. (АС, 9.09.1999, с.2) Театри Аҳорун аз **сафари хунарии Эрон** баргашт. (АС, 7.05.1992, с.2) **Моҳи декабри соли гузашта, хангоме, ки дар мусофирати хизматӣ дар шаҳри Маскав будам, шунидам, ки шоири шаҳри Афғонистон Бориқ Шафёӣ бори саввум гирифтори амалиёти қалб шудааст.** (АС, 21.01.1993, с.5)

Навроҷаҳои исмӣ дар қолаби ибора аз чузъҳои исму исм низ дар забони матбуоти давраи баъди Истиқлол ба назар мерасанд, ки маъноҳои гуногун доранд, аммо аз ҷиҳати шумора аз ибораҳои қолаби исму сифатӣ дида камтаранд: **намояндаи мардум, раиси чумхур, девони вазирон, сабти видео** ва монанди инҳо:

Намояндагони мардумӣ Т. Абдуҷабборов ва Ҳоҷӣ Акбар Тураҷонзода нисбати мурочиатнома изҳори ақида ва қаноатмандӣ намуданд. («Чумхурият», 7.01.1992, с.1) Дар Тоҷикистон бо фармони **Раиси Чумхур Раҳмон Набиев Ширкати давлатии телевизион** ва радио таъсис ёфт. (АС, 23.01.1992, с.2)

Хулосаи калом, дар даҳсолаи аввали баъди Истиқлол барои рушду нумӯш ва ғани гардидани забони тоҷикӣ шароити хеле хуб фароҳам омада буд. Навроҷаҳои зиёди мансуб ба исмҳо, аз ҷумла вожаҳои бо тарзҳои калимасозӣ ва дар қолаби ибораҳо сохта шуда, таркиби луғавии онро бой гардониданд.

КАЛИДВОЖАҲО: навроҷаҳои исмӣ, калимасозӣ, забони муосири тоҷикӣ, навроҷаҳом мураккаб, маводи матбуоти даврӣ..

АДАБИЁТ

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. – Қисми I. – Душанбе: Ирфон, 1973, - 450 с.
2. Лопатин В.В. Рождение слова. – М., 1979.-102 с.
3. Мачидов Х, Қиёфаи овозии калимаи тоҷикӣ // Матрифат. — 1997. - № 1-2. – с.7-9.
4. Рустамов Ш.Р. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаҳои ҳиссаҳои нутқ, – Душанбе: Дониш, 1981, - 218 с.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Ҷилдҳои I-II. – Москва, 1969.-950с. х. 2.

ГРАММАТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА НОВЫХ СЛОВ ИМЁН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ (НА ПРИМЕРЕ МАТЕРИАЛОВ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ 90-ЫХ ГОДОВ XX-ГО СТОЛЕТИЯ)

М.О. Музофиршоев

Данная статья посвящена исследованию грамматической структуры новых слов имён существительных на примере материалов периодической печати 90-ых годов XX-го столетия.

THE GRAMMATICAL STRUCTURES OF THE NEW WORDS OF NOUNS (FOR EXAMPLES OF MATERIALS PERIODICAL TYPE 90-YEARS OF XX-CENTURES)

M.O. Muzofirshoev

The article is devoted about the grammatical structures of the new words of nouns for the examples of materials periodical type 90-years of XX-centures.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБИИ АШЪОРИ ТУҒРАЛ

С. Расулов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки забони адабии ҳар як халқ (миллат) аз қабатҳои мухталифи луғавӣ иборат буда, яке аз он қабатҳои луғавиро вожаҳои иқтибосӣ фаро мегиранд. Калимаҳои иқтибосӣ чунин вожаҳоеанд, ки ин ё он мафҳуми ҳаётан муҳимро ифода карда, бе ягон мушкили ҷойи холиро дар забони дигар пур мекунад. Инкишофи маъноии калимаҳои иқтибосӣ баъдтар аз ҳисоби имкониятҳои дохилии луғавӣ идома меёбад. Дар ин замина иқтибосҳои луғавиро ба ду навъ: а) қабули калимаҳои бегона ва б) тарҷумаи таҳтуллафзии калимаву маъноҳои бегона (калкаҳо) ҷудо кардаанд. Ҳамчунин иқтибосҳои луғавӣ ба гуруҳҳои *бевосит* ва *бавосита* ҷудо карда шудаанд (ниг. ба: 1;2;5;6).

Аз ҳамин нигоҳ, агар ба ашъори Нақибхони Туғрал мутаваҷҷеҳ шавем, як гуруҳи муайяни вожаҳои ашъори ӯро калимаҳои иқтибосӣ фаро мегиранд. Бинобар он, мо тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин гузориши илмӣ андешаву мулоҳизаҳои ҳешро роҷеъ ба дараҷаи қорбасти вожаҳои иқтибосии арабӣ дар осори Туғрал, мазмуну муҳтавои онҳо баён созем.

Дар ашъори шоир вожаҳои иқтибосии арабӣ нисбат ба ўзбекӣ, русӣю урупой бештар мавриди қорбаст қарор гирифтаанд. Бояд гуфт, ки дар таърихи инкишофи забонҳои олам кам забонро пайдо кардан мумкин аст, ки ба забонҳои дигар дар муддати беш аз ҳазор сол пайваста тазйиқ оварда, ба онҳо беист калима дода бошад. Яке аз ҳамин гуна забонҳо, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ таъсири назаррас расонидааст, забони арабӣ мебошад.

Дар ин бобат забоншинос Т. Бердиева чунин изҳори ақида мекунад: «Сабабҳои, ки аз табиати забон бармеоянду ба ворид шудани унсурҳои бегоназабон замина мегузоранд, пеш аз ҳама эҳтиёҷи номдехӣ (номинатсия) ҳодисоти сершумори ҳаёти рӯзмарра аст...» (1,8).

Калимаҳои иқтибосии арабиеро, ки дар ашъори Нақибхони Туғрал мавриди истифода қарор гирифтаанд, ба гуруҳҳои зерини маъноӣ метавон тасниф кард:

а) Калимаҳои арабии ифодагари мафҳумҳои мучаррад: *адоват, ақл, ваҳм, ирода, ирфон, ишқ, айфият, муҳаббат, нафрат*. Бояд гуфт, ки доираи қорбурди калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғазалиёти Туғрал яқсон нест. Яъне дар ғазалиёти шоир вожаҳои арабие дида мешаванд, ки хеле серистеъмолу оммафаҳм мебошанд; ба мисли *ақл, давлат, ишқ, китоб, қонун, миллат, муҳаббат, халқ, шоир...* Ин гуруҳи калимаҳо дар осори Туғрал хеле фаровон қорбаст гардида, барои ҷозибу дилкаш ва баландмазмун гардидани осори шоир мусоидат намуданд:

Яке саргаштаам дар водии *ишқи* парирӯе,
Ки ҷуз андӯху *қулфат* нест дигар ёри ғамхорам.[1]

Чй шавад хиромӣ, эй гул, сӯи гулшани *мухаббат*,
Ба раҳат зи дида обе зада чашми ашкборам.

(198)

Аз тири *ақл*чустам соли тамоми девон,
То шаҳди маъниеро резад ба коми Туғрал.

(295)

Дар мисоли аввал дар қолаби ибораороии забони тоҷикӣ бо иштироки ду вожаи арабӣ (водӣ, ишқ) ибораи *водии ишқ* ташаккул ёфтааст, ки ифодаи маҷозӣ аст. Вожаи *водӣ* сермаъно буда, маъноҳои *дара, сарзамин, дашт, сахро, биёбон*ро ифода мекунад. Вожаи *ишқ* ба маънои маҷозии ошиқ омада, яқоя ифодаи тасвирии *мавзӯи ошиқонро* ифода мекунад. Дар забони адабиёти классикӣ дар ҳамин қолаб чандин ибораҳо, чун *водии айман* (аз рӯи афсонаҳои дини исроилӣ сарзамини муқаддаси Канъон-ФЗТ), *водии маҳшар* (сахрои қиёмат) *водии пуралам* (дунё) *водии хомӯшон* (ғӯристон, қабристон) ва монанди инҳо дар ашъори ин ё он шоир дучор мегардад. Вале, ба назари мо, эҷодгари ибораи маҷозии *водии ишқ* Туғрал аст, ки дар қолаби маъмулии ибораороии ду вожаи арабӣ як мафҳуми дилписанд ба маънои *ошиқ* падида омадааст. Дар ҳамин қолаб баён ёфтани ифодаҳоро забоншиносон Б. Камолитдинов, М. Саломов ва чанде дигарон *ифодаҳои* маҷозӣ меноманд, ки эҷодкунандаи ин қабил ибораҳо танҳо шоирони хушсалиқа маҳсуб мебанд. (ниг. ба: 3;4;11) Ҷамҷунин аз мисолҳои дигар низ пай бурдан мумкин аст, ки дар ашъори Туғрал вожаҳои арабии ифодагари мафҳумҳои мучаррад барои ташаккули ифодаҳои маҷозӣ омадаанд ва барои ҷолибияту хонданбоб гардидани ғазалиёти шоир нақш доранд: *гулшани мухаббат*, (с.198) *тири ақл*, (с. 295) *қонуни ишқ* (с.204), *субҳи ишрат*, (с. 125) *ҷайби саҳар* (с. 85) ва монанди инҳо. Ифодаҳои маҷозие, ки дар ашъори Туғрал дида мешаванд, бо вожаҳои иқтибосии арабии маъмулу фаҳмо, чун *ишқ, водӣ, китоб, ақл, ишрат, субҳ, саҳар* ва монанди инҳо ифода ёфтаанд. Ин далели он аст, ки бархе аз вожаҳои иқтибосии арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ чунон мавқеъ гирифтаанд, ки бегона будани онҳоро на ҳар кас пай мебарад. Ҷамҷунин, дар таркиби мисолҳои оварда муродифи ҷуфтистеъмоли андӯху кулфат низ истифода гардидааст, ки яке аз ин ҷузъҳо арабӣ (кулфат) ва ҷузъи андӯх тоҷикӣ аст.

б) Вожаҳои арабии ифодагари истилоҳоти дини Исломо метавон ба чунин зергурӯҳҳо ҷудо намуд: 1) калимаҳои мансуби шахс: *зоҳид, наби, Хизр*... 2) калимаҳои мансуби макон: *қибла, сучуд*... 3) калимаҳои мансуби мафҳумҳои мучаррад ва шабӣ: *Қуръон, дуо, қиёмат* ва монанди инҳо:

Биё, соқиё, соз айш ифтиҳ,
Намо бикри разро ба шодӣ *никоҳ!*

Хатиби суроҳӣ, бикун *хутба* сар,
Ба оҳанги кул-кул, ба сад шӯру шар!

(309)

Ба даври лаъли ту сад *Хизр* раҳнамо бошад,
Қабули кас нашавад ин суҳан, Худо бошад.

(279)

Баски *зоҳид* оварад бо тоқи абрӯят *сучуд*
Зӯҳра аз тоби ҷамолат нағмаю афғон суруд.

(240)

Ҳилоли абрӯи тоқи ту *қибла* медонам,
Ҷамеша номи ту ҷойи намоз мехонам.

(279)

Шӯру ғавғои *қиёмат* аз қиёмат мекунӣ,
Сулсулу дурроҷро акнун ғуломат мекунӣ.

(262)

Аз мисолҳои оварда пай бурдан мумкин аст, ки вожаҳои арабии ифодагари истилоҳоти динӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ хеле мавқеъ дошта, аз гурӯҳи вожаҳои ғавғолу оммафаҳм маҳсуб мебанд ва шоир Туғрал низ дар офаридани тасвири бадеӣ ва тахайюлотӣ эҷодии лаҳзавӣ аз онҳо устодона истифода кардааст. Бо вожаҳои ифодагари мафҳуми динии *никоҳ, хатиб, хутба* тасвиру манзараи дилхушӣ, хурсандиро инъикос намудааст ва *никоҳ* ба маънои маҷозии пайвастанӣ майно шодӣ ва *хатиби суроҳӣ* ба маънои маҷозии *соқӣ* ва зарфи гардандарози *шароб* далолат намудааст. Ибораи «*хатиби суроҳӣ*» ифодаи маҷозӣ буда, ба қавли забоншинос М. Саломов, инкишофи маъноии калима ва муносибати он бо калимаҳои дигар ба сабку услуб ва маҳорати эҷодии ҳар як адиб саҳт марбут аст. Вобаста ба талаботи фикр ва мундариҷаи матн калимаҳо дар асари бадеӣ тобишҳои нав пайдо карда, сермаъно мешаванд ё баръакс, доираи маънояшон маҳдуд мегардад. (ниг. ба:11,68) Ин

тасвир ба хонанда завқи хушхолоӣ мебахшад. Ҳамчунин мисолҳои боқимонда низ дар абёти дигар, ки дар таркибашон вожаҳои ифодагари динии **зоҳид, сучуд, қибла** ва **қиёмат** дида мешаванд, ба маъноӣ маҷозӣ омада, бадеияти ашъори Туғралро хеле ҷозибу хонданбоб гардондаанд.

Умуман, дар ашъори Туғрал мавриди истифода қарор гирифтани мафҳумҳои динӣ талаботи давру замон буда, шоирон барои чустану пайдо кардани адлӯ инсоф ва раҳнамун сохтани дигарон аз вожаҳои ифодагари динии арабӣ истифода менамуданд. Шоирони мо бештар ҷиҳати ахлоқиву тарбиявии динро ба мардум таблиғ менамуданд ва худ намунаи ибрати дигарон дар ҷодаи ахлоқ буданд. Туғрал низ чун як инсонӣ мусулмон дар ашъори хеш аз инъикосу истифодаи вожаҳои динии арабӣ ҳаргиз барканор набудааст.

в) Вожаҳои арабии ифодагари мафҳумҳои иҷтимоӣ: **арбоб, инқилоб, истиқлол, исён, иттиҳод, қозӣ, мулк, раис, султон, ҷумҳурият, ҳабс**. Ногуфта намонад, ки зимни вожаи **иҷтимоӣ** сохтори маъмури, идорӣ низ фаҳмида мешавад. Аз ин мисолҳои оварда вожаҳои иқтибосии мансуби шахсро метавон ҷудо кард: арбоб, қозӣ, раис, султон...

Давлати Доро мағӯ, асри Фаридун маҷӯ,
Юсуфи мисрӣ мағӯ, гашта ҳама хоксор!

(233)

Лутфат ба Туғрал ом кун, бӯсе бад-ӯ инъом кун,
Сархуш варо бо ҷом кун, то мадҳи **султон** парварад.

(247)

Дода то маро рухсат муршиди хароботам,
Ғайри **миллати** ушшоқ кай ғами **миллат** дорам?

(200)

Басе **халқи** ҷаҳон бинвиста шарҳи нусхаи хуснаш,
Ман андар мусхафи рӯяш зи барги гул варак кардам.

(203)

Ба мизроби дигар **қонун**ишқат соз мекардам,
Навои пардаи «Ушшоқ» - ат аз «Шаҳноз» мекардам.

(204)

Мафҳуми ифодагари иҷтимоӣ дар ашъори Туғрал мавқеи муҳимро касб намуда, ин мафҳумҳоро шоир дар офаридани тасвирҳои ҳаёлангез ва образҳои бадеӣ устодона истифода менамояд. Чунончи, зимни «Давлати Доро мағӯ, асри Фаридун маҷӯ...» шоир ба давлати бузургу пурхашамати гузаштаи эронӣ, ки ними дунёро тасхир намудааст ва дар «Шоҳнома» Фаридун шоҳи бузурги сарзамини Хуросону Мовароуннаҳр ё Эрони таърихӣ аст, ишора менамояд ва авлоди имрӯзаи ҳамаи давлатдорони бузургро хушдор медиҳад, ки бо гузаштаи дур то кай ифтихору болидан дорӣ ва замоне расидааст, ки анъанаҳои неки он гузаштагонро дар замони хеш идома бидеҳ ва чун эшон давлатҳои бузург барпо намод, ки дар онҳо адолату инсонпарварӣ ҳукмрон бошад. Воқеъан, вожаҳои **давлат** (1. мол, сарват, боигарӣ, дорой; 2. мамлакат; 3. ҳукумат, салтанат, ҳукмронӣ; 4. ғалаба, зафар; 5. маҷ. бахту саодат, иқбол, хушбахтӣ; толеи нек), **миллат** (1. дин, мазҳаб; 2. уммат, мардуми ҳаммазҳаб; 3. халқ), **қонун** (асли ҳар чизе, низом, тартиб; қоида, дастур), **султон** (унвони подшоҳон, подшоҳ, салтанатрон) ва монанди инҳо ифодагари мафҳуми иҷтимоӣ буда, дар ашъори шоир бештар ба маъноӣ маҷозӣ баҳри баланд гаштани шаҳомати ашъор истифода гардидааст.

Ҷаҳони назмро **султон** ҷаҳоранд,
Ки ҳар як боғи донишро баҳоранд;
Аввал-Фирдавсӣ, он, к - аз хоки Тӯс аст,
Аз ӯ рӯйи сухан рӯйи арӯс аст.
Дуюм - Саъдӣ, ки ӯ сар зад зи Шероз,
Расад Шерозиёнро бар ҷаҳон ноз.
Саюм - сарви риёзи Кум Низомӣ,
К - аз ӯ **мулки сухан** бошад тамоми.
Ҷаҳорум - Анварӣ, то сар баровард,
Чу оби пок аз хоки Абевард...

(292)

Дар ин мисолҳо **мулк, султон** вожаҳои иқтибосии арабии ифодагари маъмури-иҷтимоӣ буда, ба маъноӣ ғайриасли-маҷозӣ омадаанд. Яъне дар суҳанофарӣ ва дар арсаи адабиёт ба сифати малик, султон, шоҳ эътироф гардидани Фирдавсӣ, Анварӣ, Низомӣ ва Саъдӣ мебошад, ки шоир ба ҳамон маънӣ ишора дорад.

г) Вожаҳои арабии ифодагари истилоҳоти **ИЛМ, ТАМАДДУН** ва **САНЪАТ**

Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ истилоҳоти арабиасоси илм, тамаддун ва санъату фарҳанг то ибтидои қарни XX, яъне то инқилоби Бухоро, хеле фаровон қорбаст мегардид ва имрӯз низ бештари истилоҳоти илми адабиётшиносӣ, забоншиносӣ, мантиқ, санъатшиносӣ ва фарҳангшиносӣ мансуби забони арабианд. Дар ашъори Туғрал чанде аз ин истилоҳоти илмиву фарҳангӣ, чун **қасида, шеър, тавсиф, тасвир** ва монанди инҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд:

Он, к-ӯ ба камол шамси дин аст,
Бо хотами **ИЛМ** нигин аст...
Дар ганҷи яқин дури ягона,
Бо зулфи узори **ШЕЪР** шона.

(140)

Васфи моҳи ман чу **ШЕЪРО** мунаввар мекунад,
Офтоб аз **МАТЛА** он шеър сар бар мекунад.

(239)

Китоби мушкilotи ишқӣ ман **НАХВИ** дигар бошад,
Намефаҳмад ба чуз Мачнун дигар кас шарҳи аҳволам.

(208)

Вожаҳои арабии **ИЛМ, КИТОБ, МАТЛАЪ, ШЕЪР**, ки дар байтҳои дар болооварда ба назар мерасанд, баҳри ифодаи мафҳуми илму санъат ва тамаддун омадаанд.

Ҳамин тариқ, як гурӯҳи калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ашъори Нақибхони Туғрал мавқеи муайяно фаро мегиранд ва ин вожаҳои иқтибосии арабӣ дар осори шоир аз рӯи зарурат ва дар ҷои худ мавриди истифода қарор гирифта, ба хусни ашъори ӯ боз ҷило бахшидаанд ва онро хонданбобу гуворо сохтаанд. Вожаҳои арабии ашъори шоир аз нигоҳи фарогирии мазмун ва мӯҳтавоҷшон душворфаҳм набуда, бештари онҳо дар қатори вожаҳои оммафаҳм ё умумиистеъмолии таркиби луғавии забони адабии тоҷик мавқеъ доранд ва ба хонандаи имрӯза фаҳмоанд. Аз ҳамин ҷихат, дар байте, ки дар поён меоварем, дараҷаи меъёри истифодаи калимаҳои арабӣ муайян ва фаҳмиши онро хонанда худ қазоват мекунад:

Дар ғамаш килки дабири қалби ман хат мезанад
Аз тапидан изтироби нусхаи симобро! (42)

КАЛИДВОЖАҲО: ашъори Туғрал, калимаҳои иқтибосӣ, вожаҳои иқтибосии арабӣ, иқтибосҳои луғавӣ, калимаҳои арабии ифодагари мафҳумҳои мучаррад, қолаби ибораории забони тоҷикӣ.

АДАБИЁТ

1. Туғрал. Гиёҳи меҳр.-Душанбе: Ирфон, 1986. -с.197.-Минбаъд саҳифаҳои ҳамин асар дар қавсайн оварда мешавад.
2. Бердиева Т. Назарияи иқтибос. - Душанбе, 1991. - 128 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1.-Душанбе: Ирфон, 1973. -с. 17 - 87
4. Камолитдинов Б. Хусни баён.-Душанбе: Ирфон, 1983.-115с.
5. Каримов Ш. емантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз.-Душанбе, 1993.-146с.
6. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. - Душанбе, 2003. -490 с.
7. Мачидов Х, Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1.-Душанбе, 2007. - 242 с.
8. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ.-Душанбе: Маориф, 1993. - 272 с.
9. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикии «Шоҳнома».-Душанбе:Маориф ва фарҳанг, 2005.138 с.
10. Мунтахабуллуғот. - Душанбе: ЭМТ, 2003. - 790 с.
11. Пулодов А., Раҳмонов А. Шамъи маҳфили шеър/Гиёҳи меҳр.-Душанбе: Ирфон, 1986.-с. - 28.
12. Саломов М.Ифодаи мачоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ.-Душанбе, 2001.-138с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ.1.- М.: СЭ, 1969. - 808 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. ҷ.2.- М.: СЭ, 1969. - 810 с.

НЕКОТОРЫЕ СВОЙСТВА ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ С АРАБСКОГО ЯЗЫКА В ПОЭЗИИ ТУГРАЛА

С. Расулов

Данная статья посвящена изучению и исследованию некоторых заимствованных слов с арабского языка в поэзии Туграла.

IT'S ABOUT THE SOME PROPERTIIS OF ADOPTION WORDS FROM THE ARABIAN LANGUAGE IN THE POEMS OF TUGRALA

S. Rasulov

The article is devoted about the researches of some properties of adoption words from the arabian language in the poems of Tugrala.

ФЕЪЛҲОИ МАРБУТ БА ФАЪОЛИЯТИ РҶҲӢ ДАР «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Ж. Гулназарова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Амал тавассути воситаҳои гуногун иҷро мешавад. Бархе аз амалҳо ба воситаи қувваи ҷисмонӣ амалӣ мегардад, иҷрои бархеаш аз нерӯи асаб манша мегирад ва амале ҳаст, ки дар бунёдаш ҳам нерӯи ҷисм ва ҳам нерӯи асаб саҳмгузоранд. Дар «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ низ феълҳои амал ё рафторе, ки тавассути асаб иҷро мешаванд, қорбурд доранд.

Л.М. Васильев феълҳои марбут ба фаъолияти асабро дар забони русӣ ба 10 гурӯҳ ҷудо намуда, доир ба хусусиятҳои маъноии ҳар яки онҳо маълумоти мушаххас додааст. Муҳаққиқ ин гурӯҳҳоро сараввал ба ду қисм ҷудо мекунад: Қисмати аввал, феълҳои, ки иҷрои онҳо ба ҳис ва дарк тааллуқ дорад ва 7 гурӯҳро ба ин шомил медонад (феълҳои марбут ба ҳис, хоҳиш, дарк, диққат, эмотсия, таассуроти эмотсионалӣ, муносибати эмотсионалӣ). Ба қисмати дуввум феълҳои марбут медонад, ки иҷрои амал ба тафаккур тааллуқ дорад. Ба ин гурӯҳ феълҳои тафаккурӣ, феълҳои марбут ба дониш ва феълҳои марбут ба хотираро дохил мекунад. (3,43) Д. Саймиддинов мегӯяд, ки «амал аз тариқи воситаҳои гуногун оғоз ва анҷом меёбад, ки дар навбати худ ин воситаҳо ҳамчун номи амал баён мегарданд». Ба таври мисол феълҳои марбут ба ин гурӯҳ: -гуфтан, шунидан, дидан, дарк қардан, андешидан, доништан, шинохтанро, ки «бунёди онҳо аз нерӯи тафаккур (андеша ва хирал) манша мегирад», меорад (11, 151). Номбурда чун намуна 3 гурӯҳро зикр мекунад: а) феълҳои марбут ба андеша; б) феълҳои марбут ба дарк ва ё эҳсос; в) феълҳои марбут ба гуфтор (11, 151). Р. Усмонов феълҳои содаи «Маснавии маънавий»-ро чунин қисмат мекунад: 1) феълҳои марбут ба гуфтор ва садоҳои гуногун; 2) феълҳои марбут ба ҳолатҳои рӯҳӣ; 3) феълҳои марбут ба дарку эҳсос (12, 50-55). Н. Каримова дар рисолаи илмӣ доир ба феълҳои марбут ба гуфтор ва садо феълҳои тафаккурии забони русиро тасниф намуда, ин гурӯҳи феълҳои забони тоҷикиро фақат бо забони русӣ муқоиса менамояд (4). Вобаста ба имконот ва мақсади омӯзиш ҳоло мо се намуди феълҳои ба фаъолияти рӯҳӣ тааллуқдоштаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

1. Феълҳои марбут ба фикру андеша. Л. М. Васильев қайд мекунад, ки «феълҳои ифодакунандаи раванди фикрӣ дар ҳолатҳои гуногун, ки ин равандро роҳбаладӣ мекунанд, бо ҳам равангирангашон дар як маъноӣ умумӣ-амалӣ гаштани раванди тафаккурӣ муттаҳид гаштаанд» (3, 125). Пас феълҳои марбут ба фикру андеша раванди амали марбут ба тафаккурро ифода мекунанд. Ин феълҳои фаъолияти рӯҳӣ инсонро дар мавридҳои мухталиф вобаста ба сохту шакли ифода ва мақсаду мароми гӯянда ва амалкунанда инъикос менамоянд. Дар «Баҳористон» ин гурӯҳи феълҳои бо сохт ва шаклҳои мухталиф истифода шудаанд:

а) феълҳои содаи ангоридан/ангоштан, андешидан, пиндоштан, навиштан, омӯхтан.

- ангоридан/ангоштан ба маъноӣ тасаввур қардан:

Фармуд, ки неъматӣ офиятро фаро (бештар-Г.Ж.) ёд ор ва онро нонхӯриши хеш ангор(25).[1]

Ангоридан дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» чунин шарҳ ёфтааст: гумон қардан, тасаввур намудан, пиндоштан(9, 38-39).

- андешидан ба маъноӣ фикр қардан:

Олуд шиори шеъри покизаи ман
Аз лавси ҳадас, чу мадҳаш андешидам(116).

- андешидан ба маъноӣ харосидан, тарсидан:

Чун туро дидам, аз гуноҳҳои худ андешидам, ранги ман чунин зард баромад(100).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» бо ду маъно: 1 -андеша қардан, фикр қардан; 2 тарсидан, харосидан, хавотир шудан омадааст (9, 41). Дар ҷумлаи мазкур андешидан ба маъноӣ харосидан, тарсидан омадааст.

- пиндоштан ба маъноӣ гумон қардан:

Пиндошгам, ки табиб пеши бемор фиристодаам, ман худ бемор пеши табиб фиристода будаам(21).
Хорбун пиндошт, ки эҳтирози вай аз захми синони ўст ва ичтиноби вай аз тезии дандони ў(155).

- навиштан ба маънои фикрро бо қалам руйи коғаз овардан:

Чихил дафтар дар ҳикмат навиштам ва ба он мунтафъ нагаштам(349).

- омӯхтан ба маънои ёд гирифтани, таълим гирифтани, аз худ кардани:

-Ибро аз кӣ омӯхтаӣ?(62).

б) феълҳои таркибии номӣ, ки микдоран бештаранд.

- андеша кардан ба маънои фикр кардан:

Ки аз зулмати зулм андеша кун,

Паи озмун аддро пеша кун(44).

- андеша гумоштан ба маънои андеша кардан:

Сафҳаи даҳр бувад дафтари умри ҳама халқ,

Инчунин гуфт хирадманд чу андеша гумошт(32).

- ба назм овардан ба маънои ба тарзи шеър эҷод кардан:

Азракӣ китоби «Алфия ва шалфия»-ро ба назм овард ва тасвир кард(129).

- шеър гуфтан ба маънои шеър иншо, эҷод намудан. Дар шеър гуфтан гирифт -гирифт маънои давомнокиро (маънои грамматикӣ) ифода мекунад.

...Ва кироат биёмӯхт ва шеър гуфтан гирифт(121).

- ба ёд овардан ба маънои ба хотир овардан:

Пири Хирот, разияллоху анху, асҳоби худро васият кардааст, ки аз ҳар пире сухане ёд гиред ва агар натавонед, номи эшонро ба ёд доред, то баҳрае ёбед(16).

- дар хотир афтодан ба маънои ба ёд омадан:

Ҳар сирри сарбамӯҳр, ки дар хотир афтадат,

Суръат макун ба лавҳи баёнаш нигоштан(36).

- гумон доштан ба маънои ақида доштан, пиндоштан:

Ман туро аз ин донотар гумон доштам ва зирактар мепиндоштам(36).

- гумон бурдан ба маънои фикр кардан:

-Вай дар ин замин ғариб аст, чунин гумон мебарам, ки аз масофати дур омадааст ва гурусна аст(60).

- ёд кардан ба маънои ба ёд овардан, андешидан:

-Дар вақти дидани ман чаро аз гуноҳҳои худ ёд кардӣ(100)?

- ёд овардан ба маънои ба хотир овардан:

Фармуд, ки неъматӣ офиятро фаро ёд ор ва онро онҳурӯи хеш ангор(25).

- иншо кардан ба маънои офаридан, эҷод кардан:

Ва биистоду чанд байт муносиби ҳол дар камоли балоғату фасоҳат бар бадеха иншо кард(59).

- мулоҳиза кардан ба маънои фикр кардан, андешидан аз фарҷоми амалу рафтор:

Рубоҳ зирак буд, ҳоли берун рафтагро мулоҳиза кард ва гурги гофил чандон, ки тавонист, бихӯрд(151).

- мутолаа кардан ба маънои бе овоз, хомӯшона хондан:

Валлоҳ, э мавлоно, ки ман номаи туро мутолаа накардаму нахондам!(95)

- нақш шудан ба маънои дар хотир ҷо кардан:

Дар дилам нақш шуда номи гадоёни дарат,

Бас бувад номаи аҳволи маро меҳри қабул(17).

- ҳифз кардан ба маънои аз ёд кардан:

Аммо чунон закино тезфаҳм будааст, ки дар ҳаштсолағӣ Қуръонро ба тамом ҳифз кард (121).

- таваҳҳум шудан ба маънои гумон бурдан:

Мусулмононро таваҳҳуми он шуд, ки онро насоро карданд(66).

- тағофул кардан ба маънои худро ба нодони задан:

Тағофул кард ва чизе нагуфт(47).

- тасаввур кардан ба маънои фикр кардан:

Олим беҳуд бияфтод, чунон тасаввур карданд, ки магар бимурд(62).

- тасаввур шудан ба маънои тасаввур кардан, ҳаёл намудан:

Чулохро тасавври он шуд, ки дарс гуфтан ҳамон сар чунбонидан аст(97).

Парвиз Нотили Хонлари қайд мекунад, ки «фелъҳои мураккаб, ки бо ҳамкарди кардан сарф мешаванду маънии мутааддӣ доранд низ дорои як сурати лозим ҳастанд, ки бо шудан таркиб мешавад ва дар ин ҳол аст, ки шуданро ба қиёси кардан бояд аз навъи ҳамкард ба шумор овард» (14, 152).

- таҷассус намудан ба маъноӣ андешидан, фикр кардан:

Ҳарчанд таҷассус намуд, чуз қасрати таралдуд ва бисёрии омадшуд онро сабабе наёфт(42).

Дар «Фарҳанги осори Чомӣ» калимаи таҷассус шарҳ ёфтааст: чустучӯ кардан, кофтуков намудан (16, 193). Т. Бердиева овардааст: таҷассус кардан (намудан) (чизеро) 1.чустучӯ кардан, хабар пурсидан. 2. ҷосусӣ, назорати пинҳонӣ (2, 198). Дар ин ҷумла ба маъноӣ фикр кардан, худ ба худ андешидан, мулоҳиза кардан омадааст.

Боиси зикр аст, ки маъно дар матн бештар хубтар инъикос мешавад, зеро ки «матн бо хусусияти ҳеш шакли махсуси раванди хабарӣ, ки маҷмӯи идеяҳост, мебошад» (7, 48) ва калима ё мафҳум дар ҳолатҳои гуногун тобишу ҷилоҳои маъноӣ хешро метавонад бо ҳар ранг нишон диҳад ва фелъҳои, ки дар «Баҳористон» мавриди истифода қарор гирифтаанд, албатта, аз ин хусусият ори нестанд. Фелъҳои навиштан, омӯхтан, мутолаа кардан хифз кардан аз дигар фелъҳои ин гурӯҳ тафовут доранд. Ин фелъҳо ба ғайр аз раванди амали марбут ба тафаккур дигар амалро низ ифода мекунанд. Тавре аз таҳлил маълум гашт, фелъҳои марбут ба фикру андеша аз ҷиҳати сохт сода (6-то) ва таркибии номӣ (18-то) мебошанд. Хусусияти синонимӣ (ангоридан-тасаввур кардан; пиндоштан-гумон бурдан-ёд овардан-ёд кардан-дар хотир афтодан; навиштан-иншо намудан-шеър гуфтан; андешидан-мулоҳаза кардан) ва сермаъноӣ (пиндоштан-андеша кардан, гумон бурдан) дар ин гурӯҳи фелъҳо зоҳир шудааст. Инчунин, як фелъ бо сохти гуногун (андешидан=андеша кардан) омадааст:

Олуд шиори шеъри покизаи ман
Аз лавси ҳадас, чу мадҳаш андешидам(116).

Ки аз зулмати зулм андеша кун,
Паи озмун аддро пеша кун(44).

2. Фелъҳои марбут ба дарк ва ҳис. Л.М. Васильев меӯяд, ки фелъҳои марбут ба дарк ва ҳис «инъикоси аҳбори шартикунонидашудаи биологӣ дар бораи ҳолати ниҳонии ҷисм мебошанд» (3, 43). Д. Саймиддинов ба ин гурӯҳ фелъҳои ҳис кардан, дарёфттан, шунидан, дидан, шинохтан, донистанро (11, 151) ва Р. Усмонов фелъҳои мазидан, дидан, донистан шинохтан ва шуниданро (12, 52) шомил мекунанд. М.Н. Қосимова ва Д. Искандарова фелъҳои забони русӣ ва тоҷикиро аз рӯи маъно ва мавзӯ ба 16 гурӯҳ ҷудо мекунанд ва гурӯҳи панҷумро фелъҳои марбут ба ҳис, дарк ва тасаввур (глаголы ощущения, восприятия, представления) номида, 20 фелъҳои аз ҷиҳати сохт гуногунро ба ин гурӯҳ дохил мекунанд (5, 11).

Дар «Баҳористон» низ ин силсила фелъҳо дучор меоянд.

а) фелъҳои содаи бӯйдан, дидан, донистан, нигаристан, шунидан, харошидан, чашидан.

- бӯйдан ба маъноӣ бо қувваи шомма эҳсос кардан(13, 251):

Чи аз он нохуштар, ки ҳар лаҳза ба ҷое бояд рафт, ки дар ӯ нодиданиро бояд дид ва ношуниданиро бояд шунид ва нобӯйданиро бояд бӯйд(38).

- дидан бо қувваи босира эҳсос кардан:

Ногоҳ дид, ки аз як ҷониб сӣ савор ошкоро шуданд(79).

Товусе ва зоғе бар сахни боғе фароҳам расиданду айбу ҳунари якдигарро диданд(162).

- донистан ба маъноӣ ҳис кардан, фаҳмидан:

Чун наздик омаданд, донист, ки душманони ваянд ва қасди ӯ доранд(79).

- нигаристан ба маъноӣ дидан, нигоҳ кардан:

Аз куштии нодурусти ин чархи дурушт,
Бингар, ки маро чӣ сон ба хок омад пушт(80)?

-Бинигаред, ин чӣ нодон мардест!(114)

Бар моидаи қасе, ки чандон дар лукмаи хӯранда нигарад, ки мӯйро бинад, таом натавон хӯрд(104)...

- шунидан ба маъноӣ бо қувваи сомеа эҳсос кардан:

Дарвеш чун ин насиҳат бишунид, бихандиду гуфт... (88)

Дар асар фелъи шунидан дар шакли шунудан низ омадааст.

Кафтор чун ин гуфтори шанъ бишунуд, оташи ғайрат дар вай бичӯшид(163).

- харошидан ба маъноӣ халидан:

Мӯйҳои лаби ту дасти маро бихарошид(71).

- чашидан ба маънои ҳис кардан:

Феъли чашидан дар асар дар шакли инкорӣ омадааст:

Хомӯш бош! Ҳамоно, ки ту ҳаргиз ошти пас аз чанг надидай ва чошни висоли баъд аз фирок начашидай(72). Шумо лаззати ёфт ва ҳалди он начашидасд, маъзуред(112).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» дар мавриди чашидан омадааст: 1. мазаи чизеро фаҳмидан; хӯрдан, нӯшидан; 2. маҷ. дарк кардан, фаҳмидан (10, 303).

б) феълҳои сохта: дарёфтган, даромадан.

- дарёфтган ба маънои ҳис кардан, фаҳмидан:

Хорбун пиндошт, ки эътирози вай аз захми синони ўст ва ичтиноби вай аз тезии дандони ў. Шутур онро дарёфт(155).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ва «Фарҳанги забони тоҷикӣ» феъли дарёфтган шарҳ наёфтааст. Муҳаммад Муин доир ба ин вожа нигоштааст: «дарёфт–дарёфтган 1. гирифтани чизе; 2. гирифтани пул; 3. пай бурдан ба амре, идрок кардан, фаҳмидан; 4. идрок, фаҳм; 5. таъсир» (6,1081).

- даромадан ба маънои дидан:

Дар он асно назараш ба луқмаи вай афтод, мӯйе ба чашми вай даромад(104).

А. Нуров бо чор маъно истифода шудани феъли даромаданро дар осори Ҷомӣ қайд намудааст, шарҳи ҷаҳорум зоҳир шудан, намоён гардидан аст (9, 194).

в) феълҳои таркибии номии ангушт ниҳодан, ба гӯш расидан, бӯй дамидан, гӯш доштан, гӯш кардан, дида барафрӯхтан, нафас задан, назар кардан, чашм доштан.

- ангушт ниҳодан ба маънои даст расондан:

Баъд аз он омаду ангушт ба руҳсори ман ниҳоду гуфт... (77)

- ба гӯш расидан ба маънои овозро ҳис кардан, шунидан:

Дар он асно овозе ба гӯшаш расид, ки каждум чизе ба пушти вай мезад(152).

- бӯй дамидан ба маънои бӯй кардан:

Хар кӣ бӯйи риё дамад зи лабаш,
Нафасашро қабул натвон кард(108).

- гӯш доштан ба маънои гӯш кардан:

Чавон бо хотири фориғ аз ҳама чиз гӯш ба хоҷа дошту чашм бар канизак(74).

Исмоили Ҳокимӣ дар пешгуфтори китоби «Баҳористон», ки бо тасхеҳи ў ба ҷоп расидааст, оид ба арзиши адабию иҷтимоӣ ва «ихтисосоти адабии» ин асар мегӯяд: «Баҳористон» ба насри мусаччаъ ва дар айни ҳол сода ва раво нависта шудааст. Бархе ихтисосоти сабкӣву адабии» онро шарҳ медиҳад, ки аз он ҷумла: «Вижагиҳои дастурӣ: истеъмоли масдар дар маънии мутааддӣ, тақдими сифат бар мавсуф, ҳазфи феъл бар қарина (Г.Ж)» мебошанд (15, 16). Дар ҷумлаи зикршуда феъли доштан дар мавриди дуҷумла ҳазф шудааст.

- гӯш кардан ба маънии гӯш андохтан:

Чун чавон ин нуқтаро гӯш кард, фарёд баровард(75)...

- дида барафрӯхтан ба маънои нигоҳ кардан, нигаристан:

... ҳар ки ба ҷамоли ман дида барафрӯзад, чашми тамаъ бар висоли ман дӯзад(157).

Боиси тазаққур аст, ки дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» дар шарҳи вожаҳои дида афрӯхтан, дида барафрӯхтан ба назар намерасад.

- нафас задан ба маънои нафас баровардан:

Сар ба наздики вай (бемор) мебурду талқини шаҳодат мекард ва ба рӯйи вай нафас мезад(108).

- истимоъ фармудан ба маънои гӯш кардан, шунидан:

Он чавон эътирози дарвешонро истимоъ фармуда, аз шеваи тундхӯйӣ гузашт ва ба сӯхбати он танҳомондағони маҳчур ва фирокдидағони ранчур бозгашт(90).

- назар кардан ба маънои нигаристан:

Зане омаду дар баробари ман истоду дар рӯйи ман назар мекард(100).

Чи тавре ки маълум гашт, ин силсила феълҳо нисбат ба дигар гурӯҳҳо камтаранд. Лекин ин маънои онро надорад, ки ин гурӯҳ хусусиятҳои маъноии худро нишон дода наметавонад. Махсусан муродифоти феълҳо дар ин силсила бештар ба назар мерасад. Ба мисоли дидан - назар кардан, нигаристан - дида барафрӯхтан; шунидан - гӯш кардан, гӯш доштан - истимоъ фармудан. Адиб кӯшидааст, ки барои пуробуранг ва дилчасп ифода шудани фикраш аз ифодаҳои дида барафрӯхтан, истимоъ фармудан истифода барад, ки ин як махсусияти тарзи ифода ва бадеияти волеи асарро нишон медиҳад. Аз ҷиҳати сохт феълҳои сода (7-то) ва таркибӣ (7-то) нисбат ба феълҳои сохта (2-то) бештар мавриди истифода қарор ёфтаанд.

3. **Феълҳои марбут ба эҳсосот.** Ба ин гурӯҳ феълҳоеро шомил намудем, ки эҳсосоти шахсро ифода мекунанд, яъне амале, ки як фосилаи муайяни иҷро доро аст. Л.А. Новиков меорад, ки «вожаҳои оддӣ на образнок, бо хусусияти хоси худ дар эҷоди бадеӣ, на танҳо аз лиҳози маъно, балки аз ҷиҳати эстетикӣ барои пуробуранг ифода шудани амал, ҳолат ва фикри қаҳрамонон аҳамияти хосае доранд» (8, 135). Феъл низ аз ин хусусият ори нест. Ҷомӣ бо малакаю маҳорати эҷодии худ тавонистааст, ки дар «Баҳористон» тавассути феълҳо ҳолатҳои мухталифи қаҳрамононро инъикос кунад, ки феълҳои марбут ба эҳсосот низ дар ин ҷо мавқеи худро доранд:

а) феълҳои содаи гиристан, нолидан, ранчидан, тарсидан, хандидан.

- гиристан ба маънои ашк рехтан:

Чун ба Кӯфа азми рехлат карданд, шуниданд, ки дар рӯзи аввал мегиристу худокунон мегуфт(85).

- нолидан ба маънои бо гиряву зорӣ шикоят кардан:

Чу нолад бедиле аз синарешӣ,

Бувад яқсар зи неши зулмкеше(34).

- ранчидан ба маънии озурда шудан:

Фирдавсӣ аз ин маънӣ биранчид(127).

- тарсидан ба маънои хавф доштан:

-Мардеам гурехта, ки аз хасмони худ метарсам(65).

З-он ки тарсам, ки зи шумии гуноҳ

Қаҳри Эзид чу туам масх кунад(100).

- хандидан ба маънои ҳолати маҳсус ҳангоми изҳори хушҳолӣ:

Нӯшервон бихандид ва донист, ки онро ба зарурати эҳтиёҷ карда буд(47).

б) феълҳои сохтаи барошuftан, даровехтан.

- барошuftан ба маънои дар ғазаб шудан:

Ҳақим аз он сухан барошuft ва хандон-хандон дар он ошuftагӣ гуфт(30).

Дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» барошuftан чунин шарҳ ёфтааст: 1) дар ғазаб шудан, ба ҳашм омадан, ҳашмгин гардидан; 2) ба ҳаяҷон омадан, парешонхотир шудан; 3) ошuftтаву парешон шудан; 4) шефта шудан, дил додан, ошиқ шудан (9, 84). Шарҳи аввали ба маънии дар ҷумла омада созгор аст.

- даровехтан ба маънои дил бастан:

... бо ресмони фиреби ҳар кас дармаёвез... (89)

в) феълҳои таркибии номӣ, ки теъдодашон бештар аст.

- сиришк рондан ба маънои гиристан:

...зане байте мехонду аз дида сиришк гарм меронд(73)

- ашк рехтан ба маънои гиристан:

Аммо доим оҳ мекарду ашк мерехт(73).

- ашк резондан ба маънои гиристан:

-Ин байт дар ҳавои кӣ мехондӣ ва ин ашк аз барои кӣ мерезондӣ?

- оҳ кардан ба маънои нолидан:

Аммо доим оҳ мекард... (73)

- оҳу ашк аз ҳам нагусехтан бо нолаву зорӣ гиристан:

Аммо доим оҳ мекарду ашк мерехт ва оҳу ашк аз ҳам нагусехт(73).

Дар ин ҷумлаҳо феълҳои таркибии оҳ кардан, ашк рехтан, ашк резондан ва оҳу ашк аз ҳам нагусехтан маънои эҳсосотро ифода мекунанд.

- ба гиря даромадан ба маънои оғози гиря кардан:

Ман ба гиря даромадам... (84)

- нола бардоштан ба маънои нолидан:

Ман ба гиря даромадаму нола бардоштам ва чома ба сар кашадаму пушт бар вай кардам(84).

- ба ишкӣ касе гирифт ба маънои ошиқӣ касе шудан:

Донист, ки дар Кӯфа ба ишкӣ касе гирифт аст (85).

- ба ҷон омадан ба маънои дилгир шудан:

Пиру муридони аз ғами муфориқати ӯ ба ҷон омаданд... (89-90)

- вақт хуш шудан ба маънои хушҳол гаштан:

Шайхро вақт хуш шуд(124).

- гиря баргирифт ба маънои гиристан:

Баъд аз соате хоҳари Ҷидо омаду гиря баргирифт ва ба занандаи ман дуои бад кард(84).

- даргазаб шудан ба маънои хашмгин шудан:

Аъроби даргазаб шуду дашном меод ва Ҳорун механдид(92).

- дар таачҷуб мондан ба маънои хайрон шудан:

Чун ин риштаро шунидам, аз идбори худ дар таачҷуб мондам, ки қазо маро ба манзили касе андохтааст, ки толиби қатли ман аст(65).

- дил бастан ба маънои унс гирифтган, майлу рағбат намудан:

Хар чи на насиби вай, дил дар он бандад(65).

- дил бурдан ба маънои мубтало кардан:

Он чӣ дил мебурд... рӯхе буд... (86)

- хуш рабудан ба маънои шефтаву шайдо намудан:

Он чӣ дил мебурду хуш мерабуд, рӯхе буд дар қолаби таносуби аъзову нуумати бадан, латофати чилду мулоимати овоз дамида(86).

- мабхут шудан ба маънои хайрон шудан:

Чун моро бидид, мабхут шуд(77).

- мутааччиб шудан ба маънои дар таачҷуб мондан:

Эшон аз он мутааччиб шуданд ва аз қиссаи Геву Пашанг истифосор намуданд(125).

- мутахаййир шудан ба маънои хайрон шудан:

Ман мутахаййир шудам, ки он чӣ буд(100)?

- оташи ғайрати касе ё чизе чушидан ба маънои дар ғазаб шудан:

Кафтор чун ин гуфтори шанъ бишунуд, оташи ғайрат дар вай бичушид(163-164).

- ошиқ шудан ба маънои аз ҳад зиёд дӯст доштан, дилбохта шудан:

Ба таҳсил ба Бухоро омад ва бар шоғирди сӯзангаре ошиқ шуд... (135).

- пушаймон шудан ба маънои аз фикру азми пештара баргаштан:

Чун шутурро ёфт, аз савганди худ пушаймон шуд(111).

- танг омадан ба маънои безор шудан:

Чун қор ба бемор танг омад, гуфт... (107).

- тараххум кардан ба маънои раҳм кардан:

Тараххум карду ўро озод сохт(85).

- худро хичил дидан ба маънои дар хичолат мондан:

Харгиз худро чунон хичил надидам, ки рӯзе маро зане бигирифт ба дари дӯкони устои рехтагар бурд(100).

- ҳасад бурдан ба маънои нотавонбинӣ кардан:

Бурдан ҳасад аз ҳоли қасон таври хирад нест,
Зинҳор, ки аз таври хирад дур набошӣ(163).

- шарм доштан ба маънои хичолат кашидан:

Ман аз Худои таоло шарм медорам, ба марде назар кунам, ки Худои таоло ба вай назар намекунад!(56).

- шарм доштан ба маънои дар хичолат будан:

Аз мурдағони ин ғӯристон шарм медорам... (112).

Дар ин гуруҳ феълҳои таркибӣ бештар истеъмол шудаанд. Муродифоти ин гуруҳ ошиқ шудан- дил бастан - дил додан; ғиристан- ашқ рехтан- ғиря кардан - ба ғиря даромадан; шарм доштан- худро хичил дидан; мутааччиб шудан - мутахаййир шудан - мабхут шудан; барошӯфтган - даргазаб шудан - оташи ғайрат чушидан; нолидан - оҳ кардан; танг омадан - ба қон омадан ва антонимҳо ғиристан – ҳандидан ҳаҷон ва эҳсосотро вобаста ба мавқеъ ва маврид хеле хуб ифода намудаанд.

Ҳамин тариқ, дар се гуруҳи феълҳои марбут ба фаъолияти рӯҳӣ, ки иҷрои амал ба нерӯи асаб ва тафаккур вобаста аст, дар «Баҳористон» хеле хуб инъикос ёфтааст. Қомӣ барои сурати қаҳрамонҳои асар то ҳаде чехранигориро раво намебинад, аммо кӯшидааст, ки тавассути тасвири рафтору кирдор сирати онҳоро ба хонанда нишон диҳад ва аз баррасии феълҳои марбут ба фаъолияти рӯҳӣ дидем, ки муваффақ ҳам шудааст (ниг. ба: 2, 275). Аз ин ҷост, ки Л.А. Новиков зикр мекунад, ки «ҳатто омӯзиши сатҳии хусусиятҳои вазиғаҳои забон нақши мухталиф доштани воҳидҳои забонро вобаста ба мақсаду хусусияти истифодабарии онҳо, тарз ва роҳҳои гуногуни таснифи маънои онҳоро ҳамзамон бо назардошти махсусияти вазиғаи забон ҳангоми таҳлили маъноии ин ё он воҳиди забонӣ нишон медиҳад» (8, 136).

КАЛИДВОЖАҲО: «Баҳористон»-и Қомӣ, феълҳои марбут ба фаъолияти асаб, феълҳои марбут ба фикру андеша, маъно..

АДАБИЁТ

1. Абдурахмони Ҷомӣ. «Бахористон» (нашри интиқодӣ)-М., 1987-200 с. Минбаъд мисолҳо аз ҳамаи китоб оварда мешаванд ва дар қавсайн саҳифаҳо нишон дода мешаванд.
2. Афсаҳзод А. Ҷомӣ – адиб ва мутафаккир. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 384с.
3. Бердиева Т. Феълҳои таркибии номӣ бо исмҳои арабӣ.- Душанбе: Сино, 1995. – 292с.
4. Васильев Л.М. Семантика русского глагола.-М.:Высшая школа, 1981.- 184с.
5. Каримова Н.И. Лексико-семантическая классификация некоторых групп глаголов в русском и таджикском языках. - Дисс. канд. филол. наук.-Душанбе, 2006.- 191 с.
6. Касимова М.Н., Искандарова Д.М. Краткий русско-таджикский тематический словарь.- Душанбе, ТГНУ, 2002. – 66с.
7. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Ҷ2.-Техрон, 1374. - 1894с.
8. Мухторов З. Теория текста. О его понятии и сущности\ Забон-руқни тоат (маҷмӯаи мақолаҳо). Китоби сеюм. – Душанбе, 2007.- с.47-55.
9. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М., 1982. - 272с.
10. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ1.- Душанбе: ЭСТ, 1983.- 536с.
11. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ2.- Душанбе: ЭСТ, 1984.- 608с.
12. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. – Душанбе, 2001. – 310с.
13. Усмонов Р.А. Лексикаи феъл дар «Маснави маънавий»-и Ҷалолиддини Румӣ (рисола барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филологӣ).- Душанбе, 2003.- 195с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ1.- М: Советская энциклопедия, 1962.- 951с.
15. Хонларӣ Парвиз Нотил. Таърихи забони форсӣ. Ҷ2. – Техрон, 1349. – 408с.
16. Ҳокимӣ Исмоил. Пешгуфтор\Абдурахмони Ҷомӣ. Бахористон (бо тасхеҳи Исмоили Ҳокимӣ). – Техрон, 1381. – 179с.

ГЛАГОЛЫ ПСИХИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В «БАХОРИСТАНЕ» ДЖАМИ

Ж. Гулназарова

Глаголы психической деятельности в «Бахористане» разделены на три подгруппы: 1) глаголы мышления; 2) глаголы ощущения; 3) эмоциональные глаголы. Общей основой глаголов психической деятельности является психическая (чувственная и умственная) деятельность человека в разных его аспектах.

THE PSYCHICAL VERB OF ACTIVITY IN «BAHORISTON» JOMI

G. Gulnazarova

The article considers about the psychical verb of activity in «Bahoriston» divide for the three groups: the verbs of thinking; 2) the verbs of sensation; 3) the emotionll verbs.

All of the main verbs of psychical activities is psychical (feeling and intellectual) activities of person in difference of his aspects.

ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР РИСОЛАИ «САД ПАНД»-И УБАЙДИ ЗОКОНӢ

М.Н. Насруллоев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи инкишофи забони адабии тоҷик ба ҳаёти иҷтимоӣ ва маданияти он алоқаи ноғусастаӣ дорад. Забон ва қонуни қоидаҳои онро дар сурате дарк кардан мумкин аст, ки вай бо таърихи ҷамъият, бо таърихи халқе, ки соҳиби забон ва поягузори он аст, омӯхта шавад.

Забони адабии тоҷик дар ҷараёни инкишофи бисёрасраи худ суфта гардида, ба як меъёри муайяне даромадаст, ки ин аз соҳти устувори грамматикӣ, захираи бойи таркиби луғавӣ ва фонди асосии он хувайдост. Захираи луғавии забони тоҷикӣ аз имкониятҳои худ ғизо ва аз забонҳои дигар баҳравар шуда, торафт бой мегардад. Дар такмили боз ҳам ғани гаштани таркиби луғавии забон аҳамияти сарчашмаҳои муайяни таърихӣ ва пешрафти ҷамъиятӣ калон аст.

Таркиби луғавии забон тамоми калимаҳои мавҷудаи дар истеъмолбударо дар бар мегирад, аз ин рӯ, то ба дараҷае ҳолати диққат ва имрӯзаи миллатро инъикос карда метавонад. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои забонҳои дигари дунё мавҷуданд, ки ба забони тоҷикӣ дохил шудани онҳо ба шароитҳои таърихӣ халқи форсу тоҷик вобаста аст.

Ҳамаи калимаҳои забон таркиби луғавиро ташкил медиҳанд. Таркиби луғавии забон манзараи умумии забонро инъикос менамояд. Зиёд будани калимаҳо дар забон шохиди боигарии он аст. Муҳаммад Парвини Гунободӣ дар яке аз мақолаҳои худ чунин мефармояд: «Забони ҳолис, ки дар он ҳеч луғати бегона набошад, аз он қабिलाҳои ваҳшӣ аст, на миллатҳои мутамаддин» (15.83).

Таркиби луғавӣ ҳамеша дар инкишоф аст ва он ҳама гуна навигариҳои дар ҳаёти ҷамъият баамаломадаро ба воситаи калимаҳо дар худ инъикос менамояд. Асоси таркиби луғавии забонро калимаҳои худӣ забон ташкил медиҳанд. Калимаҳои забонҳои дигар бо сабабҳои гуногун иқтибос мешаванд ва таркиби луғавии забонро бой мегардонанд.

Тадқиқи осори классикон барои муайяну равшан кардани инкишофи забони адабии он аҳамияти калон дорад, зеро дар асоси маълумоти таърихи забон проблемаҳои ниҳоят муҳими забон, аз ҷумла ҳолати имрӯзаи онро фаҳмидан мумкин аст.

Омӯзишу тадқиқи иқтибосот яке аз ҷанбаҳои илми забоншиносӣ ба ҳисоб меравад. Мусаллам аст, ки калима, таркибу ибора, ки аз дигар забон бевосита ё бавосита мегузаранд, иқтибос номида мешавад.

Мо тасмим гирифтаем, ки яке аз ҷиҳатҳои ниҳоят муҳими осори Убайди Зоконӣ - иқтибосотро мавриди таҳқиқи худ қарор диҳем ва маводи ҷамъовардари аз рӯи баромадашон ба гурӯҳҳо ҷудо кунем.

Мақсад аз тадқиқи мазкур аз он иборат аст, ки иқтибосотро аз ҷиҳати назариявӣ омӯхта, ба маънои асли ва маҷозӣ омадани онҳоро муайян карда, шарҳ диҳем.

Дар осори хаттии асрҳои XIII-XIV вуруди калимаҳои иқтибосӣ инкишоф ёфта буд.

«Барои фарқ кардани калимаҳои иқтибосӣ аз унсурҳои тасодуфӣ таърихи ин калимаҳоро доништан кифоя нест. Ин ҷо меъёрҳо вучуд доранд:

1. Калимаҳои иқтибосӣ ба савтиёти забони иқтибосшаванда бояд мувофиқат кунанд.
2. Калимаҳои иқтибосӣ ба қонуниятҳои задагузории забони иқтибосшаванда тобеъ шаванд.
3. Калимаҳои иқтибосӣ ба сарфу наҳви забони иқтибосшаванда риоя намоянд ва ба ин ё он ҳиссаи нутқ дохил шаванд.
4. Калимаҳои иқтибосӣ дар заминаи забони иқтибосшаванда калимаҳои нав созанд» (1.55).

Яъне, калимаҳои иқтибосӣ ба қонуну қоидаҳои забони иқтибосшаванда мувофиқ мегарданд ва ҷунун дар забон ҳазм мешаванд, ки соҳиби забон иқтибос будани ин гуна калимаҳоро баъзан дарк намекунад.

Ҳеҷ як забон бе иқтибос аз забонҳои дигари дуру наздик вучуд дошта наметавонад. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳо гуногун мешаванд: ҳамсарҳад будан бо мамлакатҳои дигар, рафтуомад, додугирифт, муносибатҳои ҳешутаборӣ, тиҷорат ва муносибатҳои дипломатӣ, пешрафти илму техника, тарҷумаи асарҳои халқҳои дигар ва монанди инҳо.

Ба забон, ҷунун ки маълум аст, он воҳидҳои луғавие иқтибос мешаванд, ки истилоҳоти илмию техникӣ, номи анҷому асбобҳои рӯзгор, либосу либосворӣ, хӯрокворӣ, мафҳумҳои абстрактро ифода менамоянд.

«Иқтибосҳои забони тоҷикӣ хеле зиёданд ва аз забонҳои мухталифи дунё ворид шудаанд» (6.100).

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV ба ғайр аз калимаҳои фаровони худӣ аз калимаҳои иқтибосии юнонӣ, ҳиндӣ, арабӣ, туркӣ иборат буд.

Рисолаи «Сад панд»-и Убайди Зоконӣ яке аз дурдонаҳои гаронбаҳои асри XIV-и адабиёти тоҷику форс буда, ҳолати забон ва таркиби луғавии он даврро дар зимни сад пандаш то андозае инъикос менамояд.

Рисолаи «Сад панд»-ро Убайди Зоконӣ дар солҳои 1349-1350 таълиф намудааст, ки дар он масал, мақол ва андарзҳои бузургон фароҳам омадаанд. Рисолаи мазкур бо услуби миёна навишта шуда, барои форсизабонон оммафаҳм мебошад.

Низомиддин Убайдуллоҳи Зоконӣ дар ин рисола калимаҳои иқтибосии забонҳои юнонӣ, ҳиндӣ, туркӣ-муғулӣ ва хусусан арабиро вобаста ба услуби ҳоси худ ва инчунин дар мавридҳои тасвири лаҳзаҳои ҷудогона истифода бурдааст, ки мо бо сабаби бисёр будани онҳо, танҳо шаш қолаби машҳури калимаҳои арабиро таҳқиқ мекунем.

Дар таркиби луғавии забони адабии тоҷикӣ пайдо шудани калимаҳои зиёди арабӣ сабабҳои муайяни таърихӣ дорад. Арабҳо дар мамлакатҳои истилокардашон забон, дин, урфу одатҳои худро зӯран ҷой мекарданд.

«Ин давраи дуру дарози таърихӣ, аз як тараф, боиси зиёд гардидани унсурҳои луғавии бегона дар таркиби луғавии забони адабии тоҷик гардида бошад, аз тарафи дигар, таркиби луғавии забонро бо калимаҳои зарурӣ мукамал намуд. Хусусан, дар замони салтанати хонадони мангития забони тоҷикӣ ҳамчун забони дарачаи дуом шуда буд ва тарҷумаи дарсҳо (ки таркибан ҳамагӣ ба забони арабӣ буданд) ба воситаи ин забон пеш бурда мешуд» (7.98).

Ба забони тоҷикӣ бисёр калимаҳои иқтибосии забони арабӣ дохил шудаанд. Калимаҳои иқтибосии арабиро мо аз рӯи баъзе қолибҳои калимаҳои арабӣ ба вазнҳо ҷудо карда, бо мисолҳо шарҳ медиҳем.

1. Калимаҳосе, ки бар вазни фойл (فاعل) омадаанд: золим, воҷиб, коҳил, ҳочиб, ҳосид, ҳоким, воҷиб ва монанди инҳо.[1]

Духтари... ону... он ва қозиёну авонон, золим, сахтгир мехоҳед (381).[2]

Золим - ситамгар, зулмкунанда, мардумозор, бедодгар; муқобили раҳим (8.456).

Калимаи мазкур дар забони арабӣ ҳам ба маънои аслии худ қор фармуда мешавад ва дар китоби «Фарҳанги муосири арабӣ» чунин нигошта шудааст:

Золим - (исм) ситамкор, ситамгар, ҷамъи золимун, залама, зуллом (14.689).

Дар ин мисол калимаи золим ба маънои **бедодгар** омадааст.

Аз фарзанде, ки фармони модару падар набарад ва зани носозгору хидматгори ҳуҷҷатпир ва ҷорпойи **қоҳил** ва пиру дӯсти беманфиат бархурдорӣ тамаъ мадоред! (385).

Қоҳил - 1. суфт, танбал, сустрав.

2. байни ду шона, поёнтар аз ақби гардан (бештар оид ба ҷорпо) (8.569).

Қоҳил - (исм): Ҳандомшиносӣ} миёни ду китф, болотарин қисмати пушт ва зери гардан; ҷамъ- қавоҳил (14.846).

Дар ин ҷо ба маънои **сустрав** омадааст.

Бо устодон ва пешқадамон ва валинеъматону маҳдумони худ ва қасоне, ки шуморо ... бошанд, тавозӯ **воҷиб** шумаред, то обрӯ бар бод надихед! (383).

Воҷиб - 1. бисёр лозим, зарурӣ, амре, ки ба ҷой овардани он ҳатмӣ ва зарур аст.

2. ҳақ, музд, мавҷиб (8.244).

Воҷиб - (исм): 1. исми фоил, вачаб.

2. кушта, кушгашуда.

3. вазифа, қори иҷборӣ.

4. лозим, боиста, зарурӣ.

5. иҷтиноб, нопазирӣ, ҳатмӣ, гузирнопазир.

6. қофӣ, басанда, муносиб (14.1183).

Калимаи воҷиб дар ин мисол ба маънои **зарур** омадааст.

Ҳокимии **одил** ва қозие, ки ришват наситонад ва **зоҳиде**, ки суҳан бе риё нагӯяд, **ҳочиб** бодӣенату ... дуруст, **соҳиб** давлат, дар ин рӯзгор маталабед, то ба заҳмат нарасед! (383).

Одил - байнсоф, додгар, адолатпеша (8.901).

Одил - (исм): додгар, додгустар; ҷамъи удул (14.705).

Дар ин мисол ба маънои **байнсоф** омадааст.

Зоҳид - қасе, ки хоҳони дунё нест, гӯшанишин, парҳезгор, порсо, он ки тарқи дунё қардаст; диндор (8.458).

Зоҳид - [арабӣ] (сифат) порсо, обид, он ки дунё ва ҳушиҳои онро барои охираат тарқ мегӯяд (13.599)

Калимаи мазкур дар ин мисол ба маънои **парҳезкор** омадааст.

Ҳочиб - 1. пардадор, дарбон.

2. абрӯ; қавси ҳочиб- қамони абрӯ (8.755).

Ҳочиб - (исм): 1. устухони болоии ҷашм.

2. абрӯ, ҷамъи ҳавҷиб.

3. дарбон (14.384).

Калимаи иқтибосии «ҳочиб» дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои аввалаи худ - **қосбон**, **дарбон**, **пардадор** омадааст. Ин калима дар «Фарҳанги муосири арабӣ- форсӣ» ба маънои сеюмӣ омадааст. Вале дар забони адабии ҳозираи тоҷик аз истифода баромада, ба гуруҳи калимаҳои маҳдудшуда даромадааст. Ба ҷои ин калима калимаи тоҷикии «**қосбон**» ё ки калимаи туркӣ-муғулии «**қаровул**» дар истифода аст.

Соҳиб - 1. доранда, молики қизе, доро, давлатманд.

2. ҳоким.

3. сӯҳбаткунанда, ҳамдам, ҳамсӯҳбат, дӯст, рафиқ (9.265).

Соҳиб - (исм): 1. исми фоили саҳиба.

2. ҳамнишин, ҳамдам; ҷамъи саҳб, асҳоб, сӯҳба, сӯҳбон.

3. дӯст, рафиқ, ёр.

4. молик, доранда, соҳиб (14.646).

Ин калима дар забони адабии муосир серистеъмол аст ва дар ин ҷо ба маънои **сарвар**, **сардор** омадааст.

2. Калимаҳои, ки бар вазни феил (فعل) омадаанд; хатиб, қадим, ҳариф.

Духтари **хатибро** дар никоҳ маёред, то ногоҳ харқурра назояд! (381).

Хатиб - қасе, ки хутба мехонад, воизи хутбахон (9.471).

Хатиб - (исм): 1. хутбахон, суҳанрон,

2. номзад, ҷамъи хутабо (14.452).

Дар ин мисол ба маънои **хутбахон** омадааст.

Хар дағо, ки тавонед дар нарду кимор бикунед (то миқдори тамои гуфта шавад) ва агар хариф сахт шавад, савганди се талоқ бихӯред, ки савганде, ки аз баҳри нарду кимор хӯранд, воқеъ нашавад! (382).

Хариф - 1. ҳамкор, ҳамкасб, ҳампеша.

2. ёр, ҳамсӯҳбат, ҳамнишин.

3. рақиб, тарафи муқобили касе дар ҷанг, бозӣ ё мусобиқа (9.733).

Хариф - (исм): ҳамшӯғл, ҳампеша, ҳамкор; ҷамъи хурафо (14.403).

Калимаи «хариф» дар ин ҷо ба маънои сеюмӣ - рақиб, тарафи муқобил, ки дар бозии кимор ва нарду меистад. Калимаи мазкур дар забони адабии ҳозира дар истифода аст, вале дар услуби гуфтугӯӣ кам корбаст мешавад.

Ба ҳар ҳол аз марғ бипарҳезед, ки аз қадим марғро макрӯҳ доштаанд! (385).

Қадим - дерина, он ҷӣ ки дар айёми хеле пеш гузаштааст, бостон (9.666).

Қадим - (исм) кӯҳна, қадимӣ, зидди нав; ҷамъи кудамо, қаддомӣ, қаддом (14.813).

Ин калима дар забони муосир низ серистеъмол аст ва ба маънои, он ҷӣ ки дар замони пеш гузаштааст, омадааст.

3. Калимаҳое, ки бар вазни мафъул (مفعول) омадаанд: мафлук, маъшук, махмур, маҷрӯҳ, манбур, мастур:

Роҳи хонаи маъшук ва маҳали айшу ишрати худ ба мардум манамоед! (384).

Калимаи «маъшук» дар «Фарҳанги форсӣ»-и Амид чунин шарҳ дода шудааст:

Маъшук - дӯстдошташуда, касе ки мавриди ишқу муҳаббати дигаре воқеъ шуда, дилбар (13.972).

Маъшук - (ишқ-исм): маҳбуб, дилбар, маъшук, муаннаси он маъшуқа аст (14.1015).

Дар ин мисол ба маънои дӯстдошта омадааст.

Худро то зарурат набошад, дар ҷох маяҷканед, то сару пой маҷрӯҳ нашавад! (385).

Маҷрӯҳ - захмин, ҷароҳатдор, рещдор, ситамдида, дилозурда (8.681).

Маҷрӯҳ - (ҷурм-исм): захмӣ, маҷрӯҳ; ҷамъи маҷорех (14.933).

Дар ин мисол ба маънои захмин омадааст.

Ба ҳар ҳол аз марғ бипарҳезед, ки аз қадим марғро макрӯҳ доштаанд! (385).

Макрӯҳ - нафратовар, зишт, нохуш, нораво (626).

Макрӯҳ - нописанд, нописандида, нораво, шар, бадӣ (13.984).

Калимаи мазкур дар ин мисол ба маънои нораво омадааст.

Тавбакур машавед, то мафлук ва манбур ва бахтқуру гаронҷон машавед (385).

Мафлук - фалакзада, бадбахт, бечиз, муфлис (8.656).

Дар «Фарҳанги форсӣ»-и Амид ин калима чунин шарҳ дода шудааст:

Мафлук - фалакзада, одами бадбахту бечиз ва очиз, мафлок ҳам гуфта шуда, ин калима монанди калимаи мафлок ва фалокат дар форсӣ сохта шуда, ба шакли луғоти арабӣ (13.978).

Калимаи мазкур дар ин ҷо ба маънои бечиз, муфлис омадааст.

4. Калимаҳое, ки бар вазни тафъул (تفاعل) омадаанд, масалан; такаллуф, тасаллуф, тараҳҳум, танаъбум.

Бар он таркиб калимае ҷанд дарवेशона аз шойбаи арзу риё холи ва аз оилаи такаллуф ва тасаллуф орий, дар қайди китобат овард. То ғоидаи он умумӣ ҳалоқро шомил гардад ва ин заифи пир ба воситаи он аз тараҳҳуми соҳибдиле баҳраманд шавад... (380).

Такаллуф - 1. сабӣ, кӯшиш, заҳмат; аҳамияти махсус додан ба ҷизе

2. муруоти барзиёд ва сохта, маросим ва ташрифот (9.308).

Дар «Фарҳанги форсӣ»-и Амид чунин ишора мешавад:

Такаллуф - ранҷу саҳти бархӯрд ниҳодан, ба худ ранҷ додан, кори ба машаққату хилофи одат кардан, ранҷу саҳти кашидан (13.334).

Такаллуф - (калаф-ғеъли мутааддӣ) 1. Бо машаққат таҳмил кардан, бар хилофи одат анҷом додан.

2. тазохир кардан, вонамуд кардан (14.309).

Дар ин мисол ба маънои ранҷу азоб кашидан омадааст.

Тасаллуф - лоғзани, худситой, лоғ, бодигӣ, манманӣ (9.335).

Тасаллуф - (салаф - ғеъли лозим) 1 аз рӯи такаллуф лоғ задан.

2 ҷоплусӣ кардан, тамаллук гуфтан (14.284).

Калимаи мазкур дар забони адабии муосир хеле кам истифода мешавад ва дар ин мисол ба маънои лоғ задан омадааст.

Тараҳҳум - раҳм, дилсӯзӣ, навозиш (9, 328).

Тараҳҳум - (раҳм-ғеъли мутааддӣ): (барои касе) аз Худо талаби раҳмат ва омурзиш кардан. Раҳматуллоҳи гуфтан (14.209).

Калимаи мазкур бештар дар забони адабии муосир ба маънои дилсӯзӣ кор фармуда мешавад.

Аз танаъбуми дояву ҳикмати қобила ва (ҳукумат, ҳомила ва кал-кали гахвора) саломи домоду таклифи зану бача тарсон бошед! (382).

Танаъбум - ба нозу неъмат парвариш ёфтан, ба неъмат расидан, молу сарват пайдо кардан (13.344).

Танаъбум - (наъам-исм): 1. рафо, нозу неъмат.

2. баҳрамандӣ, бархӯрдорӣ, тамагтӯъ (14.327).

Ин калимаи иқтибосии арабӣ дар давраи замони ҳуди адиб дар истифода буд, зеро дар бисёр ашъори ҳамонвақта роиҷ аст, вале дар забони муосир ба гурӯҳи калимаҳои кӯхнашуда ё таърихан маҳдудшуда гузаштааст ва дар ин ҷо ба маънои нозу неъмат оварда шудааст.

5. Калимаҳое, ки бар вазни муфаъъл (مفاعل) омадаанд: муҳаббат, муҳаррам, мучаррад, мураккаб, муқаррар.

Мардуми бисёрғӯй, суҳанчин ва сифлаву маст ва мутрибони нохушовоз, зиллабанд, ки таронаҳои сард муқаррар гӯянд, дар маҷлис мағзурел! (384).

Муқаррар – 1. тақрор кардашуда, тақроран гуфташуда.

2. тақроран, дуҷумбора, гашта-баргашта.

3. тақроран софкардашуда, соф (8.723).

Муқаррар – (қарр-исм): 1. тақроршуда, муқаррар.

2. тавсияшуда, холис (14.1039).

Ин калима ба гурӯҳи калимаҳои таърихан маҳдудшуда гузаштааст ва дар ин ҷо ба маънои тақроран омадааст.

6. Калимаҳое, ки бар вазни муфаъъл (مفاعل) омадаанд: муқаммил, муҳаррир, муқаллид, музаввир ва монанди инҳо.

... фарзандони гадо ва салус ва музаввир ва падару модарозор аз эшон дар вучуд наёяд (381).

Музаввир – тазвиркунанда, мақру ҳилакунанда, риёкор (9.719).

Дар ин мисол ба маънои риёкор омадааст.

Дар рисолаи «Сад панҷ» калимаҳои иқтибосии арабӣ хеле бисёранд ва он калимаҳое, ки мо аз рӯи баъзе қолибҳои калимаҳои арабӣ ба вазнҳо ҷудо карда ва бо се-чор мисолҳо шарҳ додем, ҳамагӣ 20-то мебошанд.

Чунон ки аз мисолҳо бармеояд, калимаҳое ки бар вазни фоил омадаанд, бештар дида мешаванд, ки онҳо дар забони адабии муосир низ серистеъмол ва оммафаҳм мебошанд.

Боз калимаҳое, ки бар вазни муфаъъл омадаанд, дар ин рисола ва дар забони адабии муосир доираи истеъмоли хеле кам доранд ва бештари ин гуна калимаҳо ба гурӯҳи калимаҳои маҳдудистеъмол гузаштаанд.

Убайди Зоконӣ дар рисолаи «Сад панҷ»-и худ бо забони содаву ори аз тақаллуф ва наздик ба фаҳмиши ҳама хонандаи рисола ин панҷномаро нигоштааст. Дар нигориши ин рисола калима ё ҷумлае наметавон ёфт, ки ба сурати тасодуф истеъмол шуда бошад, балки ӯ қушиш кардааст, дар қолаби алфози каму маонии бисёр онҳоро гунҷониш диҳад.

Хулоса, рисолаи «Сад панҷ»-и Убайди Зоконӣ насри шевою сода ва мӯъҷаз аст, ки дар он ба ҳубӣ тамоми аснофи замони худро мавриди интиқоди воқеӣ қарор дода, баъзе аз ин панҷҳо дар сурати ҷидду баъзе масхараву иддае ҳамлаю интиқод дорад ва рӯҳи ҳуди Убайд дар ҳар яке аз ин панҷҳо мутачаллӣ аст.

КАЛИДВОЖАҲО: Убайди Зоконӣ, иқтибосоти арабӣ, таркиби луғавӣ, забони адабии тоҷик, иқтибосот, мутачаллӣ.

АДАБИЁТ

1. Қосимова М.Н. Хат ва имлои матни классикии тоҷик – Душанбе: Маориф, 1989. -с.101-106.
2. ص ۵۴۸ – عین زکلی، گیات، پرویز لیبکی، تیرن، زول، ۱۳۴۳ش.
3. Минбаъд мисолҳо аз ҳамин асар оварда шуда, саҳифаҳо дар қавсайн нишон дода мешаванд.
4. Бердиева Т. Назарияи иқтибос (калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ). -Душанбе, 1991. -129 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. -Душанбе: Ирфон, 1973. -450 с.
6. Забони ҳозираи тоҷик (лексика). – Душанбе, 1981. – 104 с.
7. Қосимова М.Н. Хат ва имлои матни классикии тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1989. -с.101-106.
8. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. -Душанбе, 2003. -490 с.
9. Маҷидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди I. -Луғатшиносӣ. -Душанбе, 2007. -243с.
10. Муҳаммадиев М., Талбақова Х., Нурмахмадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик. -Душанбе, 1997.-90 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. –М.: Советская энциклопедия, 1969. -951 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. -М.: Советская энциклопедия, 1969. -947 с.
13. Хоҷаев Д. Ташаккул ва таҳаввули илми забоншиносии форсу тоҷик дар асри миёна. -Душанбе: Диловар-ДДМТ, 1998. -152 с.

14. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои ҶИ-ҶШ). – Душанбе, 2002. -96 с.
15. Ҳошимов С. Калимаҳои иқтисодии «Гулистон»-и Саъдӣ // Мақолаҳои доир ба забон ва адабиёти тоҷик (Маҷмаи мақолаҳои аспирантон). - Душанбе, 1972. –с.41-50.
16. فرهنگ‌فلسی عمید، تألیف حسن عمید، تهران، امیر کبیر، ۱۳۶۲. ۱۱۴۴. ص
17. فرهنگ معاصر عربی-فلسی/تألیف عبد اللہ قیّم تهرّان: فرهنگ معاصر. ۱۳۸۵. ۱۲۷۰. ص

АРАБСКИЕ ЗАЙМСТВОВАННЫЕ СЛОВА В ТРАКТАТЕ «САД ПАНД» УБАЙДА ЗОКОНИ

M.N. Nasrulloev

В этой статье рассматривается круг использования арабских заимствованных слов в трактате «Сад панд» Убайда Зокони. Автор на основе конкретных примеров старался показать круг использования арабских заимствований, образованных в рамках более употребительных 6 моделей арабского словообразования.

THE ARABIAN BORROWED WORDS IN THE TREATISE "SAD PAND" UBAIDA ZOKONI.

M.N. Nasrulloev

This article is considered a level of use the Arabian borrowed words in the treatise "Sad pand" Ubaida Zokoni. The author on the basis of concrete examples tried to show a level of use of the Arabian borrowings formed in frameworks more common 6 models Arabian word combination.

ИСТИЛОҲҶОИ АЛ-МОЗӢ ВА АЛ-МУЗОРЕӢ ДАР ГРАММАТИКАИ ТОҶИКУ АРАБ

T. Yakubov

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Феъл ҳамчун мураккабтарин ҳиссаи нутқ дорои муносибатҳои грамматикӣ, алалхусус, замон мебошад. Замони феъл муносибати амалро ба хангоми нутқи зоҳиршуда нишон медиҳад. Феъл се замони асосӣ дошта, ба шаклҳои гуногуни замони тасриф меёбад. Замонҳои асосӣ феъл инҳоянд: замони гузашта, замони ҳозира, замони оянда. (4, 287). Ин муносибати грамматикӣ феъл дар тамоми забонҳо ва забони арабиву тоҷикӣ яқсон аст. Агар ба таълифоти грамматикӣ забоншиносони араб назар андозем, мушоҳида менамоем, ки онҳо низ замони феълро се қисм тақсим менамоянд:

و هي ثلاثة أضرب تتقسم بقرائن الزمان ملض و خاضر و مستقبل

Феъл аз рӯи замон ба се қисм тақсим мешавад: мозӣ (гузашта), ҳозир (ҳозира) ва мустақбал (оянда) (6, 23).

Ба таърифи Ҳоҷаҳасани Нисорӣ забоншиноси асри XVI ва забоншиноси нимаи дувуми асри XX Саидризо Ализодаи Самарқандӣ диққат медиҳем, ки нисбат ба феъли забони тоҷикӣ гуфтаанд:

Ҳоҷаҳасани Нисорӣ: *"Феъл калимаест, ки аз ӯ яке аз азминаҳои салоса, яъне мозӣ ва ҳол ва истиқбол фаҳмида шавад, чун "кард" ва "мекунад" ва "хоҳад кард" аз "кардан" ва "гуфт" ва "мегӯяд" ва "хоҳад гуфт" аз "гуфтан"* (10, 13).

Саидризо Ализодаи Самарқандӣ: *"Феъл калимаест, ки вуқӯи қореро дар яке аз замонҳои сегона фаҳмонад, монанди кардам, мекунам, хоҳам кард"* (8, 45).

Дар ҷойи дигар Саидризо Ализода боз ҳам меафзояд: *"Ҳар феъл се замон дорад: мозӣ, ҳозир, мустақбал"* (8, 46).

Забоншиноси араб Ибни Ҷиннӣ низ доир ба ин мавзӯ мегӯяд: *"Феъл аз ҷиҳати замон ба се қисм тақсим мешавад: мозӣ, ҳозир ва мустақбал"* (6, 23).

Аз таърифҳои боло чунин аён мегардад, ки Нисорӣ ва Саидризо Ализода гӯё суханони Ибни Ҷиннӣро тақрор намуда, феъли забони тоҷикиро шарҳ дода мегӯянд: *"аз ӯ (феъл) яке аз азминаҳои салоса, яъне мозӣ ва ҳол ва истиқбол фаҳмида шавад"*. Дар ин таърифҳо, гарчанде сухан дар бораи ду забони аз ҳамдигар фарқкунанда равад, аммо таърифи категорияи феъл чун ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ, амал, ҳолат ва замони вуқӯи онро ифода мекунад, бо таъриф ва истилоҳҳои ба ҳам муқобил истифода шудаанд. Ба монанди мозӣ, ҳол (ё ҳозир) ва истиқбол (ё мустақбал). Аз ин маъно мегардад, ки истилоҳоти мазкур дар забони тоҷикӣ низ нав набуда, илми забоншиносӣ тоҷик ханӯз аз асрҳои миёна бо онҳо ошно аст. На ҳамеша ин истилоҳҳоеро, ки Ибни Ҷиннӣ истифода бурдааст, метавон дар осори грамматикӣ забоншиносони дигари араб вохӯрд. Дар аксари онҳо хангоми тақсимбандии феъл аз рӯи замон муаллифон истилоҳи дигарро истифода мебаранд, ки дар китоби Ҳоҷаҳасани Нисорӣ ва Саидризо Ализода низ ин истилоҳҳо истифода шудааст. Ин истилоҳҳо *المضارع* ва *المضارع* мебошанд.

Аз-Занҷонӣ мегӯяд: «*Феъл ба ду қисм тақсим мешавад: мозӣ ва музореъ*» (1, 164). Дар асарҳои ин ду истилоҳ бо калимаи «*замони гузашта*» ва «*ҳозира-оянда*» тарҷума шудаанд, ки истилоҳи дувум, яъне музореъ то ҳол тарҷумаи дурусти худро наёфтааст. Ба ақидаи банда, бехтар мебуд, ки истилоҳи мазкур ҳамчун ҳозира тарҷума шавад, зеро истилоҳи ҳозира низ дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои ҳозира-оянда ва ояндаро дар худ дошта метавонад. Гранде Б.М. дар асари худ «*Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении*» истилоҳҳои мазкурро ҳамчун «*совершенное время*» ва «*несовершенное время*» тарҷума намудааст. Яъне, ба ақидаи ӯ истилоҳи «*алмозӣ*» ҳамчун «*амали иҷрошуда*» ва «*алмузореъ*» ҳамчун «*амали давомдор ё иҷронашуда*» тарҷума шавад. Ӯ мегӯяд: «Он истилоҳоте, ки маълум аст (тарҷумаи *مَلْضٍ* ва *مُضَلِّغٌ* -ро ҳамчун «*гузашта*» ва «*ҳозира-оянда*» дар назар дорад), ноқулайро мемунад ва истилоҳро, ки дар китоби худ истифода бурдаам, каме бошад ҳам ба мақсад наздик аст (3, 147). Тамоми асарҳои грамматикӣ аврупоиву русӣ ҷонибдори ҳамин ақидаанд. Юшманов Н.В. арабшиносони рус низ дар асари худ «*Грамматика литературного арабского языка*» ҳамин истилоҳотро мавриди истифода қарор медиҳад.

Абулқосим аз-Замахшарӣ дар асари худ «*Алмуфассал*» баъди аломатҳои фарқкунандаи феъл музореъро баён намудан, чунин мегӯяд: *يَشْتَرِكُ فِيهِ الْخَاضِرُ وَالْمُسْتَقْبَلُ - дар он (музореъ) замони ҳозира ва оянда иштирок менамоянд* (2, 321).

Аз мисолҳои дар боло овардашуда ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳақ бар ҷониби Б.М. Гранде мебошад, хангоме мегӯяд, («*совершенное время*» ва «*несовершенное время*») мантиқан дуруст аст. Илова бар ин, вақте замони амали феълро ба назар мегирем, метавонем онро бо истилоҳоти «*замони гузашта*» ва «*замони ҳозира-оянда*» тарҷума намоем, зеро ҳар яки онҳо вақту замони иҷрошавии ҳоси худро доро мебошанд. Барои тақвияти ин суханон ба таърифи истилоҳҳои зикршуда мепардозем.

Замони иҷрошуда – الْمَلْضِيُّ

Истилоҳи الْمَلْضِيُّ аз решаи калимаи *مَضَى* - гузаштгирифта шуда, ҳамчун истилоҳи барои ифодаи замони иҷрошуда (анҷомёфта) хизмат мерасонад. Ин замон амали пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъшударо мефаҳмонад; яъне гуянда дар барои замони қатъшудаи амал ва ҳолатҳои дигар сухан меронад: *хондам, хондаам, мехондам, хонда будам, хонда истода будам* ва ғ. Ақидаи забоншиносони араб ба ин суханон шаҳодат медиҳад: *الْفِعْلُ الْمَلْضِيُّ هُوَ التَّالِي عَلَى اقْتِرَانِ حَذْفِ بَرْمَانَ قَبْلَ زَمَانِكَ*

Феъли мозӣ бар ҳодисае далолат мекунад, ки пеш аз замоне, ки ту дар он вучуд дорӣ, ба вуқӯъ омада бошад (11, 334).

Мавриди тавачҷӯҳ аст, ки истилоҳи «*мозӣ*» ҳамчун истилоҳи грамматикӣ дар дастурҳои қадимаи забони тоҷикӣ низ аз тарафи забоншиносони форсу тоҷик мавриди истифода қарор гирифтааст ва гузашта аз ин, на танҳо худ истилоҳ, балки хангоми таърифи феъли замони гузаштаи тоҷикӣ ҳамон таърифи маъмулии пешниҳодкардаи забоншиносони араб истифода бурда мешавад, ки дар ин ҷо таъсири шеваи дастурсозии забоншиносии араб ба ҷашм мерасад. Хочаҳасани Нисорӣ мегӯяд: «*Мозӣ дар порсӣ панҷ қисм аст*» (10, 14). Панҷ қисм гуфта, шаклҳои замонии ин феълро дар назар дорад. Саидризо Ализода низ чунин мефармояд: «*Феъле, ки ба замони гузашта далолат кунад, "мозӣ" гуянд, монанди: карадам, кардӣ, кард*» (8, 46).

Чуноне аз натиҷагирӣҳои боло берун меояд, истилоҳи мозӣ дар забоншиносии арабу тоҷик аз ҷиҳати таърифи назарӣ ва грамматикӣ як чиз буда, дар ҳар ду замон ба як маънӣ истифода шудааст, ки он ҳам замони гузаштаи феъл аст.

Феъли ба анҷомнарасида ё анҷомнаёфта – الْمُضَلِّغُ

Феъли музореъ дар забони арабӣ аз чанд ҷиҳат ба исми монандӣ дорад. Тавре ки исми дар забони арабӣ дорои эъроб аст, феъли музореъ низ дорои эъроб буда, эъроби он чун исми бо таъсири баъзе ҳиссаҷаҳо тағйир меёбад. Масдар, сифатҳои феълӣ ва дигар калимаҳое, ки дар забони арабӣ аз феъли музореъ сохта мешаванд, танҳо дар ифодаи замон аз феъли музореъ фарқият доранд. Масалан, масдар ифодакунандаи ҳодиса ва ҳолат аст ва феъли музореъ низ ҳодисаро бо иловаи замон ифода менамояд. Истилоҳи «*музореъ*» аз ҷониби забоншиносони араб чунин баён ёфтааст:

Маънии музореат дар луғат мушобиҳат аст ва низ муштак аст аз заръ (ضَرْعٌ) бо фатҳ, яъне пистони ушпур, гов ва ё гӯсфанд, ки гӯё ҳар ду заръанд (ширхора) (5, 84).

Дар маҷмӯъ феъли музореъ амалро мефаҳмонад, ки анҷом наёфтааст ва ё анҷоми ӯ наздик аст, яъне гуянда амалро альбон иҷро нанамудаасту нияти иҷрои онро дорад, ки ин метавонад замони ҳозира ва ё оянда бошад. Аз ин чунин бармеояд, ки феъли музореъ ифодакунанда ва дарбаргирандаи ду замон: ҳозира ва оянда мебошад. Ин ақидаро арабшиноси рус Семенов Д.В. низ қайд намудааст (9, 73). Дар асарҳои грамматикӣ забоншиносони араб ин мавзӯро ба хубӣ баррасӣ ёфтааст ва тақвиятбахши суханони боло мебошанд. Масалан, Абдулваҳҳоб аз-Занҷонӣ дар асари худ *كُتِبَ التَّنْزِيلُ* мефармояд:

وَهَذَا يُصَلِّحُ الْحَلَّ وَالْإِسْتِقْبَالَ - ин (истилоҳи музореъ) барои замони ҳозира ва оянда бақор ояд (1, 166).

Хамин таърифро дар асари Рашид аш-Шартунӣ низ вохӯрдан мумкин аст: *المضارع ما دلّ على حلة أو حدث في زمان الحل والإستقبال*

Музореъ чизест, ки ҳолат ва ё ҳодисаеро дар замони ҳозира ва ё оянда далолат менамояд (7, 22).

Хочаҳасани Нисорӣ низ дар "*Чаҳор гулзор*" ва Саидризо Ализода дар "*Сарфу нахви тоҷикӣ*" ҳангоми ифодаи аористи забони тоҷикӣ, ки аз нигоҳи ифодаи замон ба замони ҳозира ё оянда тааллуқ дорад, ҳамин истилоҳи "музореъ"-ро истифода бурдаанд. Хочаҳасани Нисорӣ қайд мекунад: "*Ва музореъ он аст, ки ба ҳол ва истиқбол муштарак бошад, яъне гоҳе маънии ҳол ва гоҳе маънии истиқбол пайдо мекунад*" (11, 15).

Саидризо Ализода мегӯяд: "*Музореъ феълест муштарак байни замони ҳозир ва мустақбал (оянда), ҳамчун: кунам, кунӣ, кунад*" (8, 47).

Дар ин ҷо Хочаҳасани Нисорӣ замони ҳозираро бо истилоҳи "*ҳол*" ва замони ояндаро бо "*истикбол*" мавриди истифода қарор медиҳад, аммо Саидризо Ализода бошад, замони ҳозираро бо истилоҳи "*ҳозир*" ва замони ояндаро бо истилоҳи "*мустақбал*" муаррифӣ менамояд, ки ҳар ду муродифи якдигар ба ҳисоб мераванд.

Илова бар ин, Хочаҳасани Нисорӣ барои таквияти суҳанони ҳеш ба шарҳи байтҳои шеърӣ аз Саъдии Шерозӣ мепардозад:

"Чунон паҳн хони карам густурад,

Ки Симури дар Қоф қисмат барад.

Агар дар ин ҷо маънии "*хӯрад*" ва "*густурад*" маънии истиқбол (оянда) гуфта шавад, саҳт қабоҳат пайдо кунад ва ҳалал ба ҳамл ояд ва агар маънии "*ҳол*" (ҳозира) баён намуда шавад, бисёр фасеҳ ва малеҳ мегардад, яъне хони карам чунон кушода мегустурад, ки Симури дар Қоф қисмат махӯрад. Дар дастури таълимии "*Забони адабии ҳозираи тоҷик*" ба аорист, ки муродифи истилоҳи музореъ аст, чунин таъриф дода шудааст: *Шакли аористи феъл аз асоси замони ҳозира бо иловаи бандакҳои шахсии феъл сохта мешавад* (4, 307).

Аз ин маълум мегардад, ки аористи имрӯза то аввалҳои асри ХХ музореъ номида мешуд, зеро Саидризо Ализода тарзи ифодаи феъли музореъро чунин шарҳ медиҳад: "*Феъли музореъ ҳам аз моддаи феъл сохта мешавад, бад-ин гуна ки ба охири ҳамон модда замириҳои феълиро меоварем (ба монанди кун+ам=кунам; кунӣ, кунад, кунем, кунед, кунанд)*" (8, 47).

Агар дар забони тоҷикӣ музореъ аз ҳолу истиқбол дар шаклу сохт фарқ намояд, чун: *гӯяд* (аорист ё музореъ), *мегуям* (ҳол-ҳозира) ва *хоҳам гӯфт* (истикбол-оянда), пас дар забони арабӣ онҳо на аз рӯи сохт ва шакл, балки бо ёрии калимаҳои ёридиҳанда ва пешвандҳои алоҳида ифода карда мешавад.

Аз мисолҳои дар боло зикргардида чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст, ки чи дар забони арабӣ ва чи дар забони тоҷикӣ феъли музореи арабӣ ва ё аорист-музореи тоҷикӣ дар ин ду забон миёни ду замон: ҳозира ва оянда муштарак истифода шуда, ба ҳар дуи ин шаклҳои замонӣ марбут аст.

КАЛИДВОЖАҲО: грамматикаи тоҷику араб, истилоҳҳои ал-мозеъ ва ал-музореъ, феъл, таърифи категорияи феъл.

АДАБИЁТ

1. Абдулваҳҳоб аз-Занҷонӣ. Китоб аттасриф. // Чомеъ алмуқаддимот, Эрон, 1376 х.
2. Абулқосим аз-Замаҳшарӣ. Алмуфассал, Бейрут, 1993.
3. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении, Москва, 1985.
4. Забони адабии ҳозираи тоҷик, синтаксис, Душанбе, 1970.
5. Ибн ал-Ҳочиб. Ҳидоятаннаҳв, Карочӣ, 1988.
6. Ибн Чиннӣ. Китоб аламаъ фиаларабийя, Кувайт, 1972.
7. Рашид аш-Шартунӣ. Мабодинъаларабийя, Эрон, 1417 х.
8. Саидризо Ализодаи Самарқандӣ. Сарфу нахви тоҷикӣ, Душанбе, 2006.
9. Семенов Д.В. Синтаксис современного арабского литературного языка, М.-Л., 1941.
10. Хочаҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор, Душанбе, 1998.
11. Чамолидин ал-Ардабийӣ. Ал-Унмузач, Чомеъалмуқаддимот, Эрон, 1376 х.

ТЕРМИНЫ АЛ-МАЗИ И АЛ-МУЗАРИ В ТАДЖИККОМ И АРАБКОМ ЯЗЫКАХ

Т. Якубов

В данной статье исследуются два термина ал-мази и ал-музари и их значения в таджикском и арабском языках. А таҷоже место употрeбления этих двух терминов. Эти термины являются арабскими, однако использовались и в таджикском языке.

THE WORDS AL-MAZI AND AL-MUZORE IN TAJIK AND ARABIC LANGUAGE

ВОСИТАҶОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ВОҲИДӢОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАШБЕӢӢ (ВФТ)

А. Дӯстов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Санъатҳои бадеӣ аз воситаҳои муҳими баёни фикр ба ҳисоб рафта, бо истифода аз онҳо адиб метавонад фикрашро сара, мӯъҷаз ва равшан ифода кунад. Онҳо дар офаридани воҳидҳои фразеологӣ нақши муҳим доранд. Дар дохили воҳидҳои фразеологӣ санъатҳои бадеии зиёде ҳобидаанд, ки бештари онҳо ба тавассути маъноии маҷозӣ сурат гирифтаанд. Умуман, маъноии фразеологӣ, ё ин ки маъноии маҷозии фразеологӣ ин маъноии умумиятдодашудаи аз маъноҳои чузъҳои дохилии ифода ба вучуд омада мебошад. Барои маъноии маҷозии фразеологӣ, сохти дохилии воҳиди фразеологӣ (ВФ) заминаи мусоид фароҳам оварда, ба тавассути он маъноии фразеологӣ ба вучуд омада, инкишоф меёбад ва маъноҳои нави иловагӣ қасб мекунад [4,110]. "Маҷоз яке аз муҳимтарин воситаҳои каломии бадеист. Вай на танҳо бо мухтасарбаёнӣ, инчунин барои пурра ва ҷозибноктар тасвир намудани предмет ва ҳодисаҳои гуногун ба шоир ё нависанда имконияти матлубе медиҳад" [1; 34].

Дар баробари дигар воҳидҳои фразеологӣ забон воҳидҳои фразеологӣ ташбеҳӣ (ВФТ) низ дар заминаи маҷоз ба вучуд омадаанд. Бо усули маҷоз дар ВФТ мафҳум, ҳодисаву воқеаҳои дигари ҳаёти воқеӣ инъикос ёфта, ба онҳо обуранги махсусро зам намудааст. Зикр намудан бамаврид аст, ки на ҳама ибораҳои ташбеҳии маҷозӣ ВФТ шуда метавонанд. Дар ҷараёни инъикоси ҳодисаву воқеа нависанда метавонад аз ибораву ифодаҳои таркибии зиёде истифода барад, ки дар заминаи маҷоз сурат гирифтаанд. Аз ин ҷумла ҳамон ифодаҳои ВФТ ҳисобида мешаванд, ки доиман ва ба таври ғайрӣ аз тарафи умум истифода бурда мешаванд. Масалан, ибораҳои ташбеҳии **монанди галаи зоғҳои бо соҷма задагӣ, монанди хорпушти шаттахӯрда, монанди тире, ки ба тарафи нишон равад** воҳидҳои ташбеҳие мебошанд, ки танҳо дар асарҳои устод С. Айни истифода шудаанд ва шояд дар зерӣ калами ин адиб ба вучуд омадаанд:

Ин тирҳо кам хато меҳӯрданд ва босмаҷиёни ғӯлӣ шуда хучумоварандаро **монанди галаи зоғҳои бо соҷма зада** шудагӣ ба замин мерезонд (С.А. Ятим, 442). Қори Исмаи **монанди хорпушти шаттахӯрда** кулулаю лунда шуд (С.А. Марғи судхӯр, 228). Ӯ дар об, ё ин ки дар найзор даромада, аз гурехта рафтани он одам тарсида, аз ҷояш хест ва **монанди тире, ки ба тарафи нишон равад**, рост ба тарафи обхӯра нигоҳ карда, давид (С.А. Ятим, 444).

Баръакси гуфтаҳои боло, ВФТ-е мавҷуданд, ки онҳо низ дар заминаи маҷоз ба вучуд омадаанд, аммо хусусияти доимӣ ва сохту маъноии устуворро соҳибанд. Масалан, **мурғи ба об афтадагӣ барин, мисли шамъ об шудан, мисли анори макидашуда, мисли лолаи жолазада** ва ғайра:

Миришаб **мурғи ба об афтадагӣ барин** шалпар, ғамгин ва парешонхотир аз назди кушбегӣ берун шуд (Ҷ.И. «Духтари оташ», 329). Фирӯза ба ҷои ошу нон ғам меҳӯрад, **мисли шамъ об шуда** истодааст (Ҷ.И. «Духтари оташ», 549). . . баъд **мисли анори макидашуда** ўро мепартоянд, ба хизмати қасе медиҳанд (Ҷ.И. «Духтари оташ», 421) Лабони муйсафед **мисли лолаи жолазада** ҳанӯз майли шукуфтани мекарданд (Ҷ.А. «Пазмонӣ», 9). Сабаби аз тарафи умум мавриди истифода қарор гирифтани ВФТ-и мазкур дар ҳамин аст, ки дар ин навъ ибораҳои озоди ташбеҳӣ образ барҷаста ифода гардида, онҳо бо тобишҳои гуногуни ҳиссӣ ва обуранги бадеиашон фарқ мекунанд.

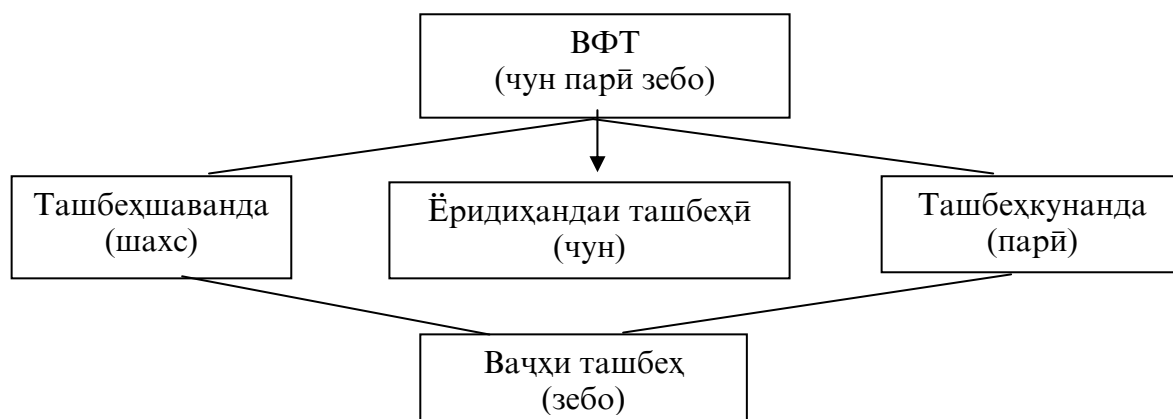
Ҳамин тарик, дар дохили ВФТ санъатҳои бадеии гуногун ҳобидаанд, ки якҷандтои онҳоро дида мебароем:

1. **Ташбеҳ**. «Ташбеҳ чунин навъи маҷоз аст, ки мувофиқи он маъноии ин ё он калима ба калимаи дигар аз рӯи ягон шабоҳате, ки бо шайъи ифодакунандаи маъноии он дорад, мегузарад» [2,52].

Ташбеҳ ба тарзи дигар монанд қардан буда, асоси ВФТ-ро ташкил медиҳад. Соҳибқалам барои равшантар тасвир намудани воқеаву ҳодиса ё чизе, онро бо ашёи дигар ташбеҳ ё монанд мекунад. «Муҳимтарин шартҳои ташбеҳ ин аст, ки ташбеҳкунанда аз ташбеҳшаванда боло истад, сифат ва ҳислатҳои чизи ташбеҳкунанда аз чизи ташбеҳшаванда муқамалтар ва олитар бошад, то ин ки барои бештар намоён шудани ҳислатҳои чизи ташбеҳшаванда ёри дода тавонад» [1; 42]. Миёни ташбеҳшаванда ва ташбеҳкунанда бояд аз ягон ҷиҳат аломати монандӣ вучуд дошта бошад. Дар ҳоли ақс ё аломати норавшан ташбеҳи қобили қабул ба даст намеояд. Инъикоси воқеаи чунин монандӣ ба нависанда имконият медиҳад, ки ташбеҳи барҷаста созад.

Ташбеҳшаванда чиз ё касест, ки ташбеҳқунанда дар асоси умумияти монандӣ онро ба худ ташбеҳ мекунад. Калима ё воситаҳои грамматикӣ, ки дар монанд кардан хизмат мекунад, ёридихандаҳои ташбеҳӣ, ё ки адоти ташбеҳ ном доранд. Аломати муштараке, ки дар миёни ташбеҳқунанда ва ташбеҳшаванда мавҷуд аст, сабаби монандӣ ё вачҳи ташбеҳ номида мешавад. Тасдиқи гуфтаҳои болоро дар мисоли зер мушоҳида кардан мумкин аст:

Он **шахс** ба назари ҳама **чун парӣ зебо** менамояд (Ҷ. И. «Духтари оташ», 213). Дар ин мисол тамоми унсурҳои, ки барои сохтори ВФТ заруранд (ташбеҳшаванда, ташбеҳқунанда, адоти ташбеҳ, вачҳи ташбеҳ) иштирок доранд. Аз рӯи ин мавод нақшаи зеринро сохтан мумкин аст, ки тамоми ВФТ-и забони тоҷикӣ дар асоси ҳамин нақша сохта шудаанд:

Ёридихандаи ташбеҳ, ё ин ки дурустараш пешоянди монандӣ вобаста ба ҷойгиршавии ташбеҳшаванда ва ташбеҳқунанда метавонад мавқеашро иваз кунад. Он метавонад дар аввал, мобайн ва охири ВФТ ояд: **монанди сағу гурба, хармагас барин хира, мурғи посухта барин**:

Аввал, он ки судхӯр бо судхӯр дӯст намешаванд, онҳо **монанди сағу гурба** ҳамеша бо якдигар душман мебошанд (С.А. «Марғи судхӯр», 270). Аз мӯриягон дуд барояд, мурдаҳӯр барин ҳозир мешаваду **хармагас барин хира**, кирмаки аз даҳани калон хестагӣ барин хӯро (Р.Ҷ. «Одамони ҷовид», 81). **Мурғи посухта барин** буд, ба хаёлаш ҳама ҷо оташ, ҷои истодан, оромидан намеёфт (К.М. «Дар орзуи падар», 50).

Мавҷудияти ташбеҳ дар ВФ ба ифодаи мӯъҷазии фикр дар заминаи ташбеҳшаванда ва ташбеҳқунанда оварда мерасонад.

Ёридихандаҳои монандӣ ҳамчун воситаи грамматикӣ хизмат мекунад, ки миқдоран хеле зиёданд: **чун, ҳамчун, мисли, монанди, монанди он ки, чунон ки, гӯё, гӯё ки, гӯӣ, пиндорӣ**, феълҳои **мондан, шабоҳат доштан, гуфтӣ, моно** ва пасвандҳои **-осо, -сон, -ваш, -вор**, пасоянди **барин**. Мушоҳидаҳои мо дар асоси маводҳои ҷамъовардамон нишон медиҳанд, ки бештар пешояндҳои монандии **чун, мисли, мисли он ки, монанди, монанди он ки, ҳамчун** ва пасоянди **барин** дар ташкили ВФТ-и забони тоҷикӣ фаъолон иштирок мекунад.

Ҳамин тариқ, ташбеҳ дар сохтори ВФТ мавқеи асосӣ дошта, ба нависанда имконият медиҳад, ки фикрашро нишонрас баён кунад.

Ҳар як адиб дар ҷараёни гуфтор метавонад як олам воҳидҳои ташбеҳӣ созад, вале на ҳамаи онҳо ба захираи фразеологии забон дохил шуда, ВФТ-ро ба вучуд меоранд. Барои ВФТ шудани ибораҳои ташбеҳӣ, пеш аз ҳама, чун дигар гурӯҳҳои ВФ маъноӣ маҷозӣ, устувории сохту маъно, рехтагӣ, обуранги бадеӣ, тобишҳои гуногуни хиссиро соҳиб будан ва аз тарафи умум мавриди истифода қарор гирифтани онҳо зарур аст.

2. Истиора. Истиора низ яке аз санъатҳои маъмули маънавӣ буда, «чунин нави маҷоз аст, ки дар асоси он маъноӣ як калима ба калимаи дигар ба нисбати ҳамшафатии шайъҳои ифодакунандаи ин маъноҳо, ки дар фазо ва замони муайян ба вучуд омадаанд, мекуҷад» [2, 54]. Яъне ба ҷои як калима калимаи дигар, ба ҷои як мафҳум мафҳуми дигар истифода шуданро истиора меноманд. Истиора мисли ташбеҳ дар роҳи барҷаста ифода гардидани фикр хизмат карда, ибораҳои фразеологии истиоравӣ дар заминаи ифодаҳои пуробуранг ва ба ҳамагон фаҳмои истиоравӣ ба вучуд меоянд. Махсусан, сахми истиора дар ташкили ВФТ калон аст. Дар ВФТ-и истиоравӣ дар асоси ҳамшафатӣ, ҳамрангии ду чиз, ҳодиса, калимае ба худ маъноӣ маҷозӣ касб мекунад. Воҳиде, ки дар натиҷаи ҳамрангӣ ба ҷои воҳиди дигар ба кор бурда шуда, маъноӣ маҷозӣ мегирад, истиорашаванда ва воҳиде, ки монанд шудааст, соҳибистиора унвон дорад.

Яке аз хусусиятҳои муҳими истиора дар он аст, ки истиорашаванда бояд аз рӯи ифодаи хусусият, аломат аз соҳибистиора боло ҷаҳд ва он нишонахоро равшан ифода кунад.

Ҳамин гуна ифодаҳои истиоравӣ шах шуда, бо обуранги баланди бадеӣ ба ВФТ табиқ меёбанд.

Дар ВФ-и истиоравӣ ёридиҳандаи ташбеҳӣ нест (он, мумкин, дар назар дошта шавад, вале ҳатмӣ нест). Чунинчи, **ба чашм хок пошидан** «фиреб додан», **хуш аз сар паридан** «хайрон шудан», **хун ба сар задан** «ба ғазаб омадан»:

... рафтӣ яке аз ҳамроҳон бо ҳила ё тақале **ба чашми духтурҳо хок пошида**, аз комиссияи тиббӣ сихат саломат, дурусттараш, носихат ва носаломат гузашта бошад? (Ф.М. «Дар он дунё», 9). **Хуш аз сарам парид** (Ф. М. «Дар он дунё», 13).

ВФ-и истиоравиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: равшан ва пӯшида. Дар ибораҳои истиоравии пӯшида «баъзан нависанда истиорашавандаро зикр накарда ба ҷои он ягон узв, ягон сифат, хулқ, ҳислат ва аломати онро ба таври изофат ба соҳибистиораи худ мебардад» [1;61]. Ин навъи ибораҳои фразеологӣ истиоравиро қолабҳои фразеологӣ номидаанд, чунки дар онҳо қолаби ибора боқӣ монда, соҳибистиораи он пайваста иваз мешавад [4,94]. Масалан, ибораи фразеологӣ «ба гӯшаи...ниҳодан» дар шаклҳои «ба гӯшаи нестӣ ниҳодан», «ба гӯшаи фаромӯшӣ ниҳодан» қорбаст мешавад. Соҳибистиора дар чунин ибораҳо якҷайл иваз мешавад. Инҳоро вариант гуфтан ба мақсад мувофиқ нест. Ин як ибора аст ва бо миқдори муайяни калимаҳо алоқаманд шуда метавонад.

Хулоса, ибораҳои фразеологӣ истиоравӣ низ миёни ВФТ қисмати начандон калонро ташкил дода, бо хусусиятҳои хос аз дигар гурӯҳҳо ба қулӣ фарқ мекунад.

3. Муболиға. Муболиға яке аз санъатҳои сермаҳсули маънавӣ буда, ба тавассути он чиз, воқеаро аз буди муқаррариаш зиёд нишон додан мумкин аст. То ҳоли нависанда дар тасвир ва ситоиши чизе аз ҳадди табиӣ ва асли мебарояд, онро калонтар ва ё хурдтар карда нишон медиҳад, дар таъриф ба болотарин нукта мебардорад, ва ё ин ки ба пасттарин дараҷа мефарорад, ки ин ҳолати тасвир муболиға ном дорад» [1; 65].

Муболиға дар ифодаи фикр ба адиб имконияти бештар медиҳад. Дар ташаккули ВФТ муболиға дар баробари ташбеҳу истиора мавқеи муҳим дорад. Агар мазмуни ҳама навъҳои ВФТ-ро муболиға ҳисобем, ҳама намешавад. Зеро ҳангоми ташбеҳ сохтан, адиб мехоҳад, ки ташбеҳаш нишонрас ва қобили қабул гардад. Дар ин маврид ӯ бевосита аз муболиға истифода мебарад. Сарчашмаи асосии ба вучуд омадани ВФ-и муболиғавӣ дар ҳамин аст. Ба мақсад мувофиқ мебуд, агар чунин намуди ВФТ-ро омехтаи ташбеҳу муболиға гӯем. Зеро агар ташбеҳ масолеҳи асосӣ дар сохтмони ВФТ ба ҳисоб равад, муболиға мазмуни онро рангин ва ҷолиби диққат мегардонад. Ин нуктаро дар маводҳои зерин бараъло метавон мушоҳида намуд: **ба мисли мӯйи ба оташ расида** «беқарор, безобита», **мисли ин ки дар оби ҷӯш сӯхта бошад** «ҷонқоҳона, дардноқ», **неши сӯзан барин** «борик»:

Нозимӣ **ба мисли мӯйи ба оташ расида**, ба худ мепечад, доду вой меғӯяд, нолаю фиғон мебардорад (К.М. «Дар орзуи падар», 206).- **Мисли ин ки дар оби ҷӯш сӯхта бошад**, -бо чеҳраи турш гап зад мардак (Ф. Н. «Сарбозони бесилоҳ», 147). **Неши сӯзан барин** ба дил мехаланд (Ҷ. А. «Пазмонӣ», 27).

Дар як гурӯҳ ВФТ навъи дигари муболиға, игроқ истифода шудааст. Игроқ зинаи аз муболиға баландтареро ташкил медиҳад. Муболиғае, ки «ба ақл мумкин буда, вале ба одату воқеъ мумкин набошад» игроқ ном дорад. [1;65]. Игроқ ҳамчун як навъи муболиға дар як қатор ВФТ ба назар мерасад. Ҳарчанд миқдори чунин воҳидҳои ташбеҳӣ кам ҳам бошад, лекин дар осори адибон истифода шудаанд. Аз қобили **мисли кӯҳҳои азим** «калон, бузург», **ҷӯҷаи парӣ барин** «ниҳоят зебо», **мисли гӯшту нохун** «аз ҳад зиёд наздик» ва ғайра:

... торафт афзудани вазиғаҳои мураккаб баъзан, **мисли кӯҳҳои азим**, ба китфони ҷавони боқуввати ӯ таъзиқ оваранд ҳам, вай устувор меистод (Ф.Н. «Сарбозони бесилоҳ», 45). **Ҷӯҷаи парӣ барин** духтарро бо ду дасти адаб бароварда додам (Ҷ.А. «Пазмонӣ», 257).- Яъне **мисли гӯшту нохун**, - лукма дод усто Барот, аз сухани бамаънии шиноси деринааш мамнун гашта (Ф.Н. «Сарбозони бесилоҳ», 155).

Ҳамин тариқ, муболиға ва навъҳои он дар соҳибистиораи ВФТ нақши муҳим бозид, ифодаро рангубори маҳсус мебахшанд.

4. Киноя. Киноя ҳамчун санъати бадеии маънавӣ, бештар дар забони мардуми аввом ба қор бурда шуда, чун воситаи тавлиддиҳандаи образ дар ВФТ низ истифода мешавад. Киноя ба маънои «зид ва муқолифро қасд карда гап задан» мебошад. Ғайр аз ин дар зери мафҳуми киноя воқеае фаҳмида мешавад, ки ба таври мисол оварда мешавад, вале дар асл мурод аз овардани он дигар аст. Ҳамин хусусият дар ВФТ, ки заминаи киноявӣ доранд, бараъло ҳис карда мешавад. Ба ҳайси ВФТ-и киноявӣ мисолҳои зайлро овардан мумкин аст; **офтоби зимистон барин** киноя аз «камнамо будан», **апаю хоҳар барин** киноя аз «мунису ҳамдам, наздик будан», **чун як себи дуқафрон** киноя аз «монанд будан»:

Ин хел бошад, чаро **офтоби зимистон барин** як худатонро нишон медиҳеду боз нохост бедому дарак шуда меравед? (Ф.Н. «Ҳар беша гумон мабар, ки холист» 96). **Апаю хоҳар барин** будед- ку, ба

ҳоли ту механдидам, ҳайрон будам (К. М. «Дар орзуи падар», 12). Салимбой писари калонии худ ҷавони ҳаҷдаҳсоларо, ки **чун як себи дукафон** ба падараш монандӣ дошт, ба наздаш даъват намуда, фармуд (Р.Ҷ. «Одамони ҷовид», 300).

Ҳамин тарик, санъатҳои бадеӣ дар ташаккули ВФТ мавқеи асосӣ ва муҳим доранд. Бо истифода аз онҳо фикр пуртаъсир гардида, соҳибзабон бидуни мушкилии онҳоро ба осонӣ ҳазм мекунад. Мумкин аст дар як ВФТ якчанд санъати бадеӣ қорбаст шавад, ки ин ба пуробуранг гардидани мазмуни ифода оварда мерасонад.

КАЛИДВОЖАҲО: ибора, маҷоз, ҷузъ, вожа, сохт, таркиб, истиора, муболиға, ифода, объект.

ИХТИСОРАҲО

ВФ – воҳиди фразеологӣ

ВФТ – воҳидҳои фразеологӣи ташбеҳӣ

С.А. Ятим - Айни С. Осори баргузида. – Ҷ.П- Ятим- Душанбе, 1976.

С.А. Марғи судхӯр - Айни С. Осори баргузида. - Ҷ.П.- Марғи судхӯр.- Душанбе, 1976.

Ҷ.А. Пазмонӣ- Акобир Ҷ. Пазмонӣ.- Душанбе, 1991.

Ҷ.И. Духтари оташ- Иқромӣ Ҷ. Духтари оташ.- Душанбе, 1962.

Ф.М. Дар он дунё – Муҳаммадиев Ф. Асарҳои мунтахаб.- Ҷ.П.- Дар он дунё.- Душанбе, 1960.

Ф.Н. Сарбозони бесилоҳ- Ниёзӣ Ф. Сарбозони бесилоҳ.- Душанбе, 1986.

Р.Ҷ. Одамони ҷовид- Ҷалил Р. Одамони ҷовид.- Душанбе, 1979.

АДАБИЁТ

1. Зехнӣ Т. Санъати суҳан. – Душанбе, 1992.
2. Маҷидов Х, Забони адабии муосири тоҷик.- Ҷ. I- Луғатшиносӣ.- Душанбе, 2007.
3. Маҷидов Х, Воҳидҳои фразеологӣи ҳамқолаб VIII ҷумҳуриявӣ ҷамъиятшиносӣ. “Актуальные проблемы иранской филологии”.- Душанбе, 1982.
4. Маҷидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка.- Душанбе, 2006.
5. Маҷидов Х. Лексико-семантические особенности глагольных фразеологических единиц современного таджикского литературного языка. АҚД.- Душанбе, 1968.

СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ В КОМПАРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ

А. Дустов

Средства художественного изображения являются важнейшими способами выражения мысли. Используя эти средства в литературе можно выразить свои мысли конкретно, образно и выразительно. В данной статье рассматривается степень использования средств художественного изображения в компаративных фразеологических единицах (КФЕ) таджикского языка и является первой попыткой в изучении КФЕ.

THE MEANS OF FICTION DESCRIPTION IN THE COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL FIGURES

A. Dustov

The means of fiction description are important for impression of thoughts. Using these means literature can impress its-thoughts concretely, expressively. The article is considered using the means of fiction description, comparative phrases and it is the first attempt to study the comparative phrases.

ФУНКЦИЯ И СЕМАНТИКА ПЕРФЕКТНЫХ ФОРМ ПРИЧАСТИЯ И ИХ ТАДЖИКСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ

Р. Ибрагимова

Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова

Как известно, глагол в грамматическом строе английского и таджикского языков занимает центральное место как в плане организации структурного ядра предложения, так и по наличию разветвленных грамматических форм и значений. В этом направлении следует отметить разделение этой части речи на две подгруппы, которые неодинаково участвуют в выражении различных отношений в структуре предложений. В грамматике их называют личными и неличными формами

глагола. Если личные формы играют главенствующую роль в выражении предикации, без чего не существуют предложения, то неличные формы глагола, с одной стороны, могут выступать в качестве компонента предикативного ядра предложения, и, с другой стороны, служит для установления иных отношений между членами предложения.

В статье делается попытка кратко охарактеризовать функцию и семантику одной из неличных форм английского глагола–причастия I перфектного разряда и его таджикские соответствия.

Однако случаи употребления аналитических форм причастия I в качестве компонента предикативного ядра предложения нами не рассматриваются. Мы ограничиваемся только теми перфектными формами причастия I, которые либо организуют абсолютную конструкцию, либо, образуя причастный оборот, находятся в определенной зависимости от основного предикативного ядра предложения. При этом основное внимание будет уделено семантическим отношениям перфектного причастия со связанными с ним словами и способам передачи таких отношений на таджикский язык.

Перфектные причастия I в английском языке представляют собой аналитическую конструкцию, состоящую из вспомогательного глагола “have” с морфемой “-ing” и формы причастия II смыслового глагола (having written, having cut, having worked).

При пассивной форме после «having» стоит не смысловой глагол, а вспомогательный глагол «to be» в форме причастия II, занимая третье место (having been written, having been performed, having been unloaded).

Разница между перфектной и неперфектной формами причастия I заключается не только в плане выражения одновременности или предшествования действия, выражаемого этими двумя формами причастия с действием финитной формы глаголов в предложении, но и в плане их синтаксического использования. Например, перфектные формы причастия I выступают в основном как обстоятельство, а как определение функционировать не могут. В этой функции оно как бы замещается причастием II, хотя последнему присуще и пассивное значение. В этом плане прав А. И. Смирницкий, который отмечает, что перфектное причастие I (его активная и пассивная формы) является более процессным, более действенным сравнительно с причастием II того же глагола, которое, наоборот, больше подчеркивает получившееся состояние, как таковое. (17, с. 285).

Перфектная форма причастия I и обстоятельственная функция для причастия в целом является продуктом более позднего этапа развития английского языка. причастие I начинает функционировать как обстоятельство в среднеанглийском периоде, а его аналитическая форма возникает в конце XV века, т.е. в ранненовоанглийском периоде. Причастие I перфектное употребляется только в обстоятельственной функции, причем в течении ранненовоанглийского периода с ним конкурирует простая форма причастия I от предельных глаголов. Перфектно-пассивная форма причастия I начинает встречаться в памятниках XVI века, но широкое распространение получает лишь в XVII веке. (7, с. 207-209).

Таким образом, возникновение аналитических форм причастия I, построенных по типу аналитических лично-глагольных форм, свидетельствует, с одной стороны, о его включении в парадигму глагольных форм и, с другой стороны, о функциональном и синтаксическом своеобразии аналитических форм от неаналитических. Очевидно, поэтому М.И. Оссовская пишет: «Сложнопричастные образования с причастием I заслуживают тщательного исследования. . .»

Из данных соображений мы, как бы обособили причастие I перфектное от его неперфектной формы. Кроме того, ряд семантических признаков, наличествующих у перфектного причастия I, отсутствует у его неперфектной формы, что будет показано ниже.

Что касается таджикского языка, то и здесь функционирует неличная форма глагола – причастие, которое имеет ряд видо-временных форм. Например, хонда(ги), мехонда(ги), хонда истода(ги) (14, 1982)

Эти причастные формы таджикского языка, так же как в английском языке, с одной стороны, входят в состав аналитических форм глагола, выступающих в предикативной функции (*ман хонда истодаам*) или же вступают в атрибутивное или адвербиальное отношение с различными элементами предложения. Например:

Студенти хонда истода баногоҳ аз ҷой бархост. (Р. Чалил).

Китоб хонда истода, яқбора ҷашмони улушида шуданд. (М. Хочаев).

Поэтому в таджикской части исследования мы коснемся только тех функций причастия, которые связаны с выражением не первичных предикативных отношений, а его субординативных связей с различными членами предложения.

Забегая вперед отметим, что во многих случаях последние функции таджикского причастия и соответственно рассматриваемые нами функциональные назначения английского перфектного причастия не находят в этих двух языках прямого соответствия.

Анализ фактического материала из переводной литературы с английского на таджикский язык, а также наши экспериментальные переводы выявили следующее:

В романе Джека Лондона «*Martin Eden*» встречается следующее предложение:

«Having gained her degree she was doing no more studying; and he, having worked all vitality out of his mind and body, was doing no writing». (p.182).

В таджикском переводе этого произведения данное предложение передано таким образом:

Руф сохиби унвон шуда, дигар ба хондан машғул намешуд. Мартин бошад, нуруҳои маънаві ва ҷисмонӣ худро ба кор сарф карда, дигар асар наменавишт.

Как видно, в английском варианте имеются две перфектные формы причастия I (having gained, having worked). Эти причастные формы, с одной стороны, имея правостороннюю связь со словом "degree" (having gained her degree) и "vitality" (having worked all vitality), выступают ядром причастного словосочетания, а их адьюнкты (degree, vitality) находятся с ними в объектном отношении. В целом, эти два причастия, образуя причастные обороты, находятся в субординативной связи с предикативным ядром основных предложений (she was doing no more studying и he was doing no more writing).

Если обратить внимание на связь между подлежащими двух указанных предложений и причастными оборотами, то сразу можно заметить, что эти причастные обороты выступают со словами «*she*» и «*he*» в предикативном отношении второй степени, ибо действия, выраженные перфектными причастиями «*having gained*» и «*having worked*», относятся именно к этим лицам. В этом плане мы солидарны с профессором А.И. Смирницким, который отмечает, что «хотя непредикативные формы целиком лишены категории лица, представленной в предикативных формах, нельзя все же сказать, что непредикативные формы полностью нейтральны к лицу...»

В глаголе в любой его форме всегда содержится местоименное указание на предмет, связанный с процессом. Именно поэтому непредикативные формы также всегда тяготеют к какому-нибудь лицу, всегда предполагают какое-то лицо, которое обычно дополнительно раскрывается контекстом. Например:

Knowing that he wouldn't be able to buy food on his journey he took large supplies with him. (A.J. Thomson, A.V. Martinet).

The day being fine, we decided to go swimming. (Ibid).

Hornblower was even prepared to forgive him for having "won" some small portion of Barbara's heart. (Forester.).

В первом предложении действие, выраженное причастием "knowing", относится подлежащему "he", а во втором предложении первое причастие "being" связано предикативным отношением с существительным "day", а второе причастие "swimming" с местоимением "we". В последнем же предложении перфектное причастие "having won" указывает на действие, совершенное лицом, обозначенным местоимением "he" (him).

Таким образом, в отношении категории лица кардинального различия между предикативными и непредикативными формами по существу нет (17, 256), ибо между финитными и нефинитными формами глагола в семантическом отношении такое разграничение проводить нельзя. По поводу позиций причастного оборота по отношению к носителю действия следует отметить, что в английском языке, как видно из нашего примера, причастный оборот может либо предшествовать (I случай), либо стоять после своего носителя (II случай).

Из перевода предыдущих английских перфектных причастий на таджикский язык можно прийти к следующим соображениям: оба причастия английского языка переведены на таджикский язык причастием прошедшего времени, которое представляет собой, в отличие от английского языка, не аналитическую, а синтетическую форму составного глагола (*сохиб шуда, сарф карда*). Подобно английскому языку эти два причастия таджикского языка находятся в двусторонней связи со своим окружением. С одной стороны они выступают как ядро, принимая адьюнкты (*унвон, нуруҳои маънаві ва ҷисмонӣ*), находящиеся с этими причастиями в объектном отношении. Но в отличие от английского языка, эти адьюнкты занимают левостороннюю позицию по отношению к своему ядру, что является типологической характеристикой глагольных словосочетаний таджикского языка. С другой стороны, эти причастия таджикского языка, как и в английском языке, образуя причастный оборот, находятся в субординативной связи с основными предикативными ядрами своих предложений. В семантическом плане они представляют собой вторичные действия субъектов (*Руфь и Мартин*) и выражают, как в английском языке, причинно-следственное отношение с основными предикативными ядрами. Как в английском языке, и здесь причастия представляют собой неизменяемую форму в плане лица, но в

семантическом плане соотносятся с определенными лицами в данном случае со словами «*Руфь*» и «*Мартин*».

Что касается позиции причастных оборотов в таджикском языке, то они в наших примерах занимают место между подлежащим и группой сказуемого. В английском же языке они могут занимать любую позицию в структуре предложения. Сравнение:

Having gradually wasted his small fortune, he preferred to live on the generosity of others rather than work. (Galsworthy).

Norman, having looked at his watch, slapped the play-script shut and put it on his chair. (J. London." Martin Eden").

Кампир дар сари Зеби бедор нишаста, ба Нурали интизорӣ мекашид. (С. Улуғзода, Навобод).

Гурухе аз марду зани Сангдара аз дур саворони ношиносро дида, ба майдончай пеши деҳа бароманд. (С. Улуғзода, Навобод).

Языковой материал показывает, что, кроме причинно-следственных отношений, перфектное причастие английского языка может выражать и другие типы отношений. Например:

And having dined, he sat down at his table-desk and completed before midnight an essay which he entitled "Dignity of Fsur" ("Martin Eden" p.-219).

В этом предложении перфектное причастие «*having dined*» не образует причастный оборот и, следовательно, не имеет своего адьюнкта. Оно находится в субординативной связи с предикативным ядром находящегося после него предложения (*he sat down*) и, предшествуя действию глагола-сказуемого, выражает темпоральное отношение и выступает в функции обстоятельства времени.

В таджикском переводе имеем следующее:

«Баъди тановули хӯрок Мартин ба сари миз нишаст ва нисфишабӣ мақолаеро бо номи «Кудрати судхурӣ» ба охир расонд». (Мартин Иден с.-196)

Как видно из перевода, в таджикском языке вместо английского перфектного причастия использовано свободное словосочетание (*тановули хурок*) с предлогом (*баъди*), и они вместе определяют временный план глагола-сказуемого «*нишаст*» (*sat down*). Следовательно, в двух языках глубинная структура рассматриваемого предложения совпадает, так как и английское перфектное причастие, и таджикское субстантивное словосочетание с предлогом имеют темпоральное значение и выступают в функции обстоятельства времени. Однако поверхностная структура рассматриваемого явления в двух языках резко отличается.

Темпоральное отношение не всегда может выражаться в таджикском языке указанным путем. В нашем материале есть примеры, в которых для выражения темпорального отношения в обоих языках использовано причастие.

Having finished dinner, he sat with his cigar in a somewhat deserted lounge, turning over weekly papers. ("Martin Eden" p.-143).

Хӯрокашро хӯрда, ӯ дар як ҳолати беғамона, сигарет дар даҳон, газетаи ҳафтаинаро варак зада менишаст. («Мартин Иден» с.-120).

Перфектное причастие, образуя причастный оборот, может выражать не только причинно-следственное, но и чисто причинное отношение с основным предикативным ядром предложения. Например:

Having once been thrown into the water by the children, the dog ran away when it saw them. (Mark Twain "Adventures of Tom Sawyer", p.-244).

Азбаски бачагон сағро боре ба об партофта буданд, баробари дидани онҳо вай ҳамеша мегурехт. (Саргузашти Том Сојер, с.-218).

В свою очередь, перфектное причастие в этом предложении, находясь в пассивной форме, использовано в расщепленной форме. Расщепляющий элемент "*once*" и предложные конструкции "*into the water*" и "*by the children*" являются адьюнктами этого причастия.

Два первых адьюнкта находятся с ним в адвербиальном отношении, а третий – в субъектном отношении, так как действие, выражаемое этим причастием, относится к детям. А весь причастный оборот находится со словом "*dog*" в объектном отношении, и со словом «*ran away*»-в причинном отношении. Поэтому этот оборот в синтаксическом плане выполняет функцию обстоятельства причины.

В таджикском языке перфектное причастие страдательного залога передается придаточным предложением причины с глаголом-сказуемым в форме прежде-прошедшего времени действительного залога, а не причастным оборотом.

Среди перфектных форм причастия I особое место занимают абсолютные причастные обороты, которые широко распространены в книжно-литературном и научном стилях английского языка. Абсолютные конструкции служат для выражения второго действия, параллельного с действием,

выраженным глаголом-сказуемым предложения. Такая конструкция часто встречается для описания внешности, поведения, внутреннего состояния того или иного лица или предмета, который выражается подлежащим данного предложения.

Как подчеркивают Е.М. Гордон и И.П. Крылова, данное значение абсолютной конструкции можно назвать описательными конструкциями. Кроме того, абсолютные конструкции обозначают сопутствующие обстоятельства с действием основного глагола-сказуемого, который служит как его основа (3, 1974).

Третьим значением абсолютной конструкции является выражение причины совершения действия, выраженного глаголом-сказуемым.

Четвертым значением абсолютной конструкции является выражение дополнительной информации, связанной с основным предикативным ядром предложения.

Причем такая конструкция обладает более самостоятельным семантическим признаком. Здесь абсолютная причинная конструкция и основное предложение выступают как бы на равных семантических правах.

Пятым значением абсолютной конструкции является выражение временного плана основного предложения. Следует отметить, что перфектные формы причастия I в абсолютных конструкциях в нашем материале выражают два из указанных пяти значений:

1. Причинно-следственное
2. Временное

Например:

The rain having ruined my hat, I had to buy a new one.

Азбаски борон кулохи маро аз кор баровард, ба ман лозим омад, ки кулохи нав харам.

Frances was there before me, having come by the morning train.

Азбаски бо поезди пагоҳи омада буд, Френсис дар он ҷо пеш аз ман ҳозир шуд.

Как видно, «*having ruined*» имея своё подлежащее «*the rain*» вместе с «*my hat*» образует абсолютную причастную конструкцию, и вся конструкция в целом выражает причину покупки мною новой шляпы. Такая конструкция в таджикском языке, как видно из перевода, передается придаточным предложением причины, а не причастным оборотом.

The private sitting-room having been engaged, the party walked out to view the city and find one. (Dreiser).

Аз сабаби он ки меҳмонхонаи шахси банд карда шуда буд, ҷамоат ба шаҳр баромад, то ки меҳмонхонаи дигарро ёбад.

...that business having been performed, he occupied himself with other matters. (Eliot).

Он корро ба охир расониду худро бо дигар корҳо банд намуд.

Frances was there before me, having come by the morning train.

Азбаски бо поезди пагоҳи омада буд, Френсис дар он ҷо пеш аз ман ҳозир шуд.

The professor was there before me, having come by the morning train. (Mitcyell Wilson. Live with Lightning).

Профессор азбаски бо поезди пагоҳи омада буд, ба он ҷо аз ман пештар ҳозир шуд.

В отличие от таджикского языка, перфектное причастие английского языка может образовать абсолютную конструкцию, в которой у причастия имеется свое подлежащее. Такое подлежащее может быть активным или пассивным.

Перфектное причастие английского языка может устанавливать и левостороннюю, и правостороннюю связь в пределах причастного оборота или конструкции, и в свою очередь такое причастие со связанным с ним словом подчиняются предикативному ядру основного предложения. В таджикском языке причастие внутри оборота имеет только левостороннюю связь, что характерно для всех глагольных словосочетаний таджикского языка. Таджикское причастие со связанным с ним словом, также как и в английском языке, поясняет предикативное ядро основного предложения.

Причастия обоих языков со своими адъюнктами в пределах оборота или конструкции находятся в объектных или адвербиальных отношениях. В английском языке, кроме этого, причастие при абсолютных конструкциях находится в субъектно-предикативном отношении, что чуждо таджикскому языку.

Причастия обоих языков, как при их изолированном использовании, так и при образовании причастных оборотов, как правило, выражают такое обстоятельство, которое предшествует действию, выраженному глаголом-сказуемым основного предложения. Причастие в обстоятельственной функции подчинено действию глагола-сказуемого во временном плане. Принимая во внимание его обстоятельственную функцию и выражение временного плана глагола-сказуемого, в таджикском языке причастие типа «*хонда*», «*хонда истода*» и «*хонда шуда*» называют также и деепричастием (8).

Такая мысль одно время выражалась также и в отношении сложных форм английского причастия (9) в обстоятельственной функции. Такие взгляды ряда знатоков иранского и английского языков, как мы полагаем, сложились в значительной степени под влиянием русского языка, где деепричастие выделяется как особая неличная форма глагола.

Рассматриваемые причастия и причастные обороты обоих языков, как правило, выражают действие, которое соотносится с носителем действия основного предложения. В этом плане исключение составляют абсолютные причастные конструкции английского языка, в которых действие, выраженное, совершенным причастием I, соотносится с подлежащим этой конструкции.

Причастные обороты и конструкции английского языка могут находиться с предикативным ядром основного предложения во временном, причинном, причинно-следственном и в других семантических отношениях. При выражении временного отношения совершенное причастие английского языка соответствует в таджикском языке либо причастному обороту, либо придаточному предложению времени. А при выражении совершенным причастием причинного или причинно-следственного отношения в таджикском языке употребляется не причастный оборот, а придаточное предложение причины.

КАЛИДВОЖАҲО: функция, семантика, совершенное причастие, совершенные формы причастия, причастный оборот.

ЛИТЕРАТУРА

1. Blokh M.Y. A course in theoretical English grammar. –М.: 1983.
2. Gordon E.M., Krylova I.P. A grammar of present day English. –М.: 1974.
3. Gordon E.M., Krylova I.P. The English verbals. –М.: 1972.
4. Пыш В.А. The structure of modern English. –Leningrad: 1971.
5. Бархударов Л.С. Очерки по морфологии современного английского языка. –М.: 1975.
6. Бархударов Л.С., Штеллинг Д.А. Грамматика английского языка. –М.: 1975.
7. Иванова И.П., Чахоян Л.П. История английского языка. –М.: 1976.
8. Иванова И.П., Бурланова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. –М.: 1981.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. Фонетика ва морфология. –Душанбе: 1973.
10. Корнеева Н.А., Кобрин Н.А. и др. Пособие по морфологии современного английского языка. –М.: 1974.
11. Маъсуми Н. Очеркҳои грамматикаи забони тоҷикӣ. –Сталинобод: 1959.
12. Орёмовская М.Н. «-ing» форма в современном английском языке. (Автореферат кандидатской диссертации). –Тбилиси: 1954.
13. Оссовская М.И. Причастие I в кн.: Пособие по морфологии современного английского языка. –М.: 1974.
14. Основы иранского языкознания. Часть I, III. –М.: 1982.
15. Расторгуева В.С., Керимова А.А. Система таджикского глагола. –М.: 1966.
16. Розенфельд А.З. Глагол. –Сталинабад: 1954.
17. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. –М.: 1959.
18. Таджиев Д. Способы связи определения с определяемым в современном таджикском языке. –Сталинабад: 1956.

ВАЗИФА ВА СЕМАНТИКАИ ШАКЛИ ПЕРФЕКТИИ СИФАТИ ФЕЪЛИИ I ВА МУРОДИҲОИ ТОҶИКИ

Р. Ибрагимова

Мақола дар мавзӯи «Вазифа ва семантикаи шакли перфектии сифати феълии I ва муродифҳои тоҷикии он» ба хусусияти таносуби байни шаклҳои муносиб дар ду забон: англисӣ ва тоҷикӣ асос ёфтааст. Тавсифи асосии хусусиятҳои ҳодисаҳои таҳлилиро грамматикиро дар якҷоягии мазмун ва шакл дида баромада, мо онҳоро бо якдигар ҳам аз ҷиҳати монандӣ ва ҳам аз ҷиҳати тафовутиашон қиёс гузоштем. Тавачҷӯҳи махсус ба масъалаи вазифаҳо, ки аз тарафи сифати феълии I сохта шудаанд, зоҳир гаштааст.

THE FUNCTIONS AND SEMANTICS OF THE PERFECT FORMS OF PARTICIPLE I AND THEIR TAJIK EQUIVALENTS

R. Ibragimova

The article “The Functions and Semantics of the Perfect Forms of Participle I and their Tajik Equivalents” dwells on the character of correlations between the corresponding forms in English and Tajik. Giving basic features of the analogical grammatical phenomena in their unity of contents and form we draw parallels between them both in the planes of proximity and difference. Special attention is paid to the problem of functions performed by Participle I in Tajik and English Participle II being touched upon slightly.

НОМИ ҲАЙВОНОТ ВА ПАРРАНДАҲО ДАР ЛАҲҶАИ ТОҶИКНИ КОНИБОДОМ

Р. И. Сангинова
Донишқадаи соҳибқорӣ ва хизмат

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, маданияву маърифатӣ ва иқтисодиву сиёсии мардуми тоҷикро фаро гирифта, дар иртибот бо таъриху фарҳанг ва камолоти маънавии эшон тараққӣ карда истодааст. Хусусан, дар даврони шӯравӣ зимни сар ба сар омадани забони тоҷикӣ бо забони русӣ ва дигар забонҳои ҳамҷавор аз ҳисоби калимаву истилоҳоти нав такмил ёфт ва ҷоҳои холи худро бо унсурҳои иқтисодии русӣ ва тавассути забони русӣ аз забонҳои аврупоӣ пур кард.

Яке аз қабатҳои муҳими луғати забони тоҷикӣ аз калимаву истилоҳоте иборат аст, ки ба номи ҳайвонот ва паррандаҳои хонагиву ёбӣ нигаронида шудаанд.

Луғати ин соҳа, ки ниҳоят ғановатманд аст, на танҳо дар асоси маводи забони адабӣ, ҳамчунин дар асоси маводи лаҳҷаҳои маҳаллӣ низ мавриди тадқиқи ҳамҷониба қарор нагирифтааст. Дар ин бобат танҳо баъзе қайдҳои профессорон Ғ. Ҷӯраев ва Ш. Исмоилов ба назар мерасанду бас, ки онҳо зимни боздид аз маводи лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ баён шудаанд (Ҷӯраев 1980, 166-170; Исмоилов 1982, 9).

Конибодом аз ноҳияҳои калон ва сернуфуси Тоҷикистон мебошад. Дар лаҳҷаи аҳолии ин мавзӯе калимаву истилоҳоти зиёде ба кор мераванд, ки дар ифодаи номи ҳайвонот ва паррандаҳои хонагиву ёбӣ меоянд, ё амалиёти инсонро дар мавриди муносибат – нигоҳубин, парвону парвариш ба онҳо ифода мекунанд.

Аз ҷиҳати теъдод фаровон будани калимаву истилоҳоти марбут ба ҳайвонот ва паррандаҳоро Ғ. Ҷӯраев ба ду манбаъ алоқаманд медонад: а) зиёд будани анвои ҳайвоноту паррандаҳо дар мавзӯҳои алоҳида; б) аз қадим боз дар хизмати инсон қарор доштани ҳайвоноту паррандаҳо (Ҷӯраев 1980, 166).

Маводи фаровоне, ки мо аз лаҳҷаи тоҷикони Конибодом ба даст овардем, нишон медиҳад, ки калимаву истилоҳоти марбута ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

1). Калима ва истилоҳоте, ки ба ҳайвонот ва паррандаҳои хонагӣ дахл доранд.

2). Калима ва истилоҳоте, ки дар иртибот бо номи ҳайвонот ва паррандаҳои саҳроӣ ба зухур омадаанд.

Агар аз нигоҳи миқдор ин гурӯҳи калимаҳоро ба муқоиса гирем, маълум мешавад, ки онҳо дар як сатҳ ва дар як дараҷа қарор надоранд. Яъне, вожаҳои мансуб ба ҳайвоноту паррандаҳои хонагӣ чанд баробар зиёданд дар муқоиса ба вожаҳои марбут ба ҳайвонот ва паррандаҳои саҳроӣ. Сабаб дар он аст, ки ҳайвонот ва паррандаҳои хонагӣ дар муҳити зиндагии инсон парвариш меёбанд ва вобаста ба ин калимаҳои зиёде низ пайдо мешаванд, ки дар ифодаи ном, хел ва навъҳои гуногуни ҳайвонот ва паррандаҳо, аломату сифат, хислату хусусият, хелҳои ғизо, парваришгоҳ ва ҷоҳои хӯру хоби онҳо ва амсоли инҳо мустаъмаланд. Аксарияти ин воҳидҳои луғавӣ қадима буда, характери рещагӣ доранд. Барои мисол вожаи қурқ-ро аз таркиби иборати мурғи қурқ (мурғе, ки тухм пахш карда мехобад) мегирем. Калимаи қурқ, ба назари мо, бо исми қарак (Қақак), ки дар форсии миёна ба маънии «бедона» зикр ёфтааст (Machūnziyū 1971, 49), ҳамреша мебошад. Ин вожа дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар шакли лаҳҷавии қърък ба кор бурда мешавад. (Исмоилов 1991, 7). Ҳамин масъаларо Н. Трубочев дар мисоли маводи забонҳои славянӣ низ ба мушоҳида гирифтааст (Трубочев 1960, 31).

Чи тавре ки гуфта шуд, парранда ва ҳайвоноти хонагӣ ба инсон хеле наздикӣ доранд ва тамоми хусусият ва характери онҳоро инсон хуб омӯхта, ба онҳо баҳои муносиб медиҳад ва дар ин замина ба ҳайвоноту паррандаҳо ном мениҳад. Вале дар нисбати ҳайвоноту паррандаҳои ёбӣ чунин амал аз ҷониби инсон ғайриимкон аст. Ҳамин ҳодиса имконият намедиҳад, ки адади калимаву истилоҳоти мансуб ба парранда ва ҳайвоноти саҳроӣ зиёд ва инкишофёфта бошад. Аз ҷониби дигар, дар ноҳияи Конибодом ҳама анвои паррандаву ҳайвоноти саҳроӣ ба назар намерасанд, балки он ҳайвоноту паррандаҳое дучор меоянд, ки зиндагии онҳо ба муҳити табиӣ ин ноҳия созгор афтадааст. Ин ҳам як омил кам будани калимаҳои мансуб ба паррандаву ҳайвоноти ёбӣ дар ин лаҳҷа ҳисоб меёбад.

Инак, чанд калимаро метавонем зикр кунем, ки ба паррандаву ҳайвоноти саҳроӣ дахл дошта, ба аксари лаҳҷаҳои шеваи шимоли ғарбӣ мансубанд:

а). Номи паррандаҳо: алатӯнок (паррандаи думдароз, ки қанотҳои ало-було дорад), фотимачумҷук (гунчишк), чинқарча (паррандаи булбулмонанд), бӯйогли (бум), қалдурғоч/думқайҷи

(фароштурук), кулӯҳақ, сурх, ало (навъҳои саъба), чирайла (шабеҳи саъба аст), каклик (кабк), карайлок (паррандаи сип-сиёҳи монанди майна), гуррак (мисли мусича буда, дар гардан тасмаи тиллоранг дорад), пӯпишак (худ-худ), сафедчаранг, холдор (хелҳои гуррак), чиллаашӯр (як навъи кабк), кабки хилол (паррандаи зебост, аз кабк калонтар мешавад), кабки чойдорӣ (як зоти кабк), қашқалдоқ (мурғобии сиёҳ, ҷуссааш майда аст), ӯрдак (мурғобии калонҷусса), ғоз (аз ҷинси мурғобӣ, вале майдатар аст), ҳакка (акка), қопчик (паррандаи шикорӣ, ром мешавад), чӯча (бедонаи нар), мокиён (бедонаи мода), пиракӣ (бедонаи дусола), тулак (бедонаи сесола), тузоқ (ҳалқа, побанди бедона).

б). Номи даррандаву хояндаҳо: айик (хирс), қуйан (харгӯш), гург, рӯбоҳ, суғур, шағол, санҷоб, самур, гуроз (хук), фаланг (паланг). Чунон ки дида мешавад, аксари ин гурӯҳи калимаҳо хусусияти умумиточикӣ доранд ва умумияти лаҳҷаи Конибодомро бо забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ барқарор месозанд.

в). Номи хазандаҳо: тирмор (навъи морест, ки то масофаи нисбатан дур хез мезанад), кӯрмор (ғафсии сару думаш баробар аст), чипор (мори ало-було), шоҳдор (мори сафед, ки шох дорад ва метавонад шохашро партояд), қобра (мори кубро), лоӣхӯрак (қирм), обӣ (мори обӣ), қалламуш (муши калон), кӯрмуш (муши даштӣ), саранча (малах), гамбуск (гамбусак), газанда (мафҳуми умумии хазандаҳои газанда). Аз ин гурӯҳи воҳидҳои луғавӣ вожаҳои тирмор, кӯрмор, қалламуш умумиточикӣ буда, дар доираи интишори дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ҳам истеъмоли меёбанд.

Номи ҳайвонот ва паррандаҳои хонагӣ зимни алоқамандии мардуми Конибодом ба соҳаҳои чорводорӣ ва паррандапарварӣ ба вучуд омадаанд.

Пайдоиш ва инкишофи соҳаи чорводорӣ, ки як қисми ҷудонопазир ва бисёр муҳими иқтисодии халқи тоҷик ба ҳисоб меравад, аз замони ҳеле қадим ибтидо мегирад.

Таъми хуши хӯрокҳои гӯштдор, шугл ба қорҳои кишоварзӣ, шудгори заминро қашондани борҳои вазнин, муҳофизати хонаву дар, интиқоли ашё аз як мавзъ ба дигар мавзъи дуртар, амалиёти гуногуни ҳарбиву бозиҳои варзишӣ, инкишофи бозор ва амсоли инҳо оҳиста-оҳиста водор сохтанд, ки инсон ба ром қардани ҳайвоноти ваҳшӣ ба худ, хонагӣ намудан ва парваришу афзоиш додани наслу саршумори онҳо дар муҳити рӯзгори ҳеш машғул шавад. Ин як навъ қомебӣ ва муваффақияте буд дар соҳаи чорводорӣ, ки инсон тавонист бо тақозои зиндагӣ ба даст оварад ва ба баъд онро тараққӣ диҳад (Қосвен 1963, 71).

Ром намудани ҳайвоноти ёбӣ ва истеҳсоли маҳсулоти ғизоӣ аз ҳисоби ширу гӯшт дар Шарқ дар ҳамвориҳои Хиндустон, миёнаи рӯдқаронаҳои Ому ва Сир, ду соҳили дарёҳои Дон ва Днепр аз даврае оғоз ёфт, ки инсон марҳилаи миёнаи гузариш аз олами ваҳшонӣ ба олами инсониро аз сар мегузаронид (Маркс, Энгельс 1970, 228).

Тахти истилоҳи чорво (чорпо) дар забони тоҷикӣ маънии «ҳайвоноти хонагӣ» фаҳмида мешавад. Аз қабилҳои гов, гӯсфанд, буз, асп ва ғайра. Пайдоиши соҳаи чорводорӣ ва имконоти таҳаввулотӣ он дар қомеа қонунҳои маҳсули худро дорад. Аз сарчашмаҳои илмӣ бармеояд, ки аз 140 ҳазор навъи ҳайвон дар олам инсоният тавонистааст, ки танҳо 47 намуди онро ром қарда, ба қонвари хонагӣ тақдир созад (Қосвен 1963, 79). Ин аз он сабаб аст, ки аксарияти ҳайвоноти паррандаҳои ваҳшӣ наметавонанд ба инсон унс гиранд. Масалан, гургу рӯбоҳ, шағолу суғур, қабру паланг ва монанди инҳо ҳеч гоҳ ба инсон ром намешаванд. Саъдии шерозӣ дар як байти пандомези худ, ки ҳам маънии асли ва ҳам маънии тахтанӣ дорад, ин манзарро басо хуб ба тасвир гирифтааст:

Оқибат гургзода гург шавад,
Гарчӣ бо одамай бузург шавад.

Маълум аст, ки ҳар як соҳаи машғулияти одамон давра ба давра калимаву истилоҳоти хоси худро пайдо мекунад. Аз ҷумла, соҳаи чорводорӣ ва паррандапарварӣ низ. Чорводорӣ дар Оҷикистон имрӯз аз бахшҳои сердаромади ҳоҷагии халқ маҳсуб меёбад. Бинобар он, ин соҳа сол аз сол рушд намуда, истилоҳоти нав ба нав пайдо қарда истодааст.

Чорводориву паррандапарварӣ дар ҳар як ноҳияи Тоҷикистон вобаста ба муҳити табииву ҷуғрофӣ он ба роҳ монда мешавад. Аз ин рӯ, табиист, ки калимаву истилоҳоти марбутӣ он дар асоси қонунҳои мутадовили нутқи гуфторӣ мардуми ҳамон ноҳия ба вучуд меоянд. Ин аст, ки дар ин соҳа калимаву истилоҳоти ҳам умумиточикӣ ва ҳам хоси худӣ лаҳҷаи мавзъ дар истеъмоли мардум чой мегиранд.

Конибодом аз ноҳияҳои қалону саноатии Тоҷикистон аст. Дар баробари саноат ҳуқуқмат ва аҳли меҳнати ноҳия ба ҳама соҳаи ҳоҷагидорӣ низ маҳсус диққат медиҳанд. Машғулият дар замин ва парвои анвои чорвою парранда, афзун намудани саршумору зоти онҳо солҳост, ки дар маркази диққати аҳолии ин ноҳия қарор дорад. Аз ин ҷиҳат, дар ифодаи номи ҳайвоноти паррандаҳо,

парвариш ва нигоҳубини онҳо, номи анвои гизоӣ, ҷою макони парвои онҳо ва ғайра вожаҳои зиёде истифода мешаванд, ки махсус як бахши луғати лаҳҷаи тоҷикони Конибодомро ташкил медиҳанд.

Калимаву истилоҳоти соҳаи мазкурро аз рӯи маънӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1). Калимаву истилоҳоте, ки ба тӯдаи ҳайвонот дахл доранд. Ин наъби вожаҳо уммумиточикӣ мебошанд: рама (тӯдаи гӯсфанду буз), пода (тӯдаи гов), галла (тӯдаи асп), мол.

2). Калимаву истилоҳоте, ки намудҳои аспро вобаста ба зот ва рангашон ифода мекунанд: қарабойир (аспи сиёҳи боқувват. Бохир исми шахс), зоти тоҷикӣ (аспи маҳаллӣ), аспи лақайӣ (аспи сафедча), тӯрук, черан, қаротӯрук, саман, қавучок, бурӯл, кура, охйол, черанқашқа, саманқашқа, охпеча, қавут, қовқар (хелҳои гуногуни асп), тойча (аспи як-дусола), арабӣ, зотӣ.

3). Калимаву истилоҳоте, ки ба намудҳои гов дахл доранд: базгов (барзагов), модгов (модагов), ғуноҷин (гови ду-сосолаи ҳоло назоида), новаст (гӯсола), голшинафриз (гови голандӣ), чернопестра (дурагаи гови зоти олмонӣ бо гови тоҷикӣ), сиёлои тоҷикӣ (гови дурагаи тоҷикиву амрикоӣ), қалгов, шоҳчанбар, шоҳмола, говмеш, ало, қашқа, малла, бӯр, талғир, қунғур (хелҳои гуногуни гов), ғалча (гови майдаи қадпаст).

4). Калимаву истилоҳоте, ки намудҳои бузу гӯсфандро дар бар мегиранд: бузи ҷойдорӣ (бузи маҳаллии тоҷикӣ), ангорӣ (пашми дарози мулоим дорад), такка (нарбуз), серка (таккаи қалон, ки рамаро аз паси худ мебарад), маҷойӣ (бузи майдаҷусса), бузгола (бузича), ҷойдорӣ (гӯсфанди маҳаллӣ), хисорӣ, қазокӣ, қирғизӣ, ғадик (хелҳои гӯсфанд), солук (меш), қўҷор (наргӯсфанд), барра (бачаи навзоди гӯсфанд), тусок (барраи яксола), тухлӣ (мешҳои ҳоло назоида), чорӣ (гӯсфанди чорсола), панҷӣ (гӯсфанди панҷсола), шишак (гӯсфанди яксола).

5). Истилоҳоте, ки ба хелҳои чорводорӣ мансубанд: гӯспандпарварӣ, бузпарварӣ, моли шохдор, ҳайвони қорӣ, говпарварӣ, аспарварӣ, зотпарварӣ. Ин истилоҳот асосан дар қолаби калимаҳои мураккаб ва ибора ба вучуд меоянд.

6). Номи ашхосе, ки ба парвариши чорво машғуланд: говпо, подаҷӣ, аспо, сайис, ҷўпон, ҷаканачӣ.

7). Номи ҷойҳои нигоҳдории чорво ва хӯроки чорво: оғул (хонаи зимистонаи ҳайвонот), навес (ҷои болопӯшида, ки чор тарафаш кушода аст), бостурма (ҷои се тарафаш кушода, ки охӯр дорад), охтахона (хонае, ки гову аспро мебаранд), қутан, қалъача (гӯсфандхона), лайлов, чарого (ҷоҳои молчаронӣ), хошоқхона (анбори алафи хушк), емхона (анбори ем), шипанг (ҷои болопӯшида барои нигоҳ доштани алаф).

8). Номи хӯрок ва хӯрокворихӯи ҳайвонот: барда (атола, ки аз партови спиртзаод барои гови навзоида тайёр мекунанд), ўлук (партови чигит), шулҳа (аз партови чигит тайёр мешавад), концентрат, комбикорм (аз қўфтаи қунҷора, ярма, маккадона тайёр мешавад), силос (алафи резакардаи дар ҷох хобондашуда), рапс, перко, роҷ ё сулӣ (аз ҳар сеи ин алафҳо дар якҷоягӣ ем тайёр мекунанд), лаблабуи қанд, лаблабуи хӯроқӣ (ҳар ду ро қўфта ем тайёр мекунанд), шувок, қаврак (навъҳои алаф), янтоқ (алафи хордор, онро барои зимистон хушк мекунанд), маккапоя (ҷуворимаққа), ҷаврӣ (ҷуворӣ), ҷаврипояи сабз (ҷуворипояи сабз), башки (ҷуворипояи хушк), бузбош (алафи саҳроӣ), қабда (гонҷа).

9). Номи касалҳои ҳайвонот: оксил (яшур), қўтур (хоришест дар пӯст пайдо мешавад), қаросон (гӯшти ҳайвон сиёҳ мешавад), буретселоз (устухондард, гузаранда аст), қубба (варами забон ва синаи гов), қўпук (даҳондард), тиёқ (кафидани суми ҳайвон), нохуна (дарди чашми асп), мараз (хоришест, ки ҳар ҷо-ҳар ҷои бадани ҳайвон пайдо мешавад).

10). Номи асбобу анҷоми соҳаи чорводорӣ: қўвӣ (асбобест, ки бо он қаймоқро аз шир ҷудо мекунанд), арғамчин, чилбур, қанов, тасма, ғалтак (навъҳои банд), телиқ, дикқак, урама, пиштанг, езангӣ, лаҷом, сўлук, ҷўл, сағрипўш, саволтарок, ҳалқатузоқ, ишқел, қишанг (номи асбобу анҷоми асп ва қисмҳои таркибии он), лақалук (қулфи ҷўбини дари оғил).

11). Истилоҳоте, ки ба рафти парвариши ҳайвонот нигаронида шудаанд: об додан, лайлов-ба бурдан (ба чарогоҳ бурдан), хунук қаран (аспро барои тохтан тайёр кардан), шир додан (шир ҷўшидан), қабда қаран (алаф додан), зин қаран, лаҷом задан (аспро авзор кардан), ишқел қаран, қушқор қаран (ду пойи пешии ҳайвонро якҷоя баста ба чарогоҳ сар додан), ҳалқатузоқ қаран (баста мондан), қўшқор сар додан (якҷоя қардани қўшқор бо меш), қантар қаран (аз ему алаф дур баста мондани асп), улоғ (бузқашӣ).

12). Вожаҳое, ки ба бахши мурғпарварӣ мансубанд: қулу-қулу (мурғи марҷон), дақанг (мурғи қалону бақувват, почадароз), японча (навъи японӣ, ҷуссааш хурд), гибрег, филипи (дурагаи тоҷикӣ бо дақанг), булғорӣ (зоти булғорӣ буда, фарбеҳ аст ва почаҳои кўтоҳ дорад), тайсон, қличко (хурусҳои ҷангаи боқувват, ки бо исми боксиёрҳои маъруф номгузорӣ шудаанд), ҳасак (мокиёне, ки дар рӯи ҳас тухм мекунад), ҷипор (мурғи қабуди сафедча), мошак (мурғи хокистаранг), байтсовӣ (хурусӣ ҷангӣ).

13). Хелҳои қабутар аз рӯи ранг ва дигар истилоҳоти ба он марбут: қоғотӣ (қабутари саф-сафед), зоғ (қабутари сиёҳи зоғмонанд, ки тоҷ дорад), малласизак (зард буда, дар қаноташ раҳи сиёҳ дорад),

сизакҳакка (ба акка шабех буда, қаноташ рахи кабуд ва дар сар тоҷ дорад), тӯшмалла (сафед аст, вале думу пеши синааш малларанг мебошад), думжавут (рангаш сафеди кабудча, аммо ранги думаш кабуд аст), тӯшиёх (ранги сағ-сафед дорад, аммо думу пеши синааш сиёх мебошад), думсиёх (тамоми баданаш сафед, аммо думаш сиёх аст), гӯрӣ (сафед буда, холчаҳои хокмонанд дорад), павлик (товусмонанд аст ва думаш ба боло кушода мешавад), залғам (кабӯтари хушхон аст), чиннӣ (гирди думу гарданаш холҳои зарди зарҳалӣ дорад), пӯпишак (сафед аст, вале думу болои сараш сиёх мебошад), зоғулсар (мисли зоғ, вале қаноташ сафед аст), пайпоқдор (банд ва байни панҷаҳои пояш пат дорад), малла (ранги малла дорад), туғ, тӯшӣ (точ).

14. Номи касалии паррандаҳо ва ҳашароти касалкунанда: паратиф (парранда дарунрав мешавад), чума (вабо, офати парранда), кама (шуш варам мекунад), канаи па(х)мак, канаи чӯлак (канаҳое, ки ба бадани паррандаҳо мечаспанӣ).

15. Номи ҷойҳои парвариши парранда: катак, мурғонча (мурғона), сетка (ҷои гирдогирдаш симтӯркашидашуда, ки дар дохилаш мурғ мегардад), кафтархона (ҷои қуттимонанд, ки кабӯтар зиндагӣ мекунад).

16. Истилоҳоте, ки намудҳои сағро ифода мекунанд: кучук (мафҳуми умумии сағ), қирғизӣ (посбони рама), ӯрусӣ (сағи русӣ), апчарка (овчарка), полуапчарка (дурагаи сағи тоҷикиву олмонӣ), булгелер (дурагаи булдок бо сағи теллер), ротфеллер (сағи бедуми фарбех).

Ҷи тавре ки дида мешавад, як қисми калимаву истилоҳоти соҳаи мазкур дар асоси маводи забони русӣ пайдо шудааст, ки ин ҳодиса нисбатан нав буда, вобаста ба рушди соҳаи чорводориву паррандапарварӣ дар даврони шӯравӣ ба вучуд омадааст. Дигар ин ки баъзе аз истилоҳот характери туркӣ-ӯзбекӣ дорад, ки ин зимни ҳамсоғӣ ва иқомати якҷояи тоҷикони Конибодом бо мардуми ӯзбек сар задаст. Бо вучуди ин, асоси маводи соҳаи чорводориву паррандапарвариро дар лаҳҷаи Конибодом калимаву истилоҳоти сирф тоҷикӣ ташкил медиҳанд, ки аз асрҳои пеш то ба имрӯз миёни аҳолии ин ноҳия маъруфият доранд.

КАЛИДВОЖАҲО: калима ва истилоҳот, вожаҳои мансӯб ба ҳайвоноту паррандаҳо, калимаву истилоҳоти сирф тоҷикӣ.

АДАБИЁТ

1. Исмоилов Ш. Лексика Каратегинского говора. АҚД, Душанбе, 1982, 24с.
2. Исмоилов Ш. Муносибати лексикаи лаҳҷаҳои Каратегин бо баъзе аз забонҳои помирӣ. Масъалаҳои забони тоҷикӣ (мачмуаи илмӣ). Душанбе, 1991, с. 3-13.
3. Косвен М.О. Очерки истории первобытной культуры. М., 1963, 161 с.
4. Machenzie D.N. Coneiste Pahlavi dekonary. London, 1971, p. 49.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения, т. 3, М., 1970, 228с.
6. Трубачев Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. М., 1960, 124с.
7. Чӯраев Ф. Лексика. – Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ, ҷ.1. Душанбе, 1980. с. 87-294.

НАЗВАНИЕ ЖИВОТНЫХ И ПТИЦ В КАНИБАДАМСКОМ НАРЕЧИИ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Р.И. Сангинова

В данной статье исследуются исторические источники развития и становления терминов, относящихся к животноводству и птицеводству, составляющих особую часть лексики Канибадамского наречия таджикского языка.

THE NAME OF ANIMALS AND BIRDS IN KANIBADAM DIALECTS OF TAJIK LANGUAGE

R.I. Sanginova

In this article historical. Origin of appearance and development of expressions and belonging to cattle-breeding and bird-fancier's business, forming the special part of lexis of Kanibadam dialect of Tajik language is researched.

КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ОМОНИМӢ ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВИӢ»-И РУМӢ

М. Аҳмадова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ яке аз чехраҳои маъруфи шеърӯ адаби форс аст, ки бо афкори фалсафӣ ва иҷтимоии худ дар радифи бузургтарин суҳанварони олам ҷойгузин аст. Бешубҳа, шоҳасари бузурги ӯ- «Маснавии маънавиӣ» намунаи олиии назми классикӣ буда, дар он андешаҳои

орифонаи Румӣ бо як содагиву равонӣ, бо чаззобиву хушоҳангии нотакрор ифода ёфтаанд. Донишмандону суҳанварони баъдӣ, муҳаққиқони шинохта, аз ҷумла, Херман Эте,[1] Гегел,[2] Бадеъуззамон Фурузонфар,[3] Расул Ходизода,[4] Нодир Одилов[5] ва дигарон ба осори ӯ баҳои баланд дода, мақоми Маснавиро дар эҷодиёти Румӣ хеле пурарзиш арзёбӣ кардаанд.

«Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Румӣ аз 25 685 байт иборат буда, дар 6 дафтар ҷамъоварӣ шудааст. Дар он бисёр масоили диниву мазҳабӣ, фалсафавию тасаввуфӣ ва иҷтимоиву сиёсии замони пурмочароӣ мутафаккир мунъақис гардидааст.

Дар хусуси арзишҳои адабиву илмӣ ин асар таҳқиқоти назаррас сурат гирифтааст, ки бештари онҳо роҷеъ ба мафҳуми маонӣ ин асар мебошад. Мо дар ин мақолаи худ кӯшидем аз ғановати шоирӣ, хунари суҳанофаринӣ ва услуби Мавлоно ҳарф занем, то хонандаро боз ҳам бештар бо сеҳри сухани ин бузургвор ошно созем. Бад-ин тартиб, дар нигоштаи мо ҷойгоҳи калимаҳои мутаҷоббах дар «Маснавии маънавӣ» мавриди тадқиқ қарор гирифтааст ва, ба андешаи мо, баррасии ин паҳлуҳо яке аз ҷанбаҳои пурарзиши забони ин асари гаронмояро метавонад мушаххас созад.

Чун суҳан аз ғановати шоирӣ меравад, пеш аз ҳама, ба қорбурду истифодаи луғоти пурмаънвову каломӣ муассири шоир баҳо гузошта мешавад. Бешубҳа, сарҷашмаи аввали шеър вожа, ё худ калима аст, ки ба василаи он каломӣ манзум муассиру хотирмон мегардад. Дар шеър калимоти маънидор дар либоси бадеӣ бо мафҳуми васеъ ифода ёфта, дар зехну назари шунаванда ва ба дилу эҳсоси хонанда ҷой мегирад, ки худ рисолати шеърӯи шоирӣ низ дар ҳамин аст.

Дар илми услубшиносӣ вақте суҳан аз услуби шоир ё нависанда меравад, яке аз муҳимтарин масоил ин аст, ки эҷодкор аз воҳидҳои семантикӣ-луғавӣ забон чӣ тавр истифода кардааст?

Маъмулан вожаҳои забонро аз лиҳози мафҳум ва ифодаи маънӣ ба гурӯҳҳои семантикӣ-синонимӣ, антонимӣ, сермаъно ва омонимӣ ҷудо мекунанд. Гурӯҳбандии семантикӣ яке аз муҳимтарин қисмҳои таркиби луғавӣ забон ба шумор меравад, зеро он ба маъноӣ калима асос меёбад.

Яке аз гурӯҳҳои семантикӣ **омонимҳо** мебошанд, ки дар ҳамаи забонҳо вучуд доранд ва ин қазияи забонӣ бо сермаъноӣ калимаҳо низ алоқаманд.[6]

Омонимия (юнонии қадим «homon»-худи ҳамон, баробар ва «onoma»-ном) калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати шакл, яъне тарзи хаттӣ ба ҳам монанд, вале аз ҷиҳати маъно аз ҳам фарқ мекунанд.[7] Дар вожашиносӣ забони форсии муосир омонимҳоро «калимоти мутаҷоббах» [مشتبهه].[8] яъне калимаҳои бо ҳам монанду наздик номидаанд. Чунончи, дар байтҳои зер вожаҳои **дукон**, **дуккон** ва **ду кон** дар айни ҳол бо ифодаи якхелаи овозӣ чанд маъниҳоро ифода кардаанд:

Порадӯзи мекунӣ андар дукон,
Зери ин дуккони ту мадфун ду кон.
(Маснавӣ, дафтари чорум, с.407, байти 2551).[9]

Ин вожаҳо дар «Фарҳанги форсӣ»-и Муҳаммад Муин[10] чунин тавзеҳ ёфтааст: вожаи «дукон» ва «дуккон»-*арабӣ* мағоза, фурушгоҳ (ФФМ, як ҷилдӣ, 531). Ибораи «ду кон» ишора ба кон, яъне ҷойе, ки аз он фулузот ва шабехи фулузот истихроҷ кунанд, маъдан (ФФМ, с.873). Ҳамчунин ба ин маъниҳоро дар Фарҳанги забони тоҷикӣ низ омадааст (ФЗТ, ҷ.1, 398; ҷ. 2, 560).[11] Вожаҳои «дукон», «дуккон» ва «ду кон» дар мутаносиби якдигар ба гурӯҳи калимоти омонимӣ дохил мешаванд. Бояд зикр кард, ки олимони-вожашиносон омонимҳоро аз рӯи шакли навишт ва ифодаи маънӣ ба ду гурӯҳ ҷудо кардаанд: омонимҳои пурра ва нопурра.[12]

Ба гурӯҳи омонимҳои пурра он вожаҳое дохил мешаванд, ки ҳам аз ҷиҳати навишт ва ҳам аз ҷиҳати талаффуз бо ҳам мувофиқат кардаанд. Масалан, вожаи «**бар**» дар забони форсӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ дорои чунин маъниҳои омонимӣ аст: **бар I** асоси замони ҳозираи феъли бурдан; **бар II** ҳосил; **бар III** замин, паҳноӣ; **бар IV** миён, паҳлу; **бар V** пешоянд (ФЗТ, ҷ. I, с. 141; ФЗФ[13] ҷ.I, с.193).

Ба гурӯҳи омонимҳои нопурра омонимҳое шомиланд, ки дар навишт ё талаффуз аз ҳамдигар тафовут доранд ва онҳо дар навбати худ 3 хел мешаванд: **омофон**, **омограф** ва **омоформа**.

Омофон ба он омонимҳое гуфта мешавад, ки аз рӯи талаффуз як хел буда, тарзи навишти гуногун доранд. Масалан, дар забони тоҷикӣ калимаҳои **рез** ва **рес** [рес]; **тӯл** ва **туб** [тӯл]; дар забони русӣ калимаҳои **код** (рақамҳои шартӣ) ва **кот** (гурба) [кот]; **грипп** (зуком) ва **гриб** (замбӯруғ) [грип]; ва дар забони форсӣ калимаҳои **арз** ارز (наҳ, арзиш, валюта), **арз** ارزش (замин) ва **арз** عرض (арз қардан, гуфтан) омофонанд.

Омограф омонимҳое ҳастанд, ки тарзи навишти якхела дошта, аз ҷиҳати талаффуз ва маъно тафовут доранд ва бештар бо дарозиву кӯтоҳии садонокҳо ва ҷойгиршавии зада фарқ мекунанд: **бино**-иморат (исм.); **бино**-бинанда (сифат); **сӯзон**-ниҳоят гарм, тафсон; **сӯзон**-асоси замони ҳозираи феъли **сӯзонидан**. Дар забони русӣ вожаҳои **атлас** (бо задаи ҳиҷоӣ аввал)-харитаи ҷуғрофӣ ва **атлас** (бо задаи

хичои дувум)-навъи матоъ; **замок**-қаср; **замок**-кулф бо ҳам омограф мешаванд. Дар забони форсӣ ҳодисаи омограф шудани калимаҳо бештар ба хусусияти алифбо, яъне ифодаи хатгӣ надоштани садонокҳои кӯтоҳ [а, у, э (и)] вобаста аст:

خرم [хуррам] хушнудӣ, хуррам, шукуфон.

خرم [харм]- суроҳӣ гузоштан ба гӯш ё бинӣ;

خرم [хурум] чарм [хром].

Баъзан шаклҳои чудоғонаи калимаҳо бо ҳам мувофиқ меоянд, ки ин гурӯҳи омонимҳоро **омоформа** меноманд: инкор–ин кор, дугор–ду тор; дилбар–дил бар; азоб – аз об ва ғайра. Умуман, истифодаи калимаҳои омонимиҳо дар назм, дар илми бадеъ–санъати таҷнис[14] меноманд, ки аксари шуарои классик маҳорати суҳанварии худро дар қорбурди анвои он санҷидаанд. Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ низ дар «Маснавии маънавий» хеле моҳирона аз он истифода бурдааст.

Вожаҳои «дукон» ва «ду кон» дар байти зер низ истифода шудааст:

Порае баркан аз ин қаъри дукон,
То барорад сар ба пеши ту ду кон.
(М., дафтари чорум с.407, б. 2557).

Вожаи «дукон»-исм бо иборай адабии «ду кон» омоформа шудаанд.

Мавлоно чуфти омонимҳоро дар як мисраъ ё байт бо мақсади муайяни эҷодӣ овардааст, ба ду ва ё зиёда маъноҳо омадани як вожа далели ғановати забондонии ӯст.

Аз ҷумла, дар байтҳои зер вожаҳои омонимӣ чунин қорбаст шудаанд:

Қалб оташ диду дар дам шуд сиёҳ,
Қалбро дар қалб кай будастӣ роҳ!
(М., дафтари чорум, с.440, б. 3849).

Вожаи **қалб** дорои чунин маъниҳои омонимӣ аст: **қалб** I дил, замир; **қалб** II дигаргун ё вожгун қардани чизе; **қалб** III дониш, илм, хотир; **қалб** IV миён, васат, марказ; **қалб** V миёнаи лашқар; **қалб** VI зару сими носара (ФФМ с.851). Дар байти мазкур Мавлоно ин вожаро ба се маънии мустақили омонимӣ қор бурдааст, яъне дар мисраи аввал **қалб** ба маънии зару сими носара, ё худ тангаи қалбаки, ки дар оташ сиёҳ мешавад ва дар мисраи дувум ба маъниҳои дигаргун ё вожгун қардани чизе дар дил омадааст.

Вожаи «ман» низ дар байти зер ба ду маънии мустақили омонимӣ қорбаст шудааст:

Дар сарат омад ҳавои мову ман,
Қайд бин бар пойи худ панҷоҳ ман.
(М., дафтари шашум, с.680, б. 4804).

Дар ФЗТ чунин маъниҳои омонимии ин вожа тавзеҳ ёфтааст: **ман** I ҷонишини шахси I танҳо; **ман** II миқёси вазн; **ман** III *арабӣ* таранҷабин, шабнам, хоршақар; **ман** IV *арабӣ* кӣ, он ки, касе ки (дар ибораҳои арабӣ меоянд).

Дар ФФМ низ маъниҳои омонимии ин вожа омадааст: **ман** I воҳид барои вазн баробари 3кг; **ман** II замири аввал шахси муфрад; **ман** III (исм) сӯроҳии васати шоҳини тарозу, ки забонаи тарозуро аз он бигзаронад; **манн** IV (арабӣ) 1) неқӯй қардан дар бораи касе; 2) бахшиш намудан ва сипас миннат гузоштан (ФФМ, с.1093).

Дар мисраи аввал калимаи **ман**, ки ифодакунандаи ҷонишини шахси якуми танҳо аст, дар таркиби иборай «мову ман» ба маънии маҷозии «мағрур будан», «такаббур доштан» омадааст, дар мисраи дувум **ман** барои ифодаи воҳиди вазн истифода шудааст. Вожаи дигар–**қайд** низ ба маънии омонимии худ–банди занҷир истифода шудааст.

Ё худ вожаи «боз» дар байти зерин дар ду маънӣ ба қор рафтааст:

Соиди шаҳ маскани ин боз бод,
То абад бар халқ ин дар боз бод.
(М., дафтари дувум, с.120, б. 9).

Вожаи «боз» дар мисраи аввал ба маънии воҳиди ченаки дарозӣ омадааст, ки аз ангуштон то оринҷ будааст, яъне соиди шаҳ–банди даст ё оринҷ барои чен қардан истифода мегардид. Дар мисраи дувум бошад, «боз» ба маънои «қушода» омадааст (ФФМ с.210).

Дар байти зер вожаи «сабо» низ бо ду маънии омонимӣ омадааст:

Чун зи ҳад бурданд асҳоби Сабо,
Ки ба пеши мо вабо бех аз сабо.
(М., дафтари савум, с.225, б.377).

Сабо I *арабӣ* номи шаҳре дар Ямани қадим, ки маликаи Билқис (зани Сулаймони пайгамбар) он ҷо ҳукмронӣ мекард.

Сабо II насими форам, шамол (ФЗТ, ҷ. 2, с.164-165).
Мисоли дигар:

Нестваш бошад хаёл андар равон,
Ту хаёле бар чаҳоне бин равон.
(М., дафтари аввал, с.25).

Дар мисраи аввал «**равон**» ба маънии «рӯҳ, ҷон» ва дар мисраи дигар «**равон**» бар маънии «раванда, гузаранда» ба кор рафтааст.

Мавлоно гоҳе чуфти омонимҳоро дар як мисраъ низ хеле бамаврид ҷой додааст, ки ин ҳунари ҳар шоир нест:

Баҳри он кардӣ сабаб ин корро,
То надорам хор ман як хорро.
(М., дафтари савум, с.338, б.4810).

Калимаи «**хор**» ба ду маънии мустақили омонимӣ ба кор рафтааст: **хор I** шохчаи нӯгдори наботот, хасак; **хор II** залил, паст, забун; бадбахт (ФЗТ, ҷ. 2, 493). Маънии мисраъ чунин аст, ки як хореро озор нахоҳам дод.

Ё дар ҷойи дигар овардааст:

Роҳ наздику бимондам саҳт дер,
Сер гаштам з-ин саворӣ, сер, сер.
(М., дафтари чорум, с. 381, б.1551).

Вожаи «**сер**» чунин маъниҳои омонимӣ дорад: **сер I** 1) мустағнӣ аз хӯрок; муқобили гурусна; 2) бисёр, фаровон, кофӣ ба дараҷаи қаноатбахш; **сер II** миқёси паймоиш (ФЗТ, ҷ.2, с.230). Дар мисраи боло ҳар се маънии ин вожа ба кор рафтааст.

Мавлоно барои пуртағсир ва ҷолибу образнок тасвир намудани мағлабҳои худ аз воситаҳои бадеиву грамматикӣ васеъ истифода бурда, бо роҳҳои калимасозӣ ибораву таркибҳои хоси услубии худро ба вучуд овардааст, ки ағлаби ин таркибҳо бо хусусиятҳои худ оморҳои таҷдидӣ мебошанд. Чунин шаклҳои калимаҳоро оморӣ ё омонимҳои грамматикӣ низ меноманд. Дар байтҳои зер ин хусусияти калимасозӣ мушоҳида мешавад:

Пеши ӯ оед, агар хоин наед,
Найшакар гардед аз ӯ, гарчӣ наед.
(М., дафтари чорум, с.427, б. 3331).

Вожаи «**наед**» дар мисраи аввал ба маънии «наест»-шакли грамматикӣ феъли манфии замони ҳозираи дувум шахси ҷамъ ба кор рафта бошад, дар мисраи дувум он шакли таҷдидӣ таркиби «най ҳастед» мебошад.

Дар байтҳои зер омадааст:

Эй Алӣ, ки ҷумла ақлу дидаӣ,
Шаммае во гӯ аз он чи дидаӣ.
(М., дафтари аввал, с.111, б. 3759).

Дар мисраи аввал вожаи «**дида**» низ шакли муҳаффафи «дида ҳастӣ» буда, ба маънии «ҷашм» омадааст. Дар мисраи дувум ба маънии «дида будӣ», аз сифати феълии «дида» бо изофаи бандаки хабарӣ феъли номии таҷдидӣ ба вучуд омадааст, яъне маъноии мушоҳида карданро мерасонад.

Ё худ намунаи дигар:

Ҳеч мӯхточи майи гулгун найӣ,
Тарк кун гулгуна, ту гулгунай.
(М., дафтари ганҷум, с.539,б.3570).

Ин ҷо низ иборайи феълӣ «гулгун найӣ» бо таркиби иборайи сифатӣ «гулгунайӣ» бо ҳам оморшудаанд, яъне байт бар ин маънӣ аст, ки ту мӯхточи майи сурхранг нестӣ, рухсори гулгун дориву хочат ба ранг додани он нест. Дар ФЗТ вожаи «гулгун» сурхранг ва иборайи «майи гулгун» шароби лаългун, «гулгуна» гулранг, сурхранг ва ба маънои маҷозӣ рухсор, чеҳраи гулранг тавзеҳи шуда ва низ ҳамин байт оварда шудааст (ФЗТ, ҷ.1, 284).

Аз тарафи баъзе олимони ҳаммонандии калимаҳо ва истифодаи фаровони онҳо ҳамчун такрор мавриди интиқод қарор гирифтааст, аммо қорбасти хунармандона ва дарки зарурати истифодаи бачои онҳо ба маъноҳои дигари луғавӣ ин андешаҳо ботил месозад. Мавлоно низ бо такрори калимаву таркибҳо, ки дар маънӣ бо ҳам мутафовитанд, тавонистааст бо содагӣ як ҷаҳон маънӣ биёварад:

Дузду қаллоб аст хасми нур бас,
З-ин ду, эй фарёдрас, фарёд рас!
(М., дафтари чорум, с.342, б.29).

Калимаи мураккаби «**фарёдрас**» исми фоил бо феълӣ номии таркибии «**фарёд рас**» оморшудааст, яъне, эй оне, ки ба фарёд мерасӣ, киноя аз Худованд аст, ба фарёд рас- кӯмак кун, ба доди ман бирас.

Ё худ дар байти дигар омадааст:

Барнавис аҳволи пири роҳдон,
Пирро бигзору айни роҳдон.
(М., дафтари аввал, с.91, б.2951).

Вожаи «**роҳдон**» дар мисраи аввал ба маънии сифат, пири роҳдида, соҳибтаҷриба омадааст. Дар мисраи дувум бошад, таркиби феълӣ «**роҳдон**», ба маънии бо роҳи худ рафтан, роҳ омӯз омада, феълӣ амршудааст.

Мисоли дигар:

Колаи дуздида набвад пойдор,
Лекин орад дузд ро то пойи дор.
(М., дафтари шашум, с.649, б.3606).

Калимаи «**поядор**»- устувор бо иборайи исми «**пояи дор**» оморшудааст, яъне пойи дор - зери дор, маънӣ чунин аст, ки дузд оқибат ба дор кашада мешавад.

Дар байти зер омадааст:

Дар шикори бешаи ҷон боз бош,
Ҳамчу хуршеди ҷаҳон ҷонбоз бош.
(М., дафтари аввал, с.72).

Вожаи «**ҷон**» дорои чунин маъноҳост: **ҷон I** 1.рӯҳу равон; 2. киноя аз қуввату дармон; **ҷон II** киноя аз маҳбуб, маъшуқа (ФЗТ, ҷ.2, с.787). Дар мисраи якум «ҷон» ба маънои қуввату дармон, ҳамчунин калимаи «боз» низ ба маънии омонимӣ- паррандаи шикорӣ омадааст. Дар мисраи дуум сифати «ҷонбоз» бо феълӣ амри **бош**, ба маънии ҷонфидо, бахшанда омада, киноя аз ҳимматбаландист. Ин таркибҳо низ оморшудаанд.

Як хусусияти дигари ҷолиби қорбасти ин гурӯҳи вожаҳо ба ҷашм мерасад, ки Мавлоно айни як шакли вожаҳо ба ду маънии ба ҳам зид ё худ антонимӣ пайиҳам овардааст. Воқеан, ба маънии мутақобил овардани оморшуда камии андар кам дучор меоянд:

К-аз сафарҳо моҳ Кайхусрав шавад,
Бе сафарҳо моҳ кай Хусрав шавад?
(М., дафтари савум, с.229, б. 534).

Дар ин байт таркиби вожаҳо ба шакли такрор омадаанд, вале дар мисраи аввал бар ин маънӣ аст, ки моҳ дар як муддати сафари худ дар осмон, дар тӯли гардиши шабонарӯзии худ дар як моҳ гирд мегардад ва Кайхусрав низ вобаста ба ин андеша ба маъноӣ маҷозии **бузург** омадааст. Аммо дар мисраи дувум айни ҳамон таркиб бар он маънӣ ишора мешавад, ки моҳ агар давр назанад, аз кучо бузург мешавад.

Ё дар байти зер омадааст:

Оташ аст ин бонги нойу нест бод,
Хар кӣ ин оташ надорад, нест бод!
(М., дафтари аввал, с. 16, б. 9).

Дар мисраи аввал таркиби «нест бод» феъли хабарӣ буда, маънии вучуд надоштани бодро мерасонад, дар мисраи дувум бошад, ин таркиб феъли амр аст ва маънии «бигзор набошад, фано ёбад, нобуд шавад»-ро дорад.

Ё дар байти дигар омадааст:

Даст бар сар мезанӣ пеши Илоҳ,
Дасту сар бар додани ризқаш гуноҳ.
(М., дафтари панҷум, с.483, б. 1496).

Таркиби «даст бар сар» ба маънии маҷозии фарёду фиғонкунон, моту мабхут, ноумедона ба Худованд нолиш қардан аст, дар мисраи дуҷум «дасту сар» ба маънии асли- узви инсон омадааст.

Мавлоно дар зарурат барои ҷой намудани маонии бикр дар қолаби вазну қофия гоҳо калимаҳои мешиканад, феълҳои новобаста ба замони мозиву ҳозир ё оянда истифода менамояд, аз калимаҳои сода маъноӣ тоза меофарад ва аз калимоти мутаҷаллаҳо ҳамгун-омографҳо низ фаровон қор мебарад, ки назари онро дар абёти зер дидан мумкин аст:

Нури дида-в нурдида боз гашт,
Монд дар савдои ӯ сахрову дашт.
(М., дафтари панҷум, с.476, б. 1266).

Ибораи «**нури дида**»- нури ҷашм, киноя аз одами меҳрубон ва наздик, ёру дӯст. Вожаи «**нурдида**» ба маъноӣ равшанӣ дида, зиё дида ва ё фуруғбин омадааст. Асбаски дар хатти форсӣ ин таркибҳо шакли навишторӣ яхела доранд, ба гуруҳи омографҳо шомил мешаванд, вале дар забони тоҷикӣ вобаста ба хусусияти алифбои сириллик ин вожаҳо омоформ мешаванд. Таъкид қардан бамаврид аст, ки вижагии аслии калимаҳои мутаҷаллаҳо дар расмулхатти форсӣ, ки як навъ тафриқаро миёни ин мафҳум ва омоним эҷод мекунад, тағйироти шаклии вожаҳо дар хатти сириллик мебошад. Аз ин нуқтаи назар, бархе аз вожаҳо дар забони тоҷикӣ омоним шаванд, дар забони форсӣ омофон, ё худ баръақс, омографҳои забони форсӣ дар забони тоҷикӣ пароним мешаванд.

Дар байти зер калимаҳои «гирд» ва «гард», ки шакли навишторӣ яхела доранд - دَرُ дар забони форсӣ омограф мешаванд:

Гирди форис гард сар афрошта,
Гардро ту марди ҳақ пиндошта.
(М., дафтари аввал, с.116, б. 3975).

Ё худ вожаҳои «**дурд**» ва «**дард**», ки дар навишт шакли ягона доранд- دَرُ омограф мешаванд:

Аз муҳаббат дурдҳо софӣ шавад,
Аз муҳаббат дардҳо шофӣ шавад.
(М., дафтари дуввум, с.156, б. 1534).

Вожаи «**дурд**» дорои чунин маънист: таҳшини шароб ва ё дигар чизҳои моеъ. «**Дард**» ба маънии ранҷ, беморӣ, мараз омадааст. Дар ин байт ҳамчунин калимаҳои «софӣ ва шофӣ» ба қор рафтааст, ки низ ба гуруҳи дигари семантикии вожаҳо- **паронимҳо** дохил мешаванд.

Дар хати сириллик вожаҳои «ранҷ, ганҷ, ҷидд ва ҷадд» пароним ҳисоб мешаванд, вале дар хатти форсӣ вожаҳои «ҷидд ва ҷадд», ки шакли навишти ягона- جَدُ доранд, омограф маҳсуб мешаванд.

Дар байти зер омадааст:

Ох, гар доди табарро додаме,
Ин замон ғамро табарро додаме.
(М., дафтари чорум, с.407, б. 2565).

Калимаи «табарро» дар мисраи аввал пуркунандаи бевосита буда, аз исми моддӣ- табар бо пасоянди «ро» сохта шудааст, аммо дар мисраи дуюм «табарро» бо талаффузи зада дар ҳиҷои сеюм исми маънӣ аст ва он мафҳуми безорӣ, дури чустанро дорад (ФЗТ, ҷ.2, с.292; ФФМ, якҷилдӣ, с334). Ин вожаҳо дар забони тоҷикӣ омограф ҳисоб мешаванд, вале дар хатти форсӣ, ки шакли навишташон гуногун аст, омофон мешаванд.

Нуфузи калимоти муташобеҳ ва баррасии ҷойгоҳи онҳо дар илми забоншиносӣ имкон медиҳад, ки бо тадқиқи масъалаи мазкур яке аз ҷиҳатҳои муҳими забони асари бадеиро мушаххас намоем. Аз ин дидгоҳ, муайян мегардад, ки забони «Маснавии маънавий» аз лиҳози қорбурди калимоти омонимӣ ва ё муташобеҳ хеле ғанӣ буда, саршор аз маънисозиву мазмунофаринист ва аз тахайюлотӣ баланди шоиронаи Мавлоно дарак медиҳад. Дар баробари ин, омӯзиши ин масъала барои муҳаққиқони ҷавон дар кори дурусту беҳато баргардон кардани осори ниёгон аз алифбои форсӣ ба хатти сириллик ва шарҳи дурусти маъноӣ вожаҳо ва, умуман, шеърӣ ноби форсӣ кӯмаки амалӣ мерасонад. Албатта, он ҳама абётеро, ки дар Маснавий бо санъати баланди суҳанпардозӣ орошта шудааст, наметавон дар ҳаҷми як мақола ҷой дод ва ин тадқиқоти ҷудоғонаро талаб мекунад. Умед аст, ки ин паҳлуҳои осори Мавлоно мавриди таваҷҷӯҳи аҳли завқ ва шеърӯ адаб мегардад.

КАЛИДВОЖАҲО: «Маснавии маънавий»-и Румӣ, вожаҳои омонимӣ, вожаҳои забон, маънӣҳои омонимӣ, омофон, омограф.

АДАБИЁТ

1. Эте Херман. Таърихи адабиёти форс. Аз немиёи тарҷумаи Ривозода Шафак.-Техрон, 1337 х.ш.
2. Гегель К. Асарҳо. ҷ.3, с. 360-368.
3. Фурузонфар Б. Рисола дар тадқиқи аҳвол ва зиндагии Ҷалолиддин Муҳаммад машҳур ба Мавлавӣ.-Техрон, 1333х.ш.
4. Ҳодизода Р. Энциклопедияи адабиёт ва санъат. -Душанбе, 2004, ҷ. 3, с.482-485.
5. Одилов Н. Ҷаҳонбинии Ҷалолиддини Румӣ.-Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1964-106с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе: Ирфон, 1973.-450с., с.25.
7. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд.-2ое. –М., 1969.- 287с.
8. Хоча Баҳром. Комилтарин фарҳанги луғоти муташобеҳ. -Техрон, 1346 х.ш., 350 с., с.3-5.
9. Балхӣ Ҷ.М. Маснавии маънавий. Бар асоси матни Р.Николсон ва муқоабата бо нусхаҳои дигар (таҳти назари Муҳаммади Борӣ).-Техрон: Нашри Замон, 1379 х.ш., 732с.
10. Муин М. Фарҳанги забони форсӣ.-Техрон 1381, якҷилдӣ, 1222 с., минбаъд ба шакли ихтисор ФФМ оварда мешавад.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ.–М.:Советская энциклопедия, 1969. Ҷ. 1-951с. Ҷ. 2-952с. (минбаъд ФЗТ).
12. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ.-Душанбе:Маориф,1995,с.42; Маслов Ю.С. Введение в языковедение.– М.:Высшая школа, 1987.-272стр.; Ахманова О.С. Словарь омонимов русского языка. М.: Русский язык, 1986.-448с.
13. Фарҳанги забони форсӣ ба русӣ (Персидско-русский словарь, под ред. Ю.А. Рубинчика). –М.: Русский язык, 1983. В 2х тт.; минбаъд ба шакли ихтисор ФЗФ оварда мешавад.
14. Доир ба таҷнис ва анвои он ниг.: Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан.- Душанбе: Ирфон, 1979. - 326 с.

ОМОНИМЫ В «МАСНАВИ МАВЛАВИ» ДЖАЛАЛУДДИНА РУМИ

М. Аҳмедова

В статье дается характеристика и особенности использования омонимов в «Маснави Мавлави» одного из величайших поэтов и философов средневековья Мавлоно Джалалуддина Руми. Анализированы способы использования омонимов с учетом их разновидностей – полных омонимов, омофонов, омографов и паронимов. На основе многочисленных примеров определена роль омонимов в создании поэтических образов, выражения мысли, образования метафорических сочетаний. Дана оценка мастерству, роли и месту Джалалуддина Руми в словотворении путем использования омонимов.

USING OF HOMONYMS IN “MASNAVI MOWLAVI” JALAL-UD-DIN RUMI

M. Ahmedova

In this article the characteristics and peculiarities of using homonyms are described in “Masnavi Mavlavi” of Jalal-ad-din Rumi – one of the greatest poets and philosophers of the Middle Ages. The types of using homonyms according to their different forms – full homonyms, phonetical homonyms, spelling homonyms and paronyms are analysed. The role of homonyms for creating poetical characters, addressing ideas and views, and building of metaphorical expressions is defined based on numerous examples. Also, the role and skillful ability of Jalal-ad-din Rumi in word-building by using homonyms are estimated.

ИСТИЛОХВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ ГУНОҲУ ЧАЗО ДАР «АВЕСТО»

Т.С. Шокиров

Факултети Хучандии Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон

Унсур қазияҳои ҳуқуқиву дунявӣ дар ҳар давру замон бо хусусиятҳои гуногун зоҳир гардида, бо умдатарин нишонаҳояшон аз унсурҳои замони пешин ё баъдин фарқ мекунад, ё бо онҳо умумият пайдо менамоянд. Хусусиятҳои лафзӣ, сарфию нахвӣи вожаҳои таркибҳои «Авесто» низ чунин буда, қобили баррасианд.

Калимаҳои ифодагари гуноҳу чазо дар «Авесто» аз ҷиҳати маъно ва тобишҳои маъноӣ мӯҳтавои асосии маънавиёту оини зардушпиро таҷассум менамоянд (1-14).

Мафҳуми *гуноҳ дар «Авесто»* бо калимаи «*зинго*» ифода гардидааст. Он дар забони авестой ба шакли «*зеингов*» ва дар паҳлавӣ «*зингов*» истифода шудааст. Ин вожа ба ҷуз гуноҳ маънии *дурӯтӯ*, *дурӯтпарастиро* низ доро буда, минбаъд чун номи яке аз душманони Эрони бостон, ки аз дасти Афросиёб кушта шудааст, интишор меёбад. Оид ба маънидоди ин вожа миёни муҳаққиқони соҳа ханӯз ҳамфикрӣ нест. Аз ҷумла, Мехрдоди Баҳор нигоштааст, ки *зеингов*-гои зинда аст. Пури Довуд хангоми шарҳи луғоти «Авесто» ба ҳулосае омадааст, ки шакли дурусти вожа *зангеб* аст. Ба ҳар эҳтимол, донандагон бар онанд, ки *зеингов* ифодагари қору амали баръакси ростист (1,644).

Гуноҳу ҷиноят худ вожаҳои ифодагари қору амал ва ҳаракати баду зишт, айб, ҷурм, маъсият; шахси содиркардаи гуноҳ, гунаҳкор, мучрим, осӣ, маъсияткор, зишткор буда, пиндори бад, гуфтори бад, рафтори бадро ифода месозанд, ки ин баракси гоӣи ахурой ва ҳамраъӣи гоӣи аҳриманӣ мебошад.

Аз аввал то охири «Авесто»-ро муборизаи ду қувва: ахурой (сафеду хуб) ва аҳриманӣ (сияху бад ва нохуб) фарогиранд.

Ҳар амале бо вожае ифода мешавад ва аз ҷумлаи чунин унсурҳои ифодагари амалу ҳаракат ва ҳолат истилоҳоти умумиистеъмолии «Авесто» аст, ки чанде аз онҳо тобишҳои ҳуқуқиву қонунӣ доранд:

Адлу адолат ва доду додмандӣ дар «Авесто» ба дараҷае баланду боло будааст, ки ҳатто қасду нияти задани қасе аллақай гуноҳ ҳисобида мешудааст. Чунин вожаҳо дар «Авесто» низ қорбаст гардида, ҳам хусусияти умумиистеъмолий, ҳам истилоҳотӣ пайдо кардаанд.

Баробари *адлу адолат ва доду додхӯй* дар ҷамъият беадолатию ноинсофӣ, бедодиву авбошӣ, зулму истибдод ва ҷазову сазо вучуд дорад.

Дар «Авесто» гуноҳе(ҷинояте) ном бурда шудааст, ки *Авауришта* буда, маънии таҳтулафзиаш *тоб додан ё гардонидан* аст. Ин истилоҳ номи гуноҳе будааст, ки асбоб ё афзори ҷангири тоб дода, гардонанду қасди задани нафари дигарро кунанд.

Дар «Этимологический словарь иранских языков» Расторгуева В.С. ва Эделман Д.И. гуноҳро чун *акпа* нишон дода, қайд кардаанд, ки он дорои маъниҳои *беадолатӣ*, *ноодилӣ*, *гуноҳ ва ҷиноят* низ мебошад ва дар «Авесто» ба шакли аренаи мустаъмал будааст (8, 226-227).

Худи мафҳумҳои ҷазову ҷазодиҳӣ *р(а)ша* низ маънидод шудааст (9, 256). Бо ин маънӣ, дар «Авесто» вожаи *һвак* низ қорбаст мешудааст, ки сермаъно буда, ҳамчунин *зараррасонӣ*, *осиб расонидан*ро ифода мекардааст.

Дар «Авесто» офарандаи тамоми бадию зиштӣ ва гуноҳу нохубиҳо *акаташа (akataša)* доништа шудааст. Дар «Вандидод» ин вожа чун деви бадқору бадқирдор ва зиштрафтору бадизо низ ёд шудааст. Дар саҳифаҳои «Бундаҳишн» чун деви *Дуручи инкор* сабту тасвир гаштааст ва ҳар ду ҳам (Акаташа ва Дуруч) ёварону кӯмакдастони Аҳриман маҳсуб гаштаанд.

Дуруғ, дуруғтӯ, дуруғидан низ яке аз вожаҳои ҳуқуқиест, ки ханӯз аз замонҳои қадим ҷомеа маҳкум мекарду аз сифатҳои бади инсонӣ маҳсуб мешуд. Дуруғ дар «Авесто» *друч (druj)*, *друг (drug)*, дар паҳлавӣ *друз (druz)*, дар форсии миёна *друч (druj)*, *друз (druz)* истифода гашта, шаклҳои *draug, druj, drauj* ба шаклу маъноҳои дуруғтӯӣ, фирефтаи, фиреб додан, фиребидан, *drauga-дуруғин*, бардуруғ, ноҳақ, фиреб, айёри; *draujana, draujina-дуруғин*, бардуруғ, аҳдшиканона, хоинона, хиёнат низ қорбаст шудааст (9,466-67). *Дуруғ* дар «Авесто» муқобили арта ва аша омадааст. Ҳамчунин, ин вожа дар банди 1, Ясно-31, банди 4, Ясно-33, банди 13, Ясно-44 бар ифодаи модадеви дуруғтӯ, нодурустиву паймоншиканӣ низ қорбаст гаштааст (1, 637-38). Шаҳси дуруғтӯ, дуруғпараст, гумроҳ, нопок, нопарҳезгор, зидди ашаванро *дрегвант (dregvant)*, дуруванд ё дурванд мехондаанд.

Дар «Авесто» дуруғтӯӣ гуноҳи азим доништа шудааст. *Мехр*, ки дар ибтидо худои *ростию безаволий ва паймон* доништа шуда буд, баъдтар ба ҳомию бонӣ, посдору пуштибони некзистҳои

тамоми табакаи чома табдил меёбад. Ҳар фарде, ки ба *Мехр* дурӯғ, лофу газоф, ноҳак гуфта, ўро фиреб диҳад, гунаҳкор мегаштасту ўро *Мехрдурӯч*, *Мехрфиреб*, *Мехрозор* меномидаанд. Мехр дар «Авесто» Митра ва дар паҳлавӣ Митра ё Михр сабт шудааст. Ин вожа дар мавридҳои гуногуни Готҳо (Ясно, 46, банди 5), «Вандидод» (фарғарди 4) ва Мехршифт омада, маъмулан «*ифодагари паймон ва махсусан, пасдорӣ ва ростӣ ва дурустпаймониву фуру кӯфтани дурӯғтӯёну паймоншиканон...* будааст» (1,665).

Мехрдурӯч дар «Авесто» ба гунаи Митродуча корбаст шуда, *дурӯғтӯӣ ба Митра* маънидод шудааст ва касе, ки паймоншиканӣ, дурӯғтӯӣ, бераҳагӣ кунад, *митродурӯча* меномидаанд.

Дурӯғтӯӣю фиребандагиро ҳамчунин *ҷаҳӣ* мехондаанд. Он дар паҳлавӣ *ҷех*, дар «Авесто» *ҷаҳӣ*, *ҷаҳика* истифода шуда, фиребандаву иғвогар, фурумоёву бадкор маънӣ гирифтааст. Дар асотири зардуштӣ Ҷаҳӣ номи духтари Аҳриман аст. Ҷамчунин мувофиқи ривоятҳо ё зани фиребгару маккора ва иғвогарони мардон буда, гӯё занон зодаи ӯянд. Дар бандҳои 61-65-и фарғарди 18-и «Вандидод» ҷаҳӣ модадеви бадизо, фаҳшовар таҷассум шудааст. Он дар фарғарди 18, бандҳои 62, 65; фарғарди 21, банди 1-уми «Вандидод» ба истифода рафтааст. Вожаи мазкур дар паҳлавӣ маънии зани фурумоёву бадқирдор ва сабукпоро ифода мекарда бошад, дар «Авесто» «*чунин касе ҷаҳӣ аст, ки ба русапигарӣ дар пайи ашаван ва ноашаван, маздопараст ва девпараст ва некӯкор меравад*» (1, 526, фарғарди 18, банди 62). Авестошиносони Эрон онро «зани неки шавхаргузида» тарҷума кардаанд (1,743). Дар фарҳангҳои тафсири маъмулан ба гунаи *ҷех* ва ба маънии зани фоҳиша ҷой дода шудааст. Аз ҷумла, муаллифи «Бурҳони қотеъ» овардааст: *дар луғати Занду Позанд занони фоҳиша ва бадқирро гӯянд* (6, 331). *Ашмуғ* бошад, маънии бедин, нопарҳезгор, фиребанда, фиребгар, гумроҳкунанда, фирефторро дошта, баъдтар ба деви гумроҳкунандаю фиребгар низ чунин ном додаанд. **Ашмуғ** дар банди 10 «Хурмуздышт» се гуна нишон дода шудааст, ки аввалӣ, фиребгар, дуҷомӣ, худписанд, сеҷомӣ, фирефта, фиребхӯрда фаҳмида мешавад. Он дар «Вандидод», фарғарди 4, банди 49 ба гунаи *амшӯғ* ва ба сифати *нопорсо*, *нопок*, *бадрафтор* қаламдод шудааст. Амшӯғ агар дар «Авесто» *ашамауға* бошад, дар паҳлавӣ ба гунаҳои *ашмуқ*, *ахумуқ*, *ахмуқ* мустаъмал буда, баъдтар шакли *ошмуғ* ва дар сарчашмаҳои форсии миёнаву баъдӣ ба намуди *осмуғ* интишор ёфтааст. Масалан, дар «Бурҳони қотеъ» мехонем: **Осмуғ**-номи *девест аз мутобъони Аҳриман, ки суҳанчинӣ ва фитнаангезӣ ва дурӯғ гуфтан ва миёни ду кас ҷанг андохтан ва адоват ба ҳам расонидан тааллуқ бад-ӯ дорад* (7,54). Ҳамин тавр, ҳарчанд ин вожа шакл дигар кардааст, маънояш ҳамон мондааст.

Ҷаҳӣ инсон бисёр мураккаб аст. Дар он ногузир гуноҳе содир мегардад ва онро нишон додан, ошкор кардан, муайяну мушаххас кардан лозим аст ва дар «Авесто» нишон додани гуноҳро *витауша* гуфтаанд.

Гунаҳкор ба даст афтида гуноҳаш дайн гардад, зардуштиён ба дасти ӯ занҷир зада мебурдаанд ва ин ҳолатро бо вожаи *визариш* ёд мекардаанд.

Калимаи занҷик, ки муарраби он *зинҷик* аст, ҳамчунин ба маънои гумроҳ, бераҳашуда истифода мешудааст.

Мувофиқи талаботи оини зардуштиён зани ҳоиза (хайздида) давраи нопокии худро дар маҳалу манзили алоҳида дур аз дигарон беҳаракат, нотаъвоҷ, заиф, алил, ракид мегузаронидааст. Чунин зан *армешт*, манзилаш *армештоҳ ё армешгос* номида шуда, муродиф низ доштааст, ки *даштон ва даштонистон* хонда шудааст.

Даштон дар «Авесто» чун *дахшта* ва дар паҳлавӣ *даштак*-аслан *ҷанин*, *хайз*, *қоидагӣ*, *одати моҳонаи занон*, *хунрезии даврии занон*, *моҳ дидан аст. Ин калима бо пасванди исми маконсози истон вожаи нав сохтааст, ки он даштонистон буда, ба маънои сохтмон, бино, хучра, манзил, иқоматгоҳ ё қисме аз он мустаъмал будааст, ки зани даштон (ҳоиза) рӯзҳои нопокиашро он ҷо мегузаронд.*

Агар мард ва зани даштон (хайздида) ҳамхобагӣ кунанд ё бо ҳам даромезанд, ин амал гуноҳи саҳт ҳисобида шуда, харду шоистаи ҷазо мебардиданд, ки чунин равандро *даштонмарзӣ* меномидаанд (1,633).

Барои гуноҳу ҷиноят аз таъин намудани тозиёна то маҳрум кардан аз озодӣ аз замони қадим маъмул будааст, ки бар шаҳодаташ *аштра ва сувраро* мисол овардан мумкин аст ва оиди онҳо дар мақолаи дувум андеша хоҳем ронд.

Тамоми ҷазоҳои авестой дар асоси доду додгарӣ сурат мегирифт.

Қави номи фармонравои тозардуштӣ аст ва Ҷалили Дӯстхоҳ менигорад, ки ин вожа «дар форсӣ *Кай* шуда ва онро *бар сари номи хамаи фармонравоеъни дудмони Каёниён* (аз *Кайкубод то Кайгушпост*) *мебинем*» (1,648). **Қарап** гунаи Қарапанро низ дошта, тавре ки аз матн бармеояду маъхазҳои дигар собит мебаранд, номи пешвоёну девпарастону муҳолифони Ахуро Маздо мебошад.

Мусаллам аст, ки душмани Ахуро Маздо Аҳриман буд ва муборизаи онҳо низ ҳамешагӣ буд. Бинобар он калимаи душман дар «Авесто» чун маҳаквожа ба қор рафтааст. Дар ин асар калимаи **tīaēšah** корбаст шудааст, ки *душманӣ*, *бадбиниро* ифода месохтааст. Аслан шакли қадимаи вожаи

мазбур *душбуда*, бо мурури замон ба гунаи кунунӣ интишор ёфтааст. Душманӣ бошад, арика ё айрика буда, аз дувумӣ калимаи аввал пайдо гаштааст. Вожаи *душман* имрӯз ҳам чун умумиистеъмол ва ҳам чун истилоҳи таркибан рехта кор фармуда мешавад.

Яке аз унсурҳои асосии ҳукуку қонун мубориза алайҳи гуноҳ ва содир кардани он буда, ин қазия дар «Авесто» хеле равшану мушаххас нишон дода шудааст. Дар ин китоб умуман гуноҳ ба чор бахш тасниф шуда, меъёри гуруҳбандиаш низ бо шарҳу эзоҳ возеҳ мегардад.

Оид ба гуруҳбандию таснифи гуноҳ ва муайян кардани мавриду давраҳои он дар банди 17, бахши сеюми фарғарди ҷаҳоруми боби «Вандидод»-и «Авесто» омадааст: *Касе, ки бо оҳанги задани дигаре бархезад, гуноҳаш Огеретта аст. Касе, ки бар сари дигаре фуруд ояд, то ўро бизанад, Авауиришта аст. Касе, ки бадҳоҳона оғоз ба задани дигаре кунад, гуноҳаш Аредуш аст. Ҳар гоҳ панҷ бори дигар ба-д-ин кор даст занад, Пешутану шавад (1, 441).*

Огеретта нахустунсури ҳаракатеро ифода месохтааст, ки аз он ханӯз ба касе зараре нарасидаасту ҳаракат бо ин мақсад метавонад сурат гирад. Яъне қасду нияти ба касе зарар расонидан дар зардуштия аллақай гуноҳ ҳисобида мешудааст. Агар шахс бо мақсади зарба задан ба касе аз ҷояш хезад, ин аллақай гуноҳ будааст. Касе ки то ҳафт маротиба чунин амалро содир кунад, гунаҳкори *огеретта* доништа шуда, ҷазояш аз 5 то 90 тозиёна муқаррар карда мешуд. Агар хаштумин маротиба ин гуноҳро содир намуда, товонашро надода бошад, «*кирдори ў пешутану*» доништа мешуд (1,441).

Дарачаи дуоми гуноҳ *авауиришта* ном дошта, маънои луғавиаш *тоб додан, гардонидан, тобидан, печонидан* буда, дар маъхазҳо чун номи гуноҳе, ки «касе размафзорро тоб диҳаду бигардонад ва оҳанги задани дигареро бикунад» (1, 569) маънидод шудааст. Дар бандҳои 22-25 бахши ҷаҳоруми «Вандидод» оиди ин навъи гуноҳ сухан рафта, ишора шудааст, ки ҳар шахси гирифтори *авауиришта* ислоҳ нашуда, ҳафт маротибаи дигар айнан ҳамин гуноҳро содир кунад, аз панҷ то 90 тозиёна ҷазо ё подафра мегирфт.

Сеюмин дарачаи гуноҳ *аредуш* ном доштааст. *Аредуш* гуноҳест, ки шахс бо размафзор оғоз ба задани касе кунад, аммо гунаҳкор захмӣ нашлавад ё захмаш то се рӯз шифо ёбад (1,584). Гуноҳи *аредуш* дар бандҳои 26-29 фарғарди ҷаҳоруми «Вандидод» шарҳу эзоҳ ёфта, шахси гирифтори гуноҳи мазкур барои гуноҳи аввал 15 тозиёна бо аспаҳс-аштра ва 15 тозиёна бо сраушо-чарана ҷазо мегираду шумораи зарба ҳар дафъа меафзояд ва маротибаи панҷуми гуноҳу ҷиноят то ба 90 тозиёнагӣ зиёд мешавад.

Шахси бо ин гуноҳҳо айбдоршуда бояд ҳар дафъа товону подафраи гуноҳашро супорад. Агар насупорад, кирдору гуноҳаш мураккаб гашта, ба дарачаи гуноҳи *пешутану* мегузарад.

Пешутану дарачаи саҳти ҷазои панҷгона буда, ҳар мучрими гирифтори Огеретта, Авауиришта ё Аредуш гардида, аммо товонашро дода натавонад, гирифтори гуноҳи *Пешутану* мешавад. Маънои луғавии *Пешутану* *бахшидани тан бар ивази гуноҳ* будааст. Иқтибосоти боло далолат бар он мекунад, ки миёни зардушпиён таснифи гуноҳ зиёд будаасту инҳо маъмултаринашон. Чанд вожаи дигаре низ ба ҷашм расиданд, ки дорои тобишҳои маъноии ҳуқуқшиносӣ буда, дар мавридҳои гуногуну мухталиф истифода гаштаанд.

Пешутану бо шаклҳои *пешйутан, пешутан* низ мустаъмал буда, дар адабиёти маздой чун ифодагари номи *писари Гуштосп* ҳам омадааст (1,687).

Танопухр саҳтгарин гуноҳе будааст, ки бар ивази он гунаҳкор бояд тани худро бибихшад. Ин вожа «дар паҳлавӣ бо гунаҳои *танопухр, танофухл* мустаъмал буда, дар «Авесто» ба гунаи *танауперетта* низ корбаст гашта, ба маънои *тани ба сазо расида, ҷазогирифта, гунаҳкору зараровар* фаҳмида мешудааст. Вале оиди маънидоди истилоҳ ақидаҳои дигаре низ мавҷуданд. Масалан, дар «Занд» *танопухр* бо намуди дигари ҷазо–*маргарзон* як ва муродиф доништа шудааст. (1, 686). Мехрдоди Баҳор ёдовар мешавад, ки дар «Занд» *пешутану* ва *маргарзон*ро як доништаанд.

Нахустин банди Фарғарди 15-уми «Вандидод» чунин оғоз меёбад: *Гуноҳоне, ки агар мардумон ба-д-онҳо даст биолоянд, пешутану мешаванд ва пушаймониву додани товон ононро раҳой намебахшад, чанд аст?* Ҷавоби Ахуро Маздо чунин аст: *Эй Зартушти пок! Шумори чунин гуноҳ панҷ аст (1,511).* *Пешутану* дар мавридҳои дигар ба маънои ифодагари гуноҳест, вале дар мавриди зайл ҳаммаъноии *маргарзон* шудааст. Яъне ҳар касе, ки гуноҳе содир мекунад, *пешутану* мегардад ва бо додани товон гуноҳаш *пок* намешавад, ба ҷуз додани ҷон. Баъзе муҳаққиқон *пешутану*ро номи гуноҳи аз *танопухр* сабуктар ва баробари *маргарзон* доништаанд.

Мехрдоди Баҳор дар бораи *танопухр* навиштааст: «*ҳадде аз гуноҳ аст, ки мавқеъи убури гунаҳкор аз қули Чинвод мешавад ва каффораи он сесад сиккаи ҷаҳордирҳамӣ (ҳазору дувист дирҳам) ё дувист тозиёна будааст. . .*» (2, 249).

Дармстетер бошад, иброи ақида доштааст, ки *пешутану* аввалҳо ба маънии *маргарзон* кор фармуда шуда, сонитар ба «ҳар гунаҳкоре, ки сазои гуноҳаш дувист тозиёна ё додани товоне баробари ҳазору дувист дирҳам бошад, итлоқ гардидааст» (1,686-687).

Аҳду муоҳада аз қадим яке аз воситаҳои танзими муомилоти ҷомеа буда, миёни зардушпийн мақоми воло доштааст ва шахси аҳдшикан ё паймоншикан гирифтори ҷазо мешуд.

То ин ҷо тасҳеҳ шуд, 16.03 09

Яке аз намудҳои асосии муоҳида *паймон* будааст. Ин вожа аз афшмани авестой ва *patman*-и паҳлавӣ гирифта шудааст. *Паймон* яке аз намудҳои *дод*ҳои вандидодӣ мебошад. Он шаш гуна мешавад. Дар банди 2-юми фарғарди ҷаҳоруми «Вандидод» оиди намуду миқдори паймонҳо омадааст: *Эй додори ҷаҳони астуманд! Эй Аҳурамаздо! Эй Ашаван! Шумори паймони ту чанд аст? Аҳурамаздо посух дод: Нахуст–гуфторҳои ман; Дувум–дастпаймон; Севум–гӯсфандпаймон; Ҷаҳорум–говпаймон. Панҷум– мардумпаймон. Шашум–киштзорпаймон, киштзоре дар замин хуб, киштзоре ободу боровар*(1,438).

Дар бандҳои 3-16-и «Вандидод» хусусиятҳои ҳуқуқӣ, маъноӣ, этнографию этнологии он паймонҳо тафсир ёфтаанд

Ҷазои *паймон* бо *гуфторпаймон* сар шуда, бо *киштзорпаймон* тамом шудааст.

Гуфторпаймон аз соддатарину сабуктарин навъи тадбири ҷазо буда, тарафҳо «бо ҳамсӯханӣ, гуфтугӯ бо якдигар паймон мебанданд ва дар воқеъ бовар қардан ба ростгуфтории якдигар пуштвонаи чунин паймонҳо аст» (1,628).

Дастпаймон таъбирест дар гузориши «Вандидод» ва дуввумин гуна аз шашгонаи додҳои вандидодӣ. Азбаски ду тараф гуфтушунид қарда, ба ҳам даст дода, аҳду паймон мебастанду бо якдигар созиш меқрданд, чунин ном гирифтааст. Яъне, дар дастпаймон ба ҳам даст додану дастфишурӣ қардан асоси паймон аст (1,631).

Гӯсфандпаймон ва **Говпаймон** барои он чунин номида шудаанд, ки подафрашон баробари арзиши як гӯсфанд ва як гов будааст.

Мардумпаймон панҷумин гунаи аҳду паймон ва ҷазо буда, мувофиқи талаботи он шахси риоя накардаи ин паймон миёни мардум маҳокима қардида, радди маърака эълон қарда мешудааст.

Охирин навъи паймони авестой **киштзорпаймон** буда, мураккабтарин гунаи паймонҳост. Ин доди вандидодӣ баробари арзиши як киштзори ободу ҳосилхез қиммат доштааст. Бояд таъкид қард, ки вожаи паймон асосан ба маънои имрӯзааш мустаъмал буда, дар мавриди зайл бори иловагии маъноиро гирифтааст.

Аз ҷиҳати сохт ҳамаи паймонҳои ёдшуда мураккаб буда, вожаи муйянқунандаи гунаи паймон ва худӣ вомвожа аст.

Паймоншикан вобаста ба дараҷаи гуноҳаш даставвал товои меод. Қасе ки гуфторпаймонро шиканад, барои ин гуноҳаш ба наздиктарин хешовандаш сесад баробари ин гунаи паймон; гунаҳқори дастпаймон шашсад; гунаҳқори гӯсфандпаймон ҳафтсад; гунаҳқори говпаймон ҳаштсад; гунаҳқори мардумпаймон нӯхсад; гунаҳқори киштзорпаймон ҳазор баробари он паймон товои меоду ҷазои ҷисмонӣ намегирифт. Аммо ҳангоми бо вучуди ин қадар товои молино моддӣ тақрор намудани гуноҳ нисбати ӯ тадбири ҷиддитаре андешида мешуд.

Паймоншикан ҳатман гирифтори ҷазо мешуд ва он ҷазо **подафра** номида мешуд.

Барои риоя накардани гуфторпаймону дастпаймон сесад тозиёна бо *аслаҳ-аштра* ва сесад тозиёна бо *сраушо-ҷарана*, вайронқунандаи гӯсфандпаймон ҳафтсад; говпаймон нӯхсад; киштзорпаймон ҳазор тозиёнагӣ бо *аслаҳ-аштра* ва *сраушо- ҷарана* ҷазо дода мешуд (1,440).

Яке аз гуноҳҳои сангини дигар *норашнӣ* хонда мешуд. Ин вожа дар банди 13-уми «Офарингони Гаҳанбор» қорбаст шуда, гуноҳеро мефаҳмонад, ки шахси содирқардаи он сазовори подафраи *танофухр* ё худ *марғарзон* доништа мешуд. *Норашнӣ* аз вомвожаи *рашн*/*рашну* бо иловаи пешванди *но-* ва пасванди каммаҳсули сохта шуда, мафҳуми баръакси онро ифодагар аст, яъне антоними морфологии *рашн* маҳсуб мешуд (1,675). Агар *рашн* рост, ростиву ростқорӣ бошад, ба маънои нек, неку пок, тозаву тозагӣ, покизагӣ, беолоиш вожаи **дахма** қорбурд шудааст (1,681).

Яке аз унсурҳои ростӣ ва покию наққорӣ бахшидани гуноҳу камбудӣ, раҳо додани шахсе аз ғалату қабохат мебошад. Дар «Гоҳон»-и «Авесто» чанд маротиба ин сифат бо номи *саошянт* ёд мешавад, ки ифодагари маънои раҳонанда, раҳобахш, судбахш, судрасон мебошад (1,690).

Маълум аст, ки ҳар як баҳс, сӯҳбат, муҳовара, мурифиа байни ду тараф ё тарафҳо сурат мегираду ҳар қадоме барои ҳимояи пиндору гуфтору рафтори худ даъвое дорад. Соҳиби даъво, муддаӣ, даъвогар, дар «Авесто» *хамантқор* омадааст. Ин вожа аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, аз хамант-даъво ва қорлғор таркиб ёфтааст (1,732). Ҳар даъвогар меҳонад ва мекушад то дигареро ба дурустии худ бовар қунонад, иқрор созад, эътирофу пазироӣ пайдо қунад, ки чунин амалро дар забони паҳлавӣ *хаустук* ва дар авестой *хастух* хондаанд. Он вожаи *хастуй* (дар паҳлавӣ *хаустукья*) низ сохтааст, ки дар ҳоти 12-и «Ясно» мустаъмал шудааст: «Ман *хастуйам*, ки маздопараст, зардушпӣ, девситез ва ахуроикешам. Ман ситояндаву парастандаи Амшоспандонам. . .» (1,142).

Шахсеро, ки гуноҳи азиме кардасту чазояш марг аст, маргарзон меномидаанд. Ба пиндоре маъноӣ маргарзон шоистаго сазовори марг будааст. Вале онди маънидоди ин вожа муҳаққикон дар як ақида нестанд.

Дар бандҳои баъдина дараҷаи ҳар навъе аз ин гуноҳҳо ва подафраи онҳо шарҳебӣ гаштааст.

Вожаи подафра низ аслан паҳлавӣ буда, дар шаклҳои **патафрос, подофра, подафраҳ, подафроҳ, подафреҳ** ба маъноӣ «сазои қору амал ё кирдору рафтори ношоистаго нопок ва олуида ё мукофоти мучозот аст» (1,688). Аз рӯи маънӣ он антоними подош будааст. Подош аз **патдаҳишн** паҳлавӣ пайдо шуда, дар форсии миёна ва баъдӣ **подошт, подошон, подош** омада, маънии сазои қору амал ва ҳаракати шоистаро доро будааст. Аз асрҳои 10 ба маънии мукофоти қору кирдор ва рафтору ҳаракати баду зишт, ношоиста, мамнӯъ, манъ ва умуман мукофоти амал низ меояд. Ҳар ду вожа ҳам мураккаб буда, чӯзӣ **под** (зид, мукобил, баробар) калимасоз шуда омадааст. Чӯзҳои афрос (фарооянда, оянда, истифодашаванда) ва ҳишн (офариниш) воҳидҳои муайянкунанда будаанду бо мурури замон тағйири шаклу сохту маъно кардаанд.

Яке аз гуноҳҳои бузурги аҳди сосонӣ бо номи *кайада* маълум аст. Вале равшан нест, ки чӣ хел гуноҳ асту чӣ хусусият дорад? *Кайада* шакли музакқар буда, шакли муаннас низ дорад ва он *кайида* мебошад. Муҳаққиқи эронӣ Пури Довуд бар он аст, ки ин вожа дар паҳлавӣ шакли *косториро* гирифтааст. У тахмин мекунад, ки кайада– костори ифодагари гуноҳҳои сангине ба мисли дуздӣ, роҳзанӣ, паймоншиканӣ мебошад ва Ҷалили Дустхоҳ мепиндорад, ки дар «Хурд-Авесто» он гуноҳи бебоварию безътиқодӣ ва ришхандагӣ ба динро мефаҳмонад (1,649-50).

Алоқаи чинӣ бо ҳамчун ханӯз аз замонҳои қадим маҳкум мешудааст. Дар «Вандидод»-и «Авесто» низ ин амал гуноҳи саҳт ҳисобида шуда, бо номи *кунмарзӣ* интишор ёфтааст. Ҷалили Дустхоҳ чунин шарҳ додааст: *Кунмарзӣ ҳамхобатӣ, ҳамчинсбозии мард бо мард, ки дар дини маздопарастӣ гуноҳи нобахшиданӣ ва маргарзон аст ва аз патёраофариниҳои аҳриманӣ ба шумор меояд.* (1, 658). Ҳамчунин гуруҳи бадкирдоронро *каста меномидаанд*.

Ҳаммазлақону иштирокчиён, ҳамштирокчиёни ҷиноятро намирӣа мехондаанд. Бино бар эзоҳи Расторгуева В.С. ва Эдельман Д.И. ин вожа ба маъноӣ *ошубгарон* низ мустаъмал будааст.

Ҳамин тавр, аз таҳлили таркиби луғавӣ «Авесто» бармеояд, ки дар ин китоби муқаддаси зардуштиён вожаи истилоҳҳои ҳуқуқӣ бо ҷилои тобишҳои маъноӣ муҳталиф мавриди қорбаст қарор гирифта, барои ташаккул ёфтани истилоҳоти ин соҳа чун сарчашма хизмат кардаанд.

Афзори ҷазо дар «Авесто»

Дар олам баробари пайдоиши муносибати инсонӣ мафҳумҳои хубу бад, хайру шар, ҷоизу ноҷоиз, мумкинуну номумкин маъмул гашта, амалу ҳаракат, маводу ашё, асбобу ашёро ифода мекардагӣ шуданд. Ҳар хубу нек шоистаго ҳар баду ганда маҳкум мешуд ва барои амалу ҳаракат ва гуфтору кирдори баду ношоиста ҷазо ҳам будаасту ҳаст. Ҳар кадоми онҳо бо номи ифода мегардиданд. Аз ибтидо байни ду қувваи некиву бадӣ мубориза будаасту ҳаст ва дар ҳар забон вожаҳои кам нестанд, ки ифодагари бадӣи зишти ва ҳислатҳои номатлуби инсонӣ бошанд.

Барои мубориза бо ҳар гуна айбу гуноҳ, нопокӣю касифӣ, ҷурму гунаҳкорӣ аҳли ҷомеа ҳамеша ҷорано тадбир андешида, роҳу воситаҳои гуногунтаринро истифода мебарад. Дар замони Сосонӣ низ чунин будааст ва дар «Авесто» низ аз онҳо ёд шудааст. Бино ба навиштаҷоти «Авесто» Ахуро Маздо ба Ҷамшед ду афзоре медихад, то у дар идора қардани давлату табаа истифода бурда, ононро ҳамеша дар роҳи ростӣ, поккорӣ ва доду додхоҳӣ бидорад. Ин афзор яке *аштра*, дигаре *сувра* ном дорад. Онди маънидоди ин вожа ақоиди муҳталифе ба миён омадаанд. *Аштра* дар паҳлавӣ ба гунаи *аштар* мустаъмал буда, номи афзорест, ки гӯё Ахуро Маздо ба Ҷам барои бар мардумон фармонравой қардан додааст. Ин ном дар «Вандидод» (фар. 2 ,банди 6) чанд маротиба чун *аштраи зарнишон* ёд мешавад. Онди маънии *аштра* назари муҳаққикон гуногун аст. *Астаҳ-стаҳс, сипаҳс, сипоҳ маънии қувват, тоҳтан, задан ва ҷазоро* дорад. Бояд таъкид намуд, ки *астаҳс-аштра* дар бисёрии мавридҳо бо *сраушо-чарана* якҷо қорбаст мегардад.

Срауша-чарана дар паҳлавӣ гунаи *сурушо-ҷарном* дошта, номи танбеҳе будааст, ки «хос барои ҳақде аз гуноҳ ва ин даста аз гуноҳон низ сурушо–ҷарном хонда мешавад. Вожа дар асл номи ҷубдастест, ки пешвоёни дин барои танбеҳи гунаҳкорон дар даст мегирифтаанд» (2,249).

«*Астаҳс-аштра*» номи яке аз афзорҳои мучозоти гунаҳкорон будааст. Дармстетер тибқи таҳлили манобеъ бар он меояд, ки он номи як навъ тасма ё тозиёнаест, ки бо вай аспро зада, ба тез тоҳтан маҷбур мекардаанд (Ванд. фар.3, банди 36). Яъне, навъе аз қамчин будааст. Ба маънии сихи аспронӣ низ тарҷума шудааст. Ҷалили Дустхоҳ онди маъниқушоии ин таркиб андеша ронда, навиштааст, ки «...ин таъбир ҳамон аст, ки дар мавриди аштра дар фарғарди дувуми «Вандидод» (Достони Ҷам) низ навиштаанд ва мувофиқ намеояд. Он гуна, ки аз қорбурди ин таркиб дар «Вандидод» (аз фар. 3 ба баъд) бармеояд, равшан аст, ки номи гунае, ки тозиёна ва афзори мучозоту танбеҳи гунаҳкорон будааст ва голибан бо сраушо-чарана ҳамроҳ оварда шуда.

Нюберг аспаҳс-аштра ва сраушо-чаранаро тозиёнаи асп ва тозиёнаи тасмағи маънидод кардааст. Воқеъан ҳам дар банди 36-уми Фаргарди сеюми «Вандидод» омадааст: «Эй додори чахони асту манд! Эй ашаван! Касе ки мурдори мардумон ё сагонро ба хок супорад ва то шаш моҳ аз хок барнаёварад, подафраи гуноҳаш чист?

Ахуро Маздо посух дод: Понсад тозиёна бо аспаҳс-аштра, понсад тозиёна бо сраушо-чарана»(1,436).

Тавре ки маълум гашт ин таркиб аз ду ҷузъи мустақилмаъно (*аштра* ва *аспахс*) ибора сохтааст, воситаи грамматикаш алокаи ҳамроҳист ва аспаҳс сифати аштра, сраушо сифати чарана мебошад.

Дар банди 4-уми фаргарди 18-уми «Вандидод» **аспахс-аштра** бо номи аштра-маирйа низ истифода гаштааст. **Аштра-маирйа** номи дигари *аспахс-аштра* аст. Ин ном танҳо як бор дар «Вандидод» (фар.18, банди 4) ба кор рафтааст ва далели ахамияти оинии ин афзор шуда метавонад.

Агар *аштраро* ба маънои афзор, олат, восита шарҳ додан мумкин бошад, ҷузъи дуввуми он (маирйа) сифат буда, маънояш гунаҳкори сазовори марг аст. Ин таркиб дар «**Авесто**», аз ҷумла «Дрваспа-яшт» (бандҳои 18-22) ба маънои «тозиёнае барои подафра додан ба гунаҳкорон» корбаст гардидааст (1,-598-99).

Бар эзоҳи худи вожаи аштра Ҷалили Дӯстхоҳ менигорад: «Аштра (дар паҳлавӣ аштар) номи яке аз ду афзорест, ки Ахуро Маздо ба Ҷам мелиҳад то ўро дар фармонравой бар мардумон ба кор ояд(1,598).

Дар «Вандидод» (фар.2, банди 6) аз ин ду афзор, ки **аштраи зарнишон** ва **сувраи заррин** ном дорад, ёдрас шудааст. Де Херле, Вулф, Бартоломе *аштраро* сик ё *сикҳои аспронӣ* маънидод кардаанд. Дармстетер онро шамшер тахмин кардааст. Пури Довуд аз он асо ё ҷубдаст маънӣ баровардааст.

Аз эзоҳи Ҷалили Дӯстхоҳ маълум мегардад, ки солҳои охир дар Эрон оиди ин ду афзор пажӯҳиши зиёде ба анҷом расидааст, ки нигоштаҳои доктор Муҳаммади Муқалдам «Достони Ҷам»(4), Мехрдоди Баҳор «Пажӯҳише дар асотири Эрон»(2) ва мақолаи Ш. Ҳидоятӣ «Сувра ва аштра» дар достони Ҷами «Вандидод»(12) аз он ҷумла буда, аксар бар онанд, ки ин калимаи сувраро ро ба маъниҳои афзори ҷазову ҷанг ва созу наво кор мефармудаанд.

Роҷеъ ба хусусиятҳои луғавию маъноии аштра низ ягонафаҳмӣ нест ва муҳаққиқон камтар маъникушое кардаанд. Мехрдоди Баҳор навиштааст: «Дар маридаи вожаи аштра кор ба-д-ин осонӣ нест. Вожаи аштра дар «Авесто» ва паҳлавӣ ба маънии шаллоку тозиёна омадааст. Мумкин аст, ин вожа дар асл ба ду маъно ба кор мерафта бошад. Яке тозиёна ва дигаре адате барои навохтани созе» (2,179). Яъне, М. Баҳор дар *аштра* маънии тозаеро мебинад, ки муродифи сози мусиқист. Шояд тахмини М. Баҳор умуман дуруст бошад, аммо дар «Авесто» ба маънии пешниҳодкардаи ин олим ягон маротибае ба кор нарафтааст ва агар мисоле пайдо мешуд, муҳаққиқ ҳатман бар далели ақидааш меовард. Олимони дигар ба ифодагари чунин маъно будани ин вожа ишорае надоранд.

Мувофиқи таъкиди Мехрдоди Баҳор дар «Ривояти паҳлавӣ» аштра бар радифи корд, найза, шамшер, тир ва гурз чун олати ҳучуму дифоъ ёд шудааст ва ў онро силоҳ номидаасту Ҷалили Дӯстхоҳ бо вай розӣ нест. Вале, бояд қайд кард, ки олатҳо ҳам метавонанд махсусвазифаву муштарақвазифа бошанд. Бинобар он, аштраро танҳо размафзор донистини Ҷалили Дӯстхоҳ он қадар сахҳ наменамояд. Далел он аст, ки ҳам дар «Авесто» ва ҳам дар сарчашмаҳои дигар **сувра ва аштра** нафақат размафзор, балки чун олати асбоби мучозот, тозиёна, фармонравой ва ҳатто дар артиш чун асбоби сози ҳарбӣ барои расонидани бонги хатар ва воҳимаангезиву харосоварӣ ёд шудааст. Барои мо дар айни замон олати мучозот будани он муҳим аст.

Намуди дуоми афзори ҷазо **сраушо-чарана** мебошад. «Сраушо (а) шакли дигари суруш аст. Чарана дар паҳлавӣ чарном хонда шуда, истилоҳи мазкур дар паҳлавӣ шакли сурушочирномро дошта, аз тарафи муфассирон гуногун маънидод гаштааст. Аз ҷумла, Ҷалили Дӯстхоҳ ақида дорад, ки **сраушо-чарана** танбеҳест хос барои ҳадде аз гуноҳ ва ин даста аз гуноҳон низ сурушо-чарном хонда мешаванд.

Дар «Ардавирофнома» (фар.6) омадааст, ки ҳар касе, ки амали савобаш аз гуноҳаш се сурушо-чарном бештар бошад, ба бихишт меравад ва касе, ки аз савобаш гуноҳаш се сурушо-чарана беш бошад, чояш дузах аст.

Пури Довуд ва Раҳим Афифӣ онро нишондиҳандаи вазн, аниқтараш ифодагари вазни сабук донистаанд(1,778). Мехрдоди Баҳор дар «Пажӯҳише дар асотири Эрон»(2) сувраро аз феъли масдариӣ суфтан, сафтан дониста, эҳтимол мекунад, ки аз решаи sav-садо, садо кардан, садо додан, садо баровардан аст. Ў низ бар он аст, ки сувра асбобест ба мисли нафир, карнай.

Бояд тазаккур дод, ки гуногун будани ин афзор яқин аст, зеро Ахуро Маздо чун подафраи гуноҳ аввал бо аспаҳс-аштра ва баъд бо сраушо-чарана тозиёна муқаррар мекунад. Масалан, дар банди 25 омадааст: «Эй додори чахони асту манд! Эй ашаван! Касе, ки ба гуноҳи Авауиришта олуша шавад ва аз додани товони он сар боз занад, подафраи гуноҳаш чист?

Ахуро Маздо посух дод: *Кирдори ӯ кирдори Пешутану аст ва подафраи гуноҳаш дувист тозиёна бо аспаҳс-аштра, шаст тозиёна бо сраушо-чарана аст»* (1,442).

Агар ин ду таркиб мутародиф мебуданд шумораи тозиёнаи аспаҳс-аштра (дусад) ва сраушо-чарана (шаст) фарқ намекард.

Воқеан худи Чалили Дӯстхоҳ хангоми шарҳи истилоҳи аштра, аспаҳс-аштра, сраушо-чарана ибораи «номи яке аз ду афзор»-ро истифода мебарад (1, 587-588; 504-505; 597-598).

Бар шарҳи **сувра** бошад, чунин иддао пеш меорад: «Сувра (дар «Авесто») сувра ё суфро ё суфор ва дар паҳлавӣ *сурогуманд*) номи яке аз ду афзорест, ки Ахуро Маздо ба Чам мелиҳад то бо онҳо бар ҷаҳон фармон биронад. Ин ном дар «Вандидод» (фар.2, банди 4) омада ва бо сифати заррин ҳамроҳ аст»(1,704).

Дар бораи чигунагии ин афзор авестошиносон ақидаи гуногун ронда, онро *хишт*, *тир*, *мӯҳр* (*хотам*) низ тарҷума кардаанд, ки он қадар сахҳ наменамояд. Шахроми Ҳидоятӣ онро афзори овой ба мисли нафир ё говдум пиндошта, илова менамояд, ки **сур**-и арабӣ аз ҳамин вожа пайдо шудааст. Ӯ пайдоиши сувраро (сифра, сифт) аз вожаи ибрии «шуфор» мехисобад. Шуфор асбоби мусикие чун карнай будааст, ки дар замонҳои қадим барои баровардани овози бонгӣ ба кор мебардаанд. Вай ҳамчунин шайпур(шайфур)ро вожаи шаклдигаркардаи **шуфор** медонад.

Бино бар ишораи Чалили Дӯстхоҳ доктор Ҷаводи Барӯманди Саъид дар мақолааш «Ҳофиз ва Ҷоми Чам»(13) ҳатто кӯшидааст, то сувраро бо Ҷоми Чам ва устурлоб айният диҳад(1,04).

Суфтан корвожаест, ки дар гузориши форсӣ «Вандидод» (фар.2) ба кор рафта ва Мехрдоди Баҳор дар бораи он навиштааст: «Феъли суфтан (ба замми син) ва сафтан (ба фатҳи син) ва вожаи сувраро шояд битавон аз решаи *sav* ба маънии садо кардан ва аз овоз додан донист, ки имрӯза вожаи *савтро* ба сурати исми мафбул аз он дар даст дорем» (2, 179).

Размафзори мучозотафзори дигаре, ки дар «Авесто» ёд шудааст, **чаккуш** мебошад.

Чаккуш гунаи чакушаро низ дорад. Чалили Дӯстхоҳ бо вучуди чун размафзор эзоҳ додани вожаи мазкур ишора мекунад, ки «... аз шаклу чигунагии қорбурди он огоҳӣ надорем»(1,271). Аммо дар банди 130-уми кардаи 31-уми «Мехр-яшт» омадааст: «Дар гардунаи Мехри фароҳчарогоҳ ҳазор **чаккуши дутегаи пӯлодини хушсохт** ҳаст, ки ба шитоби нерӯи хаёл партоб шавад ва ба шитоби нерӯи хаёл ба сӯи сари девон парвоз гирад»(1,272). Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чакушро булқа, болқа, путк маънидод кардаанд.(11) Пури Довуд онро муродифи табарзин донистааст(1,740). Эҳтимол меравад, ки он чун асбоби афзори мучозот қорбурд мешудааст. Аз мазмуни ишораҳои «Авесто» маълум, ки он як навъи табарзин аст. Шахси худсарона истифодабурдаи чакуш гирифтори ҷазо мегашт.

Яке аз размафзорҳову мучозотафзорҳои дигар, ки дар қадим истифода мебарданд, **чада** ном дошта, оиди истифодаи он дар банди 131-уми «Мехр-яшт» зикр шудааст. *Чада* маънии кӯба, зарбазанро доштааст(5; 6; 7).

Аз тафсир ва шарҳу эзоҳи Пури Довуд ва Чалили Дӯстхоҳ маълум мегардад, ки *чада* як навъ гурз будааст.

Таҳлили зайл собит мегардонад, ки дар ин асари муқаддас оиди тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти ниёгонамон мисолу мавод метавон пайдо кард, ки то ба имрӯз моҳияташонро гум накардаанд ва вожаи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ аз он ҷумлаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: калимаҳои ифодагари гуногу чазо дар «Авесто»; тобишҳои маъноӣ, истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ.

АДАБИЁТ

1. Авесто. Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дӯстхоҳ. Таҳиягар Муаззами Диловар.- Душанбе: Қонуният, 2001.
2. Баҳор Мехрдод. Пажӯҳише дар асопири Эрон. Пораи нахуст. Интишороти Тус.- Техрон, 1362.
3. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик.- Душанбе, 2005.
4. Муҳаммади Муқаддам. Достони Чам.- Интишороти Анҷумани Эронвич (Эронқада, №4, ҷопи дувум).- Техрон, 1341.
5. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ, ҷ.1.- Душанбе: Адиб, 1994.
6. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотъ, ҷ.2.- Душанбе: Адиб, 2007.
7. Пури Довуд Иброҳим. Фарҳанги Эрони бостон. Бахши нахуст. Интишороти Анҷумани эроншиносӣ.- Техрон, 1386.
8. Расторгуева В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков.- Москва: т.1, 2005.
9. Расторгуева В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков.- Москва: т.2, 2007.
10. Саймуддинов Д. Вожасозии забони форсии миёна.- Душанбе: «Пайванд», 2001.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ.- ҷ.2.- Москва: СЭ, 1969.
12. Ҳидоятӣ Ш. Сувра ва Аштра дар достони Чами «Вандидод»//Пайвасти Нашрияти Анҷумани Фарҳанги Эрони бостон.- Техрон, 1349, №2, с. 14-29.

13. Чаводи Барӯманди Саъид Ҳофиз ва Чоми Чам (Мачмӯаи Ҳофизшиносӣ. Аз интишороти Вазорати Пожии).-Техрон, 1367.
14. Энциклопедияи Советии Тоҷик.-Душанбе: ЭСТ, ҷ 1.

ТЕРМИНЫ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ В «АВЕСТЕ»

Т. С. Шокиров

«Авеста» является базовым источником таджикской юрислингвистики и лингвоюрисистики. Лексико-семантический анализ книги даёт основание считать, что религиозно-правовые слова времён «Авесты» (*меҳрдурӯҷ, подафра, танопухр, огарепта, авауиришта, сувра, аспахс-аштра, аштра-маирйа, чакуш и др.*) служат для определения аспектов юридических терминов раннего периода развития таджикского языка.

TERMS OF CRIME AND PUNALTY OF “AVESTO”

T. S. Shokirov

«Avesto» is main source of tajik law-lingvistik and lingvistik-law. According to the lexico-semantic analyses of the book, it is considered that the religions-law words of the times “Avesto” (*mehrduruch, podafra, tanopuhr, ogarepta, avauirishtha, suvra, aspahs-ashtra, ashtra-mairya, chakush and others*) serve to recognize the points of law terms of the earlier period of the tajik language developing.

ИСТИФОДАИ СИЛСИЛАИ СИНОНИМӢ ДАР АШӢОРИ ТУҒРАЛ

С. Расулов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳаммад Нақибхони Туғрали Аҳрорӣ яке аз чехраҳои намоёни фарҳангу тамаддун ва адабиёти тоҷики интиҳои асри XIX ва ибтидои асри XX маҳсуб меёбад. Ӯ ба сифати шоир, нависанда, хаттот ва донишманди давру замонаш дар байни аҳли илму фарҳанг машҳур буда, аз худ осори хаттии гаронбаҳое ба мо мерос мондааст. Намунаҳои осори шоир аввалин маротиба соли 1916 дар матбааи Когони Бухоро ба сабъи эҳтимоми дӯстону шогирдону ҳаводоронаш зери унвони «Девони Туғрали Аҳрорӣ» мунташир гардидаанд. Девони мазкур мачмӯаи мукамалтарини эҷодиёти Туғрал буда, паиҳам 303 ғазал (5634 мисраъ), 1 мустазод (32 мисраъ), 9 мухаммас (305 мисраъ), 3 мусаддас (132 мисраъ), 1 тарҷеъбанд (66 мисраъ), 8 қасида (570 мисраъ), «Фирокнома» (112 мисраъ), шеърҳои барои судурволии вилояти Кеш (10 мисраъ), «Соқинома» (136 мисраъ), «Тасдиқот» (196 мисраъ), ду қитъаи таърих (36 мисраъ) ва маснавиҳо дар хусуси таъби девонаш (106 мисраъ), яъне ҷамъулаи 7335 мисраъ аз осори манзуми суҳанварро фароҳам овардааст (10,19). Ба таври умумӣ, осори бокимондаву дастраси Нақибхони Туғрал дар қолаби маснавӣ, қасида, ғазал, мусаммат, рубоӣ ва фард эҷод шудаанд. Ӯ дар ашъораш тамоми мазмуну мавзӯҳои анъанавии фалсафии ахлоқӣ ва ишқиву иҷтимоиро, аз ҷумлаи шикоят аз ҳаҷру васли ёру зулму ташвиши рӯзгор, сарзаниши «дунёи дун»-у эътирофи «қисмати азали», арзиши олами фанову бақо, умеду ноумедӣ, вайронии соҳти замону бесомонии даврон, ғафлати мардуму худсарии сармоядорон, беҳирадиву ноқасии соҳиб-мансабон, сафои дӯстиву сидқи бародарӣ, хусни табиату наҳвати ҷаман, лутфи ҳаққу бедодии фалак ва амсоли онҳоро ба риштаи таҳрир кашида, одамонро барои ғанимат донишмандии зиндагиву баҳравар гаштан аз неъматҳои моддӣ, дӯст доштану ишқ варзидан, мард будану саховат кардан ҳам даъват менамояд (10, 20). Бояд гуфт, ки ашъори лирикии Туғрал молмоли санъатҳои дилнишини лафзиву маънавӣ, забону тарзи баёншон суфтаву содаву раван, мантиқашон қавӣ, қофияву радиқашон солим буда, гоҳо дурдонаҳои лирикаӣ шифоҳои халқиро ба хотир меоранд. Дар асоси ин гуфтаҳо мо тасмим гирифтаем, ки дар доираи ин мақола назари иҷмолӣ ба хусусиятҳои забони ашъори шоир намуда, бахусус қисмати силсилаи муродифиро мавриди таҳлил қарор бидеҳем.

Мусаллам аст, ки забони адабии тоҷик аз қабатҳои мухталифи луғавӣ иборат буда, яке аз он қабатҳоро муродифот ё синонимҳо фаро мегиранд. Мувофиқи фармудаи муҳаққиқон «синонимҳо калимаҳои шаклан гуногуну мазмунан ба ҳам хеле наздиканд. Синонимҳо яке аз воситаҳои бойшавии таркиби луғавӣ забон ва инкишофи нутқ буда, дорой хусусиятҳои гуногуну услубианд.

Манбаъҳои пайдоиши синонимҳо дар забон, аз рӯи тақдир забоншиносон, чунинанд:

а) калимасозӣ;

б) ворид шудани калимаҳо аз забони гуфтугӯӣ ва шеваҳо;

- в) иқтибоси калимаҳо аз забонҳои дигар;
г) эвфемизмҳо.

Синонимҳо вобаста ба ифодаи маъно гуногун мешаванд. Онҳо ашё (предмет), аломат, амал, ҳолат, замон, маконро метавонанд ифода кунанд, яъне мувофиқи ифодаи маъно синонимҳо ба гурӯҳҳо ва зергурӯҳҳои зиёди семантикӣ ҷудо мешаванд» (4,86).

Ҳоло чанд мисол аз ашъори Туғрал меоварем ва онҳоро вобаста ба маънову мӯҳтавои таҳлилу баррасӣ менамоем:

1. ишқ – муҳаббат – ошноӣ.

*Агар дар ишқи ту бо ман кунад зӯрозмоиҳо!
Биҳамдуллаҳ, ки бо даъри муҳаббат муршидам, Туғрал. (29)[1]*

*Дар тариқи ишқ аз саъйи тараб ғофил мабош,
Мавҷ бо ин ҷаҳд охир домани дарё гирифт! (69)*

*Агар ин аст бо ҳубони олам ошноӣҳо,
Тавон кардан чунай фарёд аз дасти ҷудоӣҳо. (29)*

Дар ин мисолҳо силсилаи синонимии ишқ – муҳаббат – ошноӣ аз эҷодиёти шоир Туғрал оварда шудааст, ки аз такрори калима худдорӣ кардани муаллифро ифода мекунад. Аз байни ин вожаҳои синонимӣ ошноӣ мансуби забони тоҷикӣ буда, вожаҳои синонимии муҳаббат, ишқ мутааллиқи забони арабианд.

2. гиристан – нолидан:

*Лаби соғар намеояд ба ҳам аз хандаи соқӣ,
Бигиряд зор шамъи маҷлис аз нолидани мино. (31)*

Гуфтан лозим аст, ки вожаҳои гиристан ва нолидан тобишҳои маъноӣ доранд (гиристан тобиши маъноӣ ва нолидан тобиши маъноии махсусро молиқ аст), ки шахс пас аз ба ягон маҳрумӣ гирифтӣ шудан даст ба нолидан мезанад.

3. ашқ – сиришқ – оби дида:

*Нагардад гавҳаре ҳамсанги мизони сиришқи ман,
Ки аз ёқут мебошад гаронӣ ашқи гулгунро. (36)*

*Ба ёди ҷилваи сарви сахӣ аз ҷист афғонат?!
Зи оби дида ҷорӣ соз оби гулшан, эй кумрӣ! (300)*

Дар ин гурӯҳи силсилаи синонимӣ, ки барои исботи андеша аз эҷодиёти Туғрал мисолҳо оварда шуданд, вожаи бегона ба назар намерасад ва ҳамаи ин силсилаи синонимҳо мутааллиқи забони тоҷикӣ мебошанд ва шоир онҳоро дар ҷойи худ ва бо тобишҳои хоси маъноияшон истифода намудааст.

4. рӯй – руҳсор – рух:

*То зи акси хеш кардӣ сарфароз ойинаро,
Бошад андар рӯйи ту рӯйи ниёз ойинаро. (32)*

*Дида шуд то маҳраи наззори руҳсори ту,
Ҳайрати мо кард, охир, турктоз ойнаро. (32)*

*Ҳар кас, ки руҳи ту дид, чоно,
Ошиқ ба тугашт он замоно(32).*

Мусаллам аст, ки барои ифодаи узви инсон дар забони тоҷикӣ вожаҳои зиёде корбаст мегарданд ва вожаи рӯй низ ба ҳамин гурӯҳ шомил буда, силсилаи синонимҳояш, ки дар боло бо мисолҳояш овардем, барои тобишҳои гуногуни забонӣ аз тарафи гуянда ифода мегардад. Дар ашъори Туғрал низ ҳамин меъёр дида мешавад.

5. акс – сураг:

*Шарбати лаълат халал дар шаққаристон карду рафт,
Акси рухсори ту сад ойина хайрон карду рафт. (263)*

*Он қадар фаҳмидаам аз сурати таҳқиқи дил,
Дар ҳақиқат, нест оини маҷоз ойинаро! (32)*

6. равшан сохтан – соф будан:

*Аз сучуди чабха равшан соз қалби хештан,
Як ҷаҳон дил соф бошад аз намоз ойинаро! (32)*

Аз ин мисолҳои ифодагари силсилаи синонимӣ ин вожаҳо (равшан сохтан - соф будан) тоҷикӣ мебошанд ва дар ашъори шоир барои ифодаи саҳеҳӣ, равшанӣ ва таъмини қувваю таъсири бадеӣ корбаст гардидаанд.

7. чашм - дида:

*Агар ба гӯшаи чашме назар кунӣ моро,
Ба як нигоҳ кунӣ сайди хеш дилҳоро. (33)*

*То нишастам ба раҳат баҳри таманнои висол,
Дида вақфи ту намудам шабу рӯзу маҳу сол. (281)*

Ин силсилаи синонимҳо тоҷикӣ мебошанд.

8. қалам – килк – ҳома:

*Қалам аз баҳри таҳрират зи ҷуби дор мебояд,
Ки то бинвисӣ шарҳи қиссаҳои хуни мансурам. (207)*

*Баъд аз ин килки адаб аз ҷуби сунбул мекунам,
Зулфи ӯ то гашт сармашқи парешонӣ маро. (34)*

*Дар ҷайби фикр хилвати ҳастӣ гузидаем,
Бошад забони ҳома кунун тарҷумони мо. (54)*

Дар ашъори рангину баландмазмунӣ Нақибхони Туғрал аз ин силсилаи синонимҳо вожаи килк бештар мавриди истифода қарор гирифтааст.

9. қисват – чома – либос – пероҳан:

*Бас бувад пероҳани мо қисвати хоки дараш,
Ҷомае ҳар дам зи урғонӣ ба бар дорем мо. (37)*

*Набошад либосе дар бари ман ғайри урғонӣ,
Надорам қисвати дигар, зи олам чашм меғӯшам. (201)*

*Ошиқонро пероҳан чун гул бувад нангу вафо,
Ҷамҷу сарвам, қисвати тан гашт урғонӣ маро! (35)*

Аз ин гурӯҳи силсилаи синонимӣ чома, либос ва пероҳан мутааллиқи забони тоҷикӣ ва вожаи қисват арабӣ буда, барои ифодаи номи ашё меояд. Шоир барои аз такрори калима худдорӣ намудан ин вожаҳоро чун силсилаи синонимӣ дар ашъораш истифода намудааст.

10. теғ – шамшер – ҳанҷар:

*Пешкаш дар печи абруяш саре овардаам,
Кай бувад қалре ба назди теғи ӯ чони маро?! (54)*

*Мадди эҳсон аст абруи хами пайвасти ӯ,
Тухфа бошад печи шамшери вай акнун чони мо. (52)*

*Дар ғами ӯ аз вучудам устухоне беш нест,
Кунд созад чисми ман сад ханчари Баҳромро! (48)*

Маълум аст, ки дар луғату фарҳангҳои тафсири, аз ҷумла дар «Луғати нимтафсилии забони адабии тоҷик»-и устод Айни силсилаи синонимии вожаҳои теғ, шамшер ва ханҷар чунин шарҳу эзоҳ ёфтаанд: теғ- 1. шамшер; 2. поқу; 3. шонаи бофандагон аст, ки тори чизи бофтани аз даруни он мегузарад.(1; 392); шамшер - теғест дароз ва қач, ки дар ҷангҳо қор ояд(маънии таркибии калима «нохуни шер», ё «думи шер» гуфтагӣ аст, ки дар ҳақиқат шакли ин теғ ба нохун ва думи шер монандӣ дорад(1, 456)); ханҷар - теғирости борики дудам (1, 427).

Ин силсилаи синонимӣ барои ифодаи олоти ҷангӣ ва тимсоли ҷавонмардӣ истифода мешаванд ва вожаи шамшер нисбат ба дигар вожаҳои силсилаи синонимӣ доираи васеи истифодаро дорост, ки дар ашъори Туғрал бештар дучор мешавад. Аз ин силсилаи синонимии вожаҳо калимаи теғ сарсилсила махсуб меёбад ва дигар вожаҳо барои ифодаи мафҳуми олоти ҷангӣ барои гуруҳҳои гуногуни одамони ҷангӣ (ҷанговарон) дар гузашта истифода мешуданд.

11. май – бода – шароб:

*Чомро заврақи ями май кун,
Лангари сабр аз қарор гузашт. (70)*

*Соқие, бода дех, баҳор гузашт,
Равнақи айши рӯзгор гузашт! (70)*

*Мебарад лаъли лаби ӯ нашъа аз мавҷи шароб,
Мекашад домони зулфаш аз гиребони гулоб. (63)*

Дар ин мисолҳо бода ва шароб синоними май мебошанд. Дар ашъори шоир Туғрал вожаҳои бода ва май бештар ба назар мерасанд ва доираи истеъмоли вожаи шароб маҳдуд аст.

Ғайр аз ин, дар ашъори Туғрал синоними сифати ашӯҳо низ зиёд дида мешавад. Чунончи, барои ифодаи мафҳуми хунармандӣ, суҳанварӣ ҷандин вожаҳо, ба қор бурда шудаанд, ки ба санъати баланди шоирӣ молик будани Туғралро ифода мекунанд:

12. ширинсухан - рангинсухан - шак(қ)аррез:

*Рашк барад аз ҳасад тӯтии Ҳиндустон,
Туғрали ширинсухан аз шакарестони кист?! (73)*

*Бод туро офарин, Туғрали рангинсухан,
Булбули гуё туй гулшани ашъорро! (41)*

*Туғрал, шуда то тӯтии таъби ту шакаррез,
Дар мадҳи забони ту забони ҳама лол аст. (86)*

Ҳамин тариқ, дар ашъори Нақибхони Туғрал ифодаву истифодаи хусусияти синонимии калимаҳо хеле хуб риоя карда шудааст. Барои ифодаи як мафҳум якҷанд калима-синонимҳо оварда мешаванд ва ҳар кадоми онҳо тобишҳои маъноӣ ва хусусиятҳои услубии ба худ хосеро низ доранд. Умуман, дар ашъори Туғрал синонимҳо ниҳоят бисёранд, ки мо барои мисол ҷанде аз онҳоро таҳлил кардем. Дар натиҷа маълум гардид, ки синонимҳои калимаҳои ифодакунандаи нозуқиҳои семантикӣ ва услубианд. Онҳо умумият ва фарқи калимаҳоро хеле равшан ифода менамоянд. Шоир вобаста ба мавқеи истеъмом калимаҳоро ба қор мебарад, ки барои ифодаи маъноҳои баланд ва фикрҳои олии мувофиқанд. Ҳамин ҳолат силсилаҳои синонимии қалам – қилқ – хома; чашм – дида; чома - перохан - либос ва монанди инҳоро аз ҷиҳати маъно ба ҳам мувофиқ ва синоним гардонидаст. Хусусияти дигари синонимҳо дар ашъори шоир Туғрал дар он аст, ки аксари калимаҳои синонимшаванда ҷуфт меоянд. Аммо ҷуфт омадани калимаҳои синонимӣ такрори фикр набуда, балки барои муайян ва равшан ифода намудани маъно мебошад ва ин ҳолат бештар дар матн равшану дақиқ эҳсос карда мешавад.

КАЛИДВОЖАҲО: силсилаи синонимӣ дар ашъори Туғрал, қолаби маснавӣ, хусусиятҳои синонимии калимаҳо..

АДАБИЁТ

1. Туграл, Гиёҳи меҳр – Душанбе, Ирфон 1986, - 352 с. - Минбаъд дар қавсайн саҳифаи хамин асар оварда мешавад.
2. Айни С. Куллиёт. Ҷилди 12. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 564 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1.-Душанбе: Ирфон, 1973. – с. 17-87.
4. Каримов Ш. Семантикаи воҳидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз. – Душанбе, 1993. – 146 с.
5. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 2003. – 490 с.
6. Мачидов Х, Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе, 2007. – 242 с.
7. Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1962. – 157 с.
8. Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 272 с.
9. Муҳаммадиев М. ва диг. Лексикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1997. – 197 с.
10. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикии «Шоҳнома». – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. 138 с.
11. Пулодов А., Раҳмонов А. Шамъи маҳфили шеър. – Гиёҳи меҳр. – Душанбе: Ирфон, 1986. – с. 3-28.
12. Саломов М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе, 2001. – 138 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИНОНИМИЧЕСКОГО РЯДА В ПОЭЗИИ ТУГРАЛА

С. Расулов

В данной статье анализируется использование синонимического ряда в поэзии Накибхона Туграла. В его поэзии обозначение и применение синонимического ряда слов соблюдается очень хорошо. Для обозначения одного понятия им используются несколько слов - синонимов.

THE USING OF SENONYMS GROUPES IN THE POEMS OF TUGRALA

S. Rasulov

The article considers about the using of synonyms groups in the poems of Tugrala. In his poems the marking and employment of synonyms words are keeping very well. For the marking of one comprehension is using several words of synonyms.

К ВОПРОСУ ОБ ИНХОАТИВНЫХ АНАЛИТИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ С СЕМОЙ НАЧИНАТЕЛЬНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

И.Ю. Нематова

Российско-Таджикский (славянский) университет

Аналитические способы выражения начинательности были рассмотрены лингвистами, как с грамматической, так и семантической точки зрения. Однако, существует ряд расхождений во взглядах учёных на понятие начинательности в русском и английском языках. Прежде всего, данные расхождения основываются на том, что в русском языке понятие начинательности отождествляется с категорией вида и, соответственно, её рассмотрение происходит либо с точки зрения способов действия, либо с позиции способов действия.[4, 89] Но, принимая во внимание разносистемность сопоставляемых языков, необходимо учитывать и тот факт, что в английском языке грамматическая категория вида не включает в себя понятие совершенности/несовершенности, что делает невозможным изучение английских глаголов с этой позиции. Начинательность в английском языке соотносится только с понятием начального этапа того или иного действия и представлена основными аналитическими конструкциями, такими как: *begin+неличная форма глагола, commence + неличная форма глагола, start + неличная форма глагола.*

Мы проведём анализ аналитических конструкций с глаголами *begin, commence* и *start* в рамках одной статьи с целью выявления различий между идентичными, на первый взгляд, сочетаниями.

Прежде всего, на наш взгляд, следует выявить стилистические различия этих глаголов, поскольку именно в этом кроется причина большей части случаев невозможности их взаимозаменяемости. Глагол *begin*, в силу своих употребительных способностей, является стилистически нейтральным глаголом, поскольку он относится не к какому-то одному речевому стилю, а весьма наглядно представлен как в книжно-литературной, так и разговорной речи. Более близким синонимом глагола *begin* следует считать глагол *commence*, сфера употребления которого сводится только к произведениям художественной литературы, описывающим жизнь и уклад элитарного высшего общества, и официальной протокольной документации. Это обусловлено, главным образом, этимологией данного глагола, поскольку глагол *commence* вошёл в английский язык в период норманнского господства и был присущ придворной речи и сфере деятельности дворян.

Сохранившись в языке, он закрепился как глагол сугубо книжного стиля. Отличительной особенностью глагола start является его преимущественное употребление в разговорной речи, хотя данный глагол имеет тенденцию к более частому употреблению в художественной литературе, в особенности в американском варианте английского языка. Кроме того, start имеет и семантическое отличие, так как при выражении начала действия или состояния он придаёт дополнительное значение дальнейшего развития начатого процесса в течение определённого промежутка времени.[3, 106]

Например: Bauman, who had long supplied them before illness and trouble began, knew that they told the truth (Dreiser Th. “Jennie Gerhardt”, 26). –Бауман, снабжавший их долгое время до того, как начались болезни и затруднения, знал, что они говорят правду. The speech awoke an echo in all hearts, voicing, as it did, the worship of strong men, the movement against generosity, which had at that time already commenced among the saner members of the community (Galsworthy J. “The man of property”, 198). –Речь нашла отклик в сердцах присутствующих – в ней звучал культ солидного человека, протест против великодушной щедрости, уже возникавшей в те времена у здравых умов общества. Next week the war starts again (Hemingway E.A. “A Farewell to arms”, 13). –На следующей неделе снова начнётся война.

Как известно, доминанта синонимического ряда может выступать вместо любого из членов данного ряда. Но на приведённых примерах мы можем наглядно увидеть различия между глаголами begin, commence и start и невозможность их взаимозаменяемости без внесения стилистических и семантических изменений. Например, если произвести замену (во втором примере) commence на begin, то утрачивается возвышенность стиля, так тщательно создаваемая автором, а при замене start на begin (в третьем предложении) утрачивается убеждённость говорящего в том, что война не только начнётся, но и затянется на долгое время.

Также данные глаголы отличаются своей сочетательной способностью. Как всем известно, начинательные глаголы способны употребляться с неличной формой глагола (инфинитивом или герундием) либо с существительным.

Таблица №1 Сочетательная способность глаголов begin, commence, start

	<u>Begin</u>	<u>commence</u>	<u>start</u>
инфинитив	76.7%	57.14%	46.7%
герундий	20.6%	42.86%	42.2%
существительное	2.7%	—	11.1%

Как видно из таблицы, все три глагола обладают способностью сочетаться с инфинитивом, что происходит значительно чаще, чем употребление с герундием или существительным. Выбор второго элемента конструкции во многом зависит от семантического значения, выражаемого сочетанием. Рассмотрим случаи употребления каждого из компонентов более детально.

Выбор употребления в качестве второго элемента конструкции инфинитива или герундия обуславливается выражаемыми ими значениями. Инфинитив, в силу своей природы, выражает абстрактное значение; обозначая действие, он не указывает на его дальнейшее развитие. Герундий, напротив, обозначая более конкретное значение, выражает действие, указывая на его длительность и процессуальность. Но необходимо отметить, что при сочетании глагола start с инфинитивом (в особенности глаголов движения), последний принимает значение движения и длительности.

Например: There was none in sight and he started to walk in direction of the Park (Maugham W.S. “The theatre”, 211). –В поле зрения не было никого, и он пошёл в направлении парка.

Подобное воздействие происходит и при сочетании глагола begin с герундием. Но в отличие от конструкции start + infinitive здесь имеет место обратное воздействие, т.е. длительность, выражаемая герундием, передаётся не только глаголу begin, но и конструкции в целом [1, 244].

Например: Aunt Hester stole out, and Aunt Juley began moving about, doing “what was necessary”, so that twice she knocked against something (Galsworthy J. “The man of property”, 141). –Вскоре тётя Эстер вышла, а тётя Джулии принялась ходить по комнате, “приводя всё в порядок”, и дважды налетела на мебель.

Употребление инфинитива или герундия с глаголом commence в точности соответствует их употреблению в сочетаниях с глаголом begin в пределах художественной прозы.

Например: She commenced to cry and put the paper in her apron pocket (Hemingway E.A. “A Farewell to arms”, 63). –Она заплакала и положила письмо в карман фартука. atherine turned on all the lights and commenced unpacking (Hemingway E.A. “A Farewell to arms”, 218). –Катрин включила свет и начала распаковывать вещи.

Что касается сочетания двух элементов, выражающих процессуальность, т.е. глагола start и герундия, то подобные конструкции выражают не только начало длительного действия, но и интенсивность его протекания.

Например: “Well, he doesn’t want to see you, and if you **start making** a disturbance I’ll call the police” (Maugham W.S. “The Kite // Classic English short stories”, 27). – “Он не хочет тебя видеть, а если ты станешь создавать проблемы, я вызову полицию”.

Следует также заметить, что инфинитив в функции второго элемента начинательной конструкции может употребляться в страдательном залоге [2, 245]. Исходя из анализа выборки, мы приходим к выводу, что страдательный инфинитив свойственен только сочетаниям с глаголом **begin**.

Например: But he **began to be bored** (Galsworthy J. “The man of property”, 324). – Но его уже одолевала скука.

Кроме того, инфинитив, являясь вторым компонентом конструкции с глаголом **begin**, может быть выражен составным именным сказуемым, что широко употребляется для передачи начала длительного состояния.

Например: It **began to get dark** as they went down into a deep valley with the river at the bottom (Tolkien J.R.R. “The Hobbit”, 48). – Начало темнеть, когда они спустились в низовье долины, в конце которой была река. In September the first cool nights came, then the days were cool and leaves on the trees in the park **began to turn colour** and we knew the summer was gone (Hemingway E.A. “A Farewell to arms”, 129). – В сентябре настали первые холодные ночи, затем и дни стали холодными, и листья на деревьях в парке начали менять цвет, и мы знали, что лето закончилось.

При употреблении сочетания **begin/start** с неличной формой глагола в функции второго компонента сложного глагольного модального сказуемого, начинательный глагол может сочетаться только с инфинитивом [1, 244].

Например: “I’m afraid we **have to start to go**” (Hemingway E.A. “A Farewell to arms”, 114). – “Я боюсь, мы должны отправиться”.

Это правило не имеет силы, если модальный глагол употребляется в отрицательной форме.

Например: They **couldn’t start** him **breathing** (Hemingway E.A. “A Farewell to arms”, 232). – Они не смогли заставить его дышать.

Ещё одной особенностью сочетания глагола **begin** и инфинитива (а именно to say) является склонность к эллипсированию, при употреблении в прямой речи.

Например: “Your mother-in-law’s in bed”, he **began**, hoping at once to enlist her sympathy (Dreiser Th. “Jennie Gerhardt”, 272). – “Ваша свекровь лежит”, начал Джемс, рассчитывая сразу же завоевать её сочувствие.

Только инфинитив (а не герундий) употребляется, если первый компонент конструкции сам выражен формой Continuous x3, 128].

Например: It was **starting to rain** (Hemingway E.A. “A Farewell to arms”, 136). – Опять начинался дождь. She **was beginning to see** things as clearly as he did (Galsworthy J. “The man of property”, 240). – Она начала понимать происходящее также ясно, как он.

Если второй компонент начинательной конструкции выражен переходным глаголом, то он зачастую имеет прямое дополнение, несмотря на абстрактность или конкретность выражаемого значения.

Например: She got up and **started tidying the place** (Maugham W.S. “The theatre”, 148). – Она встала и начала приводить в порядок комнату. But on Thursday evening at his lonely dinner he **began to count the hours**; sixty-five till he would go down to meet her again in the little coppice... (Dreiser Th. “Jennie Gerhardt”, 412) – Но в четверг, сидя один за столом, он начал считать часы; шестьдесят пять до того, как он снова будет встречать её в роще...

Менее распространённым, по сравнению с употреблением неличных форм глагола в качестве второго компонента начинательных конструкций, являются сочетания с существительными, которые могут быть как отглагольными, так и именными. Опираясь на анализ выборки, следует заметить, что глагол **commence** не склонен к употреблению с именем существительным, данная черта в сочетательной способности присуща только глаголам **begin** и **start**.

Рассмотренные нами аналитические конструкции употребляются, главным образом, в изъявительном наклонении в повествовательных утвердительных предложениях. Значительно реже встречаются случаи употребления данных сочетаний в отрицательных предложениях, где сама конструкция сохраняет утвердительное значение. Кроме того, данный тип сочетаний имеет способность употребляться в вопросительных предложениях.

Например: **Was he beginning to realize** it? (Dreiser Th. “Jennie Gerhardt”, 256) – Начал ли он осознавать это?

Также допустимо употребление начинательных конструкций в повелительном наклонении, как в утвердительной, так и отрицательной форме.

Например: Hold on! **Don't start shouting** at him!(Dreiser Th. "Jennie Gerhardt", 213) –Держи себя в руках! **Не начинай кричать** на него!

Семантическая сочетаемость глаголов *begin*, *commence*, *start* с неличными формами глагола представлена весьма широким спектром семантических групп.

Таблица 2. Семантическая сочетаемость вспомогательных глаголов *begin*, *commence*, *start*, образующих начинательное значение (%)

	Begin	commence	start
действие	21.92	85.71	25.80
состояние	17.54	—	9.67
умственная деятельность	14.03	—	6.45
речь	14.19	—	12.90
внешнее проявление эмоционального состояния	12.28	14.29	6.45
чувственное восприятие	13.15	—	—
природные явления	—	—	12.90
движение	6.14	—	25.80

Таким образом, следует, что глаголы *begin*, *commence*, *start* значительно чаще сочетаются с неличными формами глаголов, выражающих действие (do, pick, build, dress, play, act и т.д.).

Например: I **commenced to reload** the empty clip (Hemingway E.A. "A Farewell to arms", 173). –Я начал перезаряжать пустую обойму. She **started to undress** (Maugham W.S. "The theatre", 220). –Она начала раздеваться. He rose, and going to the cabinet, **began** methodically **stocking** his cigar-case from a bundle fresh in (Galsworthy J. "The man of property", 63). –Старый Джолион поднялся и, подойдя к шкапулке, размеренными движениями **стал наполнять** свой портсигар из только что присланной пачки.

Глагол *start* с той же частотностью употребления сочетается с глаголами движения, что обусловлено внутренней семантикой данного глагола. Кроме того, нами не были зафиксированы случаи употребления данного глагола с глаголами чувственного восприятия (to feel, to see и т.д.), а глагола *begin* –с глаголами, обозначающими природные процессы (to drizzle, to rain, to blow и т.п.). Сочетаемость глаголов *begin* и *start* с остальными семантическими группами распределяется практически равномерно. Глагол *commence*, как видно из таблицы №2, имеет достаточно узкую сочетательную способность, что объясняется, прежде всего, стилистической ограниченностью, и как следствие низкой частотностью употребления.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: инхоативные аналитические конструкции, способы выражения начинательности в английском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балин Б.М. Понятие линейного аспектологического поля // Проблемы германской филологии. Рига, 1968. с. 14-20.
2. Бархударов Л.С., Шгелинг Д.А. Грамматика английского языка, М.: Высш. шк., 1973. -423с.
3. Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. Теоретический курс грамматики. М., 1956. -328с.
4. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. М.: МГУ, 1968. -309с.
5. Dreiser Th. Jennie Gerhardt. Moscow, Progress, 1972. -358p.
6. Galsworthy J. The man of property. Moscow, Progress, 1973. -383p.
7. Hemingway E.A. A Farewell to arms. New York, Granada, 2000. -340p.
8. Maugham W.S. The theatre. Moscow, Manager, 2005. -304p.
9. Maugham W.S. The Kite // Classic English short stories. Oxford, Oxford University Press, p. 1-33.
10. Tolkien J.R.R. The Hobbit. Harper Collins Publishers, -367p.

РОЧЕЪ БА СОЗМОНҲОИ ИНХОАТИВИ БО МАЪНОҲОИ ИБТИДОӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

И.Ю. Немагова

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба воситаҳои таҳлили инхоативии забони англисӣ сухан меравад. Муаллифи мақола феълҳои роҷеъ инхоативӣ ва воситаҳои маъноии онҳо, алоқаҳои синтаксисӣ ва чандомади ифодашавии онҳоро таҳти таҳлил қарор додаст.

TO THE QUESTION OF INCHOATIVE ANALYTICAL CONSTRUCTIONS WITH THE MEANING OF BEGINNING IN ENGLISH LANGUAGE

I. Y. Nematova

The most widespread means of expression of inchoative meaning of beginning in English language are considered in the given article. In the article the author analyses the most widely-used verbs of beginning, their semantic combining ability, syntactical links and frequency of their usage. Analytical constructions with the verbs *begin*, *commence* and *start* widely represent functional and semantic peculiarities of inchoative analytical constructions with the meaning of beginning of the action. Consequently, the scrutiny of the given inchoative combinations is conducive to studying of all inchoative constructions both with the meaning of beginning and meanings of partial action, gradualness and compl.

ВЫРАЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ ЕДИНИЧНОСТИ В СУБСТАНТИВИРОВАННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Л.Ш. Малькина

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Самым открытым классом, вовлекающим в свой состав слова других частей речи, является существительное.

По-видимому, в связи с этим считают целесообразным группировать под общим названием substantive все слова, способные выполнять в предложении ту роль, которую обычно выполняет существительное, а некоторые другие грамматисты находят возможным объединять всю именную систему в группу substantives. По мнению Дж.Р. Айкен, любое слово английского языка потенциально является существительным. О способности других частей речи при определённых условиях становиться существительными говорит Гулд Браун и многие другие грамматисты. [1, 44, 203]

Наиболее показательным в отношении перехода в существительные в современном английском языке можно считать прилагательное, т.к. многие прилагательные, по аналогии с существительными, развили в себе указатели множественности. [1, 44, 203]

Данная статья целиком посвящена вопросу передачи количественных отношений в данной группе слов.

Известно, что в случае субстантивации прилагательные теряют значение признака в том его качестве, в каком он выступает в истинном прилагательном. Данный признак начинает проявлять себя как субстанция. Такое изменение в семантике требует соответствующих изменений в грамматическом оформлении субстантивов.

Лингвистические исследования, проведённые в этой области, показали, что грамматическое оформление последних зависит от того, является ли субстантивация полной или частичной.

Процесс полного перехода прилагательного в существительное сопровождается приобретением им всех характеристик существительного (неопределённый артикль, флексии множественного числа и притяжательного падежа, функциональная значимость и позиция), в том числе полной парадигматической оформленности данных слов грамматическими формантами существительного. Те прилагательные, которые подвергаются частичной субстантивации, приобретают лишь некоторые характерные черты последнего.

Как существительное, так и прилагательное относятся к именной системе лексем, объединённых общим значением статичности. [1, 20, 204] Но это значение статичности не нивелирует все слова именной системы вследствие его зависимости от понятия числа. Пронизывая всю именную систему лексем, понятие числа вступает во взаимодействие с доминантным значением константы каждой отдельной части речи этой системы. [1, 20, 204] В связи с тем, что доминантным значением константы существительного является значение предметности, его парадигма образуется путём взаимодействия значения числа со значением предметности. Признак, как доминантное значение константы прилагательного, по-другому вступает во взаимодействие со значением числа. Количественные градации в цвете, размере, громкости и т.д. не зависят от количества сложенных вместе объектов, обладающих данным качеством. Для прилагательного свойственно передавать лишь те отношения, которые не выходят за пределы какого-то определённого качества, и носят в нем характер количественного нагнетания, измеряемого то ли степенями сравнения, то ли сочетанием с интенсификаторами. Например: nice-the nicer-the nicest; rather nice, very nice, extremely nice. [1, 56, 108]

Как же передают количественные отношения субстантивированные прилагательные?

Кроме полной парадигматической оформленности, субстантиванты получают также возможность вступать в свойственную всем исчисляемым существительным оппозицию «один-больше, чем один».

Если в предложении *He was too old to be a liberal, had long ceased to believe in the political doctrine of his Cluif.*(3. 15. 27) субстантивированное прилагательное стоит в единственном числе, то его противоположностью по числу является *likes* так же, как противоположностью по числу субстантиванту *native* – *Born a native* of southern Ohio, he had been raised and educated there (3. 13.33) - его множественное число *natives* (e.g. among natives), *individual-individuals*, e.g. That important **individual** felt very kindly toward mother and daughter.(3. 13. 344) How it was done, those comfortable **individuals**, who frequently discuss the social aspects of poverty, might well trouble to inform themselves.(3. 13.335)

Приведём ещё несколько примеров:

“Who”, asked Dinny suddenly, "was that young man, "

“Tony Croom? Oh. He was on a tea plantation, but they closed down".

“Peasant?”

“Rather a **dear**".(3. 16. 13)

The old **dears** walked out in the middle of Act Two.(3. 11. 58)

I looked at the far corner, of the room and saw the poster. THE NEATEST NAUTICEST NUDES IN SHOW BUSINESS.(3.11.139)

The halves of the **uppers** came pilling steadily down.(3. 12.28)

Эти и многие другие субстантиванты от прилагательных в положительной степени, давая названия человеческим существам по какому-либо признаку, могут относиться как к единичному индивиду, так и к группе их.

Таким образом, можно говорить об однозначном выражении количественных отношений субстантивантами, обозначающими людей:

а) членов определённой политической партии: **a Radical**-Radicals, **a Conservative** - Conservatives, etc;

б) сторонников религиозного направления: **a Catholic**-Catholics, **a Lutheran**- Lutherans, **a Christian**-Christians, etc;

в) обладающих определёнными качествами характера: **a dear**-dears, или внешности **a pretty**-pretties;

г) находящихся в определенных отношениях с законами государства: **a political**- politicals, **a detective** - detectives, **a criminal** - criminals.

Однозначное выражение количественных отношений с противопоставлением единичности-множественности характерно также для:

1) технических терминов типа *locomotive*, *automatic*, etc;

2) названий периодических изданий: *daily*, *weekly*, *monthly*, *fortnightly*, *bimonthly*, *quarterly*, etc;

3) лингвистических терминов: *attributive*, *cardinal*, *ordinal*, *comparative*, *plosive*, *affricate*, *initial*, *capital*, etc.

Наряду с этими субстантивантами следует назвать и некоторые образования слэнга, которым свойственен тот же способ передачи количественных отношений: *stiff*-There is **a stiff** outside (3. 13. 342) - мертвец *a soft* = an idiot, *a jolly* - солдат морской пехоты, *a casual* - бродяга, *a hippy* – официантка.[1, 56, 118]

Характерно, что количественная конкретизация всех этих субстантивантов осуществляется теми же средствами, что и у истинно существительных (имеются в виду числительные и слова количественного ряда).

Заслуживает внимания особая группа субстантивантов, которые отличаются от предыдущих тем, что у них нет такого противопоставления по числу, которое имеется в выше рассматриваемых словах. Речь идёт о неодушевлённых предметах типа *the good*, *the bad* в значении «всё хорошее», «всё плохое», у которых неопределённость и неконкретность значения, свойственная такого рода собирательности ведет к тому, что они рассматриваются только как единичность, у которой нет противопоставления по числу в виде множественности. Можно с уверенностью говорить, что это особая единичность, содержание которой отличается от содержания единичности исчисляемых существительных.[1, 44, 208] Эта разница заключается в том, что в основе понятия исчисляемости лежит представление об отдельном объекте и соотносённом с ним значении единицы как средства измерения. Единичность исчисляемых существительных конкретна и является составным компонентом маркированной множественности.

У рассматриваемой здесь единичности данных субстантивантов конкретность, характерная для исчисляемых существительных, отсутствует. Здесь единичность представлена в виде комплекса,

который нельзя расчленить из-за неконкретности входящих в его состав отдельных частей. Субстантиванты этой группы (возможно, в силу своего неполного перехода в существительные и сохранения некоторых свойственных прилагательному черт) дают ощущение предельно сконцентрированного качества, превращённого в субстанцию.[1, 44, 209]

Особенно ярко оно проявляется при выражении количественных отношений, которые повторяют способ их передачи абстрактными существительными, воспринимаясь как единственное число. Сюда же можно отнести субстантиванты некоторых фразеологических предложных оборотов типа: **the deal** of the night, **the full** of the season, **the thick** of the town (the battle), **the still** of the night, to stand on the **defensive**, in **full**, to **the full**, by **the gross**, in the **main**, of **old**, out of **the ordinary (the common)**, to be in **the right (wrong)** to take **the smooth** with **the rough**, to touch to **the quick**, to hit on **the raw**, to be in **the dark**, in **general**, at **large**, in **particular**, in **short** и другие.[11,5, 39] которые не располагают множественным числом, как не обладают им субстантивированные прилагательные, передающие предельно обобщённые философские понятия:

Why draw attention to the fact that the general is made up of the particular? (3.16.26)

And in the second place, why mention the particular, when the general would serve? (3.16.11)

The would be a lot of photographs... They would be very best, ...the work of professionals who could make **the pretty** beautiful, **the passable** pretty, and **the ugly** interesting.(3. 11. 139)

The peaceful beauty of the afternoon seduced for a little one not much given to **the vague** and **the poetic**.(3. 17. 127)

Субстантивированные сравнительная и превосходная степени прилагательных **good** и **bad** в силу того же значения предельно отвлечённой собирательности воспринимаются как неделимое целое и представляются в форме единственного числа, на что нередко указывает форма глагола-сказуемого, если он употребляется.[1, 44, 210] Их связь с прилагательным особенно ощутима, когда они выступают в качестве дополнений, например:

The drummer usually allowed his ardent good-nature to get **the better** of his speech.(1 3. 12. 105)

He sat down in a rocking-chair to think **the better** ... (3. 12. 139)

Anyhow, there was one change for **the better**. (3. 12.212)

"That's the girl ", said Hurstwood foundly. "Now, remember," shaking an affectionate finger at her, "your **best**". (3. 12.212)

Hurstwood did **his best** to see that Carrie won the money. (3. 12.278)

The worst of it is I haven't a penny. (3. 16. 26)

Во всех отмеченных случаях адекватная природа субстантиванта ощущается сильнее, чем в субстантивированной положительной степени. Как видим, субстантиванты данной группы отличаются предельно абстрагированным значением, что роднит их с неисчисляемыми абстрактными существительными. Как и неисчисляемым абстрактным существительным, им свойственно отсутствие противопоставления с множественностью и однородностью неделимого комплекса.

Тем не менее нельзя поставить знак равенства между данными субстантивантами и неисчисляемыми абстрактными существительными по следующим причинам: для субстантивантов с абстрактным значением характерна абсолютная неделимость комплекса, в то время как абстрактные существительные допускают относительное членение с целью уточнения единичных или многократных проявлений того, что передано содержанием абстрактного существительного. Так, сочетаемость абстрактных существительных с уточняющими количество лексико-грамматическими средствами типа a piece, a bit, a stroke для данных субстантивантов неприемлема. Можно сказать a piece of advice (of folly), a bit of information, a stroke of luck, an act of perfidy, но a piece of the general, a bit of the worst и тому подобные сочетания не являются нормой для английского языка. [1, 44, 210]

Квантификаторы **much**, **little**, **some**, которые указывают на неопределённое количество абстрактных существительных (**much courage**, **little kindness** **some**, **information**), не сочетаются с данными субстантивантами сказать (**much the still** of the night). Даже определённый артикль с его известным значением указательности в сочетании с данными-субстантивантами приобретает обобщающее значение. Ср. the man-этот мужчина, мужчина, о котором идёт речь-the happy-все счастливые вообще. [II, 6, 48]

Всё это свидетельствует о вторичной функции данных субстантивантов по сравнению с истинными существительными.

Рассмотрев некоторые различные по содержанию, форме и способу образования субстантиванты, можно заключить что, независимо от того, является ли субстантивация полной или частичной, субстантиванты уподобляются какому-либо разряду истинных существительных, при этом теряя характерную для парадигмы прилагательного градацию количества, приобретая природу

количественных отношений (в частности, отношений единичности-множественности), свойственную существительным.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: выражение категории единичности, субстантивированные прилагательные в английском языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов. Грамматика английского языка.
2. Булаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка.-М.: Высшая школа, 1970.-398с.
3. Грамматика современного русского языка.-М., 1970.-145с.
4. Игнатъева Э.И. Средства выражения количественных отношений в системе имени в современном английском языке: АҚД-М., 1982.-15с.
5. Кошечая И.Г. Уровни языкового абстрагирования.-Киев, 1973.-143с.
6. Чернюк Н.И. К вопросу об однозначности выражения количественных отношений в имени существительном в английском языке.- В сб.: Проблемы языкознания и теории английского языка.-М., 1976, вып. 2.-72-79с.
7. Чернюк Н.И. Количественные отношения субстантивированных прилагательных. В сб.: Проблемы языкознания и теории английского языка. М., 1976, вып. 2. 80-87с.
8. Чернюк Н.И. Количественные градации в системе имени английского языка: АҚД-М., 1978, 16с.
9. Чеснокова Л.Д. Категория количества и синтаксические структуры. В журн.: Вопросы языкознания, 1981.
10. F.S.Fitzgerald. Great Gatsby. Lnd., 1999.
11. J.Braine. Room at the Top. M., 1968.
12. J.Galsworthy. Over the River. M., 1960.
13. J.Galsworthy. To Let. M., 1964.
14. Th.Dreiser. SSSister Carrie. M., 1961.
15. L.Hellman. The Autumn Garden. In. "Three American Plays". M., 1972.

МАСЪАЛАИ ГУЗАРИШИ МУНОСИБАТҲОИ МИҚДОРӢ ДАР СУБСТИВАНТҲОИ СИФАТҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Л.Ш. Малькина

Мақола ба масъалаи гузариши муносибатҳои миқдори дар субстивантҳои сифатҳои забони англисӣ бахшида шудааст. Баъзе фарқиятҳо доир ба мазмун, шакл ва усулҳои ҳосилшавии субстивантҳо, ки баъзе дараҷаҳои исмҳои ҳақиқӣ шабоҳат дода мешавад, омӯхта шудааст.

THE QUESTION OF QUANTITIES ATTITUDES IN SUBSTANTIVES ADJECTIVES

L.Sh. Malikina

The article is devoted to the question of quantities attitudes in substantives adjectives. It was envisaged different methods of formations substantivants, which are assimilated some class of real nouns.

ЗНАЧЕНИЕ НОВЫХ ДАННЫХ ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦИИ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛОВ ЗНАНИЯ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ В КОНТЕКСТУАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ РАЗЛИЧНЫХ УРОВНЕЙ

С.М. Атамова

Худжандский государственный университет им. Б. Гафурова

Парадигмы новых данных семантики глаголов знания (далее ГЗН) русского и таджикского языков представляют собой не простой набор слов, а определённую систему, структура и характер которой проявляются в наличии ряда специфических связей и отношений. Лексико-грамматические парадигмы характеризуются отношениями противопоставленности по семантическому дифференцирующему фактору и включают в свою модель лексико-грамматические группы, относящиеся к мыслям, чувствам, привычкам, интерпретирующим абстрактные отношения, временную соотнесённость, причинность, следствие (познать, осмыслить). Дифференцирующий фактор является первой ступенью семантического анализа. Второй ступенью является анализ новых семантических данных по конкретизирующему фактору, членящему элементы структуры глагола «знания» на определённые семантические классы смысла:

знать законы языка -
обладать практическими
навыками реализации языковых законов -

қонуниятҳои забонро донистан;

располагать знаниями о законах языка-

малакаи амалии қонуниятҳои
забонро доро будан;

быть знакомым с законами языка -

дониши хуб дар бораи қонуниятҳои забон
доштан;

ориентироваться в законах языка -

бо қонуниятҳои забон шиносӣ доштан;
дар қонуниятҳои забон мавқеи худро
муайян кардан;

быть знатоком законов языка -

донишманди қонуниятҳои забон будан;

разбираться в законах языка -

ба қонуниятҳои забон сарфаҳм рафтан;

получать знания -

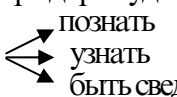
дониш андехтан;

сообщать ученикам знания о языке -
и др.

ба хонандагон оид ба забон дониш талқин
кардан

Эта специфичность обусловлена различным подходом к структурированию предложений с глаголом «знания», возможностью рассматривать его с разных точек зрения, в различных аспектах, связанных с уровнем грамматического строения, их модельной перспективой, функциональной спецификой предложения, поскольку именно слово-знак как таковое является элементом, образующим ГЗН (глаголы знания), и именно в нём надо искать природу значения и специфику структуры образования. Основу ГЗН русского и таджикского языков составляют следующие отношения:

1) синонимия как выражение отношения тождества между значениями: знать/иметь знание – донистан \ донишро доро будан.

знать

донистан

2) антонимия как выражение отношений полярности между значениями: знать \ не знать – донистан \ надонистан:

усвоить

аз худ намудан

3) полисемия как отношение подчинения или соподчинения значений: изучать язык – забон омехтан \ познать, осмыслить и др.

Каждое из выделенных значений слов регулярно реализуется в определённых контекстах.

Между значениями глагольного знака «знать» и другими словами его структуры существует определённая семантическая связь, что даёт основание считать их значениями одного и того же слова – знать - иметь знание \ донис-тан – дониш доштан.

Глаголы «знания» русского и таджикского языков могут быть представлены следующими структурами:

1) единичными образованиями: знать – донистан;

2) многоэлементными рядами: обладать навыками чтения – малакаи хонишро доро будан;

3) фразеологическими гнездами: друзья познаются в беде – дестон дар
бадбахти шинохта мешаванд; быть с опытом -
малакаро доро будан и др.

4) многоэлементными сериями: располагать прочными знаниями – дорои
дониши чукур будан \ быть знакомым с
законами языка – бо қонуниятҳои забон
шинос будан и др.

Третьей ступенью анализа словесных единиц структуры ГЗН является внутренняя классификация их элементов в пределах каждого класса модели с учётом принадлежности зависимых элементов к той или иной части речи и способу выражения связей между ними в контекстуальных условиях различных уровней. При этом следует исходить из правомерного положения, что установить специфический характер выражения семантики ГЗН русского и таджикского языков невозможно, не обращаясь к своеобразиям лексической системы сопоставляемых классов глаголов и к внутренней специфике слова как основной единицы структуры глагольной модели данного класса. В этой связи

каждый элемент структуры ГЗН рассматривается как член определённой лексико-семантической группы, которая объединяет слова на основе того или иного семантического признака, представляя собой определённые лексико-семантические поля или новые парадигмы, образованные по конкретным моделям смысловых отношений, основанных на канонах деривации. В этом сложном процессе образования и оценки различных моделей с участием ГЗН особую роль и значение имеют новые данные для реконструкции семантики ГЗН в контекстуальных условиях различных уровней. Подобный подход исключает изолированное изучение ГЗН, при котором их специфика не могла бы быть изучена с достаточной полнотой. Представленные нами ниже ГЗН-вариантные их модели и вместе с тем самостоятельные глагольные единицы с участием семантики «знать», обладающие –

- а) специфической моделью построения;
- б) своеобразным способом выражения семантики;
- в) особенностями мотивировки своего значения;
- г) композиционной формой структурирования;
- д) характером участия компонентов в формировании целостного значения глаголов «знания»;
- е) высоким удельным весом эмоционально-экспрессивных компонентов значения.

Приводимые ниже семантические серии являются в сопоставительном аспекте первичной классификацией моделей ГЗН с новыми данными в целях реконструкции их смысла в контекстуальных условиях различных уровней. На фоне сравнения смысловые изменения проявляются как в поверхностной структуре самого знака, так и текста как элемента языковой системы и как речевого произведения, а также в размере знака, перестановке компонентов, в расчленении или усечении его формы. Уровень интерпретации захватывает и глубинную недоступную непосредственному наблюдению семантическую структуру знака: значение языковой единицы «знать» допускает и аналитическое конструирование (ср.: знать и приобретать знание). На фоне сравнения со всем множеством других знаков контекста, манифестирующихся в различных текстах, выделяются семантические особенности интересующих нас классов:

Класс «а»		
1.	Иметь познания в какой-либо области	- дар ягон сохае дониш дошпан
2.	Обладать практическими навыками реализации каких-либо знаний	- малакаи татбик амалии ягон донишро доро будан
3.	Располагать какими-либо сведениями	- дорой ягон маълумот будан
4.	Быть знакомым с кем-, чем-либо	- бо касе ё чизе шинос будан
5.	Иметь, хранить в памяти представление о ком-, чем-либо	- дар хотир нигоҳ дошпани мафҳум дар бораи кӣ ё чӣ
6.	Знать кого-что	- кире ё чиро доништан, шинохтан
Класс «б»		
1.	Обладать знаниями о ком-, чем-либо	- маълумотро дар бораи кӣ ё чӣ доро будан
2.	Быть знатоком чего-либо	- донишвари чизе будан
3.	Хранить в сознании какую-либо информацию о чём-либо	- дар хотир (мафкура) нигоҳ дошпани маълумот
4.	Быть сведущим, опытным в чём-либо	- дар чизе (сохае) пурдон, вокиф, огоҳ будан
5.	Иметь познания в чём-либо, по чему-либо	- дар хар чизе, дар бораи чизе дорой маълумот будан
6.	Знать очень хорошо	- хело хуб вокиф будан, доништан
Класс «в»		
1.	Понимать кого – что	- касеро ё чизеро фаҳмидан
2.	Разбираться, понимать, смыслить, знать, видеть толк	- сарфаҳм рафтан, дарк кардан, хабар дошпан, доништан; фоидашро дидан
3.	Соображать, смыслить, смекать	- мулоҳиза кардан, ақл давондан, мувофиқи чизе амал намудан, бо фаросат дарёфтан
4.	Знать глубоко, основательно, по существу	- чуқур дарк кардан, сарфаҳм рафтан
5.	Ориентироваться в чём-либо	- ба чизе сарфаҳм рафтан
6.	Знать в самых общих чертах	- мафҳуми умумӣ дошпан
Класс «г»		
1.	Хромать в чём-либо (перен.) - знать что-либо не полностью	- чизеро амиқ то охир дарк накардан
2.	Постигать что-либо	- чизеро дарёфтан, сарфаҳм рафтан, дарк кардан
3.	Познавать до конца, добиваясь Определённого результата	- то охир дарк кардан ва натиҷаи муайян дастрас намудан
4.	Ознакомиться с кем-, кем-либо	- бо касе ё чизе шиносоӣ пайдо намудан

5.	Познакомиться с кем-, чем-либо	-бо касе ё чизе шинос шудан
6.	Узнать предварительно, в некоторой степени	-пешакӣ то ягон дараҷа донистан
Класс «д»		
1.	Давать знания	-дониш додан, дониш андӯзонидан
2.	Сообщать кому-либо какие-либо знания, сведения	-ба касе маълумоте, донише хабар додан
3.	Уметь, обладать умением, навыком	-дорои малака будан, тавонистан
4.	Конкретное умение делать что-либо	-дорои малакаи муайян будан
5.	Читать, разбирать, уметь читать и понимать прочитанное	-хондан, сарфаҳм рафтан, хонда тавонистан
6.	Оказываться достаточно умелым, способным для чего-нибудь	-ба дараҷаи кофӣ барои чизе мохир, бомахорат будан
Класс «е»		
1.	Проявлять умение, суметь	-ӯҳдабароӣ зохир намудан, тавонистан
2.	Приобретать знания, умения	-дониш, малака, маҳорат ба даст овардан
3.	Усваивать, воспринимать	-аз худ намудан, фаҳмида гирифтан
4.	Овладеть, постигать	-ба даст даровардан, соҳиб (молик) шудан
5.	Усваивать что-либо, приспособивая к своим потребностям	-чизеро аз худ кардан, мутобиқи талаби худ намудан
6.	Приобретать знания путём восприятия чего-либо органами чувств и разумом	-дарки чизе бо роҳи қабули фикрӣ ё узвҳои эҳсосӣ
Класс «ё»		
1.	Воспринимать, принимать, брать, сознавать сознательно	- қабул кардан, гирифтан (андӯхтан), бошӯуруна дарк кардан
2.	Впитывать (переносное)	-аз худ кардан
3.	Воспринимать быстро, усваивая воспринятое	-зуд дарк, эҳсос кардан
4.	Улавливать, воспринимая что-либо, выделяя из ряда других фактов	- чизеро аз байни дигар фактҳо, далелҳо чудо намуда, фаҳмидан
5.	Охватывать, воспринимая в полном объёме	- чизеро дар ҳаҷми умум эҳсос намудан, дарбар гирифтан
6.	Учиться, научиться (устаревш.), обучаться	-хондан, дониш андӯхтан
Класс «ю»		
1.	Выучиваться, приобретать знания под чьим-либо руководством	- дониш андӯхтан, малака омӯхтан дар таҳти роҳбарии касе
2.	Просвещаться, приобретаая знания в какой-либо области и культурные навыки под чьим-либо воздействием	- дар таҳти таъсири касе ё бо назорати касе маълумот гирифтан ё маданияти муошират ба даст овардан
3.	Нахватать, нахвататься, насlex приобретаая поверхностные знания	-бо саросемагӣ дониши рӯякӣ ба даст овардан
4.	Изучать, учить, исследовать, запоминать	-омӯхтан, хондан, тадқиқ намудан, дар хотир доштан
5.	Заучивать, выучивать, зубуривать, зубуривать, твердить, разучивать	- аз ёд кардан, дар ёд хотирмон намудан, аз бар кардан, машқ карда омӯхтан
6.	Подучивать	-каме омӯхтан
Класс «э»		
1.	Анализировать, определять, устанавливать	-таҳлил кардан, муайян намудан, муқаррар кардан
2.	Учитывать, вычислять, исчислять	-ба назар гирифтан, ҳисоб карда баромадан
3.	Распознавать, узнавать	- шинохтан, хабардор шудан, ҳамаи тафси- лотро донистан
4.	Угадывать, разбираться	-сарфаҳм рафтан, пай бурдан
5.	Располагать какими-либо сведениями	-дорои ягон маълумот будан
6.	Иметь представление о чём-либо, о ком-либо	-дар бораи чизе ё касе тасаввурот доштан

Принципиальное отличие этих конструкций от тех моделей, в которых в качестве доминирующего знака выступает слово «знать», состоит в том, что в первом из них образуются реальное, засвидетельствованное в тексте устного и письменного характера значение «знать», тогда как в 54 типах конструкций с участием семантики (но не формы) «знать» реконструировано это значение другими словесными элементами и состоит из условно восстановленных форм, которые имеют аналоги и в таджикском языке. Осмысление семантики новых данных сознательно достигается в том или ином случае в контекстуальных условиях различных уровней.

Современный русский и таджикский языки, следовательно, располагают богатым материалом наблюдений над семантическими тождествами или переходами не только формального, но и семантического плана ГЗН. Наблюдения над общими и частными закономерностями того или иного

плана конструирования ГЗН приобретают характер типологического анализа, то есть учёта не только самих связей, но и типов связей, а также встречаемости этих типов, роль которых в контрастивных исследованиях неизменно растёт и должна повышаться их надёжность. Помимо родства структуры и семантики ГЗН русского и таджикского языков, исследование наше выявляет избирательность сочетания словесных единиц в определённых моделях. Изучая значение новых данных в реконструкции семантики ГЗН русского и таджикского языков в контекстуальных условиях различных уровней, выделяя тождество и различие их семантических планов, мы имеем дело с таким сложным процессом, как воспроизводство новых семантических оттенков, поскольку сопоставление, интерпретирующее регулярные семантические соответствия семантики ГЗН русского и таджикского языков, практически всегда гораздо сложнее, поэтому должны учитываться также факторы нерегулярных семантических вариаций, изменений, несущих закономерно и большую экспрессивную нагрузку: хранить в памяти представление, познавать, постигать, воспринимать, просвещаться, распознавать, улавливать и мн. др.

Установка и изучение новых аспектов исследования языковой природы ГЗН русского и таджикского языков обогатились благодаря применению ряда новых контрольных критериев анализа (критериев морфолого-семантических полей, например, изучение первоначальной сочетаемости и семантической активности глаголов «знать» и «ведать»), которые полностью воспринимают семантику новых данных, изменяя ориентации своих значений как традиционные и операционные модели, объединяющие элементы структуры ГЗН сопоставляемых языков на основе того или иного нового семантического признака.

Поскольку в такие классы ГЗН входят не только слова, но и единицы, специализированные по форме, структуре, семантике, мы справедливо считаем, что эти классы глаголов знания представляют собой определённые лексико-семантические поля их варьирования или парадигмы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: семантика глаголов, контекстуальные условия различных уровней, структурирование предложений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авилова М.С. Вид глагола и семантика глагольного слова. Москва: Наука, 1976. 327с.
2. Апресян Ю.Д. Системообразующие смыслы «знать» и «считать» в русском языке. // Русский язык в научном освещении. Москва: 2001. №1.
3. Бондаренко А.В. Грамматическое значение и смысл. Ленинград: 1978.
4. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. Москва: Высшая школа, 1981. 84с.

МАЪНОҶОИ НАВПАЙДО КАРДАНИ ФЕЪЛҶОИ ДОРОИ МАФҶУМИ «ДОНИСТАН» ДАР ШАРОИТИ МАТНҶОИГУНОГУН

S. Atamova

Дар мақола масъалаи маъноҳои нав пайдо кардани феълҳои дорои мафҳуми «донистан» дар шароити матнҳои гуногун омӯхта шудааст.

THE MEANING OF NEW FACTS FOR RECONSTRUCTION OF VERBS OF KNOWLEDGE IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES IN CONTEXTUAL CONDITIONS OF VARIOUS LEVELS

S. Atamova

The article draws special attention to the meaning of the new verbs discovered in reconstruction of the semantics of the verbs of learning in Russian and Tajik languages in contextual conditions of various levels.

ПРЕФИКСОИДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

M.X. Murodбекова

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Важную роль в образовании терминов географической науки в таджикском и русском языках занимают производные слова, составленные из интернациональных префиксальных морфем древнегреческого и латинского языков, которые в научной литературе называются префиксальными

аффиксоидами. Префиксоиды используются в образовании терминов самых различных микросистем. Их доля в образовании географических терминов значительна. Выделяются нижеследующие модели.

Модель авто+R: автономия, автострада, автохоры, автомобиль и др. префиксоид авто- обозначает 'свой см. ([Хынг 1995, 105]).

Модель антропо+R: антропология, антропогенез, антропосфера и др. Модель образует термины со значением 'относящийся к сфере человека'.

Модель астро+R: астрограф, астроклимат, астрономия, астрофизика, астрология, астрологияи др. Модель образует термины со значением 'соотносящийся с космосом, небом'.

Модель аэро+R образует термины со значением 'соотносящийся с небом, воздухом, авиацией': аэрогеология, аэрология, аэрометр, аэросъёмка, аэрофиты и др.

Модель анемо+R: анемограф, анемоинтегратор, анемометр и др. модель образует термины, связанные со значением анемо 'воздух'.

Модель баро+R: барограмма, барограф, барометр, баротермограф и др. Префиксоид баро- обозначает 'давление', отсюда барометр – прибор для измерения атмосферного давления' и др.

Модель батим+R: батискаф, батисфера, батитермограф, батиплан и др. Префиксоид батимиз греческого обозначает 'глубокий' и образует названия приборов, предназначенных для исследования морских глубин.

Модель гиро+R образует слова, семантика которых включает компонент влажность, что связано со значением афиксоида гиро- 'влага': гироскоп, гирограф, гирометр, гирофилы, гирофиты и др.

Модель гелио+R: гелиограф, гелиоскоп, гелиофиты и др. Модель образует термины, определенным образом связанные с солнцем, что обусловлено семантикой префикса гелио-: солнечный, относящийся к солнцу.

Модель гео+R: геодинамика, геоботаника, детерминизм, география, геодезия, геозона, геоизобат, геоизотерм, геология, геомагнетизм, геоморфология, геофлексур, геохимия, геотермик, геофизика, геосистема, геосфера, геотектоника, геотекстура, геосинклиналь и др. Термины, образованные по данной модели, обозначают 'относящийся к земле, связанный с землей'.

Модель гидро+R образует термины, обозначающие 'водный', 'водяной' или 'относящийся к воде': гидрология, гидрогеология, гидрография, гидродинамика, гидроузел, гидроизобаты, гидроизогипсы, гидроизотермы, гидролакколиты, гидромодуль, гидростанция, гидросфера, гидротация, гидрофауна, гидрофиты, гидрофлора, гидрогенез, гидробиология и др.

Модель зоо+R: зообентос, зооген, зоогеография, зоопланктон, зоохоры, зооценозы др. Модель образует слова, в семантике которых семантический признак 'животный' образует ядерный компонент значения.

Модель изо+R: изоамплитуда, изоаномалы, изобазы, изобара, (изобары), изобаты, изогиты, изогон, изогипсы, изодинамы изокатабазы, изоклинал, изоколы, изолинии, изоморфизм, изонезы, изопаги, изопектики, изоплеты, изосейсмь, изосейсты, изостазия, изотахи, изотермия, изотермобаты, изотермы, изофены, изохазмы, изохронны др.

В качестве первой части префиксоидный аффикс изо- образует термины со значением 'равенства, подобия'. В таджикском языке термины с данным префиксоидом представлены только в заимствованном из русского языка виде. Термины, образованные от таджикских слов путем калькирования, в таджикском языке составляют небольшую группу: *изобазы-изоманбаъ, изогон-изоравишхо, изогипсы-изогаҷо, изолинии-изомавҷо* и др.

Модель макро+R образует термины, семантика которых связана с семантическими признаками: 1) большой, крупный или 2) связанный с изучением больших предметов: *макроклимат, макроландшафт, макропроцесс, макрорайон, макрорельефи* др.

Модель мезо+R: мезозона, мезоклимат, мезорельеф, мезосфера, мезофил, мезофит, мезозой, мезозона, мезорельеф, мезофиты др. Префиксоидный элемент мезо- обозначает 'меж-, между'.

Модель мета+R: метagalaktika, метагенез, метаморфизм, метасоматоз, метаболия и др. Семантика терминов тесно связана со значением префиксоида мета- 'чередования', 'превращение', 'видоизменение' и др.

Модель микро+R образует термины, семантика которых связана с семантическими признаками: 1) очень малый, микробный: *микросистема, микроорганизм, микроземлетрясение, микроклимат, микроландшафт, микрорайон, микрорельеф, микрофлора* и др. 2) связанный с изучением или измерением очень малых предметов, величин: *микроанализ, микропалеонтология, микрометр, микрозонд, микроклини* др.

Наблюдается образование слов с данным префиксоидом от основ таджикских слов: *микрозилзилта < микроземлетрясение, микроиклим < микроклимат* и др.

Модель моно+R: моногляциализм, моноклиналь, монокультура, монополия, монокристалл, мономинерал и др. Термины, образованные по данной структурной модели, объединены семантическим признаком 'состоящий из одного, единого', 'относящийся к одному'; 'одиночный', что исходит из семантики префиксоида *моно-* в их составе. Сравните также: *моноволокно, мономолекулярный, монохроматизм,*

Модель нео+R: неолит, неотектоника, неокOLONИализм, неотектоника, неоген и др. Интернациональный аффиксоидальный элемент *нео-*, по происхождению восходящий к греческому, соответствует слову *новый*.

Модель морфо+R: морфогенез, морфография, морфоклимат, морфоиклим, морфология, и др. Модель образует термины, объединенные ядерным семантическим признаком 'структура, часть, компонент'.

Модель бато+R образует термины, связанные со значением '(большая) глубина': *батолит, батометр* и др.

Модель суб+R образует термины как существительных, так и прилагательных со значениями: 1) 'вторичности, побочности, подчинённости', 'малости по сравнению с тем, что названо в производящей основе': *субконтинент, субсеквент, субтропики*; 2) нахождения около чего-либо, поблизости к чему-либо, под чем-либо: *субстратосфера, субарктика, субальпы* и др.

Модель транс+R образует термины, объединенные семантическим признаком 'проходящий через большое пространство, пересечение его', 'расположение за пределами чего-л.': *трансгрессия, транспорт, трансарктика, трансатлантика, трансконтиненталь* и др. Сравн. также прилагательные, *трансурановый, трансокеанский, трансконтинентальный, трансарктический, трансатлантический, трансполярный* и др.

Модель крио+R: криология, криосфера, криология и др. Ядерным семантическим признаком терминов, образующихся по данной модели, является 'наличие льда, холода', что исходит из семантики заимствованного из греческого слова *κρύος* 'ледяной холод'.

Модель космо+R образует термины, в семантике которых семантический признак 'относящийся к космосу, к космологии' является ядерным: *космография, космология, космохронология* и др.

Модель giro+R представлена в терминах: *гирокомпас, гироскоп* и др., в которых *гиро-* (от греческого *γύρο*) обозначает 'круг, кольцо', с чем связана семантика терминов.

Модель агло+R: агломерация, агломерат и др. Термины данной модели обозначают 'слияние', 'спекание'.

Модель агро+R: агроклимат, агрогород, агроминимум, агропункт, агротехника и др. Термины данной модели объединены семантическим признаком "относящийся к агрономии".

Модель аква+R: аквамарин, аквасоединение, акватехника, акватория и др. Термины, образованные по модели *аква+R* от латинского *aqua* 'вода', образуют слова, в семантической структуре которых признак "относящийся к воде" является ядерным.

Модель альти+R. Термины данной модели семантически связаны со значением 'высота': *альтиметр, альтипланиция*. К примеру *альтиметр* 'прибор для определения высоты полета летательного аппарата (высотомер)'.
Следующие модели префиксоидного образования являются непродуктивными: **бари+R:** *барисфера*; **гипер+R:** *гипертермал*; **гипо+R:** *гипоцентр*; **аван+R:** *аванпорт*; **амфи+R:** *амфитеатр*; **псевдо+R:** *псевдоминерал* и др.

Следует отметить, что в таджикском языке приведенные модели являются заимствованными из русского языка. При заимствовании в таджикском языке наблюдается стремление сохранения не только их семантических особенностей, но и фонетико-орфографических признаков терминов. Сравните: *морфология, барисфера, морфогенез, монокультура, микрофлора, микрометр, метогенез, мезозона, мезозой, космография, космология, криосфера* и др.

Наблюдается образование слов с данными префиксоидами от основ таджикских слов: *микрозитзила* > *микроземлетрясение, микроиклим* > *микроклимат* и др., что свидетельствует о полной адаптации данных словообразовательных средств в таджикском языке. Однако, как показывает материал исследования, данный процесс в таджикском языке происходит медленно, он сопряжен с целым рядом причин, среди которых сохранение признаков интернациональных терминов, так как они широко известны научному миру, занимает не последнее место, соответствовать интернациональному «научному» субъязыку.

Именные префиксоиды исконно-таджикского происхождения в образовании географических терминов имен существительных в наших материалах не представлены. Следует отметить, что даже в образовании терминов других частей речи они в количественном отношении представлены

недостаточно, в целом большую или меньшую продуктивность в этом отношении сохраняют имена прилагательные, которые в силу специфических свойств требуют особого анализа.

Как явствует из анализа, префиксация в основном является характерным признаком системы русского языка, что подтверждает статистические данные проанализированного практического материала. Словообразовательный подтип $p+R$ в русском языке достаточно продуктивен и представлен в многочисленных моделях. В таджикском языке данный разряд составляет считанные модели.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:именные префиксоиды исконно-таджикского происхождения в образовании географических терминов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиева М.А. Полуаффиксация в системе словообразования современного персидского языка: Автореф. дисс... канд. филол. наук.-М. 1985.
2. Амонова Ф. Именные суффиксальное словообразование а современном персидском и таджикском языках: Учебное пособие. -Душанбе. 1982, 55с.
3. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове.- М.-Л.. 1972.
4. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочивания иноязычных терминов и терминологических элементов- М.: 1982.- 149 с.
5. Назарзода С. Забон ва истилохот. Душанбе, 2003.
6. Русская грамматика: В 2 т./Отв. ред. Н. Ю. Шведова. М., 1980. Т. I.
7. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе, 1972. -77с.

ТАРЗИ ВАНДУАГИИ КАЛИМАСОЗИИ ИСТИЛОҲОТИ ҶУҒРОФИИ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСИ ВА ТОҶИКӢ

М.Х. Муродбекова

Дар мақола оиди тарзи калимасозии вандуагии забонҳои русӣ ва тоҷикӣ суҳан меравад, ки муаллиф онро яке аз маъмултарин тарзи калимасозии истилоҳоти ҷуғрофии ин забонҳо мавриди муқоиса муаррифи менамояд. Дар мақола шактҳои (онҳо 38 ададан) ин намууди истилоҳозӣ оварда шуда, хусусиятҳои семантики ва морфологии онҳо таҳлил ёфтаанд.

PREFIXOIDIC FORMATION OF GEOGRAPHICAL TERMINOLOGY IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

M.H. Murodbekova

In the article we consider one of the most productive ways of formation of geographical terminology in Russian and Tajik languages as the object of the analysis. Thirty eight models of prefixoidic terms, their semantic and morphological features are distinguished in comparable languages.

АГАР САҲЕҲ БОШАД, БИПАЗИРЕМ

М.И. Ғозиев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз дерзамон бузургмардон, устодону пажӯҳишгарони адабу забон дар роҳи ислоҳу тасҳеҳ ва беғалат сохтану қорбасти вожагон басо ранҷу захматҳо ба харҷ додаанд, то ки гуфтор ва навиштори мардуми порсизабон дар ҳама риштаҳо ва ҷанбаҳои зиндагӣ балиғу фасиху равон, мукаммалу амик ва гановатманду фарогир бошад. Биноан, ҳам гузаштагони бузургвор ва ҳам муҳаққиқони донишбори ин рӯзгор барои омӯзишу парвариши забон дар абъоди муҳталиф рисола ва китобҳо эҷод кардаанд, луғатномаҳо навиштаанд, дар ҳар соҳа, ҳатто истилоҳоти вижае нигоштаанд, ки анҷоми чунин кори мушкилу сангин, аммо хеле бузургу сутург дар аксари забонҳои дунё беназир ё камназир аст.[1]

«Луғатнома»-и Деҳхудо, «Фарҳанги форсӣ»-и Муин, «Фарҳанги забони тоҷикӣ», «Ҳар суҳан ҷоеву ҳар нуқта мақоме дорад», «Ғалат менависем»-у «Ғалат нанависем», «Хусни баён»-у «Суҳан аз баҳри дигарон гӯянд» ва даҳҳо дастури дигар, ки ҳама барои поксозии забон ва саҳеҳу дуруст нигоштани калимоту таъбирот ва ҷумалот дар забони катбӣ ва шифоҳӣ аст.[2]

Аммо, мутаассифона, то ҳанӯз аз китобҳои номбурда ва ё номнабурда хеле кам мустафид мешавем ва ё аслан, аз мақосид ва матолиби ин дастурот то ҳанӯз беиттилоем ва иътиное ҳам надорем. Чаро ки моҳият ва ҷустии ин дастуроти таҳқиқшударо то алон натавонистем дарк ва эҳсос бикунем. Аз ин рӯ, дар ағлаби навиштаҳои имрӯзи мо чи таҳлилии таҳқиқӣ бошад ва ё чи ҳуҷҷатино (расмино) бадеӣ

вожаю таъбирҳо ғалат ва бемавқӣ истифода мешаванд, ки дар натиҷа, навиштору гуфтори форсии тоҷикӣ ҷазбу ҷалби худро камранг кардааст...

Аз ин рӯ, ҳолати манзури назар ба таври бояду шояд ифода намегардад, бе рангу бе, хушк ва бетаъсир ба шунаванда ва хонанда мерасад, ки ин ҷойи бисёр таассуф аст, зеро на огоҳӣ ва хушдорӣ «Ғалат нанависем» мувофиқ шудааст, на ҳар нуқта ва суҳан дар ҷойи худ қорбурд мешавад ва на аз **Муин** ёри меҷӯему на аз «**Фарҳанги забон...**» баҳрае мегирем.[3]

Хулосаи калом баъзе гӯяндагон ва нигорандагонамон ончунон дур аз ин дастуротанд, ки хусни баёнро коста карда, худ калимаҳо сохта, он қадар саргарми истифодаанд, ки гӯӣ суҳан дигар ҳаргиз аз баҳри мардумон нагӯянд. Мутаассиф аз онем, ки ин амал ба забон зарбаи ҷонқоҳе ворид месозад, ки барои рафъ ва ислоҳи чунин аъмоле боз чанд даҳсолаҳо бояд мунтазир монд.

Инҷониб, дар поёни ин гуфтор саъй кардам, пас аз таҳқиқи баррасиҳо чанд вожаеро, ки хеле мустаъмал аст, аммо бемавқеу бемаврид истифода мешаванд ва ҳам маънан қомилан иштибоҳанд, мухтасаран барои хонандаи азизу пажӯҳишгар баён ташриҳ намоям.

Ғалат қорбаст шудани калимаҳо ҷойи тааҷҷуб нест, тааҷҷуб ин аст, ки ба маҳзи шунидан ва ё хондани вожаи ғалат хонанда ва ё шунаванда, ҳамон матлабе, ки гӯянда мехоҳад, фавран, дарк мекунад, яъне мақсади мутақаллим ба зудӣ тафҳим мешавад, аммо дар гунаи ғалати ҳамон вожа ...

Зайлан, барои намуна вожаҳоеро мавриди баррасӣ қарор медиҳем, ки гуфтори фавқро тасдиқ ва таъйид мекунанд:

хориҷ;

муассиса;

инкишоф;

бурдборӣ.

«...ин донишҷӯе ба иллати насупурдани имтиҳон **хориҷ шуд**»

«... шуморо **муассисаи** мо ба қор даъват мекунад»

«...соҳаи техника ва технология солҳои охир дар ҷумҳурии **инкишоф** ёфтааст»

«... ба шумо дар қорҳои ояндаатон боз ҳам **бурдборӣ**ҳои нав ба навро таманно дорем».

Ҳеч шакле нест, ки хонанда мазмуни ин ҷумлаҳо қайҳо фаҳмида аст, вале калимаҳои: хориҷ, муассиса, инкишоф, бурдборӣ дар ҷумлаҳои боло дар ҳоли ғалат истеъмол шудаанд. Мебоист ин калимаҳо ба гунаи зер дар ҷумлаҳо мустаъмал мебуданд:

«... ихроҷ шуд».

«... муассасаи мо ба қор даъват мекунад». (бояд ҳарфи «и» ба «а» мубаддал мешуд).

«...техника ва технология.. дар ҷумҳурии рушду тараққӣ ёфтааст».

«...дар қорҳои ояндаатон боз ҳам муваффақиятҳои (ё тавфиқҳои) нав ба навро таманно дорем».

Агар мо назари сатҳӣ афканем, аммо тавъам бошад, бо андак андешаву тафаккур, қофист, ки ҳамеша моро аз ин ғалатнависию ғалатхонӣ бираҳонад.

... «**Хориҷ**» аслан: «хориҷун» будааст. Форсиён барои таҳфиф (сабук) сохтан ва ба табиати забони форсӣ мувофиқ гардондан танвини «ун»-ро аз охири калима баргирифтаанд. «Хориҷ»-исми фоил аст, яъне, қунада, қасе ки ҳар қореро худ анҷом медиҳад, на қаси дигар. Ва ҳам худмухтор аст, барои ба сомон расондани қор...

Пас донишҷӯ ба худӣ худ, яъне ба хоҳиши худ таҳсилро тарк гуфтани нест, ба сабаби ин ки имтиҳон насупоридааст ва нақсу айб дар донишҷӯӣ дорад, маъмурият иҷборан ихроҷаш мекунад.

Хориҷ- берун рафтани қасе бо хоҳиш ва иродаи шахси ўст.

Ихроҷ – берун рафтани ё берун қасидани қасе ё қисе на бо хоҳиш, балки бо тааддӣ ва таъйиқи муқобил.

Дар «Фарҳанги форсӣ»-и доқор Муин чунин тавзеҳ шудааст:

Ихроҷ- берун қасидан, берун овардан. Берун қардани қорманд ба иллати таҳаллуф ва тамарруд. Берун қондани гунақореро аз шаҳр... Хуллас, ихроҷ-маънои берун қунондан, бурун қасидан (ба зурӣ)-ро дорад.[5]

Маънии ихроҷ дар ин оят низ тавре ба қор рафтааст, ки берун шудани Одам ва Ҳавво (алайҳумассалом) аз қаннат ба хоҳишашон набуда, балки зӯран, бо тааддӣ берун қасида шудаанд:

«... **Қамо аҳрача (аз масдари ихроҷ) абавайқум миғал қаннати...**» (Қурон, сураи 7, ояти :27).

Тарҷума: ҳамон тавр ки берун қард падару модари шуморо аз бихишт.

Қойи масаррату хушист, агар ин ду калима дар оянда ба гунаи саҳиҳ ва дар мавриди худ истифода шаванд.

Қалимаи: «Муассиса» ҳам дар матбуоти мо солҳост, ки дар шакли ғалати он фаровон истифода мешавад. Ончунон ки тазаққур қардем: «...**Шуморо муассисаи мо ба қор даъват мекунад**».

Нахуст маънии ин қалимаро аз луғат пайдо мекунем, сипас, саҳиҳу дуруст будани мавқеи истеъмолашро ба миён мегузорем.

«Муассиса»-е, ки мо ҳамеша ва ҳамвора дар навиштаҳою сӯхбатҳо истифода мекунем, исми фоил, сиғаи муаннаси мадари таъсис аст. Маънояш ин аст, ки зане бунгоҳ ё созмон ва ё идораеро бояд асос бигузорад, ё бунёд бидиҳад.

Дар ҷумлаи «**Муассисаи мо ба кор даъват мекунад**», мавриди истифодаи калимаи **муассиса** иштибоҳ аст. Чаро ки муассиса: кунанада ё поягузори он бунгоҳ ё созмон (як кас) аст, на маконе, ки дар он дигарон кореро анҷом бидиҳанд. Ва низ аз иборати: «**Муассисаи мо**» бо сароҳат маълум аст, ки манзур даъват шудани мутахассисин ба коргоҳ ё идора аст.

Чунон ки мебинем, дар ҷумалоти поён матлаб бунёдгӯзор ё асосгӯзор набуда, балки бунёд ниҳодашуда ё худ асос гузошта шудааст.

«Муассисаи таълимии ғайридавлатии гимназияи андоз ва ҳуқуқ, қабули хонандагонро ба синфҳои 1 ва аз 5 то 9 эълон менамояд». (Ҷумҳурият, 24.08.2004)

Пас бояд калима ба гунаи дигар мавриди истифода бошад, яъне ба сиғаи муаннас дар ҳоли мафъул: **Муассаса**, (ба ҷойи «и»-йи муассиса, ҳарфи «а»-ро мегузorem). Муассаса-таъсисшуда, идора, созмон, бунгоҳ. Ҷамъаш, муассасот. («Фарҳанги форсӣ»-и Муин).

Мисол: «Мисбоҳ» наشري ҳама гуна матолиби илмӣ... ҳамчун эълону реклومي ташкилоту **муассаса**ҳоро бо нархи дилхоҳ ҷоп мекунад». Умед аст, ки дар оянда ин иштибоҳу ғалати омро мо ҳама бидонем, пайи ислоҳаш бишавем ва ба навомӯзонамон гунаи дурусти онро таълим бидиҳем.

Аз калимоти дигаре, ки шаклан дуруст, аммо маънан нодуруст корбаст мешавад, ин вожаи «**инкишоф**» аст.

«**Инкишоф**» дар луғати Муин ба ин маъниҳо омадааст: «Падидор гаштан, аз парда баромадан, кушода шудан, ошкор ва бараҳна шудан. Ҷамъаш: инкишофот.

«Фарҳанги забони тоҷикӣ» ҳам ҳамин маъниро таъйид мекунад: Инкишоф (арабист)-кашф шудан, ошкор шудан, падидор шудан: «Тавачҷӯхи том ба инкишофи даққиқи олами зулмат накунад», (Аҳмади Дониш). Яъне, комилан ва амиқан мутаваҷҷиҳ набошад, ки ҳақиқатҳои олами зулмат барояш кашфу ошкор ё кушодаю падидор гардад. Мушаххас шуд, ки дар матбуот ва навиштаҳои мо калимаи **инкишоф** ҳаргиз ба маънии аслии худ истифода намешавад. Мо бештар ин вожаро (инкишофро) ба маънои «рушд-таракқӣ, ё пешрафту такомул» корбаст мекунем, ки матлабро чандон фаро намегирад. Масалан: «Соҳаи кишоварзӣ нисбат ба солҳои гузашта хеле **инкишоф** ёфтааст». Мақсади нигоранда ин аст, ки гӯяд: соҳаи кишоварзӣ... **хеле пешрафт ва рушд кардааст**.

Мисоли дигар: «Агар мо хоҳем, ки Ватани азизи мо дар оянда инкишоф ёбад, ...насли хубу арзанда ...тарбия намоем...» (аз Нақшаи таълимии намуна. макт. таҳ. умумии ҶТ барои солҳои 2006-2007 то 2010-2011)

Нависанда метавонист, ки дар ин ҷумла ба ҷойи «инкишоф», калимаҳои: «рушд», «таракқӣ», «пешрафт...» истеъмол кунад, ки маънои ҷумла ҳам густарда ва доманадор мешуд ва ҳам аз лиҳози ҷумласозӣ тамому комил мебуд.

«Ин корҳо... талаб менамояд, ки масъалаҳои мураккаби инкишофи халқу қавмҳои мамлакати моро мукамал баён кунанд» (Тоҷ. сов. 8.04.1990).

Агар нависанда мегуфт, ки «...масъалаҳои мураккаби рушду таракқии халқу қавмҳои мамлакати моро мукамал баён кунанд», боиси таҳсин буд, ки калимаи маҳҷуру дурафтодаеро дар макону мақоми худ истифода кардааст.

«Онҳо корро дар бозори хоричӣ фаъолона ривоч дода, дар ҷустуҷӯи молҳои содиротӣ ташаббус нишон доданд» Тоҷ. сов. (06.04.1990).

Аз ин ба баъд, агар нависандагони мо ба ҷойи маънии имрӯзаи **инкишоф**, ки хеле роиҷ аст, матлабашонро ба вожаҳои: такомул, рушд, таракқӣ, ривоч, пешрафт иваз ва баён мекарданд, забонамонро аз назари луғат амиктар ва аз назари зебӣ ва расоӣ боз ҳам рангинтар месохтанд.

Маълум аст, ки «Бурдбор» вожаи сирф форсист. Чун тасмими мо дар мавриди корбасти дурусту бегалат навиштан ва гуфтани забон аст, заруру муҳим мешуморем, ки корбурди вожаҳои аслан форсӣ низ ба андозаи тавон баррасӣ ва раҳнамоӣ бишаванд. Дар ин навишта фақат як калима матраҳ мегирад. «**Бурдбор**» ҳам аз вожагонест, ки аксари вақт аз ҷониби ҳам нигорандагон ва ҳам гӯяндагон бемавқӣ ва ғайри манзури назар мустаъмал аст. Барои намуна, ҷумлае аз табрикномаеро иқтбос меварем:

«...шуморо ба муносибати ...сазovor шуданатон ба орден... аз самими қалб табрик гуфта, дар корҳои ояндаатон **бурдбор**ҳои нав ба навро таманно дорем».

Дар ин ҷумла нависанда қасд дорад маънии **муваффақ, тавфиқ, даст ёфтано**ро боз ҳам дар оянда барои дӯсташ хостор бошад, аммо аз ҳадаф ва матлабу маънии асли ба дур рафта, баръакс ба дӯсташ заҳматҳо, сангинҳои печопечи зиндагиро орзу кардааст. Дар ҳоле ки ҳаргиз ҳеч дӯст ба дӯсте ранҷу машаққат ва нокомиҳоро намехоҳад. Ба ин монанд бисёр вақт ҷумлаҳои мехонем, ё мешунавем, ки калимаи «бурдбор (ӣ)» дар мақому ҷойи худ корбаст намешавад. Ононе, ки ин вожаро истеъмол

мекунанд дар гумонашон фарогирандаи маънии калимаи **муваффақ** аст, аммо ба иштибоҳ рафтаанд. Саҳв мекунанд, ҳарчанд қасдан нест, чаро ки маънои калимаи «бурдбор» тамоман чизи дигар аст.

«**Бурдбор**»-дар фарҳанги Муин ба ин маъноҳо омадааст: **борқаш, мутаҳаммил, оваранда, таҳаммулкунанда, сабур, шижебо.**

Ва ҳамчунин дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин тавзеҳ шудааст:

1. Вазинтабиат, ботамкин, бовиқор:

Шарбати ақл, бурдбор чашад,

Хар чу беақл буд, бор кашад.

Саной

2.Тобовар, сабур тоқатовар:

Ҳақгузори ҳамчу обу комгори ҳамчу бод,

Сарфарозӣ ҳамчу оташ, бурдборӣ чун туроб.

Муъиззӣ

3.Сабру таҳаммул, тоқат,

Агар бурдборӣ кунӣ аз касе,

Бигӯянд: «Ғайрат надорад басе».

Саъдӣ

Аз хондани ин тавзиҳот ва аз маъниҷӯӣ дар ин байтҳо маълум мешавад, ки калимаи **бурдбор** ба ҳеҷ вачҳ ва дар ҳеҷ ҷое маънии муваффақият ва тавфиқро надорад, баръакс маънии тамоман хароб гашта, дар умум мазмуни гуфтор ё навиштори мо мойил мегардад ба сӯи манфиёт на нафъиёт. Пас беҳтар аст, ки калимаи муваффақро мавриди қорбаст қарор бидиҳем, зеро ҳам фарогир аст ва ҳам шомили ҷузъиёти ҳоли ҳар фард.

Муваффақият аз решаи вафқ аст, ба маънии ислоҳ, иршод қардани Худо касеро ва ҳамчун дар бар дорад ин маъноҳоро:

Мувофиқ, муносиб, ҳамоҳангӣ ва тавофуқ миёни ду чиз. Тавфиқ ё муваффақият, ки ҳамчунин ислоҳу роҳ ёфтани рушдро низ шомил аст, дар ҷумлаи зер боз ҳам густардатар омадааст. Ҳамоно фулонӣ тавфиқи худӣ дорад ва роҳ ёфтаю дорой рушд аст.

Пас иллат чист, ки мо ин вожа ва даҳҳо вожаҳои дигарро наметавонем дар ҷойи худ қорбаст кунем?! Иллат ин аст, ки мо ҳеле ҳастапазиру танбалем. Маънии лугатҳоро аз «фарҳанг...» намебинем, мисли кӯр дунболи ҳар қаламбадасти нокомил ва ё гӯндаи камҳосил меравем. Ва суҳанони онҳоро беҳтарин калом мешиносем ва аз саҳву хато бариашон медонем. Ва ё зиёдаву афзун эҳтиромашон мекунем, бароямон паямбар месозем, чаро ки паямбарони илоҳӣ ҳаргиз ба хатову ғалат роҳ надиданд ва ҳарчи гӯянд, аз ноҳияи Борӣ гӯянд. Дигарон, амсоли ману шумо ҳаргиз беҳато ва иштибоҳ намешаванд, дар ҳар қору гуфтори онҳо мо бояд нуктасанҷ бошем, мӯ ба мӯ биомӯзем, агар саҳеҳ бошад, пасон бипазирем. Вагарна дар ҷоҳи жарфу тангу тори лакнатзабонӣ ва ё безабонӣ фуруд оем.

КАЛИДВОЖАҲО: ислоҳ, тасҳеҳ, қорбастӣ вожаҳо, шакл, калом, қорбаст шудани калимаҳо, омӯзишу парвариши забон.

АДАБИЁТ

1. Камолитдинов Б. «Ҳусни баён». - Душанбе, 1989.
2. Шақурӣ М. Хар суҳан ҷоеву хар нукта мақома дорад. - Душанбе 2006.
3. Камолитдинов Б. Суҳан аз баҳри дигарон гуянд. - Душанбе, 2003.
4. Муин. «Фарҳанги форсӣ». Техрон, 1351.
5. Холиқназар Е. Ғалат нанависем. - Душанбе, 2002.

ЕСЛИ ПРАВИЛЬНО, МОЖНО ПРИНИМАТЬ

M.I.Gasiev

В статье говорится о том, что на основе достоверных и современных источников по языкознанию доказано, что в настоящее время в периодической печати таджикские слова и выражения, а также арабские слова используются с ошибками и не соответствуют истинному значению текста.

IF IT IS CORRECT, CAN USE

M.I.Gasiev

The present article runs, that there are great members of Arabic words use in Tajik periodical in a wrong way. The author tried to show the correct way of their usage, according to the reliable and modern source of linguistic.

ВАРИАНТНОСТЬ И ТАВТОЛОГИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЛИТЕРАТУРНУЮ НОРМУ ЯЗЫКА

(на материале таджикского и узбекского языков)

Р. Хидиров

Таджикский государственный педагогический университет им. Садриддина Айни

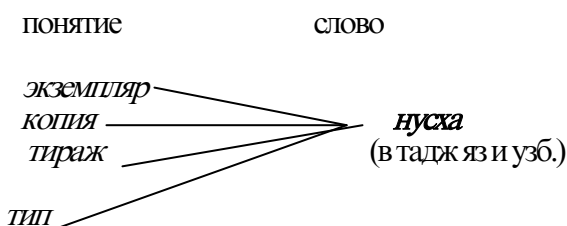
Благодаря результатам, полученным в ходе исследования языка и стиля произведений ведущих мастеров слова, стало известно, что норма литературного языка постоянно совершенствуется, но при этом необходимо различать понятия «литературный язык» и «язык художественной литературы». Встречаются случаи, когда при создании художественных произведений нарушаются отдельные принципы нормы литературного языка, что считается и «нормой нормы литературной художественной речи». Великий русский писатель Л.Н.Толстой отмечает, что ему нравится неправильность, потому что благодаря ей возникает особенность нового и характерного.

Наличие норм, которые базируются на основе определённых закономерностей, является одним из первостепенных признаков существования литературного языка. Нормой определяется характер целесообразного употребления языковых средств в разных функциональных сферах литературной речи. Иногда причину речевых ошибок ищут в разговорном языке или в полноценных литературных произведениях. Язык художественных произведений является продукцией художественного мастерства и таланта их авторов, а также в них представлены образцы «искусства слов». Л.В.Щерба сказал, что все хотят красиво высказаться, но они не знают того, что откуда берутся нормы этих красивых речей. Для приобретения соответствующих, подходящих норм следует изучать множества произведений классиков (Л.В.Щерба: 1974, 127).

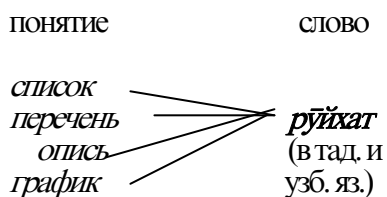
Соблюдение норм литературного языка, позволяющее системно и точно изложить мысль, определяется отдельными мыслителями, ведущими представителями интеллектуальной элиты общества. Тем не менее, к сожалению, в последнее время наблюдается некоторый спад в использовании и соблюдении литературных норм таджикского и узбекского языков. Существуют факты, когда одно и то же понятие передаётся посредством двух или более слов, либо наоборот, различные понятия выражаются одним и тем же словом. В доказательство приведём следующие примеры из таджикского языка и их соответствия - из узбекского.

1) Разные понятия выражаются одним и тем же словом: понятие «образец», «значение»:

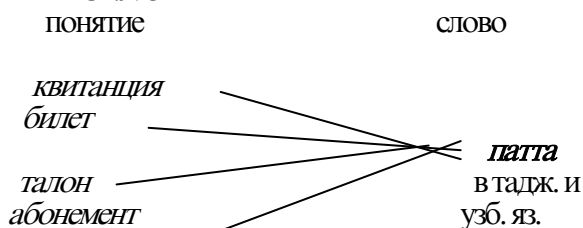
Сх.№1

Сх.№2

Сх.№3

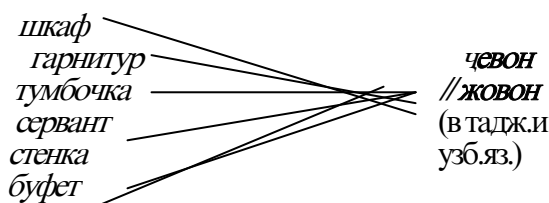
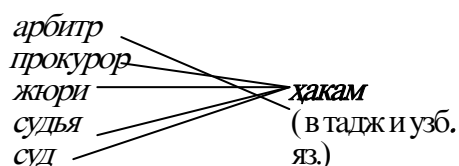

Сх.№4

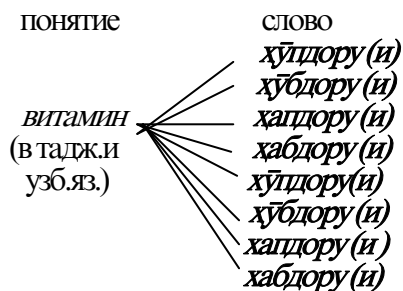
Сх.№5

2) одно и то же понятие выражается разными названиями-словами:

Сх.№6

Сх.№7

Сх.№8

Как известно, синонимия считается положительным явлением в языке, т.к. она способствует лексическому обогащению и выразительности языка. Однако в терминологической системе наличие и функционирование синонимических единиц, их взаимоотношение явление нежелательное, оно характеризуется избыточностью в словарном составе и является признаком обеднения языка, в то время как для терминологических систем языка характерны, в первую очередь, явления лингвистической экономии, а не избыточность. Одновременное использование синонимов в терминологической системе зачастую приводит к появлению плеоназма лексического аспекта, который завершается выбором одного из претендующих вариантов и отказом другого из них. Характеризуя наличие в языке однозначных лексических единиц, В.П.Даниленко пишет, что «значительный процент терминов слова – заимствования из других языков. Эти термины приходят в национальную терминологию как готовые языковые единицы вместе с понятиями и реалиями, наименованиями которых они являются».

Заимствование из других языков – естественный процесс, характеризующий каждый развитый национальный литературный язык и язык науки. Но в этом естественном процессе прослеживаются своеобразные волны, разной высоты и разного направления (В.П.Даниленко: 1977, 29).

В литературной таджикской и узбекской речи конца XX – начала XXI веков выявлены языковые случаи, когда в одном микроконтексте, в одном словосочетании употреблены слова-дублиеты для передачи одного и того же значения. Например, узб. *информатсион ахбор, хабар* информация; *интервал оралиги, оралиг* интервал; *сатирик карикатура* карикатура и др., которые в таджикском языке передаются словосочетаниями с элементами избыточности: *эҷодиёти даҳонии халқ, эҷодиёти шиғоҳии халқ, эҷодиёти халқӣ, адабиёти шиғоҳии халқ, фольклор*.

Наблюдаются факты, в которых контактно употреблены два слова, одно из которых характеризуется как заимствованное, другое – как слово родного языка, где не учтено интернациональное значение заимствованных слов. Например, в тадж. *хоҷагии деҳқонӣ, хоҷагии фермерӣ* фермерское хозяйство; *маъноӣ семантикӣ* семантическое значение; *ибораҳои фразеологӣ* фразеологизмы; узб. *барқарор бирикма* фразеологизм; *семантик маъно* семантическое значение; *тавтологик такрор, такрор* тавтология. В приведённых примерах заимствованные слова выступают в

качестве определения, а слова родного языка – определяемого. Плеонастическое употребление двух слов, у которых общее значение, осуществлено под влиянием закона «аналогии».

Существуют однозначные лингвистические термины, контактное употребление которых отрицается нормой языка: *сема маъно*; *семантика мазмун*. Их контактное употребление считается правильным, если они входят в состав словосочетаний, в которых в качестве другого их компонента употреблено слово *маънои калима*. Встречается синтаксическая модель, по которой образуются словосочетания типа *маънои луғавӣ*, *маънои лексема лексическое значение*; *маънои грамматикӣ грамматическое значение*; *маънои услубӣ стилистическое значение* и т.д., что являются её речевой реализацией.

В тех случаях, когда два слова разного генетического происхождения с общими (однозначными) значениями контактно употребляются в составе словосочетаний, не учитывается внутренняя форма этих эквивалентов, в результате чего в речи возникает неоправданное употребление слов и терминов вышеприведённого характера.

Наличие в языке дублетных лексических единств и терминологических средств, как сказано выше, нельзя считать явлением положительным. В системе таджикской и узбекской терминологии много таких языковых единств. Одно и то же понятие таджикского и узбекского синтаксиса называется посредством нескольких составных терминов. Ср.: тадж. *чумлаҳои эмотсионалӣ*, *чумлаҳои эҳсосӣ* эмоциональные предложения; *чумлаҳои ғайриэмотсионалӣ*, *чумлаҳои ғайриэҳсосӣ* неэмоциональное предложение и др.; узб. *шаҳси ноаниқ гап*, *шаҳси номъълум гап* неопределённое личное предложение; *эҳси топилмас гап*, *шаҳси топилмас гап*, *шаҳсиз гап* безличное предложение.

А.В.Куниным утверждается наличие синонимических средств в терминологической системе языка. Но, однако, как она подчёркивает, синонимия в терминологической системе нужна тогда, когда наука и её терминологическая система находятся на начальной стадии своих формирований (А.В.Кунин: 1986, 194).

Наличие синонимии в терминологической системе языка и положительность их функционирования в начальной стадии формирования науки и металингвистической её системы подтверждается и со стороны В.П.Даниленко, который определил три оттенка их функционирования:

- 1) в условиях выражения одного общего понятия посредством заимствований из разных языков;
- 2) при равноправном употреблении слова родного языка и слов иноязычного характера;
- 3) при образовании новых слов, которые выражают значение заимствованного из других языков (В.П.Даниленко: 1977, 73).

Эти три разновидности дублетных употреблений характерны для всех терминологических систем. Следует отметить, что перечисленные выше разновидности, могут продолжать своё функционирование в терминологических системах языка и в дальнейшем.

Суммируя вышесказанное, можно прийти к общему выводу о том, что система терминологических единиц составляет своеобразный пласт словарного состава, в котором каждая единица преобладает свойством и слова и термина. Между словами и терминами нет различий, напоминающих «китайскую стену». Термин – тоже слово, но отличие его от обыкновенного слова заключается в том, что значение термина обозначает только одно понятие. Синонимичность, полисемантность, полуфункциональность не характерны для терминов. Они могут быть омонимичны. Омонимичность терминов наблюдается в том случае, если одна и та же лексическая единица (т.е. термин) функционирует в качестве названия понятий двух наук: *морфология* – термин понятий и лингвистической, и биологической наук. Так же лексема *корень* употребляется и в ботанике, и в языкознании. Факты такого характера – объект отдельных, самостоятельных исследований.

Выше шла речь о том, что посредством одного и того же слова выражались значения разных понятий, а также наоборот, когда значение одного или того же понятия передавалось посредством нескольких слов.

Следует учесть, что мы не ставили своей целью изучение терминологической системы таджикского и узбекского языков конца XX – начала XXI веков, а исследовали речевое употребление новых слов и выражений, которые начали употребляться в литературной таджикской и узбекской речи того времени.

Проведенное исследование позволяет сделать заключение, что в период XX - начала XXI веков языковое общество характеризуется наличием своеобразной языковой ситуацией, которая отличается от других языковых ситуаций других времён. Под понятием «языковое общество» понимается конкретный тип взаимодействия языков и разных форм их существования в общественной жизни каждого народа на данном этапе развития» (В.А.Аврорин: 1975, 9). Языковое общество по В.А.Аврорину состоит из трёх социальных моментов: 1) социальные условия функционирования

языка; 2) сфера и среда употребления языка; 3) формы существования языка. Все эти моменты в определенной степени повлияли на функционирование и отдельные функциональные сферы таджикской и узбекской литературной речи конца XX и начала XXI веков.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: вариантность, тавтология, литературная норма языка, синонимия, заимствование.

ЛИТЕРАТУРА

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. –Л.: Наука, 1974.-428 с.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. –М.: Наука, 1977. -246 с.
3. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высш. шк., 1986. -336 с.
4. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональных сторон языка. Л.: Наука, 1975. -276 с.

ВАРИАНТНОКЌИ ВА ТАВТОЛОГИЯ (ТАКРОР) – ТАЪСИРИ ОНҲО БА МЕЪЁРИ ЗАБОНИ АДАБИ

Р. Хидиров

Солҳои охир бо таъсири омилҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғоявӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ маҳз дар баҳши лексикология тағйироти зиёде ба мушоҳида мерасад. Дар забонҳои тоҷикию ўзбекӣ воҳидҳои нави луғавие ба вуҷуд омадаанд, ки як зумраи инҳо аз ҷиҳати шакли ифодабӣ вариантҳои гуногун доранд ва илҳае дигар дар намуни тавтологӣ (такрор) зоҳир меёбанд.

Ин зухурот ба меъёри луғавии забонҳои адаби тоҷикӣ ва ўзбекӣ боиси ғаномандии таркиби луғавии забон мегардад.

THE IMPACT OF VARIATION AND TAUTOLOGY ON THE STANDARD LANGUAGE NORMS

R. Khidirov

During the past time because of social, political, economical and cultural reasons of the society some changes have been observed in the lexicology of the Tajik and Uzbek languages. The article deals with the occurrence of variation and tautology in vocabulary. These phenomena have become as a main factor of the enrichment of the vocabulary of the languages.

МУТАЗОД ВА КОРБАСТИ ОН ДАР НАЗМИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ

Г. Махкамова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б.Ғафуров

Мавқеи мутазодро дар назми Лоиқ Шералӣ аз бисёр ҷиҳат вазифаҳои маъноиву услубии луғати зидмаъно муайян менамояд. Шоир дар корбасти антонимҳо на танҳо аз боигарии луғавии забони умумихалқӣ фаровон истифода мебарад, балки ба сохт, таркиб ва мазмуни вожаҳои маъмули антонимӣ дигаргуниҳо ворид месозад, худ чун устои сухан ҷуфтҳои тозаи мутазодӣ таълиф менамояд.

Дар назми Лоиқ ҷуфтҳои антонимӣ аз рӯи вазифаҳои маъноиву услубӣ ба андозае мухталиф ва сервазифаанд, ки онҳоро гуруҳбандӣ кардан мушқил аст. Аксар тору пуди байт, банд ё тамоми шеър бар мутазод қарор дорад. Дар ин мақола сухан аз мавқеи мутазоди луғавӣ дар байтҳо меравад.

Шакли кӯтоҳи шеърӣ байт аст. Дар шеъри Лоиқ бунёди байт бар ҷуфти мутазод аст. Дар байтҳо калимаҳои антонимӣ ду навъ мавқеъ доранд: онҳо дар мисраъҳои якуму дуюм ба таври ё амудӣ (↑), ё уфуқӣ (↔) қарор доранд:

Бахти сафедиман
Чашми сиёҳитуст. (2,54)

Маъноӣ тафсилии байт, ки аз як ҷумлаи соддаи мухтасар иборат аст, тавассути ҷуфти антонимии «сафед-сиёҳ» ба таври амудӣ (↑) сураат гирифтааст.

Дар байт ду ҷуфт воҳиди антонимӣ дар айни замон вожаҳои сифатӣ ба таври амудӣ қарор доранд:

..ахтарони наҳсро афзунбисозанд,
ахтарони саъдро вожунбисозанд. (1,420)

Дар ҳамин шакл калимаҳои зарфӣ бо роҳи субстантиватсия (ба исми гузаштан) асоси ҷумларо ташкил кардаанд. Калимаҳои боқимонда ба ҳиссаҳои номуस्ताқили нутқ мансубанд:

..Ки бе дирӯз ҳоло нест,
Ки бе имрӯз фардо нест. (1,92)

Дар мисоли зер се чуфти антонимӣ: исм, сифат ва пешоянд чуфтҳои антонимиро ташкил кардаанд, исмҳои «хазон» ва «бахор» дар айни замон барои муайянкунандаи сифати ҳамчун реша хидмат кардаанд:

*Беишқ хазони бебахоре будам,
Боишқ баҳори бохазонамкардӣ. (2,466)*

Бо антонимҳои «зинда - мурда» дар як байт чор калимаи зидмаъно корбаст шудааст: зиндарӯд - мурдаоб, зиндадилӣ - мурдадилӣ:

*«Аз Зиндарӯди зиндадилӣ об хӯрдаам»,
Дар мурдаоби мурдадилӣ тоб хӯрдаам. (2,690)*

Дар шеъри Лоик дар як байт истеъмоли се чуфти антонимӣ низ кам нест, ки ин усули корбастии луғат дар осори шоирони дигар ҳодисаи нодир аст, амсоли *зохир-ботин, роҳбон-роҳзан, посбон-роҳзан* дар байти зер:

*Ба зохир роҳбону посбонӣ,
Ба ботин раҳзаниҳак, раҳзаниҳалқ. (1, 467)*

Дар мисоли боло ҳамаи чуфтҳои антонимӣ бо калимаҳои исмӣ ифода ёфтаанд. Дар мисоли зер исмҳои «чанг»-у «сулҳ», сифатҳои «бунёдсӯз»-у «бунёдкор», феълҳои «бигашт»-у «омад» чуфти мутаозодӣ ташкил кардаанд. Ба ҷуз як калима (мо) тамоми байт аз вожаҳои антонимӣ иборат аст:

*Чанги бунёдсӯзимо бигашт,
Сулҳи бунёдкоримо омад. (2,208)*

То ин дам дар ҳамаи байтҳои вожаҳои зидмаъно дар ҳолати амудӣ қарор доштанд, дар мавриди дигар онҳо дар шакли уфуқӣ (←→) вогеъ шудаанд.

*Мову ту наздику дурем,
Мову ту бинову керем. (2,39)*

Дар байти мазкур дар ҳар мисраъ ду чуфти мутаозод корбаст шудааст, вале мисолҳо бо як чуфти антонимҳо хеле бисёранд, амсоли:

*Ноком будам, ту комронамкардӣ,
Гумном будам, ту достонамкардӣ. (2,466)*

Мутаозод ифодакунандаи маъноҳои ба ҳам зид аст, яъне ба яке аз муҳимтарин ва мураккабтарин падидаҳои ҳастӣ - тазоди олами физикӣ, биологӣ ва ҷамъиятӣ нигаронида шудааст. Муҳолифат дар моҳияи ҳар як ашё, ҳодиса, набототу ҳайвонот, инсон ва ҷамъият ниҳон аст. Он на танҳо маҳалли зиддият, балки асоси ягонагӣ ва инкишоф низ ба шумор меравад ба ин маънӣ, ба ҳеч вачҳ[тамсилаи (модел) тазоди ҳаспиро, ки аз ҷониби назоратчиёни илми диалектика баён гаштааст, аҳамияти худро намонадааст: «Ягонагӣ - тафовут - зиддият». Дар ин замина моҳияти яке аз қонунҳои инкишофи табиат ва ҷамъият - қонуни ягонагӣ ва муборизаи баҳамзидҳо маънидод гаштааст.

Комилан фаҳмост, ки олами беруна бо ҳама мураккабӣ ва тазоди худ дар шуури инсон акс ёфта, дар ташаккули фикр ва дар ин замина ифодаи фикр тавассути забон ҷой дорад. Ин ҳолат ба руҳия, фароҳам омадани фикр ва баён бетаъсир намоёнад. Ба ин муносибат дуруст гуфтаанд, ки «ҳодиса ва мафҳумҳои тунд зидгузашташуда нисбат ба меътадил муассиртар қабул карда мешаванд. Ин хосияти руҳияи инсон одатан дар мусиқӣ, санъат, адабиёт ба эътибор гирифта мешавад» (1,3). Ҳамин тавр, объекти сухан ҳар қадар мураккаб бошад, ифодаи он дар забон ба ҳамон андоза мушқил аст. Гузашта аз ин, бино ба андешаи забоншиносон «мутаозод на танҳо муҳолифат, балки зиддияти дохилии ҳодисаҳо, пуррагии тасвири воқеаҳо низ ифода менамояд» (2, 31).

Иқрор бояд шуд, ки алҳол масъалаҳои мутаозод марбут ба тафаккур ва тарзи ифода, худуди мутаозод, анвои семантикӣ ву сохторӣ, муносибати он бо ҳодисаҳои ҳаммаъноӣ, сермаъноӣ, вазифаҳои услубӣ ва амсоли инҳо мавриди тадқиқоти мукаммали илмӣ қарор нагирифтааст.

Лоик Шералӣ бо калимаҳои маъмул чуфти нави антонимӣ месозад. Чунончи, чуфти мутаозоди «забардаст» вожаи «зердаст» аст, ки ба таносуби маъноӣ: боло (забар) ва зер асос ёфтааст, дар қаринаи шоир («табардаст-забардаст») таносуби овозии калимаҳо ба назар гирифта шудааст; ду калимаи нӯховоза танҳо бо як ҳамсадо аз ҳам фарқ дорад. Албатта, ин вожаҳо чун воҳиди антонимӣ таносуби семантикӣ низ доранд, вагарна антоним шуда наметавонистанд: муҳотаби дуом (забармардо) маънои мусбати «забардаст»-ро равшантар кардааст:

*Табардастони мулки мо зиёдан,
Забардасто, забармардо, кучой!*

Ҳамин тавр, мисолҳои таҳлилшуда далели онанд, ки Лоик Шералӣ дар шакл ва мазмуни чуфтҳои антонимии маъмул тозагиҳо ворид месозад. Дар баробари ин ҳодисаи тамоман нодир аст, ки ӯ бо риояи пурраи шакливу маъноӣ ба калимаҳои маъмули мураккаби исмиву сифати мутаозод месозад, чунончи, шаббод-рӯзбод. Дар мисраъҳои вожаҳои «шаб», «рӯз» низ дар таносуб омадаанд:

Сӯи ту ҳар шабечу шаббод,

Рӯзчун рӯзбода мегардам. (1,558)

Шабкӯр-рӯзкӯр:

Аз одами *шабкӯр* надоранд гила,

Аммо гилаҳо зи *рӯзкӯрон* доранд. (2,514)

Лоик баъзан калимаҳое месозад, ки решаҳои онҳо мантиқан ба ҳам омада наметавонанд, вале мавҷудияти онҳо ба туфайли дар паҳлуи худ ҷуфти антонимӣ доштан имконпазир мегардад. Масалан, мурда «начиб» ё «қабир» намешавад. Вожаҳои мураккаби навсохти «мурданаҷиб» ва «мурдақабир»-ро мутаозодҳои «зиндағариб» ва «зиндасағир» имкони ҳастӣ додааст; умуман байт аз се ҷуфти мутаозод: зинда-мурда, ғариб-начиб, сағир-қабир ва антонимҳои кулли «зиндағариб-мурданаҷиб, зиндасағир-мурдақабир» фароҳам омадааст.

Зиндағарибу мурданаҷибон,

Зиндасағиру мурдақабирем. (2,392)

Дар мароми сермаъноӣ баъзан Лоик воҳидҳоеро ба қор мебарад, ки танҳо дар назари аввал бо ҳам маъноӣ ҳилоф доранд, вале дар асл зидмаъно нестанд, зеро шоир маъноӣ дигари калимаро (дар вожаҳои полисемӣ) ба қор гирифтааст, чунончи:

Ёд қардам он қасонеро, ки *дар пасти баланданд,*

Ҳам қасонеро, ки *бо сад қамбаҳои арҷманданд.* (1,78)

Матлаб аз ин байт ифодаи «дар пасти баланданд» аст, ки дар он исми сермаъноӣ «паст» на ба маъноӣ пастфитрат, балки ба маъноӣ дигар - ҳамворӣ, водӣ омадааст. «Қамбаҳо» низ қамарзиш не, маъноӣ хоксориро дорад. Ҳангоми мутолиаи шеърӣ «Гарданаи Анзоб» мазмуни калимаҳои мавриди назар аз байти аввал равшан мегардад:

Дар фазои ағбаи Анзоб биншастам даме чанд,

Ёд қардам одаме чанд, оламе чанд.

Ёд қардам он қасонеро, ки *дар пасти баланданд,*

Ҳам қасонеро, ки *бо сад қамбаҳои арҷманданд.* (1,78)

Дар ду шеърӣ Лоик ҳодисаи оксуморон - истеъмоли ҳамҷояи вожаҳои зидмаъноӣ дар калимаҳои мураккаб, ки ба сифати муайянқунанда меоянд, бо решаи «олуд» қорбаст мешаванд, ки бо ҳамин роҳ ду сухани муқобилмаъноӣ ба ҳам омадаанд. Ин наъби калимабандӣ бори аввал дар шеърӣ «Нӯшбод» (1965) ба қор рафта буд, чунончи, сухан аз хоми Хайём меравад, ки:

Дар он ҳам *ғиряҳои хандаолуда*ст,

Дар ӯ ҳам *хандаҳои ғиряолуда*ст. (1,186)

Сипас, дар шеърӣ «Айнӣ» (1973) меҳонем:

Зи *андӯҳи тарболуду шодии ҷамолудаш*

Ту ҷустӣ сарнавишти халқ,

Оғози сиришти халқ. (1,92)

Оксуморон дар ҳамаи забонҳо ҳодисаи нодир аст, онро на ҳар соҳибқалам қодир аст, ки офарад, дар ин бобат ҳеч як суханвар ба Лоик баробар шуда наметавонад. Ё дар шеърӣ ҷонсӯзи «Бидруд оташи дилам! Бидруд ошиқӣ!» (1997), ки аз садоҳои воқасини дилаш буд, ду оксуморон қорбаст қардааст:

Дигар зи ман намерасад бар дасти он нигор

Дилномаҳои бо *ғами ширин* навиштае...

Бидруд, ваъдаҳои *ғиребои дилнавоз*,

Бидруд, оташи дилам! Бидруд ошиқӣ! (1,305)

Ҳамин тариқа, суханварии шоир дар як пораи хурди шеърӣ мисраву байт инъикос меёбад. Дар як мисраъ ё байт, яъне бо ҳам наздик, ё ҳампаҳлӯ, ба тарзи дигар гӯем, дар як доираи семантикӣ қорбаст шудани воҳидҳои семантикӣ, ҳосияти маъноиву услубии онҳоро равшантар менамояд.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: мутаозод, қорбаст, наъми Лоик Шерали, байт, бунёди байт, ҷуфти антонимӣ, муҳолифати семантикӣ.

АДАБИЁТ

1. Львов М.Р. Школьный словарь антонимов русского языка. -М.: Просвещение, 1980. -271 с.
2. Львов М.Р. Словарь антонимов русского языка. Под ред. Л.А.Новикова. -М.: Русс.язык, 1984. -381 с.

АНТОНИМЫ И ИХ УПОТРЕБЛЕНИЕ В ПОЭЗИИ ЛОИКА ШЕРАЛИ

Г. Махкамова

Данная статья посвящена изучению использования антонимов в поэзии Лоика Шерали. Место антонимов в поэзии Лоика Шерали во многом определяют смысловые и стилистические функции словаря антонимов. Поэт в употреблении антонимов широко использовал богатый словарный языковой запас.

ANTONIMS AND THEIR USING IN THE POEMS OF LOIK SHERALI

G. Mahkamova

The article considers about the studying antonym and their using in the Poems of Loik Sherali. The place of antonyms in the Poems of Loik Sherali at many determines of semantikal functioning vocabularies of fintonims. The Poet in the using of antonyms wide used of rich vocabulary linguistic reserve.

ЉАЛОЛУДДИН АС-СУЮТӢ МУӖАҚҚИҚИ ЗАБОНШИНОСИИ АРАБ

A. Насотов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Љалолудин Абдурахмон ибни Абубакр Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Собикуддин ибни Фихр Усмон ибни Нозируддин ибни Сайфуддин Хизр ибни Начмуддин Абусолех Аюб ибни Носируддин Муҳаммад ибни Шайх Ҳимомуддин ал-Хузайрӣ ас-Суютӣ аз зумраи донишмандони доиратулмаорифи исломӣ аст, ки дар соҳаҳои филология, забоншиносӣ, ҷуғрофия, улуми қуръонӣ, ҳадис, тафсир, баён, маъонӣ ва ғайра осори пурбору гаронбаҳо ба ёдгор гузоштааст.

Даврони зиндагӣ ва фаъолияти илмӣи Љалолуддин ас-Суютӣ ба замоне рост меояд, ки зиёда аз як қарн пеш лашқари ғоратгари муғул аксари сарзаминҳои ҷаҳони Исломо зери тасарруфи худ дароварда, молу амвол, хонаю дар ва аз ҳама муҳим ганҷинаҳои маънавии онон китобҳои китобхонаҳоро зери оташ кашид ва донишмандону равшанфикронро аз дами тег гузаронд. Ҷуғрофияшиноси бузурги араб Ёкути Ҳамавӣ, ки худ дар вақти ҳучуми муғулҳо дар шаҳри Марв буд, роҷеъ ба китобхонаҳои ин шаҳр ва ҳамлаи харобовари муғул меғӯяд: "Ман дар соли 611х Марвро тарк кардам, ки он дар бехтарин ҳолат қарор дошт. Дар он ҷо ду масҷиди ҷомеъ: яке барои ханафимазҳабон ва дигаре барои шофеъиён мансуб буд, ки онҳоро девор якҷо мекард. Дар Марв се сол зиндагӣ кардам ва дар он ҷо ҳеҷ айбе надидам, ба ҷуз ин ки онҳо гирифтори беморие буданд, ки дар давоми сол каме аз мардум аз он начот меёфтанд. Агар ҳучуми татар ба ин кишвар ва хароб гардидани он намебуд, он ҷойро, то рӯзи мурдан тарк намекардам, зеро мардуми он нарму хушрафтор ва дар он ҷо китобҳои арзишманд хеле зиёд буд. Ман ин ҷойро тарк кардам ва дар он ҷо даҳ ҳазинаи китобҳои вақфӣ вучуд дошт, ки назари онҳоро аз лиҳози бисёрӣ ва нақуӣ дар дунё надида будам ...[1]

Ҷуноне маълум аст дар миёнаҳои асри XIII муғулҳо бо роҳбарии Ҳалоку ба Бағдод ҳамла карда, хилофати Аббосиёнро аз байн бурданд ва ба қатлу қуштори гӯшношуниданӣ даст зада, шаҳрҳоро хароб карданд, китобхонаҳоро тӯмаи оташ сохта, олимону донишмандонро гирифтори азобу шиканҷаҳои саҳт қарор доданд, ки дар натиҷа, ононе ки ҷон ба саломат бурда буданд, ҳайрону саргардон ба кишварҳои эминтар раҳти сафар бастанд.

Аксари кишварҳои исломӣ дар он даврон дар ҳолати заъфу нотавонӣ, изгиробу парешонӣ ранҷ мебурданд. Ироқу Ирон дар дасти муғулҳо қарор гирифта, онҳоро фасоду парокандагӣ ва бе-суботию беназмии ҷомеа фаро гирифта буд. Бахши Андалуси ҷаҳони Исломо ба амирнишиниҳои хурд-хурд тақсим гардида, рӯз ба рӯз испанягиҳо онҳоро аз ҳар ҷониб танг карда, ҳокимияташонро ба нестӣ расониданд. Яман ҳам ба амирнишиниҳои хурдакаки Зубайду Адан ва Санъо тақсим шуд ва кишвари Мағриб низ дучори парокандӣ ва аз миён рафтани қарор гирифт.

Ана, дар чунин вазъи ноҳинҷор ва душвор бархе аз сарзаминҳои ҷаҳони Исломо ва махсусан, қисмати Сурия ва Мисри он дар паноҳи салотини мамлукҳо аз ҳучум ва шабехуни муғулҳои ғоратгар ҷон ба саломат бурда буданд.

Табиист, ки ҳама гуна пешравӣ ва шуқуфои ҷомеа ба амну осоиши дохилӣ ва берунӣ саҳт ниёз дорад ва ҳар гуна осори илмию фарҳангӣ танҳо дар заминаи созгори иҷтимоӣ, ки боз ҳам ба амну осоиштагии ҳар кишваре чи аз лиҳози иқтисодӣ ва чи маънавӣ вобастааст, ба вучуд меояд. Миср маҳз дар чунин давраи душвори таърихӣ ва тақдирсоз паногоҳ ва ғамхори олимону донишмандон гардида, нахзати илмӣ ва фарҳангии ҷаҳони Исломо ва фарҳанги исломиро пеш бурд. Аз сарварони машҳури Мисри онвақта Зоҳир Бибарс ба донишмандону равшанфикрон дасти мадад дароз кард ва дар як давраи мушаххаси таърихӣ Мисрро "қибла"и фарҳанги исломӣ соҳт, ки дар он ҷо донишмандони фирқаҳо ва мазҳабҳои мухталифи исломӣ парчами илмо ба қорҳои азими илмӣи худ баланд барафроштанд.

Дар натиҷаи дастирӣ ва мадади ҳамешагии салотини мамлук дар шаҳрҳои Димишқу Ҳалаб, Ҳимс, Қоҳираю Искандария, ас-Суюту Қавс ҷомоаҳои бузурги донишмандони доиратулмаорифи

соҳаҳои таърих, филология, тафсир, фалсафа чун ал-Қасталонӣ, ан-Нававӣ, Ибни Таймия, ас-Саховӣ, ал-Мақризӣ, Ибни Халликон, Ибни Халдун, Ибни Манзур, Фирузободӣ, Ибни Молик, Ибни Ҳишом ва ғайра зухур карданд.

Дар охиrhoи ҳамин давраи фарҳанги исломӣ донишманди бузург Ҷалолуддин Абдуллоҳи Абдуллоҳи ас-Суҷотӣ по ба арсаи вучуд гузошт. Ас-Суҷотӣ дар таърихи фарҳанги исломӣ яке аз пурмахсултарин донишмандон аст, ки дар илми таърих, мантиқ, забоншиносӣ, ҳадис, тафсири Қуръон, илми балоғат, адабиёт, шеър, услубшиносӣ ва ғайра асарҳои арзишманд ба ёдгор гузоштааст. [2]

Ҷалолуддин ас-Суҷотӣ тарҷумаи ҳоли хешро чун бисёре аз донишмандони ҷаҳони Ислом Абдуллоҳи ал-Форисӣ дар *"Таърихи Нишопур"* Ёқут ал-Ҳамавӣ дар *"Муъҷамулудабо"* Лисонуддин Хатиб дар *"Таърихи Гренада"*, Ҳофиз Тақиюддин дар *"Таърихи Макка"*, Ҳофиз Абулфазл ибни Ҳачар дар *"Қузоти Миср"* ва Абушома дар *"Равзатайн"* ба шакли муфассал дар асари машҳури худ *"Ҳуснул-муҳозара ..."* [3] ба сурати муфассал шарҳ додааст.

Ҷалолуддин ас-Суҷотӣ дар аввали моҳи рачаби соли 849 ҳиҷри мувофиқ ба 1445 милодӣ дар ас-Суҷоти Миср ба дунё омада, дар соли 911 ҳиҷри мувофиқ ба 1515 мелодӣ ҷаҳонро падруд гуфтааст. [4] Ӯ дар синни ҳаштсолагӣ Қуръонро ҳифз намуда, то синни чаҳордаҳсолагӣ барои ҳифзи китоби *"Ал-Умда"* чи Ибни Қудома ал-Мақдисӣ, *"Минҳочалфиқх валусул"* чи имом ан-Нававӣ ва *"Алфия"* чи Ибни Молик машғул гардидааст. [4] Вай дар назди уламои замони хеш Аломиддин Булқинӣ, Шарафуддин ал-Мановӣ, Тақиюддин аш-Шаманӣ, ал-Кофичӣ ва дигарон илмҳои фикҳ, ҳадис, забони арабӣ, тафсир, усул, маонӣ ва ғайраро аз худ кардааст. [5] Худи ас-Суҷотӣ роҷеъ ба таваллуд ва дарсомӯзии хеш чунин мегӯяд: "Ман ятим ба воя расидам ва дар синни ҳаштсолагӣ Қуръонро аз ёд карда, сипас, *"Ал-Умда"* ва *"Минҳочалфиқх"* ро азбар намудам. Илми нахво дар назди ҷамоае аз машоих касб карда, илми фароизро дар назди аллома шайх Шаҳобуддин аш-Шоримсоҳӣ аз худ намуда, дар аввали соли 866 ҳиҷри мувофиқ ба 1462 мелодӣ ба омӯзиши забони арабӣ пардохтам". [6] Ӯ Чуноне гуфта омад, Ҷалолуддин ас-Суҷотӣ дар назди бисёре аз донишмандони соҳаҳои мухталифи илмӣ он замон таҳсил карда, дар назди Аламуддин Булқинӣ - илми фикҳ, дар назди Шарафуддин ал-Мановӣ – усули дин ва тафсири имом ал-Байзовӣ, ҳадисро дар пеши аллома Тақиюддин аш-Шиблӣ ал-Ҳанафӣ, дар пеши аллома Муҳиддин ал-Кофичӣ дар муддати чаҳордаҳ сол илми тафсир, илми усул, забони арабӣ, илми маъониро аз худ карда, барояш ҳатти иршод ва иҷозат медиҳад. [7] Дар назди шайх Сайфуддин ал-Ҳанафӣ роҷеъ ба *"ал-Кашшоф"* чи аз-Замаҳшарӣ дарс гирифта, дар соли 866 ҳиҷри мувофиқ ба 1462 мелодӣ ӯ худ дар синни ҳабдаҳсолагӣ ба таълиф мепардозад. Дар ин чода худи ас-Суҷотӣ мегӯяд: *"Дар соли 866 ҳиҷри ба таълиф ва тасниф пардохтам ва адади осори то ҳол таълифнамудаам, ба истиснои китобҳое, ки онҳоро шустам ва аз бархи дигаре, ки даст кашидам, ба сесад китоб расид"*. [8] Ҷалолуддин ас-Суҷотӣ ҳарчанд ба ақидаи И.Ю. Крачковский ғайр аз фаризаи ҳаҷ ба сафар набаромадааст, вале ба гуфтаи худи ӯ "Бо ҳамду санои Худованд ба кишвари Шом, Ҳиҷоз, Яман, Ҳинд, Мағриб ва Тақрур ба сафар баромадам. Ва хангоми ҳаҷ аз чоҳи Замзам бо умеди об нушидам, ки дар илми фикҳ ба мартабаи шайх Сирочиддин ал-Булқинӣ ва дар илми ҳадис ба мартабаи Ибни Ҳачар бирасам". [9] Идомаи таҳсили илмҳои ӯро, ки ас-Суҷотӣ аз худ кардааст, худ ба ин зайл шарҳ медиҳад: "Дар табаҳхуриёбии ҳафт илм комёб гардидам: тафсир, ҳадис, фикҳ, нахв, маонӣ, баён, бадий аз рӯи тариқаи араб ва суҳанварон, вале на аз рӯи тариқаи Аҷам ва аҳли фалсафа ...". Чунон ки аз гуфтаи худи муаллиф берун меояд, ӯ асосан дар соҳаи илми филология ва илми фикҳ табаҳхур ёфта, маҳз дар ҳамин соҳаҳо асарҳои арзишманд эҷод кардааст ва ҳатто худ доир ба душвории фаҳми ҳисоб ва мувофиқи марому ҳадафи ӯ набудани илми мантиқ ишорае ҳам кардааст. [10]

Муаллифи асари бозъимоди библиографӣ Ҳочи Халифа (1608-1657) асарҳои машҳури ас-Суҷотӣ: *"ал-Итқон фи улуми ал-Қуръон"*, *"ал-Ашбоҳ ванназоир филфурӯъ"*, *"Тафсир ал-Ҷалолӣ"*; асари бузурги забоншиносӣ ӯ *"ал-Музҳир фи улуми-и-луға ва анвоъиҳо"* ва мақомаҳои адабии ӯро ишора кардааст. [11]

Ҷалолуддин ас-Суҷотӣ дар асари таърихӣ худ *"Ҳуснул-муҳозара"* адади китобҳои ӯро ба истиснои китобҳое, ки шуста ва гум шудаанд, сесад адад зикр мекунад. [12] Академик И. . Крачковский дар ин ақида аст, ки "Ӯ дар синни ҳабдаҳсолагӣ ба таълиф оғоз карда, шӯхрати ӯ дар ин соҳа ба дараҷае буд, ки дар муддати қариб се қарн на танҳо дар ҷаҳони араб, балки – Ислом шахсияти аз ҳама маъруф ба шумор мерафт. Адади асарҳои ӯ, ки онҳоро худи ӯ тартиб додааст, ба шашсад мерасад, ки бештар аз 350 адади он барои мо маълум аст". [13]

Шарқшиноси олмонӣ Карл Броккелман адади асарҳои маҳтут ва матбуи ӯро 415 адад; Флөгел 560; Ҷамилбек ал-Азам 547, Ибни Ийёс 460 адад зикр намудаанд. [14]

Дар таърихи адабиёти араб ва шарқшиносӣ чунин адади зиёди асарҳои ас-Суҷотӣ ин ақидаро пеш овардааст, ки баъзе аз ин асарҳо ба ӯ тааллуқ надошта, ба устодони ӯ мансуб мебошанд ва ӯ бо андак тағйирот онҳоро азони худ кардааст. Аз ҷумлаи чунин шаклҳои муаррихи бузург – ҳамасри ас-Суҷотӣ – ас-Саховӣ мебошад, ки ба назари ӯ ас-Суҷотӣ бисёре аз асарҳои устодони худро бо андак

тағйир дар мазмун ва чобачогузории мавод азони худ сохтааст ва ин акидаро дар рисолае бо номи *"Мақомот ал-Ковӣ фи торих ас-Саховӣ"* зикр намудааст.[15] Вале бо вучуди ин хама шакку шубҳаҳо, ба ақидаи бисёре аз донишмандон ва маълумоти сарчашмаҳо ас-Суютӣ аз зумраи он донишмандони бахрулулум будааст, ки воқеан, дар соҳаҳои мухталифи улуми замони худ асарҳои гаронбаҳо ба ёдгор гузоштааст. Ҷойи тазаккур аст, ки дар таърихи илмҳои асримиёнагӣ навиштани асарҳо дар ҳаҷми як ё ду ё се сафҳа як кори маъмуле будааст, ки ин ҳолатро худӣ яке аз рақибони ас-Суютӣ ас-Саховӣ чунин менигорад: "Аз он асарҳо[-и ӯ] нусахро дидам, ки дар як варақ буд, вале асарҳои аз як дафтар калонтар хеле зиёд буданд.[16]"

Дар ҳар сурат Ҷалолуддин ас-Суютӣ чун донишмандони доирату-л-маъориф дар таърихи филология, тафсир, таърих, ҷуғрофия, ҳадис, бадеъ, баён, забон ва дигар соҳаҳои илм асарҳои гаронбаҳо эҷод карда, мақом ва манзалати ӯ дар радифи бузургони илму фарҳанги исломӣ мебошад.

Беҳуда нест паҳлуҳои мухталифи ҳаёту фаъолияти ӯро донишмандони Шарқу Ғарб мавриди таҳқиқ қарор дода, мақом ва ҷойгоҳи ӯро дар баробари бузургони адабу фарҳанг ишора кардаанд.

Аз асарҳои машҳури ас-Суютӣ, ки донишмандони Шарқу Ғарб онҳоро ишора кардаанд ва академик И.Ю. Крачковский низ асарҳои зерини ӯро ишора кардааст:

1. "Ал-Итқон фи улуми-л- Куръон".
2. "Ал-Ҷомеъ" (доир ба ҳадисҳо).
3. "Таъриху-л-хулафо" (доир ба таърих).
4. "Хусн-ал-муҳозара фи ахбори Миср ва-л-Қоҳира" доир ба таърих.
5. "Ал-Музхир фи улуми – луға ва анвоиҳо" (доир ба сарфу наҳви арабӣ).

Китобҳои муҳими ӯ дар наҳву ақоид инҳоянд.

1. "Тафсири Ҷалолойн" (тафсири Куръони карим).
2. "ад-Дур-ал-мансур фӣ-т-тафсири-л-маъсур" (тафсири Куръони карим).
3. "Ҳамъалҳавомеъ фӣ шарҳи чамъ-ал-ҷавомеъ" (доир ба мазҳабҳои мухталиф).
4. "ал-Иқтироҳ фӣ усулannahв" (доир ба нуқоти мухталифи наҳв дар пояи истидлол ва қиёс).
5. "ал-Ашбоҳ ва-н-назоир" (роҷеъ ба услубу равиши аломоти соҳаи наҳв ва фикҳ).
6. "Буғятул-уёот фи табақот ал-луғавийин ва-н-нуҳот" (доир ба наҳв).
7. "Шарҳ шавоҳид ал- Муғни" (доир ба наҳв).

Албатта, дар миёни ҳама асарҳое, ки ас-Суютӣ навиштааст ва бевосита ба илми забоншиносии араб тааллуқ дошта, чун асари хулосакунандаи забоншиносии арабӣ машҳур мебошад, *"ал-Музхир фи улум-ал-луға ва анвоиҳо"* мебошад, ки таҳқиқ ва таҳлили он маҷоли васеътаро тақозо дорад.

КАЛИДВОЖАҲО: Ҷалолуддин ас-Суютӣ, илми забоншиносии араб, забоншиносии арабӣ, фарҳанги исломӣ.

АДАБИЁТ

1. Ёқут ал-Ҳамавӣ. "Муъҷам-ал-булдон" ҷилди 5, Бейрут, 1995. с. 114.
2. Муқаддимаи Мустафо аш-Шакъа. "Ҷалолуддин ас-Суютӣ, масиратуҳу ал-итимийа ва мабоҳисуху ал- луғавийа". Ал- Боби ал- Ҳалабӣ. Ал-Қоҳира, 1984, с. "а", "х"; Аваз ал-Ғуборӣ. "Мақомот ас-Суютӣ" Дироса фӣ фанни-л-мақома ал- мисрийа. Дору-с-сақофа ал-Мисрийа. Ал-Қоҳира, 2005. с. 51.
3. Ас-Суютӣ . ал-Муҳозара фи торих Миср ва-л-Қоҳира. Таҳқиқ Муҳаммад Абулфазл Иброҳим. Дор ихё ал-кутуб ал- арабийа. ал-Қоҳира, 1967; И. Ю. Крачковский. Избр. соч. Том IV, М., -Л., 1957, с. 481-486.
4. Аваз ал-Ғуборӣ. "Мақомот ас-Суютӣ", с. 51.
5. Ас-Суютӣ. ад-Дур-ал-мансур фи тафсир-ал-маъсур", ҷ. 1, Бейрут, 2002. с. 3; Аваз ал-Ғуборӣ. Мақомот ас-Суютӣ ... с. 52-53.
6. Луғатномаи Деххудо. Харфи "ҷ", Техрон, 1380 ш.; Ас-Суютӣ. Хусн ал-Муҳозара ... ҷ. 1, с. 338; Аваз ал-Ғуборӣ. Мақомот ас- Суютӣ ... с. 53.
7. Ас-Суютӣ. Ал-Музхир фи улуми-л-луға ва анвоиҳо ли-л-аллома Абдурраҳмон Ҷалолуддин ас-Суютӣ. Шараҳу ва забатҳу ва сахҳаҳу ва анвана мавзӯотиҳи ва аллақа ҳавошиҳи Муҳаммад Аҳмад Ҷодулмавло Алӣ Муҳаммад ал- Бачҷовӣ, Муҳаммад Абулфазл Иброҳим. Ҷ. 1, Бейрут, бидуни соли нашр, с. 11.
8. Ас-Суютӣ, ал-Музхир ... с. 13.
9. И.Ю. Крачковский. Избр. Соч. т. IV, с. 482.
10. Ас-Суютӣ. Ал-Музхир ... с. 13. Ҳамон ҷо . с. 14.
11. Ҳамон ҷо . с. 14.
12. Ҳочи Халифа. "Кашф аз-Зунун ан асоми-л-кутуб ва-л-фунун". Макка, 1981, ҷ. 1, с. 8. 100, 445; ҷ. 2, с. 1660, 1785.
13. Ас-Суютӣ. ал-Музхир ... с. 15; Хусн-ал-муҳозара ... ҷ.1, с. 144.
14. И.Ю. Крачковский. Избр. соч. т. IV, ..с. 482.
15. Ас-Суютӣ. ал-Музхир. с. 17.
16. Ҳамон ҷо.с. 16-17.
17. Ас-Суютӣ. ал-Музхир ... с. 17.

ДЖАЛОЛУДДИН АС-СУЮТИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ АРАБСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

А. Наджотов

Джалолуддин Ас-Суюти является одним из великих учёных-исламоведов, который оставил богатое литературное и научное наследие в области языкознания, литературы, географии, изучения Корана и хадисов.

Данная статья посвящена изучению его жизни и научного наследия.

JALOLUDDIN AC-SUNATI RESEARCHER OF ARABIAN LINGUISTICS

A. Najotov

Jaloluddin Ac-Sunati is one of the great scientist of islams who abandoned a rich literary and educational heritage in the region of linguistics of literary of geography of studying of Koran and hadises.

The article is devoted about the his life and educational heritage.

КОРБУРДИ ГУРҶҲЕ АЗ ВОЖАҲОИ ТОЧИКӢ БА МАЪНИИ АСЛИАШ ДАР «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНӢ»-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФӢ

У. Саъдуллоев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожаҳои аслан тоҷикӣ, ки тамоми давраҳои таърихии инкишофи забони тоҷикиро сипарӣ кардаанд, пойдевори ин забонро ташкил медиҳанд. Мавриди зикр аст, ки ин гурӯҳи вожагон аз луғоти қадимаи эронӣ маншаъ мегиранд ва баъзе аз онҳо дар забонҳои имрӯзаи эронӣ низ роиҷ мебошанд. Таркиби луғавии «Футувватномаи султонӣ»-ро, пеш аз ҳама, вожаҳои аслии тоҷикӣ, ки аз решаҳои мухталифи забони порсии бостон маншаъ гирифтаанд, ташкил медиҳанд ва вожаҳои мебошанд, ки барои ифодаи мафҳумҳои гуногун омада, дар калимасозии забони тоҷикӣ хеле ҷаҳондӯ, масалан, калимаҳои сар, чашм, даст, дил ва амсоли инҳо. Чунончи: «Воҳидҳои аслии луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои мебошанд, ки аз ҷиҳати баромади худ асосан ба забонҳои ғарбии эронӣ баробар тааллуқ доранд... Аз тарафи дигар, дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба калимаҳои низ дучор мешавем, ки ба забонҳои қадимаи эронӣ мансуб буда, дар шароитҳои гуногуни таърихӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд. Чанде аз ин қабил калимаҳо ба забонҳои гурӯҳи шарқии забонҳои эронӣ мансубанд» (5, 23). Профессор Х. Мачидов меафзояд, ки «қисмати муҳимтарину асосии ин гурӯҳ аз лексикаи қадимаи умумиэронӣ сарчашма мегирад, ки он дар забонҳои имрӯзаи эронӣ низ маҳфуз мондааст. Чунончи, ба ин ҷумла калимаҳои ифодагари шайъу ҳодисаҳо: **асп, чашм, бӯй, биҳишт, душман**; аломату хусусият: **баланд, бузург, кабуд, нек, бад**; ададҳо: **як, ду, се, даҳ, бист, панҷоҳ, сад**; ҳолату амал: **тарс, бар, пурс, дор**; замону макон, аломати амалу ҳаракат: **зер, кай, пас, тез, зуд** ва монанди инҳо дохил мешаванд» (7, 89).

Бо таваҷҷӯҳ ба маҳдудияти ҳаҷми мақола аз таҳқиқи ҷузъиёти вожаҳои аслии тоҷикии ин асар худдорӣ намуда, бо ишора ба сарчашмаҳои решашиносӣ ба таҳлили маъноии гурӯҳҳои луғавию семантикии баъзе аз вожаҳои аслии мепардозем.

Вожаҳои ифодагари узвҳои бадан

Дар забони тоҷикӣ он вожаҳоеро, ки мафҳуми узвҳои баданро ифода мекунанд, агар аз ҷиҳати баромад сирф тоҷикӣ гӯем, хато нахоҳем кард, зеро бештари ин вожаҳо аз забонҳои эронии бостон сарчашма мегиранд.

Гӯш. Дар ҷумлаи «Бастани гӯш аз ношуниданиҳо»(с.56)[1] вожаи **гӯш** ба кор рафтааст. Ин вожаро дар фарҳанг ба се маънӣ овардаанд: 1 узви шунавоии инсон ва ҳайвон; 2 гӯшаки асбобҳои мусиқии тордор; 3 номи рӯзи чордахуми ҳар моҳи шамсӣ, ки форсиён онро чашм мегиританд (18, 305-306). Дар матн ин калима ба маънии узви шунавоии инсон корбаст шудааст. Вожаи мазкур таърихи тӯлонӣ дошта, дар забони порсии қадим дар шакли **gauša** (14, 250), авестой **gaōša**, порсии миёна **gōš** ва дар забони тоҷикӣ ва дар форсии нав шакли **gūš**-ро гирифтааст (7, 29).

Забон. Ин вожаро дар порсии қадим дар шакли **hizvān**, авестой **hiziū**, порсии миёна **hizvān** (15, 28). Забоншинос А. Каримов вожаи мазкурро дар порсии миёна дар шакли **uzvān** медонад ва меафзояд, ки дар хиндуи қадим **jihva**, курдӣ **azmān**, афғонӣ **žiba**, осетӣ **āwzag** омада (7, 52) ва дар забони имрӯзаи тоҷикӣ шакли «**zabon**»-ро гирифтааст. Вожаи мазкур дар матн чунин ифода ёфтааст: «Бастани забон аз ногуфтаниҳо»(с.56). Ин вожаро дар луғат ба се маънӣ меоранд: 1 узвест иборат аз порчаи гӯшти

мутахаррик дар даҳон, лисон; 2 воситаи ифодаи фикр ва алоқа бо мардум, нутқ; 3 нӯги чизе (18, 424). Дар матн ба маънии воситаи ифодаи фикр ва алоқа бо мардум, нутқ ба кор рафтааст.

Чашм. Ин калима аз шакли эронии қадими **čašman** сарчашма гирифта, сурати он дар порсии қадим **čašma-**, порсии миёна **čašm** (порсии миёнаи монавӣ **čšm**), портии монавӣ **čšm**, форсии классикӣ **čāšm**, форсии муосир **čāšm**, тоҷикӣ **čāšm** мебошад. (Ҳамчунин, мук.: хоразмӣ **cm**, сакоии хутанӣ **tčēiman**, суғдӣ **čšm**) (16, 94-95). Дар асар чунин ифода ёфтааст: «Аввал бастанӣ **чашм** аз харому нодиданиҳо» (с.56). Дар луғат чунин маънидод шудааст: яке аз узвҳои бадани инсон ва ҳайвон, ки дар сар қарор гирифтааст ва барои дидани чизҳо хизмат мекунад (19, 530). Ба ҷуз маънии асли дигар маъниҳоро низ ифода мекунад: назар, нигоҳ; маҷозан умед, таваққӯъ; чашмзаҳм, чашми бад, озор ва нуқсон, ки аз асари назари бад ба касе ё чизе мерасад (19, 531).

Сар. Вожаи зикршуда вожаи аслии тоҷикӣ буда, дар фарҳанги паҳлавӣ сар, нӯг, оғоз маънидод шудааст (12, 144). Дар асар чунин омада: «Агар пурсанд, ки ҷаҳор ҳурмат кадом аст, бигӯй: Аввал, он ки дар вақти хӯрдан **сар** нахорад (с.80).

Даст. Ин вожа дар забони авестой дар шакли **zasta** ва дар порсии миёна дар шакли **dast** вучуд дошт (12, 136) ва то имрӯз дар ин шакл ба кор меравад ва яке аз вожаҳои сермаъност. Яъне ба ҷуз маънии асли узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон, каф ва панҷаи даст – боз маъниҳои маҷозии паҳлу, тараф, ғалаба, бартарӣ, мансаб, рутба, қарат, дафъа ва дигар маъниҳоро ифода мекунад. Дар асар ба маънии асли чунин ифода ёфтааст: «Сеюм, аввал ба дасти рост така гирад» (с.93).

Пой. Узвест, ки инсон ва ҳайвон ба воситаи он роҳ мегардад ва бадан дар он қарор гирифтааст. Ба ҷуз ин маъни боз ба маъниҳои 1 бо изофат – қисми поёнӣ ва зерини ҳар чиз; тағ, зер, бун; 2 маҷозан: охир, анҷом, интиҳо; 3 маҷозан: истодагарӣ, тоқат, тобоварӣ; 4 маҷозан: поя, мартаба, кадр; 5 маҷозан: бунёд, асл (19, 67) далолат мекунад. Вожаи мазкур таърихи тӯлонӣ дошта, решаи хиндуаврупоии он **ped** аст (7, 116). Калимаи **pāy**, ки дар забони муосири тоҷикӣ дар шакли **pā** (**по**) низ ба кор меравад, идомаи таърихии вожаи эронии қадим ***pāda-** аст, ки сурати решаи он дар забони порсии қадим ***pād-**, порсии миёна **pāy** мебошад. (Ҳамчунин, мук.: авестой **pād**, суғдӣ **p’δ**) (16, 84). Дар асар ба маънии асли чунин омадааст: «Ҳафтум, дар вақти аз ҷойи хоб берун омадан пойи чап берун ниҳад (с.93).

Бинӣ. Дар мисоли «Сеюм, дар вақте ки хамир мегирад ё сар назди дег мебарад, чизе ба бинӣ бандад» (с.91) вожаи **бинӣ** ба кор рафта ва яке аз узвҳои ҳисси шоммаи инсон ва ҳайвон (18, 185) маънидод мешавад. Чунончи Муҳаммади Ҳасандӯст зикр кардааст, калимаи **бинӣ** ба шакли порсии миёна **wēnig** эҳтимолан иртибот дорад ва дар забони авестой ба сурати **vaēnā** дучор меояд, ки калимаҳои порсии миёнаи **wēn** «дам, нафас»; курдӣ **bēn**, **benin** «бинӣ, бӯ, роиҳа»; балучӣ **gin** «хаво, дам, нафас» ба он алоқамандӣ доранд (13, 232).

Ҳамин тарик, вожаҳои ифодагари узвҳои бадан дар асар фаровон ба кор рафтаанд ва вожаҳои мазкур аз ҷиҳати баромад тоҷикӣ буда, аз забонҳои эронии қадим, яъне забонҳои порсии қадим ва авестой сарчашма мегиранд.

Вожаҳои ифодагари мафҳумҳои хешутаборӣ

Дар асар вожаҳое, ки мафҳумҳои хешутабориро ифода кардаанд, бештарашон вожаҳои асли буда, аз забонҳои эронии қадим ва миёна маншаъ мегиранд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои **падар**, **модар**, **писар**, **бародар** ва **фарзанд** дохил мешаванд. Забоншиноси рус В.В. Иванов қайд мекунад, ки «таркиби овози **-ар (-ор, -р)** дар охири калимаҳои духичоии падар, модар, хоҳар, сунҳор, эвар ва монанди инҳо ҳанӯз дар хиндуаврупоии қадим пасванди махсуси ифодагари мафҳумҳои хешутаборӣ буд» (6, 210). Бархе аз забоншиносон қайд кардаанд, ки вожаҳои хешутабории мазкур дар забони порсии қадим бо пасванди ғайриэтиматикӣ **tar** сохта шудаанд (15,50; 12,32).

Падар. Дар порсии қадим **pitar / pita**, авестой **pitar** (3, 905; 9, 277; 2, 488; 20, 286), ҳиндӣ қадим **pitar**, хутанӣ **petar**, порсии миёна **pit/d**, **pidar**, **pita**, арманӣ **haiz**, курдӣ **pier**, афғонӣ **plār** (7, 46; 15, 175) омадааст ва дар фарҳанг «марде, ки аз вай фарзанд ба вучуд омадааст, волид» (19, 5) маънидод шудааст. Мисол: «Агар пурсанд, ки адаб бо падару модар чанд аст, бигӯй: «Дувоздаҳ. . .» (с.71).

Дар матн ба ҷуз вожаи **падар** вожаи **модар** ҳам ба кор рафтааст, ки ин вожа дар забони порсии қадим дар шакли **matar (mātā)** ва порсии миёна **mat**, **matar** вучуд дошт. Бояд қайд намуд, ки ин вожа аз хиндуэронии **matē** буда, асоси калима **māter** аст ва дар авестой **mātar**, санскрит **mātar** вучуд дошта (12, 59), дар фарҳанг волида, зани фарзанддор ва киноя аз замин маънидод шудааст (18, 697).

Бародар. Дар порсии қадим ва авестой дар шакли **bratar** (10, 258,547; 17, 9661), порсии миёна **brat / brad**, **bradar**, **brata** (15, 164) истифода мешуд ва дар луғат «писарони як падару модар нисбати ҳамдигар, додар, ака, ука» (18, 149) маънидод шудааст ва дар матн чунин зикр шудааст: «Аммо таҳният гуфтани **бародар** дар вақти шодиҳо, чунончи фарзанде ўро мутаваллид шуда бошад, ё азизе, ки матлуб буда, аз сафаре бозомада ва монанди он» (с.88).

Фарзанд. Дигар аз вожаҳои аслие, ки мафҳуми хешутабориро дорад, вожаи **фарзанд** мебошад. Вожаи зикршуда дар порсии миёна дар шакли **frazand** <*fra-zan-ta (аз зодан, яъне меваи инсон) вучуд доштааст (12, 137) ва дар асар чунин ба кор рафтааст: «Аввал дасти рост ва чаҳор ангушт дар зери шад дорад ва ангушти ишорат зери шад дорад ва он гаҳ сухане, ки бояд гуфт, дар гӯши фарзанд бигӯяд» (с.55). Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» «писар ё духтар нисбат ба падар ва модар, авлод, насли одам» маънидод шудааст (19, 413).

Писар. Вожаи дигари аслии тоҷикӣ, ки дар асар ба мафҳуми хешутаборӣ далолат мекунад, вожаи **писар** мебошад. Шакли ориёии ин калима **putra** аст (12, 82). Дар забони порсии қадим шаклҳои **puṣa, pusta, pusaḥ**, дар авестой **puṵra**, порсии миёна **pus**, портӣ **puhr > pur** бо пасванди **-ar**, яъне **pusar** (15, 178) вучуд доштанд, ки дар даврони баъдина бо табилии садоноки кӯтоҳ **u > e, i** дар форсии классикӣ, форсии муосир **pesar** ва дар тоҷикӣ **pisar** роиҷ шудааст. Мавриди тазаккур аст, ки аз вожаи мазкур дар насабҳо ҳамчун анҷома (**-пур**) истифода мешавад. Дар луғат «фарзанди нарина, маҷозӣ – ҷавон» маънидод шудааст:

«Масалан, агар писар дорад, ўро бо тўли умру давлат дуо кунад ва агар мусофире расида, ба сихату саломат дуо кунад ва боқӣ бар ин қиёс бояд кард» (с.88).

Ҳамин тариқ, вожаҳои, ки мафҳумҳои хешутабориро дар асар ифода кардаанд, ба ҷуз вожаҳои «ҷад»(бобо), «ах»(бародар) аз ҷиҳати баромад тоҷикӣ мебошанд.

Вожаҳои ифодагари адад

Ададҳо дар асар мавқеи муҳимро ишғол мекунанд. Бояд қайд кард, ки асоси асарро суолу ҷавоб ташкил медиҳад ва муаллиф тамоми ҷавобҳоро бо ададҳо ифода намудааст. Чунон ки муаллиф худ қайд мекунад: «Ва масоили ин илм он аст, ки дар ин рисола аксар бар тариқи суолу ҷавоб рақам тастир хоҳад шуд» (с.4). Мисол: «Агар пурсанд, ки дар таъзият гуфтан чанд адаб аст, Бигӯй: Ҳашт. Аввал, сухан кам гӯяд. Дуом, дастор ба замин назанад. Сеюм, дасту санг бар сина назанад. Чаҳорум, сухани беҳуда нагӯяд. Панҷум, дар мусибат ба сабр фармояд. Шашуму ҳафтум, чизе ки тавонад, мададгӯрӣ намояд. Ҳаштум, марги он касро сабаби эътибори худ донад» (с.88).

Бояд қайд кард, ки он шумораҳои дар асар қорбастшуда калимаҳои аслии тоҷикӣ мебошанд. Чунон ки забоншинос Х. Мачидов зикр мекунад: «Ҳамаи калимаҳои мансуби категорияи шумораҳо аслии тоҷикӣ мебошанд. Ба ин ҷумла вожаҳои як, ду, се, чор (чаҳор), панҷ, шаш... дохил мешаванд. Шумораҳои боқимондаи сохта, мураккаб ва таркибӣ дар асоси ҳамин решаҳо сохта шудаанд» (7, 93).

Мавриди зикр аст, ки шумораҳои дар асар ба кор рафта, дар шакли микдорӣ ва тартибӣ сураат гирифтаанд.

Як дар порсии қадим ***aiva**, авестой **aivam** (15, 54), порсии миёна **ēvak** (тартибӣ **fratom**), суғдӣ ва портӣ **ēv** ва сакоии хутанӣ **aika** аст (7, 13; 12, 59). Дар ин матн шакли тартибии шумора чунин омадааст: «Якум, пирону пешқадамонро ёд кардан» (с.49).

Ду калимаи умумихиндуаврупоӣ буда, дар тамоми забонҳои хиндуэронӣ аз шакли аслии худаш дур нарафтааст (7, 87). Дар порсии қадим ва авестой **dva**, порсии миёна **db**, сакоии хутанӣ **duva**, суғдӣ **duwa, ədwa, ədū**, хоразмӣ **duwa** ва парфиянӣ **dō** аст (12, 85). Дар матн чунин зоҳир шудааст: «Агар пурсанд, ки ду воҷиб қадом аст, бигӯй: Аввал, қасди сафари хайр ва дуом, нияти соф доштан» (с. 83).

Се дар порсии қадим ва авестой **tri**, порсии миёна **úe**, сакоии хутанӣ **dra**, суғдӣ **šay** ва парфиянӣ **hre** аст (12, 85). Дар матн чунин омада: «Агар пурсанд, ки аркони хирқа пӯшидан чанд аст, бигӯй: Се...» (с. 60).

Чор (чаҳор) аз решаи эронии қадими **caṵwārō** (авестой) маншаъ гирифта, шакли он дар порсии миёна **čahār** (порсии миёнаи монавӣ **ch'r**), портии монавӣ **cf'r**, форсии классикӣ **čahār**, форсии муосир **čahār** аст. Дар забони муосири тоҷикӣ шакли ихтисораи ин вожа **čor** роиҷ гардидааст (16, 95). Дар асар чунин ба кор рафтааст: «Агар пурсанд, ки чаҳор адаб қадом аст, бигӯй...» (с. 90).

Панҷ дар порсии қадим ва авестой **panča**, порсии миёна ва суғдӣ **panč**, сакоии хутанӣ **panjsa** ва портӣ **panj** аст (12, 59). Дар асар чунин омадааст: «Агар пурсанд, ки мунтахаботи муридӣ чанд аст, бигӯй: панҷ...» (с. 45).

Шаш дар порсии қадим ва авестой **xšvaš**, порсии миёна **šaš**, сакоии хутанӣ **kša**, суғдӣ **uxušu** ё **xušu** ва портӣ **šoh** аст (12, 59). Дар матн муаллиф чунин нигоштааст: «Агар пурсанд, ки шароити устои шад чанд аст, бигӯй: шаш...» (с. 49).

Ҳафт дар порсии қадим ва авестой **hapta**, порсии миёна ва портӣ **haft**, сакоии хутанӣ **haudo** ва суғдӣ **avd, avda** аст (12, 59). Дар матн чунин омада: «Агар пурсанд, ки шад чанд навъ аст, бигӯй: Ҳафт аст ва даҳ сифат дорад» (с. 52).

Ҳашт дар порсии қадим ва авестой **ašta**, порсии миёна ва портӣ **haft**, сакоии хутанӣ **hasta** ва суғдӣ **ašt, ašta** аст (12, 77). Дар асар чунин ба кор рафтааст: «Агар пурсанд, ки одоби маҷмӯи касбҳо хулоса чанд аст, бигӯй: Ҳашт...» (с. 89).

Нӯҳ дар порсии қадим ва авестой **nava** (тартибӣ **navama**), порсии миёна **nah** (тартибӣ **nahom**), сакоии хутанӣ **nau** ва сугдӣ **nav**, **nava** аст (12, 77). Дар асар чунин омада: «Нӯҳум, чун ба насиҳат хочат афтад, ба таъриз ва лутф гӯянд ва аз тасрех ва унф дур бошанд» (с. 73).

Даҳ дар порсии қадим ***daua** – [дар ***daua-patiš** (эломӣ **da-sa-bat-ti-iš**, **da-ša**° «дахбанӣ») аст, мук.: порсии миёна **dahom** (монавӣ **dhwm**) «дахум», портӣ **das**, сакоии хутанӣ **dasau**, сугдӣ **ḍasa**, **ḍas**, форсии классикӣ **dah**, форсии муосир **dāh**, тоҷикӣ **dah**, тотӣ **dāh**, бахтиёрӣ **deh**, гӯишҳои Форс **dāh**° (16, 101; 12, 59). Дар матн чунин зоҳир шудааст: «Агар пурсанд, ки муридро чанд сифат бояд, то муридро шояд, бигӯй: Даҳ сифат...» (с. 45).

Бист дар эронии қадим **visaiti**, авестой **visaiti** аст, мук.: скифӣ **vinsati**, порсии миёна **vist**, сакоии хутанӣ **vista**, портӣ **vyst**, форсии классикӣ, форсии муосир, тоҷикӣ **bist** (16, 104; 12, 77). Дар асар чунин омадааст: «Агар пурсанд, ки зинати муридӣ чист, бигӯй: «Он, ки ба бист сифат ораста бошад...» (с. 46).

Сӣ дар порсии қадим ва авестой **ṛisatam** // **ṛisatem** (9, 192), порсии миёна **ūih**, сакоии хутанӣ **darsā** ва сугдӣ **šis ē šys** аст (12, 107). Дар матн чунин омадааст: «Агар пурсанд, ки маддохро чанд сифат мебошад, бигӯй: Маддохро бист сифат бошад ва сӣ сифат набошад» (с. 96).

Дусад. Ин шумора дар забонҳои гурӯҳи эронӣ дар ду шакл инкишоф ёфтааст. Шакли қадимии он ***duwista** буда, дар забони порсии миёна идомаи таърихӣ он **duvist** аст, ки шакли шабеҳи он дар забони сугдӣ **dwyst** (**ḍawist**, **ḍwēst**) [4, 147], сакоии хутанӣ **dvisata** (12, 92) аст. Шакли дигари ин шумора мансуб ба даврони баъдии инкишофи забон буда, дар лаҳҷаҳои Мовароуннаҳр ба шакли **ḍusad** (**du-sad**) пайдо шудааст. Ҳамин шакл аз гӯишҳои тоҷикӣ фарорӯдӣ дар забонҳои помирӣ ва ягнобӣ ҳам иқтибос шудааст. Бояд қайд кард, ки шумораи дусад дар асар чун шакли таърихӣ истифода шудааст: «Алкисса, **дувист** сол Одам алайҳиссалом ин меҳнат мекашид ва мегирифт, то тавбаи ӯ қабул шуд ва Ҷабраил (а) назди вай омад» (с. 327).

Хулоса, ададҳо дар асар бениҳоят фаровон қорбаст шудаанд.

Вожаҳои ифодагари ранг

Дар асар вожаҳои қорбаст шудааст, ки рангро ифода кардаанд. Номи рангҳои дар асар ифодашуда ба қатори калимаҳои забони тоҷикӣ дохил шуда, дар системаи луғавии он мақоми хосаеро ишғол мекунанд. Вожаҳои ифодагари рангҳо дар даврони хеле қадими инкишофи забон пайдо шуда, дар тамоми марҳалаҳои тақомули забон рушду камол ёфта, то ба ҳолати имрузашон омада расидаанд. Забоншинос А. Мирбобоев номи баъзе рангҳо дар забонҳои шарқии эронӣ тадқиқ намуда, чунин менигорад: «Тадқиқи номи рангҳо дар забонҳои шарқии эронӣ нишон медиҳад, ки дар даврони баъдинаи инкишофи ин забонҳо номи як қатор рангҳо ва тобишҳои гуногуни рангӣ таҳти таъсири забонҳои ҳамсоя арзи ҳастӣ кардаанд. Ба сифати маводи муқоисавӣ номгӯи рангҳои асосие истифода шудаанд, ки онҳо бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

а) аз лиҳози пайдоишашон калимаҳои аслию қадимианд ва имконияти аз забони дигар иқтибос шуданишон мустасно;

б) аз лиҳози истеъмолшавиш дар забонҳои муосир калимаҳои муҳиму серистеъмоланд;

в) аз лиҳози ифодаи мафҳум онҳо ба қатори номҳои дохил мешаванд, ки мавҷудияташон дар забон ҳатмист ва мафҳумҳои ҳаётан зарурро ифода менамоянд» (10, 183-189).

Вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми рангҳо дар луғот ва тадқиқотҳои эпимологӣ то андозае баррасӣ гардидаанд (1, 1-4).

Сурх. Вожаи мазкур аз решаи умумиэронии **suxra** пайдо шудааст. Вожаи **suxra** ханӯз дар даврони ҳиндуэронӣ маънои «**сурх**» - номи рангро дошт. Ин вожа дар даврони баъдина дар як гурӯҳ забонҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ ва форсӣ дар натиҷаи метатеза шакли худро тағйир додааст: **suxr**.

Вожаи зикршуда дар асар маънии рангро ифода кардааст: «Бигӯй: Худои Таоло фармуд, ки нардибоне аз замин то осмон рафъ карданд, пояш яке аз зару яке аз нуқра муқаллал бар ёкути **сурх** ва яке аз зумурради **сабз** ва агар пеш аз замони ҳазрати расул (с) нардибон буда бошад...» (с. 140).

Дар матни мазкур вожаи **сабз** низ истифода шудааст, ки мафҳуми рангро ифода мекунанд ва ин вожа аз вожаи умумиэронии **sabza** пайдо шудааст (1, 4). Дар матнҳои буддоии сугдӣ дар шакли ***ys'yn'k(āysainak)**, ***ys'yn'y(axsēn)** ба маънии сабзтоб, кабудтоб истифода шудааст (10, 188).

Муҳаққиқон вожаи мазкурро иқтибос аз забони скифӣ шумурдаанд (16, 104) ва бояд қайд кард, ки ин вожа дар забонҳои порсии қадим **axsaina** - кабуд, сокоии хутанӣ **asreina** - кабуд ва авестой **axsaena** – ба маънои торик дучор меояд.

Сафед аз калимаи умумиэронии **swaida** пайдо шудааст ва дар забонҳои ҳиндуэронӣ ба маънои номи ранги сафед истеъмол мегардид. Дар забонҳои порсии қадим **spaita**, дар авестой **spacta**, дар санскрит **sveta**, дар порсии миёна **spēt** аст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ин калима ба шеваҳои шимолию шарқии забонҳои эронӣ мутааллиқ аст. Агар ҷанубиву шарқӣ мешуд, бояд шакли ***vaita** ва ***vet** –ро мебошад. Ба ҳар ҳол дар аксари забонҳои эронӣ дида мешавад: курдӣ **sipr**, афғонӣ **spih**, шугнӣ **sufed**, санглиҷӣ **esped**, мунҷонӣ **spi**, язгуломӣ **səpid** (11, 188; 12, 139). Пас, маълум мешавад, ки вожаи

мазкур таърихи тӯлонӣ дошта, аз забонҳои эронии қадим сарчашма мегирад ва дар асар чунин ба қор рафтааст: «Пас, ҳар ки тоҷи сафед пушад, бояд ки чун шир аз ҳавову ҳаваси шаҳвонӣ, палидиҳои шайтонӣ поқу покиза бошад» (с.66).

Сиёҳ аз решаи умумиэронии *siŷ / sŷāva* пайдо шудааст. Решаи калима *siŷ* маъноҳои зиёдеро дар давраи қадим доштааст, зеро аз он калимаҳои зиёди гуногунмаъно сохта шудаанд. Аз ҷумла, калимаҳои **сӯз**, **сӯзон**, **сӯхтан** аз ҳамин реша ибтидо гирифтаанд (11, 86). Дар забони ҳиндуэронӣ ин калима дар шакли *sŷāva*- ҳиндуи қадим *sŷāva*, порсии қадим *ūiyava*, авестой *svaŷā*, санскрит *ūa*, вале шакли *ūiyavak* низ вомахӯрд, ба маънои ранг истифода мегардид. Дар як қатор забонҳои шарқии эронии давраи миёна, аз ҷумла сӯғдӣ *š'w*, хоразмӣ *s'w*, ба ҳамин маъно истисмол гардидааст. Дар забонҳои ғарбии эронии ҳамин давра фарқияте ба назар намерасад: порсии миёна *siŷāh*, парфиянӣ *siŷav / s'ŷw*, дар забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ танҳо як шакл *ūiyāh* дида мешавад. Вожаи мазкур дар луғат маъноҳои зеринро ифода мекунад: 1. ба ранги ангишт; 2. торик, тира; 3. сиёҳпӯст, ҳабашӣ; 4. номи аспси сиёҳи Исфандиёр дар «Шохнома» (19, 234) ва дар асар бошад, маънии рангро ифода кардааст, ки чунин аст: «Агар пурсанд, ки ранги сиёҳ аз онӣ кадом гуруҳ кардаанд, бигӯӣ: Ранги сиёҳ ранги шаб аст ва ранги мардумакӣ дида ва аз онӣ мардумест, ки дили эшон хазинаи асрор аст» (с. 63).

Қабуд дар порсии қадим *kputka / kapautaka*, порсии миёна *kabōd* (15, 34; 12, 31), дар луғат 1. нилӣ, осмонӣ, лочвардӣ (ранг); 2. хокистарӣ, хокистаранг маънидод шудааст (18, 524). Дар матн чунин ифода ёфтааст: «Агар пурсанд, ки ранги қабуд ишорат ба чист, бигӯӣ: Ба ранги осмон. . .» (с. 66).

Ҳамин тарик, вожаҳои ифодагари рангҳо, ки дар асар қорбасти гардидаанд, вожаҳои аслии тоҷикӣ буда, сарчашмаи пайдоиши онҳо решаҳои марбута дар забонҳои эронии бостон будааст, бинобар ин, калимаҳои мазкур аз ибтидои ташаккули забони тоҷикӣ то қунун ҳамсафари таърихӣ ин забон буда, тамоми тағйиру таҳаввулро, ки забони тоҷикӣ аз нимаи дувуми ҳазорсолаи якуми пеш аз мелод, яъне аз оғози ташаккули забони порсии қадим, то ба имрӯз ба онҳо рӯбарӯ гаштааст, дар худ инъикос кардаанд ва аз калимаҳои пурқорбурд на танҳо дар «Футувватномаи султони», балки дар тамоми забони адабии тоҷик махсуб мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: «Футувватномаи султони», қорбурди гуруҳе аз вожаҳои тоҷикӣ, вожаҳои ифодагари узвҳои бадан.

АДАБИЁТ

1. Хусайн Воизи Кошифӣ. Футувватномаи султони. Бо эҳтимоми Муҳаммад Ҷаъфари Маҳҷуб. – Техрон, 1350 ш. – 426 с.
2. Абаев В.И. Сравнительство-историческое иранское языкознание // Очерки по истории изучения иранских языков. – М., 1962. – с. 3–8.
3. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т.1. – М., 1958.
4. Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch. – Tehran, 1387.
5. Garib B. Sogdian dictionary. – Tehran, 1995. – 574 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. – Душанбе, 1973. – 458 с.
7. Иванов В.В. Хеттский язык. – М., 1963.
8. Каримов А. Хрестоматияи забони паҳлавӣ. – Душанбе, 1978. – 146 с.
9. Маҷидов Х. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ. 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243 с.
10. Maymofet M. Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des altindischen. – Heidelberg, 1975.
11. Morgenstierne G. Indo-Iran frentir language. Vol. II. – Oslo, 1936.
12. Мирзобоев А. Муқоисаи типологии номи баъзе рангҳо дар забонҳои шарқии эронӣ // Вазифаҳои воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. – Душанбе, 1995. – С. 183–189.
13. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ. – Душанбе: Хумо, 2003. – 152 с.
14. Муҳаммади Ҳасандӯст. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. – Ҷ. I. (a–m). – Техрон, 1383 х. – 451 с.
15. Растироғева В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков. Т. III. – М., 2007. – 493 с.
16. Саймиддинов Д. Форсии бостон. – Душанбе, 2007. – 211 с.
17. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. – М.: Наука, 1979. – 387 с.
18. Turner R.L. A comparative dictionary of the Indo-Aryan languages-second impression. – London, 1973.
19. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. – М.: СЭ, 1969. – 951 с.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – М.: СЭ, 1969. – 949 с.
21. Hom P. Grundriss der neupersische etymologie. – Strassburg, 1893.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОДЛИННО ТАДЖИКСКИХ СЛОВ В «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНИ» ХУСАЙНА ВОИЗА КОШИФИ

У. Саъдуллоев

Данная статья посвящена анализу использования некоторых словарно – семантических групп подлинно таджикских слов в «Футувватномаи Султони» Хусайна Воиза Кошифи.

THE USING OF REPLACEMENT OF TAJIK WORDS IN THE «FUTUVVATNOMAI SULTINI» HUSAINA VOIZI OSHIFI

U. Sadulloev

The article is devoted about the some vocabulary semantic groupes of replacement of tajik words the «Futuvvatnomai Sultini» Husaina Voizi Koshifi

ИСТИҚЛОЛ ВА ЭҶҲӢИ ВОЖАҶО

Х. Табаров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз муҳаққикони барҷастаи соҳаи луғатшиносӣ Носирҷон Маъсумӣ бо таассуф ибраз доштааст, ки таърихи чандинасраи забони адабии тоҷик, ганҷинаи бойи забони адабӣ ва вазъияти ҳозираи қор қарда шудани вай ҳамчунин, масъалаҳои зиёди забони тоҷикӣ ва грамматикаи он ҳанӯз қор қарда нашудаанд. Ин вазъият дар ҳалли як қатор масъалаҳои забоншиносии тоҷик, дар офаридани грамматикаи илмӣ забони тоҷикӣ ва таълими забон дар мактабҳои олии Тоҷикистон душворие ба вучуд меоварад (1, 128). Устод дар зимни масъалаҳои зиёди наомӯхтаи забони тоҷикӣ дигаргунҳои дар таркиби луғавӣ он ба вучудомадаро дар назар дошта, ҳамзамон мулоҳизаҳои ҳешро оид ба таълимоти Н.Я. Мар ва ҷонибдорони ӯ, ки «суръати қори забоншиносонро суст қарда» (2, 128), дар баррасии масоили мухталифи забон ва грамматика монעי фаъолияти босамари онҳо шуда буд, баён намуда, хостааст, ки диққати олимони ҷавонро ба таҳқиқи вазъи забони тоинкилобии тоҷик, ки муғризонро ҳамчун «забони феодали» (3, 128) мавриди баҳс қарор гирифта буд, ҷалб намояд.

Аз мундариҷаи навиштаҳои устод Н. Маъсумӣ бармеояд, ки ҳалли қазияи забони тоҷикӣ тавбаъм бо масоили сиёсӣ ва тарҳрезии нақшаи инкилоби Октябр дар Осиёи Миёна будааст, ки солҳои бистуми асри гузашта дар ин замина баҳсҳои шадиде ба миён омад ва ҳатто, мавҷудияти забони тоҷикиро дар зери ҳавфу хатар гузошт. Ин мавзӯ барвақт пайғирӣ шуда будааст, ки шарқшиносоне чун профессор Х. Шилд бо дилпурӣ «дар бораи қор наомадани забони адабии кӯҳна» андеша ронда, ба далели наздикии он бо китоби муқаддаси «Қуръон» забони адабии пешинаро зарарнок ҳисоб қардаанд. Аз ҷумла, ба қавли Х. Шилд, «забони адабии кӯҳна... дар байни оммаи васеъ таъсири динро» ба осонӣ паҳн мекардааст (4, 334).

Яке аз ҷиҳатҳои эроду интиқоди профессор Х. Шилд ба мероси фарҳангии пешинаи мо, ба сарвати луғавӣ забон, аз ҷумла, ба унсурҳои иқтибосии арабӣ, тааллуқ дорад, ки он фазои маънавӣ бе онҳо тасаввурнашаванда аст, зеро дар ҳаёти соқинони Осиёи Миёна, аз ҷумла «тоҷикон ва соири мусулмонҳои калимаҳои аз ҳадду андоза беруни арабӣ ва қоидаҳои ӯ хеле як мавқеи қалоне ба худ гирифтааст. Ин, албатта, аз таъсири дин, илму маорифи динӣ, сиёсати исломӣ мебошад» (5, 63). Чун забон ҳодисаи иҷтимоист, аз ин ҷиҳат тағйироти дар он баамаломата табиатан дар осори аҳли қалам инъикос меёбад ва ин мағлабро сухани Абдулқодири Бедил- «Дар халқ буруни халқ будан ғалат аст» тағйид менамояд, яъне адибон маҳз бо таъсири вазъи фарҳангии замони худ метавонанд осор биофаранд. Н. Маъсумӣ ба тадқиқоти забон ва услуби Аҳмади Дониш машғул шуда, мулоҳизаҳои зеро баён қардааст, ки ба манзури назари мо мувофиқ хоҳанд буд: «Аҳмади Дониш дар забон ва услуби адабӣ... (Х.Т.) аз истеъмоли аз ҳад зиёди калимаҳои арабӣ ҳалосӣ надошт... Агар масъалаҳои таърихӣ, илмӣ-фалсафӣ ва динӣ муҳокима қарда шаванд, калимаҳои арабӣ ниҳоят зиёд мешаванд. Маълум аст, ки нависанда истеъмоли онҳоро ҳамчун нормаи луғавӣ ва терминологии замонҳои гузашта ва давраи худ зарур ва лозим донистааст» (6, 54).

Дар баҳсҳои гоҳе дур аз мантиқи охири солҳои бистум бархе аз донишмандони тоҷик, ки ба таъсири фикрҳои боғарази забоншиносони хоричӣ, ки бо ниятҳои сиёсии онҳо мувофиқ буд, монда буданд, сахми фаъл гирифтанд, ки қариб буд бо қушиши онҳо забони мо асолати худро гум мекард. Бо вучуди аз доираи мақолаи мо дур будани баҳси батафсилии масъалаи мазкур, ба иртиботи ин мавзӯ ибрази як-ду сухани дигарро айни муддао мешуморем, яъне гуфтанием, ки дар он айёми таҳлуқаангез дар миёни анбӯҳи қачназарон боз ашхосе буданд, ки аз рӯйи имону вичдон, бо ҷуръат нисбат ба баррасии қазия мавқеи ростиро гирифта, аввалан, ақидаи забони алоҳида будани форсӣ ва тоҷикиро

нодуруст хисоб кардаанд. Яке аз онҳо Т. Зехнӣ будааст, ки гуфтааст: «Тоҷикии адабие, ки форсияш меномем, забони байналмилалии форсизабонон аст. Имрӯз чи дар Афғонистон, чи дар Эрону Ҳиндустон, ҳамин забони форсӣ ба кор бурда мешавад, дар ҳама ҷо яқлухт ва як хел аст, бояд нахоҳем ба ҷое ки инсонҳо гирд ва фароҳам оянд, аз яқдигар ҷудо ва парешон афтанд... (..Х.Т.). Чӣ зарур аст, ки мо, форсизабонони Шарқ, шеваҳои ҷудоғонае, ки ханӯз дар майдони матбуот ва адабиёт пайдо нест, офарем, ҳосил созем ва аз ҳам пошем ва пора-пора гардем» (7, 33). Поёнтар олими маъруф аз мулоҳизаҳои боло чунин натиҷа гирифтааст: «Агарчи дар иншопардозии нашр ва дар услуби хомасароӣ миёни Эрон ва Мовароуннаҳр ва Ҳиндустон фарқе мавҷуд бошад ҳам, дар ҳайати маҷмӯаи забон, монанди наҳв, хусусан сарф, фарқу ҷудой нест» (8, 34).

Пажӯҳишгари дигар таҳти унвони Қосимов дар навиштаи худ – «Дар бораи камбудии забони тоҷикӣ. Нависандагон ва мундариҷоти матбуоти тоҷикӣ» гӯе дар тақвияти суҳанони Т. Зехнӣ бар рағми онҳое, ки андешаи «сода кардан»-и забони тоҷикиро пайгирӣ мекарданд, навиштааст: «Онҳо (тарҷумонҳои камтаҷриба- Х.Т.) мехостанд, ки ранге ба абруӣ забон бикашанд, баъдтар чашми вайро кӯр мекарданд» (9, 303).

Дар ин замина фикри саҳеҳро устод С. Айнӣ пешниҳод кардааст: «Ман шахсан ба кор фармудани баъзе суҳанҳои арабӣ, ки имрӯз дар забони форсу тоҷикӣ ҳазм шудааст, муқобил нестам. Ва, инчунин, кор фармудани истилоҳҳои илмӣ адабиёро, ки аз имрӯза форсӣ ё тоҷикӣ ба ҷойи онҳо суҳани қобил ёфт намешавад, лозим медонам» (10, 78).

«... бо нестангорӣ (ниҳилизми инқилобӣ), - менависад Муҳаммадҷони Шақурии Бухороӣ, - дар забон равандҳое низ оғоз ёфтанд, ки аз баъзе ҷиҳатҳо хилофи роҳи таърихӣ бештар аз ҳазор сол буданд, рушди забонро аз вижагиҳои таҳаввули таърихӣ ва табииву одатии он дур мебарданд ва ба роҳҳои нави бегона ва ғайриоддӣ равон карданд» (11, 4).

Баъди музаффарияти инқилоби Октябр ба омӯзиши мероси классикон, сарфи назар аз мавқеи ҷуғрофиёӣ ва ҳавзаи адабии онҳо, ғолибан аз дидгоҳи ба талаботи «замони нав» носозгор будани мазмуну шакли онҳо нигаристан шурӯъ шуда, даҳсолаҳо идома ёфтааст. Аз ҷумла, ба эҷодиёти Ҳочӣ Хусайн, «яке аз ситораҳои дурахшони олами илму адаби ғамаи дуҷоми асри XIX ва ибтидои асри XX» (12, 126) ҳамин гуна муносибат шудааст. Монанди «гузаштагони бомаърифати хеш дар тафсири Қуръони қарим, илмҳои калому ҳадис ва тасаввуф дастӣ тавоно доштан» ба эҳтимоли қавӣ «иллати» дар қўи фаромӯшӣ мондани эшон шудааст. Бо ҳамин назар, ба таҳқиқи осори пешиниён муносибат «иштироъ» шудааст, ки Ҳочӣ Хусайн низ ба ҳамин гуруҳ шумил мебошад ва агар нашри «Асарҳои мунтахаб»-ро (13, 346), ки бо эҳтимоми матншиносии моҳир Саидумар Султон анҷом ёфтааст, истисно кунем, чизи дигаре роҷеъ ба аҳвол ва афкори динию таърихӣ, илмӣ-фалсафӣ, бадеияти суҳан, ҳунари ҳатотӣ ва дигар ҷиҳатҳои эҷодиёти ин адиби хушқалом таълиф наёфтааст. Мавзӯҳои ёдшуда ва, бахусус, забони назму насри шоир, ниёз ба пажӯҳиши амиқ дорад.

Дар заминаи тадқиқи масоили забони эҷодиёти адиб таркиби луғавии он қобили мулоҳиза ва баррасӣ хоҳад буд. Ҳамон гуна, ки дар аввал ба моҳияти масъала иҷмолан ишора шуд, дар байни маводи луғавии истифодакардаи Ҳочӣ Хусайн вожаҳои пешиниёи форсӣ-тоҷикӣ ва, махсусан, аносири арабӣ, аз калимаҳои гирифта то ҷумлаву таркибҳо, ҷойгоҳи вижа дорад. Корбурди ҳамчунин унсурҳои баёнгарии бетафовутии ин мутафаккири барҷаста нисбат ба фарҳанги миллии набуда, балки гӯи вусъати назар ба воқеият аст. Ҳочӣ Хусайн дар бобати корбурди вожа ва сохтумони он диди фарроҳ дорад. Ҳисси баланди ватандӯстӣ, ки мазмуни байти поён онро тасдиқ менамояд:

Рафти суҳан бар сари Хатлон бувад,
Хубии ватан гӯшаи имон бувад.

ба шоир тавфиқ додааст, ки аз ганҷинаи забони мардум дурдонаҳои интихоб кунанд, ки то замони қалам ба даст гирифтани ӯ аз миёни адибон касе онҳоро дар навиштаҳои худ наоварда бошад ва ё бо риояи дастури калимасозӣ вожаҳои сохтааст, ки маҳз ба қалами суҳанпардозии ӯ вобастаанд. Вале ин ҷиҳати забони эшон мавзӯи сӯхбати алоҳида хоҳад буд. Инак, пурсише пеш меояд, ки он аносири иқтисоии Ҳочӣ Хусайн чӣ гунаанд, ки мавриди баҳси мо қарор доранд?

Ба аҳли фаҳм пӯшида нест, ки баъди истилоии араб ва пирузии ислом унсурҳои зиёде ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид шуданд, ки гуруҳи бузурге аз онҳо то имрӯз мустаъмаланд ва ҳатто, дар заминаи луғавӣ бахши фаъолро ташкил медиҳанд, ба монанди **китоб**, **мактаб**, **мақлуб**, **қотиб**, **илм**, **муаллим**, **таълим**, **дарс**, **амал**, **ҳаёт** ва ҳоказо, ки аз корбурди ин гуна калимаҳо гузир нест. Тарафдорони равияи сода ва оммафаҳм кардани забони тоҷикӣ дар баробари чунин воҳидҳои луғавии вомгирифта (муқтабас) ва ҳатто, вожаҳои қадимаи форсӣ-тоҷикӣ ҳеҷ тадбири андешаи натавониста бошанд ҳам, ба таъбири халқ, аз зин фуромаданро ба гардан гирифтанд, аммо аз узангу фуромаданро не, яъне дар садади муқовимат бар рағми истифодаи калимаву ибороти «кӯҳна»-ву «динӣ» қарор гирифтанд, ки ин

амали эшон боиси кохиши асолати забони куҳансол ва пурғановату рангини тоҷикӣ гардид, ки дар ин бобат аз солҳои ҳаштод ба ин сӯ бисёр навиштанд. Аммо кишварҳои ҳамзабони мо, амсоли Афғонистону Эрон, сарфи назар аз баъзе мушкилоти навишторӣ, хушбахтона, аз ин гуна «тундбодҳои» сиёсӣ эмин монданд ва дар чихати корбурди маводи луғат, чи асли ва чи иқтибосӣ, худро аз таассуб ба канор гирифтанд. Бинобар ин, калимаҳои, ки баёнгари дороии забони форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ ва «моли» муштараки ба истилоҳ соҳибони ин забонҳо дар собиқ ба шумор мерафтанд, баъди раҳнаи сиёсӣ соли 1920 дар Бухоро ва тобеияти он, гӯе ки модари худро гум кардаву аз он чун шуданд, балки «ятим» монданд, ки дигар ҳеҷ назари гарм ва боилтифоте эҳсос намекарданд. Агар шоирона бихоҳем матлабро иброз намоем, дар самти Варорудии Эронзамин ин унсурҳои луғавӣ то замони Истиқлол ҷойи ҳешро аз оғуши пурмехри каломи оташини аҳли қалами ба истилоҳ классик, ба вижа Ҳочӣ Хусайн, тарк накарданд. Давраи Истиқлол мӯҷиби таҳаввулот дар сохтори ҷомеа шуд, ҷаҳонбинии миллӣ тағйир хӯрд, дар муҳити фарҳангӣ низ дигаргунӣ ба вуҷуд омад ва роҳи камолоти забон ҳам кушода гардид. Шукуров Г дуруст навиштааст, ки «муҳимтарин таҳаввулоти ин давра аз он иборат аст, ки дастае аз вожаҳои, ки дар кунҷи фаромӯшӣ буданд, аз нав эҳе гардиданд, мисли **мавод**, **тафриқа**, **теъдод**... (..X.T.) ва ғайра... зуҳури ин гуна вожаҳо ғановати забони тоҷикиро афзуда, пойгоҳи луғавӣ ва мавқеи онро устувор сохтааст» (14, 37).

Ҳамчунон ки хотирнишон сохтем, калимаҳои назари **мавод**, **тафриқа**, **теъдод** ва ғайра дар осори ин адиби соҳибқалами мо – Ҳочӣ Хусайни Хатлонӣ бидуни кадом фишоре, бе маҳдудияти табақотӣ ва бе таассуби ҳунари, вобаста ба завқу салиқаи ин ҳомазани моҳир ва бо иқтисоии вазну сабки баён ба кор рафтаанд ва, инак, мо маҷол дорем, ки дар атрофи чанде аз онҳо изҳори андеша намоем.

Зимнан, бояд тазаққур бидиҳем, ки калимаҳои мавриди баҳс гуруҳи ғайри таркиби луғавиро ташкил медоданд ва дар айёми мо маҳз дар забони форсӣ ва дарӣ аз он «ғайриҷаҳонӣ» бархӯрдор монданд. Ба далеле ки охири солҳои ҳаштодум ва, хусусан дар панҷсолаи аввали давраи Истиқлол ин гуна вожаҳо ба муқовимати сахти иддае аз ҳамватанони мо, ки дар табиати онҳо асарӣ равиҷҳои сиёсӣ «фақиру бечора» нишон додани забони фасеҳи тоҷикӣ ҳис карда мешуд, рӯбарӯ омаданд ва ҳатто, онҳоро «афғонӣ»-ю «эронӣ» арзёбӣ менамуданд, тасмим гирифтанд, ки дар мисоли забони Ҳочӣ Хусайн ҳаққи истифода доштани онҳоро дар забони тоҷикӣ ба исбот бирасонем. Маводи интиҳобкардаи мо ба ҷуз вожаҳои **паҷӯхидан**, **пазирӯфтан**, **подош** ва **ройгон** боқӣ аз забони арабӣ ба тоҷикӣ гузаштаанд ва бо онҳо шохид хоҳем овард:

амроз – ҷ. **мараз**, касалиҳо, беморон, дардҳо:

Оби даҳанат шифои амроз,
Бар ту набувад маҷоли эъроз (15, 362).

анвоъ – ҷ. **навъ**, навъҳо. Дар назму насри классик ғолибан **анвоъ** истифода шудааст:

Ба анвои адаб гуфти саломаш,
Расонид аз чаноби Ҳақ паёмаш (15, 407).

аршад - калонтар, бузургтар:

Валади аршади саодатмахд
Шоҳ Абдулаҳад валиаҳд (15, 370).

(**Аршад** дар ин мавқеъ тобиши сиёсӣ низомӣ ҳам дорад, яъне ба мафҳуми **рутба** ё **дараҷа** низ далелат менамояд).

иқтисо – такозо, хоҳиш, дархост, талаб:

Чаро, эй дил, висоли хубруён иқтисо кардӣ?
Тамошоҷт чӣ шуд, худро ба меҳнат ошно кардӣ? (15, 311).

ионат – ёри кардан, дастпирӣ намудан, ёрмандӣ, кӯмак:

Мадад ҷустам зи арвоҳи Низомӣ,
Ионат аз равони шайх Ҷомӣ (15, 422).

иртиқо - боло рафтан, болоравӣ; ба мартабаи баланд расидан:

Ғаҳ баландат мебарад, гоҳе фарозу гоҳ паст,
Ғаҳ ба иқболат фиребад, гоҳе идбору шикаст,
Иртиқову зиллату хориву хушёриву маст,
Бар ҳама азод муҳтоҷу асиру пойбаст,

То ба гӯрат мекашад ҳар сӯ инони зиндагӣ (15, 305).

ИГТИЛОЪ– хабардор шудан, огоҳ гардидан; хабар, огоҳӣ:
Игтилои тамои ҳосил шуд,
Он чӣ дил мехост, восил шуд (15, 512).

ИХТИЛОТ– омезиш, ба ҳам омехта шудан; наздикӣ, ҳамнишинӣ:

ИЧТИНОБ– худро канор гирифтан, худдорӣ кардан, ҳазар кардан,
парҳез кардан:
...ихтилооти нодону булҳавасонро самми қотил шуморед ва ичтинобро лозим донед (15, 507).

МАЗРАЪ– ҷойи кишт, майдони кишт, киштзор:
Мазрае ҳаст, пас аз сад сол аз ӯ бардорӣ
Донаи хастадилӣ, ҳосили бедандонӣ (15, 327).

МАҚОМОТ– ҷ. **МАҚОМ**, мартаба(ҳо), рутба(ҳо), манзалат; вазъи
ҳуқуқӣ: **МАҚОМИ ДАВЛАТӢ ДОДАН**, яъне ба дараҷаи давлатӣ
бардоштан; **МАҚОМОТИ ХИФЗИ ҲУҚУҚ** идораҳои хифзи ҳуқу-
қӣ шаҳрвандон:
Ҳочӣ, аз пешаи сабр мақомоти баланд,
З-ин адо шӯхрати рафъат ба ҷаҳон дорад кӯх (15, 292).

МАҲСУС– он чӣ ҳастии он ҳис карда мешавад, ҳисшаванда,
эҳсосшаванда:
Зи набзаш то тапиш маҳсус мегашт,
Табиби набзбин маънос мегашт (15, 467).

МАЧМАЪ– чамъомадгоҳ, ҷойи гирд омадан; маҷлис, маҳфил;
чамъбият; **МАЧМАИ УМУМИ** номи яке аз мақомоти асосии
Созмони Милали Муттаҳид:
Дар маҷмаи чамъи хушнамоён
Монанди ту хушнамо кам омад (15, 145).

МУҒТАНАМ– ғанимат шумурдан: **МУҒТАНАМ ДОНИСТАН** а) ғанимат
шуморидан; б) ба қадри чизе расидан:
Муғтанам дор косаи ҷубин,
Ҷоми чинӣ андар диёри Фағфур аст (15, 90).

МУСАЛЛАМ– таслимшуда, тандода, тобеъшуда; эмин, сикхату саломат;
яқин, муайян, бе ҷуну ҷаро:
Мусаллам бо ду зулфат дилрабӣ,
Муҳаққақ бо ду ҷашмат фитна кардан (15, 273).

МУСТАФИД– истифодакунанда, фоидагиранда, баҳраманд, касе, ки
талаби баҳра ва фоида бикунанд:
...мустафиди файзи дуову каломашон гардед... (15, 507).

МУТТАЛЕЪ– хабардор, огоҳ:
Зи дарди дилу оҳи пирӯзи ман
Мутталей бар ӯ осмон аст бас (15, 185).

МУХТАРЕЪ– ихтироъкунанда, ба вучуд оваранда, созанда, офаринан-
да, ихтироъкор:
Ба пешат он чи кард ин мухтарей соз,
Бадоеъ сунъо ин санъатоғоз (15, 473).

мучаддад – таҷдидшуда, навшуда; навпайдо; нав, тоза:
Аз нисбати ту рутбаи аҷдод Муҳаммад,
Аз ҳиммати ту турбати аҷдот мучаддад (15, 217).

озим – он ки ба иҷрои коре қасд ва ирода кардааст; қасдкунанда;
равона, раҳӣ:
Хештан озими Бухоро шуд,
Чун қазоро чунин тақозо шуд (15, 372).

пажӯхидан – дар луғат ба маънои ҷустуҷӯ, кофтуков, омӯзиш ва таҳқиқ аст, **пажӯҳӣ**, ба гумони ғолиб, сурати таҳфиф ёфтани он аст:
Бар қалам чанде гуфтугӯ кардам,
Ин пажӯҳӣ барои ӯ кардам (15, 369).

пазируфтан
Ҳочиро, албатта, он рӯз пазири ба қабул,
Ки рақиби табоҳи рӯйсиёхе накуши (15, 304).

(Ҳочӣ Ҳусайн **пазируфтан**ро ба маънии **қабул кардан**, ки дар тоҷикии имрӯза хеле ривож дорад, овардааст, аммо гуфтан ба маврид хоҳад буд, ки калимаи **қабул** дар байти мазкур мафҳуми **хузурро** дорад).

подош – ҷазо, сазо; мукофоти амал, музд:
Ҳочӣ, чу қалам баста камар баҳри ғуломӣ,
Дар ҷурму гунаҳ гир ба подоши савобаш (15, 201).

ройгонӣ – ин ҷо ба маънои **ба осонӣ**, **муфт** (Вожаи **ройгон** худ мафҳуми **муфт**, **маҷҷониро** дорад, яъне он чи бидуни сарф аз ҳазина ё ранҷу заҳмат ба даст ояд):
Рафтаи ба абас дами ҷавонӣ
Сармоя зи каф ба ройгонӣ (15, 367).

тадорук – фароҳам кардан, омода сохтан; тайёри, омодагӣ; чора, тадбир:
Тадорук ҷуст бар он сози хомӯш,
Садое бар кунад, то оядаш ҳуш (15, 470).

тақозо – хоҳиш, дархост:
Ошиқон дар ғами ту ҳоли табоҳе доранд,
Ту чаро пурсиши ин қавм тақозо накуни? (15, 308).

таҷдид – аз нав сохтани чизе, нав кардани чизи мавҷуд:
Баҳори гулфурӯши олами ҳол,
Ниҳоли гулшани таҷдиди амсол (15, 415).

хашин – саҳт, дурушт, ноҳамвор; бадхӯ, бадмуомила:
Ман шефтаи маҳи ҷабинат,
Кулфаткаши тинати хашинат (15, 82).

хуззор – ҷ. **ҳозир**; ҳозирон:
Дили хуззор аз ин гуфтори хунин
Парешон шуд яке чун иқди Парвин (15, 487).

ҷурм – гуноҳ, айб:

Ҳочӣ, чу қалам баста камар баҳри гуломӣ,
Дар чурму гунаҳ гир ба подоши савобаш (15, 201).

шомил – фарогиранда, дарбаргиранда; **шомил будан** дохил будан:

Ё Раб, ӯ бар холи мо – афтодагон раҳматбар аст,
Лутфи худро шомили холаш ба ҳар ду дор, дор (15, 385).

эҳсо(ъ) – шумор, ҳисоб, ба ҳисобгирӣ:

Ҳарчанд ки эҳсони туро эҳсо(ъ) нест,
То ҷон бувадам, шумора медонам ман (15, 351).

Ин гуна далелҳо дар Куллиёти Ҳочӣ Ҳусайн бисёр ба чашм меҳӯранд. Ин мавқеъ шарҳи бархе аз онҳоро кофӣ донистем.

КАЛИДВОЖАҲО: эҳёи вожаҳо, сарвати луғавии забон, таркиби луғавӣ, масъалаҳои забони тоҷикӣ, тадқиқоти забон.

АДАБИЁТ

1. Н. Маъсумӣ. Чаҳонбинӣ ва маҳорат. Душанбе, «Ирфон», 1966.
2. Ҳамон ҷо.
3. Ҳамон ҷо.
4. Х. Шилд. Забони деҳқонон ё забони мунавварфикрон. Рӯзн. «Правда Востока», 1928, шумораи 251, 30 октябр (аз китоби «Забони тоҷикӣ дар мабнои мувоҳишаҳо». Тарғибдодагон А. Набавӣ, Н. Одинаев, П. Олимов, Душанбе, «Ирфон», 2007 иқтибос шуд).
5. Т. Зехнӣ. Фикри ман дар бораи забони чопагӣ. Рӯзн. «Овози тоҷик», 1928, 4 ва 6 декабр (аз китоби «Забон ва худшиносии миллӣ»-баргардони П. Гулмуродзода. Д., 2007).
6. Н. Маъсумӣ. Забон ва устуби Аҳмади Дониш. Д., «Дониш», 1976.
7. Т. Зехнӣ. Мусоҳиба дар бораи забон ва адабиёт. Рӯзн. «Овози тоҷик», 1926, 25 май, 5, 17 июн, 9, 14 июл (аз китоби «Забон ва худшиносии миллӣ»).
8. Ҳамон ҷо.
9. Қосимов. Рӯзн. «Тоҷикистони сурх», 1928, 13 ноябр (аз китоби «Забони тоҷикӣ дар мабнои мувоҳишаҳо»).
10. С. Айни. Маҷ. «Раҳбари дониш», 1928, №4-5 (аз китоби «Забон ва худшиносии миллӣ»).
11. Муҳаммадҷони Шақури Бухорӣ. Сарчашмаи муҳимми илмӣ. (аз китоби «Забони тоҷикӣ дар мабнои мувоҳишаҳо»).
12. Абдурахмон Маҳмадов. Ҳочӣ Муҳаммадхусайни Хатлонӣ дар масири арзишҳои динию фарҳангӣ. Маҷ. «Садон Шарқ», Д., 2008, №9.
13. Муҳаммадхусайни Ҳочӣ. Асарҳои мунтахаб. Ба Чоп тайёркунанда Саидумар Султон. Нашр. давл. Тоҷикистон, Душанбе, 1962.
14. Шуқуров Г. Таҳавули забони адабии тоҷик дар даврони Истиқлол. Рисола барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ. Д., 2007, №1421.
15. Ҳочӣ Хусайни Кангурӣ. Куллиёт. Виростор ва сомондихандаи матн К. Чилгазодаи Техрайӣ, Амирхӯҷа Абдурахимӣ. Д., «Ирфон», 1998 (Дар маънидоди вожаҳо аз «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (ибора аз ду ҷилд, зери таҳрири Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. Д., 2008) ва «Фарҳанги бузурги суҳан» (Бо сарпарастии дуктур Ҳасан Анварӣ, иборат аз ҳашт ҷилд, Техрон, 1382)

НЕЗАВИСИМОСТЬ И ВОЗРОЖДЕНИЕ СЛОВ

Х. Табаров

В данной статье речь идёт о некоторых персидско-таджикских и арабских лексических единицах, использованных в творчестве Ходжи Хусайна Хатлони, соответствующих нормам языка классического периода, применение которых было ограничено после победы Октябрьской революции, но возродилось с началом горбачёвской перестройки и приобретением независимости Республики Таджикистан.

INDEPENDENCE AND REVIVAL OF EXPRESSIONS

H. Tabarov

The article is devoted to the use of some tajik-persian Arabic words in the works of Hoji Husain Khatloni. The mentioned expressions formed the group of active vocabulary basis before the October Russian Revolution and reorganization of gorbachov. But? Later there were disputes on the issues of the origin of these words. Therefore, the mentioned article includes misunderstanding of these issues and proves it's tajik origin in the examples of Hoji Husain works.

РУССКИЕ ОПТАТИВНЫЕ ИНФИНИТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ху Хун Тао

Российско-Таджикский (Славянский) университет

В современной лингвистике особенно активно изучаются те речевые единицы, наиболее яркие особенности которых выявляются в реальных условиях коммуникации.

В данной статье объектом наблюдения является функционирование русских односоставных оптативных инфинитивных предложений, употребляемых в различных коммуникативных ситуациях, и их эквиваленты в китайском языке.

В русском языке существует специальный синтаксический способ для выражения оптативной модальности (без модального слова). Это односоставные инфинитивные предложения, служащие для передачи различных модальных оттенков оптативной модальности:

Убежать бы от собачьей жизни. **Людей бы**, по людски бы чегонибудь: чаю **бы** горяченького **попить**, под одеялом **поспать**. (Замятин. Повести и рассказы, с.34). Вам лишь **бы** план **выполнить**. (Шолохов. Поднятая целина, с. 420). **Быть бы** сейчас мордобоем в драке... (Шолохов. Поднятая целина, с. 420). **Как бы не опоздать** (Л.Толстой. Анна Каренина, с.169).

Внутрисинтаксическая модальность в инфинитивных предложениях выражается не модальными словами, а самим строем предложения и интонацией, а также *частицей бы*, когда она есть, -отмечает Г.А.Золотова [2,48]

Содержание инфинитивных предложений сравнительно с безличными, в которых тоже используется инфинитив как основной содержательный компонент синтаксической конструкции, выражающей модальность посредством модального слова, является более актуализированным. Перспектива действия всегда характеризуется в них с выявлением активного волевого или эмоционального отношения говорящего. Почти всегда они раскрывают деятельный поиск решений: побуждение к действию, вопросы с целью выяснения целесообразности действия, экспрессивное утверждение его желаемости, целесообразности, необходимости или, наоборот, нежелательности, нецелесообразности, невозможности [2, 48]: **Пора бы** уж и **кончить** (Чехов. Дядя Ваня, с. 273) (безличное предложение). – Уж и **кончить бы** (инфинитивное предложение).

Широкое функционирование односоставных оптативных инфинитивных предложений является характерной особенностью русского языка:

«Ах! **Провалиться бы** куда -нибудь!» - думал он, продолжая работать (Л.Толстой. Анна Каренина, с.36). **Как бы не осрамиться** ему перед новым человеком (Л.Толстой. Анна Каренина, с.146). **Как бы не опоздать** (Л.Толстой. Анна Каренина, с.169). **Не заплакать бы** вам! (Горький. На дне, с.160). Тебе **бы** с такими речами к бегунам **идти** (Горький. На дне, с.164). **Пороть бы** вашего брата! (Горький. Дачники. с.271); Тебе **бы** все **душить да резать** (Пушкин. Капитанская дочка, с.298). Куда **бы** мне его **послать?** (Л. Толстой. Война и мир, с. 694). Мне **бы** **осмотреть** вот этот последний класс (Шолохов. Поднятая целина, с. 460).

Оптативные инфинитивные предложения констатируют желательность \ нежелательность действия и употребляются в утвердительных и отрицательных предложениях. Они употребляются при выражении желания говорящего сделать что-либо или его желание, чтобы кто-то другой совершил определенное действие. По сути дела, желание так же наслаивается на необходимость совершения действия, как и приказ, повеление, причем, субъектом может быть и сам говорящий, и кто-либо другой. Мы выделяем это значение отдельно, поскольку оно имеет свои структурные особенности по сравнению с выражением просто необходимости.

Почти постоянной грамматической приметой этих предложений является частица **бы**. Дядюшка, как **бы** мне **пообедать**... (Чехов. Палата № 6, с.168)...**Хоть бы** в конце жизни нам **не прятаться, не лгать** (Чехов. Чайка, с. 243). **Чаю бы выпить** сейчас (Булгаков. Иван Васильевич, с. 293). Только **бы** **увидеть** его, взять за руки (Паустовский. Разливы рек, с. 224). В ваши годы вам **бы** дома **сидеть** ... (Булгаков. Иван Васильевич, с. 297) Еще **бы не радоваться!** (Солженицын. Раковий корпус, с. 30). **Хоть бы** солнышко впологлаза **увидеть!** (Паустовский. Повести и рассказы, с. 50). Теперь бы только заснуть (Булгаков. Дон Кихот, с.444). **Тебе бы** в уголовном розыске **служить!** (Булгаков. Иван Васильевич, с. 321). Поговорить бы с умным человеком насчет всего этого! (Горький. Супруги Орловы, с.163).

Благодаря сообщаемому этой частицей значению предположительности, многие из инфинитивных конструкций, выражающих желательность, имеют в то же время семантический оттенок несбыточности или, по крайней мере, трудноисполнимости желаемого: **О, если бы не существовать** (Чехов. Чайка, с. 337). **Улететь бы** вольною птицей от всех вас, от ваших сонных физиономий, от разговоров... (Чехов. Дядя Ваня, с. 290).

В силу того же значения предположительности подобные предложения часто сближаются с вопросительными инфинитивными конструкциями:

Как бы мне пообедать? (Чехов. Палата № 6, с. 165) **Куда бы мне его послать?** (Толстой. Война и мир, с. 694). **«Что бы мне сделать? Куда бы мне пойти?»** - думала Наташа, медленно идя по коридору (Толстой. Война и мир, с. 694). **Поступить бы** ему на службу, что ли? (Чехов. Чайка, с. 250).

Инфинитивные предложения с частицей **бы** выражают, как отмечает К.А. Тимофеев, значения **желательности, долженствования или же предостережения** [5,284]:

Да, за невестой **бы послать** (Булгаков. Полоумный Журден, с. 412)

Яиц бы напечь! (Бунин. В поле, с. 35). Ну, **как бы** на подсобу **взять?** (Шолохов. Поднятая целина, с. 75); Почему **бы не попробовать** своего счастья? (Пушкин. Пиковая дама, с. 198).

В качестве модифицирующих средств, выражающих оппозитивную модальность, выступают частицы. Часто частица **бы** выступает в составе сложных частиц: **хоть бы, если бы, только бы, лишь бы, вот бы, как бы не, не... бы, скорей бы (поскорей бы), лучше бы**. Во многих случаях нормально взаимозамещение частиц:

Хоть бы в конце жизни нам **не прятаться, не лгать!** (Чехов. Чайка, с. 243). **Только бы увидеть** его, **взять** за руки (Паустовский. Разливы рек, с. 224). **Если бы** немножко мне **перевернуться!** (Бунин. В поле, с. 39). **Как бы** нам ее домой **отправить**, подумайте-ка! (Достоевский. Преступление и наказание, с. 25). **Только бы** адрес-то нам **узнать!** (Достоевский. Преступление и наказание, с. 25). **Вот бы** с кем **поменяться** силой! (Шолохов. Поднятая целина, с. 58). **Скорее бы раслуать** жизнь-то (Горький. Враги, с. 534). **Лишь бы успеть!** **Только бы не видеть** твоей рожи (Горький. На дне, с. 171). **Как бы нам с тобой не опростоволоситься...** (Шолохов. Поднятая целина, с. 263).

Для инфинитивного предложения в современном русском языке структурно обязательным является дополнение в дательном падеже со значением субъекта действия (дательный субъекта). Но во многих случаях дательный падеж опускается, так как предложение имеет обобщенное значение, например: **Смотри, как бы нам лошадь не утопить** (Чехов. На подводе, с. 140). **Вот бы ей выйти** замуж за него, право! (Горький. Дачники, с. 187). **Прекратить бы** разговорец -то? (Горький. Дачники, с. 228). **Лишь бы успеть...** (Паустовский. Снег, с. 278). **Помыться бы мне...** (Горький. По Руси, с. 277).

Инфинитивные оппозитивные предложения специфичны не только по своей семантике: они способны выражать гамму всевозможных оттенков модальности, зачастую спаянных в нерасчленимое единство: совершенно справедливо высказывание В.В. Бабайцевой о том, что трудно разграничить отмеченные модальные значения инфинитивных предложений, так как нередко эти значения переплетаются [1, 95].

Тебе бы, гнусной бабе, **молчать,** да и только (Гоголь. Мертвые души, с. 238). Ну, как **бы** тебе попонятнее **объяснить** (Шолохов. Поднятая целина, с. 167). **Куда бы уйти** (Горький. Мещане). **Бросить бы** ей это училище (Горький. Мещане). **Сегодня бы** и домой **ехать,** да вот с Егором ещё забота (Чехов. Степь). **Убить бы** гада (Шолохов. Поднятая целина).

Приведенные примеры свидетельствуют о том, что оппозитивные инфинитивные предложения имеют сложную и разнообразную семантику, поэтому способы их передачи на китайский язык зависят от тех конкретных модальных оттенков значения, которые передаются инфинитивными конструкциями.

В китайском языке нет грамматического типа инфинитивных предложений, т.е. структурно-семантических типов инфинитивных предложений. Отсутствие инфинитивных предложений в китайском языке объясняется морфологической спецификой грамматического строя китайского языка.

Наши исследования показали, что самым регулярным в китайском языке является перевод русских оппозитивных инфинитивных предложений с использованием модальных слов в структуре предложения.

Всё бы тебе знать!... -

(Горький. Детство, с. 32).

你什么都想知道! (高尔基.童年, с. 39).

Ni shen me dou xiang zhi dao! (Gao er ji. Tong nian).

... Как бы вас еще дальше надуть! (Достоевский. Идиот, с. 197).

而且还想好了点子怎样叫您进一步上当. (陀思妥耶夫斯基. 白痴,,

c.190)Er qie hai xiang hao le dian
zi zen yang jiao nin jin yi bu shang
dang. (Tuo si tuo ye fu si ji. Bai chi).

Как **бы** деду **отомстить**
за нее? (Горький. Детство, с.117). 琢磨着怎样替外祖母报仇?
(高尔基.童年, c.155).Zhuo mo zhe
zen yang ti wai zu mu bao
chou?(Gao er ji.Tong nian)

В целях определения способов передачи на китайский язык инфинитивных предложений русского языка наиболее приемлемым, на наш взгляд, является выделение следующих основных структурно-семантических типов:

1) Оптативные инфинитивные предложения со структурно обязательными компонентами – дательный падеж + не + инфинитив + бы – с модальным значением возможности нежелательного действия в коммуникативной функции предупреждения, предосторожения. Этим конструкциям в китайском языке соответствуют, в основном, двусоставные предложения, а средством их выражения является модальный компонент能够(nenggou), 希望(xi wang), 可别(ke bie) и др.

Эх, Василий Васильич,
не нам бы с вами о таких
людях **рассуждать**, где нам?..
(Тургенев. Записки охотника,
с.191). 哎, 瓦西里 瓦西里耶维奇, 这种人可
不是你我能够评价的, 我们算什么?
(屠格涅夫. 猎人笔记, c.312)Ai, wa xi li
wa xi li ye wei qi,zhe zhong ren ke **bu shi**
ni wo **neng gou ping jia de,wo men**

Как **бы** нам с тобой не
опростоволоситься!
(Шолохов. Поднятая целина,с.171).
Не заболеть бы тебе!
希望我们没有给你丢人
Xi wang women mei you gei ni diu ren
你可别生病了!
Ni ke bie sheng bing le!

Как **бы** нам ему **не дать?**
(Достоевский. Преступление и
наказание, с.26). 咱们有什么办法不让她落到他手里?
Zan men you shenme ban fa bu rang ta
lou dao ta shou li?(罪与罚,с.40).

Как **бы** только самим собой
не быть, как **бы** всего менее
на себя **походить!**
(Достоевский. Преступление и
наказание, с.99). 仿佛不是他们本身,仿佛同
他们本人毫无相处之处!
(陀思妥耶夫斯基. 罪与罚, c.171)
Fang fu bu shi ta men ben sheng,
fang fu tong ta men ben ren hao wu
xiang chu zhi chu! (Tuo si tuo
ye fu si ji.zui yu fa)

2)Оптативные инфинитивные предложения со значением возможности, невозможности осуществления действия передаются на китайский язык как **двусоставными**, так и **односоставными** предложениями, а средством выражения являются **модальные глаголы**: 可以, (ke yi), 可 (ke), 要 (yao), 能 (neng), 不能(bu neng), 可能(keneng):

Мне бы, дурёхе, **поговорить**
с ним, **задержать** его...
(Горький. Детство, с.132). 我这个傻瓜,本可以跟他谈一谈,拖他
一会儿...(高尔基童年,с.174).Wo zhe ge
sha gua,ben ke yi gen ta **tan yi tan**,tuo
ta **yi huir** (Gao er ji.Tong nian)

Дело- то **поскорее бы** **обделать**
(Достоевский. Преступление и
наказание, с.119). 事情的赶快办.(陀思妥耶夫斯基
罪与罚,, c.207)Shi qing dei **gan kuai**
ban.(Tuo si tuo ye fu si ji.zui yu fa)

Если **бы** с ним **поговорить**...
(Булгаков. Мастер и Маргарита, с. 32). 要是能跟他谈谈就好了,(布尔加科
夫.. 大师和玛加丽塔,, c.26)
Yao shi neng gen ta tan tan jiu hao
le ,(Bu er jia ke fu. Da shi he ma jia
li ta).

Куда **бы** ему ещё **позвонить**...
(Булгаков. Мастер и Маргарита,
还有什么地方可打呢?(布尔加科
夫大师和玛加丽塔,, c.103)

c.106).

Hai you shen me di fang ke da ne?
(Bu er jia ke fu, da shi he ma jia li ta).

Хоть умереть бы, что ли,
такая все тоска
xin fan,dao bu ru si le de hao

老是这么心烦,倒不如死了得好...
(高尔基.在人间, c.9)Lao shi zhe me (Горький. В людях, c.182).

(Gao er ji.Zai ren jian).

Кажется, где **бы** им и **быть**?
(Тургенев. Записки охотника, c.180). 人笔记, c.296)Na me,ta men dou dao
na li qu le? (Tu ge nie fu.Lie ren bi ji)

那么,它们都到哪去了?(屠格涅夫.猎

3) Оптативные инфинитивные предложения со значением смягченного желания осуществить действие, отнесенное говорящим к самому себе или другим лицам, в том числе к неопределенному лицу, представляет следующий тип:

Где бы, брат, **тут напиться**—
спрашиваете вы у косаря
(Тургенев. Записки охотника,
c.250).

老乡, 在哪里能弄到点儿水喝?(屠格
涅夫.猎人笔记, c.407) Lao xiang,
zai na li neng nong dao dianr shui
he? (Tu ge nie fu. lie ren bi ji)

А все таки вам в приемную **бы**
пожаловать, - заметил он по
возможности настойчивее
(Достоевский. Идиот, c.39).

不过,您还是请到接待室去为好,他
用尽可能坚决的口气说.(陀思妥
耶夫斯基.白痴,c.18).Bu guo,nin hai
shi qing dao jie dai shi qu wei hao,ta
yong jin ke neng jian jue de kuoqi
shuo (Tuo si tuo ye fu si ji.bai chi).

..**Как бы** и тут **уловить** человека,
как бы и через слез раскаяния
выиграть!
(Достоевский. Идиот, c.302).

怎样诱人上钩, 怎样通过悔恨的眼
泪捞到好处!(陀思妥特夫斯基
白痴, c.303).Zen yang you ren
shang de guo ,zen yang tong guo
hui hen de yan lei lao dao hao chu!
(Tuo si tuo ye fu si ji. Bai chi).

4) Оптативные инфинитивные предложения со значением необходимости целесообразного действия составляют третий тип. Они могут быть переданы при помощи сочетания **才好** (cai hao), которое в переводе на русский язык означает **было бы хорошо**; **应该**.- **ying gai** -нужно, следует, необходимо; **该**.-**gai**—следует, должен, надо

Как **бы** мне **пообедать**
(Чехов. Палата № 6, c.168).
Написать бы письмо бабушке...
(Горький. В людях, c.189).

给我开饭才好.
Gei wo kai fan cai hao.
真该给外祖母写一封信去
(高尔基.在人间, c.19) Zhen gai gei
wai zu mu xie yi feng xin qu
(Gao er ji.Zai ren jian).

Тебе **бы** в трактирах **плясать**... -
(Горький. Детство, c.31).
Вам **бы** здесь до осени **пожить**.-
(Чехов. Невеста, c.71).

你应该到酒馆里去跳舞(童年,38).
Ni ying gai dao jiu guan li qu tiao wu.
您应该在这里住到秋天(新娘 c.244).
Nin ying gai zai zheli zhu dao qiu tian

5) Оптативные инфинитивные конструкции со значениями желательности избираемого и единственного. Это значение выражается в русском языке с помощью частиц **ТОЛЬКО БЫ, ЛИШЬ БЫ**, в китайском языке—只, 只要 (zhi yao), 就好(jiu yao), 需要(xu yao):

Лишь бы успеть...
(Паустовский. Снег, c.278)

只要赶上就好
Zhi yao gan shang jiu hao.

Лишь бы не опоздать на занятие!
...**Только бы лечь** да **отдохнуть**.
(Горький. Детство, c.149).

只要上课不迟到就好
Zhi yao shang ke bu chi dao jiu hao.
只要躺下来休息(高尔基.童年,c.195).
Zhi shi tang xia lai xiu xi.(Gao er ji.
Tong nian)

Только бы выбраться отсюда....
(Булгаков. Мастер и Маргарита,
c. 273).

从这里一出去(布尔加科夫. 大师和
玛加丽塔,c.279)Cong zhe li yi chu qu
(Bu er jia ke fu, da shi he ma jia li ta)

Выпьем, пожалуй; **только** вам **бы** 您需要静下心来休息, 伊波利特您
успокоиться, Ипполит, а? 说是不是?(陀思妥耶夫斯基, **白痴**
(Достоевский. Идиот, с.356). с.362) Nin xu yao jing xia xin lai xiu
xi, yi bo li te, nin shuo shi bu shi?
(Tuo si tuo ye fu si ji. Bai chi).

Таким образом, анализ способов передачи русских оптативных инфинитивных предложений даёт возможность говорить о том, что самым продуктивным в китайском языке является перевод русских оптативных инфинитивных предложений с использованием модальных слов в структуре предложения.

В китайском языке такие понятия, как желательность\ нежелательность, целесообразность 想 (xiang), 希望 (xiwang), 就好 (jiu yao), 需要 (xu yao) 才好 (cai hao), 该 (gai), 应该 (ying gai), необходимость 要 (yao), возможность 可以 (ke yi), 可 (ke), 能 (neng), 可能 (keneng) и т.д. могут быть выражены лексическими средствами, а также грамматическими. Между лексическими и грамматическими способами выражения этих понятий может наблюдаться взаимодействие и взаимопереход.

Модальные глаголы в китайском языке очень употребительны и устойчивы. Они обладают основными признаками, свойственными словам, входящим в активный состав лексики. Они обычно употребляются в сочетании с другими основными глаголами и образуют вместе с ними единые члены предложения, выражая бесспорность, возможность, желание, необходимость, долженствование, целесообразность [4,289].

Разные модели (типы) инфинитивных предложений русского языка, различающиеся структурно-семантическими особенностями, несомненно имеют отношение к лексическому пополнению перевода и его грамматической специфике. Что же касается двусоставной модели перевода, то её наличие обуславливается не существованием грамматических типов, а лишь использованием одного структурного компонента (дополнения) в форме дательного падежа со значением логического субъекта действия) в том или другом типе. Отсюда – большая продуктивность данной переводной модели в китайском языке.

Изучение способов и средств передачи русских односоставных оптативных предложений в китайском языке способствует правильному выбору речевых стратегий и, следовательно, адекватному взаимопониманию участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: двусоставная модель перевода, эквиваленты в китайском языке, участников коммуникативного акта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабайцева В.В. Односоставные предложения в современном русском языке. – М.: Просвещение, 1968. – 160 с.
2. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
3. Иванов А.И., Поливанов Е.Д. Грамматика современного китайского языка. – М.: ЛКИ, 2007. – 304 с.
4. Курдюмов В.А. Курс китайского языка: Теоретическая грамматика. – М.: Цитадель-тейд, 2006. – 576 с.
5. Тимофеев К.А. Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке/ Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1950. – с.257-301.

ЧУМЛАҲОИ РУССИИ ОПТАТИВИИ ИНФИНИТИВИ ВА УСУЛҲОИ БАЁНИ ОНҲО ДАР ЗАБОНИ ХИТОЙ

Xu Xun Tao

Дар мақола аввалин маротиба масъала оиди чумлаҳои русии оптативии инфинитивӣ нисбати усули ифодаи онҳо дар забони хитой дида баромада шудааст. Моделҳои сохторӣ-семантикии ин чумлаҳо муайян карда шудаанд, ки онҳо барои дида баромадани қонуниятҳои навъҳои истифодашавандаи баёни онҳо дар матнҳои хитой имконият фароҳам меоранд.

THE RUSSIAN OPTATIVE INFINITIVE SUGGESTION AND THEIR METHODS OF TRANSFER IN CHINESE LANGUAGE

Khu Khun Tao

The article considers about the object of looking is functioning of russian of single composition's optative infinitive suggestion of used in the difference communication of situation and their equalent in chinese language.

МАЪНО ВА МАВҶЕИ ВОЖАҲОИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ ДАР ҚАСИДАҲОИ АНВАРӢ

Рашид Курмонч
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баҳс дар сабки Анвариро метавон дар се ҳавза: забон, суvari ҳаёл ва халқи мазмун дунбол кард. Пайванди забони муҳовара бо забони шеваи шеърӯ адаб, ба вижа дар ғазал муҳимтарин хасисаи сабки Анварӣ аст. Ин сабк пас аз як сада сайри тақомулӣ ба бехтарин сурат дар шеъри Саъдӣ ҷилва кард. (Фурӯзонфар Бадеуззамон) Шафеъии Қадқонӣ нахви забони Анвариро аз табиитарин нахвҳои забони форсӣ ва пероста аз ҳар гуна ҳашву завоид медонад, ки ҳам дар ҳавзаи расмӣ ва ташрифотӣ, яъне қасоид шоир худро нишон медиҳад ва ҳам дар ҳавзаи табиӣ ва самимии муҳовара, яъне қитъаҳо ва ғазалҳо ошкор мешавад, (Шафеъии Қадқонӣ).

Тасвирсозии Анварӣ ғайр аз ҳилоғи фишурдагӣ аз ду бобат тозагӣ дорад:

1) Шоир аносири суvari ҳаёлро аз пешиниён вом мегирад ва онро дар ҷаллаи нав арза мекунад ва дар ин кор маъмулан аз ҳусни таълил мадад меҷӯяд.

2) ӯ ҳамчунин дар арзаи тасвирҳои тозаӣ худ аз улуми роиҷи аср баҳра мегирад, ки ин, албатта, аз ин бобат ҳам Абдулфароҷ пешрав ва Анварӣ камолбахши он аст. Аз ин рӯ, фаҳми шеъри Анварӣ бо донишҷӯи улуму маорифи мавриди истифодаи ӯ пайванди ҷиддӣ дорад, (Шафеъии Қадқонӣ).

Шуаро барои баёни фикр ва андешаи хеш аз тамоми имконоти забонӣ баҳра мебарад, то хонанда мутаваҷҷеҳи шеъри онон гардад. Бинобар ин, шоирон пеш аз он намояндаи кадом сабк, марҳила ва монади инҳо бошанд, беш аз ҳама марохил ба заҳоири луғавии забони модарии хеш мутаваҷҷеҳ мешавад. Аз ин рӯ, дар осори ҳар як аз шуаро ҷо ва мавқеияти муҳимро теъдоде вожаҳои аслии забони модарии ҳамон шоир ташкил медиҳад. Ба ҳамин манзур, истифода аз чунин калимаҳо ва ҷилваҳои маъноӣ онҳо ин имконро барои шоир фароҳам меоварад, ки андешаи хешро ба таври муассир баён кунад. Бунёд ва асоси девони Анвариро калимаҳои форсии асил ташкил медиҳанд, ки онҳо дар абёти ҷудоғона барои ифодаи маонии гуногун ба кор бурда шудаанд.

Истифода аз вожаҳои аслии форсӣ дар қасоиди шоирони сабки байнобайн (хуросонӣ-ироқӣ) ба далели он аст, ки ханӯз сели вожаҳои арабӣ ба забони форсӣ ворид намуда аст. Бинобар ин, маонии бикр ва ҳаёлангез бо калимаҳои аслии форсӣ баён мешавад. Албатта, бояд изҳор намуд, ки дар авохирии давра сели вожаҳои арабӣ вориди порсӣ мешаванд.

Яке аз вижагиҳои вожагони форсӣ он аст, ки муфраданд. Бо ин хусусиёт вожаҳои форсиро аз вожаҳои иқтибосӣ ҷудо мекунад. Дар осори Анварӣ ин гуна вожаҳо мавқеи муҳим доранд:

Чун сарви сикҳӣ қомату шоистатар аз сарв,
Чун моҳи ду ҳафта руҳу боистатар аз моҳ (404).

Аз он ҷое ки қисмати муҳиме аз вожаҳо ва таркибҳои луғавиро вожагони форсӣ ташкил додаанд, ин амр баёнғари он аст, ки шоир ғайрату нерӯи бисёре ба кор бурдааст, то мафохими мавриди назари худро бо вожагони форсӣ баён кунад:

Санг ин хоки гарддози андӯх,
Об он қир гардад аз тимор (194).

Вожаҳои санг, хок, андӯх, об, тимор вожаҳои форсианд ва равобити маъноии комиле байни онҳо вучуд дорад.

Вожаҳое, ки номи аъзои бадани инсон ҳастанд, баҳши муҳиме аз қасоиди Анвариро ташкил медиҳанд ва бисёре аз онҳо форсии асил ҳастанд ва дар баёни маъно дар шеър нақши муҳиме доранд:

Даст бар сари занон ҳамегуфтам,
К-эй фалак, даст аз ин заиф бидор (192).

Намуда акси нишинат ба ҷашми душман малак,
Чунон акси зумуррад намуда афъиро (2).

Бар гӯш ниҳодат сари зулф,
В-аз гӯшаи дил ниҳода моро (3).

Нӯги лаби лаъли ту қимати шаққар шикаст,

Чини сари зулфи ту равнақи анбар шикаст (90).

Ҳосидат бо ту агар нарди адоват бозад,
Оби дандонгар аз ӯ кас натавон ёфт ба боз (257).

Аз он чи зикр шуд, метавон чунин хулоса кард, ки Анварӣ бо донишу огоҳӣ вожаҳои салиси форсиро дар қасоиди хеш ба кор мебарад. Вожаҳо тавре дар ҷумла ва абёт ғунҷонида шудаанд, ки аслан аз маъноӣ аслии худ ба дур наафтада, балки шеърро пероста ва ораста менамояд. Ӯ бо истифода аз ҳамин вожагон тавонист маонии пурмағзе бо сабки хоси хеш ба хонандагони шеъри худ ироа намояд. Номи аъзои бадан аз басомади нисбатан болое бархӯрдор аст ва баррасии ин нукта мӯҷиб мешавад, ки хусусиёти сабкӣ ва услубии шоир ба роҳате мавриди баррасии забоншиносона қарор гирад.

Қудрат ва доманаи ҳаёл ҳамроҳи танвӯе, ки дар шеър мушоҳида мешавад, мӯҷиб гардидааст, ки аз ҳама мазохир ва олот ва адвот ва рангҳо ва... баҳра ҷӯяд ва бо тартибу назми мантиқии вожагон гавҳари суханро сайқал диҳад, як гуруҳ аз вожагони форсии мавриди истифодаи Анварӣ маъқулот ва машрубот аст:

Садаф ба гавҳару нофа ба мушқу най ба шакар,
Шаҷар ба меваву хоро ба зару хор ба ман (380).

То ба ҷосе, ки маро дод ҳаме масҳио кафш,
То ба ҳадде, ки ҳамедод харамро чаву коҳ (416).

Сими гармоба надорӣ ба занаҳ бод масанҷ,
Нони якмоҳа надорӣ, ба лагад об масоӣ (447).

Ё биҳиштасту ҳавзи кавсар ӯ,
Ҷоми зарину оби ангур аст (69).

Анварӣ яке аз муҳимтарин чехраҳои сабки байнобайнӣ (хуросонӣ-ироқӣ) аст. Бо истифода аз вожагони форсӣ фавқ дар ҳамвории сухани хеш кӯшида ва бо зарофатҳои шоирона каломро зебо ва обдор кардааст. Вожагон дигаргуниҳои хос дар манотиқи гуногун пазируфтаанд, теъдод аз ин вожагон бо шакли нахустин ва деринашон мавриди истифода қарор мегиранд ва теъдод низ дар гузари замон бо паёмадҳои иҷтимобнопазир рӯ ба рӯ шуда ва дар манотиқи мухталифи ҷуғрофӣ шаклҳои мутафовите ба худ гирифтаанд.

Яке аз коромадҳои шеъри Анварӣ он аст, ки вай ҷиҳати он ки шеъри хешро аз латоифи хунарӣ мамлӯ созад ва асарбахшӣ ва таъсири каломаш бештар бошад, аз номҳои форсӣ ҳайвонот, парандагон, ҳашарот, хазандагон ва ҳайвоноти устурай истифодаи муассир намуда, то хонандагони ашъораш бештар битавонанд ба тамизи сухани ӯ бипардозанд ва ҷилои лафзи ӯ бештар ошкор гардад:

Эй дар ҳарамии ҷоҳи ту амне, ки наёяд,
Аз бӯяи ӯ хоби хуш оҳуи ҳарамро (2).

Зи санги хора барорад ба тафи ҳайбат хун,
Зи щери шарза бад-ӯ шуд ба дасту раҳмати шер (253).

Сулҳ кард аз тавассути адлаш,
Боз бо кабку гург бо ағном (303).

Ғаҳе залил кунад қавм филро аз табар,
Ғаҳе ҳалокати Намрӯдро гуморад бақ (283).

Он ки пеши килку нутқаш он ду сеҳр, он ғаҳ ҳалол,
Сад чу ман ҳастанд чун ғӯсола пеши сомири (470).

Надорад ақл бе авнаш ҳидоят,
Нагирад боз саъяш кабутар (225).

Ба боғ булбулбар ёди ту қушода забон,

Ба шох фохта аз завқи ту г ирифта сабақ (283).

Чони хасм аз тири симурғафканат бар шохи умр,
Боди ларзон дар бараш чун чони гунчишк аз пуфак (287).

Нардзоб аз кабку тайху бурда пас беихтиёр,
Монда андар шашдари ҳабси қафас нобохта (430).

Бе оби рухи толеи маҳпарвари ту моҳ,
То аҳди ту чун моҳии бе об тапида (442).

Гар заминро ҳама дар мояи инсоф кашанд,
Кабкро дар махлаби шохину минқори уқоб (24).

Зикри асомии ҳайвоноти устурай дар ашъори шуарои эронӣ нишон аз таърихи пурфарозу нишеби адабӣ, фарҳангӣ ва сиёсии ин марзу бум аст, ҳайвоноти асотирӣ бозтоби омолу орзуҳо ва ҷидолу ҳамешагии некиҳо бо бадихо мебошад ва дар айни ҳол, халлоқияти фикрии шоиру нависандаро дар бар мегирад. Дар офариниши ҳунарии худ, бо истифода аз вожағони устурай, на танҳо ба талмехоте бадеъ дар шеър даст мезананд, балки бо овардани ин номҳо бар зояндагӣ ва шӯру ҳарорати шеъри худ меафзояд. Он чи ба иҷмол дар зайли шеъри Анварӣ бад-он ишора мешавад, партаве аз осмони пурфурӯғу ғании шеъри уст.

Аз аждаҳои роят, аз боди ҳамлаи ту,
Рухуллоҳ аст гӯй дар остини Марям (334).

Аждаҳои рамҳи ту халқе ба як дам дар кашад,
В-онгаҳе фарбеҳ нагардад инат муъҷаз лоғарӣ (466).

Эй туро гашта мусаххар ҳашми деу парӣ,
Кӯш, то оби Сулаймони паямбар набарӣ (467).

Дар қасоиди Анварӣ рангҳо чони тозае ба вожаҳо мебахшанд ва шеърро рангин месозанд. Имрӯз дониши физиҷӣ ва равоншиносӣ ба ҳубӣ рангҳоро дар рӯҳи равони шахсӣ мушаххас менамояд. Маъно ва мафҳум, рангҳо ва тафсириҳо ва бардоштҳои инсонҳо аз ин падидаи табиӣ мутафовут аст ва ҳар кас бино ба завқу дарёфти хеш ва дараҷоти зебошиносӣ рангҳоро бо зеҳнияти хеш татобик медиҳад:

Дастӣ суҳан кай рассад дар ту, ки аз бос ту,
То ки суҳан ранг зад, ранги суҳанвар шикаст (92).

Чарбдастии фалак бин, ки бе хомаву ранг
Кард атрофии чаманро ҳама пурнақшу нигор (187).

Дар як назари кулӣ дар шеъри Анварӣ мушаххас мегардад, ки аксари вожаҳое, ки мафҳуми рангҳоро ифода кардаанд, аз қабилӣ сиёҳ, сафед, зард, сабз, сурх, кабуд, нилӣ, нилуфарӣ, обӣ, норинҷ ва монанди инҳо аслан форсӣ- тоҷикианд.

Дар интизори ту чашми авом гашта сафед,
В-аз ифтироқи ту рӯйи хавос гашта сиёҳ (195).

Ҳамин тариқ, Анварӣ бо истифода аз вожаҳои аслии форсии тоҷикӣ тавонистааст, мафҳуми мавриди назари хешро хеле муассир баён созад ва дар таҳкиму густариши забони шеър саҳми арзандаи худро гузорад.

АДАБИЁТ

1. Фурӯзонфар Бадеуззамон. – Суҳан ва суҳанварон. – Техрон; Хоразмӣ, 1369, с. 334.
2. Шафъии Кадконӣ, Муҳаммадризо Муфлиси Кимӣфурӯш.- Техрон; Фирдавӣ, 1370, 279 с. 68.

КАЛИДВОЖАҲО: таркиби луғавӣ, сабки байнобайнӣ, калимаҳои аслии форсӣю тоҷикӣ, забони қасидаҳо.

ЗНАЧЕНИЕ И МЕСТО ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ СЛОВ В КАСЬДАХ АНВАРИ

Рашид Курмонч

Данная статья посвящена изучению творчества великого таджикско-персидского поэта Анварии Абеварди. В ней проводится анализ некоторых словарно-семантических групп подлинно таджикских слов, которые широко используются в его стихах.

THE MEANING AND PLACE PERCIAN-TAJIK WORDS IN KASIDS OF ANVARI

Rashid Kumanch

The article is devoted about the learning of creative of great tajik-percian pot Anvari Abevari. They are anylising about the some vocabulary semantic groupe was change tajik words, which wide use in it's poems.

ЗНАЧЕНИЯ «СЫН», «ДОЧЬ» И ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Х.Х. Эгамназаров

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

1. Одно из наиболее распространенных словарных значений терминов родства вертикальной линии является значение сын, которое в узбекском языке выражается лексемой «угил», а в английском- «son».

Значение «сын» (лексемы которого «угил» и «son»), входит в состав значения «дети», как одно из его субординативных (подчиненных). Значение: «дети» является гиперонимам по отношению к субординативным его значениям «сын» и «дочь» // «son» и «daughter».

Слова «угил» в узбекском языке обозначает и лицо мужского пола малого возраста, в котором она отстраняется от системы значений терминов родства. Значение родства данного слова определяются по отношению к господствующим значениям, которые носят характер «родитель».

Понятие гетеронимии и его сущность близки к характеру и сущности понятия антонимии лексического плана. Под антонимией понимаются слова с противоположными значениями.

При гетеронимическом отношении значения слов не являются противоположными по всем признакам (семам) их семантических структур. В нем противоположными являются лишь отдельные их признаки семы. Поэтому понятия антонимии и гетеронимии должны различаться друг от друга.

Члены пары угил // son «сын», киз // daughter «дочь» рассматриваются нами как гетеронимы по отношению друг к другу, а не антонимы.

Значение угил // son и его выражение представляется как согипоним по отношению к значению термина киз // daughter. Одновременно между терминами угил // son и киз // daughter существует семантическая связь гетеронимического характера, под её влиянием между данными лексемами возникает семантическое отношение антонимического характера.

«Антонимия и антонимы есть выражения противоположности в языке». Противоположность между терминами родства угил // son и киз // daughter определяется по отношению к признаку (семе) естественного пола, их семантического строения. Угил // son и киз // daughter, с экстралингвистической точки зрения, представители разного пола людей: первое из них относится к мужскому полу, второе- к женскому.

В семантическом строении термина угил // son господствует признак «принадлежность к мужскому полу». По данному признаку угил // son приобретает гиперонимический статус. Гиперонимический статус угил // son определяется по отношению к терминам бола // child со значением «мальчик», йигит // boy, шар со значением парень «юноша», «молодой человек». Это не значит, что статус гипонима у термина угил // son снимается. Отсюда следует вывод, что угил // son является функционально – семантической единицей со сложной структурой системы терминов родства. Сложность функционально – семантической структуры характеризуется тем, что в ней переплетены признаки гипонимов и гиперонимов одновременно, синкретично и они имеют самостоятельное функционирование независимо друг от друга.

Кроме этого, функционально-семантическое строение угил // son состоит из двух значений разного характера.

1. Значение терминологического характера.

2. Значение нетерминологического характера (Об этом частично шла речь и выше).

К значению терминологического характера лексемы угил // son относятся «дети», «дитя»- а нетерминологического - «естественный род», «самец», «род», «потомки».

А.А.Покровская полагает, что значение терминологического характера лексемы *утил //son* осуществляется при употреблении с аффиксами принадлежности, которые конкретизируют и суживают общее значение данной лексемы: например *углим // my son*, «мой мальчик», «мой сын», *углинг // your son* «твой мальчик», «твой сын» и т.п.

Употребление лексемы «утил» в значении родства вертикальной линии в узбекском и английском языках свидетельствует о том, что значение родства, связанное с узбекским словом (утил) выражается посредством аффиксального, морфологического способа, т.е. синтетично, а в английском, в отличие от узбекского, данное значение выражается посредством синтаксического способа, т.е. аналитично, словосочетанием, в составе которого употребляются притяжательные местоимения *my* (мой), *your* (твой). Притяжательные местоимения присоединяются к словам родства вертикальной линии и в узбекском языке, в которых они функционируют в качестве стилистического маркера выделительного оттенка. В самом деле, при выражениях типа *менинг углим // my son* (мой сын), *сенинг углинг // your son* (сенинг углинг) в узбекском языке возникают избыточности за счет явления плеоназма, в которых одно и то же значение – значение принадлежности выражается посредством и лексем (менинг, сенинг // *my, your*), и аффиксов принадлежности (-им: инг).

Подобная же особенность наблюдается и при употреблении других лексем вертикальной линии родства, например, *кизим // моя дочь: кизинг // твоя дочь* и т.д. (об этом ниже).

Терминологическое значение лексемы *утил //son* - это первоначальное ее значение. Здесь мы считаем целесообразным привести мнение А.Н.Бернштама. Он писал, что «из примеров древнетюркского литературного языка следует, что термин *утил // son* обозначает первоначально потомство вообще, с последующей дифференциацией на мужское и женское и еще более поздним уточнением «*son*» «сын» и *daughter* «дочь». Мнение о том, что первоначальное значение *утил //son* не имеет отношение к терминам родства, подтверждается и самой этимологией данной лексемы.

Утил // son в качестве термина родства имеет статус гиперонима, его гипонимами являются «ака», «старший брат», в английском «*elder brother*» в узбекском «ука», «младший брат», в английском «*little brother*».

Утил // son является гиперонимом и по отношению к словам «биродар», «брат», «братец» и «*brothers*», «братья». В свою очередь, слова «биродар» и «*brother*» представляется гиперонимами по отношению к *ака // elder brother* «старший брат» и *ука // little brother* «младший брат».

Н.А.Март значения «брат» и его выражения (слова) связывает с «кровью». В частности, он отмечает, что слово «кровь» тесно связано с «братом», воплощающим в себе по значению представление о принадлежности к членам одного и того же племенного образования, как к людям, не происходящим из одной крови, но состоящим в одной крови, как бы члены эти не распределялись в своих общественных функциях или по кровным соотношениям. Все-таки, они рисуются людьми одной крови, одной плоти, одной кости, одноутробные ли это братья (чего долго в общественном сознании и не было) или нет.

2. Одно из других наиболее распространенных значений терминов родства вертикальной линии – это значение «дочь», «девочка», которое противопоставлено значению «сын», «мальчик», что в английском языке выражается лексической формой «*daughter*», а в узбекском – «киз».

В языке классической узбекской художественной литературы зафиксированы заимствованные из других языков слова, значения которых близки к значениям *daughter // киз* например, *бикр* (из араб.яз) «незамужняя девица», *душиза* (из перс-тадж) «девушница» «девушечный».

В современном английском языке лексема «*daughter*» является многозначной и многофункциональной. Кроме «дочь», она имеет ряд других значений, например: «*girl*» девушка, «*lass*» девица, «*bride*» девушка-невестка, молодухи в дни свадебных пиров, дева (уст. поэт), «*wench*» девка.

Многозначным и многофункциональным является и узбекский ее эквивалент «киз». К значениям лексемы «киз» относятся «несовершеннолетняя», «девочка», «совершеннолетняя», но незамужняя, «невинная», «девушечница».

Кроме этого, «киз» выступает в качестве адресата при обращении по отношению к девочкам и молодухам. В пассивном слое лексики узбекского языка имеются некоторые слова, которые в определенном отношении синонимичны со словом *киз // ожиза* (араб) «дочь», «беспомощная женщина», *буроз* (диал) «совершеннолетняя девочка». Значению «совершеннолетняя девочка» в узбекском и английском языках соответствует значение «довольно совершеннолетняя девочка», которое выражается описательным способом – словосочетанием, в составе которого имеется слово узб. «*кари*» «старая» англ. «*spinster*» «старая», «старая дева». Значение «старая дева» (довольно совершеннолетняя девочка) характерно и для языка письменных древнетюркских памятников, которое передавалось посредством словосочетаний *kabıǰuz kiz* дословно «дева, находящаяся дома» *jınzka kiz* «невольница».

Следует отметить, что слово «киз» со значениями «старая дева» «довольно совершеннолетняя девочка», «дева, находящаяся дома» не относится к системе терминов вертикальной линии родства, где отсутствует сема «родственная» в семантическом его строении.

В семантическом строении термина. daughter // киз господствующее место имеет признак «женственность», «женский пол». Термин киз // daughter имеет значение «дитя, ребенок женского пола» по отношению и к их родителям. В этом отношении семантическое его строение состоит из двух основных компонентов: 1) «дитя-сестра», 2) «ребенок-сестра». Слова киз // daughter со значениями «дитя- сестра», «ребенок сестра» функционально семантически совпадает с терминами sisters // опа – сингил «сестры». В свою очередь, в семантической структуре elder and – little sister // опа- сингил со существуют два значения: 1) «старшая сестра», 2) младшая сестра.

Таким образом, узбекский и английский языки являются разными языками в отношении их генетического происхождения и типологического (грамматического) строя. Несмотря на это, имеется семантическое сходство в отношении отдельных лексических единиц, о котором свидетельствуют содержательные планы отдельных терминов родства.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: термин родства, антонимия и антонимы, семантическое строение термина, семантическое сходство.

ЛИТЕРАТУРА

1. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков – М: Наука. 1978, с.49.
2. Новиков Л.А. Семантика русского языка. – М: Высшая школа. 1982, -с. 243.
3. Англо-узбекский словарь, Т: Укитувчи-1977 Бурунов Д, К Рахмонбердиев, Й. Аълоев с.78,226.
4. СМ Марр. Н.П. Основные вопросы языкознания- Л, 1936-с.169.
5. В.К. Мюллер «Англо»-русский словарь, М: Русский язык 1990 с.-182,666-667.

АҲАМИЯТИ КАЛИМАҲОИ «ПИСАР», «ДУХТАР» ВА ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ЎЗБЕКӢ ВА АНГЛИСИ

Ҳ.Ҳ. Эгамназаров

Омузиши вожаҳои ҳешу таборӣ яке аз омилҳои асосӣ дар забоншиносии муосир аст. Дар маълумоти илмӣ мақрури бори аввал аҳамияти ифодаи «писар» ва «духтар» дар асоси маводи забонҳои ўзбекӣ ва англисӣ, ки аз ҷадғар аз нуқтаи назариявӣ - генотипӣ ва муқоисавӣ фарқ мекунанд, мавод гирд оварда шудааст.

THE MEANING OF «SON», «DAUGHTER» AND THEIR EXPRESSIONS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Egamnazarov H.H

Investigating of the terms of relationship is actual in modern linguistics. In this scientific information the expressions of meanings «son» and «daughter» on a material of the Uzbek and English languages for the first time are considered which differs from each other in genealogical and typological the plans.

БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ЭЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛЬНО-СПЕЦИФИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ

Т.М. Хамидова

Таджикский национальный университет

Термин «безэквивалентная лексика» встречается у многих специалистов по лингвострановедению и теоретиков перевода, но определяется по-разному.

Г.В.Шатков, один из первых лингвистов, применивший этот термин и раскрывший его содержание, исследуя вопросы перевода безэквивалентной лексики (далее БЭЛ) в советской публицистике на норвежский язык, указывает, что к БЭЛ относятся собственные имена, национальные реалии, слова с национально-специфической окраской (очи, уста), лексика с суффиксами субъективной оценки.

По мнению Г.В.Чернова, безэквивалентными словами являются слова, «не имеющие постоянного устойчивого эквивалента, применяемого в разных контекстах», тем самым он указывает на очень существенный признак БЭЛ [7;223]. В разряд БЭЛ, считает этот автор, входят как «лексические единицы, называющие явления, специфические для советской действительности (колхоз,

пионервожатый), так и национально-специфические реалии» [7; 58]. Заслуживает внимания и описание Г.В.Черновым различных видов безэквивалентности.

Таким образом, уже в этих первых исследованиях конкретного языкового материала содержится понимание БЭЛ как сложной, качественно неоднородной группы слов, включающей в свой состав и наименования национально-специфических реалий.

Л.С.Бархударов в работе «Язык и перевод» рассматривает эту особую группу лексики с точки зрения теории перевода. Он сопоставляет исходный язык и язык перевода и определяет БЭЛ как слова и устойчивые словосочетания одного из языков, не имеющие ни полных, ни частичных эквивалентов среди лексических единиц другого языка [1;94]. Автор считает, что БЭЛ включает три разряда слов: 1) имена собственные, географические наименования, названия учреждений, организаций, газет, пароходов; 2) реалии – слова, обозначающие разного рода предметы материальной и духовной культуры, свойственные только данному народу, и 3) лексические единицы, которые автор называет случайными лакунами – единицами словаря одного из языков, которым по каким-то причинам (не всегда понятным) нет соответствий в лексическом составе другого языка [1;95].

Более узкое понимание БЭЛ находим у А.Д.Швейцера: «в теории перевода возник особый термин для обозначения лексических единиц, отражающих специфические реалии той или иной страны и не имеющих эквивалентов в другом языке – безэквивалентная лексика». Близкую точку зрения высказывает и А.Е.Федоров, который считает, что явление безэквивалентности в чистом виде встречается относительно редко. Оно возникает главным образом тогда, «когда слово оригинала обозначает чисто местное явление, которому нет соответствия в быту и в понятиях другого народа». «Этот случай, продолжает ученый, подробно рассматривается ниже, в связи с вопросом о передаче слов, обозначающих национально-специфические реалии» [5;135], далее автор отмечает и то, что «известную аналогию с переводом слов, обозначающих национально-специфические реалии, представляет передача тех собственных имен из области истории, географии, культуры, которые имеют свою семантику» [5;157].

Комплексно рассматривает БЭЛ и Б.Д.Филимонов, выделяя в ней: а) советские реалии, б) исторические реалии, в) лексико-семантические новообразования русского языка советской эпохи [6;9-10].

Заслуживает внимания работа Б.С.Виноградова «Лексические вопросы перевода художественной прозы», в которой автор рассматривает БЭЛ как слова, отражающие фоновые знания («фонтовую информацию» по терминологии автора) определенной национальной общности. Содержание фоновой информации, по его мнению, охватывает специфические факты истории и государственного устройства национальной общности, особенности ее географической среды, характерные приметы национальной культуры прошлого и настоящего, этнографические и фольклорные знания – «всё то, что в теории перевода обычно именуют реалиями» [3;87]. Те понятия, продолжает автор, которые относятся к национально-культурным реалиям, носят национальный характер, они «материализуются в так называемой безэквивалентной лексике (термин не очень-то удачный, так как при переводе подобные слова находят те или иные эквиваленты)» [3;88]. В.С.Виноградов также считает, что кроме реалий, маркированных БЭЛ, фоновую информацию содержат в себе особые реалии, называемые ассоциативными.

С точки зрения теории перевода характеризует БЭЛ В.Н.Крупнов: «безэквивалентная лексика – это слова или словосочетания, обозначающие предметы, процессы и явления, которые на данном этапе развития языка перевода не имеют в нем эквивалентов». Это определение носит довольно общий характер, поскольку автор никак не раскрывает состава БЭЛ.

Книга болгарских исследователей С.Влахова и С.Флорина «Непереводимое в переводе» - одно из наиболее обстоятельных в теории перевода исследований проблемы БЭЛ. Авторы подвергают эту специфическую группу лексики детальному анализу и предлагают свое широкое понимание БЭЛ, опираясь на определение в работах В.Н.Комиссарова и Я.И.Рецкера понятия «переводческий эквивалент»: «безэквивалентная лексика – лексические (и фразеологические) единицы, и которые не имеют переводческих эквивалентов в ПЯ» [4; 43]. Исходя из этого определения, болгарские лингвисты включают в рамки БЭЛ слова-реалии, целый ряд терминов из различных терминосистем, специфические, характерные для того или иного языка звукоподражания, междометия, обращения, а также отступления от литературной нормы, имена собственные и, кроме того, собственно БЭЛ или БЭЛ в узком смысле – «единицы, не имеющие по тем или иным причинам соответствий в языке перевода» [4;43], т.е. те лексические единицы, которые Л.С.Бархударов называет случайными лакунами, а Е.Л.Муравьев – абсолютными лингвистическими лакунами.

Несколько с других позиций характеризуют БЭЛ специалисты по лингвострановедению. В работах Е.М.Верещагина и Е.Г.Костомарова БЭЛ – это «слова, служащие для выражения понятий,

отсутствующих в иной культуре и ином языке, слова, относящиеся к частным культурным элементам..., характерным только для культуры А и отсутствующим в культуре Б», они «не имеют эквивалентов за пределами языка, к которому они принадлежат» [2;53]. БЭЛ русского языка наших дней, указывают исследователи, отражает современную действительность и культуру, т.е. лексическим понятиям БЭЛ «присущ своеобразный, специфический, культурный компонент» [2;72]. Данные слова являются важнейшим средством информации о русской действительности, истории, культуре и быте русского народа и, следовательно, нуждаются в обязательном комментировании их в нерусской аудитории, «если не семантизировать лексический культурный компонент, то безэквивалентные слова вообще ложно отождествляются, а фоновые слова соотносятся с иноязычными лексическими фонами» [2;86]. Как видно, авторы подходят к понятию «безэквивалентная лексика» с дидактической точки зрения и вкладывают в этот термин новое содержание. Если теория перевода более активно изучает «внешний план» безэквивалентного слова, т.е. особенности передачи этих единиц средствами языка перевода, то для лингвострановедения гораздо большую роль играет «внутренний план» безэквивалентного слова, информативное содержание, заключенное в этих словах. Решая вопрос об объеме и составе БЭЛ, Е.М.Верещагин и В.Г.Костомаров указывают, что эта лексика относится к семи обширным группам: советизмам, словам нового быта, наименованиям предметов и явлений традиционного быта, историзмам, лексике фразеологических единиц, словам из фольклора, словам нерусского происхождения – тюркизмам, украинизмам и т.д. [2;60-65] В одной из своих работ они включают в состав БЭЛ также топонимы и антропонимы.

Существенна для определения круга слов, входящих в БЭЛ, мысль авторов о наличии культурного компонента в терминологической лексике: «действительно, можно говорить о том, что, по крайней мере, некоторые термины (обычно те, которые или перешли из общего языка в терминологические системы, или ушли из них в общий язык) обладают общеязыковой кумулятивной функцией, существенной для национальной культуры; следовательно, подобная специальная лексика также интересна с лингвострановедческой точки зрения» [2; 169].

Определение БЭЛ как комплексной группы слов имеет большое методологическое значение для преподавания русского языка в нерусской аудитории. Безэквивалентность некоторых понятий, обозначаемых этими лексемами, обусловлена различиями культур, и, следовательно, входящие в названные выше группы слова должны рассматриваться как объект лингвострановедения.

Выше было замечено, что некоторые термины обладают национально-культурной спецификой. Указание на принадлежность к БЭЛ ряда терминов мы находим и у А.Б.Федорова: «В настоящее время в русском языке есть целый ряд научных терминов (в частности, философских и общественно-политических), еще не имеющих определенного лексического соответствия в других языках» [5;136]. Словоупотребление «термин-реалия» использует в своей работе А.Д.Швейцер, подчеркивая, что это лексические единицы, требующие специального пояснения для иноязычного получателя. В то же время подход к терминам как к лексике с культурным компонентом должен быть строго дифференцированным, так как не все термины страноведчески значимы и значимы не в одинаковой мере: особенно это относится к узкоспециальной терминологии.

В разряд БЭЛ включается и ономастическая лексика. Ю.А.Федосюк считает, что в лингвострановедческом преподавании все большее значение приобретает знакомство с ономастикой, прежде всего топонимами и антропонимами. Об этом говорит и К.В.Подольская: «материал показывает, что географические имена представляют собой прекрасный предмет для лингвострановедения, так как являются частью культуры и социального строя данной страны в данную эпоху». О необходимости рассмотрения большинства топонимов и антропонимов именно как БЭЛ говорят и такие видные теоретики перевода, как Л.С.Бархударов, В.П.Крупнов, В.С.Виноградов и др. Д.И.Ермолович подчеркивает, что многие имена в рассматриваемых им отрывках русских переводов английских писателей требуют разъяснений, без которых смысл текста окажется недоступным читателю перевода.

Многое сделано для выявления национальной специфики русского речевого этикета. Проблематика речевого этикета как особого раздела в лингвострановедческой методике преподавания возникла в практике преподавания русского языка иностранным гражданам, в процессе ознакомления учащихся с существенной частью культуры изучаемого языка – с культурой повседневного поведения и обеспечения контактов. Данной проблеме посвящено большое число работ. Речевой этикет входит как составная часть в проблематику лингвострановедения, так как он связан с национальной спецификой фразеологически связанных выражений, нередко безэквивалентных с обычаями, привычками и образцами того или иного народа. Внимание к национальной специфике этикета должно быть постоянным.

При изучении безэквивалентных единиц речевого этикета значительное место занимают обращения – коммуникативно-синтаксические конструкции, служащие обозначением лица, к которому обращена речь говорящего. Обозначая адресата речи, обращение функционирует как средство установления контакта, а также выражения социальных, возрастных, родственных и личностных отношений между участниками языкового общения. Такими специфическими единицами в русском языке являются имя-отчество, а также самостоятельное использование одного отчества.

Безэквивалентными будут обращения типа дядя «обращение детей младшего возраста к незнакомым взрослым», бабушка, дедушка «непринужденное обращение к старым людям» и мн.др. К безэквивалентным единицам русского языка можно отнести и многие другие явления русского речевого этикета.

Таким образом, осмысление и представление БЭЛ как многослойной, комплексной группы проявляется в исследованиях многих теоретиков перевода и специалистов в области лингвострановедения, основывается на большом опыте переводческой деятельности и практики преподавания иностранных языков. Рассмотрение БЭЛ как лексико-фразеологического разряда, состоящего из качественно различных языковых единиц, существенно для теории лингвострановедения, для методики преподавания русского языка в нерусской аудитории, поскольку оно не только более конкретно обрисовывает все разнообразие этих единиц, но и позволяет существенно уточнить формы и методы их презентации в нерусской аудитории. Подчеркнем, что состав и характер лексико-фразеологических разрядов БЭЛ, выделяемых теоретиками перевода, и тех групп безэквивалентных номинативных, экспрессивно-эмоциональных, а также речевых этикетных единиц языка, которые являются объектом лингвострановедческого анализа в иностранной аудитории, в основном совпадает. Вместе с тем, в лингвострановедении, в отличие от теории перевода, не выделяются особо и не имеют специального терминологического обозначения те номинативные лексические единицы, которые в теории перевода называются словами-реалиями и входят как самостоятельный разряд слов в рамки БЭЛ.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: безэквивалентная лексика, слова-реалии, случайные лакуны, абсолютные лингвистические лакуны, лингвострановедение, фоновая информация, топонимы, антропонимы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Междунар. отношения. 1975, 240 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. М.: 1976, 248 с.
3. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: 1978, 172 с.
4. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Реалии. – В кн.: Мастерство перевода – 1969, М.: 1970, с. 432-456
5. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: (лингвистические проблемы). М.: 1983, 303 с.
6. Филимонов В.Г. Вопросы перевода русской безэквивалентной лексики на язык урду. М.: 1975, 19 с.
7. Чернов Г.В. Вопросы перевода русской безэквивалентной лексики на английский язык. М.: 1958, 13 с.

ЛЕКСИКАИ ГАЙРИМУШОБЕҲИ ЗАБОНИ РУСИ ЧУН ЧУЗБИ ВОКЕИИ ИФОДАГАРИ ХУСУСИЯТҲОИ МИЛЛӢ

Т.М. Хамидова

Дар мақола масъалаҳои омӯзиши лексикаи ғайримӯшобеҳи дар заминаи мавзӯоти миллии ва ҷамъиятӣ – сиёсӣ баррасӣ шудаанд.

UNEQUIVALENT VOCABULARY OF RUSSIAN LANGUAGE LIKE ELEMENT OF NATIONAL AND SPECIFIC REALITY

T. M. Namidova

The author of the article to paid attention to the questions of learning unequivalent vocabulary, particularly to the objective reality, social and political reality.

ТАФОВУТИ «ТАРБИЯ» АЗ «ТАРБИЯТ»

М.И. Фозилов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аслан, дар боби ин ки дар забони тоҷикӣ вожаҳои арабӣ аз нисф зиёд ворид шудаанд, миёни муҳаққиқон ва донандагони забони форсӣ ҳаргиз бахсу баррасиҳо набуда ва акнун ҳам ин масъала ба назар намерасад. Ин вожагон дар гузашта тавассути ниёғони соҳибқалам ва бештар ба василаи ҳуккоми ғайри аҷам, ки дар қаламрави ин сарзамин ҳукумат доштанд, мунтақил гаштаанд. Нуктаи дигари интиқол ёфтани калимоти арабӣ чиддан бастагӣ дорад ба дини Ислому, ки интишораш тавассути мардуми араб буд (ниг.:1,6). Ва меҳвари аслии ин дин Қуръон буд, ки китоби охири илоҳӣ ва ба забони арабии фасеҳу балиғ аст. Чун мардуми порсизабон ин дини зебогӯйиш ва зеборавишро пазируфтаанд, ноғузир дар ҳар риштаи зиндагӣ калимаҳои мутобиқу мувофиқи ба ҳоли забонро аз вожаҳои расо ва шевоӣ забони Қуръон ба тадриҷ вориди забони ҳеш карданд. Ва имрӯз роҳи вуруди иқтибосоти арабӣ ба забони мо ба вижа бо забони матбуот бо ду сабаб аст:

Якум, тавассути муносибатҳои давлатӣ, яъне сафарҳои масъулини кишвари мо ва кишварҳои арабӣ, қабули донишҷӯён ва доду ситадҳо.

Дуюм, рафтуомадҳои тоҷирон ва диду бозидҳои сайёҳон. Инҳо сабаб мешаванд, ки дар забони мо баъзе калимаҳои душворфаҳму мушкилталаффуз падида оянд, вале ишқолоти онон чандон чиддӣ нестанд, бо андаке тафҳҳусу таҷассус сохти калимаҳо ва маънии онҳоро метавон бо зудӣ дар эҳнҳо сабу забт кард. Яке аз ин вожаҳои мушкилҷод «тарбия» ва «тарбият» аст.

Ин вожаҳо ро пайваста мо аз гуфторҳои садову симо афзун мешунавем ва ҳамвора дар матбуот мебинему меҳонем. Ҳамеша пурсише ҳаст миёни мутахассисони забон ва донишҷӯён, ки чаро охири ин калимаи мавриди назар гоҳо бе ҳарфи «т» ва гоҳо ҳамроҳ бо «т» хонда ва навишта мешавад?! Ва чӣ маъниро дар бар дорад?

Барои посух гуфтан ва муаллиф сохтан ба ин вожа, ки чаро ду гунаи гӯйиш ва навишт дорад, моро зарур аст ба таври қатъ тавзеҳе истидлолӣ биёварем.

Калимаи «тарбият» арабист, аммо садсолаҳост, ки моли забони тоҷикон гаштааст. Ин лафз дар луғати араб ба гунаи зер таъриф мешавад: (решаи калима; рабая- رَبِيَّةٌ аст),

раббо, юраббӣ, тарбиятун- رَبِيَّةٌ، رَبِيَّةٌ، رَبِيَّةٌ، رَبِيَّةٌ

Пас моддаи аслии калима رَبِيَّةٌ - (рабая) будааст. «Мозӣ» ва «Музорӣ»- аш аз масдари: «тафъил» сохта шуда, аммо асли масдар дар сурату шакли «тафъил» (تَفْعِيلٌ) наомадааст. Чаро?

Дар ҳақиқат ин пурсиш ҷо дорад ва ҷавоби комилан, дурусте бояд матраҳ шавад.

Масдари «тафъил» (تَفْعِيلٌ) дорои панҷ вазн аст, ки феълҳои «мозӣ»- (مَاضِي) ва «Музорӣ»- (مُضَارِع) – и авзон ҳамеша як навъанд ва тағйире намекунанд, вале дар сохтор ё сохтмони зохирии масдарҳо аз якдигар фарқу тафовут доранд. Аммо дар баргирифтани маъний низ ҳамаи масдарҳо боз ҳам яксонанд.

Ин масодир иборатанд аз:

Бобҳо: *مِسْأَلَةٌ*

Тафъилун - *تَأْلِيمُون*

Фаълун - *سَلَامُون*

بابها و مسائل در شکل عربی:

تَفْعِيلٌ تَأْلِيمٌ
فَعْلٌ سَلَامٌ

Фиълун - *كِزْبُون*

Фиълун - *كِزْبُون*

فَعْلٌ كِتَابٌ

فَعْلٌ كِتَابٌ

Тафъилун - *تَاكْرُرُون*

Тафъилатун - *تَارْبِيَاتُون*

تَفْعِيلٌ تَكْرَارٌ

تَفْعِيلٌ تَرْبِيَّةٌ

«Тарбиятун» (تَرْبِيَّةٌ), ки калимаи таҳлили баҳси ин навишта аст, аз масдари шашуми ин бобҳост. Мебинем, ки дар навишти форсии ин калима тафовуте ба миён омадааст яъне, «тарбиятун» тадил шудааст; ба «тарбият» ё «тарбия» (ниг. 12,440 – 445).

Агар «тарбият» меҳонему менависем, ба ин далел аст: танвини; «ун» аз охири калимаи «тарбиятун» бар меғирем ё ҳазф мекунем, мешавад: «тарбият» (تَرْبِيَّةٌ). Ин «то» (ت) – ро дар арабӣ «то»- и масдарӣ гӯянд. «То»- и масдарӣ дар забони форсии тоҷикӣ ба ин сурат аст: ت ва дар лафз: «то»- и манкута, «то»- и дунукта, «то»- и тахта, «то»- и кашада меҳонанд. Дар ҳатти крилӣ миёни ин ду ҳарф (ва «то»- и дигар низ ба номи «тоун» дорем) ҳеҷ тафовуте нест, биноан, дар ташҳиси ин ду «те» (ت، ط) хонанда ва шунаванда ба мушкилот рӯ ба рӯ мешавад.

Ва агар «тарбия» хонда ва навишта шавад, далелаш ин аст, ки калимаро муҳаффаф ё таҳфиф (сабук, саҳл, осон) кардаанд, ки ин амал дар бисёр калимаҳо иҷроист ва забони форсӣ аз ин амал боз ҳам рушд ёфта шукуфотар гардидааст.

Тарбият ё тарбия - (تَرْبِيَّةٌ يَأْتِي بِهَا) ба ду маъно меояд.

1. Парвариш, таълим, омӯхтан, адаб омӯхтан.

2. Парваронидан, парвариши бадан ба василаи анвоъи варзиш (ниг.: 12,443).

«Тарбият» як сон аст ва лекин истеъдод мухталиф. Саъдӣ.

Гулистон дар бағал дорад ҳаёлам,

Қабули «тарбият» дорад ниҳолам
Ҳозиқ
Вожаи тарбият дар байти зерини Шайх Саъдӣ бад-ин гуна мустаъмал аст:
*Тинати некон нагирад, ҳар ки бунёдаш бад аст,
Тарбият ноаҳро чун гирдакон бар гунбад аст.*

Ҳазрати Рӯдакӣ низ калимаи *таҷриба*-ро, ки бар вазни *тафъила* (تَفْعِلَة) аст, дар ин байт чунин қорбурд кардааст,

*Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъиҳаводис туро ба қор ояд.*

Натиҷа ва бардошт аз ин баҳс ин аст, ки ин ду вожаи арабийюласт дар забони форсӣ гуфтору навишторашон ба гунае, ки дар боло гуфтем, афзун қорбаст мешаванд. Ва ҳар ду калима аз назари сохт ва тарзи талаффуз қомилан саҳеҳу дурустанд (7,329). Ва вожагони зерин:

Тавсия, таҳнийя, тазкира, тасмийя, тарҷима, тасфийя... низ аз боби «*тафъилатун*» (تَفْعِلَة) ҳастанд (ниг.:14,171), ки ҳам дар матбуоти гузашта ва ҳам дар расонаҳои хабарии кунунӣ фаровон истифода мешаванд.

КАЛИДВОЖАҲО: вожаҳои арабӣ, ду вожаи арабийюласт, «тарбия», «тарбият», интиқоли калимоти арабӣ.

АДАБИЁТ

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос.-Душанбе, 1991. – 128с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.-Душанбе, 1985.-Ҷ.1.-356с.
3. Ғиёс ул-лугот.-Душанбе: Адиб, 1987.-Ҷ.1.-480с.
4. Ғиёс ул-лугот.-Душанбе: Адиб, 1987.- Ҷ.2.-416с.
5. Рубинчик Ю.А. Типы семантических изменений арабских заимствований в персидском языке // Иранское языкознание. История, этимология, типология.-М.: Наука, 1976.-с.199-209.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М.: Сов.Энцикл., 1969.-Ҷ.1.-951с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ.-М.: Сов.Энцикл., 1969.-Ҷ.2.-947с.
8. لولحسن نجفی غلطنویسیم - فرهنگ نشوریهی زبان فارسی -تهران، 1370س.
9. المنجد. ترجمه محمدبندر ریگی. تهران 1374. -جلد اول- 1063ص.
10. المنجد. ترجمه محمدبندر ریگی. تهران 1374. -جلد دوم- 2249ص.
11. حفظ کليات جم جهان نعلست زمير منير دوست.
12. معین محمد. فرهنگ فارسی -تهران، 1381. -جلد اول- 106ص.
13. معین محمد. فرهنگ فارسی -تهران، 1381. -جلد دوم- 2148ص.
14. محمد رضا طباطبائی. صرف سله به ضمیمه صرف مقتملی. قم: مؤسسه انتشاراتی دژ العلم، 1382. -305ص.

РАЗЛИЧИЕ МЕЖДУ СЛОВАМИ «ТАРБИЯ» И «ТАРБИЯТ»

М.И. Гасиев

В статье на примере заимствованного с арабского языка слова «тарбия» и его варианта «тарбият» проводится анализ и интерпретация процесса адаптации арабских заимствований в таджикский язык. Общеизвестно, что процесс заимствования арабских слов в таджикский язык начался с распространением ислама и до настоящего времени в таджикском языке объем арабских заимствований превосходит все заимствованные слова из других языков в целом. Наряду с этим в современном литературном языке прослеживается достаточно много спорных моментов по употреблению арабских заимствований. На примере слова «тарбия» и «тарбият» можно показать, что определенное количество арабских заимствований употребляются в разных вариантах в зависимости от контекста и определенных грамматических правил.

DISTINCTION BETWEEN WORDS «TARBIYA» AND «TRBIYAT»

M. I. Gasiev

In this article on an example of the word borrowed from the Arabian language «tarbiya» and its variant «tarbiyat» is carried out the analysis and interpretation of process of adaptation of the Arabian words in the Tajik language. Well-known, that process of loan of the Arabian words in the Tajik language has begun with distribution of Islam and till now in the Tajik language the volume of the Arabian words surpasses all loan words from other languages as a whole. Along with it in a modern literary language it is traced a lot of disputable moments on

the use of the Arabian loans. On a word example «tarbiya» and its variant «tarbiyat» it is possible to show, that certain quantity of the Arabian words are used in different variants depending on a context and certain grammatical rules.

АДАБИЁТ

МУҲАММАДИҚБОЛ АЗ НАЗАРИ ДОКТОР ВИҚОР АҲМАДРИЗВИ

Ҳ. Рачабов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асарҳои Муҳаммад Иқболро дар Ҳиндустону Покистон ба забонҳои ҳиндӣ, урду, банғолӣ, болучӣ, синдҳӣ ва ғайра, дар мамлакатҳои ғарбу шарқ ба забонҳои англисӣ, немисӣ, франсузӣ, италиявӣ, чехӣ, русӣ, японӣ, арабӣ, туркӣ, индонезӣ ва ғайра тарҷума ва мутолиа мекунанд ва яқин аст, ки ҳамаи ин тарҷумаҳо бо ягон маълумоте нисбати шоир ба таъб расидаанд. Ҳамаи онҳое, ки ба эҷодиёти Муҳаммад Иқбол ҳамчун муҳаққиқ назар кардаанд, хоҳ аз рӯи зурурат ва хоҳ аз рӯи эҳтиром муносиб доништаанд, ки аз дигар муҳаққиқони иқболшинос ёдовар шаванд. Мо ҳам мисли бисёр дигар муҳаққиқоне, ки имрӯз аз Иқбол сухане гуфтани ҳастанд, агар кӯшиш намоем, ки иқболшиносонро бе дарҷи асару мақолаҳои онҳо фақат номҳои онҳо рӯи қоғаз биёрем, тахмин карда наметавонем, ки ин чанд варақ мешуда бошад. Лекин ба ҳар ҳол диққати моро як чиз хеле ҷалб намуд. Ин ҳам бошад, таъкиди бисёр иқболшиносони даҳсолаҳои асри гузашта ва аввалин солҳои асри кунунӣ нисбати он, ки Р.А. Николсон, А.Ч. Арберри, А. Шиммел, А. Баузани, Мавлоно Абдусаломӣ Надвӣ, Хоча Абдулхамиди Ирфонӣ, Ахтари Чуногарӣ ва мисли инҳо дар иқболшиносӣ нақши муҳиме доранд. Албатта, маълум аст, ки ин ҷо ҳар як муҳаққиқ, пеш аз ҳама, пас аз маъруфтарин иқболшиносон боз ҳамон иқболшиносонро ёдовар мешавад, ки навиштаҳои онҳо дар даст дорад. Мо ҳам, вақте ки ба асарҳои Сирочулло Салом, Ҳафизулрахмонхон, Абдулазиз Булӯч, Салим Ахтар, Саидмуҳаммад Акрам, Анвар Саид, Зафар Ҳошимӣ, Виқор Аҳмад Ризвӣ ва мисли инҳо шинос шудем, ба хулосае омадем, ки ҳар яке аз ин муҳаққиқон на камтар аз Николсон Баузани ва дигар чунин муҳаққиқони дар боло зикршуда дар омӯختани Муҳаммад Иқбол заҳмат кашидаанд. Аз ҳамин нуқтаи назар, диққати моро таъкиди доктор Виқор Аҳмад Ризвӣ ба худ ҷалб намуд. Барои ҳамин ҳам чанд сухане нисбати ин адабиётшиноси маъруф гуфтани ҳастем, яъне, ба саволҳои «Доктор Виқор Аҳмад Ризвӣ кист ва чӣ нақше дар омӯзиши Муҳаммад Иқбол дорад?», ҷавоби кӯтоҳе диҳем. Мавсуф дар Покистон яке аз номварони аҳли қалам буда, ҳамчун донишманди маъруфи илмӣ адабиёт шӯҳрат пайдо кардааст. Вай солҳои зиёд дар Донишгоҳи Қарочӣ ба ҳайси устод дарс мегуяд ва аъзои шӯъбаи урдуи «Ҷамъияти Қарочӣ» мебошад. Ба қалами ӯ бештар аз даҳ рисолаи илмӣ тааллуқ дорад, ки «Танқиди воқеӣ», «Олимони мусулмон», «Таърихи адабиёти ҳиндӣ», «Баҳсои оиди Куръон», тарҷумаи насрии «Рисолаи шоҳ Абдулатиф Балхӣ» (ибораат аз чор ҷилд), «Хонандаи ҳиндӣ» (ибораат аз чор қисм), «Афкори адабӣ», «Ахлоқи таълим», «Таърихи ҷаиди ғазали урду» ва ғайра аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Ризвӣ ягон китоби ҷудогонае бахшида ба Муҳаммад Иқбол нанавиштааст, вале он чи дар асарҳои аз Муҳаммад Иқбол ёдовар мешавад, маълуман маълумотҳои тоза ва андешарониҳои ҷолиби диққатанд. Яке аз маълумотҳои тоза ин вобаста ба муносибатҳои Акбари Оллоҳободӣ (1846-1921) ва Иқбол мебошад. Акбари Оллоҳободӣ аз ҷумлаи адибони барҷастаи урду буда, мақомаш дар таърихи ин адабиёт аз Мирзо Ғолибу Алтоф Ҳусайни Ҳоли кам нест. Ризвӣ аввало, ба он эътибор додааст, ки бо ким-кадом сабабе Акбари Оллоҳободӣ нисбати байрақбардорони ояндаи адабиёти урду сухан ронда, ҳафт нафарро номбар кардааст. Аз ин ҳафт нафар дар ҷои аввал номи Муҳаммад Иқбол омадааст, пас, зеро рақамҳои ду- Абдуқалим, се- Хоча Ҳасан Низомӣ, чор- Муҳаммадали Ҷавҳар, панҷ- Зафаралихон, шаш- Абдулмачид Дарёободӣ ва ҳафтум- Ҳасрат Мохани. Акбару Иқбол ин ду шахсияти барҷаста эҳтиромии зиёд ба якдигар доштанд ва бисёр орзу мекарданд, ки зуд-зуд якдигарро дида, сӯҳбатҳо дошта бошанд. Акбар гуфта будааст, ки аз иншк як амонате дорад ва онро бо

боварии ниҳоят зиёд ба Муҳаммад Иқбол медиҳад. Вақте ки Акбар вафот мекунад, бахшида ба ин мусибат Иқбол ин шеърро афсӯсхӯрон навиштааст:

Дареғо ки рахти сафар баст Акбар,
Ҳаёташ ба ҳақ буд равшану лайле.
Сар зараи Тур маъни Калиме,
Ба бутхонаи давр хозир Халиле.
Гаҳе гирияи ӯ чу абри баҳоре,
Гаҳе хандаи ӯ чу теги асиле.
Навои саҳаргоҳи ӯ корвонро,
Азони дарое, паёми Раҳиле.
Димоғаш адабхӯрдаи ишқу мастӣ,
Дилаш парваришдодаи Ҷабраиле.[1]

Ҳамин тавр, аз навиштаҳои Ризвӣ чунин бармеояд, ки Муҳаммад Иқбол пайраву идомадиҳандаи фикру андеша ва услуби Акбари Оллоҳободӣ мебошад. Ин гуна таъкид ва ин гуна хулосабарориҳо аз ҷониби дигар муҳаққиқони эҷодиёти Иқбол ба назар нарасид.

Ризвӣ дар китоби «Таърихи ҷадиди ғазали урду», ки соли 1988 бори аввал нашр шуда буд, як боби хеле калонро, ки худ ҳамчун як китоби ҷудогона шуда метавонад, ба Муҳаммад Иқбол бахшидааст. Ин боб ҳам аз он умумияте, ки байни Акбар ва Муҳаммад Иқбол муаллиф дидааст, оғоз меёбад. «Мавзӯҳои ғазалҳои Иқбол тақрибан ҳамон мавзӯҳои ғазалҳои Акбар аст» хотиррасон мекунад Ризвӣ.

Ризвӣ, пеш аз он ки нисбати ғазалҳои Муҳаммад Иқбол муфассалтар арзи ақида намояд, мисле ки ишора шуд, баъзе яқрангиҳоро миёни Акбару Иқбол ёдовар мешавад. Баробари чунин масъалаҳои ҷолиби диққат ба мисли тасвиру муқоисаи Ғарбу Шарқ, ки назари бо ҳам монанд доштани Иқболу Акбар он ҷо дида мешавад, Ризвӣ боз дигар яқрангиҳоро миёни Акбару Иқбол нишон додааст, аз ҷумла то андозае тақдирӣ яхела доштани ин ду адиб. Ризвӣ навиштааст: «Агар ҳолати зиндагии ин ду шоири бузургро мутолиа кунем, пас, як чизи аҷиб ба назар мерасад. Бисёр воқеаҳои зиндагии ин ду шахс монандиҳо доранд. Барои мисол Акбар дар шонздаҳсолагиаш издивоҷ кардааст, Иқбол ҳам дар шонздаҳсолагии. Акбар се дафъа хонадор шудааст, Иқбол ҳам се дафъа. Акбар муносибати худро бо авлодҳои ҳамсари аввалааш то охири умр нигоҳ доштааст, Иқбол ҳам бо ҳамсари аввалааш ҳамин тавр. Падару модари Акбар диндор буданд. Падараш Тафзал Ҳусайн суфӣ номдор буд. Падари Иқбол Шайх Нурмуҳаммад низ диндори қавӣ буд ва бо суфигӣ ва нексиратӣ фарқ мекард. Ҷавонии ҳарду як хел гузаштааст, яъне рангин ва бе ташвишҳои зиёд. Дар бачагӣ як хела шуғл доштанд, дар байни дӯстони ҳарду яқтогӣ паҳлавон буданд. Фарқ фақат дар он аст, ки Акбар таълими пурра нагирифтааст, Муҳаммад Иқбол бошад дар Шарқу Ғарб дар бехтарин донишгоҳҳо илм омӯхтааст». Дар ҷои дигар ишора шудааст, ки ҳар ду устодони Иқбол Мир ва Доғ дар як сол, соли 1930 аз олам ҷашм пешидаанд.

Ризвӣ эътибори зиёд ба он додааст, ки Муҳаммад Иқбол дар қадом муҳит ба воя расидааст. Падари шоир дар тарбияи писараш чи нақше доштааст, ин ҳам шарҳ ёфтааст. Ӯ қайд мекунад, ки падари Иқбол Шайх Нурмуҳаммад инсонӣ нексурат, поксират ва суфиманиши бузурге будааст. Бараҳманзода будани Иқболро на танҳо бо он тасдиқ мекунад, ки худ шоир арз кардааст, балки ба сарчашмаҳои бозгӯйбор, аз ҷумла, ба ҷилди дуюми «Таърихи мардуми Кашмир» таъя намуда, арзи ақида менамояд. «Иқбол, мегӯяд ӯ, аслан кашмирӣ буд ва аз хонадони бараҳмани кашмирӣ баромадааст, ки дар замони ҳукмронии Аврангзеби Оламгир мусулмон шудаанд».

Бараҳманзода будани худро Муҳаммад Иқбол худ бо фахр иқдор шуда, мегӯяд:

Маро бингар, ки дар Ҳиндустон дигар намебинӣ,
Бараҳманзодае рамзошноӣ Руму Табрест аст.

Муҳаққиқони зиёд ин байтро ба хоҳири тасдиқи андешаҳои худ нисбати бараҳманзода будани Иқбол меоранд. Ризвӣ низ. Вале Ризвӣ боз аз кастаи сапру будани авлодҳои Иқболро зикр карда, изофа намудааст, ки шоир ҳам бараҳман ва ҳам пандит буданашро ба ёд меорад, вале аз бараҳман буданаш ифтихор дошта бошад ҳам, аз пандит буданаш дар шарм будааст. Барои тасдиқи ин фикр ин шеъри Иқболро мисол меорад:

Бутпарастӣ ко мере пеши назар латӣ ҳе,
Яди айями гузашта мучҳе шарм ати ҳе.

Хе, чо пешани па ислам ка тика, Иқбал,
Кои пандит мучхе кахта хе, то шарм атї хе.

(Чун ба пеши назари ман бутпарастї меояд,
Маро аз ёди айёми гузашта шарм меояд.
Дар тақдири ман накши мусулмон будан аст,
Хар кас, ки маро пандит мегӯяд, маро шарм меояд).
(тарҷумаи тахтуллафзї)

Дар ин чо Ризвиро анчоми сухан ин аст, ки дар бараҳману пандит будани Иқбол ягон паҳлуи манфие нест. Муҳим ин аст, ки имрӯз вай як мусулмони маъруф аст.

Баъдтар Ризвї муфассал оиди зиндагии Муҳаммад Иқбол баъзе маълумотҳо медиҳад, ки ин гуна маълумотҳо дар дигар рисолаҳои ба адиб бахшида дида намешаванд. Онҳо асосан хусусияти тарҷумаиҳолї доранд. Чунончї: «Ин воқеият аст, ки менависад Ризвї, падари Иқбол аз ягон хонадони серу пур набуд. Хонадони ӯро камбизоат ӯ миёнаҳол номидан мумкин аст. Дар як хонаи хурди назарногире Иқбол ба дунё омадааст, ки дар долони хурдаш ҷойе набуд, ки Иқбол роҳгардиро ёд гирад. Шайх Нурмуҳаммад муздурї карда, бачаҳои худро аз ҳурокию пушоки таъмин мекард. Як вақте вай дар Сиёлкут дар яке аз шӯъбаҳои вазорате дар бахши либосдӯзї кор мекардааст. Лекин вақте мефаҳмад, дар ҷои дигар гуфта мешавад, ки баъзеҳо Иқболро танқид мекунанд, ки вай мутобиқи таълимоти худ амал намекунад, яъне худ дар татбиқи таълимоташ шахсан машғул нест. Дар ҷавоб бо чунин эродҳо Муҳаммад Иқбол худ гуфтааст: «Агар ман мутобиқи таълимоти худ амал мекардам, пас он гоҳ шоир намешудаму мадҳї мешудам».

Ҳамин тариқ, ҷараёни зиндагии Иқбол бо овардани як силсила маълумотҳои тоза ва ҷолиби диққат аз тарафи Ризвї боз ҳам равшантар менамояд. Ризвї нисбати устодони Иқбол: Иршод Гурганвї, Мавлавї Мир Ҳасан, Доғи Дехлавї ва Томас Арнолд низ маълумотҳо додааст. Вале бо вучуди ҳамаи ин маълумотҳо ҳадафи асосии Ризвї ҳунари ғазалсароии Муҳаммад Иқболро нишон додан аст. Гумон аст, ки ягон муҳаққиқи дигар ин қадар ҷиддї ва муфассал ба ғазалҳои урдуи Иқбол эътибор дода бошад. Давоми андешаҳои Ризвї оиди ғазалҳои урдуи Иқбол зери 25 сарлавҳа баён шудаанд. Агар ба унвони ҷанде аз онҳо, ки дар поён зикр мекунем, бо диққат нигоҳ кунем, қимати ин асари Ризвї боз ҳам афзунтар мешавад. Ин номҳо «Ғазалҳои Иқбол», «Ғазалҳои бо усули анъанавї навишташуда», «Инкишофи зехнии ғазалҳои Иқбол», «Ватаният ва Иқбол», «Танқиди маданияти Ғарб», «Таърихи андешаҳои миллию сиёсии ғазалҳои Иқбол», «Тасаввуфи исломї», «Масоили фалсафавї дар эҷодиёти Иқбол», «Масъалаҳои «Худї ва Бехудї» дар ғазалҳои Иқбол», «Ақлу ишқ», «Факру қаландарї», «Назарияи замону макон», «Азму яқин», «Амал ӯ завқу шавқ», «Марди мўмин», «Шоҳин» ва мисли инҳо мебошанд.

Муҳаммад Иқбол, мисле ки Ризвї навиштааст, эҷоди ғазалҳоро аз соли 1893 шурӯъ кардааст, яъне дар он солҳое, ки дар мактаби техникаи Сиёлкут таҳсил мекардааст. Ризвї аввалин ғазалҳои урдуи Иқболро таҳлил карда, ба хулосае омадааст, ки онҳо ҳам дар зери таъсири ғазалсароёни гузашта ва ҳам зери таъсири шоирони дар давраи зиндагии Иқбол ном бароварда, ба мисли Доғи Дехлавї эҷод шудаанд. Ризвї навиштааст: «Иқбол зери таъсири услубу андозаи Доғ буд, вале ба зудї тарки ин услуб кард. Пас аз Доғ вай зери таъсири Ғолиб, Саной ва дигарҳо буд».

Иқбол Ғолибро чун шоири асил эътироф намуда, бо номи «Мирзо Ғолиб» шеър навиштааст, ки онро Ризвї «ғазалнамо» номидааст. Ин ишора ба он аст, ки ин назми Иқбол ба талаботи ғазали классикї пурра ҷавобге нест.

Ризвї давраи зиндагию фаъолияти адабии Иқболро аз соли 1893 то соли 1905 давраи офаридани ғазалҳои анъанавї гуфта бошад ҳам, бо вучуди ин, илова намудааст, ки дар ҳар сурат Иқбол тақлидкунандаи Доғу Ғолиб нест.

Дар солҳои 1905-1908 Иқбол дар Аврупо буд. Ба ақидаи Ризвї Аврупо Иқболро бо маънии пурраю дурусташ мусулмон намудааст. Пас аз Аврупо баргаштан, дар соли 1908 Иқболро як рӯҳияи дигар-рӯҳияи ватандӯстї фаро мегирад ва ӯ ба сӯи самти шоири милли шудан тоб меҳурад. Дар замони зистани Доғу Мир дар ғазалҳо гулу булбул, васлу ҳичрон ва зулфу рухсора барин алфоз садо меод. Ба ақидаи Ризвї Иқбол ба алфози фарсудаи ғазал маъниҳои нав дод ва доираи мавзӯҳои ғазалро васеъ намуд. Дар ғазал чунин истилоҳот ба мисли худї, бехудї, замону макон, факр, завқу яқин, марди мўмин, қаландарї, шоҳин, лола ақлу ишқ ва ғайра роҳ ёфтаанд. Ишқ низ ҳам аз назари Иқбол тобиши дигар гирифт. Дар ғазалиёти Иқбол ишқ дорони қувваи бузург аст, яъне фақат дӯстдорно муҳаббати маҳдудшуда нест.

Яке аз хусусиятҳои ғазалҳои Иқбол ин аст, ки дар онҳо радиф истифода нашудааст, таҳаллус низ. Яъне дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки Иқбол ба ғазали урду мазмуну шакли нав дод, ки бештар ба замона мутобиқ буданро ифода мекунад.

Ҳамин тариқ, Ризвӣ 151 ғазали урдуи Иқболро аз назари таҳқиқ гузаронидааст, ки онҳо дар маҷмӯаи «Бонги даро» (27 ғазал), дар маҷмӯаи «Боли Ҷабраил» (77 ғазал), дар «Зарби Калим» (26 ғазал) ва дар «Армуғони Ҳичоз» (20 ғазал) оварда шудаанд. Бояд илова намуд, ки як миқдор ашъори урдуи Иқболро Ризвӣ ғазалнамо мегӯяд, агар онҳоро бо ин ғазалҳо ҳамроҳ кунем, пас шумораи ғазалҳои ба урду навиштаи Иқбол боз бештар мешавад.

Хулоса, доктор Вико́р Аҳмад Ризвиро яке аз муҳаққиқони барҷастаи зиндагӣ ва фаъолияти адабии Иқбол номидан хато нест. Ризвӣ бо истифодаи садҳо сарчашмаҳои нодир бисёр паҳлуҳои ҳаёту эҷодиёти Муҳаммад Иқболро омӯхта, равшан намудааст ва оиди ғазалҳои урдуи шоир андешаҳои судманд гуфтааст. Ин, бешак барои ҳамаи онҳое, ки ҳаводорони ашъори бебаҳои Муҳаммад Иқболанд, ё омӯзиши Иқболро ҳадафи кори илмиашон интиҳоб кардаанд, ниҳоят муфид аст.

КАЛИДВОЖАҲО: Муҳаммад Иқбол, Вико́р Аҳмад Ризвӣ, хусусиятҳои ғазалҳои Иқбол, ғазали урдуи Иқбол.

АДАБИЁТ

1. (Ин шеър аз «Куллиёт»-и форсии Иқбол берун мондааст, лекин дар таъриҳро ғушрас карда мешавад, ки Иқбол чунин шеър навиштааст. Аз ҷумла, дар таъриҳи Афзал Муҳаммад «Рӯҳи Акбар» Лоҳур, 1955, с.11).
2. Вико́р Аҳмад Ризвӣ. Таъриҳи ҷадиди урду ғазал (таъриҳи нави ғазали урду), Исломобод, 1988, ба забони урду.
3. Куллиёти урдуи Иқбол. (ба забони урду), Лоҳур, 1990.
4. Салим Ахтар. Урду адаб ки мухтасартарин таъриҳ. (таъриҳи мухтасартарини адабиёти урду), Лоҳур, 2007.

ДОКТОР ВИКО́Р АҲМАД РИЗВИ ОБ ИҚБАЛЕ

Х. Раҷабов

В данной статье сделана попытка показать вклад известного пакистанского исследователя - литературоведа Виктора Ахмада Ризви в изучении жизненного пути Икбала, а также проведен анализ газелей Икбала на языке урду, что к сожалению осталось незамеченным многими исследователями, в том числе таджикскими.

DR VIQOR AHMAD RIZVI ABOUT IKBAL

H. Rajabov

This article shows the contribution of the famous Pakistan researcher and theorist of literature Viqor Ahmad Rizvi in studying of the life journey and the analysis of the urdu ghazals of the Iqbal. Unfortunately, this point went unnoticed and was not researched by the numerous studyings including Tajik.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ҒАЗАЛ ДАР ШЕЪРИ ПАС АЗ ИНҚИЛОБИ МАШРУТА

А. Расулов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шеъри суннатии даврони ризошоҳӣ пайванди ногуастание бо давраҳои гузаштаи адабиёт, хусусан, даврони машрута дорад. Аз ин ҷиҳат, бисёр падидаҳои шеъри ин давраро дар худ таҷассум мекунад (Қолаби ғазал ҳам аз ин падидаҳо орий нест).

Таҳлили омӯзиши шеъри нимаи аввали қарни XX ба чунин натиҷа меорад, ки дар ин давра асосан ду ҷараёни шеъри суннатии форсӣ арзи вучуд доштааст. Ин масъаларо, аз ҷумла Муҳаммад Ҳуқуқӣ чунин баён намудааст: «Аввал, ҷараёне ки дар айни риояти қавоиди шеъри қадими форсӣ ба мазомини ҷадид даст ёфтааст, дуввум, ҷараёне ки на танҳо аз қавоиди шеъри гузашта удул нанамуда, балки аз лиҳози мӯхтаво ва баён забон низ тақлиди сирф аз шеъри қадими форсӣ аст» (4, 390-391). Муҳаммад Ҷаъфарӣ Ёҳаққӣ низ хангоми баррасии адабиёти ин давра аз ин ду ҷараён ном мебарад (2, 160).

Дар ин давра шоироне низ зиндагӣ мекарданд, ки дар ҳавзаҳои анҷуманҳои адабӣ фаъолият менамуданд. Агар ба таъриҳи адабиёти Эрон назар афканем, пай хоҳем бурд, ки нақши мактабҳои адабӣ ва ё анҷуманҳои адабӣ ба ҷи андоза аст. Дар нимаи аввали қарни XX дар Эрон ҳам ин гуна анҷуманҳо фаъолият намуда, шоирони зиёдеро дар гирди худ ҷамъ менамуданд (аз ҷумла, Анҷумани адабии Эрон, Анҷумани Ҳаким Низомӣ, Анҷумани адабии донишқада). Ба андешаи Саид Маҳдӣ Зарқонӣ ин гуна анҷуманҳо дар аксарияти шаҳрҳои Эрон фаъолият мекарданд (3, 168-169). Албатта, фаъолияти ин гуна анҷуманҳо ба фаровонӣ ва ривочи шеъри суннатӣ шароити мусоид фароҳам меовард. Аммо, мутаассифона, дар он шароит, дар он даврае, ки адабиёт, хусусан шеър чун силоҳи

буррандае дар дастрасии мардум қарор гирифта буд, кори ин шоирон (Алӣ Асғари Ҳикмат, Аббос Фурқот, Содиқи Сармад, Ибрати Мусоҳибӣ, Ғумоми Ҳамадонӣ, Воҳиди Дастгардӣ ва дигарон) ба ҷуз аз сурудани мавзӯҳои маъмули шеърӣ классикӣ по фаротар наниҳод.

Шоироне, ки дар анҷуманҳои дар боло зикргардида ғаёлият менамуданд, ҳатто аз ин адабиёт, аз адабиёти пешқадам ва демократии он давра баҳра наҷустанд. Онҳо дар канори ин адабиёт бегона менамуданд. Ғазалиёти ин шоирон аз ҳеч ҷиҳат тозагӣ надошт, дар онҳо унсурҳои созандаи ғазалиёти шоирони қадим тақрор мешуд ва забонашон ҳам кӯҳна буд. Ба қавли Саид Маҳдии Зарқонӣ «мазомини шеърӣ ин шоирон ғолибан иборат буд аз тағаззулоте бо сабғаи ибтизолу тақрор, пандҳои ахлоқии калишай, мадҳи Ризошоҳ ва амолашу аъмолаш, мабоҳисе мисли мазарроти қимору бода, тавачҷӯҳ ба Урупо ва пешрафтхояш, эҷоди ҳисси ватанпарастӣ, аммо аз навъи ифротии он ки ғолибан мағойири ҳисси динӣ буд» (3, 172). Далели гуфтаҳои боло ғазали зерини Ғумоми Ҳамадонӣ буда метавонад:

Соқӣ биёр бода, ки бӯи хуши биҳишт,
Меоядам зи сояи беду канори кишт.
Аз сарву гул мағӯй, ки деҳқони рӯзгор,
Дилкаштар аз ниҳоли қадат дар ҷаҳон нақишт.
Шояд агар фариштаи раҳмат бихонамат,
К-аз партави ҷамоли ту, дузах шавад биҳишт,
Аз дигарон гусехта шуд тори улфатам,
То рӯзгор риштаи пайванди дӯст ришт...
Аз муддаӣ салоҳи тавакқӯъ макун, Ғумом,
Хубӣ ҷӣ гуна сар занад аз таъби бадсиришт
(1, 280-281).

Забони шоир дар ин ғазал забони нав нест. Агар онро ҳатто забони ғазалсароёни қарнҳои XI-XII донем, хато намекунем. Дар ин ғазал шоир аз калимаву ибора ва тавсифҳои истифода намудааст, ки онҳоро дар ҳар як ғазали шоирони классикӣ метавон пайдо кард, ба монанди «бода», «беду канори кишт», «сарву гул», «ниҳоли қад», «фариштаи раҳмат», «партави ҷамоли ту», «тори улфат», «риштаи пайванд» ва ғайра. Образҳои соқиву муддаӣ, ки дар ғазал шоир ба онҳо тавачҷӯҳ зоҳир намудааст, низ кӯҳनावу тақрорӣ мебошанд. Шоир бо истифода аз калимаву ибора, тавсифҳо ва образҳо натавонистааст, ки як ғазали ба таври тоза ва нав сарояд. Ин унсурҳоро ба гунае истифода кардааст, ки на танҳо кӯҳनावу тақрорӣ менамоянд, инчунин дар онҳо ҳеч тозагӣ дида намешавад.

Тақрорӣ унсурҳои созанда ва умуман унсурҳои мухталифи шеър дар порчаи ғазали зерини ин шоир ба хубӣ ошкор аст:

Дар ниҳон базмест риндонро, ки ҳечаш ном нест,
В-андар он базми ниҳонӣ бода ҳасту ҷом нест...
Ҳар ҷи нокомӣ бубинӣ ҷурми нодонии туст,
Чарх качрафтгор набвад, бахт бадфарҷом нест.
(1, 282).

Дар ин ғазал ҳам тавачҷӯҳи шоир ба ҳамон калимаву ибора, тавсиф ва образҳо, ки дар гузашта мавриди истифодаи шоирон қарор доштааст, равона гардидааст, аз ҷумла «базм», «бода», «ҷом» ва ғайра. Дар образи «ринд» ҳам, ки дар ғазал зикраш меравад, ҳеч тозагӣ ба назар намерасад. Байти охир, ки мазмуни панду ахлоқиро ба бар дорад, тақрорӣ менамояд.

Бояд зикр кард, ки мавзӯи панду ахлоқ дар гузашта яке аз мавзӯҳои муҳими шеър ба шумор мерафт. Шоирон дар ғазалиётшон дар баробари баёни ишқу ошиқӣ, ки мавзӯи асосии ғазал буд, дар як ё ду байт панду андарсароӣ менамуданд, ҳатто ғазалҳои ҷудоғонаи худро ба пуррагӣ ба ин мавзӯ мебахшиданд. Дар гузашта шоире набуд, ки дар ашъори худ ба ин мавзӯ даст назада бошад. Ғазали «Тани одамӣ шариф аст ба ҷони одамият»-и Саъдии Шерозӣ аз ғазалҳои мебошад, ки ба пуррагӣ ба мавзӯи панду ахлоқ бахшида шудааст. Ин мавзӯ дар ғазали зерини Ғумом айнан тақрор шудааст. Ғумом дар ин ғазал натавонид аз мавзӯи он пайравӣ намудааст, ҳамчунин аз вазну қофия ва радифи ғазали Саъдӣ илҳом гирифтааст:

Агар одамӣ биёбад зи ҷаҳони одамият,
Ба забон тавонад овард баёни одамият.
Ту ба олами хаёли руҳи одамӣ набинӣ,
Ки бурун аз ин ҷаҳон аст ҷаҳони одамият

(1, 283).

Ҳамон гуна ки зикр намуда будем, дар ибтидои қарни XX Эронро ҷунбишу наҳзатҳои инқилобӣ фаро гирифта буд. Хусусан, ҷунбиши маршрутаҳои дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии Эрон нақши босазо гузоштааст. Маҳз тавассути ин инқилоб адабиёти нав, адабиёти пешқадами демократӣ ба миён омад. Аммо тааҷҷубовараш ин аст, ки шоирони ин гурӯҳ аз ин инқилоб ҳеҷ таъсире нагирифтанд, боз ҳам дар тавсифи ҳамон банди зулфи сиёҳи ёр мондаанд. Ғазали зерини Мирзо Аббосхон (Фурот)-ро аз назар мегузаронем:

Аз рух чу парфишонд ду зулфи сиёхро,
Дар ҳам шикаст равнақи хуршеду мохро.
Қадди туро ба сарву санавбар масал зананд,
Кӯтоҳии назар нигару иштибохро.
Эй подшоҳи хуш, зи ушшоқ сар мапеч,
Султон зи пеши хеш наронад сипохро.
Оташ задӣ ба хирмани дилдодагон зи ишк,
Аз як нигоҳи гарм бинозам нигохро...
Зухҳод низ бар сари шавқ омаданду шӯр,
То қач ниҳод он бути маҳваш кулохро.
Дар ҳар қадам ба роҳи талаб дому донаест,
Огоҳ кун ҳароина мардони рохро.
Ашкест бирез дар гаҳи мастиву беҳудӣ,
То шӯяд аз замир губори гунохро.
Дар шайх нест сидқу Сафо, баъд аз ин Фурот,
Дар масҷид ихтиёр кунам хонақохро
(1, 287-288).

Ҳамон гуна ки маълум аст, ғазали мазкур ба пуррагӣ ба тасвири симои зоҳирии маъшук: -зулф, рӯй, қад, нигоҳ, кулоҳи қачи маъшук бахшида шудааст. Дар ин ғазал ҳам чун ғазалҳои қаблӣ тамоми унсурҳои созанда: -«зулфи сиёҳ», «равнақи хуршеду моҳ», «шамсу қамар», «сарву санавбар», «подшоҳи хуш», «хирмани дилдодагон», «нигоҳи гарм», «бути маҳваш», «мастиву беҳудӣ» тақрориву кӯҳна мебошанд. Дар образи зоҳиду шайх ҳеҷ тозагӣ ва ҳаракати нав дида намешавад.

Маълум аст, ки шоир хоҳад нахоҳад муҳити иҷтимоӣ, воқеаву ҳодисаҳои давр ба шеърӣ ӯ таъсир мерасонад. Яъне шоир, ҳар он чӣ ки дар зиндагии ҳаррӯза ба вуқӯъ мепайвандад, эҳсос ва дарк мекунад. Баён ва тасвири ҳамин «эҳсос ва дарк» дар шеър, албатта, шоирро метавонад ворида дунёи дигар, дунёи нав гардонад. Ин, пеш аз ҳама, ба худӣ шоир вобаста аст, яъне ӯ чӣ гуна ин «эҳсоси дарк»-ро мепазирад. Аз ин нуқтаи назар, ғазали зерини Фуротро аз назар мегузаронем:

Ҷавр асту ситам пешаи он ёру дигар ҳеч,
Ин аст дилзор маро қору дигар ҳеч.
Бар гиряи ман ханда зад андар ҳамаи умр,
Ин буд ба мо марҳамати ёру дигар ҳеч.
Бо ин ҳама уммед шудӣ оқибати қор,
З-он хирмани гул қисмати мо хору дигар ҳеч.
Аз як назар оромӣ қарор аз дилу ҷон бурд,
Ин буд маро ҳосили дидору дигар ҳеч.
Ҳар сӯ, ки назар мекунам андар ҳама олам,
Рухсораи ёр аст падидору дигар ҳеч.
Дар шеърӣ ғазал ҳар чи назар мекунам ин давр,
Алфозу маонӣ шуда тақрору дигар ҳеч.
Бояд, ки Фурот аз паи эҳёи сухан буд,
Чун қолбаде монда зи ашъору дигар ҳеч
(1, 290).

Агар дақиқ назар афканем, қисмати аввали ғазал ба пуррагӣ ба мавзӯи ошиқӣ бахшида шудааст. Шоир дар ҳар мисраву байт аз ҷавру ситам, номехрубонӣ ва бетаваҷҷӯҳии маъшук сухан рондааст. Дар ин ғазал ҳам чун ғазалҳои қаблӣ тақрор шудани унсурҳои созандаи шеърӣ классикӣ ба мушоҳида мерасад. Аммо дар қисмати дуввуми ғазал шоир ба мавзӯи дигар пардохтааст. Дар ин қисмат Фурот аз тақрор шудани калимаву маънӣ ва чун қолаб мондани шеър сухан дар миён мегузорад. Ба андешаи мо, агар шоир ҳамон «эҳсоси дарк»-е, ки дар боло гуфта гузаштем, ба ҳубӣ мепазирuft, дар зери таъсири шоирони давр, хусусан шоирони даврони маршрута ақаллан ғазалашро

аз чихати мавзӯ тозагӣ мебахшид. Фурот шояд ин «эхосу дарю» ро ба гунаи дигар пазируфт, ки дар ҳамон доираи мавзӯи «банди зулфу кулохи качи маъшук» боз монд.

Бояд зикр кард, ки дар баробари ин шоирон, шоироне низ буданд, ки аз адабиёти пешкадам ва демократии он давра баҳра мегирфтанд. Таҷрибаҳои шоирони давраи Машрутаро дар ғазалҳои ҷашон истифода мекарданд. Ғазалҳои ин гурӯҳ дар баъзе маврид аз ғазалҳои шоирони дар боло зикргардида тафовути зиёде дорад, ки баҳси он, албатта, таҳқиқи алоҳидаро тақозо мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: шоирони давраи Машрута, шеърӣ суннатии даврони ризошӯхӣ, ҳавзаҳои анҷуманҳои адабӣ.

АДАБИЁТ

1. Суҳанварони Эрон дар асри ҳозир. Ҷилди аввал. Қисми III.
2. Ёҳаққӣ Муҳаммад. Чун сабуи ташна. Адабиёти муосири форсӣ. 1375.-383 с.
3. Зарқонӣ Саид Маҳдӣ. Чашмандозии шеърӣ муосири Эрон. 1383.-739 с.
4. Ҳуқуқӣ Муҳаммад. Муруре бар таърихи адаб ва адабиёти имрӯзи Эрон, Қисми II. Нашри Қатра. Техрон, 1377.-620 с.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГАЗЕЛИ В ПОСЛЕРЕВОЛЮЦИОННОЙ ПОЭЗИИ КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА

А. Расулов

Данная статья посвящена специфике творчества поэтов, которые активно участвовали в литературных кружках и школах XX века.

SOME PARTICULARITIES TO GAZELLES IN POETRIES AFTER REVOLUTION KONSTITUCIONALIZMA

A. Rasulov

Given article dedicated to the specific creative works of poets who took an active part at the literary and school societies of the XX century.

ХУСУСИЯТИ АСЛИИ САБКИ СУХАНИ НОСИРИ БУХОРОӢ

Ш.Р. Исрофилниё

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шеърӣ ҳар шоири соҳибсабк бо доштани мушаххасоти махсус аз шеърӣ дигар шоирон мумтоз аст. Шеърӣ Носир чун рубоиёти Хайём, ашъори шурангези Мавлавӣ, ғазалҳои ширину диловез ва пурмаъони Саъдию Ҳофиз ҳасоиси ба худ хос дорад. Аксари муҳаққиқоне, ки ба ашъори ӯ назар доштаанд, сабки сухани ӯро монанди шеваи сухани Ҳофиз донистаанд.

Муҳимтарин санъате, ки дар шеърӣ Носири Бухороӣ ба қор рафтааст, ихом аст ва ҳунари ӯ низ бештар дар қорбурди ин санъат таҷассум ёфтааст. Таҷнис, муруоти назир ва ташбеҳи бақияноя низ аз саноеи роиҷ дар девони ӯст. Ихом дар шеърӣ Носир на танҳо ба унвони як санъати бадеӣ ва ё як маҳосини шеърӣ, балки ба сифати васила, кайфияти ҷавҳарӣ ва маншаи умдаи «ваҳмангезию ҳаёлофаринӣ ва уфуқи номаҳлуди эҳосу таҳайюл» аст. Ихом аз санъатҳои маъруфи бадеӣ аст, ки ҳам дар шеърӣ форсӣ ва ҳам дар адабиёти араб таърихи тулонӣ дорад ва пеш аз Носиру Ҳофиз, ки ихомангезӣ ҳоси ҳунари эшон аст, ба қор рафтааст. Дар аксари рисолаҳои шеършиносӣ қудамо ва қутуби балоғат чун «Тарҷумонулбалоға»-и Умари Родӣ, «Бадоеъулафкор фи саноеъулашъор»-и Рашиди Ватвот. «Бадоеъуссаноеъ»-и Атоллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ ва дигар осори илмӣ дар мавриди ҷиғанагии ин санъат сухан бисёр рафтааст. Ихом дар луғат ба маънии ба гумон афкандан ва дар шак афкандан аст ва дар истилоҳ он аст, ки калимаро ба ду ё чанд маънӣ ба қор мебаранд, ба тавре ки яке аз онҳо ошқортар бошад ва қасди гӯянда ҳарду маънӣ бошад. Ихом аз ҷумлаи санъатҳои маънавий бадеӣ аст, ки дар он дарки ду маънӣ ва мафҳуми тавъам аз як калима мӯҷиби эҷоди навъи мусиқии маънавий дар калом ва мояи шигифтагӣ лаззати хонанда мешавад(5,44). Ба таври ҳулоса дар истилоҳи бадеӣ ихом он аст, ки шоир бо ба қор бурдани як калима лоақал ду маънӣ наздик ва дури он калимаро ба назар бигирад ва мақсуди ӯ маънӣ дури он калима бошад.

Аммо ихоми Носир фаротар аз инҳост, яъне он таърифе, ки суханшиносон ба ихом додаанд, қомилан ҷавобгӯи ихомоти ӯ нест. Дар ихоми Носир баъзан маънӣ наздик маънӣ аслии шеър аст ва маънӣ дур низ ба василаи қаринае ба маънӣ мақсуд мепайвандад. Аз таърифи суханшиносони қадим бармеояд, ки ихом аслан марбут ба лафз аст. Чунончи, Рашиди Ватвот дар «Ҳадиикуссехр»

мегӯяд: «Иҳом чунон бувад, ки дабир ё шоир дар наср, ё дар назм алфозе ба кор барад, ки он лафзро ду маънӣ бошад»(3,32). Шамси Қайси Розӣ низ дар «Алмӯъҷам» чунин таъбиҳ додаст: «Ин санъат чунон бувад, ки лафзе зумаънайн ба кор дорад»(4,263). Аммо иҳоми Носир монанди иҳоми Ҳофиз лафзу маънӣ харду ро дарбар мегирад. Барои он ки ин гуфтаҳо далеле дошта бошад, ба зикри намунаҳое аз иҳомоти шеъри Носир мепардозем. Ин амал имкон медиҳад, ки сабки ӯро ба дурустӣ бишносем ва мифтоҳе ба ганҷинаи бадоеи афкори ӯ ба даст оварем. Аз сӯйи дигар, ба он вачҳ, ки сабки сухани ӯ бо шеваи сухани Ҳофиз хеле наздик аст, иҳомоти ӯро бо иҳомоти Ҳофиз дар муқоиса мебинем, то ҷойгоҳи ӯро дар адабиёти форсу тоҷик муайян намоем.

Зи зулфи ту ба **хато** гар сабо барад як **чин**,
Шавад чу зулфи ту **бар бод** бӯйи нофаи **Чин**.
(1, 98)

Мафҳуми «хато» ин ҷо зоҳиран ба маънии «нодуруст, норост, зидди савоб ва гуноҳе, ки аз рӯйи амд набошад, саҳву иштибоҳ» аст. Вале Хато иҳом ба кишвари Хитой дорад, яъне Хато «номе, ки дар адабиёти форсӣ ба Чини шимолий, навоҳии Манҷурия ва Муғулистон ва Туркистони шарқӣ дода шуда ва аз номи тоифаи хитой яке аз тавоифи муғул, ки дар авохирӣ қарни саввуми ҳиҷрӣ бар он навоҳӣ истило ёфтаанд, гирифта шудааст»(6,993). Зикри мафҳумҳои «Чин», «чин» ва «нофа» қарина барои он шудааст. Ба эътибори маънии дуввум, яъне кишвари Хитой ё худ Чин маънии байт саҳеҳу латифтар аст, зеро нофаро дар Чин ва Хатову Хутан истехсол мекунад. Ҳамчунин мафҳуми «чин», ки дар харду мисраъ омадаанд, ҷиноси том аст. Яке ба маънии чину шикани зулф ва дуввумӣ ба маънии кишвари Чин, Хитой аст. Мафҳуми «барбод» низ ҷиноси мураккаб аст. Барбод шудан - несту нобуд шудан ва бар бод шудан, яъне ба бод ҳамроҳ шудан. Ба таъбири дигар бод бӯйи нофаи Чин дорад, зеро сабо чине аз зулфи тӯро бурдааст.

Мафҳуми аввалии байт (бо назардошти хато ба маънии иштибоҳ): Агар боди сабо иштибоҳан шикане аз сари зулфи тӯро бубарад, қиммати нофаи Чинро, ки дар хушбӯйи назир надорад, барбод медиҳад нобуд месозад.

Мафҳуми дуввуми байт (бо назардошти «бар бод»): Агар боди сабо иштибоҳан шикане аз сари зулфи тӯро бубарад, монанди зулфи тӯ бӯйи нофаи Чин бо бод ҳамроҳ мешавад.

Мафҳуми саввуми байт (бо назардошти Хато ба маънии кишвар): Агар боди сабо шикане аз сари зулфи тӯро ба Чин бубарад, зулфи тӯ арзиши нофаи Чинро барбод медиҳад. Яъне аз бӯйи муаттари шикани зулфи тӯ нофаи Чин қиммати худро аз даст медиҳад.

Мафҳуми чаҳоруми байт (бо назардошти «бар бод»): Агар боди сабо шикане аз сари зулфи тӯро ба Чин бубарад, шабеҳи зулфи тӯ хама бод бӯйи нофаи Чин мекунад.

Мақсуди аслии шоир мафҳуми дуввуми байт аст, аммо маъонии аввал ва саввуму чаҳорум низ бо он алоқаманданд.

Мафҳуми «хато» дар байти зер низ иҳом дорад ва ба ҳамон маъноӣ қарбаст шуда, ки дар байти факулзикр баён намудем:

Он чашми сиёҳдил, ки камон дорад аз абрӯ,
Туркест, ки пайваста занад роҳи **хаторо**.
(1, 157)

Агар лафзи хито ё хато дар байт ду бор ба кор равад, ҷинос лафз аст, зеро яке бо то-и оддӣ ва дигаре бо то-и итқе навишта мешавад, масалан, дар байти зерин:

Аз **хато нофа** ба **чини** сари зулфат дам зад,
Мӯйҳо хост бар андомаш аз ин фикри **хато**.
(1, 10)

Агар «хато»-и масраи аввал бо то-и оддӣ навишта шавад, мурод мамлақати Чин аст, ки нофа дар он ҷо ба даст меояд, агар бо то-и итқе бошад, ба маънии саҳв, иштибоҳ аст. Аммо ба тарзи шифоҳӣ ва дар хатти кирилӣ ин сифат аз байн меравад. Шоир метавонад онро як маротиба ба кор барад ва иҳом созад.

Чизи дигаре, ки шеъри Носирро зебо ва пурмаъно карда, ҳамон инсичоми калимот аст, ки дар илми бадеъ аз нигоҳи лафзӣ муруоти назир мегӯянд, аммо муруоти назирӣ Носир танҳо марбути лафз нест, балки дар он лафзи маънӣ тавҷам омадаанд. Дар байти боло мурод аз «сиёҳдил» ҳамон мардумакӣ чашм аст, ки бо камон ва абрӯ инсичоми лафзӣ маъноӣ дорад. Мардумакӣ чашм дар зери абрӯ қарор дорад ва аз он ҷо, ки абрӯ шакли камонро дорост, бо камон иртиботи маъноӣ пайдо мекунад. Аз сӯйи дигар, мардумакӣ чашм бо лафзи мардум ҷинос аст ва дар иртибот бо калимаи «тӯро»-и мисраи дуввум, мардеро дар назар меоварад, ки дар даст камон дорад, зеро қавми турк мардуми ҷангчӯ ва пайваста бо тӯро камонанд. Турк ба маънии зеборӯй низ дар байти боло дар назар

аст. Мафхумҳои «задан» ва «роҳи хато», яъне роҳи носавоб, мурод қатлу ғорат, ки бештар ба мардуми турк хос аст, низ бо калимоти дигари байт таносуби маъноӣ доранд. Агар «роҳи Хато ё Хито» ба маънии роҳи кишвари Чин ба назар бигирем, боз бо вожаи турк бо ҳар ду маъни иртиботи маъноӣ дорад: Аввалан, сарзамини Хито ё Чин мансуб ба туркхост, сониян, сокинони ин сарзамин ба зебоии шӯҳраи офоқ будаанд. Маҳз аз ҳамин лиҳоз вожаи турк дар шеъри форсӣ бештар ба маънии маъшуқи зеборӯй аст.»Сияҳдил» ба маънии бадандеш, киначӯ низ то андозае ба турк иртиботи маъноӣ дорад.

Ингуна инсиҷоми маъноӣ аст, ки шеъри Носирро зебову пурмаъно кардааст. Агар дар байти боло яке аз ин мафхумҳо иваз карда шавад, ин вусъати маъноӣ аз байн меравад. Масалан, агар ба ҷойи мафхуми турк калимаи мардро бигзорем:

Мардест, ки пайваста занад роҳи хаторо.

Дар ин сурат вазну маънии аслии халал намебанд, вале он вусъати маъноӣ ва инсиҷоми калимот аз байн меравад. Аз ин нигоҳ сабки Носир сабки Ҳофизро мемонад, вале камолоти сабки Ҳочаро надорад ва аз суйи дигар ҳама ашъори ӯ яқсон нест. Ба таъбири дигар, сабки Ҳофиз ҳамон сабки камолэфтаи Носир аст. Масалан дар корбурди лафзи «мудом», ки ҳам ба маънии ҳамешаву пайваста ва ҳам ба маънии шароб аст. Ҳофиз гӯяд:

Мо дар пиёла акси руҳи ёр дидаем,
Эй беҳабар зи лаззати шурби мудоми мо.
(2,95)

Шурби мудом ихом дорад: 1) Нӯшидани шароб ва 2) ҳамешанӯшӣ, пайваста нӯшидани шароб. Носир ин калимаро ба ҳамин маънии дупаҳлӯ ба кор бурдааст:

Ҳабар намедихад аз сирри васли ӯ Носир,
Ки ҳар ки масти мудомаст, беҳабар бошад.
(1,248)

Мафхумҳои «ширин» ва «хусрав» низ аз алфозест, ки Носир бештар бо ихом ба кор мебарад. Чунончи, дар қасидае дар мадҳи Ҳушангшоҳ мегӯяд:

Бигӯй Носир агар гаштаи Бузургумед,
Ба самъи хусрави одил ҳадиси ширинро.
(1, 150)

Аслан мурод шоир аз хусрав шоҳи Шарвон - Ҷалолуддини Ҳушангшоҳ аст, ки қасида ба ӯ ихтисос дорад. Аммо хонанда бо назардошти Бузургумед ва Ширин гумон мекунад, ки мақсуди шоир Хусрави Парвиз аст. Ҳадиси Ширин низ ихом дорад. Ба назари аввал гумон меравад, ки мурод Ширин – маликми Арман аст, ки дӯстдоштаи Хусрави Парвиз буд, вале мақсуди аслии шоир аз «ҳадиси ширин» хабари хуш аст. Вожаи Бузургумед низ ихом дорад: 1) Ҳамон Бузургумехри ҳаким, ки аз донишмандони бузург ва надиму машваратчии шоҳони Сосонӣ, аз ҷумла Хусрави Парвиз буд. 2) Ба маънии умеди бузург, яъне Носир аз Ҳушангшоҳ умеди калон дорад, ки мақсуди аслии шоир ҳамин аст.

Дар байти дигар низ калимоти хусраву ширин ба ҳамон маъноии ду паҳлӯ ба кор рафтаанд:

Ниҳода лола кулаҳ қач ба шеваи хусрав,
Кушода ғунча даҳан хуш ба хандаи ширин.
(1, 103)

Дар қасидаи дигар, ки мисраи дуҷоми байти аввалро тақрор намудааст, мурод аз «хусрави одил» Ҳушангшоҳу ғараз аз «ҳикояти ширин» шеъри худаш аст:

Шакар ба коми вай он гаҳ расад, ки бархонад
Ба самъи хусрави одил ҳикояти ширин.
(1, 101)

Зикри «Хусрав», «Ширин» ва «Шакар» дар байти боло, ки низ яке аз персанаҷҳои достони «Хусраву Ширин» аст, хонандаро ба шак меафканад.

Носир дилбастагии зиёде ба шеъру шароб, суруду мусиқӣ ва нарду шатранҷ дорад ва ғолибан истилоҳоти онҳоро ба тариқи ихому тачнис, истиҳдом, муурооти назир ва саноеи дигар ба кор мебарад. Албатта, бештари ин мафхумҳо дар баёни матолиби ирфонӣ ба кор рафтаанд, аммо ҳолӣ аз майю шароби мардафкан ва суруду мусиқии воқеӣ нестанд. Масалан:

Май ору ҳеч баҳона **маёр**, эй соқӣ,
Ки ташна хостаам дар азал зи хоби хумор.
(1, 54)

Чу чашми масти ту бемор гаштаам зи **хумор**,
Барои рафъи **хумор** сабуӣ май зи **хумор**
(1, 54)

Худ ойию рақибонро наёрӣ, ёри мо бошӣ,
Худойе барнаметобад, ки бошад ширканбозӣ.
(1,112)

Гоҳе чиноси томо чунон хунармандона ба кор мебарад, ки бо иваз кардани як калима, маъноии дигар ироа мешавад:

Чу чашмат ҳеч оҳуе надорад,
Ки чашмат ҳеч оҳуе надорад.
(1,278)

Фарқияти мисраъҳо дар байти боло танҳо дар пайвандаки «ки» ва «чу» аст, аммо ҳар як мисраъ маънии ҷудогона доранд. «Оҳу»-и аввал ҳамон ҷонвар - ғизоли маъруфест, ки дар шеърӣ форсӣ чашми ёрро ба он ташбеҳ кардаанд, аммо «оҳу»-и дуюм ба маънии айбу нуқс аст.

Истилоҳоти мусикӣ низ аз мафҳумҳое ҳастанд, ки бештар васитаи байни фикри шоир ба тариқи ихом гаштаанд:

Мутрибо, бар сари **роҳем** ба **оҳаги Ҳичоз**,
Дили **ушшоқи ҳазинро** ба **навое** бинавоз.
Удро гӯш ба **раҳ** буд баровард **хуруш**.
Бо ки гуфтанд ба **гӯши дилаш** аз **пардаи роз**.
Мутрибу соз агар нест **бисозем**, ки ҳаст
Зухра дар **мачлис** мо **мутрибае** бо ҳама **соз**.
Роҳи ушшоқ Ҳусайнист агар хоҳи **рост**,
Ҷойи **бардошт Ироқасту фарудаст Ҳичоз**.
(1, 63)

Чунон ба назар мерасад, ки Носир бештар саъй намуда, то матлабаеро ба гунае адо кунад, ки шунаванда ва ё хонанда ба гумон афтад ва бо корбурду калимоту иборати дупахлӯ маъноие дигареро ба ҷуз он ки дар зоҳир мурод аст, ироа мекунад. Хонанда дар мутолиаи абёти боло гумон мебарад, ки шоир аз мусикию созу наво сӯхбат дорад. Истифодаи калимоти мутриб, роҳ оҳанг, Ҳичоз, Ушшоқ, ҳазин, наво, навоз, уд, раҳ, хуруш, гӯш, парда, роз, соз, Зухра, мачлис, Ҳусайнӣ, Бардошт, Ироқ, Фуруд ҳама алфозу калимотест, ки марбути мусикианд ва ихом доранд. Аслан муроди шоир чизи дигар аст. Шоир ба зиёрати хонаи Худо, ки дар Ҳичоз аст, азми сафар дорад. «Роҳ»-и мисраи аввал бо таносуб ба мутриб, оҳанг ва «Ҳичоз» аз пардаҳои мусикӣ аст, вале муроди шоир аз он роҳи муқаррарист; «оҳанг» дар нигоҳи аввал ба маънии лаҳн аст, аммо аслан ба маънии касд, азм ба кор рафтааст; «Ҳичоз» низ дар зоҳир ба маънии пардаи мусикӣ, вале мурод аз он шахри Ҳичоз аст; «Ушшоқ» ҳам номи яке аз пардаҳои мусикӣ, вале мақсади шоир ҳамон ошиқони роҳи Ҳақ аст, ки азми хонаи Худо доранд. Калимоти мисраъҳои дигар низ ба ҳамин минвол ба ду маънӣ корбаст шудаанд. Дар байти чаҳорум шоир тавассути алфози мусикӣ самти ҳаракати худро ба Каъба таъин намудааст. Яъне Носир аз Ироқ («ҷойи бардошт Ироқаст») ба суйи Ҳичоз сафар кардааст («фаруд аст Ҳичоз»).

Ин гуна ихомот ва корбурд ақсоми мухталифи таҷнис дар ашъори шоир хеле зиёданд ва аз мушаххасоти сабки ӯ ба ҳисоб мераванд. Ба тариқи намуна чанд абёти дигар меоварем:

Ҳар ки дар илми **ишорот** ба **қонуни** ту дид,
Аз бало ҷуст **начоту** зи мараз ёфт **шифо**.
(1, 11)

Он калимоте, ки сиёҳ намудем, илова бар маънии воқеиашон, исми китобҳои ҳамшахрии бузурги шоир - Абӯали ибни Сино ҳастанд.

Кай ба занҷири сари зулфи ту гардад **мачнун**,
Ҳар ки дар меҳнати ҳичрон нагузорад **лайле**
(1, 389)

Мачнун: Қайс, девона; Лайле: Лайли, шабе.

Дӣ тааммул кард Носир дар **камони** абруяш,
Хеч чизаш дарнабояд аз накуйӣ ғайри **зеҳ**,
(1, 370)

Зеҳ: Чалаи камон, офарин.

Ин гуна илҳомангезӣ дар ашъори бузургтарин шоири ғазалсарои адаби форсӣ Хоҷа Ҳофиз хеле зиёд ва хунармандонатар аз Носир аст, ки мо дар мақолаи «Носири Бухороӣ ва Ҳофиз Шерозӣ» ба тафсил сухан кардаем. Аммо ин нукта мусаллам аст, ки чунин сабабҳои шеваи баёни Носири Бухороист.

КАЛИДВОЖАҲО: шеъри Носири Бухороӣ, шеваи баёни Носири Бухороӣ, хусусияти аслии сабаки сухани Носири Бухороӣ.

АДАБИЁТ

1. Девони Носири Бухороӣ. Ба қўшиши Маҳдии Дурахшон, -Техрон, 1353.
2. Девони Ҳофиз ба қўшиши Ривзокоӣи Дехтурдӣ. -Техрон, 1380.
3. Мунтахаби «Тарҷумонулбалоға» ва «Ҳадоиқуссеҳр». Таҳияи матн муқаддима ва тавзеҳоти Х.Шарифов, -Душанбе: Дониш, 1987.
4. Шамсуддин Муҳаммад бини Қайси Розӣ. Алмуъҷам фи маъойир ашъорулаҷам. Ба тасхеҳи Муҳаммад Қазвинӣ ва Мудариси Разаӣ, Техрон, 1365.
5. Мирсодиқӣ М. Вожаномаи хунари шоирӣ. - Техрон, 1383.
6. Фарҳангии форсии Амид, Ҳасайн Амид, - Техрон, 1378.

ОСОБЕННОСТИ СТИЛЯ ПОЭЗИИ НАСИРА БУХОРОИ

ШР Исрофилиё

Насир Бухороӣ являється одним из величайших лириков таджикско – персидской литературы XIV века В статье проводится анализ и интерпретация лирических особенностей поэтического наследия Насира Бухорои.

Автор опираясь на конкретные факты, доказывает что Насир Бухорои имеет свой собственный стиль. Статья в основном посвящена анализу мастерства поэта в создании газелей, особенностям использования художественных приёмов, выразительных средств.

FEATURES STYLE OF POETRY NOSIRI BUKHOROI

Sh. R. Isrofilinjo

Nosiri Bukhoroi is one of greatest lyric Nosiri Bukhoroi Tajik - Persian literature XIV of century In clause the analysis and interpretation of lyrical features of a poetic heritage Nosiri Bukhoroi will be carried out (spent).

The author leaning (basing) on the concrete facts, proves that Nosiri Bukhoroi has own style. Clause basically is devoted to the analysis of skill of the poet in creation gazелей, feature of use of art receptions, expressive means.

СУВАРИ НАБОТОТ ВА ЧИРМҲОИ ОСМОНӢ АЗ ДИДГОҲИ МАВЛОНО

Салими Хатлонӣ

Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мавлоно дар осори хеш аз ноаёнтарин чузъиёти табиат то бузургтарин мавҷудоти ба чашм намоён, аз қабилӣ хоку об то ҳайвоноту наботот ва чирмҳои осмонӣ, монанди сайёрагону ситорагонро ба фарогирии санъатҳои бадеӣ, бо истифодаи ташбеҳу рамзиёту истиора, ба ҳар тарзе ки аз тариқи чунин санъатҳои бадеӣ ғунҷониш ёфтаанд, тасвир намудааст. Чунон ки «Маснавии маънавий» бо тасвири «най», ки ба маънӣ айн ва ё сувари як рустанист, вале дар асли дигар рамзи Одам, орифи солиқ, мушток, ошиқ ва орзуманди висол ва дидори Воҳиди мутлақ аст, оғоз мегардад ва дар идомаи қиссаҳо дар мавриди истифодаи қиссаҳои нав ва марбут бар ҳикояти қорӣ моҳияти мавҷудоти оламро ба намо мегузорад, метавонад мисоли равшани чунин тарзи тафаккур ва офариниш бошад.

Мавлоно сароғози ҳастиро дар омезиш мечӯяд, ки аз обу хок маншаъ ҷустааст ва ин омезиш низ дар осори ӯ аз таҳаллуқи ирфонӣ ба бор омадааст, ки моҳияти онро аз анфоси Офаридгор, дар заминаи сабр бархӯрдор гаштааст ва чунон ки бо сароҳат аз осори рангини ӯ бармеояд, ғояти ин далолатро дар шукуфтани гуле ба тасвир мекашад.

Гул сар бурун кард аз дараҷ, к-ас-Сабру мифтоҳ-ул-фараҷ,
Ҳар шох гӯяд лоҳараҷ, к-аз сабр дар бор омадам[1].

Мавлоно, бо он ки яке аз саромадони комгор ва муваффақтарин намояндаи адабиёти рамзофаринист, тағйирпазирии ҳолу ҳолати табиатро дар моҳияти ирфонии он ба назари таҳқиқ ва тадқиқ мебинад ва истифодаи вожаи «сабр»-ро бо ифодаҳои маърифатии он дар саросари осораи ба қалам медиҳад, ки ин тарзи ифода низ ба сурату сират ва таҷассуми ҳулки Одам созгору мувофиқ аст.

Аммо мавриди дигар низ дар офариниши Мавлоно ба мушоҳида мерасад, ки ҳама ҳолати эҳсоси ҳасиро, бар замми он ки дар роҳҳои иртибот ба ҳамбастагӣ бо Офаридгор мебинад, аммо боз ҳам ин суварро аз тариқи вачду кашииш ва ҳамохангии аҷзои табиат, ки ба тахайюли ӯ созгор омадааст, бо бартарии рангу намуди ашё ва умуман, олами мавҷуд ба мушоҳида мегирад. Мушоҳидаи чунин вачд аст, ки дар ин қитъа изҳори назар менамояд:

Ҳар дарахту ҳар гиёҳе дар чаман рақсон шуда,
Лек андар чашми омма баста буду барқарор. . .
Дар ҷаҳони ваҳдати Ҳақ ин ададро ганҷ нест,
В-ин адад ҳаст аз зарурат дар ҷаҳони панҷу чор[2].

Дар осори Мавлоно, бавижа, дар ин қитъа, ибораи «рақси дарахт» низ аз рӯи санъат ба мушобеҳат ва рамзиёт мавсуф аст, аммо ифодагари аслии ин таъбир, албатта, ибораи «ваҳдати Ҳақ» аст, ки Мавлоно ин ҷаззобияту кашииш заррооти оламро барои ҳамбастагиву ҳамсозӣ, ки ба ҳам омезиш ёфтаанд, ба тасвир медиҳад ва аҳамияти ин омезишро дар мучассам дидани иршоди мавҷудоти олам ва таҳаввули ҳастӣ бараъло инъикос менамояд.

Мавқеъпазирии ҷирмҳои осмонӣ, аҳамияти мавҷудият ва мавриди истифодаи онҳо дар осори Мавлоно бағоят назаррас аст.

Мавлоно дар осори хеш аз мавҷудияти ҷирмҳои осмонӣ батафсил сухан мегӯяд ва нахустин мояи идроку тафаккури хешро бо исми «Шамс», ки дар чандин тарзи рамзу ташбеҳот ба сифати маводи истифода қарор дода, дар мавриди тамомияти ҳастии коинот, хусусан бо мавҷудияти сайёрагону ситорагон монанди ин, ки «Андар о, эй маҳ, ки бе ту мохро истора нест»[3] ва фазои беканор, ки низ сайёраи мо, заминро фаро гирифтааст, бо эҳтиром сухан мегӯяд ва дар иртиботи ин ҳама аз васфи ҳастии Офаридгор бо ифтиҳор меситояд:

Дар заминам бо ту сокин, дар маҳал,
Медавам бар ҷарҳи ҳафтум чун Зухал[4].

Мавлоно дар ҳар сурат чашми умедвори Одамро ба хотири шинохти ҳуввияти олам ба сӯи Офаридгор боз мекунад, то ин чашм аз карами ӯ бино ва ҳар нигоҳ аз раҳмати ӯ даррок бошад, то тавонад ҳудудҳои ҷуғрофӣ ва моҳияти ҳамбастагии заминро бо аҷроми осмон, ки коинотро ба шакл гирифтаанд, фаҳм намояд:

Ҳин, машав навмед, нур аз осмон,
Ҳақ чу хоҳад, мерасад дар як замон.
Сад асар дар конҳо аз ахтарон,
Мерасонад қудраташ дар ҳар замон.
Зоҳири он ахтарон қаввоми мо,
Ботини мо гашта қаввоми само[5].

Рӯзу шабро бо эҳсоси ба сар бурдани Одам ва ҷонварону наботот меситояд ва фасл шудани вақту ҳолати табиатро бо шинохти мавҷудияти бурҷҳои осмонӣ, ки дар зимни шинохти мунаҷҷимон ва мутобики ривоёти шифоҳӣ бо толеи инсон дар созгорӣ офарида шудаанд, ситоиш мекунад. Чунон ки дар ин байти зер, бо расидани субҳ, моҳияти бурҷҳои осмониро ҳаммонанди Савру Қамар дар иртиботи хусусияти Одам тасвир менамояд:

Субҳ асту сабоҳ асту бар ин бом бароем
Аз Савр гурезему ба бурҷи Қамар оем[6].

Чунон ки аз ақидаи мушоҳидакор бармеояд, сайёраҳо ва ситораҳо дар мавриди нурафшонии офтоб чун ойинаи сайқалборе дар осмон ба ҳамдигар намои хешро инъикос мекунанд ва чунон ки аз

мушоҳидот ба назар мерасад, дар ин маврид фазо бекаронаву беҳудуд аст ва манзури мантиқии аҳли тасаввуф дар қатрае баҳр ва дар заррае дунё ва суvari мантиқии сайёраҳоро хувайдо мегардонад.

Бурҷҳо ва чирмҳои осмонӣ дар манзур бар осори Мавлоно бештар ифодагари толеъ ва хислату мичозии Одам ба тасвир расидааст. Ӯ дар таҷассуми мушоҳидоти хеш «наҳси Кайвон» ва ё «саъди Муштарӣ», «ракси Зухра» ва «шурури Зухал»-ро ҳамчунон, ки дар ривояту қиссаҳо шунидааст, ба таҳқиқ мебинад ва инъикос менамояд, чунон ки амри воқеъият санъати толеъшиносӣ ва кафшиносӣ ву начмшиносиро ба ривоят бар асос мегирад:

Наҳси Кайвоне, ки саъди Муштарӣ,
Н-ояд андар ҳаср, гарчӣ бишмарӣ. . .
Толеи он кас, ки бошад Муштарӣ,
Шод гардад аз нишоту сарварӣ.
В-он киро толеъ Зухал, аз ҳар шурур,
Эҳтиёташ лозим ояд дар умур.
Гар нағӯям он Зухал истораро,
З-оташаш сӯзад мар он бечораро[7].

Тарзи тағйирпазирии сувар ва ҳавои табиат дар ифодаи чаҳор фасли сол ва эҳсосоти гарму сарди олам мучассам гардида, дар маврид суvari ин мавҷудотро ба сифати инъикосгари сабру шукргузорӣ меситояд. Зебоиҳои олами мавҷудро дар дурахши офтобу, тобиши моҳ, ҷилваи ситорагон ва дигар сайёраҳо мебинад ва ин наморо либоси маънавият ва ирфон мепӯшонад.

Дар ҷилваи моҳу ситорагон, ки аз назари ӯ ба маънӣ аз офтоб намову сайқал мебаранд, нақши сабуриву шукргузории олам ва одамро ба тасвир оварда, нахуст эҳтиромоту посдорӣи қудсияти намову сафои аввалияро ҷилва медиҳад. Ин, ки мегӯяд:

То чаҳон гаҳ собир асту гаҳ шакур,
Бӯстон гаҳ ҳулла пӯшад гоҳ ур.
Офтобе, к-ӯ барояд норгун,
Соъате дигар шавад ӯ сарнагун.
Ахтарони тофта бар чор тоқ,
Лаҳза-лаҳза мубталои эҳтирок.
Моҳ, к-ӯ афзуд ахтар дар ҷамол,
Шуд зи ранҷи диққ ӯ ҳамчун ҳаёл[8].

Ҳама мавҷудоти олам дар вобастагӣ ва ҳамоиш, бо ҳам расидан, созандагии «Ҳафт осмон» ва нақши ҳастии он, ки бо шукргузорӣ аз ҳастии он Воҳиди Бечун суратпазир расидааст, бо абёти зайл меситояд:

Ахтаронанд аз варои ахтарон,
К-эҳтироқу наҳс набвад андар он.
Соирон дар осмонҳои дигар,
Ғайри ин ҳафт осмони мӯътабар.
Росихон дар тоби анвори Худо,
На ба ҳам пайваста, на аз ҳам ҷудо.
Ҳаркӣ бошад толеи ӯ з-он нучум,
Нафси ӯ куффор сӯзад дар рӯҷум[9].

Чунон ки аз ин нуктаҳо бармеояд, дар ҳар мавқеъ Мавлоно маънавият ва маърифати ирфонии олами мавҷуд ва ҳастӣ, ки дар бештари маврид ифодагари сурату сирати Одам ба шумор аст, ба тасвир мекашад.

Ҳама намояи толеъ, ки ба нучуми ҳафт осмон ҳамбастагӣ доранд ва ба анвори Офаридгор мутааллиқанд, мутобиқи мазмуни ин осор, ки дар тобиши нури шамс мушобеҳ расидааст, дар ҳамоиши ашё ва мавҷудоти дигари олам бархӯрдорӣ меҷӯяд. Аммо мушобеҳоти ин нури муқаддас, ки дар асл расул аз офтоб аст, дар ҳар маврид муқаддамтар ва муассир бо шаъшоъи хеш бар ҳама мавҷудоти олам асар дорад ва дар амри дигар таҷаллии анвори Халлоқ аст.

Ва Мавлоно асрори ҳалли мушкилоти табиатро чун воқеъоти одамай дар ризои Ҳақ мебинад ва ин нақши муҳимро дар тасвиrotи «Маснавий» чунин менигорад:

Чун дили ӯ дар ризо дорад амал,

Офтобе дон, ки ояд дар ҳамал.
З-ӯ бихандад ҳам наҳору ҳам баҳор,
Дарҳам омезад шукӯфа-в сабзор.
Садҳазорон булбулу кумрӣ наво
Афгананд андар чаҳони бенаво[10].

Шукӯфазору сабзори набот, мавҷудияти ҷонварон ва аҷроми осмон бо далел аз табодули чаҳор фасли сол, ки вобастагӣ ба офтоби равшангарӣ офок доранд ва дар иртиботи миёни ҳамдигар ба иршоди ҳолати табиат созгор афтадаанд, аз назари Мавлоно ба таҳқиқ баррасӣ гардидаанд. Ҷунон ки дар ин китъа меғӯяд:

Он ки дар ҳар чи дарояд, бишканад,
Ҳар дарахт аз беҳу бун ӯ барканад.
Дар ман омад он, ки аз вай гашт мот,
Одамиву ҷонвар, ҷомид набот.
Ин худ аҷзоанд, куллиёт аз ӯ,
Зард карда рангу фосид карда бӯ[11].

Моҳият ва афзалияти осори Мавлоно дар маъноӣ асли муҳимтарин хазина бар асоси омӯзиши маърифат ва майнавияти ошноӣ дар шинохти Офаридгор, одам ва олам буда, фарогири мафҳуми «ваҳдати вучуд» тавдвин гардидаанд. Аз назари тадқиқӣ ва таҳлилгарои Мавлоно, тасвири мавҷудияти олам ва нақши унсурҳои улуми табиатшиносӣ, тасвири ҷонварон, наботот ва ҷирмҳои осмонӣ дорои заминаҳои мантиқӣ ва маънавӣ буда, ҷиҳати бархӯрдорӣ ва баҳрамандии аҳли башар дар саросари олам ба хидмати пажӯҳишгарон ва таҳқиқгарони ирфон вогузошта шудаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: дидгоҳи Мавлоно, сувори наботот, ҷирмҳои осмонӣ, сароғози ҳастӣ, заминаҳои мантиқӣ ва маънавӣ.

АДАБИЁТ

1. Куллиёти Шифамси Табрезӣ. с. 535.
2. Куллиёти Шамс. с.426.
3. Куллиёти Шамс. с.190.
4. Маснавии маънавӣ. с.206.
5. Маснавии маънавӣ. с.355.
6. Девони Шамс. с.570.
7. Маснавии маънавӣ. с.160.
8. Маснавии маънавӣ. с.48.
9. Маснавии маънавӣ. с.35.
10. Маснавии маънавӣ. с.157.
11. Маснавии маънавӣ. с.

ОПИСАНИЕ ОБРАЗА РАСТЕНИЙ И АСТРОНОМИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ В ТВОРЧЕСТВЕ ДЖАЛАЛИДДИНА РУМИ

S. Khatloni

Значение и преимущество творчества Джалалиддина Руми несомненно является ценным и важным источником, в основе которого лежат познания творца, познания человека и мира в целом. Исходя из этого, выводится концепция единства творения (ваҳдати вуджуд), которая определяет взаимосвязь всего сущего, логической последовательности всего происходящего в пространстве и во времени. Данная концепция находит свое одобрение в творении многих суфиев и других мыслителей классического периода, а также исследованию данного вопроса посвящены работы ученых и теоретиков современности.

THE DESCRIBING OF PLANTS SHAPE AND CREATION OF JALOLIDDIN RUMI

S. Khatloni

The article considers about the meaning and advantage of creation of Jaloliddini Rumi undoubtedly is a value and an important resource on the sudation which lie cognition of creation, cognition of person and the whole of world. Coming from these, conclude the conception of unit creature, which determine intercommunication all existing of logical successive all happening in the environment of time.

ВОСИТАҶОИ ТАСВИР ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ҲАЧВӢ

М. Муродов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳаҷви публитсистиӣ яке аз аломатҳои асосӣ ханда буда, муайян кардани мавқеъ ва нақши он дар жанрҳои алоҳида аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Ханда ҳамчун хосияти ҳаҷву танз ба таърихи ташаккули инсоният ва мазҳака алоқаманд аст. Файласуфон ва олимони хандаро хоси инсон медонанд. Ба қавли Арасту «аз миёни чонварон танҳо инсон ба хандидан қодир аст» Бергсон дар тақмили сухани Арасту меғӯяд: «ҳар чизи хандаангез ҳам танҳо дар қаламрави вучуд ва тасарруфи одамии хандаангез шудааст, вагарна на як манзараи ҳар чи зебо ва бомаъно, ё ҳар чи нозебо ва бемаънӣ бошад, хандиданӣ нест. Ҳатто шумо ба як чонвар ва ё як кӯлоҳ бихандед ба хоҳири ҳолатест, ки дар ӯ иртибот ба инсон кашф кардаед» (4, 32). Муҳаққиқи тоҷик В. Асрорӣ хандаро оҳанги асосии мазмуни ҳаҷв доништа менависад: «Ҳаҷви беҳанда намешавад. Ханда ва ҳаҷв ҳарду пайвастигии узвӣ доранд. Агар ханда шакл бошад, ғоя мундариҷаи он аст. Бе ғоя ханда ва бе ханда ғоя шуда наметавонад» (2, 114). Аз маърифати ақидаи файласуфону равшанфиро ба муҳаққиқон доир ба ханда метавон хулоса баровард, ки ҳар гуна гурез аз ҷараёни зиндагии муқаррарӣ метавонад сарчашмаи ханда гардад. Ханда муносибати ғоявии муаллифро ба зухуроти муайяни манфӣ ифода мекунад. Ханда ва ғоя ба ҳам тавбаъм мебошанд ва онҳо танҳо дар якҷоягӣ метавонанд қувва ва таъсир пайдо кунанд.

Ханда ба дараҷаи тафаккур, завқ ва маърифат алоқамандӣ дорад. Маҳз маърифати воқеа лаҳзаии хандаангезро тавлид менамояд. Ханда дар осори фарҳангӣ, хоса дар адабиёту публитсистикаи классикии тоҷик мавқеи муайян дорад. Адибони классикии тоҷик Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сӯзанӣ, Рӯмӣ, Ҷомӣ, Мушфиқӣ, Дониш ва дигарон анъанаи ҳаҷвнависиро дар алоқамандӣ бо нерӯи ханда инкишоф дода, қадри онро баланд бардоштаанд.

Баъдтар ин анъанаро адибон ва публитсистон С. Айнӣ, С. Ализода, Б. Азизӣ, Қ. Баҳлулзода, Ф. Муҳаммадиев, У. Кӯҳзод, С. Ғанӣ, Б. Ғанӣ ва даҳҳои дигар дар матбуоти даврӣ идома дода, ба ҷараёни инкишофи ҳаҷв вобаста ба рӯҳияи замон ва талаботи давр таҳаввулот ворид сохтаанд. Дар баробари ин, баъзе масъалаҳои назарии ҳаҷву танз, аз ҷумла муайян кардани хусусият, шакл, меъёр, талабот, гуфтор ҳамеша мадди назари ҳаҷвнигорон ва орифон қарор доштааст. Таҳлили осори ҳаҷвии Абулқосим Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Сӯзанӣ, Мушфиқӣ ва дигарон нишон медиҳад, ки онҳо «ҳаҷв», «танз» ва «ханда»-ро бо фаҳмишҳои гуногун баррасӣ намудаанд. Чунинчӣ дар ҳаҷви Фирдавсӣ хандаи сӯзанӣ, Сӯзанӣ бонафрат, Зоконӣ хушмазоқӣ ва дар Ҷомӣ хушҳолқунанда асосан хос аст.

Дар мақолаҳои Б. Азизӣ (1), Қ. Баҳлулзода (2) «ханда ва хандонидан» аз нуқтаи назари синфӣ адабиёт таҳлилу баррасӣ мешавад. Зеро рӯҳияи сиёсии ҷамъияти солҳои 20-30 қарни XX чунин муносибатро талаб мекард. «Бо ханда куфта» (таъбири М. Горкий) хусусияти ҳаҷви матбуоти солҳои мазкурро дар бар мегирифт.

Дар ҳаҷви матбуоти солҳои 20-30 тоҷик ханда асосан моҳияти танқид, ошкор намудани нуқсонҳои иҷтимоӣ ва ашхоси алоҳидаро дошт. Хандаи маводи ҳаҷвии давраи мазкур асосан тобиши «заҳрханда»- «ханда ба муқобили душман» -ро дорад ва бар зидди камбудҳои ҷомеаи аз байн рафта, ба иборае боқимондаҳои феодалии равона мешуд. Омӯзиши маводи ҳаҷвии матбуоти ин давр, алаҳусус «Овози тоҷик», «Тоҷикистони сурх», «Мулло Мушфиқӣ», «Қалтақ» нишон медиҳад, ки бо вучуди камтар будани воситаҳои хандаовар чунин мавод сода, равшан ва оммафаҳманд. Аммо истифодаи воситаҳои хандаовар: киноя, муболиға, истехзо ва амсоли ин дар ҳаҷви публитсистикии давраи мазкур ва давраҳои дигар яқсон нест. Дар ҳаҷви публитсистикии давраҳои алоҳидаи тоҷик на танҳо ғоя, балки тарзи тасвир низ ба рӯҳияи замон, вазифаҳои давлату ҳизби айём мувофиқ қунонида мешуд. Масалан, дар ҳаҷви матбуоти солҳои 20-30 кӯшиши образфарӣ ва типикунонии воқеаҳо ба принсипи муборизаи сиёсӣ ва синфӣ наздик карда шудааст. Чунин муносибат боиси дар ханда зиёд шудани нафрат гардидааст. Муқоисаи маводи фаровон ва тарзу усули истифодаи воситаҳои тасвир дар онҳо нишон медиҳад, ки шакли нисбатан маъмул монолоғи персонаж ва диалог аст, ки дар матбуоти солҳои 1920-1930 камтар, дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ ва даҳсолаҳои 60-70 пурқувваттар аст. Ва махсусан устодони сухани ҳаҷв С. Айнӣ, С. Ғанӣ, И. Файзуллоев, Ф. Муҳаммадиев, У. Кӯҳзод, М. Боғирӣ ва дигарон онро тақвият додаанд.

Дар ҳаҷви публитсистикии таҳаюл воқеӣ буда, муаллифон ҳодисаву рӯйдод, рафтору кирдор ва дигар зухуроти номатлуби иҷтимоиро вобаста ба рӯҳияи ҷомеа ба риштаи тасвир кашаидаанд. Хусусияти чунин тасвирот танҳо ба мақсади дарки ҷаҳон ва маърифати зиндагӣ набуда, балки қушиш ва муборизаест барои ошкор ва дарёфти роҳи беҳбуд. Ин ҷиҳат, хусусан дар публитсистикаи солҳои 1960-1980 тавассути осори Ф. Муҳаммадиев, И. Файзуллоев, У. Кӯҳзод, Б. Фирӯз ва дигарон пурқувваттар гардид.

Бо оҳанги муболиға ба суҷа даровардани воқеаҳои номатлуби давру замон, хусусан дар памфлетҳои Ф. Муҳаммадиев «Косадум», «Буза об барад ҳам думаш сих», Урун Кӯҳзод «Тахти равон ва тахтбардорон», «Се роҳаки аз се ҳизб» хеле мохирона аст. Муаллифон дар ташкили мундариҷа ва истифодаи воситаҳои тасвир озоданд, аммо воқеияти инъикосшаванда ба ҳаёти муайяни иҷтимоӣ саҳт алоқаманд мебошанд. Дар чунин осор тамасхӯр ҳамеша дар авзои қаҳрамонон эҳсос мешавад, нақли муаллифон пур аз лутфу зарофат аст, тазоди муносибату фикр баргарӣ дорад.

Як хусусияти ҳаҷви публицистӣ (баҳусус ҳаҷви замони шуравӣ) дар он аст, ки омилҳои тавлидкунандаи ханда эҳсоси бадбинӣ, нафрат, кинаву адовати амиқ рафънопазир нисбат ба зухуроти муайяни ҳаётӣ мебошад. Дар хандаи ҳаҷвӣ аломатҳои созишкорона камтар аст. Чунин хусусияти ханда хусусан дар фелетону памфлетҳои матбуоти солҳои 1941-1945 зиёдтар аст. Дар матбуоти ин солҳо С. Айни, С. Ғанӣ, М. Миршакар, А. Деҳотӣ ва дигарон зидди «душманони ватан», «ҳасудону бахилон» бо чунин ханда зарба задаанд.

Хандаи мутуни ҳаҷвии давраҳои ҷудоғонаи матбуоти даврӣ тобиши гуногун дорад. Масалан, агар дар матбуоти солҳои 1920-1950 хандаи сиёсӣ-маҳвкунанда мавқеъ дошт, дар матбуоти солҳои 1960-1980 хандаи танзомез то андозае маъмул гардид. Дар осори ҳаҷвии ин давра ханда характери дӯстона пайдо карда, асосан барои ислоҳи камбудӣҳои равона шудааст, ки решаи амиқ надоштанд ва ислоҳи онҳо осонтар буд. Яъне ҳаҷвнависон ҳалли масъалаҳо ва ислоҳи онҳоро тариқи хандаи тарбиякунанда ҷӯё шудаанд. Ҳатто дар ин даҳсолаҳо маҷмӯаҳои ҳаҷвӣ бо номи «Шакарханда» интишор шуданд (5). «Шакарханда»-ҳо низ хандаи бетафовут набуда, мақсади муайяно соҳибанд. Дар онҳо, аз як тараф, камбудиву нуқсонҳои ашхоси алоҳида, ҳамчунин иҷтимоӣ ошкор шавад, аз ҷониби дигар, тариқи истифодаи воситаҳои тасвир: пичингу киноя, ришханду писханд ба ислоҳи нуқсонҳо ва тарбияи инсонҳо мусоидат карда мешавад. Публицистони ҳаҷвнигор С. Ғанӣ, Ф. Муҳаммадиев, У. Кӯҳзод, Б. Ҳоҷӣ ва дигарон усулҳои гуногуни ташкили чунин хандаро ҷӯё шудаанд. Онҳо баъзан афсона, латифа ва зарбулмасалҳои халқиро аз нав кор карда, ба онҳо мазмуни замонавӣ бахшида, шакли тозаи онро ба вучуд овардаанд. Чунин усул хусусан дар эпиграмма ва латифаҳо бештар аст.

Муноибати ҳаҷвӣ ба воқеият танҳо тариқи фелетону памфлет ва эпиграммаҳо сурат нагирифта, дар шакли пародия низ мушоҳида мешавад. Бо инкишофи публицистика предмети пародия васеъ ва серпахлу гардид. Дар шакли пародия на танҳо камбудӣҳои гуногуни адабӣ, балки дигар зухурот: фаъолияти давлатдорон, сиёсатмадорон, анъанаҳои халқӣ, тарзи андешаронӣ, рафтор, муносибат ва амсоли ин метавонад ҳаҷву тамасхӯр шавад. Ба ин мазмун метавон нигоштаҳои Саидахмади Зардон, Ҳакимали Назаралӣ, Бобочон Иқром ва ғайраро ном бурд.

Жанрҳои адабиёти бадеӣ, публицистика, бавижа ҳаҷви публицистӣ анъанаи ба ҳам таъсиррасонӣ ва баҳрабардорӣ аз аломату хусусияти якдигарро доранд. Зимнан, проблемаи таъсири байниҳамии жанрҳо, тағйирёбӣ ва таҳаввули онҳо то ҳол дар адабиётшиносӣ ва публицистикашиносӣ тоҷик мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор нагирифтааст. Алоқамандии жанрҳо чун робитаи байниҳамии воқеияти ҳаётӣ табиатан гуногун ва мураккаб аст. Инкишофи ҷомеа, тадриҷан дигаргун шудани муносибати мардум ба воқеияти иҷтимоӣ, аз як тараф, ба тавлиди маводи нави ҳаётӣ, аз ҷониби дигар, ба ташаккули шакл ва усулҳои нави таҳқиқи ҳаёт сабаб гардида, ки он ҷанбаи наздикшавии жанрҳои публицистӣ ва ҳаҷвиро тезонд. Дар ин хусус асарҳои матбуоти даврӣ, хоса маводе, ки дастраси мо гардид ва дар қори мазкур истифода шуд, далел буда метавонад.

Аз ҷумла, жанрҳои фелетон ва памфлет аз ҷиҳати истифодаи махсусияту аломатҳои публицистӣ ва бадеӣ ба ҳам наздиканд. Махсусияти асосии ин жанрҳо усулҳои маъмули синкретикӣ ҳаҷвӣ мебошад, ки онҳоро аз шаклҳои дигари осори публицистӣ ва бадеӣ фарқ мекунонад. Ҳарчанд памфлет хусусияти жанрии худро соҳиб аст, аммо дар қолаби жанрҳои дигар низ сохта мешавад. Ин хусусият, пеш аз ҳама, услуби эҷод аст, ки ба характери асар тавбаъ мебошад. Хусусияти жанрӣ, муносибати публицистӣ ва бадеӣ-образии фелетону памфлетро таҳлил нмуда, метавон онҳоро ба таври зайл ғуруҳбандӣ намуд:

-фелетон ва памфлетҳое, ки дар шакли новелла, ҳикоя, драма, шеър, очерк, афсона навишта шудаанд;

-фелетон ва памфлетҳое, ки дар қолаби хабар, мақола, муҳбирнома, тақриз, мактуб эҷод гардидаанд;

-фелетон ва памфлетҳое, ки дар шакли нақл, некролог ва амсоли ин ба таъб расидаанд.

Мавриди зикр аст, ки фелетон ва памфлет-мақолаҳо дар матбуоти даврии тоҷик аз «Шӯълаи инқилоб» шуруъ гардида, баъдтар дар нашрияҳои ҷумҳури, вилоятӣ, ноҳиявӣ, қисмати ҳаҷвии маҷаллаҳои ҷамъияти-сиёсӣ ва адаби-бадеӣ, хусусан дар «Ҳорпуштак» маъмул гардид. Ин навъ дар матбуоти имрӯза низ ба назар мерасад. Хусусияти чунин мутуни ҳаҷвӣ, аз як тараф, ба предмети танқид, аз ҷониби дигар, ба муносибати муаллифон вобаста аст. Предмети инъикосу тасвири шаклҳои

мазкур асосан масоили муҳими доғи рӯз мебошад. Муаллифон ба ин масоил на тариқи тахайул, сохтани образ ё тип, балки тавассути диду назари публитсисти: таъя ба факту далелҳо, муқоисаву таҳлил, ошқор сохтани моҳият ва мисли ин муносибат намудаанд. Ба иборати дигар, дар ин гуна ашқол таҳқиқи журналисти аз таҳқиқи публитсисти-бадеи афзалият пайдо кардааст.

Ҳамин тавр, ҳаҷви матбуоти тоҷик аз ҷиҳати мундариҷа ва шакл басо гуногун мебошад. Вай бо ҳамдастии анъанаи ҳаҷвнигории фолклору адабиёти классикӣ, навоариҳои замони, талабу рӯҳияи замон ва маҳорати ҳаҷвнигорон инкишоф ёфта, махсусияти жанрии худро ғани гардондааст. Ҳаҷвнигор-публитсистон дар ифшои камбудиву нуқсонҳои ҷомеа аз унсурҳои образӣ, типикунони, воситаҳои тасвир ва таҳқиқ моҳирона истифода намуда бошанд ҳам, эҷоди онҳо ба оҳанг ва андешаҳои публитсисти мубтало гардидааст.

КАЛИДВОЖАҲО: публитсистикаи ҳаҷвӣ, воситаҳои тасвир, ханда, хандонидан, ҳаҷви матбуоти тоҷик, ҳаҷвнигор.

АДАБИЁТ

1. **Азизӣ Б.** Як назар ба хандонидани мо. Баъзе мулоҳизаҳо дар бораи «Гӯшмол» ва маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ» // Тоҷикистони сурх, 1928, 30 декабр.
2. Асрорӣ В.М. Ҳаҷв дар адабиёти тоҷик // Ҳаёт ва адабиёт.- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958.
3. **Баҳлулзода Я.** Як назар ба сапира ва юмори тоҷик // Овози тоҷик, 1930, 30 май.
4. Гармородӣ М. Дигарханд // Рӯдакӣ, 2000.-№1.
5. Ғанӣ С. Шакарханда, Душанбе, 1983.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫЕ СРЕДСТВА В САТИРИЧЕСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ

М. Муродов

Одним из изобразительных средств сатирической публицистики является смех. Смехообразующие факторы различны. Но основным смехотворным фактором является умелое использование изобразительных средств, как насмешка, аллегория, высмеивание. Автор прилагает усилия определить специфические особенности этих элементов на материале таджикской публицистики. Таким образом, автор выявляет уничтожающий и воспитательный смех в разные периоды развития таджикской периодической печати.

THE DECORATIVE METHODS IN THE SATIRICAL OF SOCIAL AND POLITICAL JOURNALISM

M. Murodov

The article considers about one of the decorative methods in the satirical of social and political journalism appears fun. The ridiculous factor is different. But the main ridiculous factors appear skilled of using of decorative methods as a ridicule of allegory which has fun.

ТАРКИБ, ТАРТИБ ВА ТАМИЗИ ДЕБОЧАҲОИ “ЭЪҶОЗИ ХУСРАВИ”

Мисбоҳиддини Нарзикул
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Лафзи “дебоча” дар луғат ба маънии шарҳе, ки дар аввали китоб навишта шавад, рӯй ва рухсора омадааст (Амид, 2, 1170). Ин мафҳум дар ҳошияи “Эъҷози Хусрави” чунин шарҳ дода шудааст: “Дебоча – мусағари дебост ва навъе аз ҷомаи абрешимин, ки қабочаи салотин ба он бошад, ки ба ҷавохир муқаллаб созанд ва он аз лавозими либоси подшоҳист... ва ба муносибати ороиш хутбаи китобро низ гӯянд” (Ҳошия, сах. 40). Ба мушоҳида мерасад, ки дар баъзе китобҳои дастнависи қадима саҳифаи аввали онро бо зарҳал ва рангҳои пурқимат ороиш медиҳанд, ба мисли сафҳаи аввали яке аз нусхаҳои “Эъҷози Хусрави”, ки дар Китобхонаи миллии Ҷумҳурии Ислонии Эрон маҳфуз аст.

Амир Хусрав ин мафҳумро ба маънии оғоз, ё худ муқаддимаи китоб, сарсухани матлабе ҷадид истифода бурдааст, ки дар навбати аввал ҳамон фаҳмиши маъмулии муқаддимаи гуфторро ва дар навбати сонӣ хусусияти тавзеҳӣ дорад. Яъне, матлабе ҷадид, ба хотири дарк ва маърифати дурусти он, қабл аз баён тавзеҳ дода мешавад.

Ҳамин тавр, мафҳуми “дебоча” назди Амир Хусрав ба ду маъни қор фармуда мешавад: а) муқаддимаи китоб ва рисолаҳои панҷгона, ки ҳар яке онҳо ҳам ба манзалаи пешгуфторанд ва б) нукоти тавзеҳие, ки ҳамчун дебоча дар оғози матолиби тоза оварда мешаванд.

Китоби “Эъҷози Хусрави” дебочаи муфассале дорад, ки бевосита пас аз мадҳи подшоҳ меояд ва он дар нисбати таламмуз аст, ба маънии омӯхтан ва шогирдӣ. Чун ибтидои омӯзиш ба ҳазрати Абулбашар рӯй додааст, Амир Хусрав ҳам аз ҳамин нукта оғоз карда ва оҳиста-оҳиста то ба дараҷаи

худ меояд. Нисбати байни ҳазрати Одам (Ъ) ва кори ўву Амир Хусрав дар он зохир мегардад, ки яке аз маъниҳои лафзи “иншо” пайдо кардан аст. Яъне, кори ҳазрати Одам (Ъ) иншои авлод буд, ба маънии зиёд кардани насли Одам, кори Амир Хусрав бошад, ба шугли девон машғул будан аст, ба маънии китобат ва ба даст овардани чизе қадид, ки манзур равиши хоси ӯ мебошад.

Андешаи мазкурро аз рӯи матолиби дебочаи китоб бармало намоёнидан мумкин аст, ба таври зайл: зикри офариниши авлоди Одам (Ъ), пайванди ӯ бо қалам ва девони иншо, хоси табақаи анбиё будани ҷавоҳири наср, дар навбати назм кори сухан ба шуаро расидан ва навбат ба худӣ нигоранда расидану тавоноии вай.

Хулосаи дебочаи китоб ин аст, ки Амир Хусрав тарозуи назмро ба гӯшае ниҳода, рӯй ба сухани мансур овардааст, ки манзур ҳамин китоби “Эҷози Хусравӣ” мебошад. Дар ин бора худӣ ӯ чунин мегӯяд: “Амвоҷи файзи ғайб чандон дар баҳри қарехати ман рехтанд, ки аз пурӣ об берун рехтан гирифт. Аз он ҷо, ки нуқсони ҳиммати одамист, пиндоштам, ки ин файзро ниҳоятте бувад. Дар бухури назм луолӣ (=лаолий) ба вазни тарозу мерехтам. Кор ба ҳақде расид, ки он ҳама бухур лаболаб шуд ва ҳанӯз оламе аз ҷавоҳири носуфта дар муҳити сина боқӣ буд, лобуд тарозуро дар гӯша ниҳодам. Ҳон, эй муфлиси муҳрачин,

Назм:

Дурри назмам баркашида, дар тарозу бурдаӣ,
Наср бар акнун, ки гавҳар бе тарозу медиҳам”.

(Хусрав 1872, рисолаи яқум, 51)

Чунонки зикр гардид, ҳар панҷ рисолаи таркиби “Расоилулъҷоз” бо дебоча оғоз мегардад, ки дар онҳо ҳамчун муқаддима ба моҳияти рисола ва муҳтавои он ишора мешавад, ба тавре ки аз суханони нигоранда ба мазмуну мундариҷаи рисола пай бурдан мумкин аст. Масалан, аз дебочаи рисолаи аввал маълум мегардад, ки ин рисола “адавоҷест барои таркиб ва тартиби иборати ин тарассул (манзур китоби “Расоилулъҷоз” - М.Н.), то агар касеро дар ин тариқ ҳавасе хезад ва майле афтад, бидонад, ки ин муфради ҷусту чолокро чӣ гуна насиб мебояд кард, ки дугону сегони маънии айниро ба қуввати тамои дар таҳти тасарруфи худ нигоҳ дорад ва мураккабро чӣ сон рабт мебояд дод, ки сегону ҷаҳорғони нисбатро барбасти маҳкам дар қайди маънии дарорад. Ҳар ки хуруфи маънавии ин адавоҷро дарёфт, ҳамагии хуруфшиносони таркибот пеши ӯ таламмузвор ангушт бар ҳарф ниҳанд ва ҳеҷ кас бар ҳарфи ӯ ангушт натавонад ниҳод. Аммо мебояд, ки дар ҳар ҳарфе чун қалам дар ҷаҳ фуру резад, то аз қалби он баҳре бадар оранд ва дар ҳар нуқта монанди андеша дар сувайдо тавоф намоянд, то шамаи тайибе аз он нуқта чун бӯй аз мушқдона берун оранд” (Хусрав 1872, рисолаи яқум, 62-63).

Яъне, рисолаи аввал ба манзалаи мифтоҳи асосӣ ба дарҳои сершумори маънониест, ки дар рисолаҳои баъдӣ ба назар мерасанд. Дар сурати дарёфти дурусти тариқи барбасти маънавии андешаҳои Хусрав, ки дар ин хусус дар фасли ҷудоғона таваққуф хоҳад шуд, устодии нависандаи ҳарфшинос дар он равиш мусаллам аст. Аммо дастбӣ ба ин равиш ва расидан ба чунин манзалаи кори осон нест, барои он тилмизвор таламмуз намудан ва сари ҳар ҳарф андеша намудан лозим аст.

Ҳамин тавр, рисолаи аввал аз ҷиҳати таркиб ва тартиби иборат адавоҷ ва аз лиҳози маърифати саҳеҳи барбасти маънавии андешаҳо муқаддимоте мебошад, ки фарогирии ҳар ду асли мазкур барои роҳбӣ ба моҳияти тариқи хусравонаи сухан шартӣ зарурӣ мебошад.

Аз муқаддимаи рисолаи дуюм маълум мегардад, ки ин рисола идомаи рисолаи нахустин буда, андешаҳои назарие, ки дар ҳилоли ҳагту ҳарфҳои рисолаи яқум ироа гардидаанд, дар мисоли намунаи амсала, парвона, мактубот, рукаот ва китобатҳои мухталифи рисолаи дуюм ҷомаи амалӣ ба бар кардаанд. Чунонки худӣ Амир Хусрав мегӯяд, “дар саводи ин рисола гулистонҳо бисёр аст, ба гулҳои гуногун орошта. Яъне, ҳар нома гулшанест тозатару тухаф, дар вай шох дар шох рафта. Он чи дар рисолаи аввал ниҳоле навхез буд, дар ин боғ гулбуне баланд гаштааст. Ва аз боди нутқ бишқуфтаву аз ҳар шӯъбае мурғе хушнаво навои гулбонг бароварда. Мултамис аз асҳоби тамошо(ӣ), он ки чун гирди ин ҷаманҳои назах ба гулгашт дароянд ва ба расми гулбӯёни маҳваш гулуро аз болиши ноз ба дастгоҳи иззат бароранд, аз он ҳама гулҳо, ки ба хуни ҷитар парвардаам, то мушқбӯю рангин шудаанд, ба бӯй басанда кунанд. Назм:

Гулбисифат бар ҷафо нагзаранд,
Ки гулро бишагпанду обаш баранд”.

(Хусрав 1872, рисолаи дуюм, 3).

Рисолаи сеюм як дебочаи умумӣ дошта, дар навбати худ ҳар ҳарфи он бо дебочаи ҷудоғона оғоз мегардад, ки фарогири нуқоти тавзеҳиву ташреҳианд. Дар хусуси нуқоти мундариҷа дар дебочаи хуруфи ҳар ду ҳагги рисола дар рафти баррасии масъалаи маснӯот дахл хоҳем кард. Дебочаи умумии рисола, ки бо риояи нисбати нақшу ранг нигошта шудааст, чунин аст: “Чун бӯқаламуне хоҳад, ки дар ин нақш нигорише кунанд, ўро муҳайяла бояд бағоят бориқангез, то ба шакли наққошони ҷирадаст

мӯйи дақоик бар сари қалам бандад. Хаёлоту муваҷҷаҳу мусаввароти зулваҷҳа ва намунаҳои ҷадиду мисолҳои ғариб – Байт:

مما نعر على القرطاس من قلم
ولا يصور في الازهان و الفكر –
бар рӯйи сафаҳот таҳрир кунад. Аз адои рангомезии тасҳифу таҷнис ва дигар маснӯоти лафзӣ, ки ҷеҳраи латоифро ба гулгунаи тақаллуф мулавлан гардонад, алорағми рангомезон, ки тарки маснӯоти лафзиро аз аҷзи котиб сурат хоҳанд кард, дар ҳар санъат номаи дароз нигориш кардам,

Байт:

То нақши маро аҳли маонӣ чу бинанд,
Ҳайрон шуда, чун сурати девор бимонанд”.

(Хусрав, 1876, рисолаи сеюм, 2-3).

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки дар тариқи хусравонаи суҳан нақши тахайюл дар каломии мансур ҳамгун ба каломии манзум буда, хаёлоту муваҷҷаҳ, мусаввароти зулваҷҳа ва намунаҳои ҷадиду мисолҳои ғариб дар натиҷаи тафаккури зиёду андешаи амиқ ва аз роҳи қорбасти санооти бадеии гуногун ба даст меоянд. Ҳамчунин, Амир Хусрав хабар медиҳад, ки маҳз ба хотири намоёнидани қудрати қалами хеш дар ҳар санъат номаи дароз нигориш кардааст, аммо чунонки дар мавриди баррасии маснӯот хоҳем дид, на ҳамаи санъатҳои бадеии мундариҷ дар асар хусусияти услубӣ доранд.

Зимнан, ба таври маъмул тахайюли эҷодиро ба ду навъ – эҷоди илмӣ ва эҷоди бадеӣ табақабандӣ мекунад (Мусулмонӣ 1990, 70), ки моҳиятан ба ҳам наздик буда, дар каломии Амир Хусрав ҳар ду навъи мазкур шинохташавандаанд. Масалан, чунончи танҳо матни рисолаи мавриди назарро маъёр қарор бидиҳем, суҳани нигоранда дар дебочаҳо майл ба тахайюли эҷоди илмӣ ва дар матни номаҳо тақя ба тахайюли эҷоди бадеӣ дорад.

Дар дебочаи рисолаи сеюм суҳан аз тахайюл оғоз кардану дар матни рисола баршуморидан, ё худ ба доираи тадқиқ кашидани воситаҳои тахайюлофарин, яъне он санъатҳои бадеие, ки дар тарзи хусравонаи суҳан аҳамияти услубӣ доранд, бебабаб нест. Гап дар ин ҷост, ки насри Амир Хусрав, метавон гуфт, ҷуз хаёл лаззате дигар надорад. Ба ибораи дигар, қулли ибдооту ихтирооти Амир Хусрав дар асоси қувваи муҳайяла халқ шудаанд ва маҳз ҳамин қувва аст, ки ҷумлагии мумкиноту мумтаниот дар вай мусаввар аст.

Нуктаи дигар ин аст, ки қувваи мазкур маншаи қудсӣ низ дорад ва он аз ҷумлаи тавоноҳои худоёнае мебошад, ки насиби навъи Инсон умуман ва шахсияти эҷодкор маҳсусан мебошад. Ин андешаро қавли зерин тақвият медиҳад: “Қодир сонъе, ки одамиро аз қатраи обе сурат кард ва дар он қатра чандин дарёҳои ғайбӣ вадиат ниҳода, ки яке аз онҳо қуввати муҳайяла аст, ки ҷумлагии мумкинот дар вай мусаввар аст ва мумтаниот низ” (Хусрав, 1876, рисолаи чорум, 21).

Баҳси тахайюл дар дебочаи рисолаи чаҳорум низ идома пайдо мекунад. Дебочаи ин рисола аз дебочаҳои се рисолаи қаблӣ аз нигоҳи ҳаҷм ва доираи баррасии мавзӯот тафовут дошта, муқаддимаи муфассалеро меконад. Аз ин ҷост, ки Амир Хусрав дар оғози рисолаи мазкур ба хилофи одат роҳ дода, хатти аввали онро дар дебочаи ин қисм ниҳода ва онро чунин тавзеҳ додааст: “Аз он вачҳ, ки ин рисола алоҳида дурҷест, ки нафоиси он дар хизонаи хаёл кам гунҷад ва шохе аст баландгавҳар бар мулкати тақаллум, ки дар мизони зеҳн бори ҳазионаш насанҷад,

Байт:

Гуфт дилам, к-аз хирад аст афсараш,
Афсари дебоча ниҳам бар сараш.

Пас, ин дебочаро аз дебочи фирдавс зеботар биёростам ва аз қасрати ғароиб чун сарои қаримон аз анбӯхе ғарибон мамлу кардам” (Хусрав, 1876, рисолаи чорум, 23).

Баҳши мазкури рисола чунин унвон дорад: “Хатти аввал дар дебочаи ин қисм ва баёни кайфиёте, ки зарурист аз ташбеҳоту латоифи бадеъ, ки мулоими ин қисм аст”. Дар ин қисм ҳуруфи тафсил наомада ва нисбатҳо низ дар ҳар ҷое мухталиф оварда шудааст. Чунин хусусияти услубӣ ба он маънӣ далолат мекунад, ки дар ин дебоча суҳан аксар тамоюли илмӣ дорад, то эҷодӣ.

Мавзӯотеро, ки дар муқаддимаи мавриди назар ба риштаи таҳрир даромадаанд, дар маҷмӯъ метавон ба таври зайл дастабандӣ кард: зикри маволид, офариниши инсон (Худованд одамро ба сурати худ пайдо кард, яъне аз сифоти худ ба ӯ дамид), рӯҳи нотик ва манзалати он дар ҷисми инсон, мартабаи асҳоби иншо, бақои исм, суратҳои суҳан, каломии манзуму мансур, чаҳор қисми наср, ки ба оташу хоку обу ҳаво ташбеҳ шудааст, тариқи маъниофаринӣ, зикри мушаххасоти рисола, сабаби овардани дебочаи маҳсус, дархости тасҳех, тавзеҳи ташбеҳе чанд бадеъ ва нуқоте дар бораи ҳусн ва тариқи таваҷҷуҳ ба нигоштаҳои муаллиф дар ин қисм.

Зимнан, тариқи гузориши чунин мавзӯот, ки аз қавли се нафари чун се рӯҳ дар як тан ва дар як хона ҷамъ омада, ироа гардидаанд, хеле ҷолиб буда, ба масъалаи шинохти фалсафии абъоди инсонӣ гирех меҳӯрад, ки баррасии он аз доираи қори мо хорич, аммо намоёнгари боз як ҷиҳати тарзи баёни хусравона мебошад.

Чунонки аз номгӯи мавзӯоти мазбур бармеояд, баррасии ҳамаи онҳо дар ин мақом боиси дарозии гуфтор мегардад. Бинобар ҳамин, танҳо ба мавзӯоте, ки бештар хусусияти тавзеҳию муқаддимотӣ доранд, ишора менамоем.

Дар миёни андешаҳои мазбур масъалае, ки, қабл аз ҳама, ҷалби таваҷҷӯҳ мекунад, бо таваҷҷӯҳ ба моҳияти инсоният суҳанро ба ду навъ табақабандӣ намудан мебошад. Амир Хусрав, пас аз он ки дар мавриди рӯҳи нотика суҳан ба миён меорад, суҳанро ба қолбадӣ ва ҷонӣ ҷудо намуда, тафовути онҳоро ба таври зайл таъкид намудааст: "... дар ин сураат суҳан бар ду вачҳ омад: қолбадӣ ва ҷонӣ. Қолбадӣ - чунонки гуфта шуд, ки омаи инсонро аз қолбуд ба ҳамроҳии нафас барояд ва ҳам боз нафас фуруд равад, боде ба боде рафта бошад. Чун бо ҷон ошноӣ надорад, ҷандон бақояш натавонад буд. Аммо суҳани ҷонӣ он бувад, ки хулоса аз рӯҳи нотик берун ояд ва аз ғояти латофат чунон бо ҷонҳои мусаффо даромезад,

Байт:

Ки мумкин нагардад ҷудо кардан аз ҳам,

Чу боде зи бодеву обе зи обе.

Ҳар гоҳ, ки латофати суҳан бад-ин дараҷа расид, онро суҳан нахонанд, балки рӯҳ гӯянд" (Хусрав, 1876, рисолаи чорум, 7). Яъне, дар ин мақом суҳан бо рӯҳ иттиҳод пайдо намудаду бо ҳам яке мегарданд ва чун хосияти рӯҳ абадӣ аст, ба ин васила суҳан низ бақои абадӣ меёбад.

Аз дунболаи андешаҳои Амир Хусрав бармеояд, ки ӯ нури ҷароғи суҳанро аз нури ҷароғи ҷон бештар медонад: агар ҷароғи ҷон ҳуҷраи танро рӯшан кунад, ҷароғи суҳан офтобест, ки Мағрибу Машриқро рӯшан мекунад. Балки аз ҷароғи Офтоб низ рӯшантар аст, зеро ки рӯшании Офтоб бурунхоро барафрузад ва бо дарунҳо қор надорад, Офтоби суҳан буруну дарунро фаро гирад. Дигар ин ки, иттиҳои ҷароғи ҷон қолаби тан аст, чун тан бимирад, он ҷароғ низ хомӯш гардад. Аммо забонаи ҷароғи суҳан пас аз шикастани қолаби гилин низ боз фурузонтар аз оғоз гардад ва хонаи фурузондаро рӯшантар аз нахуст гардонад. Байт:

Чунон к-аз зери домони қиёмат

Ба нафҳи сур ҳам кушга нагардад.

(Хусрав, 1876, рисолаи чорум, 8).

Амир Хусрав дар ҳамин дебоча, бо таваҷҷӯҳ ба ҷаҳор табъ, ҷумлағи тарзҳои насрро ба ҷаҳор қисм ҷудо намудааст, ки дуи нахуст қадим буда, мутааллиқ ба бузургон ва дуи сонӣ ҷадид, ки хосаи қотиб аст. Тартиби онҳо, ба тартиби мазкур, чунин аст:

1. Насри асҳоби ҳол ва вачд, ки "аз ғояти эҳроқи шӯълаи баландаш забон дар рӯшанони сипеҳр мекашад". Амир Хусрав насри асҳоби ҳолро ба кӯраи оташ ташбеҳ кардааст, зеро ки ҳеч тоире ба баландии мартабаи он натавонад расид ва ҳеч мурғи такаллуфе он ҷо парвоз натавонад кард.

2. Тарзи дувум насри мутарассилон аст. Сифати ин тарз чунин аст, ки алфози арабии яқрӯяро ба порсӣ ончунон омезиш медиҳанд, ки ба тариқи ихом ва ҳаёл тасаввури дигар падида овардан номумкин аст. Дар натиҷа, дар ин тарз гаронии алфоз бар латофати маъонӣ ғолиб аст. Фарқи услубии тарзи хусравонаи калом аз суҳани мутарассилони қадим аз ҳамин ҷо низ бармало намудор мегардад. Яъне, Амир Хусрав дар тариқи хеш алфози арабиро (ва на фақат арабиро) ба гунае қорбаст менамояд, ки аз роҳи ихом ва ҳаёл метавон маонии зиёде ба даст овард.

Ташбеҳи тарзи мазкур ба хок шудааст, чунки "он гӯй шореъе аст маслук, ки равандгон дар вай бисёр қадим задаанду мезананд ва аз ҳар қадаме дар он хок нишони қадами фаровон боқӣ монда. Ҳар ки он пай биғирад, ҳамон ҷо беш нарасад, ки эшон расидаанд".

3. Ба ҳам омехтани ихому ҳаёл. Ин тарзро Амир Хусрав чунин шарҳ додааст: "Аз ду тарзи ҷадид яке ин аст, ки аз файзи ғайб дар омадасту ихому ҳаёлро ба ҳам омехта ва алоҳида равише чун дарёи бекарон падида оварда ва ҷиҳози нафоисро арсаи ҷаҳон дар ҷаҳон дода" (Хусрав, 1876, рисолаи чорум, 15-16).

Амир Хусрав таъкид мекунад, ки ҳар ки ҷуз ӯ даст дар ин тарз занад, яқин аст, ки ҳаёлаш дуруст сураат намебандад. Яъне, ин тарзи хоси ӯст.

4. Тарзи ҷаҳорум ҳам тарзи хоси худӣ Амир Хусрав буда, тафовуташ аз тарзи боло дар он аст, ки дар ин ҷо илова бар ихому ҳаёл ҷанбаҳои дигари ҳунарии баён ва истихрочи маониро сойири ибдоу ихтироот, ки дар равиши хусравона дар назар аст, эътибор пайдо мекунад.

Ба қавли Амир Хусрав, касе аз латофати ин тарз огоҳ нест ва намунаи он дар ҳамин дебочаи мавриди назар ва аз сари қилки бодпаймои худӣ ӯ намудор мегардад. Манзури муаллиф дар ин маврид намунаи номаҳо ва рукаоте мебошанд, ки дар рисолаи ҷаҳорум манзур мегарданд. Аммо ҳақиқат ин аст, ки на қабл аз Амир Хусрав ва на баъд аз вай бар ин тарз касе дастрасӣ пайдо накардааст, он танҳо хоси соҳиби "Эҷозии хусравӣ" мебошад, ки воқеан эҷозе аст бархоста аз умқи таҳайюл ва тафаккури нависанда.

Ҳамин тавр, ҳулосаи дебочаи рисолаи чаҳорум ин аст, ки Амир Хусрав ибтидо тарзи сухани хешро асоснок менамояд ва сонӣ хабар медиҳад, ки дар ин рисола маҷмӯи маънавиётро бо робитае, ки хоси ӯст, дар асоси тарзи сухани хусравона ва исботи ҳақиқати он ироа менамояд. Равиши сухан ва муҳокимаи ӯ дар ин бора чунин аст: “Пас, ин қисм маънавиётро ба робитае, ки хоси котиб аст, тартиб бастам ва дар сифри тартиб муфрадоту мураккаботу муқаддмоти хурду бузург ва амсалаву мактуботи дарозу рукаоти кӯтоҳ рухсати таъб ва азимати сеҳркории маонӣ ба қор овардам, ки пеш аз ин ба рехтани хуни ҷигар ва пухтани савдову гузориши сувайдо савод карда будам ва дар таҳрири он сиёҳӣ дар дида сапед гашта ва баёзи дил сиёҳ шуд. Ва он ҳама ба фикратҳо мӯ дар мӯ бофта, чун сурма суда шаъриаз кардам, то дурушпихову ноҳамвориҳо ҳама берун рафт ва кӯҳлалҷавоҳире дар таҳ монд, ки агар дар дидаи ҷон кашанд, нахалад ва аз ғояти лутф бо ҷон ба латофате даромезад, ки ҳеҷ фарқ нагунҷад миёни ҳар ду латиф” (Хусрав, 1876, рисолаи чорум, 22-23).

Аз тарзи муҳокимарониҳои Амир Хусрав дар муқаддимаи мавриди назар ва ин иқтибос метавон ба чунин ҳулоса омад, ки рисолаи сеюм дар навбати худ муқаддимае барои рисолаи чаҳорум буда, амсала, мактубот ва рукаоти мундариҷ дар рисолаи чаҳорум дар заминаи корбасти маснӯоте, ки дар рисолаи сеюм шарҳ дода шудаанд, тасниф гардидаанд.

Тафовути рисолаи чаҳорум аз рисолаи дуюм, ки ҳар ду шомили намунаи нигоштаҳо мебошанд, аз он зоҳир мегардад, ки дар ин рисола муаллиф, пеш аз ҳама, ба мақсади намоёнидани тарзи хоси хеш ва ба даъвии ибдоъ дуда бар сари қалам карда, сонӣ ба маънавиёт бештар тавачҷӯх кардааст. Чунонки худӣ мегӯяд, “андеша чунон буд, ки ин мулаттафотро низ дар қисми дувум, ки маҷлиси нишоти хуштабъон аст, бо муфовазоти дигар ҳариф кунам, то мудом ҳам дар ин базм соқии раҳиқи мусаффо бошанд. Аммо чун латоифи илму ҳикмат дар ошноии маонӣ истиғроқи тамом дорад, мунодаматӣ он ҳама ба маънавиёт мулоимтар намуд” (Хусрав, 1876, рисолаи чорум, 27).

Дебочаи рисолаи панҷум дар ҳаҷм ва тариқи ниғориш ба се рисолаи аввал монандӣ дорад. Матни он чунин аст: “Дар ин рисола, ки аз қиллати такаллуф ба хони муфлисон монад, хомшӯрбоҷе кашада шудааст, ки пеш аз пухта шудани дақоқ аз дуди хома ранг ёфта буд. Хома чун дар ин айём давоти пуртаранҷабини котиб, ки он деги савод аст, ки ба ранҷ сӯхта, онро пухтакорон ба чошнии тамом ғизои руҳ месозанд, ин пухтаҳои қадим, агарчи ба ранҷи шабона аст, ки касеро дар тановули он чандон дилгармӣ набошад, маъа ҳозо пеши меҳмонони лаззатшинос доштем. Дарҳост он, ки чунонки матбуҳоти ҷадидро барои дили хеш дар дарунаи худ ҷой хоҳанд дод, ин матбуҳоти деринаро низ ба ҷиҳати дили ман, ки мизбони қадимам дарпазиранд. Ва агар баҳраи ба ишбоъ нагиранд, ки ғазо ноёб аст, чандон гуворо набошад, боре бояд, ки ба зудӣ низ сер наёянд. Шейр:

Чошнӣ кун хоми ман, гарчи нашуд дархӯрди ком,
То наёрад хомиям аз пухтани савдои хом”.

(Хусрав, 1876, рисолаи панҷум, 2-3).

Маълум мешавад, ки Амир Хусрав дар рисолаи панҷум нигоштаҳои собиқи хешро фароҳам овардааст ва аз хонанда дарҳост менамояд, ки ба онҳо низ тавачҷӯх намояд. Манзур аз нигоштаҳои собиқ он навиштаҳое мебошанд, ки нависанда дар оғози қори нависандагӣ ва қабл аз ба даъвии ихтироу ибдоъ ва пешниҳоди тарзи хос қалам ба даст гирифта тасниф намудааст.

Фаҳмиши дуюми мафҳуми “дебоча” назди Амир Хусрав, чунонки дар ибтидо гуфтем, нуқоти тавзеҳие мебошанд, ки ҳамчун дебоча дар оғози матолиби ҷадид оварда мешаванд. Ин наъби дебочаҳо кам нестанд, дар ин мавқеъ бо баррасии чанд намуна аз онҳо қаноат мекунем. Бо сойири нуқоти дахлдори мундариҷ дар онҳо зимни мабоҳиси лозим ишора хоҳем намуд.

Масалан, аз сухани муқаддмотие, ки дар оғози ҳарфи аввали хатти нахусти рисолаи панҷум омадааст, маълум мешавад, ки дар он ҷо “Фатҳномаи Лақхнӯтӣ ба дасти султон Ғиёсиддини Булбуншоҳ” оварда шудааст. Ин фатҳнома дар аҳди султони мазкур навишта шуда ва аввалин имтихоне будааст, ки Амир Хусрав қалами хешро дар нависандагӣ санҷидааст. Бинобар ҳамин, нависанда ба “қиллати бароат ва риккати иборат” ишора намуда, таъкид мекунад, ки онро ба ҷиҳати “истинкофи ло адрӣ” дар ин тарассул сабт гардонидаст.

Ду намунаи дигар меорем, ки андешаҳои муаллиф дар яке аз онҳо дар мавриди ҷигунагии истифодаи нисбатҳои васеъ ва дар дигаре тариқи муносибат ба нисбатҳои маҳдуд ироа гардидаанд. Дар мавриди аввал сухан дар бораи дебочаи ҳарфи аввали хатти сеюми рисолаи дуум меравад. Дар ин дебоча сухан бо риояи нисбати нур баён гардида, пас аз таъкиди ин нуқта, ки ин қисм бағоят нотич ва васеъ аст, ду шакли овардани нисбат: умумӣ ва хусусӣ тавзеҳ меёбад: “Аммо умум - чунинки агар мактуб илайҳ Шамс бошад, бо Қамар ва ё Начм ва он чи ба танҷим ва ҳайат тааллуқ дорад, ҳама дар тайи иборат, чунонки хоҳад дар орад, то арсаи сухан аз осмон фарохтар гардад. Хусус – чунинки дар ҳар бақӣ аз хосаи он нагарад. Масалан, дар лақаби Шамс он чи хосаи Офтоб аст, ҳамонро лозим

гирад ва дар Начму Камар казолик. Мактуботе, ки котиб дар ин таквим пардохт кардааст, голиб он аст, ки рақами нисбат аз чадвали хосаи лақаб пой берун наниҳодааст” (Хусрав 1872, рисолаи дуум, 71).

Тариқи муносибат ба нисбатҳои маҳдуд дар мисоли лақабҳои Хайриддин ва Ихтиёриддин чунин ироа гардидааст: “Бидон, ки лақабҳои Хайриддин ва Ихтиёриддин бағоят қалилулниточ аст ва дар лафзу маънияш маҳали ангеҳте хайр. Чун чунин аст, дар ин нома ба тариқи иштиқоқ ва лузум он чи мумкин бувад, ба чиҳати таълим намудор ёфт ва соҳиби иншоро мӯъҷаз гардонида шуд, то агар ин тариқ гузинад, дастури ӯ ҳамин тахрир мухтор аст. Ва агар нисбате дигар ихтиёр кунад, ки муносиби ин алқоб набошад, тариқи он чунин аст, ки муқаддима муносиби лақаб гузидаву некӯ бибояд овард ва боз бар сари нисбати нома рафт...” (Хусрав 1872, рисолаи дуум, 145-146).

Ҳамин тавр, дар дебочаҳои таркиби фаслҳои ҷудоғонаи “Эъҷози Хусравӣ” маъмулан нуқоти тавзеҳӣ, тарзи баён ва равиши нигоришу дастурҳои таълими нависандагӣ матраҳ гардидаанд.

КАЛИДВОЖАҲО: Амир Хусрав, “Эъҷози Хусравӣ”, таркиб ва тамизи дебочаҳо, дебочаи китоб, нуқоти тавзеҳӣ, тарзи баён.

АДАБИЁТ

Амид 1378-2– 1378، چاپ ششم. تهران،
1990–Раҳими Муслумониён. Назарияи адабиёт.- Душанбе: Маориф, 1990.- 334саҳ.
Хусрав, 1872–

دهلوی، امیر خسرو، اعجاز خسروی، جلدہای یک و دو، مقام لکھنو، 1872، 558 صج.

Хусрав, 1876–

دهلوی، امیر خسرو، اعجاز خسروی، جلدہای سه، چهار و پنج، مقام لکھنو، 1876، 631 صج.

СОДЕРЖАНИЕ, СТРУКТУРА И ЗНАКИ РАЗЛИЧИЯ ПРЕДИСЛОВИЙ “РАСАИЛАЛ-ЭДЖАЗ” АМИР ХОСРАВА ДЕХЛАВИ

Мисбоҳиддини Нарзиқул

В данной статье рассматриваются содержание и структура предисловий составных трактатов “Расайл ал - эджаз” Амир Хосрава Деҳлави с точки зрения тождества и различий. Исследование, проведенное в этом направлении, показывает, что Амир Хосрав использует термин “дебоча” в понятии начала произведения и введения трактатов, а также вступление к изложению новых идей. Отсюда можно заключить, что “дебоча” имеет два значения: 1) традиционное введение, 2) интерпретация основного содержания трактата.

CONTENTS, STRUCTURE AND DISTINCTIVE SYMBOLS IN AMIR KHUSRAV DEKHLAVTS “RASAIL - AL - IJAZ” INTRODUCTIONS

Misbohidini Narziqul

In this article, the contents and structure of several “Rasail - al - ijaz” treatise introductions are studied in terms of differences and similarities. The result of the study shows that Amir Khusrav’s use of the word “debocha” refers to beginning of the work and introductions of the treatise, also, a foreword to introduce new ideas. Thus, it is possible to say that “debocha” has two connotations:

1. Common/Basic introductions
2. Interpretation of the main ideas of the treatise.

НАШРИ «ЁДДОШТҲО»-И САЙНИ БО ПАЖҶҲИШИ САИДИИ СИРЧОНӢ

М Сайфуллоева

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Фикру андешаҳои, ки олимони эронӣ дар бораи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни дар мақолаҳо ва конференсҳои илмӣ иброз медоштанд, асосан дар заминаи нашрҳои ин асар бо хуруфоти арабиасоси тоҷикӣ сурат мегирифтанд. Қисмҳои яқум ва дуҷуми «Ёддоштҳо» бо хуруфи арабиасоси тоҷикӣ дар соли 1958 дар Тоҷикистон интишор ёфта буд. Минбаъд бо ин хуруф қисмҳои сеюм ва чоруми «Ёддоштҳо» низ нашр гардиданд. Ин китобҳо бо иловаи қисми дувуми тарҷумаи холи Садриддин Айни дар як ҷилд, ки бештар аз ҳазор саҳифаро ташкил медиҳанд, бо саъю кушиши муҳаққиқи эронӣ Саидии Сирчонӣ дар соли 1362 ҳиҷрӣ, баробар ба соли 1982 милодӣ дар Техрон ба нашр расидаанд.[1]

Интишори ин китоб дар Техрон воқеаи муҳими фарҳангӣ ба ҳисоб мерафт ва боризтар шудани нақши устод Айниро дар истехкоми робитаҳои адабии Тоҷикистон ва Эрон нишон меод. Яке аз навҷӯҳои, ки Саидии Сирчонӣ пеш гирифта буд, ин аст, ки ӯ дар байни «Ёддоштҳо»-и Айни ва

мухтасари тарҷумаи ҳоли ӯ робитаи кавии мантиқӣ мебинад ва қисамти тарҷумаи ҳоли Айниро, ки баъд аз инқилоби русии соли 1905 ҷараён дошт, ба охири ҷилди чаҳорӯми «Ёддоштҳо» илова карда, ба таъб мерасонад. Ба ҳамин тариқ, хонандаи эронӣ метавонад дар асоси ин асарҳо ҷараёни зиндагии нависандаи тоҷикро аз айёми қўдакиаш то давраи камолот пеши назар оварад, зеро, тарҷумаи ҳоли Айни, ки 22 апрели соли 1949 навишта шудааст, агар 5 соли боқимондаи ҳаёти ӯро ба назар нагирем, тамоми ҷараёни зиндагии ӯро дар робита бо ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангии Бухоро ва Самарқанд пурра дар бар мегирад. Дар ин шакл пешниҳод шудани «Ёддоштҳо»-и С.Айни ба хонандагони эронӣ боиси пурраю мукамал фаро гирифтани ҳаёти пурпечуб ва ибратбахши нависандаи тоҷик ба шумор меояд.

Саидии Сирҷонӣ ба ин китоб пешгуфтори муфассале иншо кардааст, ки худ он як тадқиқоти муҳим натавонӣ дар бораи Садриддин Айни, балки оид ба воқеаҳои сиёсӣ фарҳангии кишвари тоҷик дар чаҳоряки қарни XX ва баъд аз он ҳам махсуб мешавад.

Муаллифи пешгуфтор, қабл аз ҳама, дар бораи ҳаёти давраи донишҷӯии худ ва ташнаи ҳар гуна адабиёти нави ҷолиб буданаширо ба қалам меорад. Ӯ одате доштааст, ки аз бозори кўхнафурушии шаҳр

дидан карда, баъзе асарҳои муҳимро бо нархи арзон ба даст меовардааст. Яке аз ҳамин гуна асарҳо барои Саидии Сирҷонӣ «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни ба шумор меомад, ки аз бозори кўхнафурушии пайдо намудааст. Донишҷӯи ҷавони эронӣ ин китобро бо муҳаббати тамоми ва шавқу рағбати зиёд мутолиа карда, нисбат ба нависандааш ҳусни тавачҷўх пайдо менамояд. Зеро ӯ дар «Ёддоштҳо» ҳаёти халқи Бухороро дар солҳои 80-ум ва 90-уми қарни XIX равшан мебинад ва хеле мутаассир ҳам мешавад. Саидии Сирҷонӣ дар байни манзараҳои Бухоро ва деҳоти он рўзгори шаҳру музофотҳои Эрон, махсусан урфу одатҳои миллии эшон қаробат ҳис мекунад. Саидии Сирҷонӣ дар пешгуфтори худ тахти унвони «Чанд нукта ба унвони муқаддима» барҳақ менависад: «Нахустин ошноии ман бо номи Айни ва китоби «Ёддоштҳо»-яш решаи сисола дорад. Ба рўзгоре мепайвандад, ки мисли ҳар донишҷӯи тиждасте ҷўеи китоби хуби арзон буданд. Ва лаззати зиндагиам мунҳасир мешуд ба ҳатти басаре аз витрини мағозаҳо ва бисоти дастфурушон. Дар бисоти яке аз кўхнафурушони хиёбони Лолазор чашмам ба китобе афтод бо қитъаи руқъае ба ҷилди зарқўб. Бо панҷ риёл вачҳи роиҷ ва зурманди он рўзгорон харидамаш ва ба хонаам, бубахшед, ба утоқам овардам ва хондам ва аз насри бетақаллуф ва лаҳни форсии нависандааш хушам омад. Он китоб ҷилди аввали ҳамин маҷмўа аст, ки пеши чашми шумо хонандагон қарор дорад».

«Қитъаи руқъае», ки Саидии Сирҷонӣ мегўяд чунин сатрҳои Садриддин Айни мебошад:

Ин хона зи хишти кўхна андохтаам,
Дар вай чашне зи рафтагон сохтаам.
То аҳли замони мо бидонанд, ки ман,
Як умри ҷавонӣ ба чӣ раҳ бохтаам.

Мо ин қитъаро бо мақсаде ин ҷо овардем, ки дар ҷилди шашўми «Куллиёт»-и устод Айни, ки қисмҳои якўм ва дуўми «Ёддоштҳо»-ро дар бар мегирад, ба чашм нарасид. Ҳол он ки қитъаи мазкур ишора ба мазмуну мўхтавои ин асар мекунад ва Сирҷонӣ низ ба он ишорат дорад. Соле, ки муаллифи сарсухан ҷилди якўми «Ёддоштҳо»-ро ба даст оварда буд, соли 1953 мебошад. Аз байн бист сол мегузарад. Дар ин давра Саидии Сирҷонӣ Донишгоҳи Техронро ба итмом расонда, дар муассисаи давлатии Бунёди фарҳанги Эрон хидмат мекард. Камол Айни, фарзанди рашиди устод Айни бо даъвати муассисаи мазкур сафари Эрон мекунад ва чаҳор ҷилди «Ёддоштҳо»-ро ба ин идора тўхфа месозад. Ин армуғони бузург буд ва Саидии Сирҷонӣ он ҷилдҳоро ҳарисона мутолиа карда, бо як азми гарму ҷўшон ба нашр мерасонад. Тавачҷўхи ӯро, чунонки ҳудаш ишора кардааст, насри равон ва бетақаллуфи нависанда ба худ мекашад. Ӯ дар бораи сабки «Ёддоштҳо» ва робитаи он бо суннатҳои тасвиркашии нависандагони гузаштаи форс-тоҷик таваруқ намуда, менависад, ки «он маҷмўаи луғоту таркибот ва ибороте буд, ки бо ранги дилпазир осори Байҳақӣ дар ин навиштаҳо мавҷ мезад». Мо дар боби гузашта аз мақолаи Хусайни Лисон «Форсии дарӣ дар он сўи марзҳо» порчае оварда будем, ки чунин таъкид ёфтааст: «Навиштаҳои Айни, ки шояд чандон аз забони роиҷи мардуми Бухоро дур набошад, ёдовари насри гиро ва ҷазоби Байҳақӣ ва навиштаҳое аз он рўзгор аст».[2]

Модоме ки уламои Эрон яқрангӣ дар байни забон ва тарзи баёни Садриддин Айни ва Абулфазл Муҳаммад бинни Хусайни Байҳақӣ дидаанд, ҳеҷ шубҳае боқӣ наменонад, ки Садриддин Айни дар баёни латифу ширини воқеаҳо бехтарин суннатҳои адабиёти миллиро идома медиҳад. Бо мақсади тасдиқ кардани ақидаҳои Хусайни Лисон ва Саидии Сирҷонӣ роҷеъ ба наздикии забон ва услуби Байҳақӣ ва устод Айни порчаи зеринро ҳамчун далел аз «Таърихи Байҳақӣ» маъруф ба

«Таърихи Масъудӣ» меоварем, ки аз ҳикояти «Зикри қиссаи вилояти Мукрон ва онҷи ба рӯзгори Амир Маҳмуд дар он чо гузашт, мебошад:

«Чун Маъдоин волии Мукрон гузашта шуд, миёни ду писараш Исо ва Буласкар муҳолифат афтод, чунонки кор аз дараҷаи суҳан ба дараҷаи шамшер кашид ва лашкариву раият майл сӯи Исо карданд ва Буласкар бигурехт, ба Систон омад ва мо ба Суманот рафта будем. Хоча Бунаси Хофӣ, он озодмард ба ростӣ вайро неку фуруд овард ва манзили басазо дод ва мизбонии шигарф кард ва Хоча Абулфарачи Олӣ бинни ал-Музаффар... ки имрӯз дар давлати... Абушучои Фаррухзод бинни Носириддин... шуғли ашрофи мамлақати ӯ дорад ва ноибони ӯ ва ӯ мардест дар фазлу ақл ва илму адаб ягонаи рӯзгор, ин сол омада буд ба Систон ва он чо ӯро бо хоча-надарам... сӯхбату дӯсти афтод в-аз ин ҳадис бисёр гӯяд, имрӯз дӯсти ман аст».[3]

Харчанд, ки забони «Ёддоштҳо» ба хонандагони эронӣ умуман фаҳмо будааст, Саидии Сирҷонӣ ин асарро бо шарҳу эзоҳи зарурӣ омода карда, баҳусус, барои хонандагони ҷавони эронӣ қобили хондан ва фаҳмидан кардааст.

Саидии Сирҷонӣ дар овони ҷавониаш аз рӯи тасвири воқеаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва маишӣ байни деҳоти Бухоро ва Сирҷон монандие дида буд. Бо мурури ба марҳилаи камолот расидани худ ва мутолиаи дигар чилдҳои «Ёддоштҳо» назари ӯ ба воқеияти Бухоро тағйир пазируфт. Ин аст, ки таҳлилҳояш амиқ ва хеле ҷиддӣ гардидаанд. Ӯ ба воқеияти Бухорои солҳои 90-ум назар афканда, яқин ҳосил кард, ки ин шаҳре, ки замоне «чашму чароғи Мовароуннаҳр буд», аз Исмоили Сомонӣ сар карда, то Аҳмад маҳдуми Дониш ва Шарифҷон маҳдуми Садри Зиё садҳо мардони бузургро рӯи кор оварда буд, илму адаб ва фарҳанги оламшумул дошт, дар аҳди салотини манғит ба ҷи ҳоли табоҳе афтодааст. Ҳаёти фақиронаи муздурон, зиндагии сангини хунармандон, таҳсилоти душвори талабаҳои мадрасаҳои Бухоро, эътирози саҳти ҷавонмардони асил мисли Аҳмади Дониш мардони фозилу донишманд ва амсоли инҳо водор менамоянд, ки Саидии Сирҷонӣ мисли худи Садриддин Айний ба тартиботи ҳаёти ҷомеа дар давраи амирӣ назаре тоза ва эътироз дошта бошад. Тозагии назари ӯ нисбат ба воқеияти Бухоро аз ҳамин иборат буд, ки ӯ мардуми заҳматкаши ин шаҳри бостониро ҳам дар зери тасарруфи амирони золим мидид ва ҳам дар таҳти таъйиқи ҳукумати подшоҳии Русия. Садриддин Айний ҳам дар ҳамин муҳит ба сар мебуд, рӯшноие дар муҳити тираю тори Бухоро ҷустуҷӯ мекард. Сирҷонӣ менависад: «Тавачҷӯх бад-он нукта саргузашти Айниро чун оинаи ибрат пеши чашми ман гирифт ва ман ҳам ба навбати худ лозим донишам онро дар маркази тааммул ва қазовати ҳамватанонам қарор диҳам. То ҷавонони эронӣ бо саҳнаҳои ибратомӯзи рӯзгоре ошно шаванд, ки масири таърих ва сарнавишти Бухоро ва Самарқанд, Хоразму Тошканд ва Фарғонаро яқбора иваз карда ва бародарони динӣ ва азизони ҳамзабони моро маҳқуми фарҳанги бегона».[4]

Саидии Сирҷонӣ дар «Ёддоштҳо»-и Айний хоҳ манзараҳои даҳшатноки ҳаёти халқро дар аҳди манғитиҳо баррасӣ намояд ва хоҳ дар Бухоро роҳ ёфтани «фарҳанги бегона», яъне маданияти русиро маҳқум намояд, ҳамеша ба вижагиҳои сабки нависанда эътибор медиҳад. Ӯ менависад, ки «ҳам насри равони Айний дилнишину шавқангез аст ва ҳам ошноӣ бо лаҳҷаи тоҷикӣ ва фарҳангу зиндагонии тоҷикон барои ҳамаи форсизабононе, ки дар маҳлудай имрӯзини Эрон умр ба сар мебаранд, дар ҳукми воҷиби айни миллӣ» муфид аст. Муҳаққиқ ҳаёти тоҷиконро, ки дар «Ёддоштҳо» батафсил тасвир ёфтааст, барои худ ва хонандагони эронӣ бегона намешуморад. Ва Садриддин Айниро ҳамчун нависандае дарк намекунад, ки ба ҳамватанонаш ноошно бошад. Баръакс, ӯ Садриддин Айниро ҳамватани худ ва тамоми эронӣён ба қалам медиҳад. Ба қалами ӯ Садриддин Айний барин нависандаро ягон марзи ҷуғрофӣ аз эронӣён ҷудо карда наметавонад: «Марзҳои ҷумлаи ҷуғрофӣ аз назаргоҳи давлатҳо ва ҳукуматҳо шояд эътиборе дошта бошад, мегӯяд Саиди Сирҷонӣ, аммо дар назари миллатҳо чунин нест... Ҳеч девори оҳанин ва симхордоре наметавонад дар ҷозибҳои ҳамбастагии Машҳадиён ва Бухоройён ғалаба намояд».[5]

Дар ин чо муаллифи пешгуфтор робитаҳои тичоратӣ ва фарҳангии байни машҳадиён ва бухоройёнро, ки пеш аз инқилоби Бухоро вучуд дошт, дар назар дорад. Мо ҳам медонем, ки масалан, Мирзо Сирочи Ҳаким дар Техрон таҳсил карда, дар шаҳрҳои Эрон ҳамчун пизишк хизмат мекард ва ба ватани худ баргашта «Тухафи аҳли Бухоро» ном асари ёддошти офарида буд.

Саидии Сирҷонӣ меъёри ҳамватаниро ҷи гуна мефаҳмад? Аз навиштаҳои ӯ пайдост, ки ягонагии забон ва фарҳанг муҳимтарин меъёри ҳамватанӣ ба шумор меояд. Нависандаи форсизабон, ки посбони фарҳанги миллӣ, дар қадом қитъаи дунё, ки зиндагӣ ба сар набарад, бо ҳамаи форсизабонони олам ҳамдиёр аст. Ӯ, ба ҳамин маъни, дар пешгуфтори «Ёддоштҳо» андешаҳои хусусии худро ибраз мекорад: «Биписандам ва написандам, дар назари ман ва масоили ман, ҳар ки бо забону фарҳанги форсӣ пайванде дорад, ҳамватани мост ва гарҷи гузарномаи афғонӣ ва покистонӣ ва русӣ ба дасташ дода бошам».[6] Ӯ аз ҳамин мавқеъ даъват ба амал меорад, ки навиштаҳои нависандагони форсизабони мамлақатҳои ҳамсояро мутолиа кардан, ба нашр расондан, ва дастраси оммаҳои васеъ намудан зарур аст. Саидии Сирҷонӣ афсӯс меҳӯрад, ки эронӣён аз мутолиа ва нашри

асарҳои Садриддин Айни хеле дер мондаанд: «Номашро ғафлат бигузorem, ё ки тағофул, ки аз чандин китоби диловези ҳамин Айнии Бухороӣ, бо таассуф менависад ӯ, ҳатто яке нусааш дар Эрон мунташир нашудааст ва сад нафарро дар миёни китобдӯстони эронӣ наметавон ёфт, ки ҳамин маҷмӯаи «Ёддоштҳо»-ро қаблан дида ва хонда бошанд».

Андешаҳои Саидии Сирчонӣ яктаарафа нест, яъне ӯ натавонад дар Эрон интишор додани бехтарин асарҳои нависандагони форсизабони мамолики дигарро таманно дорад, балки ӯ, инчунин масъала мегузорад, ки шоистатарин асарҳои шоирон ва насрнависони эронӣ дар дигар сарзаминҳои форсизабон низ ба чоп расанд ва ба доираи васеи хонандагон кашада шаванд. Ба ибораи дигар, Саидии Сирчонӣ адабиётро яке аз василаҳои асосии ҳамбастагии мардумони форсизабони кураи арз мешуморад. Саидии Сирчонӣ ҳамчун як шахси ватанхоҳ ва фарҳангӣ мегӯяд: «Вазифаи мо, эронӣён аст, ки ба унвони масъули забони форсӣ посдори ин ҳарими ҳурмат бошем ва посбони хотири ҳамзабононамон дар акнофи ҷаҳон ба нависандагон ва шоиронаш ҳурмат диҳем... Ва хонандаи осораш бошем ва таҳсингари тавфиқхояшон. Ҳамзабонони ман ва шумо дар мамолики дуру барамон ҷашми интизорӣ салони самимонаи моюнд ва муштоқи китоб ва маҷаллае, ки нисорашон кунем».[7] Соҳиби «Чанд нукта ба унвони муқаддима» ғояи ҳамватан будан бо Айни ва ин нависандаи тоҷикро ҳамдиёри худ хондан аз забони ӯ тақрор ба тақрор садо медиҳад. Ва аз онҳо бармеояд, ки ӯ Садриддин Айниро ҷудонопазир аз Эрон ба шумор меорад. «Маҷмӯае, ки пешӣ ҷашми шумо, хонандагон қарор гирифта, шарҳи ҳолгунаест аз Садриддин Айни, бо ифтихор менависад ӯ, яке аз шоирон ва нависандагони барҷастаи тоҷик дар қарни ҳозир ва яке аз ҳамватанони мову шумо ва ҳамаи касоне, ки фарҳанг ва адабиёти форсӣ пайванд бо шир андаруншудае доранд».[8]

Саидии Сирчонӣ бисёр кӯшиш ба ҳарч додаст, ки «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айниро оқилона таҳлил намояд. Дар байни манзараҳои ҳаёти Бухоро, ки дар «Ёддоштҳо» тасвир шудаанд ва Балху Исфаҳону Шероз монандӣҳо бубинад ва ҷараёни зиндагии нависандаро ба хонандаҳои эронӣ пурратар ҳикоят кунад. Аз ҳамин ҷост, ки ӯ қисмати дуҷони «Мухтасари тарҷумаи ҳоли ҳудам», навиштаи Айниро дар китоби бузурги «Ёддоштҳо» ҳамчун давоми мантиқии он итҳок қарда, онро «сгузашти Айни дар соли пуртахаввули инқилоби Русия» ба шумор меорад, ки тибқи тавсифи ӯ «длиннишин аст ва ибратомӯз».

Сазовори диққат аст, ки Сирчонӣ дар шинохти сабки нависандагӣ хеле нозук меравад. Азбаски Садриддин Айни тарҷумаи ҳоли худро ҳамчун асари муқаммали бадеӣ не, балки ҳамчун маълумотномаи расмӣ дар бораи ҷараёни зиндагӣ ва фаъолияти адабии ҷамъиятии худ навишта буд, дар он як қатор вожаҳои русӣ ва русӣ-байналмиллалӣ қорбаст шудаанд. Масалан дар як саҳифаи тарҷумаи ҳоли ӯ вожаҳои «бухгосторг», «повесть», «газета», «СССР», «журнал», «обком», «автономии советӣ», «партия», «пантуркистон», «факт», «контрреволюционӣ» ба ҷашм расиданд.[9]

Ба хонандаи огоҳ рӯшан аст, ки ин гуна калимаҳо ибораҳо дар навиштаи Садриддин Айни бо таъсири замони нав-давраи шӯравӣ ворид гардидаанд. Муаллифи пешгуфтор ҳамин гуна калимаву иборот ва тарзи соданаҷибии Садриддин Айниро дар тарҷумаи ҳоли худ ба назар гирифта навиштааст: «Дар ин ҷо натавонам сабки нависандагӣ ва лаҳзи иборот фарқ мекунад, ки луғати ширини форсӣ ҳам зарфияти таҳаммули шароити тозаро надоард ва нависанда аз калимоти замонависанди русӣ мадад мегирад.»

Саидии Сирчонӣ дар захираи луғавии Айни ҷой гирифтани калимаҳои русӣ ва русии байналмиллалиро аломати як дараҷа тағйир ёфтани симои маънавии нависанда ба қалам медиҳад: «В-он ҷоҳе Айни нозанини мо дигар он талабаи мадрасаи Мири Араб ва он фақирзодаи рустой нест, ба қавли ҳудаш, соқтарегӣ нест, марди майдони сиёсат шудааст, унсури инқилобӣ аст.

Ба ҳар сурат ҳолу ҳавои ин қисмат бо давраи ҷаҳонӣ «Ёддоштҳо» мухтасар тафовуте дорад, аммо барои хонандаи эронӣ аҳмияташ камтар аз он нест.»

Саидии Сирчонӣ дар нашри эронии «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни феҳристи вожаҳои тоҷикӣ тартиб дода, чанд нуктаи дастурӣ ҳам медиҳад. Калимаҳо ибораҳои тоҷикӣ ва форсиро бо ҳамдигар муқоиса мекунад, маънии баъзе вожаҳои ҳосил тоҷикиро дар забони форсии имрӯзаи Эрон шарҳ медиҳад. Яъне заҳмати зиёде мекашад, ки ҳамватанони ӯ ин асари классикии устод Айниро пурра бифаҳманд ва мазмуну моҳияти онро амиқ дарк намоянд аз тасвири манзараҳои ҳаёти «Чанд нукта ба унвони муқаддима», пешгуфтори Саидии Сирчонӣ ба китоби «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни ҳоксорона чунин гирифта бошад ҳам, дар он масъалаҳои муҳими ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабии Бухоро дар ҷаҳонҳои охири асри XIX ва ҷаҳонҳои аввали асри XX, рӯзгори халқ дар давоми панҷоҳ сол баррасӣ гардидааст. Муаллифи сарсухан бисёр нозук ба ду масъала ишорат мекунад: Яке, ҳаёти сангини заҳматкешони Бухоро дар зери фишори ҳукуматдорони маҳаллӣ ва Русияи подшоҳӣ, дигаре, тақсими ноинсофонаи марзҳои миллӣ дар Осиёи Миёна, дар сурате, ки Саидии Сирчонӣ аз китоби академик Раҳим Масов «Тоҷикон: таърихи ҷоғрафии миллӣ»[10] огоҳӣ надошт ва бохабар шуда ҳам наметавонист, зеро ӯ, мутаассифона, аз ҳаёт барвақт даргузашт. Саидии Сирчонӣ воқеияти

таърихӣ ва фарҳангии Бухороро дар тӯли ним аср амиқ дарк намуда, ба мазмуну моҳияти «Ёддоштҳо» ва қисмати иловагии он оид ба тарҷумаи ҳоли Айнӣ баҳои ҳолисона медиҳад. Ҳар як ҳикоят ва қаҳрамонони онро бо дидаи ибрат мебинанд, на як бору ду бор қаробати ҳаёти иҷтимоӣ ва маишӣ Бухороиҳо ва Эронихоро таъкид мекунад, сабки латиф ва бетакаллуфи шоҳқори Садриддин Айниро нишон медиҳад, бо мисолҳои фаровон ягонагии забони тоҷикӣ ва форсӣ ва баъзе халқиятҳои онро дар сохт ва таркиби истилоҳот, ибораю ифодаҳо ва таркиботу луғатҳо ба ибтот мерасонанд. У бо як майлу рағбати тамом ва муҳаббат нисбат ба Айнӣ ва осори ӯ, инчунин нисбат ба халқу фарҳанги худ бо таассуф изҳори андеша мекунад, ки натавон «Ёддоштҳо» ба дасти хонандаҳои эронӣ хеле дер расид, балки дигар асарҳои устод Айнӣ ҳам, ханӯз аз имконоти хонандагони эронӣ дур монданд. Хулоса, пешгуфтори Саидии Сирҷониро метавон як тадқиқоти арзишманд оид ба ҷараёни зиндагии Садриддин Айнӣ ва «Ёддоштҳо»-и ӯ номид.

КАЛИДВОЖАҲО: пешгуфтори Саидии Сирҷонӣ, пешниҳодшудани «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ, Сирҷонӣ дар шинохти сабки нависандагӣ.

АДАБИЁТ

1. Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо. Бо кӯшиши Саидии Сирҷонӣ, интишороти «Огоҳ», Техрон, 1362.
2. Хусайни Лисон. Форсии дарӣ дар он сӯи марзҳо. «Садои Шарқ», 1978, №4, с.132.
3. Дурдонаҳои наср. Намунаи насри форсу тоҷик. Иборат аз чаҳор ҷилд, ҷилди якум, Душанбе, «Ирфон», 1987, сах. 140-141. (ибора аз 559 с.)
4. Садриддин Айнӣ. Ёддоштҳо. Бо кӯшиши Саидии Сирҷонӣ, интишороти «Огоҳ», Техрон, 1362, с.10.
5. Ҳамон ҷо, с.11.
6. Ҳамон ҷо, с.15.
7. Ҳамон ҷо, с.17-18.
8. Ҳамон ҷо, с.20.
9. Садриддин Айнӣ. Куллийёт. ҷ.1, Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, Сталинобод, 1958, с.97.
10. Раҳим Масов. Тоҷики: история национальной трагедии. Душанбе, «Ирфон», 2008.

ИЗДАНИЕ «ВОСПОМИНАНИЯ» С. АЙНИ С ИССЛЕДОВАНИЕМ ДОКТОРА С. СИРДЖАНИ

М. Сайфуллоева

«Воспоминания» таджикского писателя С. Аини с исследованием иранского ученого С. Сирджани изданы в Тегеране в 1982 году. Этот факт свидетельствует о всевозрастающей роли С. Аини в укреплении и развитии таджикско-персидских литературных связей. Одной из особенностей этого издания является то, что доктор С. Сирджани включил в последний, четвертый том произведения С. Аини, вторую часть его «Автобиографии в кратком изложении» и таким образом, наконец, представил жизненный путь таджикского писателя перед иранцами в относительно полном объеме. Автор статьи также попытался произвести сравнительный анализ глагольных форм языка С. Аини с современным персидским литературным языком и выявить общность и некоторые отличия между этими двумя однородными языками.

THE PUBLICATION “RECOLLECTIONS” BY AINI WITH INVESTIGATION OF DR. SIRJANI

M. Sayfulloeva

The “Recollection” of tajik writer S.Aini with the investigation and research work of Iran Scientist S. Sirjani are issued in Tehran in 1982. This fact proves the great role of S.Aini in strengthening and developing of Tajik and Persian literary bonds. (связь) one of the peculiarities of this publication is that doctor S. Sirjani included the second part of Aini's autobiography into the last forth volume of his work and in this way, at last, he presented the life of Tajik writer in the volume before Iranian people. The author tried to make comparative analyses of verb-forms in the works of S.Aini and he compared the verbs with the modern Persian literary language and finds out the similar and different features between these two homogeneous languages.

СИМОИ МАВЛОНО ЯЪКУБИ ЧАРХӢ ДАР «РАШАҲОТИ АЙНУЛҲАЁТ»-И ФАҲРИДДИН АЛИИ САФӢ

Б. Сайфиддинов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавлоно Яъкуби Чархӣ аз зумраи халифагони ҳазрати Ҳоҷаи Бузург–Баҳоуддини Нақшбанд ва бузургони тариқати нақшбандия буда, дар ривочу равнақ ва густариши ин тариқат дар ҳудуди Тоҷикистон хидмати шоиста кардааст. Яъкуби Чархӣ ҳамчун донишманду орифи бузурги тоҷику форс шинохта шудааст.

Мавлоно Яъқуб ибни Усмони Чархӣ дар нимаи дуюми асри XV дар деҳаи Чархи Чумхурии Ислонии Афғонистон дар оилаи рӯхонӣ таваллуд шудааст. Ӯ баъди анҷоми таҳсилоти ибтидоӣ барои идомаи илмузӣ ба Хирот, ки дар он замон маркази бузурги илму адаб ва тамаддуни замон буд, меравад. Вай дар назди бузургону донишмандони шаҳри Хирот илмҳои замонашро аз худ кардааст. Ҳамзамон, Яъқуби Чархӣ ба ҷараёни Нақшбандия, ки дар он замон хеле ривож ёфта буд, пайваста, осори пирони ин тариқат, аз қабиле Боязиди Бастомӣ, Абдуллоҳи Ансорӣ, Шайх Аттор ва дигаронро аз бар намулдааст.

Алалхусус, осори поягузори ин тариқат Баҳоуддин ибни Муҳаммади Бухороӣ ба Яъқуби Чархӣ таъсири зиёд кардааст. Зеро, бо мақсади ҳарчи бештар баҳраманд гардидан аз таълимоти ин тариқат ӯ ба Бухоро рафта, бо Хоча Баҳоуддин аз наздик шиносӣ пайдо намуда, аз фазлу қаромат, донишу сабақи устод баҳраманд гардида, ҳамчун донишманди равшанзамир, муфассири беназири Қаломии илоҳӣ қамол меёбад.

Яъқуби Чархӣ ҳамчун шогирди вафодори Хоча Баҳоуддин барои раванқ ва интишори таълимоти Нақшбандия бо раҳнамоии устои худ ба сарзамини Чағониён-водии Ҳисори Шодмон раҳсипор мегардад. Вай дар ин диёр илму дониш, Қуръон, ҳадисҳои Пайғамбари ислом (с) ва моҳияти тариқати Нақшбандияро талқин намуда, аз рӯи фаҳму фаросати худ дар дилу дилаи мардум ҷо мегирифт.

Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар яке аз деҳаҳои ин сарзамин маскан гирифта, то охири умр дар он ҷо зиндагӣ кардааст. Ин деҳа аз ҳамон давра ба Ҳазрати Мавлоно мансуб буда, ҳанӯз аз замони зиндагии Мавлоно Яъқуби Чархӣ шӯҳратёр гардида, ободу сабзу хуррам буд ва мардум аз ҳар гӯшаву қанор барои равшан намудани ҷароғи диёнати худ ба зиёрати Яъқуби Чархӣ меоманд ва то ба имрӯз яке аз марказҳои ободу осоишта ва зиёратгоҳи ихлосмандон мебошад.

Аз Мавлоно Яъқуби Чархӣ асарҳои хеле зиёд ба мерос мондааст. Бештари асарҳои ӯ мазҳабӣ буда, дар онҳо моҳияти таълимоти Нақшбандия, ақоиди намояндагони он шарҳ дода шудааст. «Мухтасар дар баёни силсилаи нақшбандия» аз муҳимтарини онҳо буда, аҳамияти тарҷумаиҳолӣ дорад ва дар он рӯзгор ва осори намояндагони ин тариқат инъикис ёфтаанд.

«Тафсир» аз рисолаи дигари дилпазири донишманди равшанзамир, муфассири Қаломии илоҳии беназир ба забони ноби тоҷикӣ (дарӣ) мебошад. Он ҳама панду насиҳат аст ва роҳнамоест барои худшиносиву худошиносӣ. Дар баробари тарҷумаи айнии алфозу қалимоти душворфаҳм маънии онҳоро бо порчаҳои дилнавози насрӣ ва мисраъ, байт, рубой, қитъа ва маснавӣ аз осори бузургони аҳли ирфону сӯфия шарҳ додаст. Ҳамчунин, дар мавридҳои муносиб шогирдону муридон ва мухлисони худро бо панду насиҳат ва андарзҳои ҳақимона раҳнамоӣ ва иршод иенамояд. Беш аз 500 сол аст, ки аҳли донишу фарҳанг аз ин ганҷинаи бебаҳои илму ирфон баҳравар гашта, нусхаҳои зиёди он дар китобхонаҳои давлативу шахсии мардуми маорифпарвари тоҷик маҳфуз аст.

Доир ба бузургии Мавлоно Яъқуби Чархӣ ва мавқеи ҷойгиршавии қабри ӯ донишманди тавоноӣ Эрон Саид Нафисӣ чунин ибраз доштааст:

«Яъқуби Чархӣ. Насаби ӯро Сурури ҳам навиштаанд. Қабри вай инак дар қолхозии Ленин дар 5 километри Душанбе пойтахти Тоҷикистон дар водии Чағониён, дар ҷоест, ки собиқан шаҳри Ҳисори Шодмон дар он ҷо буда ва баъд ба Ҳисорот маъруф шудааст. Инак асаре аз он шаҳр нест ва танҳо як ҳаммом ва ду мазор аз он мондааст. Қабри писараш Юсуфи Чархӣ, ки ҷонишини падар шуда, тақрибан дар 40 километри Душанбе аст. Дар ҷоест, ки инак, ба номи Чуртак маъруф аст ва сохтмоне ба сабки қабри Темур дорад ва дар он ҷо дар қамари қӯҳ хонақоҳе бисёр бузург қандаанд ва андаруни он чанд хучра аст...» (2, 3).

Мақому мартабаи Мавлоно Яъқуби Чархӣ то он дараҷаест, ки ба зиёрати турбаи бузургвор, масҷиди Мавлоно, дидани қадамгоҳи ашхоси бузург ва шиносӣ бо осори таърихӣ ин диёр аз гӯшаву қанори дунё меҳмонони зиёде ташриф меоранд.

Доир ба меҳмондӯстии меҳмоннавозӣ, ҳалолкориву меҳнатпазирӣ ва дигар паҳлуҳои ҳаёту зиндагии Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар байни мардум ривоятҳои зиёде вучуд дорад. Дар гирду атрофи мазори Мавлоно дар соҳили дарёи Қофарниҳон заминҳои васеи ҳосилхез ва обҳои раванқ зиёд аст. Мавлоно дар ин водии ҳосилхез полезу киштзор ва боғҳои сабзгӯш бино карда буданд ва аз меҳнати пурмаҳсули худ рӯз ба сар мебуданд. Маҳз қисме аз ривоятҳои ба фазилатҳои хуби инсонӣ, меҳнати ҳалол қардан, зиндагии осоишта доштан ва бечорагону фақиронро дастгирӣ намудани Мавлоно бахшида шудааст. Аз ҷумла, нақл мекунанд, ки дар фасли гармои тобистон Мавлоно Яъқуб пали пиёзу сабزی хишова мекардаанд. Аз гармӣ сару рӯи Мавлоно саршори арақ шуда, чакраҳои он ба ришу қардан шорида, либоси қарбосини ӯ тар шуда буд.

Дар ин лаҳза садо ба гӯши Мавлоно мерасад: «Ассалому алайкум, Ҳазрати бузургвор. Монда набошед!».

- Саломат бошанд, хуш омаданд, хуш омаданд, меҳмони азиз, кадам болои дида,-ҷавоб мегардонанд Мавлоно. Онҳо дӯстона воҳӯри намуда, ҳолу аҳвол мепурсанд.

- Тақсир, ман Хоча Аҳрор, аз Самарқанд омадам барои дидани дидори мубораки Шумо. Мецохам бандаро дар роҳи тариқати Нақшбандия тарбия намоед ва фотиҳа диҳед.

- Тақсир, иншооллох, ба мақсад мерасед. Андаке сабр кунед, ман ҳозир меоям, сипас, сӯхбатро идома медуҳем, - гуфта ба сӯи хонааш мераванд.

Ба ранчу заҳмати Мавлоно раҳми Хоча Аҳрор омада, аз Худои таоло дархост мекунад, ки каромате намояд ва дуо менамояд, ки ҳамаи алафҳои бегона аз палҳои пиёзу сабзӣ дур карда шавад. Боз каромат мекунад, ки пали харбузаи пухтарасида пайдо шавад. Ҳамин тавр мешавад.

Пас аз чанде Мавлоно баргашта, ин ҳолатро дида, шодӣ ва таачҷуб накарданд. Баръакс, хичолатмандона ба Хоча Аҳрор мурочиат мекунад, ки «мо худ ин корро накардаем ва ба Шумо низ ин маслиҳат намедуҳем».

Хоча Аҳрор каромат карданд ва ҳамаи алафҳои бегона ба ҷойҳои худ омаданд.

Баъд Мавлоно аз Хоча Аҳрор хоҳиш намуданд, ки боз даъват намоед, ки ҳамаи алафҳои бегона аз пал берун раванд.

Хоча Аҳрор ҳарчанд кӯшиш намуданд, мурод ҳосил нашуд ва алафҳо аз пал берун нарафтанд.

Пас, Мавлоно Яъқуби Чархӣ каромат намуданд ва алафҳо ба пуррагӣ аз палҳо берун рафтанд ва боз каромат карданд, ба ҷойҳои худ баргаштанд. Ҳамин тавр, ин ҳодисаро ҳафт маротиба такрор намуданд.

Хоча Аҳрор аз ин ҳолат хеле музгар шуда, аз Мавлоно узри бисёр пурсиданд, ки он касро авф кунанд.

- Ҳеч гап не, - гуён меҳмонро ба хонашон бурданд.

Онҳо дар зери чанори серсоя нишаста, ду хизматгор барои хидмати меҳмон омода мешаванд.

Пас аз сӯхбати гуворо ва тановули хӯрок Мавлоно Яъқуб ба яке аз пешхизматон мефармоянд, ки рафта аз полези харбузаҳо як харбузаи амири ва як харбузаи навпухтаи Хоча биёрад.

Харбузаҳоро оварданду Мавлоно аз тилимҳои харбузаҳо ба назди Хоча Аҳрор гузоштанд ва марҳамати хӯрдан намуданд.

Пас аз тановули харбузаҳо ва дуою фотиҳа Мавлоно Яъқуб аз Хоча Аҳрор суол намуданд, ки таъми кадоме аз харбузаҳо ширинтар аст?

Хоча Аҳрор ҷавоб доданд, ки харбузаи амири ширинтар аст.

Пас, Мавлоно Яъқуб мефармоянд, ки ба ҳар қор меҳнат кардан лозим аст. Ширинии ҳама чиз аз меҳнат вобастагӣ дорад. Устои бузургвор, Хоча Баҳоуддин ба шогирдон, аз ҷумла ба мо таъкид менамуданд, ки ҳамеша меҳнатдӯст бошед ва бо меҳнати ҳалол нон хӯред. Ва мегуфтанд: «Даст ба қору дил ба ёр», «Дар зоҳир ба халқ дар ботин ба Ҳақ».

Сипас, онҳо ба масҷиди Мавлоно Яъқуби Чархӣ намози пешин мегузоранд.

Ҳамчунин, ривоят менамоянд, ки Хоча Аҳрор дар назди Мавлоно Яъқуби Чархӣ муддати се сол меистад. Дар ин давра Мавлоно бо Хоча Аҳрор сӯхбатҳои дуру дароз, раду бадалаи афкор намуда, фазилат ва мартабаи ӯро месанҷанд. Мавлоно дарк мекунад, ки Хоча Аҳрор камол ёфта, ба дараҷаи Ҳақ расидаанд ва соли 1431 ба ӯ дуои хайр дода, сафари нек орзу менамоянд (1).

Мавлоно Яъқуби Чархӣ ба шигордону муридони худ мегӯянд, ки Хоча Аҳрор аз шайхҳои баркамол ҳастанд. Он кас фақат аз рӯи ихлос ба зиёрати банда омадаанд.

Нақли дигаре ҳаст, ки Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ ба дидори Мавлоно Яъқуби Чархӣ расидаанд. Тахмин меравад, ки ин сафар шояд дар охири умри Мавлоно ба вуқӯ пайваста бошад. Зеро Абдурахмони Ҷомӣ соли 1414 таваллуд шуда, Мавлоно Яъқуби Чархӣ соли 1447 вафот намудааст.

Дар ҳар сурат нақл мекунад, ки Мавлоно Яъқуби Чархӣ Абдурахмони Ҷомиро хеле самимӣ истиқбол намуда, чанд муддат ҳамсӯхбат мегарданд ва ба Ҷомӣ дуои нек дода, роҳи сафед мецоҳанд.

Абдурахмони Ҷомӣ ҳангоми рафтаи асои худро дар лаби ҷӯи масҷид ба замин фуру менишонанд. Аз даму нафаси бузургвор асо сабзида, ба як чанори бузурги сербаргу шоха мегардад.

Айни ҳол, дар масҷиди Мавлоно Яъқуби Чархӣ ҳафт чанори бузург месабзад, ки яке аз онҳо чанори Абдурахмони Ҷомӣ мебошад. Он чанорҳо мисли бузургворон умри зиёда аз панҷсадсола доранд, ки аз ҳаёту рӯзгори Мавлоно Яъқуби Чархӣ ва Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ қиссаҳои ин ду марди бузургро аз наслҳо ба наслҳо мерасонанд (2).

Фаҳриддин Али Сафӣ дар таърихи фарҳангу адаби интиҳои қарни XV ва нимаи аввали XVI ба ҳайси шоиру нависанда, олиму воиз ва фақеҳу муфасссири Куръон мақоми назаррасе дорад ва ба қалами ӯ осори гаронбаҳо дар ҷанбаҳои мухталифи илму адаб мансуб аст.

Алии Сафӣ асарҳои зеринро офаридааст: «Рашаҳоти айнулҳаёт», «Латоифуттавоиф», маснавии “Маҳмуд ва Аёз”, «Ҳарзуламон мин фитаниззамон», «Кашфуласрор», «Анисулорифин», «Одобуласҳоб», «Луғати Алии Сафӣ».

«Рашаҳоти айнулҳаёт». Ин китоб аз ҷумлаи муҳимтарин таълифоти Фаҳриддин Алии Сафӣ буда, ба қавли худӣ муаллиф соли 1503, яъне дар синни чилсолагиаш навишта шудааст ва мавзӯи он шарҳи аҳволи бузургони силсилаи Нақшбандияи тасаввуф мебошад. Аз лиҳози арзишу аҳамият ин китобро дар миёни китобҳои, ки дар бораи шарҳи ҳоли машоихи тасаввуф таълиф шудаанд, чорумин асар баъд аз “Кашфулмаҳҷуб”-и Ҷуллобии Ҳуҷвирӣ, “Тазкиратулавлиё”-и Шайх Аттор, “Нафаҳотулунс”-и Ҷомӣ ҳисоб кардаанд. Аз лиҳози дигар, ин асар аввалин китобе маҳсуб мегардад, ки мухасиран дар бораи шарҳи ҳоли бузургони тариқати Нақшбандия баҳс мекунад (5).

“Рашаҳоти айнулҳаёт” аз се “мақсад” (боб) иборат буда, ҳар мақсад ба се “фасл” мунқасим гардидааст. Дар фаслу бобҳои асар шарҳи ҳол ва рафтору одатҳои машоихи силсилаи Нақшбандия аз оғоз, хоҷагону ҳулафо то замони Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор ва фарзандону асҳоб ва наздикони ўро фаро гирифтааст. Нависанда дар ин асар ҳам барои тасдиқи тақвияти фикр рубоӣ, қитъа, байт ва дигар пораҳои шеърӣ меоварад. Дар мавридҳои, ки марбут ба машоихи Нақшбандия ва аз он ҷумла, дар робита бо Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор мутоиба, латифа, ё ҳикояте меорад, онро “Рашҳа” меномад, ки номи китоб аз ҷамъи “рашҳа”, яъне рашаҳот бояд гирифта шуда бошад.

Бояд гуфт, ки ин асари Алии Сафӣ дорои аҳамияти бузург буда, қабл аз ҳама арзиши мӯҳтавои он дар фарогирии ахбори зиёди тарҷумаиҳолӣ дар бораи муаллиф зоҳир мегардад ва аз ин лиҳоз “Рашаҳот” яке аз муҳимтарин маъхазҳо барои барқарор намудани шарҳи ҳоли ў мебошад.

Аҳамияти дигари ин асар дар он аст, ки маълумоти хеле нодир ва пурқиматро дар бораи ҷузъиёти зиндагӣ ва фаъолияти адабии Абдурраҳмони Ҷомӣ дар бар гирифтааст.

Дар бораи худӣ ин асар алҳол ягон тадқиқоти алоҳидаи илмӣ ба вуҷуд наомадааст, ҳарчанд ки нусхаҳои хаттӣ он дар китобхонаҳои кишварҳои мухталиф мавҷуд аст.

“Рашаҳоти айнулҳаёт”-и Фаҳриддин Алии Сафӣ чун сарчашмаи таърихӣю адабӣ аҳамияти муҳим дорад. Фаҳриддин Алии Сафӣ дар он роҷеъ ба зиндагиномаи яке аз бузургони тариқати Нақшбандия Мавлоно Яъқуби Чарҳӣ ду нақл овардааст, ки дар возеҳ намудани шахсияти ин бузургвор хеле муҳиманд ва дар зер матни пурраи онҳо таҳия гардидааст.к

«Мавлоно Яъқуби Чарҳӣ. Эшон аз қибори асҳоби ҳазрати Хоҷаи Бузург–Хоҷа Баҳоуддинанд (қаддаса-л-лоҳу сирраҳу). Ва олим буданд ба улуми зоҳириву ботинӣ. Ва дар асл аз Чарҳанд, ки деҳаест дар вилояти Ғазнин. Ва қабри мубораки эшон дар Ҳалғату аст, ки яке аз деҳаҳои Ҳисор аст.

Эшон фармудаанд, ки пеш аз он ки ба мулозамати ҳазрати Хоҷа Баҳоуддин (қаддаса сирраҳу) пайвандам, ба эшон муҳаббат ва ихлоси тамом доштам. Ва баъд аз он ки аз ақобир ва уламои Бухоро иҷозати фатво гирифтаам, азимати он кардам, ки ба ватани асли мурочиат намоям.

Рузе маро бо ҳазрати Хоҷа мулоқот афтод. Тавозӯъ ва тазарруи бисёр кардам, ки гӯшаи хотире ба ман доранд.

Фармуданд, ки ин замон ки азимат кардаӣ, назди ман омадаӣ?

Гуфтаам:

- Дӯстдори хидматам.

Фармуданд:

- Аз чӣ ҷиҳат?

Гуфтаам:

- Аз он ҷиҳат, ки азиз ва бузургеҷд ва мақбули ҳама халоиқ.

Фармуданд, ки далели беҳтар аз ин мебоҷад. Шояд ин қабули шайтонӣ бошад.

Гуфтаам:

- Ҳадиси саҳеҳ аст, ки ҳар чӣ гоҳ ҳазрати Ҳақ субҳонаҳу бандаро ба дӯстӣ гирад, дӯстии ўро дар дилҳои бандагонӣ худ андозад.

Эшон табассум карданд ва фармуданд, ки мо азизон наем.

Аз ин сухани эшон ҳоли ман дигар шуд, ба ҷиҳати он ки пеш аз ин ба як моҳ дар хоб дида будам, ки маро мегӯянд: «Муриди азизон шав!».

Ман ин хобро фаромӯш карда будам. Чун эшон ин сухан фармуданд, маро он хоб ёд омад. Аз ҳазрати Хоҷа илтимос кардам, ки хоҳири шариф бо ман доред.

Фармуданд, ки шахсе аз ҳазрати азизон (алайҳи-р-рахмату ва-р-ризвон) хотире талабидааст.

Фармудаанд, ки дар хотир ғайр намононад. Чизе пеши мо гузор, ки чун онро бинам, ту ёд оӣ!

Пас фармуданд, ки туро худ чизе нест, ки пеши мо гузорӣ. Тоқияи мубораки худро ба ман доданд, ки инро нигоҳ дор. Ҳар гоҳ ки тоқияро бинӣ, маро ёд кунӣ ва чун ёд кунӣ, биёӣ. Ва фармуданд, ки зинҳор дар ин сафар Мавлоно Тоҷуддини Даштикулакиро дарёбӣ, ки вай аз авлиёуллоҳ аст.

Ба хотир омад, ки маро иттифоқи Балх аст ва аз он роҳ ба ватани худ меравам. Балх кучову Кулакдашт кучо? Баъд аз он, аз он чо мутаваҷҷеҳи Балх шудам. Иттифоқан, зарурате воқеъ шуд ва сурате пеш омад, ки аз Балх ба Даштикулак афтодам. Ва ишорати ҳазрати Хоча маро ёд омад. Мутаваҷҷиб шудам ва сӯҳбати Мавлоно Тоҷуддинро дарёфтам. Ва баъд аз дарёфти Мавлоно робитаи муҳаббати ман бо ҳазрати Хоча қувват гирифт.

Ва сабабе воқеъ шуд, ки боз ба Бухоро ба мулозамати эшон мурочиат кардам ва ин доя дар хотир афтод, ки дасти иродат ба ҳазрати Хоча диҳам. Дар Бухоро маҷзубе буд, ки ба вай ақидаи тамом доштам. Бар сари роҳ нишаста дидам. Бо вай гуфтам:

- Равам?

Гуфт:

- Зуд бирав!

Ва дар паи худ хутути бисёр бар замин кашид.

Бо худ гуфтам: «Ин хутутро шумор кунам. Агар фард бошад, далел бар ҳақиқати ин доя хоҳад буд, ки «Инналлоҳа фардун йухиббу-л-фарда». Чун шумор кардам, фард буд. Бар яқини тамом ба ҳазрати Хоча рафтам ва иродат гуфтам. Ва маро вуқуфи ададӣ талқин карданд ва фармуданд:

- То тавонӣ, адади фардро риоят кун!

Ишорат ба он хутут фармуданд, ки ман далели худ сохта будам.

Ва ҳам ҳазрати Мавлоно Яъқуб (қаддаса сирраҳу) дар баъзе аз мусаннафоти худ навиштаанд, ки чун ба инояти беғояти Ҳақ субҳонаҳу аз дояе талаб дар ин фақир пайдо шуд, асокаш ва қоидаи фазли илоҳӣ ва сӯҳбати ҳазрати Хоча Баҳоулҳаққ ваддин (қаддаса сирраҳу) кашид. Дар Бухоро мулозамати эшон мекардам ва ба карами амимии эшон иттифот меёфтам, то ба хидояти самодият яқин ҳосил шуд, ки эшон аз хавоси авлиёнд ва комилу мукаммаланд. Баъд аз ишороти ғайбӣ ва воқеоти қассира **тафо** ба Каломуллоҳ кардам. Ин оят баромад, ки «улоикал-лазина ҳадаллоҳу фа би хидоҳум ақтадоҳу».[1] Ва дар охири рӯз дар Фатҳобод, ки маскани ин фақир буд, мутаваҷҷеҳи мазори шайх Сайфуддин ал-Бохарзӣ (раҳматуллоҳи алайҳи) нишаста будам ва ногоҳ пайки қабули илоҳӣ даррасид ва беқарорӣ дар ботин пайдо шуд. Қасди ҳазрати Хоча кардам. Чун ба Қасри орифон, ки манзили эшон буд, расидам, ҳазрати Хочаро ба сари роҳ мунтазир дидам. Талаққӣ ба эҳсон намуданд. Баъд аз намоз сӯҳбат доштанд. Ва ҳайбати эшон муставлӣ шуда буд ва маҷоли нутқ намонда.

Дар ин асно фармуданд, ки дар ахбор аст: «ал-илму илмон илмул-қалби фазолика илмун нофиун илмуҳу-л-анбиёи ва-л-мурсилун ва илмул-лисони фазолика хуччатуллоҳи ало ибни Одам». Умед аст, ки аз илми ботинӣ насибе ба ту расад.

Фармуданд, ки дар хабар аст: «изо чолистум аҳли-с-сидқ фа иҷлисухум би-с-сидқи фа опихум чавосису-л-қулуб йадҳулуна фи қулубикум ва йанзуруна ило ҳимомикум». Ва мо маъмурем, ба худ касеро қабул намекунем. Имшаб бинам, ки чӣ ишорат мешавад? Агар туро қабул кунанд, мо низ қабул кунем..

Ва он шаб чунон бар ман саъб гузашт, ки ба умри худ чунон шабе нагузаронида будам, ки мабодо дари рад боз шавад. Ва тарсону ҳаросон чун бо эшон намози бомдод адо кардам, фармуданд:

- Муборак бод, ишорат ба қабул шуд. Мо касеро кам қабул мекунем. Ва агар қабул мекунем, дер қабул мекунем. Аммо то ҳар касе чун ояд, вақт чун бошад. Баъд аз он силсилаи машоихи худро то ба ҳазрати Хоча Абдулҳолиқи Ғиждувонӣ (қаддаса сирраҳу) баён карданд ва ин фақирро ба вуқуфи ададӣ машғул гардониданд. Ва фармуданд, ки аввали илми ладунӣ ин сабақ аст, ки аз ҳазрати Хочаи Хизр (алайҳи-с-салом) ба ҳазрати Хочаи Бузург-Хоча Абдулҳолиқ расида буд.

Баъд аз он чанд вақти дигар дар мулозамати эшон мебудам, то ғояте ки фақирро аз Бухоро иҷозати сафар шуд. Фармуданд, ки он чӣ аз мо ба ту расидааст, ба бандагони Худо бирасон, то сабаби саодат бошад.

Ҳазрати эшон (яъне Хоча Убайдуллоҳи Аҳрори Вали) мефармуданд, ки хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳи-р-раҳма) гуфтанд, ки ҳазрати Хочаи бузург маро фармуданд, ки ба Хоча Алоуддини Аттор мусоҳиб бошед.

Баъд аз вафоти ҳазрати Хоча ба чанд гоҳ ман ба Бадахшон афтодам ва хидмати Хоча Алоуддин дар Чағонийён мутаваҷҷиб буданд. Ба ин фақир нома навиштаанд, ки васияти ҳазрати Хоча чунин буд, ки бо ҳам бошем, ҳоло маслиҳат чист? Чун бар мазмуни мактуб иттилоъ афтод, ба Чағонийён омадам ва дар мулозамати эшон бошидам, то вақте ки хидмати Хоча нақл карданд. Баъд аз се рӯз сафар кардам ва ба ҷониби Ҳалғату омадам.

Ҳазрати Мавлоно Яъқуби Чархӣ (қаддаса сирраҳу) дар мабодии аҳвол чанд гоҳ дар ҷомеаи Хирот ва чанд гоҳ дар диёри Миср ба таҳсили улум иштиғол доштанд. Ҳазрати эшон мефармуданд, ки хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳи-р-раҳма) гуфтанд, ки чанд гоҳ дар Ҳарӣ будам аз хонақоҳи Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ (қаддаса сирраҳу), ки дар бозори мулк воқеъ аст. Таом мехӯрданд, ба сабаби он ки дар шарти он тавсеа ҳаст ва дар асли вақф низ эҳтиёт намудаанд. Ва ҳазрати Эшон мефармуданд, ки аз

авқоти мадрасаи Ғиёсия низ мешояд хӯрд, ба сабаби он ки аз авқоти он низ эҳтиёти маръӣ доштаанд ва мардуми солеҳи мугаварреъ дар мадрасаи Ғиёсия сокин мебуданд ва аз авқоти он иҷтиноб наменамуданд.

Ва ҳам аз хидмати Мавлоно (қаддаса сирраҳу) нақл карданд, ки эшон мефармуданд, ки дар шаҳри Ҳирот аз мавқуфоти он ҷуз дар се мавзъе чизе наметавон хӯрд: дар хонақоҳи Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ (қаддаса сирраҳу) ва дар хонақоҳи мулк ва дар мадрасаи Ғиёсия. Дигар ҷое, ки дар вуқуф таралдуд набошад, нест ва лиҳозо ақобири Мовароуннаҳр (қаддасаллоҳу арвоҳаҳум) муридони худро аз сафари Ҳирот манъ карданд, ҷу ҳалол дар он ҷо кам аст. Ҷун солиқ ба ҳаром афтад, ба табиат боз гардад ва аз сулуки сироти мустақим мунҳариф шавад.

Ва ҳам ҳазрати Эшон мефармуданд, ки хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳирраҳма) бо хидмати Шайх Зайнуддин ал-Ҳарӣ (раҳматуллоҳи) дар Миср ҳамсабақ буданд. Ва пеш Мавлоно Шаҳобуддин Сайромӣ (раҳматуллоҳи), ки аз қибори уламои замон будааст, таламмуз мекарданд ва бо ҳам ҷиҳате медоштаанд.

Рӯзе хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳирраҳма) аз ин фақир пурсиданд, ки ту дар Хуросон будай. Меғӯянд, ки хидмати Шайх Зайнуддин ал-Хофӣ ҷавобҳои муридониро таъбир мекунанд ва аз он эътибори бисёр мегиранд.

Гуфтам:

-Оре, воқеист. Хидмати Мавлоно дасти муборақ дар миёни маҳосин доштанд.

Баъд аз ин суҳанон эшонро ғайбате даст дод ва даъби эшон он буд, ки замон-замон аз худ ғайб мешуданд. Дар он ғайбат сари муборақи эшон пеши сина афтад, ҷунонки ду-се тори мӯи сафед дар фарҷаҳои ангуштон бимонд.

Баъд аз соате сар бароварданду ин байт хонданд, ки:

Ҷу ғуломи Офтобам, ҳама з-Офтоб гӯям,
На шабам, на шабпарастам, ки ҳадиси хоб гӯям.»(2)

«**Зикри мулоқоти ҳазрати Эшон ба хидмати Мавлоно Яъқуби Ҷарҳӣ (қаддаса сирраҳу).** Ҳазрати Эшон (яъне Хоча Убайдуллоҳи Аҳрори Валӣ) мефармуданд, ки аввал бор, ки ба Ҷарҳӣ мерафтам, ба Чихилдухтарон расидам. Бозарғони бисёр боҷамол бар дари рабоб нишаста буд. Ҷунин фаҳм кардам, ки ба тариқи хоҷагон (қаддасаллоҳу арвоҳаҳум) машғул аст. Пурсидам, ки ин тариқа аз қадом азиз ба шумо расидааст, ҷунончи тариқаи мардуми бозор ва тучҷор мебошад.

Филҳол зохир карду гуфт:

- Азизе аст дар Ҳалғату аз хулафои ҳазрати Хоча Баҳоуддини Нақшбанд (қаддаса сирраҳу), ки эшонро Мавлоно Яъқуби Ҷарҳӣ меғӯянд. Ин нисбат аз эшон ба ман расидааст.

Ва баёни фазоил ва шамоили эшон кард ва дар он басо муболиға намуд.

Хостам, ки аз ҳамон ҷо мурочиат кунам, баъд аз он ба мулозамати Мавлоно Яъқуб шитобам. Ба Ҷарҳӣ рафтам ва он ҷо муддати ҷаҳор сол макс афтад. Ва дар хидмати шайх Баҳоуддини Умар дар нигоҳдошт эҳтимоми тамом доштанд. Баъд аз ҷаҳор сол ба ҷониби Ҳалғату равон шудам. Ҷун ба вилояти Ҷағониён расида шуд, ба ҷиҳати заъф ва беморӣ, ки ориз шуда буд, муддати бист рӯз таби сармо кашида будам, натавонистам, ки зуд аз он ҷо берун оям. Ва баъзе мардум дар навоҳии Ҷағониён ғайбати хидмати Мавлоно Яъқуби Ҷарҳӣ бисёр карданд. Ва дар ин муддати беморӣ ба сабаби шунидани суҳанони парешон футури азим дар доияи мулоқот бо эшон воқеъ шуд.

Охируламр, бо худ гуфтам: «Ин миқдор масофати баъида қатъ кардам, нек набошад, ки эшонро мулоқот накунӣ».

Ҷун рафтаму эшонро дидам, бисёр илтифот намуданд ва аз ҳар боб суҳанон фармуданд. Ва ҷун рӯзи дигар ба мулозамати эшон расидам, бисёр-бисёр ғазаб карданд ва ба хушунату дурушгӣ пеш омаданд. Ба хотир омад, ки ғазоби эшон ба сабаби истимои он ғайбат буд ва футуре, ки ба сабаби он шуда буд. Агарчи тасреҳ накарданд, лекин гуфтанд, ки саҳл набошад, ки касе ояд ва касеро пеш аз ду моҳ набинад.

Ҳазрати Эшон фармуданд: маро яқин шуд, ки сабаби ғазоби эшон истимои ғайбат ва он футур буд дар мулозамат. Баъд аз он соате боз ба тариқи луғф пеш омаданд ва илтифоту инояти бисёр намуданд ва кайфияти мулоқоти худро ба ҳазрати Хоча Баҳоуддин (қаддаса сирраҳу) баён фармуданд. Ва баъд аз баёни кайфияти мулоқот ба ҳазрати Хоча даст дароз карданд, ки, Бие, байъат кун. Табиати бар ман гирифтани дасти эшон иқбол накард, аз он ҷиҳат ки бар пешонии муборақи эшон баёзе буд мушобеҳи маразе, ки мӯҷиби нафрати табиат мебошад.

Эшон кароҳати табиати маро дарёфтанд ва дасти худро ба таъҷил кашиданд. Ва ба тариқи халъу лабс тадбили сурати худ намуда, ба сурате зохир шуданд, ки ихтиёр аз дасти ман бирафт. Наздик шуд, ки беҳудона бар хидмати Мавлоно часпам.

Эшон боз дасти худро дароз карданд ва фармуданд, ки хазрати Хоча Баҳоуддин (қаддаса сирраҳу) дасти ман гирифта буданд ва фармуданд, ки дасти ту дасти мо аст. Хар кӣ дасти ту гирифт, дасти мо гирифт. Дасти афтода Хоча Баҳоуддин мегиранд. Бетаваққуф дасти Мавлоно Яъқубро гирифтаам.

Баъд аз таъзими тариқаи хочагон (қаддасаллоҳу арвоҳаҳум) бар вачҳи нафӣ ва исбот, ки онро вуқуфи ададӣ гуянд, хидмати Мавлоно Яъқуб фармуданд, ки он чи аз хазрати Хочаи Бузург (қаддаса сирраҳу) ба мо расидааст, ин аст. Агар шумо ба тариқи ҷазаба толибонро тарбият кунед, ихтиёр шуморост.

Гуянд, ки баъзе асҳоб аз хидмати Мавлоно Яъқуб (қаддаса сирраҳу) пурсиданд, ки толиберо, ки ин замон тариқа гуфтед, чӣ гуна буд, ки фармудед, ки ихтиёр шуморост, агар ба ҷазаба тарбият кунед? Хидмати Мавлоно фармуданд, ки толиб инчунин мебояд, ки пешӣ муришид ояд, маҷмуи умур муҳайё карда бувад. Хамин мавқуфи иҷозат бувад, ўро қуввати хар чи гуянд, ҳаст.

Хазрати Мавлоно Нуриддин Абдуррахмон (қаддаса сирраҳу) дар «Нафаҳотулунс» навиштаанд, ки чунин истимоъ афтодааст, ки хидмати Мавлоно Яъқуб фармудаанд, ки толибе, ки сӯҳбати азизе меояд, чун Хоча Убайдуллоҳ мебояд омад. Чароғ муҳайё сохта бувад ва равшан ва фатила омода карда, хамин гутирде ба он мебоист дошт.

Хазрати Эшон мефармуданд, ки хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳирраҳма) иҷозат хостам, тариқаҳои хочагонро (қаддасаллоҳу арвоҳаҳум) ба тамом баён карданд. Ва чун ба тариқи робита расид, фармуданд: «Дар гуфтани ин тариқа даҳшат нақунӣ ва ба мустаъидон бирасонӣ».

Хазрати Эшон мефармуданд, ки хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳирраҳма) инсоф меоданд, мефармуданд, ки тариқи ки аз хазрати Хоча Баҳоуддин (қаддаса сирраҳу) ба мо расида, зикр аст. Агар касе ба тариқи ҷазиба тарбият метавонад кард, ба бисёр хуб аст, мебояд кард.

Хазрати Эшон мефармуданд, ки чун аз хидмати Мавлоно Яъқуб (алайҳи-р-раҳма) иҷозат хостам, тариқаҳои хочагонро (қаддасаллоҳу арвоҳаҳум) ба тамом баён карданд ва чун ба тариқи робита расид, фармуданд: «Дар гуфтани ин тариқа даҳшат нақунӣ ва ба мустаъидон бирасонӣ» (2).

Иқтибоси ду пораи мазкур, ки аз китоби «Рашаҳоти айнулҳаёт»-и Фаҳриддин Али Сафӣ гирифта шудааст, воқеан аз бузургии мақому мартабаи Мавлоно Яъқуби Чархӣ дар байни бузургон ва пайравони маслаки Нақшбандия гувоҳӣ медиҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: «Рашаҳоти айнулҳаёт»-и Фаҳриддин Али Сафӣ, маслаки Нақшбандия, хидмати Мавлоно Яъқуб.

АДАБИЁТ

1. Сураи «Анъом», ояти 90: «онҳо қасонеанд, ки хидоят кард эшонро Худо, пас ба равиши эшон иқтидо кун».
2. Ботурхони Хилъатпури Валихоча. Хоча Аҳрори Вали, Душанбе, 2000.
3. Мавлоно Фаҳриддин Али бинни Хусайн Воизи Кошифӣ. Рашаҳоти айнулҳаёт, бо муқаддима ва тавзеҳот ва ҳавошӣ ва таълиқоти доктор Али Асғар Муъиниён, ҷопи Техрон.
4. Мавлоно Яъқуби Чархӣ кист? Замимаи маҷаллаи «Тоҷикистон», Душанбе, 1992.
5. Осори мунтахаби Хоча Аҳрор ва пайравонаш, Душанбе, 2004.
6. Б. Сайфиддинов, Фаҳриддин Али Сафӣ ва «Латоифуттавоиф»-ӯ, Нури маърифат, Хучанд, 2004.
7. Тафсири Яъқуби Чархӣ, таҳия ва тасхеҳи С.Маҳмадуллоҳ, Душанбе, 2006.
8. Энциклопедияи адабиёт ва санъат, ҷилди 2, Душанбе, 1989.
9. Энциклопедияи советии тоҷик, ҷилди 8, Душанбе, 1988.

ОБРАЗ ЯЪҚУБИ ЧАРХИ В «РАШАХОТ АЙНАЛ-ХАЙЯТ» ФАХРИДДИНА АЛИ САФИ

Б. Сайфиддинов

В статье рассмотрена проблема влияния одного из суфийских личностей второй половины XV и начала XVI века Мавлоно Яъқуба Чархи на литературную мысль эпохи. Автор в результате анализа образа Яъқуби Чархи в книге Али Сафи раскрывает особенности характера, моральные и духовные качества Яъқуба Чархи.

IMAGE OF YA'QUBI CHARHI IN "RASHAHOT AYNAL-HAYAT" OF FAHRIDDIN ALISAFI

B. Sayfiddinov

In this article considered problem of influence one of the Sufi personalities of second half XV and beginning XVI centuries Mavlonon Ya'qubi Charhi on the literary thought of epoch. Author as a result of analysis of image of Ya'qubi Charhi uncover the peculiarity of character, moral and spiritual property of Ya'qubi Charhi.

СИМОИ ЗАН ДАР НАСРИ РИВОЯТИИ ФОРСУ-ТОЧИК

Г. Шарофова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз қисматҳои бузурги насри ривоятҳои форсу тоҷик ҳикоятҳо буда, бо хусусиятҳои вижагӣҳои худ аз жанрҳои дигари насри ривоятӣ фарқ мекунад. Яке аз он хусусиятҳо ҳикоя аст, ки дар он баръақс қиссаи романҳои насри ривоятӣ, тасвири ҳодисоти воқеоти ғавқаттабӣ ва мавҷудоти афсонавӣ мавқеаи надошта, мундариҷаи он асосан марбут ба воқеоти рӯзгори ҳаёти маишии мардум аст. Дар он робитаи воқеии байни одамон, муаммоҳои мавҷудаи рӯзгори онон аз ишқу муҳаббати самимии табақаҳои поёни сар карда, то ҳаҷву тамасхури булҳавасӣ, бадахлоқӣ ва дигар хислатҳои разилаи намояндагони ашрофи амнияти асримиёнагӣ мавриди тасвир қарор гирифтааст. Аз ин ҷост, ки ҳикояи насри ривоятиро аз рӯи мазмуну мундариҷа ба ҳикояи ишқии саргузаштӣ ва ҳаҷвӣ низ тасниф кардаанд. Аз хусусиятҳои дигари ҳикояи насри ривоятӣ дар онҳо мавриди ҳаҷву тамасхур қарор гирифтани асосан намояндагони табақаҳои болоии ҷомеа аст, ки онро дар қиссаи романҳои насри ривоятӣ наметавон эҳсос намуд. Ҳамчунин, ҳикояи насри ривоятҳои форсу тоҷик ва робитаи наздиктарини ғоявӣ худ бо фолклор ва муштарак будани аксари ғояву мазмунҳои дар он ифодаёфта низ фарқ мекунад. Мазмуну мундариҷаи аксари ҳикоятҳо, ки дар "Калила ва Димна"-и Абулмаолии Насруллоҳ, "Ҷавомеъулҳикоёт"-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, "Латоифуттавоиф"-и Мавлоно Фаҳриддин Али Сафӣ ва дигар асарҳои насри ривоятҳои форсу тоҷик оварда шудаанд, бо андаке такмилу тағйирот дар ҳикояи шифоии мардуми тоҷик ва халқҳои дигар метавон пайдо кард. Ин ҳолат аз як тараф, агар аз робитаҳои мустақами насри ривоятҳои форсу тоҷик бо фолклор гувоҳӣ диҳад, аз тарафи дигар, далели он аст, ки ғояву мазмунҳои ҳикояи мазкур дар замонҳои қабл аз муаллифони мазкур қарнҳои XII низ дар байни халқ маъруф буданд ва дар ташаккули ҳикояи насри ривоятҳои форсу тоҷик таъсири муҳиме расонидаанд.

Яке аз муҳимтарин ва мушқилтарин масъалаҳои марбут ба ҳикояи насри ривоятӣ ҷудо кардани ҳикояи таълифии адибони асримиёнагии форсу тоҷик аз ҳикояи халқист.

Бо вучуди он ки дар ин мавзӯ баъзе қорҳои муфид анҷом дода шудаанд, вале ин мавзӯ алҳол комилаи ҳал нагарадидааст ва ниёзманди омӯзиши алоҳида мебошад.

Қадимтарин асари таълифӣ, ки дар он дар бораи қиссаҳои насри ривоятӣ чандин ҳикоят низ оварда шудааст, «Ҷавомеъулҳикоёт» ва «Лавомеъулривоёт»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ мебошад. Инчунин, дар «Калила ва Димна», «Латоифуттавоиф», «Тутинома», «Чор дарвеш», «Саргузашти Хотами Той» ва дигар асарҳои насри ривоятҳои форсу тоҷик низ ҳикоятҳо ба назар мерасад, ки мо дар ин бахши тадқиқӣ худ ба онҳо таъҷиб ҳоҳем кард.

Қаҳрамонони ҳикояи насри ривоятҳои форсу тоҷик ва ҳолатҳои тасвиршуда, бевосита аз зиндагонии мардум гирифта шуда, дар онҳо одамони касбу қор ва мартабаи мақоми гуногун аз қабилҳои ҳаммому хорқаш, бозарғону қозӣ, зоҳиду фақеҳ, шохону вазирон ва дигар намояндагони табақоти мухталифи аҳолии шаҳри асри миёнагӣ амал мекунанд, ки ин аз хусусиятҳои демократӣ доштани ҳикояи насри ривоятӣ аз лиҳози тасвири қаҳрамонон шаҳодат медиҳанд. Ҳикоёти насри ривоятӣ асосан таҷассумкунандаи ғояҳои тоифаҳои поёнии меҳнатқаш буда, намояндагони онҳо чун қаҳрамонони мусбат амал мекунанд ва қариб ҳамеша бо ақлу заковат, ҳунару меҳнатдӯсти ва рою тадбирандешӣ худ бар намояндагони ҳукмрон ва ашрофи ҷамъият музаффар мегарданд. Алалҳусус, аз нигоҳи тасвири бадеии образи занон ва инъикоси мавқеи иҷтимоии онҳо ҳикояи насри ривоятӣ ҷолиби диққат буда, қариб ҳикоятҳо наметавон дарёфт, ки дар ҳаҷву тамасхур он зан аз ягон ҷиҳат нақшу асаре надошта бошад. Дар онҳо ба тасвири бадеии симои занону духтарон, тамоми айбу иллатҳои дар ҷомеаи асримиёнагӣ ва ҳаёти воқеии он вучуд дошта, аз қабилҳои макру ҳилла, кизбу хиёнат, қаллобӣ, ришвахӯрӣ, нопокиву бадахлоқӣ, фисқу фасод ва дигар хислатҳои разилаи инсонӣ мавриди ҳаҷву тамасхур қарор гирифтааст.

Аз масоили маъмуле, ки дар зимни тасвири занону духтарон дар ҳикояи насри ривоятӣ ифода ёфтааст, масъалаи марбут ба макри зан ва феълӣ атвории занони макқору бадқора аст, ки ниғоқу хиёнатро дар ҳаққи шавҳари худ пеша кардаанд. Яке аз қадимтарин ҳикоёти насри ривоятӣ, ки дар ин мавзӯ баҳс менамояд ва зоҳиран аз "ҳикоёти хиндӣ паҳлаві" ё паҳлаві буда, баъди исломият ба араби тарҷума ё нақл гардида, дар заминаи насри ривоятҳои форсу тоҷик ба як ҳикоёти мукаммали ҳаҷв расидааст.

Ҳикоёти мазкур вариантҳои зиёде дошта, чи дар фолклор ва чи дар насри ривоятҳои форсу тоҷик бо такмилу тасҳеҳоти мухталиф маълум аст, вале мазмуни асосии тамоми вариантҳои он дар бораи макри зан буда, мундариҷаи мухталифи ҳикоёт аз он иборат аст, ки Варда ном духтаре меҳоҳад даъвои ҷавони Бағдодиро дар бораи зӯртар будани макри мард ботил созад. Бо ин мақсад ӯ бо ҷавон

воҳӯрда, ўро мафтуну дилбохтаи хеш менамояд ва вақте ки чавон ваъдаи висол мехоҳад ва Вардаро ба занӣ гирифтани мешавад, духтар номи худро ниҳон дошта, ба ҷои он ному насаб ва маҳалли истиқомати духтари дигарро тайин мекунад, ки маънобу маслуқ буд. Чавон ҳиллаву тадбири Вардаро пай набурда, ба маҳаллаи таъинкарда меравад ва беҳабар аз асли воқеа духтари маънобу шалро ба занӣ мегирад ва танҳо пас аз туй пай мебарад, ки ҳамсари ӯ Варда нест. Ниҳоят аз макри Варда огоҳ гардида, лавҳаеро, ки дар пештоқи дуконаш овозон буд ва маънии зўртар будани макри мардро ифода мекард, ба маънии зайл тағйир медиҳад: «Макри зан аз макри мард зўртар аст».

Чунонки аз мазмуни ҳикоеи мазкур маълум мегардад, он варианти арабии «Писари раиси мавсил» буда, ному насаби қаҳрамонон ва маҳали амалиёти онҳо низ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар вариантҳои форсӣ-тоҷикӣ хислату характер ва амалиёти қаҳрамонони он хусусияти ҳачву мутоибавӣ пайдо намуда, дар аксар мавридҳо қаҳрамонон ва касбу кори онон низ тағйир мегардад. Бо вучуди ин, нуқтаи олию аълои сюжети ҳикоя, яъне боҳила ба духтари «Шал»-и маънобу хонадор шудани қаҳрамони манфии ҳикоя қариб дар тамоми вариантҳои он дар фолклору насри ривояти адабии форсу тоҷик нигоҳ дошта шудааст. Дар яке аз вариантҳои форсу-тоҷикии ҳикояти «Писари раиси мавсил» мавзӯи асосӣ макри зан ва бартарии он ба макри мард буда, танҳо пешаи қаҳрамонони манфӣ тағйир ёфта, дар он на чавон, балки қозӣ ба духтари шал хонадор мегардад.

Дар ин навъи ҳикоеӣ, ҳарчанд ки мавзӯи-макри зан аст, вале мақсаду ҳадафи макри занон дар онҳо характери амалиёти манфиро надорад, балки онҳо асосан чун занони оқила ва соҳибтадбир барои исботи фикри худ мекушанд. Вале иддаи дигари ҳикоеӣ мавҷуданд, ки дар онҳо ҳиллаву макри занон хислати куллан манфӣ буда, ғарази онҳо фиреби шавҳарон ва хиёнат нисбат ба онҳо мебошад. Дар ин навъ ҳикоят симои занони бадахлоқу фасодкор ва макрору разила тачассум ёфтаанд, ва ин ҷо амалиёти онҳо на бо пирузӣ, балки бо нокомиву шармсори анҷом меёбад. Хамин маъниро дар «Ҳикояти подшоҳи сезана» меҳонем, ки дар он ду зани бадахлоқу фикспешаи шох доим дар ҳузури ӯ аз покиву иффати худ сухан меронанд. Ва ҳатто яке аз онҳо мунофиқона мегуфт, ки «Қиблаи олам, ин моҳиён дар манзили мо номаҳраманд?». Дигаре изҳор мекард, ки рӯи курпача тани ўро меҳурд. Подшоҳ ба суханони риёкорона ва макру фиреби ду зани бадахлоқӣ хеш фирефта шуда, онҳоро нисбат ба зани сеюми худ, ки дар ҳақиқат солеҳаву покдоман буд, бештар дӯст медошт. Иттифоқан шабе подшоҳ бо чашмони хеш мебинад, ки яке аз он занони фосиқа бо ғуломи даргоҳ ва дигаре бо сарпосбон ишқварзӣ ва айшу ишрати ниҳонӣ мекарданд ва зани солиҳа доимо бо ибодат ва дуо дар ҳаққи шох машғул будааст. Ниҳоят шох он ду зани маккораро аз гесу ба думи ҳачир баста, ба биёбон сар медиҳад, ғулому сарпосбонро ба дор меовезад ва зани солиҳаи солими худро азиз медорад.

Дар иддаи ҳикоеи насри ривояти занону духтароне амал мекунанд, ки бо ақлу заковат ва рою тадбири худ зидди айбу иллатҳои ҷомеаи асримиёнагӣ ва хурофоти дорои ахлоқи разилон аз қабилӣ пораҳуриву тамаъҷӯӣ, йбадахлоқиву булҳавасӣ, чаҳолату аблаҳӣ, зиштхӯиву манфиатҷӯӣ мубориза мебаранд. Силоҳи ягонаи чунин занону духтарон асосан ақлу тадбир ва ҳачву мутоиба буда, аксари онон намояндагони табақаҳои поёнии аҳолии мебошанд ва манфиатҳои ононро ҳимоя менамоянд. Дар симои қаҳрамонони манфӣ асосан намояндагони табақаҳои ашрофи ҷамъият, аз қабилӣ қозӣ, раис, судхӯр ва ғайра амал мекунанд. Алалҳусус ҳикояти насри ривояти дар бораи қозӣ ва ришвахӯрӣ, бадахлоқии ӯ вариантҳои зиёде дошта, ҳам дар фолклор ва ҳам дар насри ривояти китобии форсу тоҷик маълум аст. Яке аз вариантҳои он «Ҳикояти қозӣ, ки хирмани гул ба зер афтод» буда, дар он ҳачву мутоибаи нозуку нишонрас, ахлоқи фосиди қозӣ ва булҳавасии ӯ расвоу шармсор карда мешавад. Дар ҳикояти мазкур қозии Ҳамадон, ки ба булҳавасиву бадахлоқӣ хӯ гирифта буд, ғофил аз ҳиллаи занон ва расво шудани худ, ба хонае меравад, ки пирзоле бо иттифоқи духтари соҳибҷамоле ба ваъдаи висол ўро тақлиф карда буд. Духтару пирзол қозиро ба дараҷае масту аз ҳол бегона мекунанд, ки ӯ бо тани урён аз қафои духтар медавад ва дар бозори Ҳамадон бо тани урён миёни мардум шармандаву хандасор мегардад.

Дар ҳикояти «Солехи хишпрез» низ ақлу тадбир ва муборизаи зан зидди падидаҳои манфии ҷомеа тачассум ёфтааст. Вале дар ин ҷо ҳадафи мутоиба на афроди мушаххас, иллатҳои манфури онон, балки мубориза бо баъзе суннатҳои асримиёнагӣ, ки боиси маҳдудии озодии зан ва монеи ӯ дар интиҳоби ҳамсар мегарданд. Ин иллат никоҳи маҷбуриест, ки дар натиҷаи он духтари қозии Бағдод маҷбуран ба шавҳари пире хонадор шуда буд. Пас аз талок духтар ба хонаи падару модар меояд, вале шавҳари пир аз кирдори худ пушаймон шуда, мехоҳад, ки зани талокдодаро аз нав никоҳ карда гирад. Қозӣ мувофиқи суннати шаръӣ духтари худро барои ҳалола ба Солехи хишпрез, ки чун марди мусофир ворида Бағдод шуда буд, никоҳ мекунад ва Солех бояд мувофиқи шартӣ пешаки пас аз як шаб хонаи қозиро тарк мекард. Вале духтар ба Солехи хишпрез дил мебандад ва онҳо намехоҳанд, ки аз якдигар ҷудо шаванд. Солех бо раҳнамоии духтар худро писари бои Басрагӣ муаррифи мекунад ва аз қозӣ чил рӯз фурсат мехоҳад ва бардурӯғ мегӯяд, ки дар ин муддат баъд аз падараш ба ӯ молу сарват

расад. Ниҳоят ба туфайли тасадуффи хушбахтона ва аз ҳоли онҳо огоҳ гардидани халифа Ҳорунаррашид ду дилдода ба мақсад мерасанд.

Умуман иддаи зиёди ҳикоёти насри ривоятӣ форсу тоҷик, метавон ном бурд, ки дар онҳо ақлу тадбири занону духтарон дар мубориза барои исботи иффату покдомонӣ ва нангу номуси худу шавҳаронашон инъикос гардидаанд. Ҳикоёти «Зани заргар ва фақеҳу қозӣ ва воливу шахна», «Банно ва зани ӯ», «Қарздор ва қозӣ». Амсоли онҳоро метавон ба ин ғӯруҳ шомил намуд. Агар яке аз хусусиятҳои умумии ин навъ ҳикоёт оҳанги ҳачву мутоибавӣ дошта бошад, хусусиятҳои дигари онҳо, аз он иборат аст, ки қисми бештари онҳоро занону духтарони оқилу доно ва зираку ҳозирчавоб ташкил медиҳанд, дар мубориза алайҳи зиштиву бадахлоқӣ ва беинсофию беадолатӣ, албатта, зафар меёбанд. Онҳо ба туфайли зиракию доноӣ ва тадбирандешии худ фиску фасод ва ноадолатию беинсофии мардони мансабдору зоҳирнаморо шармандаю расво намуда, ботини палиду нопоки онҳоро ифшо менамоянд. Яке аз чунин ҳикоёти муассир, ки ақлу фаросат ва зиракиву тадбири занро таҷассум намудааст, ҳикоёти «Зани заргар ва фақеҳу қозӣ ва воливу шахна» мебошад. Қаҳрамони асосии ҳикоёти мазкур зани заргар бо супориши шавҳар аз фақеҳе, ки дар ҳамсоғӣ мезист, талаб мекунад, ки ҳазор динор зари амонатиरो баргардонида диҳад. Вале фақеҳ, ба ҷойи он ки амонатро баргардонад, ба вай изҳори муҳаббат менамояд. Зани озурда бо навбат ба муҳтасиб, қозӣ, шахна ва воли аз болои фақеҳ шикоят мебарад, вале онҳо низ талаби ӯро ғӯш накарда, аз ӯ талаби дидору висол мекунанд. Пас аз ин ҳама зан қарор медиҳад, ки танҳо бо ақлу тадбири хеш така карда, аз фосиқони зулмпеша қасоси худу шавҳарашро ситонад. Зан бо шавҳари худ машварат намуда, бо фақеҳу муҳтабибу қозиву шохнаву воли ба таври алоҳида мулоқот таъйин намуда, фақеҳро урён дар рӯи хона ва дигаронро дар сандук нигоҳ медорад ва дар назди мардум шармандаву расво менамояд. Ҳатто зулмпешагии онон то ба самъи шох мерасад ва шох ононро ба ҷазои сазовор мерасонад. Чунон ки аз мазмуни муҳтасари ҳикоёт маълум мегардад, дар он ин низ зани оқила ва зираку ботадбири заргар алайҳи фиску фасод ва зулму бедод зафар меёбад. Ин ҳолат низ тасодуфӣ нест, зеро ки тамоми қаҳрамонони мусбати ҳикоёти насри ривоятӣ баргузидагони халқ буда, ифодакунандаҳои ғояҳои адолатпарварӣ, неқӯрӣ, инсондӯстӣ ва орзуи омоли табақаҳои поёнии ҷомеаи асримиёнагӣ мебошанд ва аз ин рӯ, офарандагони онҳо ҳам, ки асосан намояндагони оммаи мардум буданд, меҳостанд онҳоро ҳамеша фотеху музаффар бубинанд. Бехуда нест, ки ҳикоёти мазкур на танҳо дар насри ривоятӣ китобӣ ва шифоҳии форсу тоҷик, балки дар адабиёту фолклори халқҳои дигар низ маъруфияти зиёде дошта, дар тамоми вариантҳо низ симоҳои манфӣ намояндагони табақаҳои ашрофи ҷамъиятӣ мебошанд. Ҳикояти мазкур ба драматургияи муосири узбак низ таъсире расонид ва дар асоси он мазҳакаи маъруфи Ҳамза Ҳакимзода Ниезӣ «Найрангҳои Майсара» таълиф гардид.

Аз ҷиҳати ифодаи мазмуну ғояҳои ҳаёти воқеӣ, хусусияти ҳачву мутоиба доштани худ ҳикояти насри ривоятӣ бо латифаҳо низ шабоҳате доранд. Қабл аз ҳама, ин шабоҳат дар он дида мешавад, ки дар латифаҳо низ чун дар ҳикоёти насри ривоятӣ форсу тоҷик зулму истибдод, ноадолатию бераҳмӣ, аблаҳиву бефаросатӣ ва таассубу хурофот мавриди хандаву истехзо қарор гирифта, покиву иффат, ақлу заковат, рою тадбир, неқдиливу адолатпарварӣ ва амсоли онҳо тарғиб карда мешаванд. Дар латифаҳо низ диққати хонанда ба ҳақиқати ҳоли ҳаёти воқеӣ равона гардида, масъалаҳои адолати иҷтимоӣ ба миён гузошта мешавад ва беинсофию порахӯрӣ, бадахлоқиву харомкорӣ ва дигар хислатҳои разилаи инсонӣ, ки бештар хоси табақаҳои ашрофи ҷамъият буданд, мавриди ҳачву ханда қарор мегирад. Дар робита бо ин, бояд ёдовар шуд, ки иддае аз ҳикоёту латифаи насри ривоятӣ ба мазаммати баъзе намояндагони дин тааллуқ доранд, вале маънидод кардани ин ҳолат чун падидаҳои зидди динӣ комилан хатост, зеро ҳадаф ин ҷо танҳо мазаммати ҷиҳатҳои номақбули қору рафтор ва пиндору гуфтори намояндагони ҷудогонаи табақаҳои рӯхонӣ ва маънидоди ғалати содалавҳонаи қавоиди динӣ ба муҳокима гирифта шудааст ва нисбати эътиқоди динӣ ва мусулмонӣ шак ё шубҳае изҳор нагардидааст. Онҳоро шахсоне эҷод кардаанд, ки ба дин эътиқоди мустаҳкаме доштанд».

Бо вучуди ин, латифаҳои насри ривоятӣ форсу тоҷик аз ҳикоёти он фарқи ҷиддие доранд ва дар онҳо мазмуну ғоя хеле мӯъҷазу муҳтасар баён ёфта, на тафсири воқеа, балки танҳо як лаҳзаи он мавриди тасвир қарор мегирад. Ҳамчунин, аз хусусиятҳои фарқкунандаи он, мавқеи аввалиндараҷаи муқола ва тазод дар амалиёти қаҳрамони он аст.

Қисмати каме аз ҳикоёти насри ривоятӣ низ метавон дучор омад, ки дар онҳо табақаҳои ашроф ва шохон аз қаҳрамони мусбӣ ва ҷабрдидаву дидхоҳанд ва маҳз ба туфайли ақлу тадбири зан бар беадолати ғолиб омада, аз ҷабрдиҳандаи хеш қасос меситонанд. Масалан, дар ҳикоёти «Подшоҳи Ҳирот» шохе ба зани бофаросату вафодори ӯ тасвир гардидааст, ки вазири хоину бадқешро бо ҳикояву тадбир фош намуда, балоро аз сари шох дур мегардонад. Шохӣ Ҳирот, ки адолатпешаву раиятпарвар буд ва ба вазири хеш боре хангоми шикор аз сирри ниҳони худ хабар медиҳад. Сирри шох аз он иборат буд, ки ӯ метавонист бо афсун ба қолаби ҳар гуна ҳайвону одамон ворид гардад. Вазир хоҳиш мекунад, ки шох ба ӯ ин хунарро омӯзад. Шохӣ ғофил аз нияти нопоки вазир, ин хунарро ба ӯ ёд медиҳад, вале

вазирӣ бадкеш рӯзе фурсати мувофиқе пайдо намуда, хангоме ки шоҳ ба ҷисми оҳуе даромада буд, ба ҷисми шоҳ ворид мегардад ва ба қаср омада мегӯяд: «Биравед чанозаи вазирро, ки дар фалон саҳро уфтода, дафн кунед». Сипас, худ ба ҳарам даромада ба фисқу фасод машғул мегардад ва инро чун зани шоҳ, ки оқилу бофаросат буд, касе дарк намекунад. Вале дар охир зан аз вазир фанни сеҳр меомӯзад ва шоҳро, ки дар он хангом ба қолаби тутие даромада буд, ба сурати асли дароварда, вазирро ба ҷазои сазовор мерасонад.

Ҳарчанд, ки дар ҳикоеҳои мазкур то андозае қувваи сеҳру ҷоду амал мекунад ва рафти амалиёти қаҳрамонони он то дараҷае хусусияти афсонавӣ дорад, бо вучуди ин, ғояи асосии ҳикоеҳои чанбаи воқеӣ дошта, дар қувваи некиву некӯкорӣ ва хислатҳои покиву ифтихорӣ ва диниву заковат ва садоқату вафодорӣ зан ба хиёнатӣ бевафоиву беадолатӣ муқобил гузошта шудааст.

Ҳамчунин дар иддае аз ҳикоеҳои насри ривоятӣ, аз он ҷумла, ҳикоеҳои «Зани хоркаш», «Ҳикоеҳои подшоҳи сезана», «Ҳикоеҳои тоҷирӣ балхӣ» ва амсоли онҳо симои занону духтароне тасвир гардидаанд, ки амалиёти онҳо характери манфӣ дошта, ба тавассути рафтору кирдори онҳо ҳарисиву тамаъкорӣ, бевафоиву бадахлоқӣ, хиёнатӣ фасодкорӣ занони ҷомеаи асримиёнагӣ нишон дода шудааст. Табиист, ки қаҳрамонони манфии ин навъ ҳикоеҳои ба мақсадҳои нопоки худ намерасанд ва ё амалии зишти онон дер давом накарда, шармандаву расво мегарданд ва ба ҷазои амали нопоки худ мерасанд.

Мавзӯи хиёнат ба шавҳар ва бадахлоқиву булҳавасии зан дар маркази диққати «Ҳикоеҳои подшоҳи сезана» ва «Ҳикоеҳои тоҷирӣ балхӣ» буда, дар ҳар ду ҳикоеҳои ҳам зан ба шавҳари худ, ки аввал шоҳ асту дигаре тоҷирписар, хиёнат намуда, бо марди дигар ишқи булҳавасона ихтиёр менамоянд. Дар ҳар ду ҳикоеҳои ҳам амалиёти занони хиёнатпеша дер давом намекунад ва ҳар ду ро ба хиёнат дастгир намуда, ба думи ҳачир баста ба биёбон сар медиҳанд.

Дар ҳикоеҳои «Зани хоркаш» дар як вақт симои манфии ду зан тасвир ёфтааст. Яке аз онҳо пирзӯлест, ки бо сурати марди яҳудӣ ва ваъдаи молу сарват зани хоркашро ба доми макру фиреб меафтад ва дигаре, зани хоркаш, ки бо сабаби хирси мол ба макру фиреби пирзӯл розӣ мешавад, ки маъшуқаи марди яҳудӣ гардад. Ғарзи асосии яҳудӣ на зан, балки ҷигари ду мурғи шабҷароғ буд, ки хоркаш барои писаронаш оварда буд. Аз ин рӯ, яҳудӣ ваъдаи мулоқот бо зани хоркаш карда, аз ӯ хоҳиш мекунад, ки ду мурғро пухта, барои ӯ гузорад. Вале писарони зан Саъду Саид аз мактаб омада, ҷигари мурғро меҳуранд ва яҳудӣ аз ин воқеа огоҳ гардида, аз зан хоҳиш мекунад, ки писарони худро пора карда, сару ҷигари мурғро пайдо кунад. Зани нодону чаҳолатпеша ба ин хоҳиши яҳудӣ розӣ мешавад, вале бо тасодуфи хушбахтона фарзандонаш аз ин огоҳ гардида, аз хона фирор мекунад. Зани бадбахти хоркаш аз гум гаштани фарзандон огоҳ гардида, бо афсӯсу мазаммат хитоб мекунад: «Дидӣ, чӣ рӯзе худ ба худам овардам, аз паи ҳарфи пирзӯли аҷуза рафтаам, на кам ёфтаам ва на писарҳо нигоҳ доштаам».

Дар ҳикоеҳои мазкур амалиёти зани хоркаш бо пушаймонӣ ва худсарзанишқунӣ ӯ хотима меёбад ва минбаъд амалиётро писарони фирорнамудаи ӯ идома дода, саргузаштҳои аҷибу ғарибро аз сар мегузаронанд ва ба сарвату шохӣ расида, падару модарро низ назди худ мебаранд. Вале ҷиҳати муҳим он аст, ки дар ин ҷо низ зани хоркаш ба нияти бади худ намерасад ва ишқи булҳавасонаи ӯ ба марди яҳудӣ бо нокомиву пушаймонӣ анҷом меёбад. Чунонки маълум мегардад, тасвири симои занону духтарон дар ҳикоеҳои насри ривоятӣ форсу тоҷик, низ мавқеи назаррасе дошта, ба тавассути амалиёти онон мавқеи зан дар ҳаёти воқеии ҷомеаи асримиёнагӣ, хислатҳои мусбиви манфии ӯ ва нақши вай дар мубориза бо зиштиву беадолатӣ, бевафоиву бадахлоқӣ, кизбу риё ва амсоли онҳо таҷассум ёфтааст. Дар ин навъ ҳикоеҳои орзуву омоли офарандагон ва ғояву мазмунҳои табақаҳои поёни ҷамъияти бо ҳаҷву мутоибаи хоси зиндагии реалӣ инъикос ёфтааст. Ҳамчунин, дар тасвири симои занон ва инъикоси ақлу заковат ва рою тадбирандешии онон ҳикоеҳои мутоибаӣ ва ҳаҷвӣ, «шакли демократитарини» жанри насри ривоятӣ форсу тоҷик буда, дар зиндагии мардум ва масъалаҳои иҷтимоии ҷамъият алоқаи бевосита доштанд, ки хидмати арзанда дар таҳаввули симои зан ба ҷо оварданд.

КАЛИДВОЖАҲО: насри ривоятӣ форсу тоҷик, тасвири симои занону духтарон, инъикоси ақлу заковати занон.

АДАБИЁТ

1. Қасас-ул-анбиё, Душанбе: «Ориёно», 1991с.
2. Алиш Давони. Зан дар «Қуръон», Техрон, 1340., с38.
3. Борщевский Ю. Персидская народная литература. (в книге «Плутовка из Багдада»), Ленинград, 1935., с.13.
4. Барсуковский А. Чавонии наср- «Шарки Сурх», 1964., с.28.
5. Адам Мед. Мусулманский Ренессанс - Москва: Наука., с.204.
6. Салимов Ю. Муносибати бани-Сосон ва чавонмардон бо насри ривоятӣ форсу тоҷик. (Ахбороти АФ Тоҷикистон., 1., 1969с.

7. Салимов Ю. Насри ривоятии форсу тоҷик., Душанбе: «Адиб», 1983 с., 16 с.
8. Пурхам С. Симои занон дар достонҳои омиёна.ж., «Садаф» Техрон, №4., 1336 с.
9. Забехуллохи С. Таърихи улуми ақлӣ дар Эрон, ҷони 2, Техрон, 1336, с. 213.

ОБРАЗЫ ЖЕНЩИН В ЛЕГЕНДАРНОЙ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ПОЭЗИИ

Г. Шаронова

В данной статье анализируются образы женщин в таджикско-персидской поэзии XI-XII веков. Данные рассказы имеют очень много вариантов и все они о верности, измене, красоте и изящности женщин.

THE WOMEN IMAGE AND LEGENOLARY OF THE PERSIAN TALIK POETRY

G. Sharonova

The article is analysing about the women image at the XI-XII centuries. There some versions in the this article and all of them about faithfulness, betrayal, beauty and the elegance of women.

ДОСТОНҲОИ ОМИЁНА ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА ТАБАҚАБАНДИИ ОНҲО

М. Қодирова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муҳаққиқони «Шоҳнома» миқдори достонҳои ин асари бузургро ба ҳар навъ тақсимбандӣ кардаанд. Мо дар ин мақола ба тақсимбандии донишманди эронӣ Қадамалии Сарромӣ таъяқ карда, навъи ҷудогонаи онҳо, яъне достонҳои омиёнаро ҷудо кардаем. Баъдан хоҳем дид, ки муносибати достонҳои омиёна ба шумури умумии достонҳои «Шоҳнома» чи гуна аст.

Достонҳои омиёна дар китоби «Аз ранги гул то ранҷи хор»-и Қадамалии Сарромӣ номбар шудаанд ва аз инҳо иборатанд:

1. Достони рафтани Гушгосп ба Рум (Фирдавсӣ, ҷилди 6, сах. 17-81)
2. Хикояти эътисоби ғизои Рудоба (6, 455-457)
3. Достони Искандар ва Кайди Хиндӣ (7, 29-48)
4. Рафтани Искандар ба шаҳри бараҳманон (7, 97-103)
5. Достони Искандар ва моҳии ғулпайкар (7, 103-106)
6. Достони Искандар ва аждаҳои говхор (7, 107-112)
7. Чустани Искандар оби хайвонро (7, 121-123)
8. Гуфтугӯи Искандар бо мурғон (7, 123-125)
9. Дидани Искандар Исрофило (7, 125-127)
10. Бастании Искандар садди Яъҷуч ва Маъҷучро (7, 127-132)
11. Дидани Искандар мурдаро (7, 132-133)
12. Дидани Искандар дарахти гӯёро (7, 133-137)
13. Достони Гулнор ва Ардашер (7, 180-193)
14. Достони Ардашер ва духтари Ардавон (7, 231-234)
15. Достони Шопур ва Мехраки Нӯшзод (7, 246-254)
16. Достони Баҳром ва Ланбак ва Бироҳом (7, 438-450)
17. Достони Баҳром ва Мехрбандод ва Кабрӯӣ (7, 450-453)
18. Достони таҳрими шароб ва ҳиллияти мучаллади он (7, 453-458)
19. Достони вайрон ва обод кардани деҳ (7, 458-466)
20. Достони Баҳром ва духтарони осӣбон (7, 466-472)
21. Достони пайдо шудани ганҷи Ҷамшед (7, 472-479)
22. Достони Баҳром ва Барзин ва духтарони ӯ (7, 493-502)
23. Достони Баҳром ва Орзу (7, 504-521)
24. Достони Баҳром ва Фаршедвард (7, 522-526)
25. Достони Баҳром ва бозаргон ва шогирд (7, 480-483)
26. Достони Баҳром ва зани ширдӯш (7, 484-492)
27. Достони Баҳром ва шери капи (7, 422-426)
28. Достони Баҳром ва канизаки чангзан (7, 504)
29. Достони кӯдаки кафшгар (7, 455-458)
30. Достони куштани Баҳром аждаҳоро ва достони ӯ бо зани полизбон (7, 484-493)
31. Достони хунари Баҳроми Гӯр ба нахҷир ва хостани духтари гавҳарфурӯш (7, 502-503)

32. Достони Бахроми Гур бо Фаршедварди Кадевар ва марди хоркан (7, 522-526)
33. Достони хостани лӯриён аз Ҳиндустон (7, 640-642)
34. Тоҷ аз миёни ду шер бардоштани Баҳром (7, 422-426)
35. Яздгирдро куштани аспи обӣ (7, 398-399)
36. Хунари Баҳром дар шикор (7, 533-540)
37. Достони Баҳром ва Сапенуд (7, 608-612)
38. Хоб дидани Нӯшервон (8, 155-159)
39. Гузоридаи хоби Кисро (8, 160-164)
40. Достони Маҳбуд ва Зарвон (8, 205-212)
41. Достони Ойингушасп (8, 598-605).

Аз ҷумлаи ин дostonҳо 38 дoston дар номгӯии умумии дostonҳои «Шoҳнома», ки оқои Сарромӣ мураттаб кардааст ва дар боло зикр шуданд, омадааст. Он 38 дoston қариб ду сеяки адади умумии дostonҳоро ташкил мекунад.

«Шoҳнома»-ро аҳли адаб чун маҷмӯаи дostonҳои қаҳрамонӣ мешиносанд. Дар ҳақиқат, дostonҳои паҳлавонии «Шoҳнома» шукӯҳу шаҳомати ба худ хосе доранд ва бо ин сабаб андешаи дostonи паҳлавонӣ будани маҷмӯи онҳо, яъне ҳуди «Шoҳнома» дар тасаввури хонандагон устувор шудааст. Аммо аз ҷиҳати миқдор дostonҳои омиёна на камтар аз дostonҳои паҳлавонӣ мебошанд ва ин, пеш аз ҳама, аз рӯи шумори онҳо ба ҷашм мерасад.

Дар адабиётшиносии Эрони кунунӣ истилоҳи *адабиёти омиёна* маъмул гаштааст ва ба ин сурат таъриф дода мешавад:

«Адабиёти омиёна... бахше аз фарҳанги мардум аст, ки тахайюл, эҳсос, орзу ва андешаҳои гуногуни деринро аз насле ба насли дигар мунтақил мекунад ва нишондиҳандаи меъёрҳои эволюсионӣ ва ахлоқии ҳар давра аз зиндагии ҳар қавм аст». (Фарҳангномаи адаби форсӣ 2, 57).

Аз таъриф маълум мешавад, ки мафҳуми «адабиёти омиёна» ба ҳамон маънии дар забони тоҷикӣ имрӯза маъруфи *эҷодиёти даҳонакии халқ* ва ё *фолклор* фаҳмида мешавад. Мафҳуми «Эҷодиёти даҳонакии халқ» дар «Энциклопедияи советии тоҷик» фолклор ба шакли зайл баён шудааст («ЭСТ», 8, 215):

«Эҷодиёти даҳонакии халқ, эҷодиёти бадеии ягон халқ, ки аз тарафи омма гуфта ё сароида мешавад, маҷмӯи навъҳо ва шаклҳои он дар илм, эҷодиёти бадеии халқ, назми халқӣ, назми шифохӣ, шеърҳои халқӣ ва фолклор... низ ном гирифтааст».

Дар таърифи боло масъалаи насри омиёна наомадааст. Барои тафсили масъала, нависандаи ин мақола жанрҳои эҷодиёти даҳонакии халқро, чун аз латифа, афсона, байт, рубой, бадеҳа, суруд, суруди таърихӣ, чистон, зарбулмасал, мақол, тезгӯяк ва ғ. шарҳ додааст. Дар «Фарҳангномаи адаби форсӣ» навъҳои адабиёти омиёна ба адабиёти дostonӣ ва ғайридostonӣ тақсим шудаанд. «Муҳимтарин бахши асари дostonӣ, – гуфта шудааст дар «Фарҳангнома...», – қиссаҳо ё афсонаҳои таърихӣ, ниматаърихӣ, қаҳрамонӣ, ошиқона, ахлоқӣ ва пандомӯз, рамзӣ, тамсилӣ, танзомез ва тахайюлӣ аст, ки бештар ба наср ва гоҳе ба назм ёфт мешаванд» (Фарҳангнома..., 2, 57).

Дostonҳои омиёнаи «Шoҳнома»-и Фирдавсӣ аз ҳамин гуна қиссаҳо, ривоятҳои таърихӣ, ахлоқӣ, пандомӯз, рамзӣ, тамсилӣ, ошиқона, ахлоқӣ ва тахайюлӣ анбоштаанд. Навъҳои ин гуна дostonҳоро дар қиссаҳои алоқаманд ба номи Искандар ва Бахроми Гур дида метавонем. Қисми зиёди ин дostonҳои омиёна саргузаштҳои таърихӣ, ривоятӣ, размӣи шахсиятҳои таърихӣ мебошанд, ки бо парвариши ҳаёли мардум бофта шуда ва тақмил ёфтаанд, қисми асосии дostonро фаро гирифтаанд. Намунаи чунин асарҳо ҳамин «Шoҳнома»-и Фирдавсӣ, қиссаҳои «Самаки айёр», «Абӯмуслимнома», «Искандарнома» ва ғ. мебошанд (чун «Самаки айёр», 2007; «Абӯмуслимнома», 1994; «Искандарнома», 1984). Қисми дигари дostonҳои омиёна мазмуни мазҳабӣ доранд, ба монанди китобҳои «Ҷангномаи ҳазрати Алӣ», «Ҷангномаи Амир Ҳамза», китобҳои ғазавот. Ин гуна дostonҳо дар «Шoҳнома» дучор намеоянд. Валекин қиссаҳои ахлоқиву ишқӣ ва тахайюлӣ дар «Шoҳнома» мушоҳида мешаванд.

Ҳамосаҳои қисматҳои пешдодӣ ва каёнӣ бахши дostonҳои асотирӣ ва паҳлавониро ба вучуд овардаанд. Баъдҳо бар асари ҳаводиси алоқаманд бо хуруҷи Искандар ва арабҳо ва паҳн гардидани Исломи, хотироти мардумони эронӣ сурати дostonиро мегирифтанд ва ин вазъиятро доктор Муҳаммад Амини Раёҳӣ чунин шарҳ додааст:

«Хотироти миллии мардуми Эрон бо гузашти замон ва ҷаҳонгушоӣҳо ва пирӯзиҳо ва шикастҳои эронӣён, ки ба ҳамлаи Искандар анҷомид, ба василаи дostonсароён ва хунёгарон бар сари забонҳо буд. Пас аз Искандар дар асри понсадсолаи Ашкониён нохушнудӣ аз идомаи нуфузи фарҳанги юнонӣ эронӣёнро ба фарҳанги бostonии худ алоқамандтар кард. Гусонҳои порти дostonҳое аз пирӯзии подшоҳон ва сардорони ашконӣ пардохтанд ва он ҳама низ, ба тавре ки гуфтем, ба сурати хунарнамоӣҳои паҳлавонон воридаи ҳамосаи миллии шуд» (Раёҳӣ, 1375, 49-50).

Аз ин ҷо маълум аст, ки эҷоди ривоятҳо ва дostonҳо дар бораи подшоҳони эронӣ ва ғайриэроние чун Искандар ва Баҳроми Гур идома дошт. Қиссагӯиҳо ва ба сурати дostonҳо даровардани ривоятҳои зодаи даврони гузашта низ идома дошт. Онҳоро дар китобу маҷмӯаҳо, ба монанди китоби «Худойнома»-и Донишвари Дехкон (а. VII) ва «Шоҳнома»-ҳои манзуму мансури асри X, аз қабилӣ «Шоҳнома»-и Абумансурӣ талвин мекарданд. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар заминаи ҳамин таърихи дуру дароз ва дostonҳои сершумор эҷод шуд ва дар он дostonҳои омиёна мақоми хоса доранд.

Дostonҳои омиёна ривоятҳои халқиеанд, ки дар дарозии таърих борҳо такмил дидаанд. Дostonҳои омиёнаро афсона гуфтан дуруст нест, бо вучуде ки баъзе лаҳзаҳои онҳо хусусиятҳои афсонавӣ доранд. Сухани Сарромӣ, дар бораи он ки «дostonҳои омиёна дар «Шоҳнома» бештар дар баҳши таърихӣ он ҷой доранд ва бештар аз дастаи афсонаҳое ҳастанд, ки дар атрофи шахсияти подшоҳони бузург давр мезананд» ишора ба асоси таърихӣ пайдоиши онҳо мекунад. (Сарромӣ, 1368, 78).

Афсона сохтори ба худ хос дорад ва ба иллати беасос будани рӯйдодҳо, на танҳо ба дoston, балки ба дostonи омиёна тааллуқ гирифта наметавонад. Ин дostonҳои омиёна ба қавли Сарромӣ дар атрофи шахсиятҳои таърихӣ давр мезананд ва аз ин ҷиҳат афсона буда наметавонанд. Аз ҳама муҳим ин аст, ки Фирдавсӣ ҳамаи ин нақлу ривоятҳоро дар шакли дostonи ягона ҷамъ овард ва ин ҷиҳати «Шоҳнома»-ро доктор Раёҳӣ яке аз дастовардҳои муҳими Фирдавсӣ донистааст ва мегӯяд:

“Фирдавсӣ бо офариниши «Шоҳнома» фасли тозае дар шеърӯ адаби Эрон гушуд. Ӯ ба ваҳдати мавзӯи таҳкими хеш ва куллияти ҳамосаи миллий тавачҷӯх дошт. Анбӯхи дostonҳои бostonиро беҳгузинӣ кард ва он чиро, ки мустақиман бо сарзамини Эрон ва саргузашти ақвоми эронӣ ва ҳадафи ҷаҳонбинию рӯҳии ҳамосаи миллий созгор набуд, канор гузошт. Масалан, афсонаҳое, ки сахнаи ҳаводиси онҳо дар Ҳинду Африқо ва дарёҳои дури Эрон буд ва дар ҳамосаи миллии Эрон намегунҷид ва бо ваҳдати мавзӯи он мунофот дошт, раҳо кард” (Раёҳӣ, 1375, 337).

Сифати «омиёна» дар фолклоршиносӣ ва адабиётшиносӣ тоҷик бо истилоҳи эҷодиёти даҳанакии халқ бадал шудааст, ки тарҷумаи таҳтулафзи «устное народное творчество»-и русӣ мебошад. Соҳиби мақолаи «Наср» дар Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик Р. Мусулмонкулов китобҳои «Самаки айёр», «Доробнома» ва «Бахтиёрнома»-ро «қиссаҳои адабиёти омиёна» номидааст (Мусулмонкулов, 1989, 427).

Дар адабиётшиносӣ тоҷик ба ҷойи *адабиёти омиёна*, ки дар адабиётшиносӣ Эрон истифода мешавад, истилоҳи *насри ривоятӣ* корбаст шудааст. Китобҳои калони насри ривоятиро романҳои халқӣ ҳам гуфтаанд, ки ба онҳо «Самаки айёр», «Искандарнома» ва «Доробнома» ворӣ асарҳо дохил мешаванд. Гуногун будани номи ин навъ асарҳои омиёна дар сарсухани ба китоби Ю.Салимов навиштаи И.С.Брагинский қайд шудааст. Ба фикри ӯ, як навъ адабиёте ба вучуд омадааст, ки ҳам дар шакли шифоҳӣ ва ҳам дар варианти навишта паҳн шудааст. Ин навъ асарҳоро бо тарзҳои гуногун омӯзандагон зикр кардаанд. «Тадқиқоте, ки дар солҳои охир дар Иттифоқи Советӣ, дар Эрон ва дигар мамлакатҳо анҷом ёфтааст, миқдори зиёди ин қабил нигориши шифоҳии жанри насрро ошкор кардааст, ки онро ба тарзҳои гуногун насри ривоятии классикӣ, насри анъанавӣ, насри омиёна, китобҳои халқӣ ва ҳоказо меноманд» (Брагинский 2003, 17).

Аз ин гуфтаҳои Брагинский маълум мешавад, ки номҳои гуногуни ин падидаи адабӣ аз ҳолати таҳқиқи он ба миён омадааст. Вақте ки таҳқиқи ҳамагарафаи ин мавзӯ анҷом дода мешавад, истилоҳи ягонаи он низ муайян хоҳад шуд. Ҳоло истилоҳҳои «насри ривоятӣ», «насри омиёна», «насри халқӣ» ва ғ. барои ин навъи адабиёт истифода шудан дорад.

Аз адабиётшиносони тоҷик дар бораи насри ривоятӣ аз ҳама зиёдтар Ю.Салимов таҳқиқ дорад. Ба ақидаи ӯ, романи паҳлавонӣ шакли хеле маъмули насри ривоятӣ мебошад ва ин шакл дар давраҳои қадим ба вучуд омада, дар асрҳои миёна ривочи тамом доштааст (Салимов, 2003, 44).

«Насри омиёна» чун истилоҳи адабӣ аз ҷониби К.Чиллаев низ истифода мешавад. «Нахуст,— менависад ӯ,— ҳама осори барҷомондаи насри омиёнаи форс-тоҷик, насри таълифии онро, ки медонем, ба ёд оварда, бояд бипазирем, ки дар ин миён «Самаки айёр» ҳамтои хешро надорад» (Чиллаев, 2008, 968).

Ҳамин тавр, ду истилоҳ то имрӯз дар адабиётшиносӣ тоҷик маъмул шудааст: *насри омиёна* ва *насри ривоятӣ*. Истилоҳи дostonи омиёна, ки мо ин ҷо истифода мекунем, аз истифодаи китоби Сарромӣ ба миён омадааст ва тақия ба истилоҳҳои *адабиёти омиёна* ва *насри омиёна* дорад.

Дostonҳои омиёнаи Фирдавсӣ аз ҳамон адабиёти омиёна ва насри омиёна сарчашма гирифтаанд. Маълум аст, ки манбаи асосӣ барои Фирдавсӣ дар таълифи «Шоҳнома» ҳамон «Шоҳнома»-и Абумансурӣ будааст ва ба ин маънӣ дар оғози «Шоҳнома» ишора рафтааст:

Яке нома буд аз гаҳи бoston,

Фаровон бад-ӯ андарун дoston.
 Пароканда дар дасти ҳар мӯъбаде,
 Аз ӯ баҳрае бурда ҳар бихраде.
 Яке паҳлавон буд деҳқоннаҷод,
 Далеру бузургу хирадманду род.
 Пиҷӯҳандаи рӯзгори нахуст,
 Гузашта суҳанҳо ҳама боз ҷуст.
 Зи ҳар кишваре мӯъбаде солҳвард
 Биёвард, к-ин номаро гирд кард.
 Бипурсидашон аз наҷоди каён
 В-аз он номдорони фарруҳгавон.
 Ки гетӣ ба оғоз чун доштанд,
 Ки эдар ба мо хор бутзоштанд?
 Чӣ гуна сар омад ба неҳахтарӣ
 Бар эшон ҳама рӯзи кундоварӣ?
 Бигуфтанд пешаш якояк меҳон,
 Суҳанҳои шоҳону гашти ҷаҳон.
 Чу бишнид 3-эшон сипаҳбуд сухун,
 Яке номвар нома афканд бун.
 Чунон ёдгоре шуд андар ҷаҳон,
 Бар ӯ офарин аз кехону меҳон.
 (Фирдавсӣ, 1, 26-27).

Ин «паҳлавони деҳқоннаҷод» сипаҳсолори Сомониён дар Хуросон Абӯмансури Абдураззоқ буд, ки донишмандонро (ки номи эшон дар «Муқаддима»-и боқимондаи «Шоҳнома»-и Абӯмансури зикр шудааст) ҷамъ овард ва китоби «Шоҳнома»-и насриро таълиф кард. Ҳамин тартиби таълифи «Шоҳнома» бо фармони Абӯмансури Абдураззоқ дар «Муқаддима»-и мазкур чунин баён шудааст:

“Пас дастури хеш Абӯмансур ал-Муаммариро бифармуд, то худовандони кутубро аз деҳқонон ва фарзонагон ва ҷаҳондидагон аз шаҳрҳо биёварданд ва ҷокари ӯ Абӯмансур ал-Муаммарӣ ба фармони ӯ нома кард ва кас фиристод ба шаҳрҳои Хуросон. Ва хушёрон аз он ҷо биёвард ва аз ҳар ҷой: чун Шоҳ Шамоҳ—писари Хуросонӣ аз Ҳарӣ ва чун Яздондод—писари Шопур аз Систон ва чун Моҳуи Хуршед—писари Баҳром аз Нишопур ва чун Шодон—писари Бурзин аз Тус ва аз ҳар шористон гирд кард ва биншонд ба фароз овардани ин номаҳои шоҳон ва корномаҳои онҳо ва зиндагонии ҳар яке аз доду бедод ва ошӯбу ҷанг ва ойин аз кайи нахустин, ки андар ҷаҳон ӯ буд, ки ойини мардумӣ овард ва мардумон аз ҷонварон падид овард, то Яздигурди Шаҳриёр, ки охири мулуки аҷам буд андар моҳи муҳаррам ва сол бар сесаду чиҳиту шаш аз ҳичрат. . . ва инро ном «Шоҳнома» ниҳоданд” (Дурдонаҳои наср, 1, 23-24).

Достонҳои омиёна аз ҷумлаи ҳамин қиссаҳои мардумиеанд, ки дар гуфтори мардум мавҷуд буданд, ё аз китобҳои гуногун гирдоварӣ шудаанд. Касоне, ки бо супориши Абӯмансур Абдураззоқ даъват шуданд, ин достонҳо ва ахбори кӯҳанро медонистанд. Бадеҳист, ки агар ин донишҳо сабти китобӣ медоштанд, барои эҷоди «Шоҳнома» мебоист китобҳои талаб мекарданд, на худ онҳоро. Фирдавсӣ аз ҳамин китоби Абӯмансури Абдураззоқ ва манбаъҳои дигар маводи «Шоҳнома»-и худ, аз ҷумла, достонҳои омиёнаро ҷамъоварӣ ва интиҳоб кардааст. «Шоҳнома»-и Абӯмансури ба дасти Фирдавсӣ ба воситаи дӯсти меҳрубонаш, ки писари Абӯмансур буд, Мансур ибни Муҳаммад маъруф ба Амирак расид (Раёҳӣ, 1375, 93).

Хулоса, достонҳои омиёнаро Фирдавсӣ аз китобҳои фаровони силсилаи ҳамосаҳои миллии ва маҳсусан, аз китоби «Шоҳнома»-и Абӯмансури интиҳоб кард. Ин достонҳо тасавури ҳамзамонро дар бораи гузаштаи Эрон ва родмардони он фарохтар мегардонданд, зеро онҳо воқеан ганҷинаи пурҳикмат, ганҷинаи азими фарҳангӣ, ахлоқӣ ва тарбиявӣ буданд.

Масъалаи дигаре, ки дар ҷараёни таҳлил ва баррасии ин достонҳо пеш омад, худ унвони достон ва татбиқи он ба ҳамаи ин асарҳо мебошад. Аз нигоҳи масъалагузори, ҳаҷм, бандубаст, вусъати воқеаҳо аксари ин асарҳо достон пиндоштан то дараҷае шартист. Як қисми ин достонҳо аз нигоҳи шакл ба ҳикоя наздики доранд. Ба ин сабаб, ин достонҳои омиёнаи «Шоҳнома»-ро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: *ҳикояҳои омиёна* ва *достонҳои омиёна*. Ҳикояҳои омиёна дар табақабандии мо аз инҳо иборатанд:

Ҳикояи беҳуш гаштани Рӯдоба аз марги Рустам,
 Ҳикояи Искандар ва Кайди Ҳиндӣ,
 Достони Искандар ва Кайдофа,

Ҳикояти Искандар ва моҳии ғулпайкар,
 Ҳикояти Искандар ва аждаҳои говхор,
 Ҳикояти чувтани Искандар оби ҳайвонро (на ҳаявонро, оби зиндагӣ, оби ҳаёт, оби Хизр),
 Ҳикояти шигифтиҳои шаҳри Ҳарум
 Гуфтугуи Искандар бо мурғон,
 Дидани Исрофил,
 Бағтани садди Яъҷуч ва Маъҷуч,
 Дидани мурда,
 Дидани дарахти гӯё.
 Корномаи Баҳром дар ҳикояҳо:
 Ҳунари Баҳром дар шикор
 Яздгирдро куштани аспӣ обӣ
 Тоҷро аз миёни ду шер бардоштани Баҳром
 Вайрон ва обод кардани деҳ
 Ёфтани ганҷи Чамшед
 Хостани духтарони Барзиндеҳқон
 Хондани лӯриён аз Ҳиндустон
 Ҳикояҳои Нушинравон ва Бузургмеҳр
 Хоб дидани Анӯшервон
 Гузурдани хоби Кисро.

Достонҳои омиёнаи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар таҳлил ва баррасии мо аз инҳо иборатанд:

Достони рафтани Гуштгосп ба Рум
 Достонҳои омиёнаи Ардашер
 Достони Гулнор ва Ардашер
 Достони Ардашер ва духтари Ардавон
 Достони Шопур ва духтари Меҳраки Нушзод
 Достони Баҳром бо канизаки чангзан
 Достони Баҳроми Гур бо Ланбаки обкаш ва Бироҳоми ҷухудӣ
 Достони Баҳроми Гур бо Меҳрбандод ва Кабрӯй
 Достони кӯдаки кафшгар
 Достони Баҳроми Гур бо ҷаҳор хоҳарон
 Достони Баҳроми Гур бо бозаргон ва шогирди ӯ
 Достони куштани Баҳром аждаҳоро ва достони ӯ бо зани полизбон
 Достони ҳунари Баҳроми Гур ба нахчир ва хостани духтари гавҳарфурӯш
 Достони Баҳроми Гур бо Фаршедварди Кадевар ва марди хоркан
 Достони Баҳром ва Сапенуд
 Достони Маҳбуд ва Зарвон
 Достони Ойингушасп.

Миёни он чи мо ҳикоя номидем ва достонҳо фосилаи зиёде нест ва инҳо дар баъзе мавридҳо ба якдигар хеле монандӣ доранд. Аммо достон ва ҳикоят аз нигоҳи шакли мазмун фарқи ҷиддӣ доранд. Ба ин сабаб Абулқосими Фирдавсиро асосгузори навъи ҳикояи манзум ҳам гуфта мумкин аст.

КАЛИДВОЖАҲО: достонҳои омиёна, навъи ҳикояи манзум, достонҳои омиёна дар «Шоҳнома».

АДАБИЁТ

1. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.1. - Душанбе: Ирфон, 1964.-468 с.
2. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.2. - Душанбе: Ирфон, 1965.-552 с.
3. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.7. - Душанбе: Ирфон, 1966.-652 с.
4. Абулқосими Фирдавсӣ. Шоҳнома. Ҷ.8. - Душанбе: Ирфон, 1966. 614 с.
5. Абутоҳири Тарсуӣ. Абумуслинома. - Душанбе: Адиб, 1994.-432 с.
6. Брагинский И.С. Сарсухан. «Салимов Ю. Ёдгори умр». Ҷ.1.-Хучанд: Нури маърифат, 2003.-с. 16-18.
7. Дурдонаҳои наср. Ҷ.1. Намунаҳои насри форсу тоҷик (асрҳои X-XIII).-Душанбе: Ирфон, 1987.-559 с.
8. Муҳаммад Амини Раёӣ. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ).-Тоҳрон: Тарҳи нав, 1375.-408 с.
9. Муслмонқулов Р. Наср. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.II.-Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ва таърихӣ, 1989.-с. 426-427.
10. Низомии Ганҷавӣ. Искандарнома. Куллиёт. Ҷ.V.- Душанбе: Ирфон, 1984.-479с.
11. Салимов Ю. Ёдгори умр. Ҷ.1.- Хучанд: Нури маърифат, 2003.-564 с.

12. Самаки айёр. Китоби I ва II. Мухаррири масъул М. Диловаров.-Душанбе: Сарредаксияи илмий энциклопедияи миллии тоҷик, 2007. - Ҷ1.- 882с. Ҷ2.-976с.
13. Сарромӣ, Қадамалӣ. Аз ранги гул то ранчи хор. Шақлшиносии қиссаҳои «Шохнома».- Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1368-1085с.
14. Фарҳангномаи адаби форсӣ. Донишномаи адаби форсӣ. Ҷилди дуввум. Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша.-Техрон: Созмони чоп ва интишороти Вазорати фарҳанг ва Иршоди Исломӣ, 1381.- 1537с.
15. Чиллаев К. Падруд бош, Самак. Самаки айёр. Китоби II.-Душанбе: Сарредаксияи илмий энциклопедияи миллии тоҷик, 2008.-974с.
16. Энциклопедияи советии тоҷик. Сармуҳаррири илмӣ М.С. Осимӣ.-Душанбе: Сарредаксияи илмий энциклопедияи советии тоҷик, 1980.-634с.

НАРОДНЫЕ СКАЗАНИЯ В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ И ИХ СТРУКТУРА

М. Қодирова

В статье речь идёт о народных сказаниях в «Шахнаме» Фирдоуси и об их структуре. Автор статьи на основе выводов учёных и исследователей, а также исследования сказаний «Шахнаме» строит структуру народных сказаний, определяет их взаимосвязь с процессами происшествий и случаев поэмы «Шахнаме». Статья также определяет особенности и художественные задачи народных сказаний поэмы «Шахнаме».

THE TRADITIONAL TALES IN “SHOHNOMA” FIRDAWSI AND THEIR STRUCTURES

M. Qodirova

The article is about the traditional legends of Firdawsī's “Shohnoma” and their structures. The author on the basis of scientists and researcher's summaries and investigations of “Shohnoma” legends makes the structure of traditional legends, identifies their correlation with events and cases of “Shohnoma” poem. The article also identifies characteristics and artistic goals of traditional legends of “Shohnoma” poem.

АНДЕШАЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ ЗИНДАГИНОМАИ ФИТРАТ

П. Гулмуродзода

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зи шоирфанони замон Фитрат аст,
Ки будаш ба аҳли хунар ибрат аст...

Рӯзгори Абдурауфи Фитрат-яке аз шахсиятҳои маъруфи илму маориф, адабу фарҳанги оғози садаи бистуми тоҷик пур аз тазоду ихтилоф аст. Ӯ бо асари нахустинаш “Мунозара” шӯҳратёр гардид ва то охири умраш мақому манзалати ҳешро дар адабиёти тоҷик новобаста аз лағзашҳои сиёсиаш нигоҳ дошт. Зиндагиномааш гуногунранг ва омӯзанда мебошад, ки ҳам маҳорати баланд, ҳам шахсияти маъруф ва ҳам афқору андешаи печида ба ҳам омада.

Дар хусуси солҳои таҳсили Фитрат дар Туркия ва мадрасаву донишгоҳҳо фикрҳои мухталиф баён шуда. Бархе дар солҳои 1909-1913 машғули таҳсил будан ва соли 1913 ба Бухоро баргаштаниро таъкид карда бошанд, гуруҳи дигар аз соли 1910 то соли 1914 доништаанд ва дар хусуси таҳсилаш дар донишгоҳи Истамбул, дар гимназияи муаллимӣ, дар мадрасаи Воизин изҳори андеша кардаанд. Аз ҷумла, Мирзо Салимбек ибни Муҳаммад Раҳимбеки Салимӣ дар илова ба тазкираи “Тухфатулаҳбоб фӣ тазкиратуласҳоб”-и Муҳаммад Қорӣ Раҳматуллои Возеҳ (1333 х.) навишта, ки “дар Бухоро то “Ақоид” таҳсили улуми расмӣ намуда, баъд аз он дар санаи 1328 барои таҳсили улум ба Истамбул сафар карда, альюн дар Истамбул ба мадрасаи Воизин, ки мадрасаи олии динист, ба таҳсил давомат дорад”. Вале бино ба ҳуҷҷатҳои тафтиши додгоҳӣ аз соли 1937, ки таҳти рақами 4269 дар бойгонии Кумитаи давлатии амнияти Ўзбекистон маҳфуз аст, Фитрат дар солҳои 1909-1913 дар Дорулмуаллимӣ таҳсил кардааст (6, 350). Ба назари мо, Фитрат ва ҳамсафаронаш дар охири соли 1328 ҳиҷрӣ мутобик ба аввали соли 1910 ба Туркия сафар намуда, дар ҳамон сол китоби “Мунозара”-ро ба таърифи расонд, ки соли 1909 дар Бухоро шоҳиди баста шудани мактаби Мунзим ва дар оғози соли 1910 низоҳҳои суннӣ шиа будааст. Таъкиди устод Айниӣ дар бораи соли 1910 ба Истамбул рафтани Усмонхоча писари Пулодхоча, бародари вай Атохоча ва Мазҳар-маҳдум писари Бурҳон-маҳдум ва ба сафари Истамбул омода шудани Фитрат низ баёнгари дар ҳамин сол ба сафар рафтани уст. Устод Айниӣ навишта, ки “яке аз кушодафикрони ин давра Абдурауфи Фитрат буд. Ин шахс мустаидтарин ва фозилтарин талабагони Бухоро ба шумор мерафт. Ба мактаби Мирзо Абдулвоҳид чандон рафтуой

надошта бошад ҳам, ба воситаи мударрис Абдулқодир-маҳдум маҷаллаи “Сиротулмустансим”-ро мутолиа карда, фикраш хеле кушода шуда, ба сафари Истамбул тайёри мекунд. Ба бахонае ба баъзе вилоятҳои Бухоро саҳат карда, маъқулотӣ хубе чамъ оварда, ба сафари Истамбул омода шуд” (1, 83). Дар ҳамин саҳифаи “Таърихи инқилоби Бухоро” иштибоҳи техникӣ гузашта, ки ба Истамбул рафтани Фитратро бо Муқимбек баҳори соли 1911 нишон дода шудааст. Ҳол он ки ин боб “Аҳволи ҷавонон дар соли 1910” ном дорад. Дар китоби тозанашири устод Айни “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро” нуқтаи муҳиме-аввалан, як сол пеш ба маркази хилофат сафар карда омадани Мазхариддин-маҳдум писари Бурҳон-маҳдум ва Усмонхоча ва аввали баҳори соли 1910 бо Атоулло-хоча бародари Усмонхоча ҳар се ба дорулхилофа сафар карданашон таъкид шудааст. Сониян, дар ҳамин ҷо омада, ки “Ҳочӣ Абдурауфи Фитрат, ки яке аз талабаҳои баршуди Бухоро буд, ба рафокати Муқимиддинбек-бародари Мирзо Низомиддинхочаи Урганҷӣ ба қасди таҳсил аз роҳи Эрон озими Истамбул гардиданд (аз ҳамин рӯз эътиборан ба зумраи маорифхоҳони Бухоро Фитрат даромад)”. Дар ин ишораи устод Айни ду масъалаи муҳим-яке, пеш аз сафари Истамбул ба ҳаҷ рафтани Фитрат, дигаре, баъди ба қасди таҳсил ба сафар баромадани ба маорифпарварӣ рӯ овардани ӯ равшан мегардад ва далолат ба он мекунад, ки маорифпарварии адиби наваҷод бо эҷоди “Мунозара” оғоз ёфтааст ва ба зудӣ ин асар аз тарафи полковник И.Д. Ягелло ба русӣ ва аз тарафи Ҳочӣ Муин ба ўзбекӣ баргардон шуда, солҳои 1911-1913 дар Тошканд ба нашр расидааст. Ҳарчанд ки дар муқовиаи русӣ “Не подлежит оглашению” таъкид гардида, барои доираи маҳдуди кормандони идораи генерал-губернаторӣ пешбинӣ шуда буд, ба воситаи тақризи Андреев дар се шумораи рӯномаи “Туркестанские ведомости” (13-20 октябри соли 1916) моҳияту мундариҷаи китоб ба доираи васеи хонандагонии рус маълум гардид. “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ” низ ба зудӣ ба ўзбекиву русӣ ва озарбойҷонӣ тарҷума карда шуд. Тарҷумони русиаш афсари рус А.Н. Кондратов буда, бо сайёҳи қушиши Маҳмудхочаи Бехбудӣ дар матбааи Демуровои Самарқанд ба таърифи расидааст, ки адабиётшиносии варзида Валӣ Самад дар мақолаи “Фазилат ва фочиаи Фитрат” мутарҷими ҳар ду асар-“Мунозара” ва “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ”-ро ба русӣ, М. Бехбудӣ ва макони нашрашро Петербург ба қалам додаанд (“Садои мардум”, 1992, 3 ноябр).

Бо сарварии Фитрат дар Истамбул чамъияти “Бухоро таъмили маориф” (“Маорифи оммавии Бухоро”) созон дода мешавад, ки ҳадафаш ба толибилмони Бухоро дар Туркия ёрии моддӣ маънавӣ расондан буд. Баъзе муҳаққиқон онро шӯъбаи чамъияти “Тарбияи афғол” дар Истамбул донистанд. (8, 7).

Дар соли 1911 миқдори умумии муҳассилини Бухоро ва Туркистон 15 нафарро ташкил мекард, ки миқдори онҳо дар соли 1914 (дар бархе аз асару мақолаҳои муҳаққиқони тоҷику ўзбек солҳои 1912, 1913 омада, мо дар ин маврид ба устод Айни таърифи кардем, ки соли 1914 гуфтаанд) ба 30 нафар расида. Бино ба таъкиди муҳаққиқи ўзбек Бегалӣ Қосимов соли 1911 Ҳамза низ дар ҳамин Дорулвоизин таҳсил доштааст (5, 74).

Таҳсили Фитрат ва дигар ҷавонон аз Бухорову Туркистон дар Туркия ба замони тантанавӣ галабаи инқилоби ҷавонтуркон рост омад, ки аҳли ин мамлакат шаҳди зафар мечашид ва аз зиндагии ҳар шахс то ба ҳаёти иҷтимоӣ ғарқи ҳавои инқилоб буд. Албатта, чунин вазъи иҷтимоӣ ба Фитрату ҳамроҳонаш таъсири амиқе мегузошт, ки ҳам ба омӯзиши масъалаҳои сиёсӣ ва ҳам бо эҷоди осори бадеӣ чиддӣ машғул шаванд. Ҳанӯз дар Бухоро аз тамаддуну тараққӣ дур мондани ватанаширо дарк ва аз гузаштаи меҳанаш, аз як тараф, чун кӯҳи илм, баҳри шаҳомат, фазои файз, саҳрои маҷд, боғи ҳунар, соҳаи виқор, арши шараф, сипехри саодат, бихишти адл, лавҳи сафо, ситораи изз, бурҷи иқтидор ифтихор кунанд, аз тарафи дигар, аз беқарорӣи замона, қафомонӣи ватани як замоне фаҳри оламииён яъне ноумед мегардад. Аз Истамбул ба рӯномаҳои “Бухорои шариф” ва “Самарқанд” шеърҳои мақола мефиристонд, ки дар онҳо аз хусуси дар ғафлату чаҳолат мондани аҳли мамлакат ва ба маърифат чалб намудани онҳо, ба тараққиву тамаддун роҳнамун кардани модари азиз-хиттаи Бухоро ба дарду алам иброз мекард. Дар шеъри “Фарёд”, ки дар ду шумораи рӯномаи “Бухорои шариф” ҷоп шудааст, ҳолати онрӯзаи ҳамватанонаширо чунин ба тасвир мекашад:

Фарёд, ки зору нотавонем,
Берӯхтарин мардумонем.
Нашкуфта ба гулшани тамаддун,
Афсурдаи меҳнати ҳазонем...

Чун дигар маорифпарварон роҳи ҳалосиро аз ин ҳама харобӣ, ночориву фақиринтисобӣ дар илму бедорӣ мебинанд:

Эй нури ду чашми Ибни Сино,

Бигзашт замони беҳисобӣ!
То кай ба ҷаҳолат ин мадуро,
То чанд зи илм чехратобӣ?!

Даъват ба ҳудогоҳиву худшиносӣ ва бедории ҳаммиллатонаш низ ифшоғари ҳолати қафомонӣ ва аз даст додани шарафи инсонии онҳо мебошад, ки воқеияти оғози садаи бистум-давраи тараққиву тамаддуни мамулики дигари Шарқ ба ин ҳидоят мекард:

Қасри шарафат фитод аз пой,
Вақт аст, ки баъд аз ин наҳоби!
Бархезиву бо камоли шуриш
Бар ғафлати худ кунӣ хитобе:
Эй панҷаи беамони ғафлат,
Моро зи ҷӣ рӯ хароб кардӣ!

Дар ду мактубаш ба рӯзномаи “Бухорои шариф” ва мақолааш “Тараққӣ ва тачаддуд” дар рӯзномаи “Самарқанд” (1913, 13 сент., р.44) оид ба масъалаҳои тараққии мамлакат, нақши матбуот дар дигаргунсозихо ва шарҳу баёни тараққӣ ва тачаддуд сухан меронад. Дар мақолаи “Тараққӣ ва тачаддуд” бо мақсади дуруст фаҳмондани моҳияти масъала аз ду бозори китобфурушии Истамбул-кӯҳна ва нав нақл мекунад, ки “ҷамоаи китобфурушон пай ба ҳақиқати масъала бурда, тариқи китобфурушии қадимро тағйир дода, мағозаҳои бузург кушода, китобҳои илмӣ ва фанниро дар маърази фуруш ниҳодаанд ва баъзеи дигар ба ҳамон услуби қадими худ исрор намудаанд. Имрӯз ҳамон китобфурушоне, ки тариқи лозимаро қабул намудаанд, беандоза соҳиби сарват ва осудагӣ гаштаанд. Ҳар қадомашон мағозаҳои бузург ва хазин доранд, ки инсон ҳар қадар майли китоб харидан надошта бошад, аз барои тамошо ба онҳо мебарояд. Дар ҳар қадоми мағозаҳо ҷаҳор-панҷ хидматкори хушхӯе машғул ба коранд. Яке дар сари сандуқ мешинад, дигар дафтар менависад, шахси охир доимо ба дидан ва тоза кардани китобҳо машғул аст, чорумӣ ба харидорҳо нишон медиҳад. Худи он зот, ки соҳиби мол аст, бо камоли дабдаба дар болои курсӣ нишаста, монанди як ҳокими бузург саргарми супориш аст.”

Бозори нави китобфурушӣ ҷаҳони нави ҳукмрон аст, ки тараққиву тачаддуд карда, соҳибонаш саргарми супориш буданд.

Фитрат хонандаро ба сӯи бозори кӯҳна ҳидоят месозад ва дар муқоиса тафовути олами кӯҳनावу навро дар назари хонандагон ҷилвагар кардан мехоҳад:

“Ҳамин ки аз ин ҷо гузашта ба бозори кӯҳна меравам, ҷӣ мебинам? Як растае, ки ба охири дараҷаи харобӣ расида, табақҳои дӯкӯнҳо шикаста, деворҳои шро афсурда!...”

Аз барои харидани китобе ба дари яке аз ин дӯкӯнҳои торик меистем, мебинем, ки дар гӯшаи дӯкӯн шахси фарсудапайкаре дар замин хобида, маърази хучуми мағасон аст! Бо чанд садои баланд ин шахсро аз хоб бедор мекунам ва фалон китобро мехоҳам. Ин мард бо ҳазор мушқилот мағасонро аз сару рӯи худ дур карда, муддати даҳ дақиқа ба фикр меравад ва билохира, ба хотираш намерасад, ки ҳамин китобе, ки ман хостам, дар дӯкӯнаш ҳаст ё не!

Ночор қад рост карда, тамоми китобҳои худро ягон-ягон дида ва он китобро пайдо карда, аз байни соири китобҳо бароварда, ба наздики даҳони худ бурда ҷунон суф меғӯяд, ки тамоми дӯкӯнро ҷангу ғубор мегирад!...”

Ба пиндори Фитрат дунёи кӯҳна дар зери ҷангу ғубор монда, онро бояд тозаву озода кард ва ба олами тараққиву тачаддуд пайваст, ки хулосаи мақола ба ин далолат мекунад: “Ин аст сарқаломии ҳикмати анҷом. Ҳазрати Алӣ, ки мефармояд: фарзандони худро аз барои замони оянда таълим кунед, зеро ки онҳо аз барои замони оянда ба дунё омадаанд”.

Дарвоқеъ, таҳсил дар Туркия ва ошноӣ бо дигаргуниҳои ин мамлакат дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва маорифпарварии Фитрат нақши бузурге гузошт. Вай аз чехраҳои маъруфи илму адабиёт, сиёсат ва ҷомеашиносони шинохтаи ин мамлакат таълим гирифт. Аз муҳаррири маҷаллаи “Сиротулмустансим” ва шоири маъруфи Туркия Меҳмед Акиф, ки дар соли 1921 шеъри “Марши истиқлол” дар байни 724 шоири Туркия ғолиби озмуни суруди миллии гардидааст, адабиёти турк ва аз сармуҳаррири “Ени маҷмӯа”-ношири афкори “Иттиҳод ва тараққӣ” Зиё Гӯк Алп асосҳои иҷтимоӣро омӯхтааст. Дар он солҳо пайравӣ ба Меҳмед Амин, ки соли 1898 бо маҷмӯаи “Шеърҳои туркӣ” дар адабиёти туркӣ ба шеъри ҳичо пая гузошта буд, авҷ гирифт. Маҷаллаҳои “Турк юрду” (1911) ва “Танҷ қаламлар” (1911) барои тозагии забони туркӣ аз унсурҳои арабиву форсӣ муборизаро оғоз намуда, барои амиқ реша давондани туркпарастӣ дар адабу фарҳанг, илму маориф хидмат

мекарданд, ки мутаассифона, ин ғоя ба Фитрат ва гурӯҳе аз ҳамсабақонаш таъсири амиқе гузошт. Онҳо дар ҳамин рӯҳия тарбия ёфта, дар охири соли 1913 ба ватан баргаштанд.

Бо ҳамсабақаш Ато Хоҷаев соли 1914 дар Каркӣ ва Шаҳрисабз мактабҳои нав таъсис дода, дар маҳалҳои гуногуни Бухоро дар бораи таъсиси макотиби нав тарғибу ташвиқ мебуданд. Бино ба ҳуҷҷатҳои бойгонии Кумитаи давлатии амнияти Ўзбекистон ҳамон сол дар Бухоро театри хаваскоронро ташкил намуда, дар сахна нақшҳо офарида, даромадро ба мусулмонони аз ҷанг зарардида мегузаронад (5, 80). Ҷ асарҳои таърихиву фалсафӣ ва ахлоқии “Мавлуди шариф ё худ миръоти хайрулбашар” (1914), “Мухтасари таърихи ислом” (1915), “Раҳбари наҷот” (1915), “Ойила” (1916)-ро ба таъб расонда, асари машҳури пешвои ҳаракати тачаддудхоҳии мусулмонони Русия Исмоилбеки Ғаспаринский “Мусалмонони Дорурроҳат”-ро бо тарғибу ташвиқи дӯсташ Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ба тоҷикӣ баргардонд, ки бо ҳарчи молиявии “Китобхонаи маърифат” соли 1915 дар матбааи М. А. Мақсудови Петроград чоп шудааст. Фитрат дар муқаддимаи “Ойила” таъкид дошт, ки “хеле орзу доштам, ки ин рисоларо ба забони миллии худамон, яъне туркии ҷиғатой нависам, аммо дар ин хусус ҳам бо ишорати он дӯсти муҳтарамии худ (Мунзим-П.Г.) тобеъ гаштам”.

Қутби аввали зиндагинома, давраи пурҷӯшу хурӯши эҷодӣ ба забони модариаш-тоҷикӣ ва ғаъолияти пурсамари маорифпарварии Абдурауфи Фитрат бо ҳамин асару мақолаҳо ва таҳияи лоиҳаи фармони ислоҳот дар соли 1917 ба охир мерасад.

Бино ба таъкиди устод Айни баъди инқилоби Феврал аъзои “Ҷамъияти махфӣ” се бор ҷамъ омада, дар масъалаи ғаъолияти минбаъдашон баҳс меороянд ва ҳар дафъа баҳсашон бо ҷанҷол анҷом меёбад.

Устод Айни пешниҳод мекунад, ки ҷамъият чун солҳои пешин дар ҳолати махфӣ боқӣ монда, барномае таҳия ва аъзоро зиёд, вале чун пештара санҷида ба узвият интиҳоб намояд. Аъзои ҷамъият дар ҳамаи ҳаракатҳои рӯйрост ва нимрӯйрост иштирок кунанд, вале ҳатти ҳаракатро аз ҷамъият гиранд ва дар интишору амали он кӯшиш намоянд.

Гурӯҳи дигар бар он буданд, ки чун дар Русия инқилоб ғалаба кардааст, ҷамъияти махфӣ зарурияти надорад ва яққоя бо Фитрату рафиқони соҳибмаълумот ба ғаъолияти ошкоро пардохта, аз пайи амалӣ кардани ҳадафу мақсади худ ба мубориза оғоз кард.

Азбаски аксарияти ин фикрро ҷонибдорӣ намуда, тарафдорони устод Айни ангиштшумор-додараш Сирочиддин, Ҳомидхӯҷаи Меҳрӣ ва Мирзо Назрулло буданд, дар рӯзи сеюм бо пешниҳоди устод Айни ҷамъият муваққатан ба эълони аъзо ва корҳои то он вақт анҷом додаш аз ғаъолият боздошта шуд. Ба пешниҳоди устод Айни дар хусуси пурзӯр намудани ташвиқот дар байни деҳқонон мутаваҷҷеҳ нагардиданд. Ҳол он ки ин масъала дар шароити онрӯзҳои Бухоро, ки аксарияти аҳолиро деҳқонон ташкил медоданд, хеле муҳим ва тақдирсоз буд. Бино ба шаҳодати устод Айни деҳқонони соли 1917 аз деҳқонони солҳои пешин биқул тафовут доштанд. “Акнун он деҳқонон нест шуда буданд, дар ҷойи онҳо деҳқонони мутаассиб пайдо шуда буданд, ки ҳар кори амирро мувофиқи шариат ва ислоҳотталабонро кофир медонистанд. Чунки бо сар шудани револотсияи феврал ҳукумати амир ва тарафдорони ӯ ба воситаи муллоҳо деҳқонони бесаводно аз номи дину шариат ба муқобили ҳар гуна ислоҳот ва ислоҳотталабон тайёр карда буданд. Деҳқонони бой, арбоб ва оқсақолон, ки чи будани ислоҳотро мефаҳмиданд, онҳо ба худашон зарар доштани ислоҳотро мефаҳмиданд ва онҳо ба худии худ тарафдори ҳаракати худсаронаи амир, муқобили ҳар гуна ислоҳот ва ислоҳотталабон буданд ва онҳо ҳам кӯшиш мекарданд, ки оммаи деҳқононро ба муқобили ислоҳот хезонанд” (3, 73-74.). Вале гурӯҳи дуюм интизори пуштибонии Ҳукумати муваққата буданд, ки бо фармони худ амирро ба ислоҳот маҷбур месозад. Бо ин умед ду нафарро ба Самарқанд равон карда, аз он ҷо ба Петроград телеграммаи табрикӣ фиристода, доир ба масъалаи ислоҳот аз ҳукумати муваққатаи рус мадад меиҷорад. Ҳукумати муваққата дар ҷавоби телеграмма “лузми ислоҳотро ифҳом ва дар ин боб хоҳиши аҳолии Бухороро бинобар телеграфи ҷавонбухоройён эълон” менамояд (2, 153). Бино ба таъкиди устод Айни ва Ф. Хоҷаев ҳукумати Бухоро ва элчиҳои рус бо маслиҳат худро тарафдори ислоҳот вонамуд сохта, дар ҳар мавриду махфил аз ислоҳоту дигаргуниҳо сухан меҷӯянд, ки гуё амир ба тағйироти ҷиддӣ даст зада бошад. Вале чун солҳои пештара масъалаи ислоҳот ҷомеаро ба ду гурӯҳ-ислоҳотхоҳону ирғичойён тақсим намуда, вазъияти иҷтимоиро хеле тезуғунд гардонида буд. Бурҳониддини қозикалон ва Мирзои урганҷӣ ба муқобили Насрулло-қушбегӣ ҳар гуна овоза паҳн мекарданд, ки “ин корҳоро ду-се нафар ҷадид, эронӣ ва яҳудиён баровардаанд. Насрулло-қушбегӣ, ки зотан ҷадид аст, ба фикри эшон пайравӣ карда амирро фирефтааст” (2, 153). Амир ба баҳонаи хидмате Мирзои урганҷиро ба Қаршӣ фиристода, қозикалонро бо маслиҳату машварати қушбегӣ ва гумоштаҳои сиёсии рус маъзӯл ва ба ҷояш Мирзо Шариф Маҳдуми ислоҳотхоҳро мансуб намуд. Тамоми орзуву умеди тараққиқхоҳону маорифпарварони Бухоро ба ҳамин ислоҳот буд, ки мехостанд мамлакатро аз идораи асримиёнагӣ берун бароварда, бо тақсими ҳокимият ба дигаргуниҳои ҷиддӣ оянда роҳнамоӣ кунанд. Вале беҳабар аз он буданд, ки генерал-губернатори Туркистон Куропаткин ба

масъулони сафоратхонаи рус ба ин мазмун телеграмма дода буд: “Дар боби ислохоти Бухоро қадаматонро доништа гузored ва аз эътидол набароед!” (2, 156).

Бо мақсади назарфиребӣ рӯзи чумъаи 28-уми чумодиуссонии соли 1335 ҳичрӣ (ба ҳисоби кӯҳна 7 апрели соли 1917 милодӣ) фармони ислохот дар меҳмонхонаи Раҳимхони арки Бухоро ба ҳузурӣ уламо, аъён ва ҷавонбухороиён қироат ва эълон қада шуд, ки бино ба таъкиди Ф. Ҳочаев ба қалами Фитрат иншо шуда, аз тарафи кормандони сафорати Русия Миллер, Введенский ва Шулга таҳрир ёфта буд. Маълум нест, ки матни аслии Фитрат чи гуна буд ва ҳангоми таҳрир кадом ҷиҳатҳоро кӯтоҳ карданд. Дар нусхаи фармони ислохот, ки устод Айни дар “Таърихи амирони манғитияи Бухоро” овардааст ва баъдтар онро “мурда киروي гиристан намекард” (3, 76) гуфтааст, суҳан аз боби ислохоти восеъ барои ба тартиб овардани идораҳои ҳукумат ва барҳам додани рафторҳои худсарона ва афъолҳои собиқона дар асоси шаръи шариф гӯшзад шуда, иҷроӣ чунин қорҳоро пешбинӣ мекард:

“Аввалан, иқдоми мо барои ислохоти қозихонаҳо ва истифо ва аҳзи ҳиссатулхироч ва закот ва дигар ҳаққи султони ва тараққии саноат ва тичорати мамлакат, махсус бо давлати қавишавкати Русия буда ва ба ҷамеи амалдорон ва маъмурин ва хидматгорони давлатхона мавҷиби махсуси муайян муқаррар карда, барои бар сабили адл хидматгузор шудани онҳо муфаттиши махсус таъин намуда ва дигар тариқи инъомоти собиқ ҳар кадом фароҳури аҳволашон доштагиро масдуд намудем. Мо бояд ҷамеи иқдомот ва ислохот ва тараққии улум ва фунуни худро бар виҷки шаръи шариф ба амал оваронем.

Барои манофеъ ва осоиши раъийғони худ, ки ба пойтахти мо истиқомат доранд, хоҳиш дорем, ки умумӣ миллати соқинони пойтахт аз байни худҳо ашҳоси соҳибмашварат ва мунавварулафкорро интиҳоб намуда, таъсис ва ташкили маҷлис карда, барои ислохот ва тараққӣёт ва танзими ҳифзусиҳаи пойтахт сайъ ва иҷтиҳод намоянд.

Алвақт лозим медонем, ки як ҳазинахонаи ҳукумати кушода қарор медеҳем, ки ҳисоби харҷ ва мадохили муайяни мамлакатро ба давлатхонаи мо лозим ва зарур гардонад.

Барои умумӣ раъийғони мо лозим доништа, ҳусус ҷамеи иҷтиҳодот ва умуротро ба вақташ таъб кунонида, ба мамлақати Бухоро барои хайрият ва баҳраманд гардидан нашр кунонидан таъин намудем, ки ба пойтахти мо, ки Бухорои шариф аст, матбаа бино карда мешавад, чунки матбаа барои ба таъб кунонидани таснифот ва таълифот ва нашриёт ва аҳбороти манофеи умум гардида ва аҳбороти заруриро бухориён иттилоъ меёбанд. Зоти мо барои фуқароёни худ баъли ҳиммат ва сайъи мавфур дорем, ки дар оянда иҷроӣ умуроти идораҳои ҳукумати мо ба қадри лозимаи муайян мегардидагаш ба иттифок ва машварати ҷамъият қорӣ шуда, ба манофеи фуқароёни мо шавад” (2, 158-159). Бо вучуди чандон ба ислохоти ҷиддӣ даст назадани амиру сафоратхонаи рус, дар фармон орзуву омили чандинсолаи маорифпарварони Бухоро ифода ёфта буд. Дар асарҳои аввалини Фитрат - “Мунозара” ва “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ”, дар “Туҳафи аҳли Бухоро” ва мақолаҳои зиёди Мирзо Сирочи Ҳаким, Мирзо Чалол Юсуфзода дар “Бухорои шариф” оид ба дигаргунсозии идораи аморат, таъсиси мактабу матбаа иброи андеша шуда буд, ки ҳеҷ ба гӯши зимомдорони вақт намерасид ва барои амалӣ кардани онҳо қорас намеандешиданд. Фитрат бо истифода аз фурсати муносиб тағйироту дигаргунҳои дар ҳамон давру замон басы муҳими аморатро ба фармон дохил карда буд, ки ба фаъолияти пурсамари минбаъдаи кишвараш мусоидат мекард. Дар замони тараққиву тамаддуни мамолики дигари Шарқ чунин ислохоту дигаргунӣ содаву оддӣ ва на чандон ба ваъзи қаҳони муосир созгор менамуд. Вале ваъзияти иҷтимоиву иқтисодии Бухоро ҳамин гуна муносибатро тақозо дошт, ки бо ислохоти қузъи кишвар зина ба зина ба сӯи тараққиву тамаддун роҳнамоӣ мегардид. Умеди охирини ислохотпарварону таҷаддудхоҳон ва мунавварфикрони Бухоро бо баҳонаи намоиши шукрона барбод дода шуд ва мамлакатро боз қаҳолату торикӣ фаро гирифт.

Як гурӯҳ ислохотхоҳони Бухоро баъди воқеаи намоиши шукронаи фармони ислохот бо сарвари Файзулло Ҳочаев аз таҳаввулот даст кашид, даст ба табаддулот заданд. Ф. Ҳочаев соли 1918 бе омодагию тайёри Ф. Колесовро ба Бухоро хонд ва баъди шикаст бо ҳаммаслақонаш дар хоки Туркистон паноҳ бурда, аҳли мамлакатро пурра ба ирғичоъ, қатлу қорат ва тохту този манғития во гузошт, ки сабабгори қуштори мардуми зиёди беғуноҳ ва гулҳои сари сабади миллати тоҷик гардид. Ин сеюмин қораси бузурге буд барои мардуми тоҷик баъди воқеаи шиаву сунӣ (1910), торумори намоиши шукронаи фармони ислохот (1917) дар як муддати кӯтоҳ дар оғози садаи бистум. Воқеаҳои охири садаи бистуми Тоҷикистони соҳибистиқлол собит намуд, ки ҳар кадоме аз ин воқеаҳо баррасиву омузиши мукамалро меҳаҳад ва заминаҳои пайдоиш, сабабу омилҳои омухта, қувваҳои муттаҳарики дохиливу хориҷӣ ошқор ва гунаҳкорон муайян карда шавад. Воқеаҳои таърихӣ панди судмандест ба мардуми содаву зудбовари тоҷик, ки аз пайи “пешвоён”-и манфиатхоҳу худбин нараванд, аз оқибати талғаш андеша кунанд.

Зиндагиномаи дукутбаи адиби маорифпарвари оғози садаи бистуми тоҷик Абдурауфи Фитрат низ таҷассумгари ҳамин гуна панду сабақ аст ва дур рафтани як гурӯҳ равшанфикрони тоҷик

аз мақсаду мароми бисёр оливу воло боиси дар банди фиребу найранг мондани онҳо гардид. Аз маърифату маориф, ислоҳу равшангарой рӯ гардонид, дар макоми зӯриву табаддулот ҷой гирифтани онҳо ва ба бадбахтию фочаҳои зиёде рӯ ба рӯ гардидани миллати кӯҳанбунёди фарҳангиву соҳибкитоби тоҷик андешаву таҳаммули амиқро меҳодад, ки дар ифшои бисёр муаммоҳои ҳаёти иҷтимоиву фарҳангии тоҷикон дар оғози садаи XX рӯзгору осори Фитрат ёрмандӣ мекунад.

Давраи дуҷоми фаъолияти эҷодии Абдуллоҳи Фитрат дар Самарқанд дар рӯзномаи дузабонаи «Хуррият», ки 15 апрели соли 1917 аз тарафи маорифпарварон чун нашрияи иҷтимоиву иқтисодӣ таъсис ёфта буд, идома ёфт. Баробари вуруд ба Самарқанд ба эҷоди асарҳои ба забони ўзбекӣ оғоз намуд ва ташвиқотчи ашаддӣ афкори пантуркистӣ гардид, баъдтар бо ҳамсабақаш Усмонхоҷа на танҳо дар байни худ, балки “ба мардуми шаҳри Бухоро ҳам ки бештарини онҳо забони ўзбекиро намедонистанд, ба забони туркии усмонӣ гап мезаданд”(3, 71). Яъне, зиндагиномаи Абдуллоҳи Фитрати маорифпарвару ислохотхоҳ поён ёфта, баъди ноқомӣ дар ислохот ва дастгирӣ наёфтани ғояи ислохотхоҳона аз ҷониби ҳаммиллатонаш дар соли 1917 аз забони модариаш рӯй гардонд. Давраи аввали фаъолияти меҳандӯстиву миллатпарастӣ ба охир расид. Бо ҳаммастакону ҳамсабақашон умед ба туркнажодон баста, пас аз фирор ба Туркистон кулли осорашро қариб даҳ сол ба ўзбекӣ навишт ва аз аламбардорони ғояи турку ўзбекпарастӣ гардид, ки яке аз сабабҳои таъсири таҳсил дар Туркия ва тарғибу ташвиқи туркони Русия бошад, сабаби дигараш халосӣ аз мустамлика ва ба озодии ҳақиқӣ расидани кишварро дар муттаҳидиву ваҳдати қавми турки ин манотиқ донист. Ба гумони ботилаш ба туфайли онҳо соҳиби истиқлолият мухторият хоҳад гардид. Агар дар “Мунозара” бо овози баланд “гардани наберагони Темурашро ба таноби итоати рус кӣ бандонид?” (6, 44) нидо карда бошад, дар Самарқанд ба сари гӯри Темур омада фарёд зад: “Бо тани сӯзон, рӯи сиёҳ, дили танг, миёни ҳам ба зиёратат омадам, султонам!

Барои сари шикаста, вичдони пуралам, хуни сӯхта, ҷони дарднокам даво ҷустан ба сари турбатат омадам, ҳоқонам!

Барои ба доманат рехтани ашкони хунолуди турки садҳо сол ҷафо дид, ғам хӯрдаат омадам.

Барои аз хокат сурма гирифтани ба ҷашмони дар торикиҳо бенур гардидаи ўзбекат омадам. . .

Ҳоқони бузургворам! Шарафи туркӣ ғорат шуд. . .

Номус, эътибор, имон, вичдони турк зери пойи золимон монд. . .

Аз ман нафрат макун!

Эй паланги палангон!

Аз гуноҳҳои ман гузар.

Дастамро гир,

Миёнамро бубанд, фотиҳаи муқаддасатро бидеҳ!

Ба ғайрати ба дунё нагунҷидаи ту савганд меҳурам, ки шараф ва бузургии Турони кӯҳанро барқарор накарда ба пойни поят намешинам”(7, 33-35).

Мутаассифона, Фитрат ба ин ваъдаи хеш дар он солҳои тақдирсоз содиқ монд ва барои барқарории шукӯҳу шавкати Туркистони бузург камари ҳиммат баст. На танҳо осорашро ба ўзбекӣ эҷод кард, балки баъдтар бо азму талоши зиёде ба туркӣ кардани коргузори дар идораи ҷумҳурии навтаъсиси Бухоро камари ҳиммат баст ва ба ҳар касе, ки ба забони тоҷикӣ гап занад, 5 сӯм ҷарима ҷорӣ намуд (8, 29). Ин замони зиндагии Фитрат замони пурфочаатарини ҳаёти ӯст ва қисмати зиёди «далелҳои гуноҳкорӣ»-и охири зиндагии фочаангезаш низ ба ҳамон замон марбут аст. Фочаи Фитрат аз ҳамин айём шуруъ гардид, ки ӯ аз миллату забони модарӣ даст кашид, ғояҳои олии маорифпарвариро ба ҳукми фаромӯшӣ дод. Аз соли 1917 бо эҷоди силсиланигоштаҳои “Ғаму ғуссаи кишвар” (“Юрт қайғуси”) дар рӯзномаи “Хуррият”(1917, 28 июл, 18 авг., 31 окт., 29 дек.) ба ибораи академик М. Шакурӣ ба Чингизу Темурпарастӣ шуруъ кард (8, 15). Чун дигар ҳаммастакони ҳокимиятхоҳаш дар давраи аввали табодулли болшевикии Русия сарҳисобашро гум ва дар рӯзномаи «Хуррият» бо яъсу ноумедӣ хабаре дарҷ карда буд, ки «дар Русия боз як балое сар бардошт-балои болшевикӣ» (1917, 7 ноябр, р. 48). Ҳангоми ифои вазифа чун публицист ва муҳаррир дар идораи рӯзномаи «Хуррият» онро пурра ба интишоари афкори туркпарастӣ хеш истифода намуд ва Туронро чун ватани муқаддаси туркон ба қалам дод. Дар нигоштаи «Аз забони як ҷавони ўзбек» (1917, 18 август) ватанро чун зани беҳолу урён, дар баданаш изҳои камчин намоён, аз синааш хуни ҷӯшон равон ба риштаи тасвир кашид, ки ин ҳолат ҷавони ўзбекро дар ҳобу бедориаш таъкиб дорад. Ҷавони ўзбек ба хотири «модари ғампарвар-Турони муқаддас» ба мубориза бармеҳезад ва ҷудоиро аз он барои хеш фоча, ҷоннисориро зиндагонӣ меҳисобад. Савганд ёд мекунад, ки «ба сарам мор не, фавҷи шайтон резад, ба поям занҷир не, морҳои ҷаҳаннам печад, бароят ҷоннисорӣ хоҳам кард. Тамоми балоҳои дунё думболоғирам кунад, бигзор тамоми хорҳои оҳанини биёбони зулм ба ҷашмонам халад, туро озод хоҳам кард.

Ман ба хотири ту ба дунё омадам, барои ту зиндагонӣ мекунам ва чон месупорам!..

Марг ба онҳое, ки марги туро меҳоханд, нафрат ба онҳое, ки туро ба хок супурданианд!»

Албатта, ин таъкиди адиб як навъ даъват ба муборизаи миллий-озодихоҳӣ ҳам буд, ки намояндагони ҷараёни маорифпарварӣ ва ислохотхоҳии бисёр кишвару мамлакатҳо аз афкори таҳаввулоту ислохот то ба дараҷаи талқини инқилобу ғояи озодии кишварашон аз мустамлика расида буданд. Вале мутаассифона, Абдуррауфи Фитрат дар нигоштаву кирдори минбаъдааш даъвои ватани аслии туркон будани ин минтақаро ба миён гузошт ва озодии ин кишварро танҳо вазифаи муқаддаси туркнажодон ба қалам дод.

Ва баъдтар дар нигоштаҳояш чун «авлоди шараф гум карда, номусу эътибор, имону вичдонаш зери по гардида, кишвару буду бошаш ба дасти бегонагон афтида» аз бобокалони бузурги худ Темур «мададу ёрӣ» ҷуст (31 октябр).

Дар як муддати кӯтоҳ чанд воқеаи таърихӣ ба вуқӯъ мепайвандад, ки на танҳо Фитрат, балки аксари равшангароёну маорифпарваронро дар ҳайрат мегузорад.

Аввалан, баъди чанд рӯзи ба сари ҳокимият омадани болшевикон дар Петроград, болшевикон 1 ноябри соли 1917 дар Тошканд ҳокимиятро ба даст мегиранд ва 15-22 ноябр дар анҷумани 111 Шӯрои кишвар Шӯрои олии ҳокимияти кишвари Туркистонро иборат аз 15 нафар, ки ба он 7 нафар болшевикон ва 8 нафар эсерони чапи намояндагони мардуми Аврупо шомил буданд, таъсис медиҳанд.

15 ноябри соли 1917 Ленин ва Сталин баёнияти «Ҳуқуқҳои халқҳои Русия»-ро эълон доштанд, ки ба миллатҳо ҳуқуқи худмуайянкунӣ кафолат дода мешуд.

Сониян, 26 ноябр дар Қўқанд анҷумани 1У фавқулоддаи мусулмонони минтақа бо ширкати 203 нафар намояндагони миллату динҳои гуногун аз шаҳру маҳалҳои Туркистон ифтиҳо меёбад, ки он нисфи шаби 27 июн эълонияти мухторияти Туркистонро қабул мекунад. Ба намояндагони миллатҳои аврупоӣ, ки ҳамагӣ 2 ғоизи аҳолиро ташкил медоданд, дар Шӯрои идораи халқӣ ҳуқуқи пешбарии 18 вакилро аз 54 ҷой, яъне аз се як ҳиссаи намояндагонро во мегузоранд.

Ин воқеа Фитратро ба вачд овард, ки шаби 27 июнро «лайлатулқадри миллий» номида, дар рӯзномаи «Хуррият» навишта буд: «Панҷох сол боз асорат кашидем, таҳқир дидем. Дастҳо баста, забонамон бурида шуд. Даҳонамонро маҳкам карданд. Заминамон помол гардид. Моламодро рабуданд. Шарафамон тачовуз дид, номусамон ғасб гардид. Инсониямон зери по шуд. Сабру тоқат кардем. Ҳар гуна зӯриву зӯрвариро таҳаммул кардем. Ҳамаи бору бунамонро аз даст додем. Танҳо як фикрро дар ёд доштем, бо имонамон як ҷо нигоҳ доштем, ки он мухторияти Туркистон аст!

Аз дари маҳкамаҳо гирён баргашта, дар зиндонҳои торик хобида, ба лату кубӣ жандармҳо аз по афтида, хангоми сӯзондани кишварамону ба дор кашидани ҳамдинонамон шуурамонро гум кардем. Сарамон вайрон шуд. Дар ҳамин айём ба хотири болида доштани рӯҳамон дар ҳамон дунёи зулмот дар кунчи дуре ситорае медурахшид, ки чашмони нобиноӣ мо онро медид. Он чӣ буд? Мухторияти Туркистон!» (1917, 5 декабр).

Баъди эълони мухторияти Туркистон ҷавонбухороӣён ҷамъ омада, иборат аз 11 нафар Кумитаи марказӣ таъсис доданд, ки зарурати қабули барномаи ҷизб дар хусуси ислохот ба миён омад.

Дар охири ноябри соли 1917 таҳияи лоиҳаи ислохот ба Фитрат вогузор шуд, ки дар аввали соли 1918 лоиҳа барои баррасӣ ба КМ пешниҳод ва он ба андаке таҳрир қабул гардид.

Фитрат дар барнома ба чанд масъалаи муҳим-боқӣ мондани ҳокимияти амири, деҳқонон, таъсиси бонки махсуси кишоварзӣ ва ифтиҳо шӯъбаҳои онро дар вилоятҳо, ҳарбӣ таваҷҷӯҳ намуда, ҳар кадоми онҳоро мушаххас маънидод карда буд, ки минбаъд аъзои ҷизб аз рӯи он амал ва амиро барои қабули он маҷбур мекарданд. Вале бинобар ҳокимиятхоҳӣ ва осемакорӣ бархе аз роҳбарони нави ҷизб, ба вижа Ф. Ҳочаев ин барнома дар рӯи коғаз монд ва соли 1920 лашқари шӯравӣ амиро сарнагун карда, Бухороро муддате чун ҷумҳурии халқӣ нигоҳ дошт. Вале аз рӯи ҳадафу мақсади пешакӣ он бояд чун маркази илму фарҳанг аз байн бурда мешуд, ки бо гузашти андаке замон амалӣ гардид.

Қутби дуоми зиндагиномаи Фитрат низ бо анҷоми тақсими ҳудуди миллии Осиёи Миёна ба охир расида, боз ба забони тоҷикӣ аввалин песаи «Шӯриши Восеъ», сарсухани қиссаи устод Айнӣ «Одина», мақолаҳои «Луғати Ҳофизи Ҷубайри», «Сайфи Исфарангӣ», шеърҳои гуногун оид ба фаслҳои сол, рисолаи «Давраи ҳукмронии амир Олимхон», китоби сарфу наҳви «Қойидаҳои забони тоҷикӣ», мақолаи «Фирдавӣ»-ро навишт ва бо устои бузурги назми нави тоҷик Абулқосим Лоҳутӣ дар номаи шеърӣ қуввасанҷӣ кардааст, ки рӯзгор ва осори ӯ таҳқиқу баррасии мукаммалу муфассалро меҳохад.

Дар воқеъ, дар садаи гузашта:

Ба талқи лисону ба хусни баён,
Дар ин аср н-омад чу ӯ дар ҷаҳон...

КАЛИДВОЖАҶО: зиндагиномаи Фитрат, адиби маорифпарвари оғози садаи бистуми тоҷик, тағрибгари илму бедорӣ.

АДАБИЁТ

1. Айни С. Таърихи инқилоби Бухоро. – Душанбе: Адиб, 1987.
2. Айни С. Таърихи амирони мангитияи Бухоро // Куллиёт, ҷ. 10.-Душанбе: Ирфон, 1966.-с. 7-191.
3. Айни С. Мухтасари тарҷимаи холи худам // Осори баргузида дар ду ҷилд. Ҷилди якум. -Душанбе: Ирфон, 1987.-с. 11-97.
4. Қосимов Б. Маслақдошлар.-Тошкент: Шарқ, 1994.
5. Қосимов Б. Миллий уйғониш.-Тошкент: Маънавият, 2002.
6. Фитрат. Мунозара. –Душанбе, 1992.
7. Фитрат. Танланган асарлар, ҷ.1.-Тошкент: Маънавият, 2000.
8. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист.-Душанбе, 2006.

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ И СУЖДЕНИЯ О БИОГРАФИИ ФИТРАТА

П. Гулмуродзода

Данная статья посвящена изучению и творческой деятельности одного из ярких представителей таджикской джадидской литературы начала XX-го столетия Абдурауфа Фитрата.

SOME THOUGHTS ABOUT THE BIOGRAPHY OF FITRAT

P. Gulmurodzoda

The article is devoted about the learning life and creative activity one of the well known representative of tajik jadid literature at the beginning of XX – centuries of Abdurrauf Fitrat.

КОРНОМАИ БАҲРОМ ДАР «ШОҲНОМА»

М. Қодирова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳикояҳои Баҳроми Гӯр аз ҳикоеҳои марбут ба Искандар бо он фарқ мекунад, ки ҳар яке аз онҳо як корномаи хунари мебошад. Ҳикояҳои Искандар маъноӣ рамаӣ доранд ва ба масъалаи вучуди одамони гуногунфитрат, машғулони илму дониш чун ҷамъияти бараҳманон, ҷамъияти занон ва мақсуди зиндагонии онон, касони бадсигол (ба сурати Яъҷуч ва Маъҷуч) бахшида шудаанд. Корномаҳои Баҳром аз шучоати одамии иборатанд ва ҳар кадом як маъноӣ иҷтимоӣ ва ахлоқӣ дорад, валекин ба дараҷаи ҳикояҳои Искандар фалсафӣ ва ахлоқӣ нестанд.

Хунари Баҳром дар шикор. Хунари Баҳром дар шикор дар се маврид баён шудааст:

1) «Достони Баҳром бо канизаки чангзан дар шикор», ки онро ба гӯруҳи достонҳои ишқӣ мансуб донистаанд (1, 386-389)*;

2) «Хунар намудани Баҳром дар шикоргоҳ» (1, 389-391); ва

3) «Хунар намудани Баҳром ба нахчири гӯрон» (1, 533-547).

«Достони Баҳром бо канизаки чангзан дар шикор» бо ин анҷом меёбад, ки Баҳром аҳд мекунад, ки дигар бо занон ба шикор наравад.

Хунари Баҳром дар шикорафканӣ (дар ҳикояи аввал) нахуст ба ин шакл намудор гардонда мешавад:

Вақте ки Баҳром дар сари кӯҳе шереро дид, ки пушти гӯреро мебарид, бо тир дили гӯрро бо пушти шер бидӯхт.

Рӯзи дигар Баҳром дар ҳузури Манзар ва Нуъмон ва мардуми номвари тозиён ба шикори шутурмурғҳо пардохт. Баҳром хунарҳо намуд. Манзар мусаввиронро аз Яман овард ва он сахнаи бар пари шутурмурғ хурдани тири Баҳромро бар ҳарир нигошт:

*Минбаъд суроғаи мисолхое, ки мо аз ҷ.7-и китоби «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ мегирем, ба ин шакл оварда мешаванд.

Саворе чу Баҳром бо ёлу кифт,
Баланд ушгуре зеру захме шигифт.
Кушодабару чарбдастеву зур,
Камонмухраву охуву шеру гур.
Шутурмурғу ҳомуну он захми тир,
Зи кири сияҳ тоза шуд бар харир. (1, 391)

Саворе он нигора ба назди шахриёр бурд. Ҳама лашкар назди фиристода чамъ омаданд ва чун онро бидиданд, ангушти ҳайрат газиданд ва бар Баҳром офаринҳо хонданд.

Дар ҳикояти дигар хунари Баҳром дар шикори гурон тасвир шудааст. Баҳром гуфт, ки ҳар кас тир кушояд ва бояд бо як тир аз сурун (шоҳ) ва сина бардӯзад.

Яке аз паҳлавонон гуфт, ки дар ин лашкар касе чун ту моҳир нест ва дар назди ту аз беқудратии худ шарм медоранд. Баҳром посух дод, ки ин эзидӣ аст, «Вагарна Баҳром кист?».

Баҳром асп ронд ва бари гӯри нарро бо суринаш бибаст ва ҳама ба ӯ офарин хонданд (1, 541).

Яке гуфт, ки савори ҳақиқӣ туй ва мо бар харем. Баҳром ба ӯ рӯй овард:

Бад-ӯ гуфт шоҳ: «Ин на тири ман аст,
Ки пирузгар дастгири ман аст.
Киро пушпу ёвар чаҳондор нест,
Аз ӯ хоргар дар чаҳон хор нест». (1, 542)

Баҳром ва гӯяндаи достон Фирдавсӣ эътимод доранд, ки бузургии инсон аз Худованд аст. Баҳром асп биронд ва яке гӯри дигарро бо шамшер аз миён нима кард. Ҳама дуо карданд, ки чашми бад бар шоҳ нарасад. Фармуд, ки ҳалқаи зар кунанд, бар ин ҳалқаҳо номи ӯро дароранд. Дар гӯши сесад гӯр аз ин ҳалқаҳо барнишонд ва онҳоро баҳри шодӣ ва ном раҳо кард. Ба мардуми нодори он мамлакат Баҳром бахшишҳо кард, ки ҳама тавонгар шуданд. Ба шахр нидо карданд, то пирону бекорону суст, ҷавонони нотандуруст, вомдорон, кӯдакони бепадар, дарвешон ба майдон биёянд, то шахриёр рӯзгори онҳоро хуш кунад. Сипас базми айшу хушӣ оростанд.

Фирдавсӣ ҳамин хунарнамоиҳои Баҳромро дар шикор низ саранҷом бо панду андарз мерасонад. Бузургӣ ҳама аз Худованд аст. Худнамоӣ нишони бузургӣ нест. Вақте ба он бузургӣ мерасад, намебояд, ки аз бенавоёну бечорагон фаромӯш кунад.

Яздгирдро куштани аспи обӣ. Ин ҳикояти мардумии ҷолиб анҷоми фасли «Подшоҳии Яздгирди Базагар»-и «Шоҳнома» мебошад (1, 373-403). Яздгирд ахтаршиносонро чамъ овард ва фармуд, ки дар ахтарон нигаранд ва замони марги ӯро бигӯянд. Ситорашиносон гуфтанд, ки шоҳи чаҳон бояд аз марг ёд накунад. Агар бахти шоҳ бадрӯ шавад, аз кучо сӯйи чашмаи Сӯ меравад ва рози ин кор дар пардаи Эзид мебошад. Бо шунидани ин сухан шоҳ савганд ёд кард, ки ҳеч гоҳ чашмаи Сӯро нахоҳад дид.

Ба ин минвол се моҳ гузашт. Рӯзе аз бинии шоҳ хун омад, пизишк як ҳафта онро нигоҳ дошт, вале дар ҳафтаи дигар боз хун чорӣ шуд. Мубад (мӯъбад) гуфт, ки ту аз роҳи марг ва ба ин восита аз роҳи Парвардигор бигрехтӣ. Туро чора ин аст, ки сӯи чашмаи Сӯ биравӣ:

Ниёиш кунӣ пеши Яздони пок,
Ба зорӣ бигардӣ бар он гармхок.
Бигӯӣ, ки ман бандаи нотавон,
Зада доми савганд пеши равон.
Кунун омадам, то замонам кучост,
Ба пеши ту, эй Довари доду рост. (1, 400)

Ин суханон ба подшоҳ писанд омад ва ба дарди ӯ судманд шуд. Аз дарёи Шаҳд гузашт, шабу рӯз мерафт, гоҳ-гоҳ аз биниаш хун мерафт. Ба назди чашмаи Сӯ расид, аз он лахте бар сар кард, замоне аз биниаш хун наомад, виқору худбинӣ кард:

Манӣ карду гуфт: «Ин-т оину рой,
Нишастам чӣ боист чанде ба чой?» (1, 401)

Подшоҳ ҳама некиро аз худ дид. Дар ин замон аз дарё (бахр) як аспи хинг (кабуд)-и кӯтоҳлинги гирдпошна ва зогчашми пурҳайбат берун омад. Яздгирд фармон дод, ки онро сипоҳ гирд бигиранд. Шоҳи чаҳон розро надонист, зину лаҷом бардошт ва ба назди он асп шуд. Хинг ром шуд ва дасту пой

аз ҷой набардошт, ба зину лачом ниҳодан ром буд. Вақте ба паси пойи ӯ ба бастанӣ думаш шуд, бигуррид ва ҷуфта лағад бар сараш зад. Сару бузургиаш ба хок омад:

Зи хок омаду хок шуд Яздгирд,
Чӣ ҷӯй ту з-ин баршуда ҳафтгирд?
Чу аз гардиши ӯ наёбӣ раҳо,
Парастидани ӯ наёрад раҳо.
Ба Яздон гирову бад-ӯ кун паноҳ,
Худованди хуршеду гардандамоҳ. (1, 402)

Баъди кушта шудан аспӣ обӣ монандаи гард ба он чашмаи лочвард омад ва дар об нопадид шуд. Ҳама лашкар мотам гирифтанд. Тани шоҳро мубад бо кофуру мушк биёғанд, ба дебо танашро бастанд, бо тобути заррин ва дар даруни соҷ ӯро ба Порс бурданд.

Маъноӣ ин ҳикоят беоқубатии кори ҷаҳон ва махсусан, имкони гурез аз марғ надоштан аст. Яздгирд қасам ёд карда буд, ки ба назди чашмаи Су нахоҳад рафт. Валекин дасти аҷал ӯро ба он ҷо бурд. Марғ бар ҳама ногузир аст. Ҳамин аст маъноӣ ҳикоя.

Тоҷро аз миёни ду шер бардоштани Баҳром. Ин ҳикояти маъруф аст дар адабиёти форсӣ ва онро Низомӣ ҳам (дар «Ҳафт пайкар») овардааст (2,20)

Эронӣ баъди вафоти Яздгирд намехостанд, ки писараш Баҳром соҳиби тахти подшоҳӣ шавад. Бинобар ин, дар назди Баҳром чунин шарт монданд: аз беша ду шерӣ жаён меорем ва тоҷро дар миёна мегузорем. Қасе орзуи шоҳӣ кунад, равад ва тахти шоҳиро бигирад.

Рӯзи дигар Баҳром биёмад ва аз ӯ бузургони Эрон пурсиданд, ки ба шоҳӣ аз доду ростӣ чӣ пеш меорӣ? Дар ҷавоб Баҳром гуфт:

Ки бахшиш бияфзоям аз гуфтугӯй,
Бикоҳам зи бедодиву ҷустуҷӯй.
Қасеро кучо подшоҳӣ сазост,
Заминро бар эшон бубаҳшам рост.
Кеҳонро бидорам ба рою ба дод,
Чу эмин кунам, бошам аз дод шод.
Қасеро, ки дарвеш бошад ханиз,
Зи ганҷи ниҳода бубаҳшем чиз.
Гунаҳқардари панд пеш оварам,
Чу дигар кунад, банд пеш оварам.
Сипахро ба ҳангом рӯзӣ диҳам,
Хирадмандро дилфурузӣ диҳам.
Ҳамон рост дорем дил бо забон,
Зи кажживу торӣ бупечам равон.
Қас, к-ӯ бимирад, набошад-ш хеш,
В-аз ӯ низ монад зи андоза беш.
Ба дарвеш баҳшам, наёрам ба ганҷ,
Набандам дил андар сарои сипанҷ.
Ҳама рой бо кордонон занам,
Ба тадбир пушти ҳаво бишканам. (1, 422 - 423)

Ин суҳанон низомномаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии як подшоҳ ва инсонанд, ки Фирдавсӣ дар забони муддаии маснади подшоҳӣ ниҳодааст. Бунёди иҷтимоӣ амали подшоҳӣ Баҳром машварат кардан аст бо кордонон, арзандагонро мулку сарварӣ додан, додгарӣ бо кеҳон кардан (ки бунёди иҷтимоӣ дорад), ҳимояти бечорагон кардан, таъмини лашкар кардан, сиёсати оқилона бо гунаҳқорон пеш гирифтанд. Ҳама ба овоз гуфтанд: «Мо бандаем!». Ҳама бузургон бар ин ақида расиданд, ки ба шоҳӣ сазовор аст, ки Эзид ӯро зи дод офарида.

Оини шоҳон чунин буд, ки мубади мубадон се нафар аз бихра-донро бо худ гирифта, шоҳро бар тахт, яъне бар гоҳ менишонд. Пас, тоҷи зарро ба наздики ӯ мебурд ва қулоҳи кайиро бар сараш мениҳод ва ба шоди ду рух бар бараш месуд. Баъди анҷоми ин кор тоҷи тахтро ба мубад супурданд ва шоҳ ба ҳомун рафт, ки ду шерӣ жаён он ҷо буд ба занҷир баста, онҳоро бурда ба пояи тахт бубастанд ва бар гӯшаи он тоҷро ниҳоданд. Ҳама наззора ба он тоҷи тахт мекарданд (1, 425-426).

Баҳром ва Хусрав он ду шерро бидиданд. Хусрав гуфт, ки тоҷи насиби ман шуд, зеро ман пираму ӯ ҷавон дар чанголи шерӣ жаён нотавон. Барои ҳамин ӯ пешдастӣ кунад. Як гурзи говсарро гирифт.

Мубад ба ӯ гуфт, ки «Эй подшохи хирадманду бодонишу порсо! Чанг бо шерон ба чуз подшоҳӣ ба ту чӣ медиҳад? Ту чон баҳри подшоҳӣ мадеҳ!».

Бад-ӯ гуфт Баҳром: «К-эй динпижӯх,
Ту з-ин бегунохиву дигар гуруҳ,
Ҳамоварди ин наррашерон манам,
Харидори чанги далерон манам. (1, 427)

Мубад бад-ӯ гуфт: «Дилатро аз гуноҳ бишӯй ва ба Яздон паноҳ бубар». Ӯ чунон кард. Дилаш пок шуд ва аз гуноҳ тавба кард». Як шер чу ӯро бидид, занчир канду ба ӯ ҳамла овард, Баҳром бар сараш гурз зад ва аз чашмаш равшаной бибурд. Дуюмро чунон зад, ки хун аз дидааш рехт ва бар тахти оч биншаст. Хусрав омада пеши ӯ сачда кард ва гуфт, ки ту шохиву мо бандаем. Дар олам хуруш баромад.

Чунин аст ривояти бар тахти подшоҳӣ нишастани Баҳроми Гур, ки, эҳтимол, хеле қадимӣ аст ва далели бузургии Баҳроми Сосонӣ, яъне Варахрани панҷум мебошад.

Обод кардани деҳ. Баҳроми Гур, чӣ тавре ки дар боло ҳам дидем, бештар дар шикор тасвир мешавад. Дар ин ҳикоят ҳам Баҳром бо сағу юзу шохину боз дар дашт баҳри шикор асп меронад ва нишоне аз юзу оху надида, бозмегардад ва ба ҷои сабзу хурраме мерасад. Касе аз он деҳ ба истиқбол намеояд.

Шоҳ ба мубад гуфт, ки ин ҷои бадахтар ҷои дадон аст магар, ки ҳама ба якдигар баромехта, бераҳ дар ҳар ҷо хун рехтаанд. Гоҳе ки андар деҳ растохез барпо шуд, мардум аз он ҷо роҳи гурез пеш гирифт. . . (1, 459-460). Дар натиҷа, дар деҳ танҳо пирони барҷомонда боқӣ монданд ва деҳ ба вайронӣ рӯ овард.

Соле сипарӣ гашт. Подшоҳ ба он ҷой ба шикор омад ва аз он ҷойи ободу хуррам чизе наид: ҷӯй беоб, дарахтон хушк, дашту сарой вайрон, мардуму чорпой рамида. . .

Аз ин ҳол Баҳром ғамгин шуд, аз Худо битарсид. Ба мубад гуфт, ки дарег аст, ки чунин деҳаи хуб хароб бошад. Бирав, пайкор кун ва деҳро обод кун, чунон кун, ки мардум осуда бибоянд.

Мубад мазмуни фармони шохро дарёфт ва равонаи деҳ шуд. Ба мардум гуфт, ки ин ҷои сарсабзу пурмева ба Баҳром хуш омад ва мебояд, ки шуморе аз бузургон гирд оваред ва аз ин деҳ шаҳре дилрабо бисозед. Муносиб нест, ки занону кӯдакон меҳтар ва сархуй бошанд ва ба касе тобеъ набошанд. Ҳаргиз набоистӣ, ки парастору муздури бо қадхудой баробарӣ кунанд.

Мубад дар он вайрона чуз пири бекоре касе наёфт. Ӯро ба назди худ нишонд ва сабаби вайрониро ҷӯё шуд.

Бад-ӯ гуфт, к-«Эй хоҷаи солхвард,
Чунин ҷойи обод вайрон кӣ кард?»
Чунин дод посух, ки «Як рӯзгор
Гузар кард бар буми мо шаҳриёр.
Биёмад яке беҳирад муъбаде,
Аз он номдорони бебар баде.
Ба мо гуфт: «Яксар ҳама меҳтаред,
Нигар то касеро ба кас нашмаред.
Ҳама яксара қадхудои дехед,
Зану мард бар меҳтарон-бар меҳед»
Бигуфт ину ин деҳ пурошӯб гашт,
Пур аз ғорату куштану ҷӯб гашт.
Ки Яздон варо ёри б-андоза бод,
Ғаму ранҷу сахтӣ бар ӯ тоза бод.
Ҳама кори ин ҷой бар бадтарист,
Чунин дон, ки бо мо бибояд гирист.»
(1, 462)

Мубад он пирро ба меҳтарӣ гузошт. Ба ӯ гуфт, ки аз ганчи шоҳ динор бихоҳ ва ҳамаро ба деҳ бихоҳ, онҳо кехтаронанд, танҳо туй бузург. Он мубади пирро нафрин макун. Ӯ аз рӯи орзу чунин накард. Марди пир сӯи хона шуд. Мардум ба пеши худ хонд:

Заминро ба обод кардан гирифт,
Ҳама марзҳоро сипардан гирифт.
Зи ҳамсоғон гову хар хостанд,

Ҳама дашт яксар биёростанд, (1, 463)

Ҳама аз обод шудани як марз шод шуд. Гурезаҳо аз ободӣ хабар ёфта, сӯи деҳ шигофтанд. Бар деҳқонон мурғу гову гӯстанд афзуд, аз бисёрии дарахт ҳама ҷо бихиштосо гашт. Дар соли сеюм деҳ ороставу пероста шуд. (1, 463-464).

Шаҳриёр ба хангоми баҳор сӯи дашт баҳри шикор шуд ва бо мубади Рӯзбех ба наздики деҳ шуданд ва Бахроми Гӯр ҳама ҷоро пуркишту ҷорво дид, кохҳои баланду пароканда, дар кӯҳ мешу барра. Ӯ аз Рӯзбех шарҳи ин ҳол пурсид.

Рӯзбех посух дод, ки барои вайрон шудани деҳ чунин тадбир кардам, ки агар як дил ду андеша кунад, аз ҳарду гард хоҳад баромад. Дар як шаҳр агар ду қадхудой бошад, бару бумшон бар ҷой намонад. Ба пирони деҳ гуфтам, ки бар шумо меҳ – бузурге нест. Ҳама занону кӯдакон қадхудо шуданд. Чу кехон меҳ шуданд, сари мардуми деҳ ба пой омад ва он пок ҷой вайрон шуд.

Вақте подшоҳ бар онҳо бубахшид, бирафтам ва роҳи дигар пеш гирифтам:

Яке бо хирад пир кардам ба пой,
Сухангӯву бодонишу раҳнамой.
Бикӯшиду вайронӣ обод кард,
Дили зердастон аз он шод кард.
Чу меҳтар яке гашту шуд рой рост,
Бияфзуд хубиву кажҷӣ бикост.
Ниҳонӣ бад-эшон намудам бадӣ,
В-аз он пас кушодам дари эзадӣ.
Сухан беҳтар аз гавҳари шохвор,
Чу бар ҷойгаҳ-бар барандаш ба кор.
Хирад шоҳ бояд, забон паҳлавон,
Чу хоҳӣ, ки беранҷ бошад равон. (1, 465-466)

Хулосаи ҳикоят ин аст, ки ободии ҷомеа аз салоҳи қор ва итоати кехон бар меҳон аст. Агар як мулкро бихоҳӣ, вайрон кунӣ, даъвои истиқлол аз ҷониби ҳама ба роҳ андоз. Он гоҳ теъдоди меҳон худ ба худ биафзояд ва мардум сар аз итоат берун биёрад. Ҳикоят раҳи норафтаниро намудааст, ки ба ин васила ва қасрати меҳон як рустои обод рӯ ба харобӣ овард... ва сипас ХИРАДро бар тахт нишондан, МЕХТАРро яке ва РОЙро рост кардан, сухан ба савоб гуфтан, хубӣ афзудан ва дар ин раҳ устувор будан зарур омадӣ, то мулк ба ободиву саодат бирасад.

Ёфтани ганҷи Ҷамшед. Ин ҳикоят низ аз силсилаи достонҳо ва ҳикоятест, ки хангоми шикор ва баъди он рӯй додаанд. Дар шикоргаҳ марде захматкаш омад ва Баҳромро суроғ кард. Мубад бад-ӯ гуфт: «Чӣ мехоҳӣ?».

Гуфт, ки то рӯйи шоҳро муояна набинам, сухан нагӯям. Ба Баҳром гуфт, ки бо ту сухани пинҳонӣ дорам. Ба ӯ гуфт, ки марди деҳқони ин марзам ва об ба марзи хеш бурдам. . .

Чу бисёр гашт обу густох шуд,
Миёни яке марз сӯроҳ шуд (1, 473)

ва аҷиб садое ба гӯш омад, ки хурӯшаш садои роҳи ганҷ дихад. (1, 472-473).

Рӯзи дигар бо амри Баҳром шуруъ карданд ба қандани хок аз он ҷой, ки захматкаш мард намуд. Чизе падид омад кӯҳмоно, ки хонае аз хишти пухта буд. Дари хонаро ёфтанд. Мубад хонае дид паҳну дароз:

Зи зар карда барпой ду говмеш,
Яке охуре карда заррин зи пеш.
Забарҷад ба охур-дарун рехта,
Ба ёкути сурх андаромехта.
Чу ду гови гардун миёнаш тихӣ,
Шикамшон пур аз нору себу бихӣ.
Миёни бихӣ дурри хушоб буд,
Ки ҳар донае қатраи об буд.
Ҳамон говро чашм ёкут буд,
Зи пирӣ сари гов фартут буд.
Ҳама гирд бар гирди ӯ шеру гӯр,

Яке дида ёкуту дигар булӯр.
Тазарвони заррину товуси нар,
Ҳама синаву чашмхошон гуҳар.
(1, 475)

Мубад ба Баҳром хабари ёфт шудани ганҷ дод ва ба суроғи номи соҳиби ганҷ ва асли ӯ шуд. Мубади мубадон дар он гов номи Ҷамшедро дид ва ба шоҳ хабар дод. Подшоҳ ба мубад гуфт, ки ганҷи бинҳодаи Ҷамшедро чаро аз худ гӯям?

Маро ганҷ, к-он чуз ба шамшери дод
Фароз ояд аз подшоҳӣ, мабод.
Ба арзониён деҳ Ҳама ҳар чӣ ҳаст,
Мабодо, ки ояд ба мо-бар шикаст.
(1, 475)

Амр овард, ки Ҳама ганҷ баршумурда, ба зарру ба сим бифрӯшанд, барои занони бева ва یتимон ва инчунин мардуми тикидаст ба ёди равони Ҷамшед бидиҳанд:

Кафан, ҳар ки бистонад аз Ҷамшед,
Ба шодӣ мабодаш зи кайҳон умед.
Чу бо лашкарам тан ба ранҷ оварам,
Зи Туру зи Чин ному ганҷ оварам....
В-аз он ҷойгаҳ шуд сӯйи ганҷи хеш,
Ки гирд оварид аз ҳаю ранҷи хеш.
Биёвард гурдони кишвар-шро,
Дирам дод яксола лашкар-шро.
(1, 476-477)

Андеша ва гуфтори Ҳаким Фирдавсӣ ин аст, ки бидонед, ки аз бузургоне чу Нӯзару Фаридун ва Кайқубод касе ва чизе намонд. Аз он рафтагон бар мо ганҷе судманд наояд, зеро яқояк аз ҷаҳон бигзарем ва намебояд, ки онро ба бадӣ биспарем. Пире Мохёр ном, ки як саду шасту чаҳорсола буд, дар заминаи ин овоза ганҷи бо некӣ парогандаи Баҳромро беҳтар аз ганҷи Фаридуну Ҷам хонд. Ва дар бораи ганҷи Ҷамшед фармуд:

Ба хангоми Ҷам чун сухан ронданд,
Варо ганҷи говон ҳамехонданд.
Надонист кас дар ҷаҳон, к-он кучост,
Ба хок аст ё дар дами аждаҳост.
Ту чун ёфтӣ, нангаридӣ ба ганҷ,
Ки нанг омадат з-ин сарои сипанҷ.
Ба дарё Ҳамоно, ки чандин гуҳар,
Набинад Ҳама дидаи ҷонвар.
Ба дарвеш бахшидӣ он гавҳарон,
Ҳамон гови зар аз қарон то қарон. (1, 478-479)

Бо номи «ганҷ» исми чанде аз оҳангҳои мусиқии Борбад машҳур аст. Аз ҷумла «Ганҷи бодовард» навое ва лаҳне аз сӣ лаҳни Борбад мебошад. «Ганҷи гов» (ё «... говон») ривояте аз ганҷи ҳаштуми Хусрави Парвиз аст (Фарҳанги Муин, «ганҷи гов»).

Ин ҳикояти ривоятӣ дар «Шоҳнома» ба монанди дигар достону ҳикояҳои алоқаманд бо номи Баҳром мазмун ва ғояи ахлоқӣ неқӯ дорад. Ҳаким Фирдавсӣ ганҷи Баҳромро, ки махсули ранҷу хайри ўст ва поя бар ақлу хиради шарқӣ дорад, бартар аз ганҷи Фаридуну Ҷам хонда.

Хостани духтарони Барзіндеҳқон Монанди достону ҳикояҳои дигари замони подшоҳии Баҳром воқеа аз шикори подшоҳ оғоз меёбад. Боғе ба Баҳром пеш омад, ки дар паси худ тундроғ дошт. Дар сари ҳавзи об пирамарде дарнишаста буд, ки замине ороستا ва боғе пур аз чизу бандагон дошт. Дар бари ин мард се духтар нишаста буданд, ки руҳи моҳ, болои сарв, абруи камону гесӯи каманд доштанд ва ҳар як бар даст яке ҷоми булӯр дошт. Аз дидани онҳо чашми шоҳ хира гашт (1, 495-496).

Дехқон аз дидани подшоҳ саҳт ҳаросид, дилаш ношод шуд.

Ин марди хирадро ном Барзин буд. Аз лаби ҳавз Барзин тозон ба назди шоҳ омад ва замини пеши пойи хонро бибӯсид. Шоҳро бар он хонд, ки муддате дар ин марз бимонад, то сари мо ба моҳ барояд.

Шоҳ ба Барзин гуфт, ки мурғи шикории ӯ Туғро дар ҳавз пинҳон шудааст. Бо дили танг метохтам аз паси овози занг (зангула). Барзин хабар дод, ки мурғе дидааст ва ҷойи нишастии онро хабар дод. Бандаро фиристоданд ва ӯ хабар дод, ки Туғро ба шоҳе овехтааст ва боздор ӯро мегирад. Барзин ба ин шодӣ меҳмон шудани шоҳро хоҳиш кард (1, 497).

Подшоҳ ба лаби он ҳавз фуруд омад. Барзин майи сурху ҷом овард ва нахустин зи шоҳи ҷаҳон ёд кард. Пас ҷоми булӯр бар даст баҳроми Гӯр ниҳод.

Ҷаҳондор набидро бистуд ва Барзин дар назди ҳар касе хуме ниҳод. Барзин маст шуда, ба духтаронаш гуфт, ки ба ин боғ Баҳромшоҳ омада. Ҳар се духтар бар сар аз гавҳар қулоҳ ниҳода, пардохтанд ба намоиши хунар: яке раққоса (пойқӯб), дигаре чангзан, сеюмӣ хушовози андӯҳшикан...

Бо овози онҳо шоҳ ҷомро аз бода тӣҳӣ кард ва аз Барзин пурсид, ки инҳо духтарони киянд? Ҷавоб дод, ки инҳо духтарони мананд, яке гомағӯй, дигар чангзан, савум пойқӯб ва ман аз чизе камӣ надорам. (1, 498-499).

Ба духтари яқум фармуд, ки гомаи шаҳриёр бигӯй ва васфи духтар ба шоҳ кард.

Шоҳ ба моҳ, шоиштаи мақоми шоҳӣ, ба дидори моҳу болои соҷ, миёни монанди бабр тангу тоҷи баробари абр, дил чу дарё, даст чу абр, бо авсофи шикорӣ сутуда мешавад (1, 499-500).

Баъди шунидани гома Баҳром даъвои домодӣ ба Барзин кард ва ҳар се духтарро хост.

Барзин изҳор дошт, ки хидмати подшоҳ ва парастии тоҷу тахт хоҳад кард, ин се духтар ҳам бандаи ӯ мебошанд.

Аммо акнун чизҳои ниҳониро бигӯям. Дар айвони ман аз пӯшидани, густурдани, афғанданию парогандани дувист шугурвор бор аст ва тоҷу тахт, ки аз он духтарон шоданд. Баҳром гуфт, ки чизҳои доштаатро бигзор ва бо ҷоми май сӯйи ромиш гирой.

Духти бузурғи Моҳофарид, дуном Фаронак ва сеюмӣ Шанбалид ном доштанд. Подшоҳ онҳоро писандид ва ба сӯи тахти худ бурд. Ба қасри мушқбӯйи худ омад ва ба хуррамию шодӣ барнишаст. (1, 501-502).

Ҳадафи ҳикоят ин аст, ки шоҳ Баҳромро бо он шукӯху бузурғӣ чунин бонувони аз роҳи Каюмарсу Хушангшоҳ омада сазовор аст. Мақоми бузурғии шоҳ ба қасони озода монанди Барзин ва духтарони ӯ сазоворанд, ки соҳиби хунарҳои завқӣ, васфу рақсу суруд бошанд.

Хондани лӯриён аз Ҳиндустон Баҳром ба ҳамаи нодорон бахшишҳо кард ва ба мубаддон нома фиристод, ки дар ҳар ҷой дарвешу беганҷ кист, яқсар огаҳ кунед. Аз ҳар мубаде номаҳо омад:

Ки обод бинем рӯи замин,
Ба ҳар ҷой пайваста гашт офарин.
Магар марди дарвеш, к-аз шаҳриёр
Бинолад ҳаме в-аз бади рӯзгор.
Ки чун май гусорад тавонгар ҳаме,
Ба сар бар зи гул дорад афсар ҳаме.
Бар овози ромишгарон май хӯрад,
Чу мо мардумонро ба кас нашмарад. (1, 641)

Аз ин посухи ҳазломез шоҳ бихандид ва ба наздики подшоҳи ҳиндувон қас фиристод, ки аз он лӯриён баргузин даҳ ҳазор ва бифирист. Чу онҳо омаданд, ба ҳар яке гов доду дарозгӯш, ҳазор хирвори гандум дод, то барзгарӣ кунанд, аз гандум тухм ба бар оранд ва пеши дарвешон ромишгарӣ ва кехтарӣ кунанд. Аммо лӯриён гову гандумро хӯрданд ва дар сари сол рӯйзард шуданд:

Бад-ӯ гуфт шоҳ: «Ин на кори ту буд,
Парогандани тухму кишту дуруд.
Харе монд, акнун буна барниҳед,
Бисозед руду бирешим диҳед». (1, 642)

Аз он замон лӯри дар ҷаҳон чорачӯй мегардад, бо сағу гург ҳамсояву ҳамроҳ ва ба шабу рӯз машғул ба дуздиву дарюзағӣ.

Ин ривоятест дар омадани лӯлиён аз Ҳиндустон, ки дар гуфтори Фирдавсӣ лӯри аст. Он ҳам чун далели бузурғӣ ва ҳимматбаландии шоҳ Баҳром омадааст.

Дар ҳар ҳикоя ин ё он вижагии рафтори қаҳрамонон ва муносибати Баҳроми Гӯр бо онҳо нақл карда мешавад. Ҳикояҳои марбут ба Баҳроми Гӯр хусусиятҳои рамзӣ надоранд, чунонки ҳикояҳои Искандар доранд. Валекин ин на ба он маънӣ аст, ки гӯё он ҳикояҳо каммаънӣ бошанд. Ҳикояҳои

Бахроми Гур афсона ҳам нестанд, гарчи баъзеи онҳо ба афсона наздикӣ доранд. Ин ҳикояҳо ба дараҷаи баланд мардумӣ (ё худ омиёна) мебошанд ва бунёди инсонгароёнаи нигоҳи Фирдавсро нишон медиҳанд. Ин ҳикоеът хонандаро ҳидоят бар он мекунад, ки дар ҳама қору пайкор аз будгоҳи ақлу хирад кор бигирад.

Ин навишта тасвирест аз корномаи Бахроми Гур ва муносибати ӯ бо афроди гуногун аз байни мардуми одӣ дар «Шохнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ. Ин ҳикоеът далели дигаранд, ки аксари достонҳои «Шохнома» ҷанбаи мардумӣ доранд.

КАЛИДВОЖАҲО: Достонҳои Баҳром, ҳикоеъти Баҳром, бузургии инсон, панду андарз, ҳикоеъти мардумӣ, тасвири Баҳром, ганҷи Ҷамшед, ҳикоят, ривоят, ҳикоя ва рамз.

АДАБИЁТ

1. Абулқосими Фирдавсӣ. Шохнома. 7. - Душанбе: Ирфон, 1966.- 652с.
2. Низомии Ганҷавӣ. Баҳром ва ҳафт пайкар. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. Шӯбаи адабиёти бадеӣ. Сталинобод-1941.- 167с.
3. Муҳаммад Муъин. Фарҳанги форсӣ. Ҷилди аввал-шашум. -Тоҳрон: Амири Кабир1375.-2351с.
4. Фарҳанги Амид. Чопи панҷум. Тоҳрон: Ҷовидон, 1350.-1178с.
5. Фарҳанги бузурги суҳан. Ба сарпарастии дуктур Ҳасани Анварӣ. Ҷ. I.- Тоҳрон: Суҳан, 1381.
6. Фарҳанги бузурги суҳан. Ба сарпарастии дуктур Ҳасани Анварӣ. Ҷ. VI.- Тоҳрон: Суҳан, 1381.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX), иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. Зери таҳрири М.Ш. Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А.Маъсумӣ.- Москва: «Советская энциклопедия», 1969.- 951с.
8. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3.-Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энциклопедияи советии тоҷик, 2004.- 524с.

СРАЖЕНИЯ БАХРАМА В «ШАХНАМЕ»

М. Кадърова

В этой статье представлены сражения Бахрами Гур, и его отношения с разными личностями из простого сословия в поэме «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси. Это ещё раз свидетельствует о том, что сказания «Шахнаме» являются преимущественно народными.

THE WORDS OF BAHROM IN "SHOHNOMA"

M. Kadirova

This article represents Bahromi Gur, his relations with cilians and his fightings in "Shohnoma" epos of Abulqosim Firdawsī. This case serves evidence that "Shohnoma" stories are mainly of talk basement.

МАВҶЕИ ҶАЗАЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ ОСАФӢ

С. Назарова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Осафии Ҳиравӣ дар таърихи адабиёти тоҷик асосан чун шоири ғазалсаро шӯҳрат пайдо кардааст ва девони ашъори ӯ ҳам, ки бо саъйи муҳаққиқи эронӣ Ҳодӣ Арфай Кирмоншоҳӣ ба таъъ расидааст, 328 ғазалро шомил аст, ки қариб кулли девони ӯро фаро гирифтааст.[1]

Бино ба ишораҳои худӣ Осафӣ, ки дар шеърҳои ӯ мушоҳида мешавад, вай дар ғазалсароӣ асосан пайравӣ ба сабки Амир Хусрав ва Амир Ҳасани Дехлавӣ будааст, чунонки худ ба ин маънӣ ишора намуда мегӯяд:

Зи хубон гуфтаҳои Осафӣ ҳоле дигар дорад,
Ки ӯро сӯзи Хусрав, нозуқиҳои Ҳасан дидам.[2]

Дар баробари пайравӣ ба сабки шуарои мазкур Осафӣ дар ғазалсароӣ пайгири лаҳну шеваи хоси худ ҳам буда ва шоир борҳо дар ашъораш ба ин маънӣ ишораҳо кардааст. Чунонки, дар байти зерин мегӯяд:

Осафӣ, лавҳи суҳан рангин зи ранги хос бех,

Нахлбандӣ кун ба гулҳои хаёли хештан.[3]

Дар байти дигар низ ба шӯҳрат пайдо кардани сухани хеш дар байни хосу ом чунин ишора намудааст:

Шӯҳрат гирифта гуфтаи хоси ту, Осафӣ,
Ҳарчанд хостар суханат, омгиртар.[4]

Шириниву шевоӣ, фасоҳату латофат ва чаззобиву муассирии сабки хоси Осафӣ дар ғазалсароӣ ханӯз дар замони зиндагии вай аз ҷониби шуаро ва муаллифони осори таъриху тазкира эътироф гардида ва дар ин бора ишораҳои зиёде мавҷуд аст. Аз ҷумлаи муосирони Осафӣ Зайниддин Маҳмуди Восифӣ дар «Бадоеъулвақоъ» ҳикоят мекунад, ки: «Амир Муҳаммад Юсуфро марази никрис /подагра.–Н.С./ соҳибфирош гардонид буд. Рӯзе чамъе аз шуаро ва фузало ба расми аёдат ба мулозимат рафта буданд. Хоча Осафӣ бад–ин матлаъ ратбуллисон гардид:

Буд дарди ту ба танг аз дили беҳосили ман.
Рафту дар пой ту афтод зи дасту дили ман.

Ҳуззори маҷлис дар таърифу тавсифи ин матлаъ он миқдор ғулув намуданд ва тариқи истикзо паймуданд, ки араки рашку ғайрат бар гардани чамбият ба ҳаракат даромад ва алҳақ ҷои он дорад, ки бағоят хуб воқеъ шуда».[5]

Байти мазкур зоҳиран ба матлаи ғазале мемонад, вале ғазале бо он матлаъ дар девони Осафӣ ба назар нарасид. Гумони ғолиб он аст, ки матлаи мазкури Осафӣ бадоҳатан барои тасаллии дарди пой бемор гуфта шудааст ва аз он лутфи сухану қудрати шоирии гуянда хувайдост.

Қудрат ва маҳорати ғазалсароии Осафиро натавонанд ҳамзамонии ӯ эътироф намудаанд, балки шуарои мутааххир ва ҳатто Мирзо Абдулқодири Бедил ба ғазали ӯ аҳсан хондаанд. Тибқи маълумоти муаллифи «Сафинаи Хушгӯ» гуё рӯзе Мирзо Бедил аз қироати ду байти Осафӣ хеле хушдид гардида, изҳор намудааст, ки байти охирин қиёмат аст».[6] Ду байте, ки Мирзо Бедилро ба вачҳ овардааст, чунин аст:

То барафрӯхтаи з – оташи май рӯи сафед,
Шамъ пиронасар оташ зада дар мӯи сафед,
Дар шафақ дид маҳи иду ишоратҳо кард,
Пири мо сӯи май сурх ба абрӯи сафед.

Бояд гуфт, ки ғазали мазкур яке аз шевотарин ғазалҳои Осафӣ буда, онро Мавлоно Ҷомӣ низ сутуда ва мо ин ҷо чун шоҳиди шеърӣ ва далели хунари ғазалсароии Осафӣ ғазали фавқуззикрро, ки дар девони шоир ҳам омадааст, ба пуррагӣ иқтибос менамоем:

То барафрӯхтаи з – оташи май рӯи сафед,
Шамъ пиронасар оташ зада дар мӯи сафед,
Чашмат охуст, вале оҳи мушкани Хито,
Чашми хубони дигар дар ғамат оҳи сафед,
Медиҳад субҳ магар модари айём кушод,
Дар вафотам шаби хичрони ту гесӯи сафед,
Дар шафақ дид маҳи иду ишоратҳо кард,
Пири мо сӯи май сурх ба абрӯи сафед,
Меравад Осафӣ аз ҳол ба ҳоле, ки туро,
Турра чавғони сиёҳ асту зақан гӯи сафед.[7]

Осафӣ дар зиндагии воқеӣ низ чун як шахсияти ҳассосу нозукдил, соҳиби дарду ормонҳо ва сӯзу гудозҳо буда, аз ин сабаб ба қавли мураттиби девони ӯ Ҳодӣ Арфаи Кирмоншохӣ «ашъори Хоча (Осафӣ.–Н.С.) саросар нолаву фарёд аст, чунонки хонанда дар оғози мутолиа пай ба дардмандии ӯ хоҳад бурд. Дар девони вай камтар ғазале ёфт мешавад, ки асаре аз фарёдҳои дилхарош ва нолаҳои ҷонсузи ӯ надошта бошад.

Чун ӯ шоири дардманд буда, лизо, ғолиби ашъораш васфулҳол ва ба мадлули: Сухан, к–аз дил бурун ояд, нишинад лочарам бар дил, фавқулудда муассир ва сӯзнок аст ва то кунун камтар шоире бо

ин сӯзи калом ва ширинсуханӣ пой дар доираи шоирӣ ниҳода, чунонки аглаби тазкиранависон ба ин мавзӯ ишора намудаанд[8]

Дар ҳақиқат, вақте ки ғазлҳои Осафиро мутолиа менамоем, мебинем, ки аглаби онҳо аз дарду ормон, эҳсоси андешаи фардӣ ӯ маншаъ гирифтаанд, бо шарҳи ҳоли ӯ ва авзои замони зиндагиаш муносибат доранд ва аз ин сабаб хеле воқеӣ ва муассир мебошанд. Аз ҷумла, дар ғазали зерин, ки аз он садои дарди дили гуяндаи ошиқ ва хузну андӯхи ӯ ба гӯш мерасад:

Дар кӯи ғам дорад ба ман золи фалак найрангҳо,
Аз дасти ин Фарҳодкуш сар мезанам бар сангҳо.
Рӯяд зи оби чашми ман, ҳам лола, ҳам гул, ҳам суман,
Дар даври хуснат ин сухан рӯзе барорад рангҳо.
Ҳаст охи ман боди хазон, бар ҳар ки мегардад вазон,
Дар анҷуман бошад аз он афғони зори чангҳо.
Дилро зи сарви наврасе доғест таъни ҳар хасе,
Ҳолам намедонад касе месӯзадам ин нангҳо.
То бинам ӯро як назар, гардам дар он кӯ дар ба дар,
Дорад ба ман дар раҳгузар ҳар шаб саги ӯ чангҳо.
Ҳодӣ чу қардӣ ибтидо аз ноқаи Лайлӣ ҳидо,
Зорикунон Мачнун шудӣ дунболи ӯ фарсангҳо.
Рав, Осафӣ, кунҷе нишин, к-аз бозии чархи барин
Гум шуд Сулаймонро нигин, барбод шуд аврангҳо.[9]

Бояд гуфт, ки ғазалиёти Осафӣ дар баробари латофату фасоҳат ва муассириву чаззобии худ бо хушоҳангиву равонӣ ва шириниву шевоии оҳанги хеш низ фарқ мекунад. Ин хусусиятро дар ғазали зерин хеле возеҳ мушоҳида мекунем:

То дар чамане бӯи ту ёбам зи суманҳо,
Чун об равам наъразанон сӯи чаманҳо.
Бо ман суханат нест, вале баҳри тасаллӣ,
Гӯям ба дили худ зи забони ту суханҳо.
Ороста бод аз шикани турра узорат,
К – аз рашки ту бар рӯи гул афтод шиканҳо.
Доранд ба даври шакарестони ту хубон,
Аз найшакар ангушти таҳайнор ба даҳанҳо.
То барқашад аз хоҳи зақан ташналабонро,
Зулфи сияҳат бар сари хам баста расанҳо.
Равшан шавад аз сӯзи дарун бар тани ушшоқ,
Дар ҳашр чу пирохани фонус кафанҳо,
Айёми гул аст Осафиву ғунча тижидил,
Пур нест суруҳӣ чи нишон аз гули танҳо.[10]

Маҳз ба туфайли ҳамин фасоҳату балоғат ва равониву хушоҳангӣ ғазалиёти Осафист, ки теъдоди зиёди абёти онҳо чун зарбулмасал, ё суханони ҳикматомез шӯҳрат пайдо намуда, вирди забонҳо гардидаанд. Чунончи, дар байти зерин мисраи дуюм: «Замонест, ки ҳар кас ба худ гирифтोर аст» чун зарбулмасал ё ҳикмати рӯзгор ҳанӯз дар замони зиндагии шоир шӯҳрат доштааст:

Ту ҳам дар оина ҳайрони хусни хештанӣ.
Замонест, ки ҳар кас ба худ гирифтोर аст.[11]

Ё дар байти дигар, ки дар мисраи дуюм қавли «Мегирадам ба марг, ки розӣ шавам ба таб» ба ҳукми масали соир ва қавли ҳақимона садо медиҳад:

Арзи фироқ мекунад айёму шарҳи сӯз,
Мегирадам ба марг, ки рози шавам ба таб.[12]

Дар иддае аз ғазалиёти Осафӣ байтҳои зиёде ҳам мушоҳида мешаванд, ки шоир дар онҳо аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ барои фасоҳат ва шириниву шевоии сухани худ истифода намудааст.

Масалан, дар байти зерин, ки дар мисраи дуом зарбулмасали маъруфи халқӣ: «соле, ки накӯст, аз баҳораш пайдост», хеле хунардона ва барои офариниши маънии тоза истифода гардидааст:

Имсол таровати узораш пайдост,
Соле, ки накӯст, аз баҳораш пайдост.[13]

Дар маҷмӯъ мутолиаи девони Осафии Ҳиравӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мероси адабии ӯ асосан аз ғазал иборат буда, маҳз ба туфайли эҷоди ин қолаби шеърӣ ӯ дар майдони шеърӣ хунардона кардааст.

Бояд гуфт, ки Осафӣ дар ғазалсароӣ худро асосан пайрави мактаби шоирии амир Хусрав ва Амир Ҳасани Дехлавӣ медонад, вале таҳлили ғазалҳои ӯ нишон медиҳад, ки вай дар ғазалсароӣ муқаллиди маҳз нест, балки аз лиҳози шеваи баёни эҳсоси авотифи инсонӣ, дарду ормонҳои одамии ва моҳияту ҳикмати зиндагӣ дар ғазал соҳиби равиши хоси худ аст ва яке аз симоҳои нотакрор дар таърихи ғазалсароии форсу тоҷик ҳисоб меёбад.

КАЛИДВОЖАҲО: Осафии Ҳиравӣ, мавқеи ғазал дар эҷодиёти Осафӣ, девони Осафии Ҳиравӣ, ғазалиёти Осафӣ.

АДАБИЁТ

1. Девони Осафии Ҳиравӣ. Бо тасҳеҳу таҳшия ва муқаллимаи Ходӣ Арфаъи Кирмоншоҳӣ.-Техрон, 1342.
2. Девони Осафӣ. -с 143.
3. Ҳамон ҷо. -с.192.
4. Ҳамон ҷо. -с. 112.
5. Восифӣ Зайниддин Маҳмуд, Бадоеъулвақоъ. Тасҳеҳи Александ Болдирев, Дар-2 ҷ.-Техрон, 1970–1972. –с. 214.
6. Муқаллимаи Девони Осафӣ. - Техрон, 1342. –с.46.
7. Девони Осафӣ. с. 80.
8. Муқаллимаи Девони Осафӣ. –с. 48-49.
9. Девони Осафӣ. –с. 13.
10. Ҳамон ҷо. –с. 6.
11. Ҳамон ҷо. –с.24.
12. Ҳамон ҷо. с.17.
13. Ҳамон ҷо. –с. 31.

МЕСТО ГАЗЕЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ ОСАФИ

С. Назарова

Статья посвящается исследованию места газели среди других жанров дивана известного поэта XVI века Осафи Хирави. На основе анализа сведений литературно-исторических источников, таких как «Бадоеъ ал-вақоъ» Махмуда Восифи, «Маджлиси ан-нафию» Алишера Навои, «Равзат-ул-садо» Мирхонда и др. автор статьи доказывает преимущества газели с точки зрения количества в диване Осафи и с точки зрения таланта его как мастера классической газели.

THE PLACE OF GAZEL IN THE CREATION OF OSAFI

S. Nazarova

The article considers about the place of gazel between another genres of poems of samouse poet of the 16-centuries is Osafi Khiravi. On the foundation of analise of information in litarary-historical sources, such as «Badoe al-vaқoе» of Mahmudi Vosifi, «Majlis an-nafic» Alishera Navoi, «Ravzat-ul-cado» Mirkhonda and anothers. The author proves the advantage of gazels with point of veiw of quality in the poem of Osafi and with point of view of his talant as a master of classical gazel.

ХУСУСИЯТҲОИ ҶОЯВӢ ВА МУНДАРИҶАВИИ МАСНАВИИ «АНИСУЛОРИФИН»-И ҚОСИМИ АНВОР

III. Тоҷибоев

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ

Маснавии «Анисулорифин»-и орифи суханвари авосити садаи чордахум ва чаҳоряки аввали понздаҳум Сайид Муинуддин Алӣ ибни Носир, маъруф ба Шох Қосими Анвор, аз ҷумлаи манзумаҳои камҳаҷми адаби форсиву тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Ин асар ҳамагӣ панҷсаду ҳаштоду се байт

дорад, вале ин бо ин часомат тавонистааст дар чавҳари худ ҳикмати бузургеро бигунҷонад. Дар ин маврид, ба андешаи мо, дарозии суҳан чандон аҳамияте надорад. Муҳим он аст, ки дар ҳаҷми хурд муассирии суҳан, ҷазаботи рӯҳониву равонии калом, ҳалли масъала, ифодаи ғоя ва баёни андешаву амал ба чӣ поя ифода шудааст.

Ин маснавий дар вазни рамали мусаддаси маҳзуф ё мақсур (фоилотун /фоилотун/ фоилун ё фоилон-V--/ -V--/ -V - ë -V ~), ки барои ифодаи андешаҳои ирфониву ахлоқӣ хеле созгор аст, суруда шудааст. Ноғуфта пайдост, ки ин вазни маснавиҳои маъруфи форсӣ -тоҷикӣ, аз қабили «Мусибатнома»-ву «Мантиқуттайр»-и Шайх Аттор, «Маснавии маънавий»-и Мавлавӣ, «Саломон ва Абсол»-и Абдурахмони Ҷомӣ ва осори дигари манзуми форсӣ.

Дар мавриди номи ин асар ва теъдоди абёти он маълумоти манобеи адабиву таърихӣ гуногун ба назар меояд: бархе номи онро «Анисулошиқин» (1, 86; 2, 3544; 6, 491) гуфта, шумораи абёташро 507 байт (1, 86) доништаанд.

«Анисулорифин» бо дебочаи мухтасари мансур шурӯъ мешавад, ки ҳовии ҳамду наъту манқабат аст. Ин қисмат инчунин бо порчаҳои манзум музайян аст, ки онҳо дар шакли маснавий суруда шудаанд. Агар риояти ихтисорро аз вижагиҳои умдаи мадҳали мансури асар гӯем, истифодаи сачъҳои мутавозину мутавозӣ ва вожагузиниву иборатории дақиқу хос аз хасоиси дигари ин бахш ба ҳисоб мераванд. Чунончӣ:

«Дар бутуни ҷаҳон ҳазрати Ё зоҳир ва дар зуҳури Ё касрати ҳидсон матмус ва аз зуҳури чизҳо Ё ботин ва аз бутуни чизҳо Ё зоҳир, ҳақиқат дар шариат ва тариқат дар ҳақиқат ва ҳақиқати ҳастӣ ҳама Ёст ва ақтро дар ҳақиқати Ё тариқат нест . . .» (6, 359).

Дар ин муқаддима Қосимӣ ҳамчунин ному насаби ҳешро муфассал зикр месозад ва ба мавзӯи баҳси асар ба тариқи иҷмол ишора мефармояд:

«Ва баъд: Ҳақ субҳонаху ва таоло бандаи фақир ило раббихӣ алҳақиру Алӣ ибни Носир ибни Хорун ибни Абилқосим Алҳусайнии Аттабрезӣ, алмашҳур ба Қосимиро... бе насияи нақд дар иродати иншоӣ ин китоб тақаллуб фармуд. . . (то) нуктае чанд аз боби ҳақоик, лоиқи арбоби дақоик аз маорифи ҷавоҳири инсонӣ бинавишт. . .» (6, 360).

Таърихи тадвини маснавий дар сарчашмаҳои дастраси мо таъин нашудааст. Қосимӣ низ ҷое ба санаи таълифи асар ишора накардааст. Аз ин рӯ, наметавон ба дурустии мушаххас санаи иншоӣ ин асарро нишон дод. Сабаби таълифи асарро муаллиф дар қисмати «Фӣ сабаб иншоъа-л-китоб» қайд менамояд. Аз ҳамин фасл маълум мешавад, ки якчанд муриди тарбиятёфтааш ҳангоми яке аз мусофиратҳояш аз ӯ оид ба мафҳумҳои рӯҳ, нафс ва дил пурсон шудаанд ва Қосимӣ баъд аз ин аҳд менамояд, ки дар ин боб асаре таълиф намояд:

Доштам дар кулбаи эҳзони ҳеш,
Сухбате бо зумраи ихвони ҳеш.
Соиле пурсид аз ин шӯридаҳол,
Дар баёни рӯҳу нафсу дил суол.
Нуктаҳое бас латифам даст дод,
Гуфтам: «Инро кай тавон аз даст дод?»
Хуш намояд, гар диҳам тартиби ин,
Нухтае номаш «Анисулорифин».
В-андар он гӯям ҷавоб аз панҷ чиз:
Нафсу рӯҳу қалбу ақлу ишқ низ (6, 366-367).

Ҳамон гуна ки аз абёти болоӣ маълум мегардад чавҳари аслии баҳс дар ин маснавий шарҳи мавзӯте чун нафс, рӯҳ, қалб, ақл ва ишқ аст, ки аз масоили мубрами ирфони назариявӣ ба ҳисоб мераванд. Суҳанвар ба ҳар яке аз ин масоили панҷгона баҳши алоҳидае таҳсис дода, ҳамзамон мабҳаси фаръиеро аз ин гуфтор ба риштаи баҳси аслии ҳеш афзудааст.

«Анисулорифин» дар қатори он маснавиҳои қарор гирифтааст, ки дар онҳо масъалаҳои иҷтимоиву маънавий, фикҳу шариат, калому ҳикмат, тарбияту насихат ва монанди инҳо бо рангу тобиши сӯфиёна матраҳ гардидаанд. Ин гуна ашборро муҳаққиқон осори тарбиятиву таълимии ирфонӣ гуфтаанд. Иллати ин амр он аст, ки афқору таълимоти урафо ва кашфу маърифати нуктаҳои муҳиму нозуки ирфон дар онҳо омезиш ёфта, ҳамчун дастури таълиму таҳзиби ахлоқ ва раҳнамои тафаккуру қору кирдор ба ҳисоб мерафтанд. Аз ҳамин ҷост, ки Қосими Анвор «Анисулорифин»-ро дар дарки масоили ирфонӣ ҳодиву раҳнамои солиқон медонад ва бо ифтихор арз менамояд:

Чумла анвори ҳақоик бошад он,
Кошифи асрори ошиқ бошад он.

Махрами дилҳои дарвешон бувад,
Мархами чонҳои дилрешон бувад.
Дар ҳақиқат дафтари девони роз,
Дар тариқат солиқонро дилнавоз.
Ҳинду ояд, ҳар замон, бе мушкиле,
Ин муборак нусхаро ҳар муқбиле(6, 367).

Қосимӣ дар сурудани ин асар бештар мутаассири маснависароёни бузурги моқабли хеш, хоса Мавлонои Рум ва мутобеони вай будааст. «Анисулорифин» низ дар баҳрабардорӣ аз «Маснавии маънавӣ» ба риштаи назм кашида шудааст. Аммо ин пайравӣ на ба ҳаҷму мӯҳтавои каломи Мавлоно, балки дар сабку баёни ӯст. Суханвар аз тарзи баёни Ҷалолиддини Румӣ дунболагирӣ намуда, шарҳу баёни масоили ирфони назариявиро бо тамсилу ҳикоёт музайян намудааст. Нуктаи дарҳури тавачҷӯҳи дигар ин аст, ки Қосими Анвор дар сурудани ғазалу маснавӣ дунболаи шеваи Мавлавӣ раҳсипор аст. Ин пайсипорӣ, ба андешаи мо, ҳаргиз тақлид набуда, балки аз сари сидқу хулус дар таҳти шеваи Мавлои Рум қаламфарсой намудан аст. Зимнан бояд таъкид намуд, ки Қосими Анвор зидди тақлид аст, вале пайравӣ аз абармардони суханро салоҳ медонад:

Агар мардӣ, машав қонъ ба тақлид,
Чу мардон домани мардӣ ба даст ор(6, 337).

Дар ғазалиёту қатаоташ борҳо аз Мавлавӣ ва маснавии ӯ ёд менамояд ва мутолааи ин шоҳасари адабиёти умумибашари ро ташвиқ мекунаду онро «ҷони маънӣ» ё «ҷони ҷовидон» медонад:

Эй бародар, гар раҳи сурат равӣ,
То қиёмат бӯи маънӣ нашнавӣ
Ҷони ҷовидон агар хоҳӣ, бихон
«Маснавии маънавӣ»-и Мавлавӣ(6, 341).

Ё ин ки дар мактаи яке аз ғазалхояш муқарраран ба ин мазмун меғӯяд:

Ҷони маънӣ, Қосим, ар хоҳӣ, бихон
«Маснавии маънавӣ»-и Мавлавӣ(6, 320).

Аммо тафовути кори суханвар дар назми ин маснавӣ аз шеваи Мавлавӣ дар он аст, ки Қосимӣ осорашро ба сабки хеле соддатар аз «Маснавии маънавӣ» нигошта, дар кашфи маонӣ ва шарҳу баён роҳи эҷозро пеш гирифтааст. Аслан, бояд гуфт, ки ин маснавӣ партаве аз шоҳқории Мавлоно буда, бе гумон, дар мақоми муқоисаву татбиқ бо он воқеъ наменҷавад.

Маълум аст, ки пас аз Мавлавӣ дар адабиёти мо маснавиҳои ирфонии маъруфе, ки ҳамсангу ҳамвазни «Маснавии маънавӣ» бошанд, ба вучуд наёманд. Гуяндағони ин қабил осор ғолибан таҳтушшуои ашъори Мавлоно қарор гирифта, бидуни шак, дар идомаи роҳи вай гом бардоштаанд. Баъзе аз ин гурӯҳи суханварон аз хатти шеваи тасвиру баёни Мавлоно фаротар нарафта, муқаллид монданд. Зумраи дигар бошанд, дар ин ҷода эҷози фавқуллода нишон дода, зубдаю хулосаи орову андешаи хешро дар оинаи мучаллову ҷашмхирақунандаи «Маснавии маънавӣ» ба тамошо гузоштаанд, ки ба андешаи мо маснавии «Анисулорифин» мисдоқи ин қавл аст.

Суханвар ба хотири дурӣ чустан аз тақрор, дарозии сухан ва ҳар чӣ бештар бо роҳи содаву кӯтоҳ роҳ бурдан ба шарҳи истилоҳот кӯшиш намудааст, ки муҳимтарин масоили ирфонро мӯъҷаз баён намояд. Масалан, суханвар дар ин маснавӣ роҷеъ ба нафси аммора изҳори назар намуда, сифоти зиёди онро, аз қабилу ӯҷб, бухл, ҳирс, ҳубби ҷоҳу мол, ҷаҳл, ҳасад, нифок, батولات, лаъб, ҳамз, ламз ва ғайра баршумурда, дар тафсиру баёни ин авсоф риояти эҷозро вочиб донистааст. Ин амали хешро дар абёти зер тасреҳ медиҳад:

Шарҳи якчанде бигӯям з-ин сифот,
Боз донӣ гар бувад дил дар сифот.
З-он ки шарҳи ҷумла, гар гӯем боз
Қисса гардад ҳамчу дарди мо дароз(6, 368).

Қосими Анвор бо овардани ҳикоёту тамсилот дар ин асар кӯшиш ба харҷ додааст масоилу мабоҳиси мавриди баён қадре равшан ва босароҳат бошанд. Эроди достону ҳикоёт, ки аз никоти

ҳикамиву ахлоқӣ саршоранд, ҷанбаи муассириву омӯзандагии каломи шоирро нерӯ бахшида, дар ташреҳу тасдиқи андешаҳои ӯ ғрирасон аст. Ҳикоеҳои манқул бештар тақя бар ақоиду ормонҳои суҳанвар дошта, имкон фароҳам овардаанд, ки масъалаҳои душвор ва печ дар печи ирфони назариявӣ бо пайвастагиву иртиботи ҳайратоваре манзури хонандагон қарор гиранд. Орифи суҳанвар бо диққат ва борикбинии хоси худ ин усулро сар то пой ин маснавий муроот намудааст.

Қосимӣ дар маснавии «Анисулорифин» ҳамагӣ даҳ ҳикоят овардааст, ки аз онҳо ҳикояти дуҷум («Достони хорпушт ва рӯбоҳ») ва ҳаштум («Достони шамъ ва парвона») тамсилианд. Мутолиаи ин асар маълум менамояд, ки ҳикоеҳои овардашуда аксар наву тозаву воқеианд, вале бо вучуди ин баъзе аз достону ҳикоеҳои ин асар чошние аз осори дигарон аст. Масалан, қаринаи дигари «Ҳикояти марди мариз» ва «Ҳикояти устод ва шогирд»-ро дар «Рисолаи дилқушо»-и Убайди Зоконӣ дучор мешавем. Чунончӣ:

«Ҳаҷӣ дар кӯдакӣ чанд рӯз муздурӣ хайёте буд. Рӯзе устодаш косаи асал ба дӯкон бурд. Хост, ки ба коре равад.

Ҳачиро гуфт:

- Дар ин коса заҳр аст, зинҳор то нахӯрӣ, ки ҳалок шавӣ!

Гуфт:

- Маро бо он чӣ кор аст?

Чун устод бирафт, Ҳаҷӣ васлаи чома ба сарроф дод ва поранони фузуне бистуд ва бо он асал тамом бихӯрд. Устод боз омад, васла биталабид.

Ҳаҷӣ гуфт:

- Маро мазан, то рост бигӯям. Ҳол он ки ман ғофил шудам, таррор васла бирабуд. Ман тарсидам, ки ту биёӣ ва маро бизанӣ. Гуфтам, заҳр бихӯрам, то боз оӣ, ман мурда бошам. Он заҳр, ки дар коса буд, тамом бихӯрдм ва ҳанӯз зиндаам. Боқӣ, ту медонӣ»(4, 13).

Аммо ин ҳикоят дар маснавии Қосимӣ, ки бо унвони «Ҳикояти устод ва шогирд» омадааст, ҷилову таровиши нав дорад. Суҳанвар ин чо нухабардорӣ нанамуда, таркибу ранги дигареро барои хонандаш манзур медорад. Қосимӣ бо изофа қардани чанд ҷузъиёт, аз қабилӣ рӯзе шогирдро аз қор мураххас намудани устод баҳри дар танҳои асал хӯрдан, аз ин такаллуфи устод огоҳ шудани ҷавон ва бозпас гаштани ӯ аз роҳ, микрозро назди нонво ба гарав монда, нон гирифтани шогирд, гиреву фарёди шогирд, пас хӯрдани асалу нон ва ғайра, ба ҳикояти болоии «Рисолаи дилқушо», маҳорату ибтиқори хосаи худро дар ҳикоятгорӣ намоиш додааст. Муҳимтар аз ҳама, шоир аз ин ҳикояти музҳиқу зарофати борик хулосаҳои ҷолиберо ба хусул меорад, ки ифодагари андешаву орои ирфонии ӯянд:

Эй ту худро устодӣ қарда ном,
Хос қай гардӣ, чу ҳастӣ дунӣ ом.
Дониши шогирд чун дастат надод,
Қай тавонӣ буд, охир устод?
Ту чунон пиндорӣ, эй марди дағал
Мегавонӣ қард бо шайтон ҳиял.
Ин гумонҳои ғалатангези ўст,
Гар бад-ин мағрур гардӣ онақўст.
Ғофилат созад ба фикри носавоб,
То бидуздад он чӣ дорӣ дар чуроб.
Он ки шогирдаш тасаввур дошгӣ,
Буд устодат, ғалат пиндошгӣ.
Дар ҳавои хеш бемор омадӣ,
Бандаи тазвиру пиндор омадӣ.
Аз уфунат зард шуд симои ту,
Гар дар ин ҳолат бимонӣ, воӣ ту!
Гар ту тарки худ кунӣ марде шавӣ,
Бигзарӣ аз хори ғам варде шавӣ.
Дўсттар дор аз худ он маҳбубро,
Толиби Раб шав, бихил марбубро.
Худ барои ёр хоҳӣ, комили,
Ёр баҳри худ маҷӯ аз чоҳили (6, 385).

Арзиши умдаи маснавии «Анисулорифин» назди донишмандони адабпажӯҳ бештар дар кӯтоҳбаёнӣ ва муъҷазгӯӣ зоҳир мешавад. Ҳақ ба ҷониби зиндаёд Забехулло Сафост, ки содагии баёнро дар «Анисулорифин» бехтарин ороиши сухани шоир медонад ва онро аз маснавиҳои ошиқонаи

мақрун ба авсоф ва ё маснавиҳои маснӯи аҳд, ки маъмулан бо каломи душвори адибона ҳамроҳанд, мутамоииз меҳисобад (8, 260-261).

Дигар аз ихтисосоти адабиву ҳунарии ин маснави ва умуман ашъори Қосимӣ он аст, ки бо маорифи исломӣ, оёти қуръонӣ, аҳодиси набавӣ ва ақволи бузургони тасаввуф робитаи тангтанг дорад. Аз ҳамин ҷост, ки дар ашъори шоир роҳу усулҳои зиёда истифодаи оёти илоҳӣ ва аҳодиси набавӣ бештар зухур мекунад, ки шоистаи пажӯҳиши алоҳидаанд. Чустуҷӯву таҳқиқи муфассали онҳо аз муҳаққиқ донишҳои таҳассусӣ ва виродати бештареро дар улуми қуръоншиносӣ ҳадис тақозо дорад.

Дар «Анисулорифин» дар даҳ мавқеъ аз сураҳои Оли Имрон, Анфол, Тавба, Иброҳим, Ҳичр, Исро, Анбиё, Қасас, Фотир, Шуро, Қоф оёти комил ё нисфу ҷузъе аз оят оварда шуда, дар се маврид аҳодис дар шакли пурра ё баҳше аз он истеъмол мешаванд. Бидуни ин, дар таркиби мисраъ ва абёт истифодаи калимоту ибороти қуръонӣ ё баргардониши мазмуни оёту аҳодис ба забони форсӣ ба мушоҳида мерасанд. Бояд афзуд, ки оёти илоҳӣ ва аҳодиси набавӣ ҳам дар муқаддимаи мансури асар ва ҳам дар матни маснави баробар истифода шудаанд. Суханвар дар ҷою мақоми муносиб, аксаран барои тақвияту бурҳони андешаву орои ҳеш рӯ ба балоғату фасохати каломи илоҳӣ ва аҳодиси набавӣ оварда, роҳу усулҳои гуногуни забти оёту аҳодисро қорбурд намудааст, ки чанд намунаи онро зикр намудан бамаврид аст:

а) Пурра иқтибос намудани оёти қуръонӣ ва аҳодис:

«Баъд аз ҳамди ҳазрати Вочибулвучуд ва дуруди номаъдуд бар арвоҳи зокиёти нуқоти марокизи ҷуд, ки ҳар як дар садри нубувват ва сарири рисолат чандин ҳазор саргаштагони тиззалолатро ба ҳадди ҳидоят, ба давлати далолат расонида, салавотуллоҳи алайҳим аҷмаин ва, алаулхусус, бар он султони саробӯстони сиёдат ва офтоби осмони саодат, ки сатре аз асоири маношири шаҳаншоҳияш **«ва мо арсалнока илло раҳматан лилоламин»** (Анбиё, ояти 107.–Т.Ш.) аст ва фасле аз ҳасли камолоти касрати қурбаташ **«кунту набийан ва одаму байнал мой ваттин»** аст, салавотуллоҳи алайҳи ва ало олиҳи».

Дар порчаи болоӣ суханвар оят ва ҳадиси комилро иқтибос намудааст. Боис ба зикр аст, ки ин усул танҳо дар қисмати муқаддамотии асар қорбурд шудааст.

«Кунту набийан ва одаму байнал мой ваттин»–ин ҳадис буда, дар суннат нақл аст. Асли он дида нашуд, аммо аҳодисе бо лафзи дигар, ки баёнгари ҳамин мағлабанд, дида мешаванд: «Кунту набийан ва одаму байнаррӯҳу валҷасад» (9, 96). «Иннӣ Абдуллоҳи хотамуннабийан ва иннӣ Одама алайҳиссалому лаҳу ҷадди фӣ тинина» (6,126).

б) Нақли нисфе ё ҷузъе аз оёту ҳадис:

Ақли кул вомонда дар меъроҷи ӯ,
Аз «лаамрук» дода Яздон тоҷи ӯ.

Ҳичр, ояти 72.

Дурри дарёи нубувват ҷони ӯ,
«Лимаъоллоҳ» ояте дар шони ӯ.

Ҳадис: «Лӣ маъаллоҳи вақтун ло йасаъунӣ фикҳи набийн мурсалун ва ло малакун муқаррабун» (Моро бо Ҳақ маҳфили унсе аст, ки ҳеҷ набиӣ мурсал ва малаки муқаррабро бад-он роҳ нест)

в) Дар як мисроъ забт намудани оят:

Эй дил, аз ҳастӣ ба ҷон ҷӯеи ӯ,
«Лан танолул бирра хатто тунфику».

Оли Имрон, ояти 92.

г) Мазмунбардорӣ аз аҳодис:

Хубби дунё мазҳари васфи риёст
Худ риёи кист? Шаҳси худнамоист.
Зидди ихлос асту ширки асғар аст,
Ин ҳадиси ҳазрати пайғамбар аст.

д) Овардани калимаву ибороти қуръонӣ:

Эй валоят хотами ҷонро нигин,
Нури Яздон, раҳматаллилоламин.
Анбиё, ояти 107.

КАЛИДВОЖАҲО: хусусиятҳои ғоявӣ ва мундариҷавӣ, дарки масоили ирфонӣ, маснавиҳои ирфонии маъруф.

АДАБИЁТ

1. «Гулшани адаб».-3.-Душанбе, 1976.
2. Деххудо, Алиакбар. Лугатнома. Ҷилди 50.-Техрон, 1345.
3. Зарринқоб, Абдулхусайн Чустуче дар тасаввуфи Эрон.-Душанбе, 1992.
4. Зоконӣ, Убайдуллоҳиқоғи латиф. Самандари Тирмизӣ. Дастур-ул-мулк.-Душанбе, 1990.
5. Имом Аҳмад ибни Ханбал, Ал-муснад, 4. Бейрут, 1418.
6. Қосими Анвор. Куллиёт. Бо тасҳеҳи муқобила ва муқаддимаи Саид Нафисӣ.-Техрон, 1337.
7. Куръону-л-карим. Қум: «Матбуоти дору-с-салом», 1382.
8. Сафо, Забехуллоҳ Таърихи адабиёт дар Эрон.- Ҷ4.-Техрон, 1373.
9. Суютӣ, Чомеъ-ас-сағир, Ҷ2 Бейрут, 1409.
10. Дурчи З. Китобхонаи электроники шеъри форсӣ (дар лавҳи фишурда-CD ROM). Техрон: ширкати «Меҳрарком роёна», 1384.

ИДЕЙНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И СОДЕРЖАНИЕ ПОЭМЫ КАСЫМА АНВОРА «АНИСУЛОРИФИН»

Ш. Тоҷибоев

В статье рассматриваются идейные особенности, содержание и значение одной из мистических поэм таджикско-персидской литературы «Анисулорифин» Касыма Анвора.

Автор статьи излагает, что центральной идеей поэмы является поэтическое толкование суфийских терминов, как дух, сердце, разум, любовь и душа. К комментариям этих терминов, поэт в своей поэме широко использовал рассказы, притчи, аллегории, аяты Корана и хадисы. Поэма содержит ценные мысли этического и дидактического характера.

IDEOLOGICAL PARTICULARITIES AND CONTENTS OF THE POEM "ANISULORIFIN" AUTER KOSIMI ANVOR

Sh. Tojiboev

The article considers ideological particularities, contents and importance of one of the mystic poems of Tajik-Persian literature Anis-ul-orifin after Kosimi Anvor.

The author of the article states that central idea of the poem is a poetical interpretation of mystic's terminology like spirit, heart, reason, love and soul. To comment these terms the poet in its poem broadly used the tales, parables, allegories, surah extracts of the Koran and Hadiths. The poem contains valuable thoughts of ethical and didactic nature.

МАВЗҶИ ИШҚУ МУҲАББАТ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ДОСТОНҲОИ ИШҚИИ РОМАНТИКӢ

С. Махкамов

Донишқадаи такмили ихтисос ва бозомӯзии Академияи таҳсилоти ҶТ

Тарбияи маънавӣ ба тарафҳои гуногуни ташаккули шахсияти ҳар як хонандаи мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии дахл дорад. Гузориши ин масъала кори сахт нест. Он аз омӯзгор донишдони психологияи ҳар як шогирд, хусусиятҳои синнусолӣ, омӯзишу парвариш ва дониши назарии амалии таълиму тарбияро талаб мекунад. Муаллим вазифадор аст, ки баҳри баланд бардоштани савияи дониши шогирдон мунтазам кӯшиш намуда, дар навбати худ, аз болои ҳеш қор барад. Алалхусус, муаллимони ҷавонро лозим меояд, ки аз адабиёти лозима истифода бурда, фаъолияти омӯзгорони собиқадор, фаъл, пешқадам ва навоарро сармашқи қори ҳеш кунанд. Инчунин, кӯшиш ба ҳарч бидиҳанд, то:

- дар ҳар дарс ба шогирдон дониши амиқ ва муайян диҳанд (аз ҷумлаи мавзӯи яке аз достонҳои ишқии романтикӣ бо таърифу тавсифи қаҳрамонони марказии он);
- дониши илмию методии ҳешро пайваста баланд бардоранд;
- малакаю маҳорат ва истеъдоди ҳешро торафт раванқ диҳанд (дар мисоли бо мурури вақт дурусту ифоданок ва таъсирбахш қироат қардани ин ё он порчаҳои достонҳои ишқии романтикӣ);
- ба дониш ва қобилияти шогирдон баҳои дуруст дода, баҳри таскини дил ва ҳавасмандии эшон офаринҳо хонанд;

– хусусиятҳои синнусолиҳои хонандагонро ба инобат гирифта, ба инкишофи ҷараёни психикии онҳо, аз қабилҳои хотира, тафаккур, диққат, ҳиссиёт, қобилият ва амсоли инҳо диққати ҷиддӣ диҳанд ва ҳоказо.

Агар шоғирдон дониши мукаммали ҳосилкардари дар амал татбиқ намоянд, он гоҳ обрӯи нуфузи онҳо меафзояд ва номи ҳар яки онҳо бо эҳтиром вирди забонҳо мегардад. Яъне, шоғирдон донишхоро на танҳо рӯякӣ ва ё ин ки сатҳӣ азхуд кунанд, балки тавре азбар намоянд, ки ба он донишҳо аз нуқтаи назари танқид муносибат карда тавонанд. Ба ифодаи дигар, хонандагонро бояд ба он рӯҳия тарбия намуд, ки онҳо фикри худро озод ва бемонса баён созанд ва ҳоказо.

Омилҳои зиёде мавҷуданд, ки меъёри тарбиявии адабиёти клас-сикии форсу тоҷикро муайян менамоянд. Дар раванку ривоч ва та-шаккули ин омилҳо давраҳои гуногуни таърихӣ бо сохти иҷтимоӣ, талаботи сиёсӣ маънавӣ ва фарҳангии худ таъсир гузоштаанд. Чунончи, дар асри X, дар замони нашономаи давлати Сомониён, ки сардафтари адабиёти классикии форсу тоҷик устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ умр ба сар бурда, ғаъолият намудааст, тавачҷӯху диққат бештар ба тараннуми ахлоқи ҳамида, ғазлу дониш ва инсондӯстиву мардӣ равона гардидааст. Дар асари оламшумули «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бошад, мавзӯи ватандӯстӣ мақоми аввалиндарача дорад. Ин гуфтаҳои моро қорнамоиҳои як зумра симоҳои бузурги ин достон-Рустам, Сӯҳроб, Сиёвуш, Гурдофарид ва дигарон қуват медиҳанд. Ташвиқи ғояҳои мардиву мардонагӣ, одампарастиву инсондӯстӣ, неххӯхиву роҳатрасонӣ, илму хунаромузӣ ва амсоли инҳо қариб дар эҷодиёти ҳамаи дигар адибони адабиёти классикии форсу тоҷик мушоҳида мегарданд.

Дар ҳақиқат, адабиёти классикии баландгояи форсу тоҷик бо тамоми ғановат ва ҳастии ҳеш баҳри тарбия ва ташаккули олами маъна- вии хонандагон ҳисса мегузорад. Ягонагии этикиву эстетикӣ ва шаклу мазмун яке аз хусусиятҳои алоҳидаи ин адабиёт ба ҳисоб меравад. Дарси адабиёт ба шоғирдони мактаби миёна маданияти дурусти муошират ва рафторро омӯхта, дар навбати худ, ҳар як хонандаро ба худшиносӣ, мардӣ ва инсондӯстӣ даъват менамояд. Вале, пеш аз он ки хонанда ба асари хондаш баҳои сазовор диҳад, лозим аст, ки мавзӯи асарро маънидод намояд. Яъне, баҳри баланд бардоштани савияи маънавии шоғирдон, донишгари мавзӯи асосии ҳар як асари мутолиашуда шарт ва ҳатмист, зеро рӯякӣ ва сарсарӣ гузоштани дарсҳо ва шарҳ надодани мавзӯи асарҳо боиси пастравии тафаккур ва шуури хонандагон гардида, минбаъд ба таълиму тарбияи онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Бояд иқрор шуд, ки дар ягон китоби дарсии «Адабиёти тоҷик» мавзӯи ин ё он асар ба таври бояду шояд ҳалли худро наёфтааст. Бо як ё ду ҷумла ифода кардани мавзӯи асари интихобшуда, ҳанӯз маънои онро надорад, ки шоғирдони мо ба маънову моҳияти мавзӯъ дуруст ва ба хубӣ сарфаҳм менамояд. Инак, баҳри исботи ин гуфтаҳо чанд мисол меорем. Ш. Ху-сейнзода дар бораи таълими достони «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ ихзори ақида намуда (12,171-181), вале дар бораи мавзӯи ин достон маълумот намедихад. Муаллифи китоби таълимии дигар-А. Афсаҳзод, мухтасар бошад ҳам, дар бораи мавзӯи достонҳои «Хусрав ва Ширин»: «Мавзӯи асосии «Хусрав ва Ширин»-и Низомӣ ишқ мебошад» (3,202) ва «Дувалронӣ ва Хизрхон»: «Ин мавзӯъ, ки дӯстии халқҳои Ҳиндустон ва баробарии дину мазҳабхоро тарғиб менамояд, ҳанӯз ҳам аҳамияти худро нигоҳ дошта меояд» (3,241.) мегӯянд, ки то андозае шоғирдонро бо мавзӯи асосии достонҳои номбурда ошно месозад.

Дар китоби дарсии «Адабиёти тоҷик» барои синфи 9 (1) роҷеъ ба мавзӯи достонҳои «Лайлию Мачнун» (1,203-204) ва «Хусраву Ширин» (1,205-230) ишорае ҳам ба назар намерасад. Дар бобати достони «Дувалронӣ ва Хизрхон» бошад, ҳоҷати ғап нест (1,293-295).

Дар китоби дарсии «Адабиёти тоҷик» барои синфи 10 (11) доир ба достонҳои ҳамноми «Лайлӣ ва Мачнун»-и Ҳилолӣ (9,84-91) ва Шоҳин (11,287-290) маълумоти мухтасар дода шудааст. «Достони Лайлӣ ва Мачнун»-и Шоҳин ҳарчанд дар мавзӯи анъанавӣ ва ба тариқи пайравӣ ба шоирони гузашта навишта шуда бошад ҳам, аммо бо шароити замони шоир саҳт пайванд буд ва то дараҷае масъалаҳои иҷтимоӣ он даврро инъикос намудааст» (11,290).

Муаллифи китоби дарсии дигар Т.Мирзод хангоми таълими достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Ҳилолӣ: «Достони «Лайлӣ ва Мачнун» нуқтаи баландтарини эҷодиёти Бадриддин Ҳилолист. Мавзӯъ (?) нав нест... Мавзӯи асосӣ (?) ё сюжетӣ қисса қариб дар ҳамаи достонҳо такрор меёбад... Мавзӯи қисса ишқист» (6,94) навишта, вале аз шарҳ додани мавзӯи достони «Лайлӣ ва Мачнун»-и Шоҳин худдорӣ мекунад (6,259-263).

Ба ин маъни, чи тавре ки мушоҳида менамоем, дар китобҳои таълимии ҷумҳурии шарҳ додани мавзӯи асарҳо ҳанӯз ба таври бояду шояд ба роҳ монда нашудааст.

Мафҳуми мавзӯъ - объекти тасвири бадеӣ, доираи воқеаҳои зиндагӣ, ки адиб дар ин ё он асараш тасвир менамояд, мебошад. Сарчашмаи мавзӯъ ҳаёти воқеӣ буда, ҳалли он ба маҳорату малака ва ҷаҳонбинии ин ё он адиб вобастагии қавӣ дорад. Мавзӯъҳо анъанавӣ ва ҷовидонӣ (Ватан, модар, ишқу муҳаббат), даврагӣ (фаранҷипартоӣ, маҳви бесаводӣ) ва мавсимӣ (даъват ба пахтачинӣ, чашнҳои таърихӣ, иду марақаҳо) мешаванд. Ҳар як асари бадеӣ дорои мавзӯи асосӣ мебошад. Чунончи, мавзӯи

ишқу муҳаббат дар назми классикии форсу тоҷик мавзӯи анъанавӣ ва ҷовидонӣ буда, дорои мавқеи хоссаест. Он дӯстдории аз ҳад зиёд буда, ҳиссиёти ахлоқию эстетикӣ, майлу рағбати беандоза нисбат ба шахс, ҷамоаи инсонӣ, ғоя ё амал ва монанди инҳоро дар бар мегирад. Ишқу муҳаббат ҳисси дилбастагӣ, муносибати умумӣ ва қаробати байни одамон буда, ба манфиати тарафайн ва рағбати онҳо асос меёбад. Мавзӯи номбурда аз қадимулайём ин тараф, яке аз мавзӯҳои баҳсталаби файласуфон, олимон ва адибон қарор дорад.

Ин мавзӯ дар баробари мероси адабии дигар адибони классикии форсу тоҷик дар назми Низомӣ, Амир Хусрав, Ҳилолӣ ва Шохин, алалҳусус, дostonҳои ишқии романтикии онҳо мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар ин дostonҳо аксар мазмуну охангҳои иҷтимоӣ ва ахлоқӣ, танқиду мазаммати иллатҳои ҷамъияти феодалий, ки дар он адибони номбурда ҳаёт ба сар бурда, фаъолият намудаанд, ба воситаи мавзӯи ишқу муҳаббат ифода гардидаанд. Тасвири давру замон, шодиву сурур, зебӣ ва нишоти зиндагӣ, падидаву манзараҳои олиҳимматонаи табиат, мадҳи ишқу ошиқӣ ва ғайра дар дostonҳои ишқии романтикӣ мавқеи хосса доранд.

Низомӣ, Амир Хусрав, Ҳилолӣ ва Шохин дар баъзе бобҳои дostonҳои ҳамном ба таърифи ишқу муҳаббат пардохта, оғози онро ба сар моҳирона ба қалам додаанд. Чунончи, Низомӣ пеш аз «Оғози дoston» баъзе гузаштагонӣ хешро ба ёд оварда, дар охир мақсади ба даст қалам гирифтаниро баён намуда, хонандаро аз ишқу муҳаббати беандозаи Мачнун воқиф месозад:

Сероб шавӣ чу дурри макнун,
Аз оби зулоли ишқи Мачнун (8,77).

Амир Хусрав дар боби «Оғози силсила чунбонидани Мачнун ва Лайлӣ» шодмонии падар ва қабилани Омириёнро баъди тавлиди Қайс инъикос намуда, фоли ҳакими толеъандешро дар бобати ин тифли навзод чунин ба қалам медихад:

К-ин тифли муборакаҳтари хуб,
Юсуфсифате шавад чу Яъқуб.
Бо он ки зи гардиши замона,
Дар фазлу хунар шавад ягона.
Лекин фитадаш гаҳи ҷавонӣ,
Дар сар ҳавасе, чунон ки донӣ.
Аз ишқи буге ниҷанд гардад,
Девонаву мустаманд гардад (2,248).

Ҳилолӣ низ дар бобати «Оғози дostonи ишқи он нигори мавзун ва он дилфигори маҳзун, яъне Лайливу Мачнун» рӯйрофт: «Ин қисса ҳикоятест дар ишқ-Бишнаву, ки ривоятест дар ишқ» (10,240)-гуфта, дар ҷойи дигар таъкид мекунад, ки ҳеч касро аз он ҳалосӣ нест:

Дарду ғами ишқ ҳар киро ҳаст,
Бе он ғаму дард нест, то ҳаст.
Хоке, ки ба ошиқӣ сириштанд,
Дар вай ҳама тухми меҳр киштанд (10,240).

Шохин бошад, дostonи «Лайлӣ ва Мачнун»-ро «девони ишқ» менамояд:

Девончаи ишқ боз кардам,
Поёни сухан дароз кардам (13,12^a).

Яке аз анъанаҳои дostonҳои ишқӣ дар он аст, ки адибон қаҳрамонони марказӣ -ошиқу маъшӯқро аз ҳар ҷиҳат ба ҳам мувофиқ ва арзанда мешуморанд. Онҳо дар ҳама гуна ҳолат ошиқу маъшӯқро чи дар роҳи вафо, чи дар меҳру муҳаббат, чи дар аҳду паймон, чи дар одобу рафтор, чи дар амалиёт-умуман аз аввал то охири дoston дар пайвастагӣ ва алоқамандӣ тасвир менамоянд. Ин гуфтаҳо ба дostonҳои ҳамноми Низомӣ, Амир Хусрав, Ҳилолӣ ва Шохин низ дахл дорад. Аз ҷумла, Ҳилолӣ бо ҳисси дилбастагӣ ва дӯстдории аз ҳад зиёд Лайли ва Мачнунро «Дар ишқ ба яқдигар мувофиқ» медонад (10,243).

Масъалаи бо ҳам шинос намудани ошиқон дар дostonҳои ҳамном ҷолиби диққатанд. Чунки маҳз аз ин ҷо риштаи дӯстии ошиқон пайванд гардида, то дами марг ба қандани он касе монса шуда наметавонад. Масалан, Низомӣ дар боби «Ошиқ шудани Лайлӣ ва Мачнун ба яқдигар» менависад:

Ишқ омаду кард хона холӣ,
Бардошта теги лоуболи.
Ғам доду дил аз канорашон бурд,
В- аз дилшудагӣ қарорашон бурд.
З- он дил, ки ба якдигар бидоданд,
Дар маърази гуфтугӯ фитоданд (8,82- 83).

Амир Хусрав ин гуфтаи Низомиро таквият медиҳад:

Ишқ омаду хун ба хун даромехт,
Хунобаи дил зи дида мерехт (2,251).

Ҳилолӣ низ ба ин маъно мефармояд:

Лайлӣ назаре ба сӯяш андохт,
Ӯ ҳам дилу чон ба ишқ дарбохт (10,243).

Шоҳин ҳам баъди тасвири сифатҳои зоҳирии ошиқон ба таври хулоса мегӯяд:

Алқисса, ба ҳам асир гаштанд,
Омеза чу шахду шир гаштанд (13,16^a).

Албатта, «хона холӣ кардани ишқ», «хун ба хун даромехтани он», «дилу чон ба ишқ дарбохтан», «асир ва чу шахду шир гаштан» ҳанӯз маъноӣ ба ҳам ошиқи вафодор будани Лайлӣ ва Мачнунро намефаҳмонад, вале ин ибораҳо аз оғози ишқу муҳаббати поки онҳо дарак медиҳанд.

Мушоҳидаҳои ҷиддии достонҳои ҳамноми Низомӣ, Амир Хусрав, Ҳилолӣ ва Шоҳин нишон медиҳанд, ки адибони номбурда қаҳрамони марказии достони худ - Лайлиро бо Қайс бо як дидан шинос менамоянд. Маҳз баъди ин шиносӣ адибон ба қиссаи пурсӯзу гудози Лайлӣ ва Қайс (Мачнун) пардохта, онро бомуваффақият ба анҷом мерасонанд. Адибони номбурда сабабгори ба ҳар ҷо зуд паҳн гаштани ин қиссаро танҳо дар оташи ишқ мебинанд. Чунончи, Шоҳин ба ин маънӣ хеле хуб фармудааст:

Чун оташи ишқ гашт афзун,
Аз хона забона дод берун,
Ин ҳодиса дар ҷаҳон самар шуд,
Ҳар кас бишунид, боҳабар шуд (13,16^b).

Пӯшида нест, ки қонуну қоидаҳои замони феодалӣ занро аз оддитарин ҳуқуқи инсонӣ маҳрум намуда, шахсияти вайро поймол ва худӣ ўро мунтазам таҳқир мекард. Дар он замон ғайр аз маҳрумӣ ҳуқуқ ва пастиӣ шахсият, алалхусус ишқварзии занон қуфр ва бар хилофи шариат буд (4,140; 4,365; 5). Ба ин маънӣ, модари Лайлии асари Ҳилолӣ ишқварзии занон, аз ҷумла духтарашро саҳт маҳкум мекунад:

Мардон чу забуни дарди ишқанд
Бечора занон чӣ марди ишқанд? (10,250).

Ҳангоми саволу ҷавоби модар Лайлии Ҳилолӣ худро ба нодонӣ мезанад, ки гӯё аз мафҳуми «ишқ» ҳанӯз беҳабар аст. Ба ибораи дигар: «Ин лафз ба гӯши ман ғариб аст!» - мегӯяд вай. Вале дар вақти гуфтани гапҳои боқимонда баногоҳ забонаш мегирад ва сарашро ҳам намуда, зор-зор мегиряд. Акнун бечуну чаро модар мефаҳмад, ки Лайлӣ ошиқи ҳақиқист:

Шуд ашки ваю забони лолаш
Дурри сухану забони ҳолаш.
Ошиқ, ки зи сирри ишқ лол аст,
Хомушии ӯ баёни ҳол аст (10,251).

Модари Лайлии Шохин низ ишқварзии духтаронро кори бечову номақбул ва ношоюм пиндошта, насихат мекунад, ки духтараш аз ин роҳ ҳарчи зудтар баргардад:

Ин раҳ, ки дар ӯ на сар, на поест,
Хуш дор, ки коми аждаҳоест...
Ишқи ту агар зи шубҳа пок аст,
Тӯҳмат, ки дар ӯст шубҳанок аст (13,18^a).

Лекин ба Лайлии маъшуқа насихати модар заррае таъсир намера-сонад (363,18^a).
Ба шахси ошиқ кора накардани насихати падару модарро Амир Хусрав низ таъкид кардааст:
Лек, он ки варо ҳавои ёр аст,
Бо модару бо падар чӣ кор аст? (2,258).

Таъсири ишқ ба дараҷае мерасад, ки Лайливу Қайс ҳатто ба маъноии мавзӯи дарсҳои муаллим низ сарфаҳм намераванд. Низомӣ фарқи дарсзхудкунии Лайливу Қайсро аз дигар ҳамсабақон ба таври зайл тасвир менамояд:

Ёрон ба ҳисоби илмхонӣ,
Эшон ба ҳадиси меҳрубонӣ.
Ёрон суҳан аз луғат сириштанд,
Эшон луғате дигар навиштанд.
Ёрон варақе зи илм хонданд,
Эшон нафасе ба ишқ ронданд (8,82).

Амир Хусрав бошад, «сабақомӯзӣ»-и Қайсро дар байти зерини достони «Мачнун ва Лайлӣ» хеле хуб ифода мекунад:

Устод суҳан зи илм меронд,
Ў чумла китоби ишқ меҳонд (2,253).

Дар ин ҷо шояд шогирдон чанд саволи проблемавӣ бидиҳанд: Чаро модари Лайлӣ ишқварзии духтарашро маҳкум мекунад?, Ин маҳкумкунии танҳо ба Лайлӣ хос буд, ё ин ки ба дигар духтарони давр дахл дошт?, Дар Шарқи мусулмонӣ монетаи ишқварзии авлодон гардидани волидайн то ба кай давом кард?, Чаро Лайливу Қайс ба маъноии дарсҳои муаллим сарфаҳм намераванд? ва монанди инҳо.

Сабақҳо гуногун бошанд ҳам, вале аслан инҳоянд:

1. Ишқварзии духтар бе ақди никоҳ ва ризоии падару модар, тибқи қонуни шариат, гуноҳ ва хилофи талабот буда, пеш аз ҳама, ба бебуруйшавии худӣ ӯ ва сипас волидайн, ҳешу табор ва аҳли қабила меорад.
2. Ин маҳкумкунии на танҳо ба Лайлӣ, балки ба ҳамаи духтарони давр дахл дошт, зеро шоирон тавассути амалиёти Лайлӣ, ки образи типист, одобу рафтор, хислату характер ва ба таври умумӣ ҳаёту мамоти тамоми духтарони даврро таҷассум намудаанд.
3. Дар Шарқи мусулмонӣ, аз чумла, кишварҳои Осӣёи Миёна, ки баъди ба болиғ расидан писару духтарҳо дар мактабҳо аз ҳам ҷудо карда мешуданд ва онҳо таҳсилро дар мактабҳои писарона ва духтарона давом медоданд, ба ишқи поки фарзандон монета шудан ва танҳо бо хости падару модар оиладор шудани фарзандон, асосан, то Инқилоби Октябр давом кард. Баъди ин инқилоб, мактабҳои шӯравӣ дарҳои ҳешро ба рӯи фарзандони мардум боз кард ва чи тавре ки мушоҳида менамоем, то айни ҳол писару духтарон дар як синф бо ҳам якҷо меҳонанд ва хулоса, қасе монетаи дӯстдорӣ самимӣ ва ишқу муҳаббати поки ҷавонон гардида наметавонад. Сабаби ба маъноии мавзӯи дарсҳои муаллим сарфаҳм нарафтани Лайливу Қайс танҳо дар таъсири ишқи пок аст, ки дар боло мисолҳо овардем.
Тавре ки маълум аст, сабаби лақаби «Мачнун»-ро гирифтани Қайс ҳам аз рӯи ишқ ва таъсири он мебошад. Низомӣ ба ин маънӣ менависад:

Чун шефта гашт Қайсро кор,
Дар чанбари ишқ шуд гирифтгор.
Аз ишқи ҷамоли он дилором
Нагрифт ба ҳеҷ манзил ором...
Онон, ки науфтода буданд,
«Мачнун» лақабаш ниҳода буданд (8,83).

Амир Хусрав ҳайронии бошандағони қабиларо аз беҳудии Қайс қайд карда, дар хулоса мегӯяд:

Розаш ба замона ом карданд,
Мачнунӣ замон-ш ном карданд (2,259).

Ҳилолӣ низ мефармояд:

Чун шуд зи чунуни ишқ мафтун,
Мачнун лақабаш ниҳод гардун.
Аз доираи хирад бурун шуд,
Сарҳалқаи мачмаи чунун шуд.
Дар силсилаи чунун даромад,
Мачнун шуду номи ӯ баромад (10,253-254).

Таъсири ишқ ба дараҷае мерасад, ки монанди Лайлӣ ба Мачнун низ ягон насихат таъсир намекунад. Низомӣ лаҳзаӣ мазкурро чунин тасвир мекунад:

Хешон ҳама дар шикояти ӯ,
Ғамгин падар аз ҳикояти ӯ.
Пандаш доданду панд нашонид,
Гуфтанд фасона чанд, нашонид (8,90).

Шохин аз панду насихат ба дод омадани Мачнунро зикр намуда, оқибат аз ҷамъияти инсонӣ рӯ тофта ва ба ҷониби дашт раҳсипор гардидани ӯро ба риштаи назм мекашад (13,20^б).

Падару модар дар қатори хешу табор сарсониву саргардонӣ, харобиву лоғарӣ ва оворагиву дарбадариӣ Мачнунро маҳз дар пайдоиши ишқ мебинанд.

Ҳамин тавр, чи тавре ки мушоҳида менамоем, ягон кас, ҳатто падару модар низ садди роҳи пешгирии ишқи пок гардида наметавонанд. Дар ин бобат, ҳақ бар ҷониби Низомист, ки мегӯяд:

Панд арчи ҳазор судманд аст,
Чун ишқ омад, чӣ ҷои панд аст?! (8,90).

Роҳи ҳалосии ин даҳшатро фозилон ва бузургони қабилта танҳо дар издивоҷи Лайливу Мачнун доништаанд. Масалан, вақте ки падари Мачнунӣ достони Ҳилолӣ ба табиби доно қиссаи фарзандашро нақл менамояд, ӯ роҳи ягонаӣ аз ин бало ҳалосёбиро чунин баён мекунад:

Гуфт: «Он чи шунидаам дар ин боб,
Васл аст давои дарди аҳбоб» (10,282).

Мутаассифона, волидайнӣ Лайлӣ домодии Мачнунро нанг шуморида, аз ишқи поку чун булӯр софи ӯ беҳабар монданд ва танҳо дар охир, вақте ки аз мардиву одамигарии Мачнун воқиф гардиданд, аз кардаи хеш саҳт пушаймон шуданд, ки дар навбати худ ин пушаймонӣ ҳеҷ суде надошт.

Ба ин маънӣ, Лайлӣ ва Мачнун бо мурури замон аз ҷудоии ҳам ба дод меоянд. Зеро дарди ишқи пок онҳоро абгор кардааст. Онҳо акнун бо ҳар каси вохӯрда, баҳри тасаллоӣ дили худ, рози дил мегӯянд ва бо ин қадре осуда ва хушҳол мегарданд. Ҳилолӣ ин лаҳзаро дар порчаи поёнӣ хеле моҳирона тасвир намудааст:

Мачнунсифатону ишқбозон,
Дилсӯхтагону ҷонгудозон.
Чун дарди нухуфта бозгӯянд,
Бо ҳарчи расанд, роз гӯянд (10,264).

Дар лаҳзаӣ дигар Ҳилолӣ аз номи табиби ҳозиқ мефармояд, ки дарди ишқ бедаво аст. Кори ишқ начандон осон буда, маслиҳат додан ба дилдода ва маломату сарзаниш кардани он ҳеҷ суде надорад (10,281-282).

Дар роҳи ишқ устувор мондани Лайлиҳо дар ҳамаи достонҳои ҳамном мушоҳида мегардад. Хатто хангоми фарорасии марг низ Лайли ба модари хеш таъкид мекунад, ки аз ин ҷаҳон танҳо бо ишқи Мачнун видоъ хоҳам гуфт (8,253).

Тӯшаи Лайлии Амир Хусрав аз ин гунбади мудаввар ҷуз ишқи Мачнун дигар чизе набул:

Ҷонаш, ки миёни мавҷи хун рафт,
Мачнунгӯён зи тан бурун рафт...
Ҷоне, ки гирифт роҳ дар пеш,
Ҷуз ишқ набурд тӯша бо хеш (2,352).

Садоқатмандии Лайлии достони Шохин ҳам дар дами маргаш мушоҳида мегардад: ӯ ба модараш васият мекунад, ки «тобути маро ҳарири зар кашида, танҳо ба дӯши Мачнун гузор ва намон, ки каси дигар ба он даст занад. Хангоме ки ба хорӣ Мачнун низ ба монанди ман ҷон медиҳад, моро бо ҳам гӯронед, то ин ки мо то қиёмат худро ба висол зинда донем» (13,80⁶).

Ҳамин тариқа, ишқи муҳаббат ошиқони нокомро пайваста ба доми худ даровард. Ҷисми онҳоро абгору танашонро лоғар намуд ва дар охир рафта-рафта ба ҳалокат расонд. Дар ин бора шоири адабиёти нимаи дуюми асри XVII тоҷик Мулҳами Бухорӣ аз номи Мачнун менависад:

Муҳаббат хӯрд хунам пок охир,
Дар ин савдо сарам шуд хок охир.
Сияҳшоме зи баҳтам тиратар кист?
Ба рӯзи ман касе не мурду не зист! (7, 65⁶).

КАЛИДВОЖАҲО: мавзӯи ишқи муҳаббат, достонҳои ишқии романтикӣ, садоқатмандӣ, ошиқони ноком, дарди ишқ.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев А. Адабиёти тоҷик (Китоби дарсӣ барои синфи IЧ). - Душанбе: Маориф, 1990.-352 с.
2. Амир Хусрави Деҳлавӣ. Осори мунтахаб. Ҷ1 (Мачнун ва Лайли: /Достон/) /Мухармасъул Ҷ, Додалишов.- Душанбе: Ирфон, 1971.-492 с.
3. Афсаҳзод А., Тағоев Ш., Насриддинов Ш. Адабиёти тоҷик /Кит. дарсӣ барои синфи У111.- Душанбе: Маориф, 1988. - 336 с.
4. Коран /Пер.и комментарии И.В.Крачковского.-М.: Восточная литература», 1963. - 714 с.
5. Куръони Карим.- Техрон: Созмони ҷопи Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1372 х.ш.-651 с.
6. Мирот Т. Адабиёти тоҷик /Китоби дарсӣ барои синфи 10.- Душанбе: Маориф, 1993.- 271 с.
7. Мулҳами Бухорӣ. Маснавии «Лайли ва Мачнун» /Нусхаи хаттии захираи дастхатҳои шарқии Академияи фанҳои Тоҷикистон, рақ. 577 (1).
8. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт.-Ҷ2. (Лайли ва Мачнун/Достон) /Ба ҷоп тайёркунанда, муаллифи сарсухан ва мурағибии луғату тавзеҳот А. Афсаҳзод.-Душанбе: Ирфон, 1982.- 368 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ / Иборат аз ду ҷилд. Ҷ1. Дар зери таҳрири М.Ш.Шукуров, В.А.Капранов, Р.Ҷошим, Н.А.Маъсумӣ.- М.: Советская энциклопедия, 1969.-952 с.
10. Хилолӣ. Осори мунтахаб /Тарг. китоб ва муал. Муқаддимау тавзеҳот К.Айнӣ.-Сталинобод: Нашр давҷотик, 1958.- 367 с.
11. Ҳодизода Р., Неъматзода Т., Мирот Т. Адабиёти тоҷик: (кит. дарсӣ барои синфи 1X).-Душанбе: Маориф, 1983.- 318 с.
12. Хусейнзода Ш. Адабиёти тоҷик /Кит. дарсӣ барои синфи 8.- Душанбе: Маориф, 1978.- 272 с. (сах.171-181).
13. Шамсиддин Шохин. Маснавии Лайли ва Мачнун /нусхаи хаттии захираи дастхатҳои шарқии АФ Тоҷикистон, рақ. 1907.

ТЕМА ЛЮБВИ И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В ЛЮБОВНО-РОМАНТИЧЕСКИХ ПОЭМАХ

С. Маҳкамов

Автор статьи с достоверными фактами даёт сведения о теме любви и её отражении в любовно-романтических поэмах. Он доказывает, что тема любви в любовно-романтических поэмах занимает особое место.

AMOROUS SUBJECT AND ITS REFLECTION IN LOVINGLY-ROMANTIC POEM

S. Mahkamov

The author of this article exemplifies the straight tip of the love and its reflection in the amatory-romantic poems. He sustains that topic of love is at the top of amatory-romantic poems.

СИМОИ ЗАН ДАР «ИСКАНДАРНОМА»-И НИЗОМИИ ГАНҶАВИ

Р. Ёрова
Институти давлатии забонҳои Тоҷикистон

Дар таърихи адаб ва фарҳанги форс-тоҷик, бавижа осори манзуми он, адиби соҳибмақтаб ва ҳақими роздон Низомии Ганҷавӣ (1141-1209) мақоми ҷашмгир дорад. Ҳақ бар ҷониби Рустам Алиев, як тан ховаршиноси варзидаи озарбойҷонӣ аст, ки дар боби нақши осори Низомӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ чунин фармуда: «Саҳми пураарзиши ин шоири нобиға дар ганҷинаи тамаддун ва фарҳанги башарӣ, бо мероси Ҳомер, Фирдавсӣ, Данте, Шекспир, Сервантес ва Пушкин қобили қиёс мебошад».[1]

Осори Низомӣ дар ташаккул ва пешрафти афкори адабӣ, фалсафӣ, ҳунари, иҷтимоӣ ва ахлоқии мардуми форсзабон таъсири босазо гузоштааст. Низомӣ шоири дostonсаро буда, аз асари панҷгонаи беамсолаш «Ҳамса» то ба ҳол аҳли фарҳанг лаззати маънавӣ мебардоранд. Ин парвардаи Ганҷа бо таълифи «Ҳамса»-и худ на танҳо дар адабиёти форсзабонону форсигӯён, балки дар адабиёти Ховарзамин суннату мактаби махсусро поя гузошт, ки перомунӣ он тадқиқу пажӯҳишҳои арзишманде анҷом ёфтаанд.

Низомии Ганҷавӣ дар «Ҳамса» марбут ба тақозои давраи замони андешаҳои зиндагисозу судманде бар мановфеъи ҷомеа баён дошта, пайвасти кӯшидааст, ки ба ҳамнавьон роҳи дурусти зиндагониро роҳнамоӣ кунад ва эшонро аз хулқи баду амали ношоиста эмин дорад. Аз ин лиҳоз, шоир дар панҷ достони «Ҳамса» дар заминаи офаридани симоҳои хотирмони афсонаву таърих сарбаландона ба аҳдофи неки худ расидааст. Симоҳои Фарҳод, Хусрав, Мачнун, Баҳром, Искандар ва ғайра аз миёни мардон ва симоҳои Ширин, Меҳинбону, Нӯшоба, Лайли, Фитна, духтари подшоҳи Рус ва занони дигар аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Ин ҷо роҷеъ ба ҳамаи симоҳои офаридаи ин адиби ширинбаён ҳаде задан ғайриимкон аст. Аз ин хотир, тасмим гирифтаем, ки симои Нӯшобаро дар достони «Искандарнома», ки яке аз қиссаҳои паҳнғаштаи Шарқ аст, шоир онро мувофиқи завқу салиқаи худ ба риштаи назм кашидааст, мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор бидиҳем.

Устоди Ганҷа дар достони «Искандарнома», ки бозгӯии мӯҳтавои ҳамосию разми аст, дар офаридани симои зан кудрату тавоноӣ, ҳатто гузашта аз ин мӯъҷизаофарии худро ҷилвагар сохта, ба ин васила ба симоҳои таърихӣ ва ҳаёлии ҷанде аз занон шукӯҳ мебахшад. Симоҳои Равшанак, Нӯшоба, Паридухт, Нестандарҷаҳон, мураббияву доя ва бархе аз канизакон аз зумраи ҳамин гуна занон мебошанд.

Низомии Ганҷавӣ дар «Искандарнома» дар бораи ҳар кадоме аз занон, бавижа Нӯшоба, муфассал сухан ронда, андешаҳои ҷиддӣ ва мусбати худро дар иртиботи зан баён мебарорад, вафо, садоқат, ҳунари шоистагии ўро меситояд, аммо дар баробари ин, занонро тixӣ аз норасоиву нуқс намедонад. Зимни ҳамин маънӣ дар дoston хислатҳои хубу бади зан ба риштаи назм кашида шудааст ва нигоҳи Низомӣ ҳам ба зан марбут ба замони зиндагии ўст. Шоир ҳини офаридани симои Нӯшоба ба ҳеҷ вачҳ сатҳиву якҷониба қазоват намекунад, ба эҳсос дода намешавад ва аз суханбозиву сухансозӣ дурӣ мечӯяд. Низомӣ қабл аз офаридани симои Нӯшоба, ханӯз дар дostonҳои дигари худ симоҳои Лайливу Ширин, Меҳинбону Фитна ва занони дигарро офарида буд ва нигоҳу нияташ ба зан тадриҷан мукамал гашта, ба ин ҷинси латиф чун як ҷузъи комили ҷомеа назар меафканд.

Ҳақими доно дар офаридани симои занон, аз ҷумла Нӯшоба ҷонибдори покиву покдоманӣ ва муҳофизи номусу иффиати зан аст. Вай ба ин хислатҳо арзиши вижа мениҳад. Як тан аз низомиишиносон Ғуломхусайни Бегдилӣ ба ин пиндори Низомӣ тавачҷӯх намуда, чунин менигорад: «Занони дostonҳои Низомӣ ҳама аз неъматӣ волои ахлоқ ва иффиат ба ҳадди камол баҳраманд ва бархӯрдоранд. Исмаи ва покбозӣ ва покдоманиӣ онон намуна ва шоёнӣ ситоиш ва тақдир аст. Ҳангоме ки Низомӣ дар бораи сачоёи зани мусбат ва қаҳрамон, покдоману покбоз сухан мегӯяд, ба қадре мақоми ўро боло мебарад ва аз ў таърифу тамҷид мекунад, ки беҳтар аз он намешавад як зани неқуқор, покдоман ва қаҳрамонро сутуд».[2] Ин гуна андешаҳо дар боби «Дostonи Нӯшоба-подшоҳи Бардаъ», дар дostonи «Искандарнома» басо рушан ифода ёфтааст:

Чунин гуфт ганҷинадори сухан,
Ки солори он ганҷдори куҳан.
Зане ҳоқима буд Нӯшоба ном,
Ҳамасола бо ишрату нӯши ҷом...
Зане аз бaсе мард ҷолоктар,
Ба гавҳар зи дарё бaсе поктар.
Қавирою равшандиту сарфароз,

Ба хангоми сахтӣ раиятнавоз.
Ба мардӣ камар бар миён оварад,
Тафохур ба насли каён оварад...[3]

Нӯшоба «Зане аз бaсе мард чолоктар, -Ба гавҳар зи дарё бaсе поктар» маҳкам ба адлу додгустарӣ дар Бардаи хурраму обод ва серу пур ҳукумат меронд. Дар фароғатгоҳу ишраткадаҳои худ бо ромишгарону хунармандон базмҳои хоса меорост, аммо иффати хеш ҳаргиз аз даст намедод. «Ин зани ҳокима соҳиби сӣ ҳазор лашкари хос буд. Аммо сипоҳиёну ғуломонаш аз шарм наметавонистанд ба рӯи Нӯшоба ва канизакони вай назар афкананд. Ин ҳикоят ривояти амазонкаҳоро ба хотир меорад», - менависад низомишиноси тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод.[4] Нӯшоба ҳамчунин сарвари раиятпарвару адолатчӯ, равшандилу ботадбир буд ва пайваста дар беҳзистии мардумаш кӯшишу талошҳо мекард.

Искандари ҷаҳонгир чун ба марзу буми «хуррамободи» Нӯшоба расид, аз ободию шукуфоии он мулк ангишти ҳайратгазид ва аз шахсияти ҳокимааш ҷӯе шуд:

Сикандар чу лашкар ба сахро кашид,
Саропарда сар бар сурайё кашид.
Дар он хуррамободи минӯсиришт,
Фуру монд ҳайрон зи бас обу кишт.
Бипурсид, к-ин буми фаррух кирост?
Кадомин таҳамтан бад-ӯ подшост?[5]

Лозим ба ёдоварист, ки Искандар қабл аз азми лашкаркашӣ ба Бардаъ, аз хуррамии шаҳру тадбирҷӯии ҳокимаи он оғаҳӣ дошта, вале бо чашми сар дидани ин мавзеи ободро орзу ва ният мекард ва аз ин хотир ба ҳайси фиристодаи шоҳи кишвари Рум озими Бардаъ гардид (Ба расми расулон баророст қор, -Суи нозанин шуд фиристодавор). Нӯшобаи Низомӣ, ки аз дудмони қаёст, бо хушу фаросату доной ба зудӣ дарёфт, ки фиристода худ Искандар аст ва бо истехзо лаб ба гуфтор кард:

Чунон оядам дар дил, эй паҳлавон,
Ки бо ин сару сояи хусравон.
Миёнҷӣ най, шоҳи озодаи,
Фиристандаи, на фиристодаи.
Зи теги Сикандар чӣ ронӣ сухун,
Сикандар туй, чораи хеш кун.[6]

Дар мавриди баҳси тӯлонӣ, ки миёни ин ду тан бархост, ба ҳеҷ вачҳ Искандар ҷонибдор набуд, ки Нӯшобаро дастболо бинад ва ин буд, ки пайваста ўро ба иштибоҳ меандохт (Агар дар миёнҷӣ далер омадам, -На аз рӯбах аз назди шер омадам). Ба фарҷом, ки Нӯшобаи доно аз миёни бастаи нақшҳо суратеро ба Искандар бинамуд ва чун Искандар дар он сурати худро дид, ба якборагӣ рангаш париду дам аз сухан фуру баст. Дар истифода аз ошuftаҳолии Искандари мағрур Нӯшобаи рафеъ ва сарафроз худро ин гуна муаррифӣ мекунад:

Агарҷӣ занам зансияр нестам,
Зи ҳоли ҷаҳон беҳабар нестам.
Манам шерзан, гар туй шермард,
Чи мода, чи нар шер вақти набард.
Чу барҷӯшам аз хашм чун тундмеғ,
Дар об оташ ангедам аз дуди меғ.[7]

Аз гуфтору андешаронии Нӯшоба бармеояд, ки вай, пеш аз ҳама зани оқилаву ботадбир аст, худро ба ҳеҷ вачҳ аз мардон кам намедонад ва бо мантиқи қавии худ Искандари саркашу пуртакаббурро маънаван мағлуб месозад. Ҳамчунон вай мекушад, ки бо роҳи созиши оқилона бо Искандари Мақдунӣ кишварашро аз ҷангу даргириҳои харобовар эмин дорад, майли ўро аз истило, вайронкорӣ ва сарватандӯзӣ дур андозад, ниёзи сулҳу оромиро барояш талқин созад.

Нӯшоба ба ин талқину таъкидот иктифо накарда, ҷиҳати пешгирии нохушиҳо мекушад ва Искандари пуркибру саркаш ва дар ҳама ҷо пирӯзро сабақҳои нави зиндагӣ меомузад. Ба ин маънӣ, Нӯшоба меҳмони гиромии дарбори худро даъват ба сарфи наҳор мекунад. Чу пеши Искандар

пешхизматон ба ҷойи ғизои хӯрдани зарфҳои пур аз зару зевар ва дурру гавҳар мегузоранд, Искандари хайратзада иллати ин рафтор аз Нӯшоба пурсон мешавад, шоҳбонуи Бардаъ дар посух меӯяд:

Ба шаҳ гуфт Нӯшоба: - Бикшой даст,
Бихӯр э-ин хуришҳо, ки дар пеш ҳаст.
Ба Нӯшоба шаҳ гуфт, к-эй содадил,
Наво қач мазан, то намони хичил.
Чи гуна хурад одаи сангро,
Табиат кучо хоҳад ин рангро.
Таоме биёвар, ки хӯрдан тавон
Ба рағбат ба ӯ даст кардан тавон!
Бихандид Нӯшоба дар рӯи шох,
Ки чун сангро бар гулӯ нест рох,
Чаро аз паи санги нохӯрдани
Кунӣ довариҳои нокардани?!
Чу нохӯрдани омад ин сифласанг,
Дар ӯ сифлагона чӣ орем чанг?![8]

Гуфтори Нӯшоба бо далелҳои раднашаванда ва боварбахш аз рӯзгори шоҳони куҳан, ки сарвату сангҳои қиматбаҳо ҳам овардаанду тикидаст аз дунё рафтаанд, Искандарро муассир мекунад ва шоҳи кишваркушо бидуни ихтиёр лаб ба таҳсини ин зани хирадманду доно мекушояд:

Ҳазор офарин бар зани хуброӣ,
Ки моро ба марди шавад раҳнамоӣ.
Зи панди ту, эӣ бонуи пешбин,
Задам сиккаи зар чу зар бар замин.[9]

Мусаллам аст, ки Искандар бо панду сабақи шоҳбонуи Бардаъ хулку рафтор дигар намекунад, аз хирсу тамаи ҷаҳонگیری даст намекашад ва аз таҷовузу ғоратгарӣ рӯи наметобад. Қимат ва арзиши сухани Низомии Ганҷавӣ дар он аст, ки дар замони ҳукмронии феодали, ки аз дидгоҳи ҳамагон зан ба сифати ғулом ё хидматгори хона буду иродае барои сар бардоштан дар муқобили мард надошт, қадру манзалати занро дар симои Нӯшоба баланд медорад ва дар ҳаёти иҷтимоӣ баробар бо мардон мегузорад ва «то он ҷо, ки Искандари фотехи ҷаҳонӣ он рӯзро дар баробари хирад ва донишу диноят ва ақлу хуши вай ба зону дармеорад ва ӯро дар баробари дурандешию тадбири кордонии Нӯшоба мағлуб менамояд».[10]

Ҷасорат, рафтори ҷавонмардона ва тадбирҳои хирадмандонаи Нӯшоба Искандарро он қадар мафтун месозад, ки вай камтарин хиёнатро ҳам дар кишвари ин шоҳбонуи одил раво намебинад. Гузашта аз ин, Бардаъро бе каму кост ба мардумаш гузошта, ҳатто васиқаи боварӣ менависад ва қабл аз раҳсипор шудан ба худ меӯяд:

Ба дил гуфт ин кордон гар зан аст,
Ба фарҳангу марди дилаш равшан аст.[11]

Дурандешӣ ва мулоҳизаҳои бомавриди Нӯшоба гувоҳи он аст, ки Низомӣ занонро на танҳо дар сатҳи мардон мегузорад, балки дар баъзе ҳолатҳо эшонро аз мардон ҳам боло гузошта, мӯътақид аст, ки занҳои мисли Нӯшоба қодиранд, мардҳоро ҷиҳати ҳалли мусбӣ масоили мухталиф сабақи хубу дуруст диҳанд. Занони хирадманду кордон аз дидгоҳи шоир шоистаи мақоми баланду сарварӣ ва фармонфармой мебошанд. Зеро ҳукуматдорӣ зан, бидуни шак, ба ободу осоиштагии кишвар мусоидат карда, ибтикори додустарӣ ва ободгариҳои вай ба табиати офарандагӣ, талошҳои пайгирона ва сиршти пургараҳхум ва мушфиқи зан марбут мебошад.

Нӯшоба дар баробари ҳислатҳои мардона ва андешаҳои хирадмандона доштаниш, ҳамзамон монанди Меҳинбонуи Ширин як зани зебо, дорои ақли расо, дониши фаровон, биниши рӯшан ва назокатҳои лағифи занона низ мебошад. Вай бо зоҳири орошта ва ботини пероста аз дигар занҳои тасвирнамудаи Низомӣ ба кулӣ тафовут дорад. Нӯшоба бо зеҳни расо ва хусни дилрабоияш ҳатто Искандари Мақдуниро мафтуну тасхир намуда, сипоси аҳсанти самимонаи ӯ ба подош гирифтааст:

Зане, к-ӯ чунин карду инҳо кунад,
Фаришта ба ӯ офаринҳо кунад.[12]

Тавре дар боло ёдрас кардем, диди Низомӣ бешак, ба зан аз замону афкори ҳамнавбонаш низ маншаъ мегирад. Аз ин ҷо, ақоиди Искандари Низомӣ ҳам дар мавриди баҳодихӣ ба зан яксон нест. Дар баъзе ҳолат, ин шоири тавоно аз далерию часорат, кинаю адоват ва талошҳои хастагинопазири зан пайи дарёфти мақсаду маромаш дар ҳарос афтода, ин гуна натиҷагирӣ мекунад:

Вале зан набояд, ки бошад далер,
Ки маҳкам бувад кинаи модашер.
Занонро тарозу бувад сангзан,
Бувад санги мардон тарозушикан.
Зан он бех, ки дар парда пинҳон бувад,
Ки оҳанги бепарда афгон бувад.
Чи хуш гуфт Чамшед бо ройзан,
Ки ё парда, ё гур бех ҷои зан.
Машав бар зан эмин, ки зан порсост,
Ки дар баста бех, гарчи дузд ошност.[13]

Муддаои Низомии Ганҷавӣ аз баёни чунин фикру андеша роҷъ ба зан ин дар қанор доштани қанон аз берӯй, шару шӯр, шаҳват ва фиску фучур будааст. Шоири инсонпарвар дар иртибот ба ҳаёти иҷтимоии вақт рӯшану ошкоро дар қанон порсой, ахлоқи ҳамида, шарму ҳаё, нигоҳ дошта тавонистани шарафу номус ва ҳештандориро талқин менамояд ва ин ҳамаро тавассути симои Нӯшоба намоиш медиҳад. Ба ин паҳлуи маҳорати адабии суҳанвари Ганҷа муҳаққиқи нуқтасанҷ А. Афсаҳзод тавачҷӯҳи вижа намуда, чунин нигошта буд: «Вай (яъне, Низомии Ганҷавӣ – Р.Ё.) дар адабиёти дунё чун яке аз мумтозгарин вассофони зан маълум аст. Ширин, Меҳинбону, Нӯшоба, Лайли, Фитна, духтари подшоҳи Рус ва дигарон бо хусну малоҳат, рафтору кирдор, ақли расо, адолатхоҳӣ ва матонат хонандаро тасхир мекунад. Вафодорӣ, садоқат ва ахлоқи пок аз сифатҳои зоти онҳо». [14]

Низомии Ганҷавӣ дар офаридани симои Нӯшоба тавбам бо риояти сӯҷети умумии достон ва замону мақони он кӯшидааст, ки ба занҳои замони худ дарси ибрату одамият диҳад. Ниҳоят аз тасвири симои Нӯшоба дар достони «Искандарнома»-и Низомӣ чунин матлаб ба даст меояд, ки адиби барқамол ва рӯзгордида ба масъалаи мавриди назар одилонаву ҳақиқатбинона менигарад. Вай занро бар пояи мард мебардорад ва гоҳо дар ақлу заковат болотар мегузорад. Лозим ба таъкид аст, ки андешаи Низомӣ дар бораи қанон дар саросари «Ҳамса» яқрангу яқнавохт нест. Вай дар баробари инъикоси ҳислатҳои мусбати қанон ба ҷиҳатҳои манфии рафтору кирдори онҳо низ тавачҷӯҳ намудааст, ки он дар мавриди дигар, дар мақолаҳои баъдин баррасӣ хоҳад шуд.

Дар фарҷом, мавриди зикр аст, ки ба миён омадани таҳаввули афкори Низомӣ ҷиҳати баробаргузории мақому манзалати зан бо мард, боварӣ ба иродаи қавило иқтидори вай ҷиҳати идорақунии давлат ва посдории ифқату асолати зан боиси тавачҷӯҳ буда, он аз бартари камолоти маънавии шоир дар қиёс ба ҳамзамононаш гувоҳӣ медиҳад. Ва симои Нӯшоба ҳамчун зан, сарвар, чун як фарди бофаросату бохирад ва зебову боназоқат дар тасвири Низомӣ хеле ҷолибу хотирмон ва барҷаста рӯйи коғаз омада, саросар ибратомӯз аст. Пайгирӣ қардани хулқу кирдори Нӯшоба аз ҷониби қанони ҷомеаи кунунӣ низ пурманфиат ва судманд хоҳад буд.

КАЛИДВОЖАҲО: «Искандарнома»-и Низомӣ, симои зан, Нӯшоба, часорат, талбирҳои хирадмандона, таҳаввули афкор..

АДАБИЁТ

1. Рустам Алиев. Низами. –Баку: 1983.-с.143.
2. Ғуломхусайни Бегдилӣ. Чехраи Искандар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Искандарнома»-и Низомӣ. Чопи «Аржанг», 1369.-с.167
3. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Ҷилди чаҳорум. Бо сарсухан, тасҳеҳ ва муқобилаи Девонақулов ва А. Ҷонфидо.-Душанбе: Нашриёти «Ирфон».-1984.-с.236-407.
4. Аълоҳон Афсаҳзод, Низомии Ганҷавӣ.-Душанбе: «Маориф», 1955.-с.126.
5. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Ҷилди чаҳорум.-с.236.
6. Ҳамон ҷо.-с.245.
7. Ҳамон ҷо.-с.249-250.
8. Ҳамон ҷо.-с.251.
9. Ҳамон ҷо.-с.252.
10. Ғуломхусайни Бегдилӣ. Чехраи Искандар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Искандарнома»-и Низомӣ. Чопи «Аржанг», 1369.-с.168.

11. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт. Чилди чахорум. – с.247.
12. Ҳамон ҷо.-с.247.
13. Ҳамон ҷо.-с.247.
14. Аълоҳон Афсаҳзод, Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: «Маориф», 1955. -с.126.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В «ИСКАНДАРНАМЕ» НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

Р. Ёрова

«Хамса» Низами Ганджави один из персидско-таджикских литературных шедевров. «Хамса» с большим сюжетом имел огромное влияние в общественной жизни всех времён.

Низами в своей работе «Искандарнаме» создал много образов и среди них больше замечены образы женщин. В сюжете образ женщин этого романа, а именно образ Нушобы в царствование Барды описан очень заманчиво и незабываемо. Своим могучим пером Низами воплотил в бессмертных строках идею раскрепощения женщины, провозгласил естественность, законность и свободу ее чувств. Он убедительно показал, что каждый человек, независимо от пола, религиозных убеждений и склада мышления, это целый неповторимый мир, несущий в себе неисчерпаемые возможности духовного развития.

A WOMAN'S IMAGE IN NIZAMI GANJAVY'S «ISKANDARNAME»

R. Erova

«Khamza» of Nizami Ganjavy one of persian-tajik literary masterpieces with a greater plot the offer had huge influence in a public life of all times Bottoms in the work «Iskandarname» Has created many images and among them the image of women considerable and one of this novel namely image of this novel is Nushoba in reign Bards are more noticed an image of women a plot is described is very tempting and is unforgettable and attractively

Nizami's mighty pen embodied in immortal lines the idea of emancipation of woman from slavery and enunciated naturalness, lawfulness and free will. He displayed convincingly that each man, regardless his sex, religious convictions and turn of mind, is a whole inimitable world with inexhaustible potentials for spiritual evolution.

ФАХРИ ХАРАВИ И ЕГО «ХАФТ КИШВАР»

С. Ализода

Институт востоковедения АНРТ

Султан–Мухаммад, как и его отец, был уроженцем Герата, тогда еще иранского, а теперь афганского города. По подсчетам пакистанского ученого Х. Рашиди(1), Султан–Мухаммад родился в 903/1497-8 г., что совпадает с нашими вычислениями из сочинений самого писателя. Он был жив еще в 932/1525-6 г., когда был казнен тюрками Шамлу покровительствовавший ему влиятельный министр Карим уд-дин Хабибуллох (2). Это трагическое событие вынудило Фахри Харави покинуть родину и искать убежище в Синде, где потомок чигатайских Тимуридов Хасан Аргун был царем. Здесь писатель прожил 15 лет. За этот отрезок времени он написал сочинения “Роузату-с-салатин”- тазкиру писавших стихи о государях, и “Саное' ал-Хасан” поэтику, посвященную шаху Хасану, “Джавохир ул-аджайиб” тазкиру о женщинах-поэтессах, которые он посвящал жене Хасана Аргун-Хаджи Мохбегим. Еще в 962/1554 г., когда к власти пришел мятежный Иса Тархан, он был в этой стране. Синд он оставил после 1556 г., когда на страну напали португальцы и внесли большую смуту. В этом же году он вошел в Акбарабад.

Мухаммад–Амир, отец Султан–Мухаммада, как мы выяснили, был влиятельным чиновником правителя Герата и образованным человеком. В его доме проходили собрания поэтов города. Эти собрания не могли не оставить свой след на воображение юного Султан–Мухаммада. По всей вероятности, отец будущего писателя и филолога самолично занимался образованием сына. Труды отца не пошли насмарку, Султан–Мухаммад стал одной из образованнейших личностей своего времени. О том же, что его образованием занимался отец, Султан–Мухаммад в своих произведениях указывает сам.

О раннем периоде жизни Фахри Харави источники умалчивают, однако в творчестве самого писателя содержатся ссылки на хорошие отношения отца с правителем Герата. При этом писатель намекает на то, что в юном возрасте он был признан знатоком языков, в частности, тюрко-чигатайского.

При Сефевидах Фахри придерживался хороших отношений с премьер-министром Ходжа Хабибуллахом Саваджи, который управлял диваном министра в правлении Дурмиш-хана, сына шаха

Тахмаспа Сефеви. Вскоре после смерти Хаджи Хабибуллаха Фахри, под видом паломничества, покидает родину. Совершил ли Фахри хадж или нет, источники никаких сведений не дают, как не дают сведения и о последних годах его жизни.

Творчество Фахри Харави состоит из ряда определенных произведений писателя и литературоведа. Фахри Харави являлся одним из наиболее выдающихся филологов и писателей, заслуги которого просто-напросто остались за пределами знаний нашего научного сообщества. Справедливости ради подчеркнем, что это обстоятельство было замечено литературоведами А. Мирзоевым(3), А. Афсахзод(4), К. Чиллаевым(5) и другими.

Следует заметить, что Фахри Харави начал свою научную деятельность с перевода на родной язык труда чигатайского государственного и научного деятеля, поэта уйгурского происхождения Алишера Навои, который, до нашествия узбекских племен во главе с Шайбаком, составил довольно обширную тазкиру под названием “Маджалис ун-нафойис”. Первый перевод “Маджалис ун-нафойис” на фарси был осуществлен Фахри Харави в 928/1521 г. в Герате. Свой перевод Фахри Харави назвал “Латоиф-наме”. В своем труде Навои дает сведения о 411 персоязычных и 41 тюркоязычных поэтах. Тазкира была издана в 1323/1945 г. в Тегеране Али Асгаром Хикматом. Мы придаем большое значение “Латоиф-наме” не просто как переводу “Латоиф-наме”, не как механическое переложение материала с одного языка на другой. Это – творческая переработка труда Навои с переводом на фарси. Теперь же отметим, что свою творческую деятельность Фахри начал, как можно судить по отзывам источников, с лирических стихов, но основательное образование, полученное им от общения с «аристократией духа», подготавливало ему другую творческую судьбу.

“Тохфат ал-Хабиб” относится к числу чрезвычайно важных сочинений Фахри Харави. “Тохфат ал-Хабиб” составлен после “Бустан-и хийал”. Видные ученые А. Мирзоев, О.Ф. Акимушкин, А. Афсахзод, А. Гольчин Ма’ани, А. Хайямпур, А. Хикмат, Х. Рашиди, А. Хабиби, которые всесторонне воспользовались материалами этого сборника, считают его самым надежным источником для исследования литературы ЧV-ЧVI в.в. Сборник, как и “Латоиф-наме”, посвящен Хабибуллаху Саваджи, о чем свидетельствует его название – “Дар Хабибу”. Сборник составлен в 924/1522 г. в Герате.

Фахри Харави, как он сообщает в своем предисловии к сборнику, задумал большую работу. Поэт задумал включить в сборник не менее четырех газелей – ответов. “Пустые” места, если таковые оставались, он заполнял собственными газелями. Но часто он обнаруживал и более четырех газелей – ответов. В рукописном списке, принадлежащем профессору Худжандского университета Э.Шодиёву, нашли место 1399 газелей-ответов, принадлежащих 276 поэтам.

Многочисленные рукописные списки “Тохфат-ал-Хабиб”, которые дошли до наших дней, свидетельствуют о том, что этот труд Фахри Харави был оценен по достоинству. Эти списки в различных библиотеках мира хранятся и служат науке.

Другим произведением Фахри Харави является “Раузат ус-салотин” (“Сад властелинов”) назвал свое четвертое сочинение Фахри Харави. Этот труд тоже тазкира и по счету седьмая тазкира на языке фарси. Издание “Раузат ус-салотин” было осуществлено в 1968 г. в Карачи Х. Рашиди. “Раузат ус-салотин” специальная тазкира и ее содержание составляют поэтические творения государей и правителей на языке фарси.

Изложение Фахри Харави показывает, что все инородные государи и правители, которые соприкасались с поэзией фарси, стремились к тому, чтобы обесмертить свое имя в бейгах вечно живой поэзии. Эта тазкира была написана в 957/1550 г. “Раузат ус-салотин” состоит из семи глав. Первая глава произведения содержит легенду о происхождении поэзии, о Бахроме Гуре, который, будто бы, сложил первые стихи на дари. Здесь же сообщается об отношении султанов Санджара и Тугралбека сельджукидов к литературе.

Две последующие главы посвящены тюркским правителям чигатайского, узбекского, тимуридского кланов.

В других главах даются сведения о государях и правителях других стран и их отношении к поэзии.

Дело в том, что первым крупным произведением Фахри являлась его “обрамленная повесть” под названием “Хафт кишвар” (“Семь стран”) (6).

Известный иранский поэт и ученый Мухаммад-Таки Бахор, более популярный как “Малик уш-шуаро Бахор” в своей весьма содержательной трехтомной книге “Стилистика” (“Сабк-шенаси”) писал, что в XVI в. не написано ни одного хорошего прозаического произведения, а если и написано, то в очень осложненном арабизированном, орнаментированном стиле. (7)

Причину такого отзыва, по всей видимости, следует искать в состоянии изученности письменных памятников. В качестве аргумента обратимся к описанию рукописного списка “Семи

стран”, осуществленного Мухаммад-Таки Данеш-пажухом. Описывая произведение, ученый определил его жанровую характеристику–“История перемешанная с этикой, сказкой и эпикой”.

Понадобились годы, чтобы это расплывчатое жанровое определение было пересмотрено: в 1992 г. таджикский литературовед К. Чиллаев издал на кириллице текст “Семи стран”, снабдив его соответствующим предисловием. Культурные круги Таджикистана, имея перед собой это издание, поняли, что традиции достаточно продуктивного творческого духа XV в. были еще живы в начале XVI в. Исходя из этого, высказывание М. Бахора не следует воспринимать без основательной критики. К тому же, следует признать, рукописные списки “Семи стран” в Иране встречаются реже, чем в Таджикистане.

В своем предисловии к произведению К. Чиллаев пишет, что повесть “Семь стран” композиционно построена по весьма продуктивному принципу “повесть в повести”, перешедшему в литературу иранцев посредством таких выдающихся произведений санскритской литературы, как “Панчатантра” и “Хитападеша”, “Веталапанчавиншати” и “Викрамачарита”, “Шукасаптити”, и им подобных, с которыми наши предки познакомились не менее двух тысяч лет тому назад».

Свое первое крупное произведение Фахри Харави написал, как он сам настаивает в юности: “Сей ничтожный бедняк Фахри ибн Амир ал-Харави, который является составителем этих кратких страниц, доводит до тех почетных господ, которые изволят обратить свой слух к этим рассказам и бейтам, что этот раб не был осведомлен в науках и наделен талантами в поэзии, и сумасбродство дней юности допустили сию самонадеянность”.

Кит’а:

Зи нодонист ин густохии ман,
Ки кардам хешро бар халқ манзур...
Хирадмандон маро маъзур доранд,
Ки нодон бошад аз таксир маъзур.

Невежество причина моей дерзости,
Что представился я людям...

Мудрые должны простить меня,
Ибо невежда не наказуем за грех».

В некоторой наивности писателя могут упрекнуть очень “строгие” литературные критики, исходящие из последних достижений мышления и научных теорий. Но справедливый профессиональный подход, наверняка, поддержит позицию Фахри Харави.

Писатель назвал идею своего произведения” повестью о мироздании и человеке” (“Қиссаи оламу одам”). Научный анализ показывает, что идея о модели мироздания, в котором действуют персонажи повествования Фахри Харави, принадлежит не ему: он просто заимствовал космологическую концепцию мироздания, тысячелетия до него известную в культуре иранцев и других культур. Речь в произведении ведется о передаче Творцом земной власти человеку, сотворенному из глины. При этом писатель разрабатывает метафорическую модель мира на основе ирфанического (мистического) мировосприятия. Поэтому имена людей, названия предметов и явлений и т.п. перенесены на метафорическую плоскость. Переход правления земными делами от Бога к человеку соответствует и теории эманации Ибн Сино.

До того, как царство земное перешло к людям, оно находилось в ведении Адиль-шаха. Его министром является Регам, что в переводе на русский язык значит “прах”, “пыль”. Сам Адиль-шах разделил землю на семь частей и над каждой поставил одного из заслуженных своих слуг править ими. Сын же Регамы, который носит имя Ибн Тураб (Сын праха), Адиль-шах назначает своим заместителем на Земле.

Ибн Тураб–это образ идеального правителя, отсутствие которого в бурное время Фахри Харави чувствовалось особенно остро. В качестве иллюстрации жизненных явлений, культурологических образцов Фахри собрал воедино 59 единиц малых эпических жанров, с помощью которых он воссоздал характер совершенной личности, каким он видел своего идеального правителя.

Формирование совершенной личности в художественно-эстетической концепции Фахри Харави достигается в основном двумя способами: учебной под руководством учителя и практическим познанием действительности через путешествие. Учителем Ибн Тураба является Акил ид-дин (Разум веры), который наделен обширными познаниями.

Свои эстетические оценки людей, явлений действительности и общества Фахри Харави выражает эстетическими знаками типа Адиль-шах, Регам, Ибн Тураб, Акил ид-дин, Фарханг,

Шабаханг, Дурандеш, Джахонгир, Ноуруз, Талеб, Матлуб, Хушэлхан, Бусе, Насим, Шамал, Сабзкаба, Джамакабуд, Шекуфа, Сангдел, Фитна, Ошуб, Фитнаангез, которыми наделены персонажи повести. Подобным же образом- эстетическими знаками-отмечены названия мест: Мехрабад, Афсусабад, Бахре хиял, Рияз, Сафа, Афийат, Вуджуд, Кавнайн и тому подобные.

Писатель наделяет каждого правителя из правителей семи стран выраженной политической, социально-этической характеристикой, которая в конце концов составляет формирующий элемент идеального правителя, которым намечен быть Ибн Тураб. При этом концептуальные проблемы тщательно рассматриваются в интеллектуальных прениях между носителем идеи и оппонентом, в роли которого выступает Ибн Тураб. Различные нюансы с обеих сторон просматриваются иллюстрациями из опыта прошлых поколений.

Всякий раз Ибн Тураб покидает “страны” под грузом определенных впечатлений, которые становятся темой разбирательства в беседах между Ибн Турабом и его руководителем Акил ид-дином. Этот носитель интеллектуальных ценностей по необходимости вносит в решение вопросов нужные на взгляд писателя коррективы.

Таким способом рассматриваются наиболее главные вопросы социально-политического правления страной и культурно-гуманитарные качества ее жизни.

Надо отметить, что в Фонде восточных рукописей АН РТ хранится несколько копий данного сочинения под № 42 и №141. Обе рукописи в хорошем состоянии, также несколько копий “Хафт кишвар” хранятся в Собрании восточных рукописей АН Республики Узбекистан под номерами 800,38021.

Также под номером 1597/IX хранится перевод на узбекском языке “Хафт кишвар” (Семь стран). Переводчик мулло Бабаджан бен Мулло Худойбердибек хатиб мечети Богча, по прозвищу Саной он сделал этот перевод в сокращенном виде и упрощенным языком в целях его общедоступности.

Своими трудами Фахри Харави внес весомый вклад в развитие литературы второй половины XV и начала XVI вв. Каждая из его тазкира была воспринята его современниками и последующими поколениями литературоведов в качестве важного источника и основы для восприятия литературных процессов, которым они посвящены.

Первый перевод “Маджолис ун-нафоис” Навои, осуществленный Фахри Харави, послужил примером для еще четырех переводов произведения.

Фахри Харави своим сборником “Тохфат ал-Хабиб” заложил основу новой разновидности тазкира “рад ал-аш’ар”.

Фахри Харави своими “Раузат ус-салотин” и “Джавохир ул-аджоиб” заложил начало новым жанрам тазкира-писавших стихи царей и женщин.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: творчество Фахри Харави, рукописные списки, изложение Фахри Харави, труды Фахри Харави.

ЛИТЕРАТУРА

1. راشد حليم الدين فخرى هروى وسه اثر او // مجله دانشگاه لبيك و علوم انسى، مشهد، شمل دوم، سل هقم، شمل مسلسل ۳۴، تلبستان ۱۳۵۰، ص ۴۴۸.
2. Қ.Чилла. Султон Муҳаммади Фаҳри Хирави // Предисловие к книге Фахрии Хирави. Хафт кишвар. – Душанбе: Ирфон, 1992. – С.7.
3. А.Мирзоев. Бинои-Сталинобод, 1959.
4. А.Афсаҳзад. Лирика Абдар-Раҳмона Джами. Проблемы текста и поэтики. – Москва: Наука, 198
5. Қ.Чиллаев. Порае аз «Хафт кишвар». // Вступительная статья к публикации отрывка книги Фахри Харави. – журн. «Садои Шарқ». 1981, № 12. – С.94.
6. Султонмуҳаммад Фаҳри Хирави «Хафт кишвар». – С.302-303.
7. سبکدلیسی یاتر یخ نظور شر فرسی، تصنیف محمد تقی بهار، چپ نوم، جلد سوم، چپخه شرکت سهلی، ۱۴۴۷، ص ۲۵۸.

СУЛТОНМУҲАММАД ФАХРИИ ХИРАВИ ВА «ҲАФТ КИШВАР»-ИӮ

С. Ализода

Фаҳри Хирави яке аз намоёндагони барҷастаи адабиёти нимаи дуоми асри XV ва аввалҳои асри XVI-и форсу тоҷик буда, осораш ҳамчун сарчашмаҳои аввалин шинохта шудааст. «Хафт кишвар» асари насри буда, қиссаи оламу одамро дар бар гирифта бо жанри ҳикоя андар ҳикоя навишта шудааст.

Фаҳри Хирави дар симои Ибни образи идеали худро офарида орзӯю омоли худро тавассути ин образ дар асараш таҷассум намудааст.

“HAFT KISHVAR” (SEVEN COUNTRIES) BY SULTON MUHAMMAD FAKHRII HIRAVI

C. Alizoda

Sultonmuhammad Fakhrii Hiravi is one of the outstanding representatives of Htrisian-ajik literature of the second half century and the beginning of the sixteenth century whose creations have not been studied completely.

“Haft Kishvar” is the best example of that time’s prose covering the poem of man and world and it is written in the genre of a story within of story. With the help of imaginary characters the author skillfully creates his dreams and aspirations.

ҚИТЪА ДАР ЭҶОДИЁТИ ОСАФӢ

C. Назарова, П. Ниёзов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маълум аст, ки Осафии Ҳиравӣ асосан шоири ғазалсаро буда, анвои дигари шеърӣ дар девони ӯ хеле кам ба назар мерасад. Бино ба ахбори муаллифони осори таъриху тазкира ва мураттибони девони Осафӣ ӯ теъдод аз қасоид ва маснавие дар пайравии «Махзануласрор»-и Низомии Ганҷавӣ низ доштааст, вале дар ҳеҷ яке аз нусхаҳои хатгӣ ва чопии ӯ қасоид ё маснавиёти Осафӣ пайдо нагардидааст. Дар девони бо саъйи Ҳодӣ Арфаи Кирмоншоҳӣ дар Техрон ба таъъ расидаи Осафӣ, ба ғайр аз ғазал, ки 328 ададро ташкил менамояд, 63 рубой ва 10 қитъа низ ворид гардидааст.[1]

Қитъаҳои Осафӣ, ки теъдоди хеле кам ашъори девони ӯро ташкил менамоянд, дар маҷмӯъ аз 31 байт иборат мебошанд. Дар муқаттаоти худ Осафӣ тибқи суннати қитъасароии адабиёти форсу тоҷик мавзӯ ва мазмунҳои шарҳиҳолӣ, лаҳзаву рӯйдодҳои воқеии зиндагӣ, ҳислату сифатҳои афроди алоҳида ва амсоли онҳоро матраҳ намудааст. Аз лиҳози сохтору теъдоди абёт низ қитъаҳои /Осафӣ чун муқаттаоти суннати эҷод гардидаанд ва аз 2 байт то 5 байтро дар бар гирифтаанд.

Яке аз намунаҳои муқаттаоти Осафӣ, ки дар мавзӯи ахлоқ ва ҳикмати зиндагӣ гуфта шудааст, қитъаи зерин мебошад, ки ба тариқи тамсил дар тарғиби баландии ҳиммат ва азму саъйи қавӣ таълиф гардидааст:

Осафӣ, сарзаниши хор кашад мурғи чаман,
Ки нишеман ҳама дар гушаи боғе гирад.
Қоф то Қоф ҳаво карда равад форигбол,
Мурғи зирак, ки ба ҳар бум калоғе гирад.[2]

Қисмати бештари қитъаҳои Осафӣ оҳанги шикваю эътироз дошта, дар шиква ва мазаммати ахлоқу рафтору кирдори аҳли замони шоир эҷод гардидаанд. Аз ҷумла, дар қитъаи зайл шоир дар бораи намакношиносӣ ва ба қадри некӣ нарасидани мардуми замони худ ҷунин меӯяд:

Аз ҳар кӣ расад фоидае аҳли замонро,
Подош ҷуз ин нест, ки аз по фиканандаш.
Бар беда гузарҳо равиши роҳравон бин,
К – аз сояи ӯ баҳра баранду шиканандаш.[3]

Дар қитъаи дигари шоир ҳам оҳанги шикваву эътироз ва дилшикастагиву эҳтиёткорӣ аз аҳли замон ба гуш мерасад:

Осафӣ, сӯхбат гирифта мадор,
Сӯхбат аз рӯи инбисот беҳ аст.
Аз раёҳини навшукӯфта ба боғ,
Барги айшу гули нишот беҳ аст.
Аз нишоти қадаҳ лаби соқӣ,
Назди майҳора дар бисот беҳ аст.
Аз бисоте, ки саф кашада ду шох,
Гушае баҳри эҳтиёт беҳ аст.
Ба забах дар ҷаҳон басест, вале
Аз ҳама тарки ихтилот беҳ аст.[4]

Дар қитъаи дигар низ оҳанги дилшикастагӣ ва рӯҳафтадагии шоирро аз зиндагӣ ва аҳли он мушоҳида менамоем:

Осафӣ, базми май хуш аст, вале
Алҳазар аз хумори ногаҳи ӯ.
Гарчи соқӣ бувад гуландоме,
Хорҳои балост ҳамраҳи ӯ.
Майли сарви баландпоя макун,
Ки бувад сабза паст дар таҳи ӯ.
Дил зи пастони рӯзгор гирифт,
В-аз баландони номуваҷҷаҳи ӯ.
Айши рӯи замин намеарзад,
Ба мачоли дарозу кӯтаҳи ӯ.

Дар миёни муқаттаоти Осафӣ ду қитъае ба назар мерасад, ки яке дар ҳаҷви Муҳаммадӣ ном шахсест ва дар бораи сифатҳои бади он шахс шоир чунин мегӯяд:

Шуда мискин Муҳаммадӣ зармаст,
Ҳама хоҳад зи бехудӣ гуфтан.
Бадниҳоде, ки мушрифӣ вузарост,
Кори ӯ нест чун бадӣ гуфтан.
Хари Исост, кай расад ӯро,
Аз румузи мучаррадӣ гуфтан.
Айюҳанносу ин чӣ инсоф аст,
Исиירו Муҳаммадӣ гуфтан?[6]

Қитъаи дуҷум низ мазмуни ҳаҷвӣ дошта, дар мазаммати сабукрафтории шахсе бо лақаби Толиби Садр гуфта шудааст:

Толиби Садр ҳарифест тунук,
Ки шавад маст ба як паймона.
Аф-афи ӯст ба гоҳи Арафот,
Ки афаллаҳ зи саги девона.[7]

Дар байни муқаттаоти Осафӣ инчунин қитъаи зайлро метавон хонд, ки оҳанги ҳазлу зарофат дошта, дар бораи суолу ҷавоби Осафӣ бо Муҳаммад Сабзи Гилкор, яъне падари Биноии шоир эҷод гардидааст:

Шабе пеши Муҳаммад Сабзи Гилкор,
Биноӣ буд дар хидмат ситода .
Тағофул карда пурсидам, ки: «Ин кист?»
Тавозӯ карду гуфто: «Бандазода».[8]

Дар девони Осафӣ дар фасле, ки ба муқаттаоти шоир ихтисос дода шудааст, дубайтии зерин низ ворид гардидааст:

Туро бо дӯстон чуз кин набошад,
Тариқи дӯстдорӣ ин набошад.
Зи ширинӣ лабатро ҷон тавон гуфт,
Вале ҷон онҷунон ширин набошад.[9]

Чунончи мебинем, иқтибоси мазкур аз лиҳози шаклу сохтори худ қитъа набуда, дар жанри дубайтӣ гуфта шудааст, зеро, аввалан, вазни он ҳазачи мусаддаси маҳзуф ё мақсур (мафоилун, мафоилун, фаъулун V—/ V—/V—) ва тарзи қофиябандии а а б а мебошад ва тамоми нишонаҳои жанри дубайтиро дорост. Ба андешаи мо, мураттиби девони Осафӣ дубайтии мазкурро иштибоҳан ба фасли муқаттаоти шоир дохил намудааст.

Дар натиҷаи таҳлили муқаттаоти Осафӣ метавон ба хулосае омад, ки шоир дар қитъасароӣ асосан идомадиҳандаи суннати гузаштагонӣ шеърӣ форсу тоҷик аст ва дар таҳаввули ин қолаби шеърӣ ибтикорӣ зоҳир накардааст. Ибтикорӣ Осафӣ, зуҳури қудрату истеъдоди шоирӣ ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти форсу тоҷик, қабл аз ҳама, ба василаи ғазалсароӣ ба вай даст додааст.

КАЛИДВОЖАҶО: тахлили муқаттаоти Осафӣ, китъасароӣ, идомадихандаи суннати гузаштагони шеърӣ форсу тоҷик.

АДАБИЁТ

1. Девони Осафии Ҳиравӣ. Бо тасхеҳу таҳшия ва муқаддимаи Ҳодӣ Арфаи Кирмоншоҳӣ.-Техрон.1964.
2. Девони Осафии Ҳиравӣ.-с. 233.
3. Девони Осафии Ҳиравӣ.-с. 234.
4. Ҳамон ҷо.-с. 233.
5. Ҳамон ҷо.-с. 234.
6. Ҳамон ҷо.
7. Ҳамон ҷо.-с. 235.
8. Ҳамон ҷо.-с.
9. Ҳамон ҷо.-с. 233.

КИТӢА В ТВОРЧЕСТВЕ ОСАФИ

С.М. Назарова, П. Ниёзов

Статья посвящена анализу жанра китъа в творчестве персидско-таджикского поэта второй половины XV и начала XVI века Осафи Хирави. Автор статьи выявляет основные жанровые, тематические и идейно-художественные особенности жанра китъа и определяет место этого жанра в творчестве поэта.

THE QITA IN THE CREATION OF OSAFI HIRAVI

S.M. Nazarova, P. Niyozov

The article is devoted about the analyzing of ghenre's qita in the creation of persian-tajik poet at the second part of XV centuries and at early XVI centuries of Osafi Hiravi.

The author considers about the main ghenres, tematical and idean-artistic of peculiarity's ghenre qita and determines the place of this ghenres in the creation of poet

МАЗМУНУ МУНДАРИҶАИ ҚАСОИДИ УРҒӢ

Р. Аминҷонова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Гафуров

Мавзӯю мундариҷаи ашъори Урғии Шерозиро метавон ба бахшҳои гуногун гурӯҳбандӣ кард: мавзӯи ирфонӣ, панду ахлоқӣ, ҳикамӣ, ишқӣ, ҳасбиҳолии, иҷтимоӣ, тараннум ва ситоиши бузургони замон, мавзӯи фалсафӣ, тасвири зебоӣҳои табиат ва амсоли ин.

Урғии Шерозӣ дар гуфтани ғазал ва дигар жанрҳои шеърӣ низ маъруфу маҳбуб ва муваффақу дастболост, аммо қасида ӯро уручи хунарӣ додаст, яъне бозёфт ва мӯъҷизаҳои суханаш бештар дар қасида пайдо ба назар мерасанд. Қасоиди Урғӣ фарогири тамоми зебоӣҳои эҷодии шоир, ҳикмату андарз, ирфону ҳасби ҳол, илму фалсафа аст.

Қаноатпешагӣ, фурутанӣ, баёни шарҳи ҳоли худ ва амсоли ин мавзӯҳои ҳастанд, ки мавриди андешаи Урғӣ буданд. Қасидаҳои Урғӣ дар назари аввал гӯё дар мадҳи ҳокимони давр суруда шудаанд, аммо чун ба диққат нигоҳ мекунед, саропо ҳикмату ирфону фалсафа аст.

Мавзӯи қасоиду ғазалиёти Урғиро ба ин гуна метавон ёдовар шуд:

1. Мавзӯи дину мазҳаб
2. Панду андарз
3. Шикоят аз замон
4. Баёни шарҳи ҳол
5. Мадҳу ситоиши бузургон
6. Ситоиши табиат ва ғ.

Дар қасоиди Урғӣ панду андарз яке аз муҳимтарин мавзӯоти мавриди андеша аст. Ӯ ҷонибдори одобу ахлоқи ростини мусулмонӣ буда, тақозо мекунад, ки инсон он гоҳ зиндагии хубу осоишта сазовор мешавад, ки берун аз рою ризои Худованд коре накунад. Намоз гузоштан, рӯза доштан, ростгӯӣ, қаноатпешагӣ, хоксорию тавозӯ ва дурӣ аз такаббурро барои инсон қонуни ношикастани доништа, риояи аҳкоми динро ҳатмӣ мешуморад, ки ин мағлабро дар наътҳои хеш ба тақрор таъкид мекунад:

Осоиши ҳамсоғии Ҳақ зи ту хоҳад,
Ӯ ҳимаи дӯзах чӣ қунад боғи Ирамо. (1;15)

Урфӣ диндорони риёиро чашми дидан надошт, аз ишон барҳазар буд ва дар нақӯҳиши ишон чунин гуфтааст:

Либоси Каъба , ки маҷмӯаи шаҳодат буд,
Ба хок фитнакашон то дари санам бурданд. (2; 45)

Урфии Шерозӣ ба риёкороне, ки бо номи дину Қуръон паноҳ мебурданд, мардуми беғунохро ба қуфру бединӣ муттаҳам карда, ба мучозот, ҳатто ба қатл мерасонданд, нафрати беандоза дошт, ки ин аз ашъораш бармеояд. Худи шоир низ мавриди кинаи ишон қарор гирифта, сарсонӣю андӯҳҳои зиёд аз сар гузаронидааст, ба шикастҳои рӯҳониву эҷодӣ дучор омадааст:

Оини динфурӯшӣ аз зоҳидон аҷаб нест,
Имрӯз баҳраман низ зуннор мефурӯшад.
Ин қавми ишқбозон мушқи музавваронанд,
Ин ишқ метарошад, он ёр мефурӯшад. (1;135)

Васфӣ дӯстӣ, бузургдошти дӯст, шодии дидори дӯстро беҳтарин саодат шуморидан аз ҷумлаи андарзҳои Урфӣ ба шумор меояд. Қасоне, ки мамдӯҳи қасоиди ӯ қарор гирифтаанд, аз ҷумлаи дӯстон ва устодону сарпарастони ӯ маҳсуб мешаванд. Аз ин ҷост, ки васфӣ дӯстӣ дар ашъори Урфӣ мақоми маҳсусро ишғол мекунад.

Урфии Шерозӣ ҳамеша намакшинос ва қадрдони дӯстон, устодон ва сарпарастони худ будааст. Ин аст, ки дар қасоиди ғарроӣ ҳеҷ, ки мойвар аз маонии баланду андешаҳои марғуби илмию фалсафӣ ва эъҷози ҳунари ҳастанд, ишонро мадҳу сано гуфтааст. Мавриди шукру сипоси ҳамешагии ӯ Абдурахими Хонхонон ва Абдулфатҳи Гелонӣ буда, бештарини қасоиди шоир дар санову дуруди онҳо суруда шудааст. Таъкиранигорони ҳамзамони шоир Абдулфатҳи Гелонӣ ва Абдурахими Хонхононро шахсиятҳои маъруфу соҳибмартаба медонанд, ки дар арзи ҳастӣ қардани шоири нобиғае чун Урфӣ хидмати босазо кардаанд.

Абдурахими Хонхонон яке аз сиёсатмадорон ва ашхоси соҳибмартабаи замони Урфист, ки ба шарофати ниғаҳдории ӯ ва фармон ба тадвини ашъори шоир, девони Урфӣ бешикаст то ба замони мо омада расидааст:

Чарх аз шарафи хоки дарат сохт тилисме,
К-аз дарғаҳат он сӯ набувад роҳ қасамро. (1; 18)

Ҳамин гуна мадҳу сипоси бузургони замон ҷавҳари қасоиди Урфист, ки тамоми илму фарҳанг ва шаш ҷиҳати рӯзгор, ирфони замину осмон, тариқату ҳикмат фарогирифтаи қаламрави ӯст.

Урфии Шерозӣ шоири қаноатпеша озодандешу маърур будааст, ки ин ҳисоли ӯ дар оинаи қасида бо абёти ҳикамӣ тасвир ёфтаанд:

Султону гадо дар талаби ҷомаву нонанд,
То боз бигиранд ҷасадрову шикамро. (1;23)

Яъне, мардум андешаи худро дар талаби ҷомаву нон андармон медоранд, ободии ҷасаду шикам барояшон муҳим аст ва фикрашон аз ин банд озод нест.

Шоир ҳамеша қаноат қардан ва миннати қас нақашиданро таъкид мекунад:

То аз кашии хоҳишу овезиши мақсуд,
Таъби қаху бечода бувад озу қарамро(1;24).

Қаноатпешагӣ ва вораствагӣ ҳамеша мавриди назари андешаи шуарои мо буд, ки онро тарғибу тавсиф мекарданд. Урфии Шерозӣ ин ҳислатро асоси сарбаландию миннати ҳар қас нақашидан, озодӣ ва барумандӣ медонад.

Шоир аз ҳирсу оз нибат бар зару сим ва умрро сарфи ҷамъи мол қардан, бад ин васила пойбасти ин дунё ва найранги нафс будан, аз зикри Худованд дур будани бандогонро нақӯҳиш менамояд:

Зудтар ҳастии мунъимро фано ғораттар аст,

Аввал он ганчина рӯбад дузд, к-аш қуфл аз зар аст. (1; 56)

Даҳр Дачҷолеву дар дасти фиреби ӯ даф аст,
К-оғтобу маҳ ҷалочил, осмонаш чанбар аст. (1;56)

Бар фиреби шохиди дунё мадеҳ дил, к-ин ачуз,
Модари сад бебакорат гашту номаш духтар аст. (1;57)

Шоир зимни ин абёт ворасти аз хирсу оз, дил набастан ба айшу нӯши ин дунё, машғул будан ба тоату ибодат, илму хунар омӯхтан ва нони ҳалол доштан аз касби муфидро тақозо мекунад. Суратпарастӣ, сураторой низ писанди хотири шоири дурандеш нест, ӯ суратро бе маъниву мазмуни ботинӣ ҳеч мешуморад:

Одам аз маънист рангин, дар ғараз сурат бувад,
Сурати рангин басо наққошро дар дафтар аст. (1;55)

Чунонки меӯянд, дар офариниши шеър зиндагӣ, дилу эҳсос, хираду ҷаҳонбинии шоир вақф мешавад, ҳолоти рӯҳонии шоир дар шеър рақам шуда, ҷовидонагӣ меёбад Қасоиди Урфӣ паноҳгоҳи ӯ аз яъсу навмедӣ, ранҷу озорҳои кашадаи ӯ аз ҳосидон ва ноаҳдӣ замону ноаҳдӣ дӯстон буда, имону ирфони шоир, ҷаҳонбинӣ ва фарзонагии ӯро ба нигоҳи маърифати замонҳо кашадааст. Қасоиди ҳасбиҳои Урфӣ бештар хусусиятҳои фардии шоир, ҳолу рӯҳияи ӯро ифода кардааст:

Он Тубиям, ки баргу бараш доғу аҷгар аст,
Зоғу тазарви шохчай ӯ самандар аст.
Он равзаам, ки ҳар шаҷарашро, ки боғбон,
Обаш зи хуни дил надихад, хушқу бебар аст. (1;46)

Дар ин ҷо шоир худро ба дарахте, ки шоху баргаш аз оташ аст, боғе, ки бо вучуди ҳамаи ранҷҳои боғбон, бесамару хушк аст, монанд мекунад, ки ин ишора ба бемории шоир, ки тору пудаш дар оташи таб месӯзад, будааст. Дар мавриди дигар, шоир, аз он ки аҳли олам, ҳатто «коркунони кибриё», яъне сокинони малакут бадҳоҳи ӯянд, шиква мекунад:

Ё раб, чӣ адоват аст бо ман,
Ин коркунони кибриёро. (1;25)

Шоири навмед бар он аст, ки на танҳо заминӣ замон ва бани инсон, балки «коркунони кибриё» низ бар ӯ адоват мепарваранд.

Бештарини авқот қасоиди Урфӣ ишорае ба ҳасби ҳоли ӯ доранд. Чунонки гуфтем, шахсияти Урфӣ ноком буд, ҳарчанд хунари ӯ хушиқболӣ аз дурахши алмосии ҷовидонагӣ дорад, аммо тақдирӣ шоир пур аз навмедӣ, оворагӣ, беморӣ бадҳоҳии умргудоии ҳосидонаш буд, ки ба зудӣ санг ба миръоти умри шоир зад. Шоири орифро ҳатто ба бединию беҳудой муттаҳам мекарданд, ки ин томот ранҷҳои ноҳақ бар рӯзгори ӯ фароҳам меоварданд:

Чароғи меҳр намемирад, эй фалак, як субҳ,
Ба рӯям ар накушой даричай бедод. (1;57)

Мондагортарин муҳаббат, ки ба ҷовидонагӣ ва сафоӣ неқномӣ бо килки қазо рақам шудааст, муҳаббати осмонист, мондагортарин сухан низ суханест, ки ба зикри Худованд ва дуруди паёмбарон ва азизони малакут бошад. Сафоӣ рӯҳ, ки оинаи абадияти муҳаббати илоҳист, дар саҳифа тачалло мекунад, бо номи сухан. Урфии Шерозӣ ҳам, ки шоири бузурги ориф аст, қасоиди ирфонӣ беш сурудааст ва ҳамеша дар миръоти дил муҳаббати Худовандгори хешро ба тасвир кашадааст ва ин тасвир дар саҳафоти зеҳн ва баъдан сухан интиқол ёфтааст. Дар ҳаштоду ду қасидаи тамому нотамом, ки аз ӯ ба ёдгор мондааст, дувоздаҳ ё бештар қасида дар дуруду санои пайғамбари мурсал Муҳаммад (с) мебошад, ки далели раднопазир бар покдинии шоири мубаррофитрат аст.

Урфӣ тамоми нохушиҳо ва тангайшии мардумро дар афзудани қуфру беимонӣ ва фиску фучур, нофармонӣ ба Худованд медонад. Яъне, амали бади инсониятро беризқӣ ва тангдастӣ ва дигар нохушиҳо сазо аст:

Ҳама ин тангайшиҳо зи фисқ аст,
Вагарна лутфи Ҳақ поён надорад.
Ғалат шуд роҳи неъматхона варна,
Наъими Ҳақ дару дарбон надорад.
Набинӣ ҳеч шайхи покдомон,
Ки доғи фисқ дар тунбон надорад. (1;72)

Шоир роҳи некаҳволии мардумро дар пок зистан, шукргузор будан дар роҳи ризои Худованд мебинад:

Чунон гарманд дар исён, ки дӯзах,
Ғами бекории шайтон надорад.
Амал ин в-онгаҳе лаб нағмапардоз,
Ки мискин ин надорад, он надорад.
Мукофоти амал азроқи халқ аст,
Ҳавои нафс кути ҷон надорад.
Зи нофармонию ношукрии Ҳақ,
Ҳазорон ид як қурбон надорад.
Қасе, к-аз бими Ҳақ неъматшинос аст,
Ба даст аз шукр ҷуз дастон надорад. (1;73)

Қасоиди Урфӣ ўро чун шоири покизарой, дар роҳи имон устувор, худотарсу паҳрезгор ба таври ҳаққонӣ рӯнамо ва муаррифӣ мекунад.

КАЛИДВОЖАҲО: мавзӯи қасоиду ғазалиёти Урфӣ, панду андарз, ҷонибдори одобу ахлоқи рости мусулмонӣ.

АДАБИЁТ

1. Урфии Шерозӣ. Куллиёт. Муштамил бар қасидаҳо, таркибандҳо, тарҷебандҳо, китъаот / Ба кӯшиш ва тасҳеҳи Муҳаммад Валиюллоҳи Ансорӣ-Интишороти донишгоҳи Техрон, ҷопи аввал, 1378.
2. Эте Х, Таърихи адабиёти форсӣ / Тарҷума бо ҳавошии Ризозода Шафақ - Техрон, 1337. -336с.
3. Пригарина Н.И. Индийский стиль.- Москва: 1999.
4. Фурузонфар Б. Таърихи адабиёти Ирон / Ба кӯшиши Иноятуллоҳ Мачидӣ. - Техрон, 1383. -636с.

СМЫСЛИ СОДЕРЖАНИЕ КАСИД УРФИ

Р.Аминҷонова

Смысл и содержание Касид Урфи Шерози можно разделить на несколько групп: познавательные, нравоучительные, социальные, философские и любовные. Данная статья посвящена изучению его жизни и творчества.

THE MEANING AND MAINTANANCE OF KASID BY URFI

R. Aminjonova

The meaning and maintanance of Kacid by Urfi Sherozi can divide for some groupes: there are coghitve, edlifying, social philosophical and loving. The article is devoted about the learning his life and creation.

ҶАНБАИ ИҶТИМОӢ ВА АНВОИ ШЕЪР

С. Ҳақимова

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Омилҳои айниву зехнии нерӯи гирифтани ҷанбаи иҷтимоӣ дар шеърҳои муосири тоҷик, ҳамзамон дар қолаби суннатӣ, то ҳанӯз ба таври кофӣ омӯхта нашудаанд. Дар мавриди баёни ҷанбаи иҷтимоӣ дар қолаби жанрҳои анъанавии суннатӣ муҳаққиқон ихтилофи назар доранд. Гурӯҳе бар он ақидаанд, ки дар қолаби жанрҳои суннатӣ сухани тозае гуфтан имконнопазир аст ва даъво доранд, ки дар ин қолабҳо ҳазор сол сурудаанд ва адабиёти муосирро зарурате нест, ки дубора дар ин қолаб эҷод кунад. Пас, суоле сар мезанад, ки дар қолаби суннатӣ офаридани мазомини рӯз, воқеоти муҳим, ворида намудани ҷанбаи иҷтимоӣ оё ғайримкон аст?

Ба ин гуна акоиди муҳаққиқон бо камоли боварӣ муқобил метавон баромад, зеро омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи шеърӣ муосири тоҷик нишон медиҳад, ки дар қолаби рубоиву дубайтӣ, ғазалу маснавӣ, мусаммаат, мусаллас, мухаммас, мураббаъ низ метавон мӯҳтавои замонро ҷойгир намуда, дар ҷаҳорҷубаи қолабҳои жанрҳои ҳазорсола низ ҷанбаи иҷтимоии замониру суруд:

Рақосаи дарбор шуда раҳбари ман,
Маъшуқаи сардор шуда сарвари ман.
Дузди сари бозор шуда довари ман,
Вои ману вои ману вои сари ман. (2,241)

Адабиётшинос М. Хочаева дар ин маврид чунин хулоса кардааст, ки "Дар ҳудуди авоили солҳои сиюм то даҳаи панҷоҳ носозгориву тазод байни ҷараёни шеърӣ нав бо қолабҳои суннатӣ қасида, ғазал, рубоӣ ва дубайтӣ пайдо шуд ва муддате низ ин анвои шеър дар ҳошияи адабиёт ҷой гирифтанд ва ҳатто қор ба ҷое расид, ки миёни аҳли адаб сару садоҳое пиромуни фаро расидани замони марғи ин қолабҳои шеър (қолабҳои суннатӣ дар назар аст.-С.Х) баланд шуд. Аммо замони нав бо тамоми рушд ва суръати техноложӣ, иртиботи электронӣ ва интернетӣ, парвози инсон ба кайҳон, бомбаҳои атомӣ натавонист, ки ҷараёни суннатӣ шеърӣ ҳазорсоларо нобуд кунад". (3,144)

Ин аст, ки дар қолабҳои аҷдодӣ низ шоирони муосири тоҷик зиёд аз иҷтимоӣ ва матолиби иҷтимоӣ сухан гуфтаанд. Дар таҳлили масоили доғи рӯз ва ҳаллу баррасии мазомини иҷтимоӣ шаклҳои суннатӣ низ фаровон ба қор рафтаанд. Ба шоирон муяссар гаштааст, ки дар қолабҳои суннатӣ суруди инсонии садаи ХХ-ро сароянд. Инсонеро, ки шохиди гардишҳои сиёсӣ ву бозёфтҳои техникӣ гардидааст, инсонеро, ки аз ҳудӯғоҳиву ҳештаншиносӣ ҳарф мезанад. Бехтарин қомеъии қолаби суннатӣ дар он аст, ки шоирон тавонистанд дар заминаи шеърӣ гузашта, ба туфайли истеъдоди фитрӣ, таҳқиқи амиқ ва таҳаммули шоирӣ мавзӯ ва маъниҳои замони худ эҳсоси андешаи инсонии имрӯзро инъикос намоянд. Ин ақидаро Абдунабӣ Сатторзода дар таҳлили эҷодиёти Лоик Шерали бад-ин маънӣ баён намудааст: "қисмати умдаи сурудаҳои Лоикро дар солҳои 80-90-ум шеърҳои ташкил медиҳанд, ки дар қолабҳои анъанавӣ шеърӣ форсии тоҷик: ғазал, рубоӣ, дубайтӣ, фард ва қатибаҳо гуфта шудаанд. Иллати барори ғавқуллодаи гуянда дар сурудани ин навъҳои шеър дар он аст, ки ба туфайли истеъдоди фитрӣ, таҳқиқи амиқ ва таҳаммули ранҷи яқумраи шоир тавонистааст, табиати аслии он қолабҳои маъмул ва имконоти ғунҷоиши онро ба дуруст дарк намуда, онҳоро барои ифодаи мавзӯ ва маъниҳои замони худ мувофиқ гардонад. Онҳоро аз нав зинда гардонад, ба тани ниммурда ва ғалаҷ гардидашон аз дасти муташоирон ва таҳқиқгарон ҷони тоза бахшад" (3,77).

Чун Лоик аз шоирони пешгоми адабиёти муосир ба шумор рафта, ашъораш ба раванди адабиёт бетаъсир нест, метавон гуфт, ки дар солҳои 80-90 (асри гузашта) қисмати аз эҷодиёти шоирро ғазалу рубоиву дубайтиҳо ташкил медиҳанд, ки дар қатори он ғазалҳои иҷтимоӣ, рубоӣҳои саршори ҷанбаи иҷтимоӣ хеле зиёд мебошанд:

На зи ранҷу азоб метарсам,
На зи ҳоли хароб метарсам.
Бими тӯфони мавҷҳои нест,
Аз ҳаси рӯи об метарсам.
Бо замона ҳисоби ман пок аст,
Аз ду се қачқисоб метарсам.
Аз сиёсат набошадма боке,
Аз сиёсатмаоб метарсам (9,347).

Дар қолаби ғазал ғунҷоиш ёфтани чунин масоили иҷтимоӣ тезу тунд нишон медиҳад, қолабҳои суннатӣ барои баёни матолиби иҷтимоӣ имкониятҳои фаровон доранд.

Аксари шоирони марҳалаи авохирӣ қарни гузашта анъанаҳои ҳазорсолаи гузаштагонро идома дода, бар дифои қолабҳои арӯз сухан гуфтаанд. Гурӯҳи олимоне, ки муқобили ғазалсароиву рубоигуианд, даъво доранд, ки дар чунин нигоштаҳо умумигӯӣ, сухани орифона зиёд буда, он ҷо замони муайян надоранд ва шоироне, ки дар қолаби суннатӣ эҷод мекунанд, суханваранд, то ҷое ки шоир. Лекин вақте "ғазал аңдар фироқи собун", ки дар қолаби маснавӣ навишта шудааст (аа;бб;вв), "Ранҷ аңдар фироқи виҷдон", "Нома ба зиндон, ба Мақсуди Иқром", "Забони тир-забони ҳақиқат", "Эй шаҳри бештари дунё надида, о", "Ғазали Турон", "Ман он дунёи нофармон, ки аз дунё наметарсам" ва беш аз ҳафтад ғазалҳои иҷтимоӣ Лоик Шералиро, ки дар маҷмуаи "Фарёди бефарёдрас" гирд омадаанд, мутолиа мекунем, ҳеҷ гуна умумигӯӣ ва суханпардозихоро эҳсос намекунем, ҳамин хусусият

дар ашъори суннатии Муъмин Қаноат, Аскар Ҳаким, Гулназар, Бозор Собир, Гулрухсор, Фарзона, Доро Начот, Суруш, Сиёвуш низ хеле фаровон ба мушоҳида мерасад:

Замоно, ду се кулча собун фирист,
Ки бо ашк рӯ шустанам дур нест.
Чунон сер гаштем аз ваъдаҳо,
Ки ваъда кунад қайъ хама меъдаҳо (8,451).

Ё:

Бинозам туро, бозсоз, бигӯ,
Чӣ сон зиндагӣ шавад тозарӯ (8,451)

Зимнан бояд гуфт, ки, албатта, хамаи шоирон дар қолабҳои суннатӣ дар як поя эҷод накардаанд ва ҳастанд шоироне, ки ҳақиқатан ҳам дар ашъори иҷтимоии ҳеш ба умумигӯӣ роҳ дода, паи суҳанпардозӣ рафтаанд ва мазомину мавзӯоти ин гуна нигоштаҳо қариб ки яксонанд ва ё гурӯҳи дигар ончунон ҷанбаи иҷтимоиро хушк ва берӯҳ ба қолаби суннатӣ овардаанд, ки ҳеч дархӯри хонанда шуда наметавонад. Ҷурми норасоии ғазалу рубоӣ ва маснавиву таркиббандро дар маҳорати нигорандагӣ ва андешаи шоиронаи ҳамон нафар бояд ҷуст, на дар марҳалаи адабӣ. Воқеан, ҳастанд мавридҳои, ки адибон объективияти тасвириро асосан дар баёни мағзи воқеа ва ҳодисаи муайян мединанд ва дар шеърӣ онҳо баёни шоиронаи эҳсоси андеша камтар ҷой дошт, ё ки қариб набуд. Намунаи ин гуна нигоштаҳо дар ашъори иҷтимоии асри гузашта зиёд пайдо карда метавонем.

Ҳар ду шакли шеър роҳи таҳаввули худашонро доранд ва дар робита бо ҳамдигар инкишоф ёфтаанд. Маҳз ҳамин баҳрабардорӣ аз дастовардҳои ҳамдигар имкон додааст, ки нерӯи гирифтани ҷанбаи иҷтимоӣ дар ҳар ду шакли шеър ба шакли зохириву зехнии шеърӣ иҷтимоӣ ҳалал нарасонад, зеро ки шеърӣ иҷтимоӣ ниғаҳ доштани латофати шеър қори басо заҳматталаб аст. Зимни омӯзиши ин масъала бовар намудем, ки дар қолабҳои суннатӣ имконияти фаровони инъикоси масоили рӯз мавҷуд аст ва ақидае, ки ин қолабҳо ба назми муосир ва мазмуни нав кӯҳнагӣ мекунанд, воқеан ҳам ғалат аст.

Бо вучуди он ки дар мавриди баёни матолиби иҷтимоӣ дар қолабҳои суннатӣ баҳсҳо зиёданд ва бархе аз донишмандон, қолабҳои арӯзи оздро барои инъикоси андешаҳои иҷтимоиву сиёсӣ созгоргар медонанд. Ба шоирони авоҳири қарни гузашта даст додааст, ки дар ҷаҳорҷубаи арӯз ва қавонини жанрҳои аҷдодӣ ҷанбаи иҷтимоиро инъикос намоянд. Дар муҳтаво ва шаклҳои шеър пайванди замон зананд. Албатта, ин қомебиҳо аз адабиёти ҳазорсолаи классикӣ сарчашма мегирад. Ба қавли академик М. Шакурӣ, "адабиёти классикӣ форсу тоҷик ҳамеша ба муаммоҳои зиндагӣ, тақдирӣ башарият майлу рағбати тамом дошт ва фалсафаписанд ва ҳикматпарварӣ аз муҳимтарин хусусиятҳои он буд" (11,6). Бешак, шеърҳои иҷтимоии муосир, ки дар қолабҳои кӯҳна эҷод мешаванд, давоми анъанаҳои ҳазорсолаи гузаштагон бо пайванди зухуроти наву замонавист. Метавон гуфт, ки инъикоси ҷанбаи иҷтимоӣ дар қолабҳои суннатӣ аз ибтидо, яъне, аз асри 10 ба воқеоти зиндагӣ пайваستاгии ҳосе дошта, оинаи ҳаёти ҷомеа гардидааст. Қомебии шеърӣ суннатӣ тоҷик аст, ки тавонистааст расму оин ва равиши зиндагонии табақаҳои мухталифи ҷомеаро то як андоза инъикос намояд.

Имрӯз бошад, ба миён омадани шаклҳои нави шеър на танҳо эътибори қолаби суннатиро коста накард, балки баҳрабардор аз ин анвои тоза ба шаклҳои аҷдодӣ рӯҳи тавони тозае бахшид.

Шеър, новобаста ба он ки дар қадом шакл эҷод шудааст, дар ҳар марҳалаи муайян хусусиятҳои худро дорад. Дигаргунӣ ваъзи ҷомеа, тағйироти қуллии ҷараёни андешаҳо дар марҳалаи охири асри бистум, бешубҳа, ба сохтор ва муҳтавои қолабҳои суннатӣ низ таъсир расонид. Дар қолабҳои қадим инъикоси намудани матолиби иҷтимоӣ қори душвор аст, зеро эҷод дар қолабе, ки собиқаи ҷандин ҳазорсола дорад, аз шоир ҳунармандии махсусро тақозо мекунад. Бахусус, шеърӣ иҷтимоии ин навъҳои шеърӣ маҳорати бештареро хоҳон аст.

Шеърӣ иҷтимоии муосирӣ тоҷик дар дарозии рушди ҳеш фарогири таҳаввулоти зиёде шудааст. Пас, анвои қадим дар инъикоси ҷанбаи иҷтимоӣ чӣ хусусиятҳоро фаро гирифт? Дар қолабҳои суннатӣ муосир мо вижагиҳои зеринро ба мушоҳида гирифтаем:

Аввалан, ҷанбаи иҷтимоии қолабҳои суннатӣ муосир аз қолабҳои классикӣ бо иҷтимоӣгароии бештаре фарқ дорад. Адибони гузашта барои ибрази ақидаи ҳеш бештар аз рамзу киноя истифода намуда, оҳанги духӯрагиро дар шеърҳои ҷой мединанд:

Ин чӣ шӯрест, ки дар даври қамар мебинам,
Ҳама офоқ пур аз фитнаву шар мебинам.
Мардумон рӯзи беҳи металабанд аз айём,
Иллат он аст, ки ҳар рӯз батар мебинам. (Ҳофиз)

Бо сангдилон мисоли худ сахтӣ кун,
Бардор ба оҳан оҳани тофтаро. (Бедил)

Хонабардӯ шам, ду зону муттако бошад маро,
Бистару болин зи нақши бӯриё бошад маро.
Аз замин гарде, ки хезад, тӯтиё бошад маро,
Осмон бошад ба чашми ман сияҳ чун сурмадон. (Сайидо)

Мазмунҳои иҷтимоӣ дар ин порчаҳо тавассути рамзу киноя ворида шеър гашта, оҳанги духӯра пайдо кардаанд. Ба санъатҳои лафзӣ маънавӣ бештар тавачҷӯх шудааст. Дар ин нигоштаҳо унсурҳои публицистӣ-хитобу нидо, ист, зарбу зада, баёнҳои гуногун, тақтебу пораҳое, ки мағзи сухан дар он ҷост, кушоду равшан таъкид нашудааст. Унсурҳои публицистиро шоирон ноён ва самимӣ истифода намудаанд.

Дар адабиёти муосир бошад, чунон ки зикр шуд, масоили иҷтимоӣ ба шеър тезу тунд ворид гашта, ба тахайюл ва тасвири шоирона бештар диққат дода шуд:

Ин кӯчиёни хокираҳ, пур хоки моро бехтанд,
Аз дори мо бархӯрдаву моро ба дор овехтанд.
Наhle насабзонидаву карданд моро решакан,
Бурида торупудамон, пайвандамон бигсехтанд,
Аз хоки мо нон хӯрдаву кардандамон бехонумон,
Бо хуни мо омехта, моро ба хун омехтанд (7,89).

ва ё

Ғарқи дунёи ғамонам, роҳи ободӣ кучой?
Як адам шаққу гумонам, роҳи ободӣ кучой?
Гуям ар сӯзад забонам, варна сӯзад устухонам,
Дар замона безабонам, роҳи обод кучой? (7,101)

Мебинем, ки чанбаи иҷтимоии ин порчаҳо пурқувват аст. Оҳанги духӯрагии мӯхтаво баргараф шудааст. Унсурҳои публицистӣ ифодаи равшан ёфтаанд. Пурсиши риторикӣ "Роҳи ободӣ кучой?" мӯхтавои ғазали мазкури Лоикро бештар равшан менамояд.

Сониян, яке аз хусусиятҳои шеъри суннатӣ мустақил будани тасвир ва мӯхтавои ҳар банд аст, яъне ҳар банди ғазал тасвир ва мазмуноро хулоса мекунад ва ҷудо аз матни шеър буданаш имконпазир аст:

Дил муқими кӯи ҷонон асту ман инчо ғариб,
Чун кунад бечораи мискинтини танҳо ғариб.

Чунон ки мебинем, аз ин байт хонанда маънии комил ва мустақилро пайдо мекунад. Вале дар ғазалҳои иҷтимоии муосир шоирон то андозае аз ин махсусияти шеър сарфи назар кардаанд. Дар аксари ғазалҳо бо вучуди мустақилияти бандҳо, шоирон мӯхтавои комили шеърро дар сар то сари мисраъҳои ғазал ҷойгир намудаанд. Ҳадаф ва мақсади шоир аз овардани абёти аввал дар байти охиринаи ғазал равшан мешавад. Чунончи, мӯхтавои ғазали "Ин кӯчиёни хоки раҳ пур хоки моро бехтанд" дар байти охир равшан шудааст. Мӯхтаво дар тасвир ва тасвир дар сар то сари шеър густурда мебошад.

Солисан, эҳсос дар шеъри иҷтимоии гузашта баргаришт дошт ва эҳсоси иҷтимоӣ муқаддамтар аз андешаи иҷтимоӣ буд:

Хона бар дӯшам парешон-ку ватан дорад маро,
Бар чунуни таклифи он пираҳан дорад маро.
Гирдбод аз бесаранҷом намегирад қарор,
Тангдастиҳои даврон беватан дорад маро. (Сайидо)

Шеър он вақт хуб аст, ки мӯхтавояш ҳис ва андешаро созиш дода тавонад. Шеъри сиёсӣ-иҷтимоӣ эҳсоси зиёдро намепазирад. Маълум аст, ки дар шеъри иҷтимоӣ шоир набояд ба шахсият ва эҳсос дода шавад, ҳамзамон андешаҳои хушқу холиро ворида шеър кардан низ мувофиқи мақсад нест. Аксари ғазалу рубоҳои иҷтимоии адабиёти муосири тоҷик, баҳусус, даҳсолаҳои охири қарни гузашта дар инъикоси мазмунҳои иҷтимоӣ аз зоҳири ашё ба асли ҳақиқат роҳ ҷустааст. Дар шеъри иҷтимоии

муосир, ки дар қолабҳои суннатӣ суруда шудаанд, созиши эҳсос ва андеша нисбат ба шеърҳои иҷтимоии классикӣ бештар дида мешавад:

Худоё, Тоҷикистонро амон бахшо зи худҳо
Дилам садпора шуд аз маншаи "инҳо", "онҳо"
Суханнодон, суханнодидагон имрӯз пурхарфанд,
Дарево, нуктадоне, нуктасанче, нуктафармоне! (Қ.Киром)

Ин ҷо андешаи иҷтимоӣ бартар аз эҳсос қарор дорад. Истифодаи бамавқеи унсурҳои паблицистӣ-хитоба низ дар созиши ҳис ва андеша таъсири мусбат гузоштааст.

Солҳои 90-уми садаи гузашта шоирон қариб аз ҳама навъҳои жанри фаровон истифода бурдаанд. Мазмуни иҷтимоӣ, ҷанбаҳои паблицистӣ, воқеияти зиндагӣ дар ҳамаи анвои шеър ба ҷашм мерасид.

Ниҳоят, дар шеъри иҷтимоии адабиёти классикӣ форсу тоҷик махсусияти ҳасбиҳол ва оҳанги панду андарз ва ҳикмат бештар эҳсос мешуд, ки ҳамин хусусият аз шеъри иҷтимоии муосири тоҷик, баҳусус, қолабҳои қадим берун гардид ва шоирон кӯшиш кардаанд, ки дар баёни ҷанбаи иҷтимоӣ ҳузурӣ панду андарз ва насиҳатҳои бевоситаро камтар созанд. Дар қолабҳои суннатӣ муосир ҷанбаи иҷтимоӣ бештар ба сурати конкрет ворид мегарданд. Хонанда метавонист, ки тавассути мӯҳтаво ва натиҷагирӣҳои шоир ба ҳулосаҳои зарурӣ ояд. Дар шеъри иҷтимоии муосири тоҷик оҳанги фалсафӣ қувват гирифта, мундариҷаи андарз дар умқи мӯҳтавои шеър ҷой гирифт:

Гирям аз он ки ба жарфои чунин фочиае,
Нашавад хира кас аз ҳамнасабу ҳамватанам.
Гирям аз он ки ду-се бетарафи бешарафе,
Ба сарам санг биборад, ки ман дам назанам.
Гирям аз он ки ту танҳову ман танҳотар,
Ватанам, о ватанам, о ватанам, о ватанам.

КАЛИДВОЖАҲО: ҷанбаи иҷтимоӣ ва анвои шеър, омилҳои айниву зехнӣ, шеъри иҷтимоии муосири тоҷик, навъҳои жанри.

АДАБИЁТ

1. Акбаров Ю. Қисмати инсон ва қисмати шеър (Баъзе масъалаҳои лирикаи муосири тоҷик).- Душанбе: Ирфон, 1980.-196с.
2. Гулруҳсор. Дар ганоҳи сояи худ (китоби шеър).- Масква: Академия, 1998.- 256саҳ.
3. Мирзоноус М. Ҷараёнҳои шеъри муосири тоҷик ва масоили рушди шеъри сапед дар Тоҷикистон//Рӯдакӣ.-2004.-5.-с.143-157.
4. Раҳмонов Ш. Шеър ва Айни (Дигаргунҳои сифатӣ ва созмонӣ дар лирикаи муосири тоҷик).-Душанбе: Маориф, 1994.-192с.
5. Сагторзода А. Кӯҳна ва нав (Дар шеър нақд ва забон).-Душанбе: Адиб, 2004.-254с.
6. Хусейнзода Ш. Гуфтор аз ганҷи сухан.-Душанбе: Ирфон, 1985.-224с.
7. Шерали Л. Фарёди бефарёдрас.- Душанбе, 1997.
8. Шерали Л. Куллиёт (ибора аз ду ҷилд). Ҷилди якум (китоби якум).-Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2001.-720с.
9. Шерали Л. Куллиёт (ибора аз ду ҷилд). Ҷилди якум (китоби дуум).-Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2001.-712с.
10. Шукуров М. Пахлуҳои тадқиқи бадеӣ. Баъзе масъалаҳои адабиёти ҳовираи тоҷик.-Душанбе: Ирфон, 1976.-273с.
11. Шукуров М. Пайванди замонҳо ва халқ о (Маҷмуи мақолаҳо).-Душанбе: Ирфон, 1982.- 224с.

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ И ФОРМЫ ПОЭЗИИ

С.Хакимова

В статье рассматриваются проблемы деления социальных аспектов в современной таджикской поэзии. Автор прилагает усилия анализировать отражение социального начала как в традиционных формах поэзии, так и в новых. Исследование позволяет прийти к выводу, что при изложении социальных проблем традиционные жанры оказываются тоже востребованными.

THE SOCIAL ASPECTS AND THE FORMS OF POEMS

S. Hakimova

In clause is considered problems of division of social aspects in modern Tajik poetry. The author applies efforts to analyze reflection of a social beginning both in the traditional forms of poetry, and in new. The research allows coming a conclusion, that at a statement of social problems the traditional genres appear too claimed.

НАЗАРИ АЛИИ САФӢ БА ТАРИҚАТИ НАҚШБАНДИЯ

Б Сайфиiddинов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар таърихи адабиёти тоҷик, қарни XVI яке аз давраҳои пурмаҳсул ва бобаракат маҳсуб мегардад, ки ба майдони адабиёт ва фарҳанг симоҳои бузургеро оварда тавонистааст. Вале бояд гуфт, ки то ҳанӯз аҳвол ва осори на ҳамаи намояндагони адабиёти ин давр ба таври кофӣ омӯхта шудааст ва ҷиҳатҳои норавшани зиндагӣ ва фаъолияти ҳунарии онҳо ҳанӯз зиёд аст. Аз ҷумлаи намояндагони тавонои адабиёти ин аҳд олиму воиз, шоиру нависанда, фақеҳу муҳаддис ва муфассири Куръон Фаҳриддин Алии Сафӣ мебошад.

Фаҳриддин Алии Сафӣ чун падари ҳеш Хусайн Воизи Кошифӣ олиму воиз, фақеҳу муҳаддис, муфассири Куръон ва шоиру нависандаи тавонои замони худ ба шумор мерафтааст. Даврони зиндагии Фаҳриддин Алии Сафӣ ба интиҳои асри XV ва ниҳаи аввали асри XVI мувофиқ меояд, ки замони бӯҳрони сиёсӣ ва нооромии қатлу ғоратҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон ба сабаби инқирози давлати мутамаркази Темуриён ва ҷангҳои ғоратгаронаи миёни Шайбониёну Сафавиён барои тасарруфи ин сарзаминҳо ва оқибатҳои фочиабори таассуби мазҳабии ҳукуматдорони шайбонию сафавӣ дар Мовароуннаҳру Хуросон ҳисоб меёбад.

Дар бораи хонавода ва гузаштагони Фаҳриддин Алии Сафӣ дар осори худӣ маълумоти бештаре оварда шуда ва тибқи онҳо гузаштагони вай аз зумраи рӯҳониёну уламои дину адаб буданд. Падараш Камолиддин Хусайн Воизи Кошифӣ, ки ба Мулло Хусайни Кошифӣ Сабзаворӣ низ шӯҳрат дошта, дар мавзеи Байҳақи шаҳри Сабзавор ба дунё омада, баъди шӯҳрат ёфтаниш ба воизиву нависандагӣ ба Нишопуру Машҳад сафар намуда, ниҳоят дар Ҳирот иқомати доимӣ ихтиёр намудааст.

Дар бораи сабаби ба Ҳирот кӯчидани падараш Алии Сафӣ менависад:

«Волиди роқими ин ҳуруф, алайҳирраҳма мулозимати ҳазрати маҳдум бисёр мекарданд ва аз эшон ба илтифоте ва ишорате ба шӯғли ботинии ин тоифа (Нақшбандия.-Б.С.) мушарраф шуда буданд, мегуфтанд, ки дар моҳи Зилҳиҷҷаи санаи ситтина ва самонина дар Машҳади муқаддас ҳазрати Имом Алий ар-Ризо алайҳиттаҳия вассалом дар воқиа дидам, ки аз равза қадам берун ниҳодам, азизе дар назари ман пайдо шуд нуронӣ. Пеш рафтам, салом кардам. Ҷавоб доданд ва фармуданд: Ба ин шаҳр кай омадӣ? Гуфтам: Ду-се рӯз аст. Гуфт: Кучо манзил кардаӣ? Гуфтам: Фалон мавзъ. Гуфт: Бирав, аҳмолу асколе, ки дорӣ, биёру дар манзили мо нузул кун, ки барои ту ҷои некӯ муқаррар кардаем. Банда аз рӯи тавозӯ гуфтам: Банда шуморо мулозимат накардаам. Фармуданд, ки маро Саъдиддини Қошғарӣ мегӯянд, зуд бош ва худро ба манзили мо бирасон.

Ин бигуфтанд ва равон шуданд ва ман бедор шудам. Чун рӯз шуд, аз мардум пурсидам, онҳо Саъдиддини Машҳадӣ зоҳидро нишон доданд ва на он буд, ки дар хоб дида будам. Ногоҳ қофилас аз Ҳарӣ даррасид ва ошноён буданд, истифсор аз машоихи Ҳарӣ намудам, маълум шуд, Мавлоно Саъдиддини Қошғарӣ дар Ҳарӣ муктадӣ халқ буда ва дар ҳамон айём аз дунё рехлат фармуда. Баъд аз чанд гоҳ, ки ба Ҳарӣ омадам, бар сари мазори Саъдиддин ба мулозимати маҳдум, яъне Ҷомӣ расидам ва дар хилвате ин воқиа ро накл намудам. Фармуданд: Ҷӣ тадбир ба хотир даррасида? Гуфтам: Чунон ба хотирам омада, ки дар Ҳирот вафот ёбам ва маро дар тахти мазори эшон дафн кунанд. Фармуд: Ҷаро таъбир бар ин вачҳ намекунӣ, ки эшон туро ба манзили маънавӣ худ, ки иборат аз нисбатест, ки эшон дар он паймудаанд, далолат кардаанд, ҳамли ин воқиа ба ин навъ кардан беҳтар аст...» (4, 293).

Аз қавли мазкури Алии Сафӣ маълум мегардад, ки падараш соли 1456 дар Машҳад дар хоб орифи бузурги Нақшбандия Саъдиддини Қошғариро дида ва бо хидояти ӯ ба Ҳирот рафта, дар сари мазори Саъдиддин бо Абдурахмони Ҷомӣ мулоқот карда, азми иқомати доимӣ дар ин шаҳрро намудааст. Вале ба Ҳирот ба иқомати доимӣ омадани Хусайн Воиз ва хонаводаи ӯ бояд баъдтар аз соли 1456 бошад, зеро Алии Сафӣ ҳафт сол баъди ин таърих, яъне соли 1463 дар хонаводаи Хусайн Воиз дар Сабзавор ба дунё омадааст.

Зоҳиран, Алии Сафӣ дар Сабзавор ба дунё омада, вале айёми ҷавонӣ ва таҳсилоташ асосан дар Ҳирот, дар тарбияти падари донишмандаш гузашта ва ба замми ин гумони ғолиб меравад, ки тарбияти Абдурахмони Ҷомӣ ва Абдулғафурӣ Лориро низ гирифтааст. Дар ин ки Хусайн Воиз ва Фаҳриддин Алии Сафӣ бо Абдурахмони Ҷомӣ муносибати хешовандӣ доштаанд, шаке нест, вале ихтилофи фикри тазкираҳо ва муҳаққиқон асосан дар ҷиғунагии ин хешовандӣ мушоҳида мешавад.

Иддае аз муаллифони тазкираҳо ва бори нахуст Қозӣ Нуруллоҳ дар “Маҷолисумӯъминин” изҳор кардаанд, ки “Қамолулвоизин Мавлоно Кошифӣ Сабзаворӣ ба Ҳирот рафт ва муддате ба азоби суҳбати Мир Алишери машҳур гирифтгар гардид ва ба доми ҳамдомодии Мулло Қомӣ пойбанд шуд” (6,13). Ризоқулихони Ҳидоят дар “Риёзулорифин” дар бораи шарҳи ҳоли Ҳусайн Воиз ва Алии Сафӣ таваққуф намуда, сарехан мегӯяд, ки: “Қамолиддин Ҳусайн Воиз... дар Ҳирот бо Мавлоно Қомӣ мулоқот кард ва мусоҳирати Қомиро пазируфт ва Мавлоно Фаҳриддин сабиязодаи Қомӣ аст” (6,19). Тибқи тасдиқи ҷонибдорони ин қазия Ҳусайн Воиз бо духтари Қомӣ издивоҷ кардааст ва Фаҳриддин Алии Сафӣ набераи ӯст.

Иддаи дигари тазкираҳо ва осори тадқиқотӣ, аз ҷумла Мирмуҳаммад Боқирӣ Хонсорӣ дар “Равзотулҷинон” ақидаеро изҳор мекунад, ки мувофиқи он “Мулло Ҳусайн Воиз дар сафари Ҳирот бо хоҳари Қомӣ издивоҷ карда ва Фаҳриддин Алии Сафӣ хоҳарзодаи Қомӣ аст” (4, 255).

Санади дигаре доир ба нисбати ҳешовандии Ҳусайн Воиз бо Қомӣ ахбори худӣ Алии Сафӣ дар “Рашаҳоти айнулҳаёт” аст, ки мегӯяд: “Ҳидмати Ҳоча Қалон фарзанди бузургвори ҳазрати Саъидиддини Қошғарӣ қаддаса сирраҳу ду сабия доштанд, ки яке ба ҳиблаи ҳазрати маҳдумӣ (Қомӣ.-Б.С.) даромад ва дигаре ҳаволаи роқими ин ҳуруф шуд” (4, 282). Ин ахбори Алии Сафиро аксари тазкиранигорон ва муаллифони осори илмӣ-тадқиқотӣ ба назари эътибор гирифтаанд. Аз ҷумла, Забеҳуллоҳи Сафо (7, 535), Саид Нафисӣ (5, 13) ва дигарон бар он ақидаанд, ки нисбати ҳешовандии ин хонавода бо Қомӣ на бо сабаби ҳамдомод, яъне боҷа будани Ҳусайн Воизу Қомӣ, балки дар никоҳи Қомиву Алии Сафӣ будани ду духтари Ҳоча Қалон-писари Саъидиддини Қошғарӣ будааст.

Агар дар бораи нуқтаи назари аввал, ки гуё Ҳусайн Воиз бо духтари Қомӣ издивоҷ карда ва Алии Сафӣ набераи Қомист мулоҳиза намоем, он ба ҳақиқат мувофиқат намекунад ва қобили қабул нест. Зеро ба қавли Алии Сафӣ дар “Рашаҳоти айнулҳаёт” “ҳазрати маҳдумиро аз он сабия (духтари Ҳоча Қалон.-Б.С.) ҷаҳор писари саодатасар ба вучуд омад” (4, 283) ва ба қавли “Анвори қудсия” низ Қомӣ ҷаҳор писар дошта ва аз онҳо фақат писари сеюмӣ, яъне Зиёуддин Юсуф зинда мондааст (3, 70). Ба ин далел аввалан Қомӣ духтаре надоштааст, ки Ҳусайн Воиз бо ӯ издивоҷ кунад ва сониян, агар модари Алии Сафӣ духтари Қомӣ ва набераи Ҳоча Қалон мебуд, дар он ҳол Алии Сафӣ соли 1498 бо духтари дигари Ҳоча Қалон, ки ҳолаи модараш маҳсуб мегардид, наметавонист издивоҷ намояд.

Масъалаи издивоҷи Алии Сафӣ бо духтари дигари Ҳоча Қалон дар соли 909 ҳиҷрӣ ё 1498 милодӣ санадест, ки радношуданист, зеро онро худӣ нависанда дар осораш сарехан зикр кардааст ва ин ақди никоҳ соли 909 дар синни 37 солагии Алии Сафӣ воқеъ шуда ва дар он “худ (Ҳоча Қалон.-Б.С.) дар маҷлиси ақд ба иттифоқи устод Мавлоно Разиуддин Абдулғафур ҳозир шуданд ва дар ҳузурӣ эшон он ақд мунъақид гашт” (4, 358). Вале масъалаи дигаре ба миён меояд, ки дар ин сол аз вафоти Қомӣ шаш сол гузашта ва ӯ аз бунёди чунин ҳешовандӣ огоҳ буда наметавонист. Дар ҳоле ки тибқи ишораҳои маъхазҳои адабӣ-таърихӣ ва ишорати худӣ Алии Сафӣ ин муносибати ҳешовандии ӯ бо Қомӣ ҳанӯз аз овони ҷавонии вай маҳсуб будааст.

Мураттиби ҷопи “Рашаҳоти айнулҳаёт” Алиасғари Муъиниён дар муқаддима ба асари мазкур навиштааш ахбори Мирмуҳаммади Хонсориро дар бораи ба хоҳари Қомӣ издивоҷ кардани Ҳусайн Воиз ва аз ин издивоҷ ба дунё омадани Алии Сафӣ тақвият дода, менависад, ки “ба назари ҳақир, он чи ки ба ҳақиқати воқеъ мақрун аст, қавли марҳум Сайид Хонсорӣ аълоллоҳу мақомаҳу аст, яъне Ҳусайн Воизи Кошифӣ бо Мавлоно Қомӣ қаробати сабабӣ дошта ва ин қаробати сабабӣ тазвичӣ ӯст бо хоҳари Қомӣ ва самараи ин васлат низ Мавлоно Фаҳриддин Алӣ будааст” (4, 71). Яке аз далелҳои Алиасғари Муъиниён муносибати Қомӣ бо Алии Сафист, ки аз муносибати як нафар устод нисбат бо шогирд бештар аст ва лақаби фарзанди азизи худ-Сафиуддинро пас аз вафоти вай бо Фаҳриддин Алӣ чун таҳаллуси адабӣ таъйин кардани Қомӣ нишони меҳру муҳаббати зиёди ӯст ба Алии Сафӣ ва ин “амали Қомӣ худ далели дигарест, бар ин ки Фаҳриддин Алии Сафӣ аз ҳешовандони хеле наздик ва дар воқеъ хоҳарзодаи Қомӣ будааст, зеро, вақте ки лақаби фарзанди фақиди худ Сафиуддинро таҳаллус ва шӯҳрати Фаҳриддин Алӣ қарор дода, то ёдгоре аз писари нокомаш бошад, Фаҳриддин Алӣ беш аз сздаҳ сол надошта, яъне дар ваъи мавқеияте набуда, ки тасаввур шавад алоқаи Мавлоно Қомӣ бо ӯ аз қобили алоқа ва муҳаббати устод ба шогирди худ аст ё равобити самимиона ва якҷиҳатии ду боҷанок (боҷа-Б.С.) ва ҳамдомод ба якдигар аст...” (4, 72-73).

Дар ҳақиқат, вақте ки ба осори худӣ Алии Сафӣ ва ишораҳои ба муносибати Қомӣ нисбат ба вай тавачҷӯх менамоем, ҳулосаи Алиасғари Муъиниён дар бораи хоҳарзодаи Қомӣ будани Алии Сафӣ ба ҳақиқат наздик менамояд. Аз ҷумла, дар “Рашаҳоти айнулҳаёт” омадааст, ки Алии Сафӣ соли 1485 дар синни бисту ду-солагӣ азми мулозимати Ҳоча Убайдуллоҳи Аҳрор карда, чун ҳешованди наздик аз Қомӣ иҷозати сафар хостанашро зикр карда, менависад: “Роқими ин ҳуруф дар қарати увло, ки азимати мулозимати ҳазрати эшон карда буд, аз ҳазрати маҳдум иҷозат хост. Фармуданд, ки ту хурдсолӣ ва ҳазрати Ҳоча бағоят қалонанд. Ва фақир дар он вақт бисту ду-сола буд...” (4, 68). Бо вучуди ин, Қомӣ азми қатъӣ доштани Алии Сафиро ба сафари Самарқанд ва мулозимати Ҳоча Убайдуллоҳ

пай бурда, маслиҳат медиҳад, ки қаблан ба Мавлоно Қосим ном шахсе, ки аз наздикони Хоча будааст, мурочиат намояд ва ба номи Мавлоно Қосими мазкур номаи муаррифии зайтро навишта, ба дасти Алии Сафӣ медиҳад:

“Баъд аз арзи ниёзмандӣ ва шикастагӣ маъруз, он ки хидмати Мавлавӣ Мавлоно Фаҳридин Алиро, ки нисбат ба фақирон илтифоти хотири бисёр доранд ва ба орзуи заминбӯсии мулозимони остонаи вилоят ошён таваҷҷӯҳ намудааст, шак нест, ки ба айни иноят малҳуз ва ба идроки ин амният маҳзус хоҳад шуд. Вассалом валиқром. Алфақир Абдурраҳмон ал-Ҷомӣ” (4, 597). Аз навиштаҳои фавқуззикр маълум мегардад, ки муносибати Ҷомӣ ба Алии Сафӣ хеле зиёдтар аз муносибати устод бо шогирд будааст, зеро ӯ ақаллан бояд хешованди хеле наздик ва ба эҳтимоли қавӣ хоҳарзодаи Ҷомӣ бояд бошад, то ба ин андоза нисбати ӯ таваҷҷӯҳ ва дилсӯзӣ зоҳир карда шавад.

Ҳамин тавр, аз чамъбасти мулоҳизот дар бораи нисбати хешовандии хонаводаи Хусайн Воизи Кошифӣ бо Абдурраҳмони Ҷомӣ метавон ба хулосае омад, ки ин хешовандӣ шояд бо издивоҷи Хусайн Воиз бо хоҳари Ҷомӣ оғоз гардида ва Алии Сафӣ шояд хоҳарзодаи Ҷомӣ бошад. Сониян, издивоҷи Алии Сафӣ ба духтари дигари Хоча Калон, писари Саъдиддини Қошғарӣ, ки шаш сол пас аз вафоти Ҷомӣ воқеъ шуд, шояд ба хотири тасбит ва тақвияти ин хешовандӣ воқеъ шуда бошад. Дар ҳар ҳол издивоҷи Алии Сафӣ ба духтари дигари Хоча Калон дар соли 904 (1498) бетартиб аст ва ишораҳои ҳуди муаллиф дар осораш ҳақиқати ин санадро тасдиқ менамояд.

Маълум мегардад, ки Фаҳридин Алии Сафӣ то синни бисту ду-солагӣ, ки бино ба таъйиди ҳудаш, қабл аз сафари Мовароуннаҳр бисту ду сол аз умраш гузашта будааст, дар шаҳри Ҳирот дар ҳузур ду шахсияти донишманд ва орифони тариқати Нақшбандия Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Абдулғафури Лорӣ бо фарогирии илмҳои замонааш машғул будааст ва таҳти таъсири бевоситаи онҳо бо оин ва тариқати Нақшбандия ошноӣ пайдо карда, бар асари ин дар дили ӯ шавқӣ дидори пиру муршиди ин тариқа Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор пайдо шудааст. Дар ҳамин айём Алии Сафӣ аз зумраи фозилону донишмандони замонаш бо Зайниддин Маҳмуди Восифӣ алоқаи дӯстӣ ва ҳамкориҳои наздик доштааст, ки ба ин маънӣ ҳуди Восифӣ дар «Бадоеъулвақоъ» ишораи сарҳе дорад (1, 972). Алии Сафӣ аз ҳамон овони ҷавонӣ бо касби падар, яъне ваъзгӯӣ низ машғул буда ва дар ин ҷода ҳам тадриҷан ба камол мерасидааст.

Ҷунонки қаблан зикр гардид, Алии Сафӣ дар синни бисту ду-солагӣ бо нияти мулозимат ва дидори пири Нақшбандия Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор азми Самарқанд кард ва бо иҷозаи Ҷомӣ ва роҳнамоии ӯ соли 889 ҳиҷрии мутобиқ ба 1484-1485 милодӣ ба он ҷо рафт. Бино ба нақли Алии Сафӣ дар “Рашаҳоти айнулжаёт” ӯ дар мавзеи Чилдӯхтарон, ки ду манзил дуртар аз Ҳирот аст, бо писари калони Саъдиддини Қошғарӣ-Хоча Калон вохӯрд. Хоча Калон, ки бори дуҷум бо азми мулозимати Хоча Аҳрор ба Самарқанд мерафт, ба Алии Сафӣ тақлиф намуд, ки ӯро ҳамроҳӣ кунад ва яқҷоя ба ҳузур Хоча Аҳрор раванд. Онҳо бо иттифоқи яқдигар пас аз таййи манозил аз роҳи Бухоро ба сӯи Самарқанд мераванд ва дар Қаршӣ ба дидори Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор шарафёб мешаванд. Хоча мусофиронро хеле хуб пазирай мекунанд ва онҳо дар тӯли чаҳор моҳ дар ҳузур ин пири тариқат бо тақмили нафсу тарбияи рӯҳ ва сафои ботин машғул ва аз маҷлисҳои пурфайзи Хоча Аҳрор баҳраманд мегарданд.

Дар муддати мулозимати чаҳормоҳа Хоча Аҳрор ба Хоча Калон, ки дар тариқати Нақшбандия ба пояи баланд расида буд, иҷозат медиҳад, ки баъди бозгашт дар Хуросон метавонад худ бо иршод ва таълиму талқини толибони тариқат машғул гардад. Ҳангоме ки ба Хоча Калон иҷозати бозгашт ба Хуросон дода мешавад, Алии Сафӣ ҳам, ки волидайнӯ хешовандон ва устодону дӯстони худро пазмон шуда буд, аз Хоча Аҳрор иҷозати рафтани ба Ҳиротро мегирад. Хоча Калон қарор дод, ки ба муддати як-ду моҳ дар Бухоро бошад, вале Алии Сафӣ бо мувофиқат ва ризоияти ҳамсафараш Хоча Калон роҳи Ҳиротро пеш гирифт. Ин сафари рӯҳонӣ аз ҷонибе, агар дар шиносии Алии Сафӣ бо тариқати Нақшбандия ва шарафёбии ӯ аз файзи маҷлиси сӯҳбатҳои Хоча Аҳрор барои ӯ хеле муфид бошад, аз ҷониби дигар боиси тақвияти алоқаву эҳтироми зиёди Хоча Калон нисбат ба вай гардида ва ҷунонки қаблан мазкур гардид, боиси пазируфта шудани ба домодии Хоча Калон дар соли 904 (1498) шуд.

Сафари дуҷуми Алии Сафӣ ба Мовароуннаҳр тақрибан баъди чаҳор соли сафари аввал, яъне соли 893 (1487-1488) ба вуқӯъ пайваст. Тафсиلى ин сафар низ дар “Рашаҳоти айнулжаёт” зикр гардида ва ба қавли ҳуди ӯ ин сафар ба айёме мувофиқ омада буд, ки фарзанди хурдӣ ва маҳбуби Хоча Аҳрор бо номи Хоча Муҳаммад Яҳё, ки хеле зудранҷ ва тундмизоч буд, бо сабаби ранҷиши хотир бе иҷозаи падар азми сафари Макка намуд. Вале Хоча Муҳаммад ҳам, ки нисбат ба падар меҳру муҳаббати зиёд дошт ва аз ӯ дур нашуда буд, фақат то Язд меравад ва воқас бармегардад. Дар роҳи Ҳирот то Самарқанд Хоча Муҳаммад ҳамроҳи Алии Сафӣ ҳамсафар будааст. Маълум нест, ки ин ҳамроҳӣ бо амри тасодуф буда ё Алии Сафӣ аз ҷониби касе ба ин кор маъмур шуда, бар ҳар ҳол ӯ дар ин сафар

хамроҳи писари мазкури Хоҷа Аҳрор ба Самарқанд рафтааст ва дар бораи вазъи ин сафар худӣ менависад:

“Бо ин ки фақир асбу астари рохвори пурзӯр дошт, то Чихилдухтарон беш ҳамроҳӣ натавонист кард, барои ин ки Хоҷа бағоят тунд меронданд ва асб бисёр аз эшон дар роҳ монд. Борҳо ба хотир гузашт, ки ба Хоҷа арз кунам, ки он азимати мусаммими Ҳичоз чи буд ва ин мурочиати босуръат чист? Боз адаб нигоҳ медоштам, то худ изҳор кунад. Чун ба Чихилдухтарон расидем, Хоҷа Муҳаммад гуфт: Ман бағоят тунд меравам ва ту аз ҳамроҳии ман ба ранҷу ташвиш меафти. Бояд ки бо ҳамроҳони ман, ки шутур доранд, ба оромӣ сафар кунӣ, то дар Самарқанд ба мо бирасӣ. Ва шояд, ки аз хотират бигзарад, ки он азимати мусаммим чи буд ва ин мурочиати босуръат чарост? Ҳол ин аст, ки шабе дар Язд сафари Ҳичоз азм кардам, ба хоб дидам, ки ҳазрати эшон омаданд ва кафши маро ба ҷониби Самарқанд баргардониданд. Чун бедор шудам, қалақу изтиробе ва шавқу инҷизобе ба ҷониби худ боз ёфтам, ки маро бетоқат ва беором сохт ва мачоли таваққуф намонд. Ҳам дар он дили шаб аз ҷой частам ва пой бекафш ба сари тавила рафтам, бар астари бараҳна савор шудам ва тозон-тозон ҳамчунонки мушоҳида мекунӣ, равои шудаам ва илтифоти ҳазрати эшон каманди чазбе дар гардани ҷони ман афканда, кашон-кашон ба ҷониби хеш медавонад ва яқин медонам, то ба мулозимат нарасам ин қалақ ва изтироб таскин нахоҳад ёфт. Ин бигуфтанд ва тозиёна бар асб заданд ва тунд ронданд ва фақир дар ҳамроҳии ҷамъе аз мулозимон ва шутурдорони эшон баъд аз як моҳ дар Самарқанд ба мулозимати эшон восил шудем...” (4, 655). Аз рӯи ин гуфтаҳои Алиӣ Сафӣ ӯ пас аз як моҳи Хоҷа Муҳаммад, яъне Рабеъ уссонии соли 893 (1488) ба Самарқанд расида ва ба хидмату мулозимати Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор оғоз намудааст.

Ин сафари дуҷуми Алиӣ Сафӣ дар Самарқанд ҳашт моҳ тӯл кашидааст ва дар ин муддат ӯ дар ҳалқай суҳбату маҷлисҳои ин пиру муршиди рӯҳонии худ ширкат варзида, дар тариқати Нақшбандия ба камол расидааст ва дар интиҳои ҳамон соли 1488 ба Ҳирот баргаштааст. Пас аз як сол се моҳи ин сафари ӯ, яъне соли 1490 Хоҷа Аҳрор низ аз олам даргузаштааст.

Баъди бозгашт ба Ҳирот Алиӣ Сафӣ дар баробари фаъолияти илмиву адабӣ бо воизӣ ва иршоди толибони тариқат низ машғул буда ва баъди муддате ба мақоми ҷонишинии падараш Ҳусайн Воиз расидааст. Дар ин бора ишораи сарехе ҳам дар тазкираҳо ва ҳам дар “Рашаҳоти айнулҳаёт” мавҷуд аст. Аз ҷумла, Хондамир дар “Ҳабибуссияр” зимни шарҳи ҳоли Ҳусайн Воиз аз писари ӯ Алиӣ Сафӣ ҳам ёд карда, менависад:

“Ва дар ин таърих, яъне шуҳури санаи тисъина ва ишрина ва тисъамия, ки ин аҷзо самти тартиб меёбад, фарзанди арҷманди Мавлоно Камолиддин Ҳусайн Мавлоно Фаҳриддин Алӣ қоиммақоми волиди бузургвори хеш буда, сабоҳи рӯзи чумъа дар масҷиди ҷомеи Ҳирот, ки ҷомеи аснофи фуҷозот аст, ба насиҳат ва иршоди фирақи ибод мегардозанд ва алҳақ дар он амр ба аҳсан ваҷҳе ва аблағ сурате рояти тафаввуқ бар амосил ва афозил меафрозанд ва аз соири ақсоми фазоил низ баҳраи тамои доранд ва ҳамвора нақши татаббуи сонияи мустафавия бар лавҳи хотири отир менигоранд...” (2, 314).

Маълум мегардад, ки Алиӣ Сафӣ дар соли 929 (1522-1523) ба мартабаи ҷонишинии падараш расида ва дар масҷиди ҷомеи Ҳирот барои умум ваъз гуфтааст. Табиист, ки то ин муддати пас аз сафари дуҷуми Мовароуннаҳр ва баъди вафоти падараш дар соли 910 (1503) ба “амри ваъзу хитоба пардохта ва бо истеъдоде, ки дошта ва маълумоте, ки касб карда, ба ҳаҷри падар ва мазиди тарбияти ӯ бо истифода аз маротиби фазлу камоли Мавлоно Ҷомӣ, саранҷом тавонистааст ба ҳақ қоиммақом ва ҷонишини падар гардад” (4, 83) ва дар масҷиди ҷомеи Ҳирот дар мақоми падар ба қавли Хондамир “ба аҳсан ваҷҳе ва аблағ сурате рояти тафаввуқ бар амосил ва афозил афрохтани” Алиӣ Сафӣ натиҷаи таҷриба ва фаъолияти тӯлонии ӯ дар ҳунари воизӣ будааст.

Аз соли 938 (1531) Ҳирот мавриди ҳамлаи Убайдуллоҳони ўзбак қарор гирифта, дар тӯли як сол тамоми мардуми шаҳро дар муҳосира қарор дода, онҳоро аз вуруди обу низо маҳрум намуд.

Дар бораи ҷузъиёти зиндагии Алиӣ Сафӣ дар Ҳирот маълумоти возеҳ дар даст нест. Фақат ҳамин қадар метавон гуфт, ки дар ин айём Ҳирот замони пурошӯб ва марғбори ҷанғҳои ғоратгаронаи миёни Шайбониёну Сафавиён ва таъқиботу мубориҷаҳои миёни пайравони аҳли суннат ва ташаййуёро аз сар мегузaronид, ки марғи фочиабори Ҳилолӣ, саргардониҳои Восифӣ ва риёзатҳои охири худӣ Алиӣ Сафӣ далели равшани он маҳсуб мегардад. Ҳамин қадар гуфтаи метавонем, ки Алиӣ Сафӣ Ғурҷистонро низ ноилҷ тарк карда, дубора ба Ҳирот омад, “вале ба иллати садамоти чандсола дар Ҳирот ва сафари саҳту ҷонфарсои кӯҳистонҳои Ғурҷистон дар синни пириву дармондагӣ ва бадтар аз ҳама яъсу ноумеди аз ёфтани як нуқтаи амну осуда ва надоштани як тан ҳомиву пушпибони содику карим, тамоми инҳо ба ҳам даст дод ва он воизи хастаҷону нолонро аз пой даровард, ба тавре ки дар пушти дарвозаҳои шаҳри Ҳирот паҳлу бар бистари марғ ниҳод ва ҷон ба ҷонофарин таслим кард” (4, 84). Бино ба таъйиди ағлаби кулли тазкираҳо ва осори илмӣ-тадқиқотӣ Алиӣ Сафӣ соли 939 (1533) дар беруни дарвозаҳои шаҳри Ҳирот вафот карда ва ҳасадашро ба доҳили шаҳр бурда, дар он ҷо ба хок супурданд (4, 536). Аз ҷумлаи тамоми тазкиранависоне, ки дар бораи вафоти Алиӣ Сафӣ

маълумот додаанд, соли 939 (1533)-ро зикр кардаанд ва фақат дар тазкираи Соммирозо ин таърих 909 (1503-1504) нишон дода шудааст. Аҳмад Гулчини Маъонӣ рақами 909-ро дар тазкираи Соммирозо ғалати ҷопӣ тахмин мекунад ва ба андешаи мо низ ин тахмин ба ҳақиқат мувофиқ бояд бошад.

Ҳамин тавр, дар масъалаи таърихи вафоти Алии Сафӣ ва маҳали он муаллифони кулли тазкираҳо ва осори илмӣ-тадқиқотӣ муттафиқанд ва дар ин мавзӯ ҷои баҳс нест.

КАЛИДВОЖАҲО: осори Алии Сафӣ, назари Алии Сафӣ ба тариқати Нақшбандия, хонавода ва гузаштагони Алии Сафӣ.

АДАБИЁТ

1. Васифи Зайн ад-дин. Бада и ал-вака и/Крит. текст, введ. и указ. А.Н.Болдырева.- М., 1966.- 682 с.
2. غياث الدين بن همام الدين خواندمير. حبيب السير في اخبار افراد البشر. جلدهاي 1-3 . - لکهنو، 1373 هـ.
3. مج معین. فرهنگ فارسي. جلد سوم . - تهران، 1375 هـ.
4. مولانا فخرالدين بن حسين واعظ كاشفي. رشحات عين الحياة. با مقدمه و تصحيحات و حواشي و تعليقات . دكتور علي اضغر معينيان. جلد اول. - تهران، 1416 هـ.
5. Аҳмадов М. Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Фаҳриддин Алии Сафӣ ва асари ӯ «Одоб-ул-асҳоб»// Абдурахмони Ҷомӣ (575 солағӣ): Маҷмуаи илмӣ.- Душанбе, 1991.
6. احمد گلچين معاني. مقدمة مصحح. // مولانا فخرالدين علي صفى. لطائف الطوائف. با مقدمه و تصحيح و تحشيه و تراجم اعلام احمد گلچين معاني. تهران، 1334 هـ.
7. ذبيح الله صفا. تاريخ ادبيات در ايران و در قلمرو زبان فارسي. جلد چهارم. از پايان قرن هفتم تا اوائل قرن دهم هجري. - تهران، 1378 هـ.

ВЗГЛЯДАЛИ САФИ НА СУФИЙСКОЕ ТЕЧЕНИЕ «НАҚШБАНДИЯ»

Б. Сайфиддинов

Статья посвящена анализу отношения одного из талантливых прозаиков второй половины XV и начала XVI века Фахридина Али Сафи к суфийскому ордену Нақшбандия. На основе материалов одного из произведений писателя «Pashakhot ayn al-hayat» автор статьи показывает симпатию и склонность Али Сафи к данному суфийскому ордену и его видным представителям, таким как Абдурахман Джами, Саъиддин Кошгари, Ходжа Ахрор, Ходжа Калон и др.

VIEW OF THE ALI SAFI ON THE SUFI MOVEMENT NAQSHBANDIYA

B. Sayfiddinov

The article devoted to the analysis attitude one of the talented prosiest of the second half of fifteenth and beginning of sixteenth century Fakhriddin Ali Safi to the Sufii order Naqshbandiya. On the base of materials one of the works of writer "Pashakhot ayn al-hayat" author of the article shows the sympathy and preference Ali Safi to this Sufii order and his conspicuous representatives, such as Abdurakhmon Jomi, Sa'diddin Koshgari, Khoja Ahror, Khoja Kalon and others.

ДОСТОНИ МҶСО (А) ДАР «ТАФСИРИ НАСАФӢ»

И. Раҳимов

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Дар асрҳои даҳу дувоздаҳи мелодӣ дар майдони тамаддуну фарҳанги форсу- тоҷикӣ чандин муфассирон ба навиштани шарҳу баён ва тарҷумаи китоби муқаддаси мусулмонон «Қуръон» пардохтанд, ки то замони мо намунаҳои ин қабил тафсириҳо омада расидааст. Тафсири «Қуръон»-и пок, Тафсири Кембрич, Тафсири ушре аз «Қуръон», Баҳше аз тафсире куҳан ба порсӣ ва чандин тафсири дигар дар ин замон арзи ҳастӣ карда буданд, ки то ба рӯзгори мо нусхаи мукаммали онҳо боқӣ намондаанд ва ё дар аксари ҳолатҳо номи муаллифонашон низ маълум нест. Китобҳои мукаммали тафсирии форсӣ-тоҷикӣ, ки дар асрҳои даҳу дувоздаҳи мелодӣ иншо гаштаанд имруз ба пуррагӣ мавриди назари хонандагон қарор гирифтаанд, ангуштшуморанд. Тарҷумаи Тафсири Табарӣ, «Точуттарочим»-и Шохфури Исфароинӣ, «Кашфуласрор»-и Майбуди аз тафсирҳоеанд, ки хушбахтона, то ба давраи мо ба таври комил омада расидаанд ва дар ин радиф номи «Тафсири Насафӣ»-ро низ гирифта рафт.

Тафсири Насафӣ дар Мовароуннаҳр, дар маконе, ки зодгоҳи тафсирнигории форсӣ-тоҷикӣ аст, навишта шудааст. Муаллифи он Абӯҳафс Начмиддин Умар ибни Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Исмоил ибни Луғмони Насафӣ мебошад, ки дар худуди солҳои 462-537 ҳиҷрӣ, мутобиқ ба 1069–1142,

зистааст. Начмиддини Насафӣ дар илмҳои фикҳу тафсир ва ҳадис маҳорати тамоми доштаасту ба каломии мавзун ва шеър низ комгор будааст. Азизуллоҳи Чувайнӣ дар бораи ӯ чунин нигоштааст: «Начмиддин ҳофизае қавӣ ва истеъдоде камназир доштааст ва ҳам дар шоирӣ тавоно, гуянд чину инсро таълим меода, аз ин рӯ, ба Муфтийуссаҳалайн мулаққаб гардидааст».[1] Начмиддини Насафӣ бо унвони Муфтийулфариҳайн низ дар сарчашмаҳо ёд гаштааст. Ин олими шоиртабъ ва донандаи шаръу аҳодиси набаъӣ таълифоти зиёде доштааст, ки миқдори онҳо аз сад адад зиёдтар аст.

Дар гузашта барои навиштани тафсири «Қуръон» донишмандони 17 улум аз қабилҳои сарфу нахви арабӣ, оятҳои носучу мансух, сабаби нузул, фикҳ ва амсоли ин шартӣ асосӣ ба ҳисоб мерафт. Чун Тафсири Насафиро мехонем, ҳис мешавад, ки ӯ ба ғайр аз улуми ҳатмӣ тафсирнигорӣ аз илми қофия ва сачъ низ баҳраманд будааст ва то ба ҳадде дар сохтани насри муҳаффо дастболо гаштааст.

Хушбахтона, китоби тафсири ӯ, ки бо номи Тафсири Насафӣ машҳур аст, ба пуррагӣ то ба рӯзгори мо боқӣ мондааст. Китоби номбурда ду маротиба дар Эрон нашр шудааст. Дар нашри якум матни арабии «Қуръон» ҳазф шуда буд ва минбаъд доктор Азизуллоҳи Чувайнӣ бо матни арабӣ ва форсӣ якҷоя «Тафсири Насафӣ»-ро дар ду ҷилд нашр намуд.

Ин тафсир метавонад, ки барои омӯзиши таърихи забон, типологияи таърихӣ-лингвистӣ, сарфу нахв ва савиёти форсӣ-тоҷикӣ маълумоти фаровоне диҳад. Дар адабиётшиносӣ бошад, он яке аз манобеи омӯзиши насри қуҳани форсӣ-тоҷикӣ аст. Азизуллоҳи Чувайнӣ дар бораи насри ин китоб навиштааст: «Ибораташ мавзун ва оҳангин ва дорои сачъҳои гуногуну ороишҳои лафзӣ маънавий аст, ки бояд барои он наср номе ниҳод, ки дархури шаън ва сазовори он бошад».[2] Ҳамчунин ин муҳаққиқ овардааст, ки аз санъатҳои лафзӣ бадеӣ дар матни «Тафсири Насафӣ» мулаҳмаъ, таҷнис, тарсеъ, лаффу нашр, сачъ, мурадлаф ва тазмин бисёр ба қор рафтааст. Аз ҷумла, дар матни ин асар дар тарҷумаи оятҳои авзони арӯзо ҳам мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар муқоиса бо Тарҷумаи Тафсири Табарӣ, тафсири «Қуръон»-и пок ва ё Точуттарочим, Тафсири Насафӣ тафсири тарҷумавӣ аст. Яъне ҳар ояти «Қуръон» аз забони арабӣ ба форсӣ-тоҷикӣ тарҷума гаштааст. Аммо гоҳо муаллифи он дар ҳудуди тарҷумаи тахтуллафз қонеъ намегардаду аз будааш зиёдтар ва бо каме шарҳ матни арабиро ба тоҷикӣ бозгӯ мекунад. Ин ҳолат бештар дар мавриди шарҳи оятҳои қасаси Қуръон ба амал омадааст. Аз ин лиҳоз гуфта метавонем, ки Тафсири Насафӣ танҳо тарҷума набуда, дар баъзе маврид ба тафсири мухтасар низ шабоҳат дорад.

Ҳангоми тарҷумаи оёти қасас барои ба дарки хонанда фаҳмо баромадани фикр ва ё каме возеҳ гардонидани масоили мавриди баҳс муаллифи асар аз манбаъҳои аҳодисӣ ва ё исроилиёт хеле мухтасар истифода мебарад. Дар баробари ин, барои таъсирнок гаштани тарҷума, санъати адабиро қор мефармояд. Дар Тафсири Насафӣ қисмати бештари достони пайғамбарии Мӯсои Калимуллоҳ, дар сураҳои Бақара, Нисо, Анъом, Аъроф, Худ, Каҳф, Раъд, Тоҳо, Фурқон, Шуаро, Намл, Қасас, Соффот, Мӯминун, Зухруф, Нозӣот нақл гаштааст, ки дар ҳамин сураҳо матни арабии он ҳам фарогири ҳамин матолиб ҳаст.

Яке аз қисматҳои достони Мӯсо қиссаи куштани гов аст. Дар Тарҷумаи тафсири Табарӣ он ба таври мукамал зикр шудааст, аммо дар тафсири мавриди назари мо он чунин омадааст:

«Чун гуфт Мӯсо мар қавми хешро, ки Худои таоло мефармояд шуморо, ки гове бисмил кунет, он гоҳ ки хостет ки кушандаи Омилро бидонет ва пӯшидагиро зоил кунет. Гуфтанд: «Ў[3] моро мефусусдорӣ, ки саволи моро ҷавобномаъкул меорӣ». Гуфт: «Ба Худой меандухсам,[4] ки аз ҷохилон бошам». Гуфтанд: Пас аз Худой бихоҳ то баён кунад моро, ки ин гов бар чӣ сол мебояд ва бар чӣ ҳол мебояд». Гуфт: «Вай меғӯяд, ки гове бояд, ки на пир ва на ҷавон, балки миёни ину он. Инчунин говро бояд бисмил кунет, ки ба вай фармуда мешавет». Гуфтанд: «Бихоҳ аз Худо то баён кунад, ки чигуна мебояд ва чигуна мебояд». Гуфт: «Меғӯяд, гове бояд зарди хушранги тобон, ки шод шавад ба вай дили нигарандагон». Гуфтанд: «Бихоҳ аз Худованд то баён кунад, ки бар чӣ сифат мебояд ва бар чӣ ҳайат мебояд, ки сифоти ин гов бар мо пӯшида аст ва дили мо бад-ин сабаб карошида[5] аст. Ва иншооллоҳ, ки тамоми сифати вай мафҳум шавад ва бад-ин сабаб кушандаи Омил моро маълум шавад». Гуфт: «Меғӯяд гове бояд нарм нокарда ба гардан шудкор ва об нокашида аз баҳри киштзор. Ҳафт андом дуруст, дар вай нуқсон не ва аз ранги дигар бар вай нишон не». Гуфтанд: «Акнун баён тамоми овардӣ ва сухани тамоми бо низоми овардӣ. Хариданд ва бисмил карданд ва наздик буд, ки накардандӣ ё ба сабаби гаронии баҳо, ё ба ноёфтани агар бимонандӣ истисно. Ва ёд кунет, чун бикӯштет танеро, яъне Омилро, писари Шароҳилро, аз хештан дафъ мекардет ва Худои таоло зоҳиркунанда аст ончи шумо пӯшида медошпет». Гуфтанд: «Бизанет ин куштаро ба баъзе аз ин гов: ва он китф буд, ё рон буд, ё дум буд, ё зафон буд, ё гушт буд, ё устухон буд». Заданд, зинда шуд ва гуфт: «Маро писарони амми ман куштанд, расво гаштанд ва аз мерос маҳрум шуданд». Ҳамчунин зинда кунад Худой азза ва ҷалла мурдагонро ва бинамояд-тон далоили хеш то бидонет ва бимонет тугёнро».[6] Ин пораи мансур тарҷумаи оятҳои 67 то 73-и сураи Бақара мебошад.

Агар тарҷумаи мазкурро бо матни куръонӣ қиёс кунем, пас маълум мешавад, ки Насафӣ барои ба дарки хонанда фаҳмонидани ин қисса кӯшиши зиёде кардааст. Дар ин маврид метавонем, тарҷумаи ояти 73-уми сураи Бақараро орем, ки матни арабиаш: Факул назрибуху баъдзиҳо, мебошад, яъне агар содатар карда гӯем, бо як аъзое аз ин гов зарба занед, аст. Аммо Начмиддини Насафӣ мафҳумро васеътар шарҳ медиҳад ва зимни тарҷума онро муфассалтар баён карда менависад: Гуфтем: «Бизанет ин куштаре ба баъзе аз ин гов: ва он китф буд, ё рон буд, ё дум буд, ё зафон буд, ё гӯшт буд, ё устухон буд». Дар «Точутгарочим» дар ин гуна мавридҳо нақл аз саҳоба ва ё ягон манбаи дигар мешавад ва зикр мекунад, ки фалон саҳоба забонро гуфт ва дигаре думро баён доштааст. Аммо дар Тафсири Насафӣ ҳамаи фарзияҳо якҷоя ёд мешавад.

Дар мавриди зикри номи қаҳрамонони достони Мӯсо низ Тафсири Насафӣ бисёр дақиқкор аст ва исми онҳоро ба пуррагӣ меоварад. Чунончи, дар матни куръонӣ номи шахси кушташуда оварда нашудааст, вале номи ин шахси фавтида дар матни тарҷума тазаккур меёбад. Албатта, дар ин маврид, номи ин гуна қаҳрамон аз манобеи исроилиёт гирифта шудааст. Дар қисмати куштани гов номи Омил писари Шароҳил зикр гаштааст. Ҳамин гуна мисолро дар мавриди нақли рӯзгори Мӯсо баъди куштани қибтӣ низ дидан мумкин аст. Нафаре омада Мӯсоро насихат мекунад, ки аз ин шаҳр равад, зеро ақобири Миср ба қатли ӯ маслиҳат кардаанд. Номи ин мард чӣ буд? Дар ин маврид Тафсири Насафӣ пурра саргузашти ин нафари мададрасонро намегӯяд ва танҳо бо номи ӯ иктифо мекунад. «Ва омад марде аз канораи дури шаҳр давон ва он Хирбил буд, писари амми Фиръавн ва оварда буд имон...».[7]

Ё ки «...рафтанд ва боз омад яке аз эшон, яъне Сафуро, роҳ мерафт ва баста ба остин рӯро...».[8]

Аслан, чунин тарзи истифодабарии номи қаҳрамонони дostonҳо хоси ин тафсир аст. Инчунин номҳои маҳалу шаҳрҳои ки доир ба қиссаи Мӯсо аст, дар чандин қарина зикр мешавад.

Дар сураҳои Қасас, Аъроф, Тоҳо, Шуаро зикри лаҳзаҳои мулоқоти Мӯсо бо Фиръавн оварда мешавад. Ин лаҳза яке аз лаҳзаҳои муассири дoston аст. Гарчанд, дар матни арабӣ ин муқолама ба тариқи саволу ҷавоб оварда шудааст, тарҷумаи он хеле ҷолиб ва муқабла рӯи қор омадааст. Барои он ки ин қисмат тарҷумаи муассир гардад, албатта Начмиддини Насафӣ аз дастовардҳои адабии замонаш ва аз мероси фарҳангии гузаштагон баҳравар гашта будааст. Санъати саволу ҷавоб дар тарҷумаи ӯ ба ҳадди камол баён шудааст:

Гуфт Фиръавни лаин: «Кист Раббулоламин»? Гуфт: «Худованди осмонҳо ва заминҳо ва ончи ҳаст миёни инҳо, агар ҳастатон яқинҳо». Фиръавн гуфт: «Мар онҳоро, ки гирд бар гирди вай буданд аз бузаргон: намешунавет, ки чӣ мегӯяд? Мӯсо гуфт: «Вай Парвардигори шумост ва Парвардигори падарони пешини шумост».[9]

«Чун омаданд ва расониданд фармони мавло, гуфт: «Кист Парвардигори шумо, эй Мӯсо»? Гуфт: «Парвардигори мо он аст, ки дод ҳар чизеро хилқати вай ва роҳ намудаш ба маслиҳати вай». Гуфт: «Чӣ буд ҳоли қарнҳои пешин, ки эшон набуданд, бар ин»? Гуфт: «Илми эшон ба назди Худои ман, аст дар китоб навишта ва бирасонад, ҳазои эшон бар он кардаҳои гузашта; хато накунад Парвардигори ман ва фаромӯш накунад Офаридгори ман. Вай аст он Худой, ки заминро бистоти шумо кард ва шуморо дар вай роҳҳо падида овард ва фиристод аз осмон борон, пас берун овард ба вай анвои мухталиф аз растаниҳои алвон».[10]

Аз мисолҳои фавқуззикр хулоса намудан мумкин аст, ки барои он ки матлаб ба хонанда фаҳмо бошад, муфассир тамоми маҳорату малакаи худро истифода мекунад.

Чунонки қаблан тазаккур кардем, дар Тафсири Насафӣ оятҳо ба таври шеърӣ тарҷума шудаанд ва мушаххасан дар алоҳидагӣ агар онро гирем, мисрае мешавад, ки дар ягон баҳри аруз ва аркони он гуфта шуда бошад. Чунончи, дар ин мисолҳо дида метавонем:

Гуфт Фиръавни лаъин: «Кист Раббулоламин»?

-V - - V V- -V - - - V-

Фоилогун, файлогун, фоилогун, фоилогун

То фаҳм кунанд, гуфтори ман.

- - V V-V - -V-

Мафӯлу, мафоилогун, фоилогун

Гоҳо дар матни Тафсири Насафӣ ба теъдоди зиёд ҳангоми тарҷумаи оёт вази ҳичоӣ низ истифода гаштааст. Яъне, миқдори ҳичоӣ тарҷумаи як оят ба миқдори ҳичоӣ ояти дигар баробар аст, вале ба қолаби аруз мутобиқ нест. Ин тарзи баён вази эпоси Гурӯглиро ба хотир меоварад.

Гоҳо ба назар мерасад, ки агар оятҳои тарҷумашударо тақтеъ намоем ва ба қисматҳо тақсим карда, ҷойгир намоем, ба вази шеърӣ сафеди муосир ва тарзи ифодаи он шабеҳ мегардад.

«Пас дароет ба шахре
То биёбет аз он чӣ мехоҳет баҳрае
Даромаданду карданд табоҳӣ».[11]

Ҳангоми бозгӯи қасаси пайғамбарон, дар Тафсири Насафӣ сатрҳое дорад, ки вазни онҳо бештар ба авзони достонии адабиёти тоҷикӣ форс истифода мегарданд. Чунончи, дар ин тафсир мисраъҳои мансури тарҷумавии дар баҳрҳои мутақориб ва ҳазачу хафиф ва аркони онҳо гуфташуда хеле фаровонанд.

Ин амр водор месозад, гӯем, ки дар қарнҳои даҳу дувоздаҳ муфассирин меқӯшиданд, ки барои ба фаҳми хонандаи замони худ расонидани матолиб аз воситаҳои маъмули достонсароӣ низ истифода баранд. Чунончи, дар ин замон «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар баҳри мутақориб навишта шуда буд ва ин вазн воситаи машҳури достонсароӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, тарзи гуфтори Начмиддини Насафӣ низ гоҳо дар баёни қиссаҳо шабеҳи достонҳои мавзун аст.

Азизуллоҳи Чувайнӣ гуфтааст, ки сабаби қофиянок тарҷума кардани «Қуръон» ва ё мавзун баён кардани матолиб, ин, пеш аз ҳама аз таъсири худӣ матни «Қуръон» аст. Дар ҳавои каломи Раббонӣ тарҷума низ ба тариқи сачъ ва қофиянок омадааст. Ҳангоми бозгӯи оёти қасас дар Тафсири Насафӣ пайравии зиёде ба худӣ матни «Қуръон» ба мушоҳида мерасад. Агар оятоҳу кӯтоҳ бошанд, мебинем, ки тарҷумаи онҳо муқофотар ва содаю рангинтар баромадааст. Ин мисолҳоро аз тарҷумаи сураи Тоҳо, ки дар водии Айман Мӯсо бо Худованд мулоқот мекунад, дида метавонем:

«Гуфт: Эй Парвардигори ман, гушода гардон дили маро ва осон гардон бар ман кори ман.

Ва бигшой гирех аз зӯфони ман,
То фаҳм кунанд гуфтори ман.
Ва маро вазире деҳ аз аширати ман.
Қорунро, ки вай аст бародаре бо шафқати ман.
Устувор кун ба вай пушпу куввати ман.
Ва шарик гардон варо дар кори нубуввати ман.
То тасбеҳ оремат бисёр
Ва ёд кунемат бешумор
Чи туй ту ба мо доно ва бино».[12]

Агар ба таърихи тафсирнигории форсӣ-тоҷикӣ назар кунем ва пораҳои боқимондаи тафсирҳои нахустинро ба ин забон баррасӣ намоем, хулоса кардан мумкин аст, ки қофиянок тарҷума кардани «Қуръон» дар он давр сабаки хоссаи тарҷумонӣ будааст. Ҳанӯз пеш аз Тафсири Насафӣ тафсири дигаре ҳам ба монанди «Тафсири пуле миёни шеърӣ хичой ва арӯзии форсӣ», «Баҳше аз тафсире куҳан ба порсӣ» арзи ҳастӣ намуда буданд, ки насри онҳо муқоффо ва моил ба шеър будааст. Аммо дар бораи рӯй овардани муфассирон ба ин шева, ба гуфти муҳаққик, Муртазо Оятуллозодаи Шерозӣ оид ба насри «Баҳше аз тафсире куҳан ба порсӣ» баҳо дода навиштааст, ки «Асоси кори мутарҷими муфассир ё муфассири мутарҷим бар тақтеъ ва таваззин набуда ва зохиран чунин тааммудеро ҳам надоштааст». Ин андешаро нисбати Начмиддини Насафӣ низ гуфтаи раво аст.

Қофиянок гуфтани матолиби қуръонӣ ба порсӣ яке аз хусусиятҳои хоссаи Тафсири Насафист. То ба замони Насафӣ ин раванд, дар майдони шарҳу баёни тоҷикӣ-форсии китоби Раббонии муслимин ҷой доштааст ва онро Начмиддин Абӯхафс ба зинаи камол расонидааст. Чунончи, дар мавриди ғарқ гаштани Фиръавн зимни тарҷумаи ояти 90-91 сураи Юнус меорад:

«Ва гузоштем исроилиёнро аз дарё ва андар расид ба эшон Фиръавн ва сипоҳҳои вай мар ситам карданро ва аз ҳад даргузаштанро. То чун наздик омад ба ғарқ гуфт: «Имон овардам ба Офаридгори халқ он Худой, ки чӯз вай худое не ва ба вай гаравидаанд бани Исроил ва манам аз гаравандагон ва мар ҳукм вайро аз гардан диҳандагон». Ҷабраил гуфт: «Акнун, эй мальун? Ва бефармониҳо кардӣ пеш аз ин ва будӣ аз табоҳӣ кунандагон дар замин».[13]

Айнан ҳамин оятоҳоро дар «Баҳше аз тафсире куҳан ба порсӣ», ки муаллифи он номаълум асту дар ҳудуди қарни 4-уми хичрӣ навишта шудааст, мебинем:

«Фаро кузаронизем[14] Бани Исроилро ба дарё, фаро бар байи эшон истоз Фиръавн ва сипоҳи вай бо фузуничӯй ва ситамкорӣ ва андоза даргузорӣ. То он ки ба даҳони вай расид, об гуфт: «Бикурифзам, ки нест Худой чӯз аз вай, ки курафизаанд бо ӯ Бани Исроил ...ва ман аз гарданниҳозгонам Аллоҳро». Ӯро гуфтанд: «Акнун хан ва беш фаро ме сар кашизӣ ва аз табоҳкорон бузӣ».[15]

Гарчанд дар байни ду мисоли оварда ғосилаи замонии эҷодашон ва тафовути забонии баёншон ҳаст, аммо дар ҳарду ҳолат муаллифон кӯшиш кардаанд, ки то тавонанд, калимаҳои қофиянокро

истифода баранд. Дар мисоли дуом калимаҳои фузунҷӯӣ, ситамкорӣ, даргузарӣ кофиянокиро таъмин намуда, барои хонданбоб гаштан мусоидат кардаанд. Дар мисоли аввал бошад, ин чиз бештар ба мушоҳида мерасад. Чунончи, калимаю ибораҳои: ситам кардан, даргузаштан, ғарк, халқ, гараванда, диҳанда, будӣ пеш аз ин, дар замин ҳамкофия буда, дар маҷмӯъ сачъро ба вучуд овардаанд.

Дар тафсири тарҷумавӣ муаллиф асосан пойбанди матни «Қуръон» аст, вале дар зикри қасас онҳо бештар истиқлоли қалам доранд ва дар баёни саргузашту воқеоти қуръонӣ насри хубе ҳам доранд. Масалан, дар тарҷумай тафсири Табарӣ ду сабки баён ба мушоҳида мерасад: яке тарҷумай оёт ва дигаре нақли қиссаҳо. Дар бозгӯи қасас муаллифони ин тафсир озодтаранд ва бо шеваи хос ва бо насри дилнишин онро нақл мекунанд. Дар Тафсири Насафӣ низ ҳамин ҳолат ба назар мерасад, гарчанде, ки он тарҷумавӣ аст, лекин дар баёни қиссаҳо ва шарҳи баъзе мафҳим аз тарҷумай тахтуллафзӣ дур мешавад ва бо як ё ду иборай мӯъҷаз ва ё чанд ҷумла онро васеътар ба форсӣ бозгӯ мекунанд.

Тафсири Насафӣ ва матни он дар бозгӯии қиссаҳо гоҳо ба навиштаи мухтасар ва ё худ тезис монандӣ дорад. Муқаррар аст, ки дар замони рӯзгори Начмиддини Насафӣ мардум аз қиссаҳои динӣ огоҳии хуб доштанд. Аз ҷумла, достони Мӯсоро ҳам медонистанд. Вақте ки матни мухтасари тарҷумаро хонанда қироат мекунанд, дар зехнаш тамоми дoston барқарор мегардад. Аммо номи қахрамонони қисса, ки мумкин аст аз хотир фаромӯш гардад, аз ҳамин сабаб номи онҳоро дар матни тарҷумаш ӯ зикр менамояд, то шубҳа аз байн рафта бошад.

Тафсири Насафӣ, дар баробари он ки яке аз куҳантарин тарҷумай «Қуръон» аст, онро яке аз муфидтарин ва ғанитарин сарвати забони форсӣ ҳам номидан мумкин аст. Зеро дар он чандин вожаҳои начибӣ форсӣ то ба замони мо маҳфуз омада расидааст ва аксари онҳоро имрӯзҳо дар шеваю гӯишҳои забони тоҷикӣ мушоҳида мекунем.

Омузиши ин тафсир аз лиҳози истифодаи авзони арӯзӣ низ метавонад, ки маълумоти аҷоибро оид ба инкишоф ва рушди вазни достонии адабиёти тоҷикӣ-форсӣ диҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: «Тафсири Насафӣ», Достони Мӯсо, тарҷумай китоби муқаддаси «Қуръон», қиссаҳои динӣ.

АДАБИЁТ

1. Чувайний А. Пешгуфтори Тафсири Насафӣ, с.37.
2. Чувайний А. Пешгуфтори Тафсири Насафӣ, с.15.
3. Дар матн и калима бо алиф ва пеш ифода гаштааст ва бо лаҳҷаи замони муаллиф маъноӣ тӯро дорад.
4. Вожаи қадимаи форсӣ ва маъноӣ меандешам-ро дорад.
5. Карошида якшакли карошида аст.
6. Тафсири Насафӣ, с.22-24.
7. Тафсири Насафӣ, с.733.
8. Тафсири Насафӣ, с.736.
9. Тафсири Насафӣ, с.694, тарҷумай сураи Шуаро.
10. Тафсири Насафӣ, с.593, сураи Тоҳо.
11. Тафсири Насафӣ, с.21.
12. Тафсири Насафӣ, с.590, сураи Тоҳо.
13. Тафсири Насафӣ, с.411-412.
14. Дар ин тафсир бештар калимаҳои шевагии маҳаллии муаллиф истифода шудаанд, аз ин рӯ, дар алфоз гӯиши маҳал, ки барои хонандаи мӯсир нофаҳмост, бисёр аст.
15. Бахше аз тафсире куҳан ба порсӣ, с.135.

ПОЭМА О МУСЕ (А) В «ТАФСИРИ НАСАФИ»

И. Раҳимов

«Тафсири Насафи» Лукмона Насафи является одним из старинных переводов Корана, из которого можно почерпнуть удивительную информацию о развитии таджикско-персидской литературы.

THE POEM ABOUT MUSO (A) IN «TAFSIRI NASAFI»

I. Rahimov

«Tafsiri Nasafi» Lukmona Nasafi is one of the ancient translation of Koran from which may write amazing information about the development of tajik-persian literature.

САҲМИ ЛОИҚ ДАР ТАРҶУМАИ АШБОРИ ГУТЕ

М. Қарахонов
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Забони олмонӣ, ки ба оилаи забонҳои ҳинду-аврупоӣ дохил мешавад, нобиғаҳои бузург ва нотакрореро ба камол расонидааст. Яке аз ин нобиғаҳои нотакрор Иохан Волфганг Гуте мебошад, ки бо офаридаҳои ба дили тамоми ҷаҳониён роҳ ёфтааст.

Имрӯз мавриде фаро расидааст, ки хусусиятҳои баргардони осори Гуте аз рӯи ҷинсҳои адаби ва жанрҳои омӯхта шаванд. Азбаски мавзӯи мавриди таваҷҷӯҳи мо дар мақолаи мазкур лирикаи Гуте аз забони худӣ вай ба русӣ ва аз русӣ ба тоҷикӣ аст, ба мо лозим меояд, ки ба таърихи забони омӯзиши он назар афканем.

Тарҷумаи бадеӣ дар адабиёти тоҷик умри бисёрасра дошта, дар анбанаҳои миллии фарҳанги дар масири асрҳо ба замонҳои мерасад, ки ҳанӯз адабиёт ба забони форсии дарӣ ташаккул наёфта буд. Аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, ки халқҳои тоҷику форс ҳамеша дар соҳаи тарҷумаи китобҳои дигар забонҳои кӯшиш карда, соҳаҳои ёдгориҳои адабию илмиро ба қуллаҳои баланд бардошта сахми босазои ҳешро дар илми тарҷумонӣ гузоштаанд. Дар мамлақати мо бошад, фаъолияти тарҷумонӣ асосан баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ хеле равану ривож ёфт. Ба мушкилиҳои баъдичангӣ нигоҳ накарда, шоиру нависандагони тоҷик фаъолияти қорҳои илмии ҳешро пеш бурда, дар бораи нобиғаҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла нобиғаи олмонӣ асри XIX Иохан Волфганг Гуте, ба итмом расонида, пешкаши хонандагон мегардониданд. Яке аз ин гуна шахсиятҳои бузурги тоҷик, ки дар давраи ҷанг ба ин қори хайр иқдом намуд, шодравон Лоик Шералӣ буд. Ин шоири ширинкалом аз эҷодиёти Иохан Волфганг Гуте шеърҳои тарҷума намуд, ки дар дили хонандагон ба зудӣ роҳ ёфт.

Мо агар ба бархе аз тарҷумаҳои дигар забонҳои назар афканем, он гоҳ қофия ва худуду доираи онҳо қариб қолаби худро гум кардаанд. Аммо Лоик бузургвор тамоман ба назму қофия ва қолаббандии шеъри олмони таваҷҷӯҳи ҳешро зохир намуда, қариб дар тарҷумаҳои қофия ва қолаббандии шеъри ноби олмониро ба шеъри дарии тоҷикӣ мувофиқ сохта, рӯи қоғаз меовард. Масалан, дар пораҳои зайл аз шеъри „Ҳичрат“ матнҳои олмонӣ, русӣ ва тоҷикиро киёс менамоем:

HEGIRE (von GOETHE)

Nord und West und Süd zersplittern
Throne bersten, Reiche zittern,
Flüchte du, im reinen Osten
Patriarchenluft zu kosten.
Unter Lieben, Trinken, Singen
Soll dich Chisers Quell verjungen.[1]

Хеджра (от В. Левика)
Север, Запад, Юг в развале,
Пали троны, царства пали.
На Восток отправься дальний
Воздух пить патриархальный,
В край вина, любви и песни,
К новой жизни там воскресни.

Ҳичрат (аз Лоик)

Шуд шимолу ҷануб вайрона,
Мулки мағриб гашт бесомон.
Бояд акнун ба Шарк ҳичрат кард.
Кишвари ишқу шеъру паймона.
В-аз насимаш, ки чун дами Исост
Бар тани мурда ёби аз нав ҷон.[2]

Ҷунонки, дар шеъри мазкури Гуте, ки Лоик бо як маҳорати баланди шоирона ва худогоҳона тарҷума намудааст мебинем, ки дар ҳақиқат Гуте Шарқро ҳамчун як кишвари ишқу вафо, ёру ошно, дустиву рафоқат ва ҷавони маънидод менамояд. Устод Лоик гуфтаҳои шоири Олмониро бевосита дар тарҷумаи ҳеш ифода намудааст.

Дар мамлақати мо устод Лоикро ҳамчун тарҷумони хушсалиқа низ хеле хуб мешиносанд. Тарҷумаҳои, ки ӯ аз шоирон ва нависандагони классики олмонӣ, рус ва дигар халқҳои ҷаҳон анҷом

додааст хеле хушсифат буда, ба руҳи асли ва тафаккури бадеи наздиктаранд. Ҷолиби диққат аст, ки аввалин китоби ашъори Лоиқ китоби оригиналии худӣ набуда, тарҷумаҳо аз шоирони рус Сергей Есенин, В. Левик, Н. Вильмонт, А. Михайлов, В. Вебер, А. Пушкин ва дигарон мебошад. Гуте дар „Девони ғарби шарқӣ“, ки ба бисёр забонҳои ҷаҳони аз ҷумла ба забони русӣ тарҷума ва нашр шуда буда, бо як меҳру муҳаббати бепоён Шарқро хеле моҳирона ва шоирона хаттотона тасвир карда буд. Аз ҷумла дар шеърӣ Фирдавси чунин омадааст:

Ferdusi spricht (von Goethe)
O Welt! Wie schamlos und roshaft du rist b
Du nährst und erziehest und tötest zugleich.
Nur wer von Allah regünstigter ist,
Der nährt sich, erzieht sich lerendig und reich.
Was heißt denn Reichtum? Eine wärmende Sonne,
Genießt sie der Rettler, wie wir sie genießen!
Es möge doch keinen der Reichen verdrießen
Des Rettlers im Eigensinn selige Wonne.[3]

Фирдоуси говорит (от В. Левика)
О мир, как ты бесстыден и зол!
Ты кормишь, растишь и убьешь, обделив.
Лишь тот, кто божью милость обрёл,
И вскормлен и вспоен, богат и жив.
Но в чём же богатство? Коль солнца мы ищем,
Так солнце и нищим дарует отраду.
И вы, богачи, подавляйте досаду:
На счастье дана независимость нищим!

Лоиқ низ ҳамон тасвирҳои зебои Гутеро дар тарҷумаи манзуми худ ба тоҷики хеле устодона бо забон ва тарзи баёни шевои рангин ифода намудааст:

Фирдавсӣ
Варо дар шаҳри Майсур дида будам.
Ба сар дастор аз нури сахар дошт.
Ҷалоле чун шукуҳи подшоҳон,
Қабои арғувонранге ба бар дошт.
Ҷабин бикшода ҳамчун бомдодон,
Зи байни шаҳр чун султон гузар дошт.
Сияҳпушаш бидидам баъди даҳ сол,
Саволаш кардам: «Эй пири хирадманд,
Туро, ки дошти дастори гулун,
Туро, ки орзуманди ту буданд,
Чаро ин гуна мебинам сияҳпуш,
Ки гӯӣ зулматат чодар кашида?»
Ҷавобаш дод ӯ «Афсӯс, афсӯс,
Ғуруби офтоби ман расида».[4]

Баъд аз хондани ин порчаҳои назмӣ, ки дар боло иқтибос ёфтаанд бармеояд, ки дар муносибати Султон ба шоир, ки як шахси ҳаёлпарасту беозор мебошад фарқиятҳои хеле калоне вучуд дорад. Шоир дар замони зиндагиаш хеле душманони зиёд дошт, аммо нисбати онҳо ягон хусумате надошта сахаргоҳон дар кӯчаҳои шаҳр қадамзанон худро аз Султон боло мешуморид. Чунки дар сар ягон ғаме надошта ҳаёти фақиронаашро аз ҳаёти шоҳона боло меҳисобид.

Ҳарчанд Гуте бо Ҳофиз вонаҳурда бошад ҳам дар «Девони Ғарбӣ ва Шарқӣ»-аш номи Ҳофизро борҳо такрор намуда бисёр таърифу тавсифаш менамояд. Чуноне, ки худӣ Гуте мегӯяд:

Hafis, dir sich gleich zu stellen (von Goethe)
Hafis, dir sich gleich zu stellen,
Welch ein Wahn!
Rauscht doch wohl auf Meeres Wellen

Rauscht ein Schiff hinein,
Fühlet seine Segel schwellen,
Wandelt kühn und stolz;
Willst der Ozean zerschellen,
Schwimmt es, morsches Holz.
Dir in Liedern, leichten, schnellen,
Waltet kühle Flut,
Siedet auf zu Feuerwellen;
Mich verschlingt die Glut.[5]

Ещё Хафизу (В. Левик)

Нет, Хафиз, с тобой сравниться –
Где уж нам!
Вьётся парус, точно птица,
Мчится по волнам.
Быстрый, лёгкий он стремится
Ровно в лад рулю.
Если же буря разразится –
Горе кораблю!
Очнись орлицей
Взмыла песнь твоя.
Море в пламень обратится!
Не сгорю ли я?
Ну а вдруг да расхрабрится?
Дай-ка стану, смел!
Сам я в солнечной столице
Жил, любил и пел!!!

Лоик низ ин маъниро дар қолаби шеъри тоҷикӣ чунин ифода намудааст:

Ба Ҳофиз
Ҳофизо, бо ту баробар будан?
Чи ҳаёлест маҳол!
Хешро чун ту ба қадр афзудан?
Нест чуз айни вубол!
Ту чунон киштии паррон бирави
Карда оғард дили дарёро.
Нашавӣ дастхуши тӯфоне,
Ғул-ғул андозӣ ҳама паҳноро.
Шеъри ту ҳадди ҷамол асту камол.
Гоҳ чун мавҷи шарар чону диламро сӯзад,
Гоҳ монанди насими сахар аз тарфи ҷаман
Ба дилам нақҳати гулбоди баҳор андӯзад.
Шуъла зан бар сарам, эй барқи мунир,
Ба забони қаламаи чуръати гуфтор бидех.
Ман муриде зи муридони туам, эй устод,
Баски дар кишвари нуронӣ чу Шерози ту
Умр варзидаму ошиқ шудаму будам шод.[6]

Гуте боз меғӯд, ки ӯ дар симои Ҳофиз бародари маънавии хешро дарёфтасту рӯҷӯ ба адабиёти форсу тоҷик карда бештар ба ашъори Ҳофиз, Саъдӣ, Ҷомӣ, Фирдавӣ, Румӣ ва дигарон дилбохт гаштааст. Бархе аз хонандагон бисёр дар хайратанд, ки чаро Гуте маҳз ба Ҳофиз ва ашъораш чунин мафтун шудааст? Сабаб он аст, ки Ҳофиз фалсафаи ишқи инсониро хеле чуқур тасвир кардааст: ҳастии одам, бахту саодати вай, имрӯзу фардои онро ба ишқе, ки ҳар ҷавонмардро ба исёну ошуб бардошта метавонад, вобаста намудааст. Чунончи, дар шеъри „Пайрави“ меғӯяд:

Nachbildung (von Goethe)
In deine Reimart hoff ich mich zu finden,

Das Wiederholen soll mir auch gefallen,
Erst werd ich Sinn, sodann auch Worte finden;
Zum zweiten Mal soll mir kein Klang erschallen,
Er müsste denn besondern Sinn begründen,
Wie du 's vermagst, Begünstigter vor allen!

Denn wie ein Funke fähig, zu entzünden
Die Kaiserstadt, wenn Flammen grimmig wallen,
Sich winderzeugend, glühn von eignen Winden,
Er, schon erloschen, schwand zu Sternenhallen;
So schlang's von dir sich fort, mit ewigen Gluten
Ein deutsches Herz von frischem zu ermuten.[7]

Вторение (от В. Левика)

Пускай я весь – твоё лишь отражение,
В твой ритм и строй хочу всецело влиться
Постигнуть суть и дать ей выраженье,
А звуки – ни один не повторится,
Иль суть иную даст их сопряженье,
Как у тебя, кем сам Аллах гордится.

И как сгорает в пламени столица,
Как искорка растёт пожаром грозным,
И он, гудя, по улицам стремится,
Она ж потухла, мчась к орбитам звёздным,
Так немцу свежесть сил первотворенья
Ты, Вечный, дал для вечного горенья.

Ҳамин шеъри „Пайрави“ - ро дар тарҷумаи Лоик чунин меҳонем:

Ҳофизо, кош чу ту нодирагуфтори кунам,
Пайрават бошаму гӯям сухани хостае.
Резакорӣ зи ту омӯхтаву пардозам
Шеъри мумтозу гаронмояву перостае.
Гар тақозои маони надиҳад дастурам,
Суханеро паи такрор наорам ҳаргиз,
То ба тарзи ту кунам шеъру ғазалпардозӣ,
Эй маликушшуарои ҳама дунё, Ҳофиз!
Ҳамчунон, ки шараре тахтгаҳи шоҳонро
Эй басо сӯхта дар ҳоли хароб афкандааст,
Ҳофизо, қону тани шоири олмониро
Оташи шеъри ту андар табутоб афкандааст.[8]

Ба ҳамин хотир Гуте то дами марғи худ ашъори Ҳофизро ҳамеша таҳлилу тарғиб карда, мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ҳамеша мекушад, ки аз ашъораш як чизи наvero баҳри хонандаи ватани хеш мерос гузорад ва ҳамеша дар оташи шеъри Ҳофиз сӯхта худро боз ҳам хубтару гуворотар хис намояд. Устод Лоик ҳамаи инро хеле хуб дарк мекард, бинобар ин ӯ пайваста меҳнат мекард, ки минбаъд мазмуну моҳияти сурудаҳо ва тарҷумаҳои аминтару гуворотар гарданд. Вақте, ки шахс воридаи ин мавзӯҳо мешавад худро тамоман дар олами дигар мепиндорад, зеро онҳо мавзӯҳои доманадоре мебошанд, ки ҳар касе дохили ин ганҷинаи ҳикмат мегардад ба худ дарero мекушояд.

Хоҳам имрӯз ба парвозгаҳи вақту фазо,
Муддате бол кушоем, ки парвоз кунем.
Ҳар дари боз бубинем, ба кас бинмоем,
Ҳар дари баста бубинем, ба кас боз кунем.

КАЛИДВОЖАҲО: сахми Лоикдар тарҷумаи ашъори Гуте, тарҷумаи бадеӣ, мазмуну моҳияти сурудаҳо.

АДАБИЁТ

1. Атахон Сайфуллоев. Аркони сухан, Душанбе 1986.
2. Адабиёти ҷаҳон барои синфи 11.
3. «Девони ғарбиву шарқӣ» И. В. Гуте.
4. Садои Шарқ, 1962, №2.
5. А. Файербах, Избранные философские произведения в 2-томах, Т. 1, М. 1955.
6. Садои Шарқ 1968, №2.

ВКЛАД ЛОИКА В ПЕРЕВОД СТИХОВ ГЁТЕ

М. Қарахонов

В статье рассматривается вопрос перевода стихов Гёте на таджикский язык на примере переводов, осуществлённых известным таджикским поэтом Лоиком Шерали. Также в сравнительном аспекте с таджикскими переводами Лоика сопоставляются тексты немецкого оригинала и русский вариант перевода стихов Гёте.

THE DEPOSIT OF LOUK IN THE TRANSLATE OF POEMS OF GOETHE

M. Qaraxonov

In clause the question of translation of verses of Goethe on the Tajik language on an example of the translations which have been carried out by known Tajik poet Loik Sherali is considered. Also in comparative aspect with Tajik translations Loik texts of the German original and Russian variant of translation of verses of Goethe are compared.

ҶОДУИИ СИЁҲ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Ноҳиди Юсуфзода Уҷонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъбири ҷодуии сиёҳ ба нисбати падидаҳои рӯёӣ, яъне рӯйдодҳои ғайривоқеӣ ё ҳаёӣ, ки ғамангез, ё ранҷовар ва фиребо бошанд, истифода мешавад. Аз ин лиҳоз, рӯёӣ ҷодуи сиёҳ рӯёест, ки бар асари талқин ба вучуд меояд ва роҳе аст барои нуфуз ба рӯёӣ дигарон ва кобусофаринӣ дар онон. Кубус офаридан ба маънои мавҷуди ҳаёлии ваҳмангез ва ё сахнаи тарснок асари адабист, ки дар хоби қаҳрамон ба вучуд омадааст. Касоне, ки ба кори ҷодуии сиёҳ мепардозанд, то худде аз техники ҷодусозии энергияҳои ҷараёни масмуъи ҳаёт огоҳанд. Аммо ин энергияҳоро ба сӯи ваҷҳи зулм мунҳариф карда ва дар ҷиҳати таҳриб ба кор мебаранд. Онон бо ин кор, яъне рӯёсофаринӣ дар дигарон, рӯёгарро ба ваҳшат меандозанд, то ҷое ки рӯёбин дар ин миён аз тарс ба худ меларзад, бе он ки бидонад, чи омиле таодули зарифи умурашро барҳам задааст. Яъне, ин ҷисм ё мавҷуди ҷондор ҷӣ гуна эътидоли вучуди худро аз даст додааст.

Гоҳ рӯёбин ё каси ҳаёлпарвар бо ҳаюлоҳое (ҷонвароне ғайритабиӣ) рӯ ба рӯ мешавад ва нирӯҳои колбуди отифиашро ба тасхир дар меорад ва падидаҳои аҷибу тарснокero таҷриба мекунад. Ин тарсу ваҳшат мудом афзоиш меёбад ва дар ин раҳгузар касе, ки аз ҷодуи сиёҳ истифода мекунад, ё ҳамон ҷодугар бо нуфузи худ ба тадриҷ қурбониро ҳалӣ силоҳ ва тасхир мекунад. Ӯ дар ваҳлаи аввал оромиши қурбониро барҳам мезанад, то зехни ӯро таҳти султаи худ дарорад. Ҳирси ҷодугар барои қудрати мулқ сабаб мешавад, ки ӯ барои ҳарими рӯҳ ва озодии он камтарин аҳамияте қоил нашавад.

Яке аз тарфандҳои (найрангу зиракиҳои) ӯ барои нуфуз дар ҳарими равонии афрод истифода аз рӯёст. Дар ин равиш ба фард гуфта мешавад, ки дар олами рӯё мунтазири дарёфти номае аз сӯи ҷодугар бошад. Ҳангоме ки ӯ дари покетро боз мекунад, навъе талқини ҳептуники (гипнозӣ) худкор ба ҷараён меафтад. Қурбонӣ дар ин фароянд (раванд) фиреб мехӯрад ва нодониста, гушаи кучаке аз вучуди ҳешро ба нуруи хоричӣ таслим мекунад, ки ба ҳеч ваҷҳ нигарони хайру салоҳи ӯ нест. Ҷодугар гом ба гом ба зиндагии ӯ меҳазад ва барои барқарории пайванди бештар бо ӯ ба анвои тарфандҳои отифӣ (ҳисӣ) мутавассил (ҷӯи васила) мешавад.

Дар оини ҷодугарони сиёҳ, онон меқушанд, то касеро ҷустуҷӯ кунанд, ки битавонад тақосими шуми ононро дар иртибот бо баъзе мавқеиятҳо ва ё алайҳи душманонашон ба иҷро дар оваранд ва

равиши истифода аз рӯёбин ба унвони як маҷмӯ (восита) ба манзури дастрасӣ ба дигарон. Яке аз роҳҳои олияи аъмоли тилисм ва нафринро ба кор мегиранд.

Чодугар гоҳ рӯёбинро аз колбадаш берун кашада, вайро ба сафарҳое дар ҷаҳони равоӣ мебарад, то ўро дар иҷрои мақосиди палиди худ алайҳи гурӯҳҳои дигар омӯзиш диҳад. Дарвоқеъ, ў ағлаб шумори мутааддиде аз рӯёбинро якбора бо худ ба ин сафарҳо мебарад, то бад-ин васила ҷабҳае аз нерӯҳои аҳриманӣ ташкил дода ва онҳоро ба ҷанг бо чодугарони дигаре гусел дорад.

Фирқаҳое ҳам вучуд доранд, ки бе он ки худ бидонанд, ба истифода аз ҷодуи сиёҳ мубодират меварзанд. Масалан, кашф мекунанд, ки чӣ гуна рӯёи худро дар рӯёи дигарон, бавижа, касоне ки мешиносанд, мунъакис кунанд ва тасмим мегиранд бо истифода аз ҳипнотизм (гипнотизм) зиндагии афродро тағйир диҳанд. Ин аъмол метавонад бидуни истифода аз инъикос ва сирфан бо истодан дар канори касе, ки дар вазъияти хоб аст ва бо судури фармон ба вай анҷом гирад. Ин, дуруст, ба ҳамон минвол аст, ки тахти таъсири ҳипнотизм қарор дорад, фармоне дода шавад. Дар ин равиш чодугар паёми худро мустақиман барои фарди дар ҳоли хоб мефиристад, ба тавре ки ин дастурро ба рӯёи ў ворид намуда ва воқунишхоёро аз сӯи фард мӯчиб мешавад, ки мавриди назари чодугар аст. Ин кор ба «фармони мустақим» мавсум аст. Ҳарчанд касе, ки тасмим ба контрол кардани дигарон мегирад, чи дар вазъияти рӯё ва чи дар шароити бедорӣ, бояд ба хотир дошта бошад, ки масъулияти сангинеро бар души худ мекашад. Ба ин тартиб, касе ки аз ақли салим бархӯрдор аст, ҳаргиз мубодират ба контрол кардани зиндагии дигарон намекунад.

Гоҳе чодугаре, ки ин гуна қудратҳоро ба кор мегирад, нафрини марг бар рӯёбин меафканад ва дар олами рӯё ба вай ҳукм мекунад, ки ба зиндагии худ хотима диҳад. Шояд ҳам ин манзур ба ин тартиб анҷом мешавад, ки таҷрибае ваҳшатнокро ба даруни рӯёи вай инъикос диҳад, ки худ дучори ҳамлаи қалбӣ шавад ва ё бо шеваи дигаре бо истифода аз аносире ба равишҳое хос мӯчиби марги рӯёбин гардад.

Дар даврони бостон мардуме, ки дучори беморӣ мешуданд, ба маобиди (маъбадҳо) муқаддас, ғорҳо ё бешазорҳо ва ё ҷашмаҳои оби гарм паноҳ мебарданд ва дар он ҷо як кашииш (рӯҳонӣ), ё коҳин тайи маросиме бо истифода аз уврод (дуоҳо) ва доруҳои муҳаддир онро хоб мекард. Дар ҳилоли хоб яке аз худоён зоҳир мешуд ва дармонеро барои бемор таҷвиз мекард. Ин оин ханӯз дар Ҳинд, Непол ва саҳои Туби марсум аст.

Талқини рӯё дар замонаи мо низ вучуд дорад. Солҳои пеш дар ҷароид гузорише аз марги иддаи зиёде аз коргарони мазраае дар Колифурниё ва ҷазоири Филипин дарҷ шуда буд. Алорағми масофати қобили таваҷҷӯҳе, ки миёни ин ду даста аз коргарон вучуд дошт, бо ин ҳама маргҳо шабеҳи ҳам буданд. Қурбониён ҳама мардони ҷавони солиме буданд, ки дар ҳини хоб мурда буданд. Камбуди иттилоот мӯчиб шуд, ки мақомоти пизишкӣ натавонанд, ончиро ки руҳ дода буд, ташреҳ намоянд. Аммо ин маргу мирҳо дар миёни ҳамқаторони қурбониён ба «марг дар рӯё» мавсум шуд. Ин вачҳи тасмия ба он далел буд, ки гузориш карда буданд, қурбониён пеш аз маргашон дар вазъияти рӯё ва хоб садои нола ва шеван аз худ дар меоварданд. Дар Филипин ақида бар ин буд, ки қурбониён дар торраси қобусти ваҳшатнок қарор гирифтаанд ва ин амр мӯчиби марги онон шудааст. Номи марг дар рӯё аз ҳамин ҷо ношӣ мешавад. Якояки мавриди машқук ба диққат мавриди баррасӣ қарор гирифт, вале ҳеҷ сари нахе дар мавриди наҳваи ин марг ба даст наёмад. Ҳеҷ нишоне аз беморӣ ва масмуят низ дар онон мушоҳида нашуд. Ҳамаи онҳо вазоифи худро то лаҳзаи марг ба хубӣ анҷом дода буданд.

Танҳо мавриди мунҳасир ба фарде, ки мулоҳиза шуд, ин буд, ки қурбониёни дастае аз коргарони муҳочирӣ макзикӣ (мексикӣ) дар тавлидоти кишоварзӣ аз бумиён ва коргарони соири мамолик пешӣ мегирифтанд ва ба ин тартиб, ҳадафи тавтини дигарон воқеъ мешуданд. Фарзия бар ин мубтаън буд, ки теъдоде аз ғайри макзикаҳо мавзӯро бо якдигар дар миён гузошта ва бо як чодугари сиёҳ аз қабилӣ «вуду» ва ё як «кохуто», бидуни он ки касе хабардор шавад, истиҳдом мекунанд, то ин корро бар эшон анҷом диҳад. Ҳатто марочеи пизишкӣ аз мочаро бӯе набурданд. Гузашта аз он, чӣ касе метавонад иддао кунад, ки дар рӯёи одамӣ чӣ мегузарад?

Мавриди мушобеҳи ҷодуи сиёҳ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ба ҷашм мехӯрад. Яке аз ин маврид талқини рӯёи аҳриманӣ аз сӯи чодугарӣ аз сипоҳи душман ба Кайхусрав-подшоҳи Эрон аст. Ин рӯёгуна яке аз мавриди истисноӣ ва нодири «Шоҳнома» аст. Навъе талқин, ки ба василаи Ҷаҳни чодугари лашқари Афросиёб иттифоқ меафтад. Мочаро ба ин сурат аст, ки, пас аз ин ки Афросиёб дар ҷангҳое, ки бо Кайхусрав дошта, шикаст мехӯрад, дар садад бармеояд, ки аз роҳи ҳиллагарӣ ба пирузӣ даст ёбад. Барои расидан ба ин манзур, Ҷаҳн ба ҳамроҳи чанд тан аз хирадмандони сипоҳи Афросиёб ба сӯи Гангдиг, мақари Кайхусрав ба роҳ меафтад ва тақозо мекунад, ки ба Кайхусрав мулоқоте дошта бошад. Дар ин мулоқот Ҷаҳн ибтидо саъй мекунад, то дили Кайхусравро бо ёдоварии саҳтиҳое, ки пас аз ҷанг барои харду сипоҳ ва мардуми минтақа ба вучуд меояд, ба раҳм оварда ва ўро аз идомаи кор мунсариф созад. Аммо, пас аз ин ки муваффақ намешавад, дар садади ҷораи дигаре бар меояд. Ин

бор, бо татмеъ ва таҳдид суханони худро ба гунае дигар иброз мекунад ва Кайхусравро таҳдид мекунад ва мегӯяд, ки ман дорои дониши илоҳӣ ҳастам ва фарри эзадӣ дорам ва метавонам ҳамчу Суруш паёмовари Худованд бошам. Ман ин тавонро дорам, ки дар хангоми хоб монанди ситорае ба осмон равам ва ин сипоҳи лашкарро ба ту супорам ва Гангдигро бароят маҳали амне созам. Дар сурате ки пешниҳоди маро мабнӣ бар инсироф аз ҷанг бо Афросиёб напазирӣ, бар мегардам ва интиқоми сахте аз ту мегирам ва сипас ваъдаҳои зиёде, аз ҷумла ганҷҳои афсонаӣ ва қудрати дастбӣ ба ақсои нуқоти ҷаҳонро ба Кайхусрав медиҳад. Ин рӯйе ҳаргиз ба вуқӯъ напайваст.

Шояд агар мухотаби Ҷаҳн ҳар каси дигаре ба ҷуз шахсияти поку муқтадиру асили Кайхусрав буд, фирефтаи гуфтаҳои ӯ мешуд. Аммо ин ваъдаҳо ва таҳдидҳо дар Кайхусрав камтарин таъсири надорад ва Ҷаҳн дар талқини ин рӯйеи ахриманӣ ба шикаст мувоҷеҳ мешавад. Фирдавсӣ ин рӯйе дар «Шохнома» чунин овардааст:

*Маро дониши эзадӣ асту фар,
Ҷамам чун суруш ҳаст оину пар.
Чу танг андар ояд бади рӯзгор,
Нахоҳад дилам панди омӯзгор.
Ба фармони яздон ба хангоми хоб,
Шавам чун ситора бари офтоб.
Ба дарёи Каймоқ – бар бигзарам,
Супорам туро кишвару лашкарам.
Туро Гангдиг бошад оромгоҳ,
Набинад маро низ шаҳру сипоҳ.
Чу ояд маро рӯзи кин хоستان,
Бубин он замон лашкар оростан.
Биёям, бихоҳам зи ту кини хеш,
Ба ҳар ҷой пайдо кунам дини хеш.
Вагар кина аз мағз берун кунӣ,
Ба меҳр андарун кишвар афсун кунӣ.
Гушоям дари ганҷу тоҷу гуҳар,
Ҷамон ганҷи дунёву зарру гуҳар,
Ки ҳаргиз Фаридун ба Эрач надод,
Ту бардору аз кин макун ҳеч ёд.
Вагар Чину Мочин бигирӣ равост
Бар он рафт бояд, ки дитро ҳавост.
Хуросону Муқронзамин пешни туст,
Маро шодкомӣ ба кам беши туст.
Ба роҳе, ки бутзашт Ковусшоҳ,
Фиристам-г чандон ки хоҳӣ сипоҳ,
Ҷама лашкаратро тавонгар кунам,
Туро тахти заррину афсар кунам.
Туро пушт бошам ба ҳар корзор,
Ба ҳар анҷуман хонамат шаҳриёр.
Бигӯ ончи хоҳӣ ҷама коми хеш,
Бубин аз пасу пеш анҷоми хеш.
Гар аз панди ман сар бипечӣ ҳаме,
Ҷамон бо ниё кин бисечӣ ҳаме...*

(Шохнома 5, 307-319)

Яке дигар аз рӯйеҳои ҷодуи сиёҳ дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ рӯйеи Баҳроми Чубина аст. Шох Сова чандин бор бо Баҳроми Чубина сарлашқари подшоҳи Эрон вориди ҷанг мешавад. Аммо ҳар бор шикаст меҳӯрад, то ин ки шабе Баҳроми хаста аз ҷангҳои паёпай ба хоб меравад, дар ҳоле ки диле ошӯфта ва рӯхе хаста аз ҷанг дорад. Дар хоб мебинад, ки туркон дар ҷанг бо ӯ пируз шудаанд ва сипоҳи ӯ шикаст хӯрдааст. Баҳром асири туркон шуда ва аз сардорони сипоҳи душман зинҳор мевоҳад. Бо ошӯфтагӣ ва нороҳатӣ аз хоб бедор мешавад, вале хоби худро бо касе дар миён намегузорад.

Ин рӯйе дар воқеъ навъе ҳарбаи ҷангӣ аст, ки аз сӯи сипоҳи душман ба қасди эҷоди руъбу (биму) ваҳшат дар дили Баҳром эҷод мешавад ва ба василаи ҷодугарӣ аз сипоҳи Сова ба Баҳром талқин мешавад, то ӯро аз назари рӯҳи заиф карда ва ҷангро ба нафъи худ ба поён барад. Аммо Баҳром қавитар аз он аст, ки тахти таъсири талқинот қарор гирад. Ба ҳар ҳол Баҳром ба ҷангидан идома медиҳад ва пас аз гузашти нӯҳ рӯз аз ҷанг лашқари Баҳром ба пирузӣ мерасад. Аз гурӯҳи сипоҳиёни

душман теъдоде кушта шуда ва бақия ё фирор карда, ё ба асорат мерасанд. Чанг тақрибан ба поён мерасад, Баҳром дар байни сипохи худ сустчӯ мекунад, то бинад, ки чӣ касе зиндааст ва чӣ касе кушта шудааст. Зимни сустчӯ ба марде аз сипохи душман бар меҳӯрад, ки чехрае сурх ва чашмоне гурбамонанд дорад. Баҳром наҷоди мардро ҷӯе мешавад ва мард худро ҷоду муаррифӣ мекунад ва меғӯяд:

Ман ҳамон касе ҳастам, ки рӯи шакетро ба ту илқо кардам. Ман қодирам дар шаб бо эҷоди рӯё афкореро ба дигарон мунтақил кунам ва касонеро, ки дар оромиш хуфтаанд, музтариб ва парешон созам. Хар гоҳ шоҳ Сова ба кӯмаки ман ниёз дошта бошад, ман ин гуна бо талқини хобу рӯё душманони ӯро тазйиф мекунам.

Ва аз Баҳром меҳоҳад, ки ӯро зинҳор (амон) ва баъдҳо барои ҳилаҳои чангӣ аз ӯ истифода кунад. Аммо Баҳром, ки бо ҷоду ва ҷодугарӣ муҳолиф аст ва ҳамаи қудратҳоро аз эзиди якто медонад, марди ҷодугарро мекушад. Фирдавсӣ хоби талқинии Баҳромро ин гуна баён мекунад:

*Чу Баҳром дар хайма танҳо бимонд,
Фиристоду эронӣро бихонд.
Ҳама роё зад чангро бо сипоҳ
Барин гуна, то гашт гетӣ сиёҳ.
Бихуфтанд туркону озодагон,
Чаҳон шуд чаҳонҷӯро ройгон.
Чу Баҳромӣ чангӣ ба хайма бихуфт,
Ҳама шаб дилаш буд бо дард чуфт.
Чунон дид дар хоб Баҳромӣ шер,
Ки туркон шавандӣ ба чангаш далер.
Сипоҳаш саросар шикаста шудӣ,
Бар ӯроҳи даргоҳ баста шудӣ.
Ҳама хостӣ аз ялон зинҳор,
Пиёда бимондӣ, набудиш ёр.
Шаби тира бо дарду ғам гашт чуфт,
Бипушиду он хоб бо кас нагуфт.*

(Шоҳнома 8, 515)

КАЛИДВОЖАҲО: рӯёҳои ҷодуи сиёҳ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, таъбири ҷодуи сиёҳ ба нисбати падидаҳои рӯёӣ.

АДАБИЁТ

1. Туйчил, Пол. Иқинорӣ, илмуласрори рӯёҳо. – Теҳрон: Сӣ гул, 1378.
2. Туйчил, Пол. Иқинкор, калиди чаҳонҳои асрор. Мутарҷим Хушангӣ Аҳарпур. – Теҳрон: Зариннигористони китоб, 1379.
3. Сарромӣ, Қадамалӣ. Аз ранги гул то ранчи хор. – Теҳрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1368.
4. Раҳбарзода, Ҳасан. Асароти талқин ва хобҳои маснӯбӣ. – Теҳрон: Алвон, 1377.
5. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.5. – Душанбе: Ирфон, 1965.
6. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Ҷ.8. – Душанбе: Ирфон, 1966.

«ЧЕРНАЯ МАГИЯ В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

Ноҳид Юсуфзаде Учани

Сон, видение и магия в «Шахнаме» Фирдоуси являются важным средством художественного изображения героев и поэтических целей. Выражение «чёрная магия» применяется к неестественным событиям, а также событиям, порождающим тоску и обиду. В статье исследованы события, происходящие при помощи магии и колдовства в «Шахнаме» Фирдоуси.

РАХШ – АСПИ МАЪРУФИ РУСТАМ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ

Мустафо Бобоҳонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рахш аз мавҷудоти ахурой ба шумор меравад [8, с.252; 9, с.20]. Ӯ дар ҳеҷ ҷои «Шоҳнома» танҳо як ҳайвон ва ё ҳатто як аспӣ тезхуш нест, балки ба забони тамсил ӯро бояд ҷузъе аз шахсият ва ба эътибори фарри паҳлавонии Рустам ва дар натиҷа, поре аз вичдони миллии Эрон донист [ниг.: 21; 22].

Рахш дар «Шоҳнома» ба унвони исми хоси аспи Рустам 154 бор, дар 153 байт омадааст [14, с.558].

Бояд таваҷҷӯҳ дошт, ки Рахш дар «Шоҳнома» исми ом аст, ба истиснои аспи Рустам, ки табдил ба исми хос шудааст [13, с.213]. Тэодор Нулдеке дар бораи вачҳи тасмиа ва ранги Рахш мегӯяд: «қариб 65 сол пеш, Уволд ба ман ҳадси худро изҳор кард, ки Рахш бояд ҳамон калимаи сомии *Rahch* бошад; албатта бояд эъён кард, ки ин калима дар бадви амр як маънои умумӣ ва ҷомеи доштааст [дар забони ибронӣ зоҳиран ба маънои аспҳои асил атлоқ шудааст]. Агар бихоҳем ин калимаро бо *Rakshas* [дев]–и ҳиндӣ марбут кунем, ҳадс задаем. Рахш мебоист қаҳваии сир ва ба ақидаи бархе «ранги сурхи боз» бошад. ... дар ҳар сурат рабте бо калимаи Рахши форсӣ ба маънии тобиш надорад» [19, с.30].

Рахш аслан дар фарҳангҳо ба маънии сурх ва сафеди ба якдигар омехта ва низ қус ва қузах ё камони Рустам ҳшояд ба далели рангҳои мухталиф] ва низ муғлақи асп омадааст [22, с.210; 6 ва 16 зайли вожаи Рахш].

Рахш аз масдари рахшидан ва дурахшидан омадааст, ки худ иртиботи наздик бо хуршед ва динмехрӣ дорад. Рахш таркибе буд аз кирмиз ва зард ва сафед ва гулҳои бисёр кучак дар миёни онҳо; зери дум ва аз чашм то даҳони асп, сафед буд ва онро бурабраш мегуфтанд. Рангҳои зард ва сурх ва сафеди Рахш низ, тааммули инсонро аз ранги нури хуршед бармеангезад [5, с.101-102; 11, с.231; 14 ҷилди 1, с.226, абёти 118–120]. Рахш ба маънии дурахшанда ва тобон, гирифта шуда аз вожаи авестии «*Raonxhna*»=тобон, дурахшон [ранги миёни сафед ва бур] аст; ба ҳамин сабаб аспи Рустамро Рахш мегуфтанд, ки ба ин ранг будааст [3, с.319]. Рахши Рустам гулранг ҳам хонда шудааст [14, с.368].

Маънои дигаре, ки барои вожаи Рахш дар «Шоҳнома» омада, сиёҳ, тира ва торик аст. Ин маъно ношӣ аз ихтилофи нусхаҳо ва ихтилофи хониши мусахҳаҳои «Шоҳнома» пеш омадааст. Чувайнӣ дар ин бора менависад: «гарчӣ фарҳангнависон навиштаанд, ки «Рахш рангест миёни сиёҳ ва бур», лекин шодравон Нушин дар «Воҷаномак» бар он бовар аст, ки «Рахш» галат аст ва дурусти он «Дахш» мебошад. ...» [4, с.47; 18, с.173-174]. Ҷалоли Холиқӣ Муғлақ дар «Шоҳнома»-и тасҳеҳкардаи худ, вожаи мавриди ихтилофро, «Рахш» овардааст [15, с.470, байти 698].

Чунон ки аз барҳи аз абёти «Шоҳнома» бармеояд, Рахш аспи нарина будааст. Масалан, дар достони аквони дев, Рустам, пас аз раҳой аз коми наҳангон Рахшро дар миёни галлаи аспони Афросиёб, дар ҳоли омезиш бо модииёне пайдо мекунад [14, с.715; 8, с.788-789]. Ҷамҷунин аспи Сӯҳроб наҷод аз Рахш дошт [10, с.406].

Рахш дар «Шоҳнома» гӯи ҳамзоди Рустам аст, бо вай воридаи сахна мешавад ва ҳамеша чун соя бо ўст [21, с.22]. Дар тамоми ҷангҳо ёвар ва ҳамроҳи савори худ будӣ ва бо Рустам аз ҷаҳон рафтааст. ...; ин асп, ки сӯхангӯ ва ҳофиз ва ёри Рустам будааст, шояд намоди аз «гардунаи мехр» бошад [14, с.386].

Гардунаи мехр: мехр дар ҳама ҷой ҳозир аст ва монанди суруш ҳамеша бедор ва душмани деви хароб аст ва баргардунаи ҷаҳораспи аз Ховар ба Бохтар мешитобад [22, с.405]. Мехр дар гардунаи ҳеш ҷаҳор аспи сафеди номии онро мекашад ва наъли онҳо аз зар ва сим аст ба пеш меронад [20, с.120].

Вуруди Рахш ба «Шоҳнома» аз аспгузинии Рустам оғоз мешавад. Чун Зол ҷаҳонпахлавонӣ ба Рустам бахшид ва аз ў хост то ба набард бо Афросиёб бишгобад, хост то аспе барои Рустам баргузинад. Пас, саворони тақовар ба ҳар сӯ фиристод ва худ ҳар чи галлаи асп дар Зобулистон ва Кобулистон дошт, ки бар онҳо доғи шоҳон буд ба назди Рустам биронд. Рустам яқояки аспонро даст бар пушти онҳо мефишорд то онҳоро биёзмояд, аммо аспон аз нерӯи Рустам пушт ҳам мекарданд. То ин ки Заранг галлаи аспе аз Кобул биёвард, ки дар он модииёне буд [10, с.403] ба ранги сафед ва синаи чун шер ва соқҳои кӯтоҳ дошт. Ба дунболи ин модииён курраи раво буд, ки сина ва сурини ба паҳнои модари худ дошт. Сиёҳчашм, бурабраш, говдум, пурҷӯш ва пулодсум буд. Андомаш чунон пурнигор ва зебо буд, ки гӯи гулҳои сурх бар дашти пур аз заъфарон лаб ба ҳанда кушода бошанд. Чун Рустам модииён ва курраро дид, каманди шоҳонаи худро ҳалқа кард то он курраи зеборо бигирад ва аз дигар аспон ҷудо созад. Чупони пир ба таъна фарёд баровард, ки: эй паҳлавони бузургвор! Ин аспро раҳо кун, ба аспи сазовори ҳештан баргузин. Рустам аз ў пурсид: «Ин асп аз они кист, ки ман доғе бар ронҳояш намебинам?» Галабон посух дод: «Эй диловар, доғи касе бар андоми ин асп дида намешавад. Ростӣ, ин ки ҳеҷ кас аз ин асп огоҳӣ комил надорад. Номаш Рахш аст. Аспест, ки ниғорҳое ба ранги оташ бар андом ва ҳӯи тунд ва саркаш чун оташе фурузон дорад. Касе худовандашро намешиносад, аммо ҳама онро «Рахши Рустам» меноманд. Акнун 3 сол аст, ки зин бар ў ниҳода шуда аст, вале ҳар гоҳ саворе барои гирифтани ў каманд биафканад, модараш ба сони шери ҷангӣ ба қорзор мепардозад ва раҳояш месозад». Рустам камандро ба ҷолоки андохт ва курраи абрашро гирифтор сохт. Модараш чун шери жаён ба сӯи Рустам тохтан овард, он сон ки мехост сарашро бо дандон барканад. Рустам фарёди хашмогин баркашид ва зарбаи сахт бар гардани модииён навохт. Модииён бар замин уфтод ва сипас барҳост ва давон ба сӯи галлаи аспон раҳсипор шуд. Рустам бар ҷои ҳеш устувор истод ва камандро ором ба сӯи худ кашид ва чун Рахшро наздиктар овард, дасти худро бар пушташ ниҳод ва фишурд, аммо пушти Рахш аз зури Рустам ҳам нашуд. Рустам бо худ гуфт: ин асп барои савории ман

шоиста аст. Аз чӯпон пурсид, ки баҳои ин аспи аждаҳосон чанд аст? Чӯпон посух дод: «Густараи эронзамин баҳои Рахш аст; агар ту Рустам хастӣ, бар ин асп савор шав ва кишвари Эронро аз ошuftагиҳо раҳо кун...» Рустам Рахшро аспи гушодазанах, тезтаг, бебок, пуртавон ва асил ёфт, ки метавонист андом ва гурз ва дигар силоҳҳои уро бар пушти худ ҷой диҳад ва ба осони ҳамл кунад. Даре напояд, ки Рахш дар қудрат ва зебӣ ва ҷобуқӣ баландоваза гашт, чунон ки аз бими чашмзаҳми кӯтоҳбинон ҳар шабонгоҳ испанд дар оташ меафканданд [9, с.19; 14, с.223-227].

Маҳмуди Умедсолор дар бораи достони аспгузинии Рустам мегӯяд: «Масъалаи ҷолиби тавваҷӯҳ дар ин абёт [мақсуд абёти «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ-М.Б.] он аст, ки чӯпон ба Рустам мегӯяд: «мо ин курраро Рахш ё Раҳши Рустам меномем ва соҳибе ҳам барояш намешиносем», аммо намегӯяд, ки исми Рахш ё тааллуқ доштани Рахшро ба Рустам аз кучо медонад. Аз тарафи ин чӯпон қатъан Рустамро ҳам намешиносад, зеро ба ӯ ихтор медиҳад, ки «ёй меҳтар аспи касонро мағир». Ҷои дигар ҳам вақте Рустам баҳои аспро аз ӯ меҷӯяд посух медиҳад, ки «чунин дод посух, ки гар Рустамӣ / баро, рост кун рӯи Иронзамин». Суол дар ин аст, ки агар чӯпон, Рустамро намешиносад пас аз кучо медонад, ки ин асп моли ӯст? Аз он гузашта ба чи далел мегӯяд, ки мо ин курраро Рахш мехонем? Оё ҳудаш ин исмиро бар Рахш ниҳодааст ё каси дигаре дар номгузории аспи Рустам даст доштааст?» [1, с.59]. Сипас вай дар посух, бо истифода аз як ривояти арманӣ ва ривояти «Шоҳнома», достонро ин гуна бозсозӣ мекунад, ки: «дар замони ҳукумати Афросиёб дар Эрон Зол, ки пир шудааст, меҳаҳад то ҷаҳонпахлавониро ба фарзандаш Рустам биспорад. Вай ибтидо нерӯи писараш Рустамро имтиҳон мекунад ва пас аз итминон ёфтан аз қудрати вай, уро мегӯяд, то аспи дархӯри худ пайдо кунад. Паҳлавон ҳам пас аз озмоиши аспони мутааддид, билохира дар қанори дарё ё рӯдхона, ё дар теппаҳо ба аспи ҷодуӣ ба номи Рахш бармеҳӯрад, ки аз ҷаҳидани аспи дарёӣ бар модиини заминӣ зода шуда буд. Ин аспи дарёӣ, пас аз пӯшонидани модиин ва муайян кардани исми курра ва номи соҳиби курра ба дарё боз мегардад» [1, с.63].

Раҳши Рустам аз ҳисси ҳуш ва қувваи ақл низ ҳайвони аҷиб аст [11, с.568]. Кирдоре чун кирдори одамиён дорад ва низ мавҷуди суҳангӯӣ аст; Фирдавсӣ аз ӯ бо сифати сароянда ёд карда ва ҳатто Афросиёб ҳам уро ба суҳангӯӣ васф кардааст [8, с.252-253].

Марҳуми Пурдовуд ончи дар «Яштҳо» фақараи 10-и динияшт дар тавсифи асп омада [ба хусус қувваи бинии асп] ва он чи Фирдавсӣ дар тавсифи Раҳши Рустам овардааст, шабеҳ ба ҳам медонад [23, с.376; 17, ҷилди 2, с.141-142].

Рахш дар ҳафтхони Рустам низ бо ҳунарнамоиҳои худ ҳузурӣ чашмгир дорад. Дар хони аввал хангоме, ки Рустам хоб аст, як тана бо шер меҷангад ва уро аз байн мебарад [14, ҷилди 1, с.261]. Дар хони саввум Рустамро аз наздик шудани аждаҳо огоҳ мекунад ва дар қуштани ӯ ба Рустам ёри мерасонад [14, ҷилди 1, с.263-264]. Дар хони панҷум низ ин Рахш аст, ки бо рафтани дар киштзор боиси барошuftани даштбон мешавад ва худ оғозгар ва силсилаҷунбони ҳаводиси ин хон мегардад [14, ҷилди 1, с.266].

Дар хангоми вуруди Рустам ба Мозандарон, Рахш хурӯши раъдосо бармеоварад ва паёми шодибашу фарёдрасии Рустамро ба Кайковус, ки дар зиндон буд, мерасонад [14, ҷилди 1, с.270].

Дар достони «Рустам ва Сӯҳроб» низ Рахш оғозгари достон мегардад. Туронӣён Рахшро ба Самангон мебаранд ва аз ҳамин ҷост, ки трожедии Рустам ва Сӯҳроб шакл мегирад [14, ҷилди 1, с.324].

Дар набарди Рустам ва Исфандиёр, Рахш низ чун соҳиби худ заҳмӣ мегардад ва ба дасти Симурғ дармон мешавад [14, ҷилди 3, с.1204-1205].

Дар достони «Рустам ва Шуғод», Рахш меҳост Рустамро аз найранги бародар огоҳ кунад, аммо ҳарчи сум бар замин кӯфт ва худро дар ҳок ғалгонд, Рустам ба ӯ тавачҷӯхе накард; гуё тақдир чашми хиради Рустамро баста буд; сипас ҳар ду дар ҷоҳе пуршамшер ва найзаи нобародар [Шуғод] афтоданд ва бо ҳам аз ҷаҳон рафтанд. Фаромарз ҷасади ҳар ду ро бо ташрифоти хос аз Кобулистон ба Зобулистон мунтақил кард ва ба ҳок супурд [14, ҷилди 3, с.1231-1235].

Дар адабиёти ирфонии форсӣ, ки ба наҳви васе аз мафҳуми асотирӣ ва паҳлавонӣ мойвар аст, Рахш ба кори халқӣ маонӣ ва андешаҳои баланди орифона омадааст [22, с.211]. Барои мисол дар «Шарҳи шатаҳиёт»-и Рӯзбаҳони Бақлӣ таъбирҳои орифонаи фаровоне аз Рахш бо таркиботи чун: Раҳши ҷовид, Раҳши Ҷам, Раҳши хушлагомӣ ишқ, Раҳшқашони ишқ, Раҳши Рустами ишқ, Раҳши Рустам, Раҳши зобулиёни ваҳдат, Раҳшсифат, Раҳши ишқ, Раҳшқадам, Раҳши қаҳр ва лутф ва Раҳши муҳаббат ба чашм меҳӯрад [ниг.: 2, саҳифаҳои 98, 121, 135, 147, 156, 158, 160, 164, 197, 199, 204, 214, 245, 254, 259, 295].

Таркиби Раҳши дин дар ирфон, баҳусус осори Саной, таъбири аз нафси нотикии малакӣ аст, ки марқаби дин аст ва бо ин нафс аст, ки дин шинохта мегардад [12, с.378].

Рахш дар истилоҳи ҳикмати ишроқ номи тилисми шахривар аст ва шахривар номи бузургтарин анвои арзия ва раббуннавӣ онҳост [7, с.415].

Дар адабиёти мадҳии форсӣ, Рахш маъхари тамомият ва камол ва тезгомӣ ва фаросат ва зебӣ муаррифӣ шуда ва ҳамвора аспӣ мамдӯх, дар мақоми игрок, ҳаммонанди Рахш тавсиф шудааст [22, с.211].

КАЛИДВОЖАҲО:Рахш дар «Шохнома»-и Фирдавсӣ, масдари рахшидан ва дурахшидан, вожаи Рахш.

АДАБИЁТ

1. Умедсолор Махмуд. Чузторҳои Шохномашиносӣ ва мабоҳиси дигари адабӣ. Техрон: Бунёди мавқуфоти Афшор, 1381.
2. Бақли Шерозии Рӯзбахон. Шарҳи шатаҳиёт. Тасҳиҳи Ҳанри Курбан. Техрон: Тахӯрӣ, 1382.
3. Пошанг Мустаффо. Фарҳанги Пошанг [фарҳанги порсӣ ва решаёбии вожагон]. Техрон: Мехвар, 1377.
4. Чувайний Азизуллоҳ. Набарди андешаҳо дар ҳаммосаи Рустам ва Исфандиёр [аз дастнависи музейи Ленинград]. Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1374.
5. Ҳамидӣ Сайидҷаъфар. Вазирқушон. Техрон: Муассисаи интишороти ва омӯзишии насли дониш, 1369.
6. Дехудо Алиакбар. Лугатнома. Техрон: Донишгоҳи Техрон, бидуни таърих.
7. Сачҷодӣ Сайидҷаъфар. Фарҳанги луғот, истиллоҳот ва таъбироти ирфонӣ. Техрон: Тахӯрӣ, 1373.
8. Сарромӣ Қадамалӣ. Аз ранги гул то ранчи хор. Техрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 1373.
9. Султони Гурди Фаромарзӣ Алӣ. Раҳши Рустам // Асп, 2537 шоханшоҳӣ [1350], шумораи 42, 5 фарвардин.
10. Растигори Фасоӣ Мансур. Фарҳанги номҳои Шохнома. Ҷилди 1. Техрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва муттолиоти фарҳангӣ, 1379.
11. Сафо Забихулло. Ҳамосасароӣ дар Ирон. Техрон: Амирқабир, 1363.
12. Саффорӣ Муҳаммадшафӣ. Фарҳанги луғот ва таъбироти Саной. Қазвин: Донишгоҳи байналмилалӣи Эмом Ҳумайнӣ, 1378.
13. Одил Муҳаммадризо. Фарҳанги ҷомеаи номҳои Шохнома. Техрон: Садӯк, 1372.
14. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома. Иборат аз 5 ҷилд. Тасҳиҳи Мустаффо Сайфиқори Ҷайхунӣ. Исфохон: Шохномапажӯҳӣ, 1380.
15. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома. Ҷилди 2. Тасҳиҳи Ҷалоли Холиқӣи Мутлак. Нью-Йорк: Маздо, 1369.
16. Муин Муҳаммад. Фарҳанги Муин. Техрон: Амирқабир, 1376.
17. Муин Муҳаммад. Маздоҷано ва адаби порсӣ. Ҷилди 2. ба кучиши Маҳдӯхти Муин. Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1363.
18. Нушин Абдулқосеин. Вожаномак. Техрон: Дунё, 1369.
19. Нулҷе Теодор. Ҳамосаи миллии Эрон. Тарҷумаи бузурги Алавлӣ. Техрон: Сипехр, 2537 шоханшоҳӣ [1350].
20. Хилз Чон. Шиноҳти асотирӣ Эрон. Тарҷумаи Жола Омӯзагор ва Аҳмади Тафаззулӣ. Техрон: Чашма, 1377.
21. Ёҳақӣ Муҳаммадҷаъфар. Сугномаи Сухроб. Техрон: Тус, 1368.
22. Ёҳақӣ Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва ишороти достонӣ дар адабиёти форсӣ. Техрон: Сурӯш, 1369.
23. Яшғо / Гузориши Иброҳими Пурдовуд. Ба кучиши Баҳроми Фараҳвашӣ. Ҷилди 2. Техрон: Донишгоҳи Техрон, 2536 шоханшоҳӣ [1349].

РАХШ – ПРОСЛАВЛЕННЫЙ КОНЬ РУСТАМА В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

Мустафо Бобохони

Данная статья посвящена изучению и исследованию применения слова «Рахш» в «Шахнаме» Фирдоуси. Данное слово в «Шахнаме» Фирдоуси как нарицательное имя коня Рустама приводится 154 и 153 раза в бейгах.

RAKHSH – THE FAMOUS HORSE OF RUSTAM IN «SHOHNOMA» FIRDOUSI

Mustafó Bobokhoni

The article is devoted about the researching of words of «Shohnoma» Firdouci. These words have given in «Shohnoma» of Firdouci as a nominal name of Rustam's horse bringing e 154 times at 153 poems.

НАЗАРЕ БА НАСРИ ҶИЛОНИ БОНУ

М. Амиршоева

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷилони Бону - яке аз адибаҳои шинохтаи урдузабони Ҳиндустон, бо осори гании худ дар адабиёти муосири урду ҷои намоёнро соҳиб гаштааст. Адиба 14 июни соли 1936 дар музофоти Уттар-Прадеш дар шаҳри Бадаян таваллуд шуда, ба воя расидааст. Волидайнаш ва умуман гузаштагонаш ҳамеша дар Бадаян зиндагӣ мекарданд, аммо ҳамин тавр мешавад, ки падари адибаро ба сифати қозӣ муваққатан

ба Хайдаробод мефиристанд, лекин вай он чо бо ахли оила муқимӣ мемонад. Аз ин ҷост, ки Қилони Бону Хайдарободро низ ватани худ мешуморад:

«Бадаян ватани волидайнӣ ман аст. Аз ин лиҳоз барои ман низ азиз аст, аммо Хайдаробод ин ватани худи ман аст, аз ин сабаб ба ман Хайдаробод хеле маъқул аст»^[1-10].

Адиба дар муҳити адабӣ ба воя расидааст, падари ӯ Ҳайрат Бадайнӣ дар риштаи дин ва назмшиносӣ олими намоёне будааст ва баробари ин, бо забонҳои форсӣ ва урду шеър низ мегуфтааст. Шахсияти падар табиист, ки ба ӯ таъсири беандоза расонидааст.

Қилони Бону дар кӯдакӣ зуд-зуд бемор мешуд. Аз ин ҷост, ки ӯ бештар ба китоб унс мегирифт. Инчунин, азбаски падари ӯ таъби шернависӣ дошт, дар хонадони онҳо маҳфилҳои адабӣ ва мушоираҳо зуд-зуд баргузор мешуданду духтарчаи хушгезн худро аз ин маҳфилҳо канор намегирифт. Аз тифлӣ дар ин муҳит ба воя расидан ва ба шоирону нависандагону мутафакирони ба хонаи онҳо ташриф меовардагӣ ошно гардидан, албатта, боис мешуд, ки Қилони Бону ба эҷодиёти онҳо тавачҷӯх зоҳир намуда, ошно мешуд. Ин адибон Маҳдум Муҳиуддин, Аллам Хундамирӣ, Раҷ Баҳодур, Ғавр, Ахтар Ҳасан, Сачҷод Зоҳир, Қришан Чандар ва дигарон буданд. Гуфтан мумкин аст, ки маҳз ҳамин муҳити адабӣ боиси бедор шудани шавку хаваси асарофарии адиба шудааст.

Адиба маълумоти ибтидоиро дар хона гирифта, баъдан дар Донишгоҳи Хайдаробод таҳсил намудааст ва ин донишгоҳро бо ихтисоси магистри фанҳои гуманитарии хатм намудааст. Ҳангоми таҳсил дар мактабҳои гуногун бо сори чунин адибони барҷастаи ватанию хориҷӣ ба монанди А.П.Чехов, М.Горкий, Исмаи Чугтай, Қришан Чандар ва дигарон ошно пайдо кардааст.

«Вақте ки ман дар синфҳои болоӣ мехондам, аллакай бо асарҳои машҳури М.Горкий, А.П.Чехов, Бедӣ, Қришан Чандар, Саодат Ҳасан Манто, Файз Аҳмади Файз, Маҷоз ва дигарон ошно будам ва ин адибон дар дили ман хуб ҷой гирифта буданд»^[1-10]

Гуфтан мумкин аст, ки маҳз таъсири ин гуна адибони ҳикоянавис буд, ки Қилони Бону ба навиштани ҳикояҳо машғул шуд. Аввалин ҳикояи ӯ «Зебогии нафис» вақте ки дар соли 1954 аз ҷоп баромад, як шӯреро бархезонд. Чуноне ки худи адиба мегӯяд, «ғумон надоштааст, ки ҳикоя ҷоп мешавад»⁽²⁻²⁴⁾. Хушбахтона, ҳикоя ҷоп мешавад ва адиба сазовори таҳсину табрикоти чунин нависандагони барҷаста ба мисли К.Чандар, Х.А.Аббос ва Аҳмад Надим Қосимӣ шуд. Файз Аҳмади Файз бошад, ба ӯ аз зиндони Равалпиндӣ мактубе навишта, аҳсан гуфтааст. Вале Қилони Бону худро ханӯз нависанда намеҳисобид, ҳарчанд ки баробари нашри ин ҳикоя ба адиба аз маҷаллаҳои «Шохроҳ», «Субҳ» ва ғ., таклифи ба таъби расонидани ҳикояҳоиаш ва ҳамкорӣ намудан мешавад.

Баъди ин якҷанд ҳикояи ӯ дар маҷаллаҳои «Субҳ»-и Лоҳур, «Афкор»-и Қароҷӣ ва «Шохроҳ»-и Дехлӣ ба таъби расиданд. Инчунин ҳикояҳои «Мотосиклон», «Наздик ба Худо», «Моли дӯздида», «Калиди гумшуда», «Оина», «Дари баста», «Хонаи бегона» ва ғайра ба таъби расиданд, ки барои дар ҳалқаҳои адабӣ ҳамчун нависандаи ҳикоянавис маъруф шудани адиба нақши муҳимро бозиданд.

Қилони Бону ба он насли нависандагоне тааллуқ дорад, ки баъд аз озод шудани Ҳиндустон ба навиштани асарҳои бадеӣ шурӯъ карданд. Дар ин замон нуфузи ҳаракати адибони тараққиқарвар чун пештара ҷой надошт. Давру замон масъалаҳои дигарро дар бар мегирифт. Хайдаробод, ки дар музофоти Андхра-Прадеш ҷойгир аст, аз ин лиҳоз аз бисёр хангомаҳои сиёсӣ дур буда, муҳити парокандагиву маъясиро дошт. Дар Хайдаробод, ки дорои фарҳанг ва анъанаҳои хоси худ буд, дар он вақт мушоира ва дигар маҳфилҳои адабие, ки дастгирӣ карда мешуданд, дигар вусъат надоштанд.

15 августи соли 1947 Ҳиндустон аз зулмоти мустамликадорони Британияи Кабир озод шуд, вале ин озодӣ боиси тақсимшавии Ҳиндустон ба ду давлат – Ҳиндустону Покистон гардид. Дар натиҷа ҳазорҳо шахсони бегуноҳ кушта шуданд ва садҳо ҳазор беҳонаю дар монданд. Дар ҳар ду мамлакат теъдоди зиёди мардум аз ҷое ба ҷое муҳочират мекард. Дар ин вақт касе аз аҳволи дигаре хабардор набуд. Қатлу ғорат ба авҷи боло рафта ва аз ин ғоратгариҳо бозори яке гарм мешуду хонаи дигаре сард. Бераҳмӣ ва беадолатии норозигии мардумро ба вучуд меовард. Баъди чунин озодиву чунин тақсимот ва чунин вазъи иқтисодиву сиёсӣ адибон чи қор кардани худро наметодистанд ва муддате ҳар қадом гирифтори маъясиро ноумедӣ шуданд, ки ин ҳолат барало аз офаридаҳоиашон аён мешуд. Бештари мавзӯҳои асарҳое, ки баъди озодӣ эҷод шуда буданд, пеш аз ҳама, мавзӯҳои тақсмоти мамлакат, муҳочират, беқадрии инсоният, муборизаи мардум барои ҷойи зист ва мисли инҳо буданд. Гарчанде ки ҳикояҳои дар ин давра эҷод шуда бештар эҳсосотӣ ва ахборотӣ бошанд ҳам онҳоро аз аҳамият ҳоли гуфта наметавонем. Чунки онҳо воқеияти ҳамон вақтаро тасвир менамуданд.

Баъди солҳои 60-ум ҳикояи урдуро ҷараёни наво фаро гирифт, ки вобаста ба зерӣ таъсири асарҳои тарҷумашудаи адибони Фарб мондани адибон буд. Дар ҳикояи урду низ навиштани ҳикояҳои рамзӣ шурӯъ гардид. Дар ҳикоя ҳақиқат ба воситаи рамзҳо дода мешуд ва воқеаҳо рамзӣ буданд. Яъне, ҷой образҳо ва вақеаҳо хусусияти рамзӣ гирифтанд. Ба воситаи рамз эҳсосоти қаҳрамонҳо ва характери онҳо ифода мегардад. Дар чунин муҳит ҳикояҳои психологӣ ба сахнаи адабиёт омаданд. Яъне мавзӯҳои ҳикояҳо абстрактӣ шуданд. Адибоне буданд, ки рамзҳоро дар ҷой ва мавридҳои

мувофиқ истифода мебаранд, аз ҷумлаи ин адибон метавон Қозӣ Абдусаттор, Рам Лал, Абад Соҳил, Ҷилони Бону ва ғайраҳоро номбар кард.

Ҷилони Бону дар замони инкишофи бемисли ҳикоя қобилияту истеъдоди худро истифода бурда, як адибаи шинохта шуд. Дар ин хусус профессор Ваҳоб Ашрафӣ чунин гуфтааст:

«... Дар таърихи ҳикояи урду маҳз якчанд адиб ба масъалаҳои гуногун ва мавзӯҳои мухталиф мурочиат карда, эҷод менамуданд. Баъзан чунин мешавад, ки маҳз бо як офаридаи худ ҳамаро ба ҳайрат меоранд. Пас, баъди 5-10 ҳикояи дигар роҳу равиши худро меёбанд. Баъзеҳо бошанд, кӯшиш менамояд, ки дар адабиёт роҳу усули худро ёбанд, аммо дар бисёр мавридҳо ин кӯшишҳо бе натиҷа монда солҳо мегузарад. Бисёре аз мунаққидони адабиёти урду чунин мешуморанд, ки воқеаҳои таърихӣ ба эҷодиёти онҳо бештар таъсир меорад. Дигаре дар эҷодиёти худ аз ваҳшонияту бесарусомониҳо хуб истифода мебаранд. Гурӯҳи дигар, ҳаёти деҳотиёнро тасвир кардани мешаванд, гурӯҳи сеюм, тасвири ҳаёти шаҳриёнро мушқилоти онҳоро зарур медонистанду мефаҳмиданд, лекин чунин ашхос кам ба назар мерасиданд, ки дар дарҷи ҳамаи ин масъалаҳо дасти боло дошта бошанд. Адибоне низ буданд, ки тамоми эҷодиёти худро танҳо ба як мавзӯ бахшидаанд. Инчунин, як силсила адибоне боз ҳастанд, ки танҳо дар як мавзӯ асар наофарида, ба мавзӯи гуногун дахлат мекунанд. Теъдоди чунин адибон бениҳоят кам аст. Ҷилони Бону аз ҷумлаи ҳамин гуна адибон аст» [3-19].

Аз ҳикояҳои Ҷилони Бону маълум мешавад, ки вай хеле хуб ҳолати фарҳангу фазои сиёсӣ ва иҷтимоиро медонад. Дар ҳикояҳои ӯ маҳфилҳои шеърӣ шоирӣ, ки феодалони Ҳайдаробод ташкил мекарданд, ривоятҳо, зурварӣ нисбати занҳо, ҳолати тоқатфарсои занҳо ва зиндагии пурмашаққати деҳқонуну коргарон акси худро ёфтаанд. Муборизаи деҳқонони Телнагар ва зиндагии онҳо реалистона тасвир шудааст. Давраи аввали эҷодиёти Ҷилони Бону маҳз ба ҳамин гуна мавзӯҳо бахшида шудааст, ки хело дилҷаст ба назар мерасад. Дар ҳикояҳои ба масъалаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ бахшидаи ӯ, ҳақиқатнигорӣ дар ҷои аввал аст. Дар ҳикояҳои вай фазои Ҳайдаробод ва зиндагии бошандагони он аз назари адибаи нуқтасанҷ тасвир шудааст. Маълум мешавад, ки Ҷ. Бону дар маҳфилҳои мухталифи адабӣ ширкат намуда, ҳатто дар хуб гузаронидани онҳо саҳмгӯзор будааст.

Ҳикояҳои ӯ дар ҳамин гуна маҳфилу мушорираҳо зуд-зуд садо медеданд. Дар онҳо маънии наву мавзӯи навро дида метавонем, ки ин аз хунари эҷодиёти адиба гувоҳӣ медиҳад. Масалан, дар ҳикояҳои «Марги худро бин» ва «Наздики Худо» исботи гуфтаҳои болост. Қаҳрамонҳои ҳикояҳо дар яке аз мамлакатҳои арабзабон кор карда, ба мушқилоти гуногун рӯ ба рӯ гаштаанд, ки ин то андозае аз назари муаллиф боиси коста шудани инсондустии меҳру шавқат байни одамон гаштааст.

Ҷилони Бону на танҳо ҳикояҳо, балки боз романҳо низ навиштааст. Дар романҳо давраи муайян, ҳолати муайян, воқеаи муайян, ки ба масъалаҳои муҳим дахл доранд, пурра инъикос шудаанд, ки ин қиммати ин асарҳо бештар мекунад. Ӯ муаллифи ду роман мебошад. Аввалин романи ӯ «Айвони ғазал» ном дорад. Дар аввал, ин роман «Давраи зулм» номгузори шуда буд, лекин аз сабаби он ки бо ин ном роман аз сензура нагузашт, барои ҳамин ҳам номи онро иваз кардан лозим омад ва роман бо номи «Айвони ғазал» ба хонандагон пешакаш гардид. Дар он мавзӯи ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ, фарҳангии Ҳайдаробод равшану ботафсил тасвир ёфтааст. Дар ин роман адиба хунари худ ва фаҳмиши сиёсӣ иҷтимоӣ худро бо пуррагӣ баён кардааст. Дар роман давраи аз байн охиста-охиста рафтани муносибатҳои феодалӣ ва зиндагии мардуми оддӣ ва зиндагии онҳое, ки дар дарбор ба шеърӣ ва гузаронидани мушорираҳо машғул буданд, тасвир шудааст. Мавзӯи зан ва ҳолати масъалаҳои ба онҳо дахлдошта, заифиву нотавонӣ, фиребгарӣ, фарсудагии расму оин, омезиши маданияту динҳои гуногун, истисмори бераҳмонаи камбағалону деҳқонон, дар ин асар дар маркази диққати адиба мебошад. Мубориза бар зидди ғулумдорӣ, пайдо шудани қувваи нави мубориз ва шуришу ҳаракатҳои нав реалистона акси худро дар ин роман ёфтаанд. Ҷилони Бону рағбат ба давраи гузашта надорад. Вале давраи феодалӣ ва ҷабру зулмро чун хусусияти ин давр тасвир намуда, муқобили онҳо мебарояд, ки ҳамаи ин нишонаи фаҳмиши дақиқи сиёсӣ доштани ӯст.

Ҷилони Бону дар ин ҷо қирдори занҳоро тасвир намудааст. Вай ба ҳамон тарафи масъала бештар эътибор медиҳад, ки зарур меонад. Тасвир менамояд, ки духтарону занҳо танҳо зулмбардор нестанд, балки ҳангоми дар давраи ҳаракатҳои оммавӣ, дар қатори мардҳо истода, барои ҳаққу ҳуқуқҳои худ мубориза мебаранд. Дар бораи яке аз чунин духтарҳо адиба чунин менависад:

«Шояд дар дили ман барои ин духтар боварии калон аз он сабаб буд, ки вай дар қӯҳсорон ҳуқуқи худро ҳимоя намуда, ғолиб меомад. Дар ҷамъияти имрӯза, ҳангоме ки мушоҳида менамоям, ки падаре духтарро намепазирад, худ гунаҳгор аст. Ҳангоме ки модаре дар пайдо шудани духтар дарё-дарё ашқи худро меорад, маъниа надорад. Вақте ки шавҳаре се маротиба бар забон талокро меорад ва аз ин бад барои ин гуна занҳо зиндагӣ ҳаром аст – мегӯянд, - инро низ намепазірам. Дар ин ҳолатҳо ҳамон духтари часуру ғолиб дар рӯ ба рӯи ман меистад. Духтари часуру зебо ҳамеша дар ҳаёли ман аст.» [1-35]

Адиба дар ҳама асарҳои офаридааш, хоҳ вай ҳикоя бошад, хоҳ роман кӯшидааст, ки барои қаҳрамонҳои офаридааш роҳи ҳамагуна мушқилотро ёбад. Барои онҳо нуреро, аз дуриҳои дур ба манзили онҳо ворид менамояд ва қалбҳои онҳоро гарм намуда, барои бехтар зистан раҳнамоӣ мекунад.

Романи дигари Ҷилони Бону «Бориши санг» ба ҳаракати Тилнагар бахшида шудааст. Роман дар бораи муборизаи табақавӣ баҳс мекунад. Ҳаракати Тилнагар дар асл мубориза бар зидди муствамликаторону феодалон ва зулму ситами онҳо буд. Адиба дар ин роман на танҳо муфлисӣ ва бераҳмию ҷаҳолатро тасвир намудааст, балки кашмокашиҳои табақавӣ эҳтиёт ва масъалаҳои ба шӯриш дахл доштаре низ реалистона ба қалам додааст. Имрӯз низ бисёр масъалаҳои ба зиндагии деҳқонон ва коргарон алоқаманд буда пурра ҳали худро наёфтааст. Қабл аз ба даст даровардани озодӣ, ҷаҳолату торике, ки ҳуқумфармо буд, онро адиба кӯшиш мекарданд, бештар баён намоянд ва дар ҳалли он талош доштанд.

Адиба дар ин хусус овардааст:

«Ман барои романи «Бориши санг» шуда, борҳо ба қишлоқҳо рафтам. Дар саҳрову заминҳо бо коргарон вохӯрдм. Мавқеи пайдо гардид, ки бо мушқилоти онҳо аз наздик шинос шавам. Баъди вохӯрӣ бо коргарон аҳволи онҳоро дида, ғамгин гаштам. Ба онҳо ваъда додам, ки ҳамаи инро дар асарҳоям тасвир менамоям.»¹⁻¹³⁰⁻¹³¹

Ҳамин тариқ, адибаи хушсалиқаву мушоҳидакор Ҷилони Бону ҳамеша дар асарҳояш кушидааст, ки дарди мардумро бо эҳсоси дилсӯзона ва баёни ҳамдандӣ дар асарҳояш ҷой диҳад.

КАЛИДВОЖАҲО: Ҷилону Бону, адибаи урдузабони Ҳиндустон, ҳикояҳои Ҷилону Бону, тасвири занону духтарон.

АДАБИЁТ

1. Аладдин Рашид Сӯҳбат бо Ҷилони Бону. маҷаллаи «Шоир» №9-10, 1977.
2. Анвар Азим «afsana aor radi afsana, urdu fekshn» (ба забони урду) Алигарх 1964.
3. Ваҳоб Ашрафӣ “Jeelani Bonu ke tahliqi jihat” (ба забони урду) Лоҳур, 1997. 21.
4. Маҳмуд Ҳасин «adib afsana adab» Деҳлӣ 1980.
5. Машраф Али «Jeelani Bonu ki navelnigari ka mutalia» Деҳлӣ. 2003.

ВЗГЛЯД НА ПРОЗУ ДЖИЛАНИ БОНУ

М. Амршоева

Джелони Бану - известная писательница урду, которая своими произведениями умножает славу литературы урду в Индии. В данной статье сделана попытка дать оценку ее роли в развитии современной литературы урду.

ROLE JEELANI BONU IN DEVELOPING MODERN URDU LITERATURE

M. Amishoeva

About half century a well known Urdu writer Jeelani Bano increased the glory of Urdu Literature in India. In article tried to give value of her role in developing modern Urdu literature, importance of its style and their realistic opinions which attracted in her stories and novels.

ҚАРНИ БИСТ, ШЕЪРИ ФОРСӢ АЗ РАНҒЕ ДИГАР

Муҳаммади Байронвандӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ

«Адабиёт ҳамвора ниёзманди ҷавонии дубора аст». (Яқобсон)

Майл ба тозагӣ ва тароват дар ҳама инсонҳо дида мешавад, бар ин асос навхоҳӣ ва навҷӯӣ дар тамоми арсаҳо, замонҳо ва маконҳо ба ҷашм меҳӯрад. Шоирони шеърӣ форсӣ ин ниёзро ба гунаҳои мухталиф ба тасвир кашидаанд. Саной тозагии сухани худро ситоиш мекунад ва ба он меболад:

Кас нагуфт ин чунин сухан ба ҷаҳон,
В-ар касе гуфт, бигӯ биёру бихон.
Чун зи Куръон гузашт пиву ахбор,
Нест касеро бадин наमत гуфтор.
Гарчӣ ҳаргиз набуд вақти сухан,
Дар ғарибӣ ғариби шеър чу ман.

Зуд пеш ор хубу тоза сухан,
Ки халақ шуд китобҳои куҳан.
Дар сарое, ки макру фан дорад,
Тозагӣ гуфтаҳои ман дорад.
Лаззате дорад ин сухан тоза,
Ки ба хубӣ гузашт аз андоза.

Фаровонанд шоироне, ки иддаои навоварӣ дар шеъри форсӣ доранд, аммо аз ин миён Хоқонӣ ва Низомӣ ба тарзи бадеъ ҳудогоҳии бештаре доранд. Хоқонӣ ба таври муқаррар тозагии каломии худро бо ғурур месарояд:

Маряма бикри маониро манам Рӯхулқудус,
Олами зикри маолиро манам фармонраво.
* * *

Банда сухан тоза карду он чӣ куҳан дошт шуст,
К-он ҳама хармуҳра буду ин ҳама дурри самин.
* * *

Шарку ғарб иттифоқ кард бар он-к,
Мубдеъу маъниофарин бошам.
* * *

Он тоза сухан, ки кардам ибдоъ,
Дар рӯи замин равон бубинам.

Низомии Ганҷавӣ шеърӯ шоирии худро аз тариқи мунхасир ба фард медонад:

Орияти кас напазируфтаам,
Он чӣ дилам гуфт, бигӯ, гуфтаам.
Шуъбадаи тоза барангехтам,
Ҳайкале аз қолаби нав рехтам.
Бар шақари ӯ нанишаста мағас,
На мағаси ӯ шақаролои кас.
Зоҳиду роҳиб сӯи ман тохтанд,
Хирқаву зуннор дарандохтанд.
Гар бинамоям сухани тозаро,
Сури қиёмат кунам овозаро.

Ин гуна тозасаройиҳо, ки баъзе мавоқеъ оғози роҳе тоза ва эҷоди сабке ҳадид ба дунбол доштаанд, дар шеъри форсӣ кам нестанд, аммо ҳадиси қарни бист ва таҳаввули шеъри форсӣ аз ранге дигар аст. Ин қарн ба унвони қарни инқилобҳо ва даврони бедорӣ ҳамагонӣ боис шуд, ки дар Эрон низ занги таҷаллуғгарой дар тамоми арсаҳо ҳамоханг ва яқсудо навохта шавад.

Дар ин давра шеъри форсии асаргузор ё асарпазир вижагиҳое дорад, ки дар ҳеч як аз таҳаввулот ва сабқҳои қаблӣ дида намешавад. Порае аз хусусиёте, ки ин давраро аз дигар давраҳо мутамойиз мекунад, иборатанд аз:

1. Шеъри ин давра мисли сойири улум аз назария оғоз мешавад.
2. Обишхӯри мазомини шеъри форсии қарни бист иҷтимоъ, таҳаввулоти ҳама арсаҳо ва таҷрубаи шахсии шуаро аз шеъри дигар мамолики дунёст.
3. Шеър ойинаи инъикоси иҷтимоъ аст, на хуршед, ки аз боло ва дур метобад.
4. Шоир саъй мекунад, дар шеъри худ ба воқеиятҳои иҷтимоӣ наздик шавад, ба иборате дигар, рӯзгори пирузии ҳақиқат воқеъ бар таҳайюл ва ҳаяҷон аст.
- 5 – Шеър дард ва аломи иҷтимоъ аст ва шоир ҳанҷараи иҷтимоъ.

Даврони маршрута ба унвони асри ҷидоли нав ва кӯҳна боис шуд, ки ҳар синфе сози таҳаввул ва навгароиро мутаносиб бо ниёзи худ бинавозад. Удабо низ ба иттиқои таҷрибае, ки аз адабиёти Аврупо ва дигар кишварҳои инқилобӣ доштанд, кори худро бо назарияпардозӣ оғоз карданд ва ба қавли Шкиловский: «Вазифаи шоир аз миён бурдани неруи одат аст». Назарияпардозон дар ибтидо саъй карданд одатро бишқананд ва баъд назарияи худро дар мавриди шеърӯ шоири баён кунанд.

Назарияпардозони адабиёти инқилобии даврони маршрута иборатанд аз.

Мирзо Фатҳалӣ Охундзода, Мирзо Малқумхон, Мирзо Оқохонӣ Кирмонӣ, Мирзо Ҷаъфар Қарочадоғӣ Толибуф ва Зайнулобидини Мароғай.

Ва инак порае аз назарияи ин назарияпардозонро ба унвони намуна меоварем.

Охундзода дар хавзаҳои мухталифи фарҳанги / хунари изҳори назар намуда, ки назари худро дар хавзаҳои мазмунӣ шеър ин гуна баён мекунад: «Хусни мазмун иборат аст аз ҳикоят ё шикоят ва ҳикояту шикоят низ бояд мувофиқ воқеъ бошад ва дар мазмун амре баён нагардад, ки вучуди хоричӣ надошта бошад, балки ҳамеи баёнот бояд мутобиқи аҳвол ва табиқе ва атвору ҳикояти ҷинси башар ё ҷинси ҳайвон ва ё мутобиқи авзои наботот, ё ҷимодот, ё ақолим буда бошад, пас ҳар шеъре, ки мазмунаш муҳолифи ин шурут аст, яъне, бар ҳилофи воқеъ аст ва вучуди хоричӣ надорад, шеър нест».

Пас бояд гуфт унсуре воқеъгароӣ дар шеъри муосир ёдгори Охундзода аст. Баъд аз Охундзода Мирзо Оқохонӣ Қирмонӣ бузургтарин назарияпардозӣ аҳди Носирӣ бар асоси тарбияти фалсафӣ ва таҷрибае, ки аз адабиёти кишварҳои дунё касб карда буд, шеъри форсиро ба боди интиқод гирифта ва бархе аз хусусиёти адабиёту фарҳангро ба унвони адабиёти муваффақ зикр мекунад: «Он чи муболиға ва игроқ гуфтаанд, натиҷаи он маркуз сохтани дурӯғ дар табиқ содаи мардум будааст. Он чи мадҳ ва муҳоҷина кардаанд, натиҷаи он ташвиқи вузаро ва мулк ба анвои разойил ва сафоҳат шудааст. Он чи ирфон ва тасаввуф сурудаанд, самаре ҷуз танбалӣ ва касолати ҳайвонӣ ва тавлиди гадо ва қаландар надодааст. Он чи тағаззули гулу булбул сохтаанд, натиҷае ҷуз фасоди ахлоқи ҷавонон ва савқи эшон ба содаву бода набахшудааст. Он чи ҳазлу мутойиба сохтаанд, фоидае ҷуз шуӯи фисқу фучур ва ривочи фаҳшо ва мункар накардааст». Аммо «шуарои фарангистон, анвои ин шеърхоро гуфта ва меӯянд. Вале ҷунон шеъру шоирро дар таҳти тартиботи саҳеҳа овардаанд ва ҷунон ашъори худро мутобиқи мантиқ сохтаанд, ки ҷуз танвири афкор ва рафъи хурофот ва басир сохтани хавотир ва танбеҳи гофилин ва тарбияти суфаҳо ва таъдиби ҷоҳилин ва ташвиқи нуфус ба фазоил ва радъу раҷзи кулуб аз разойил ва ибрату ғайрат ва ҳубби ватан ва миллат таъсире дигар бар ашъори эшон мутараббит нест. Ин аст маънии «Инна ман ашъару-л-ҳикма». Вале натиҷаи ҳақиқии шеър, ҳаяҷони кулуб ва тарфиқи нуфус ва ташвиқи уқул ва хавотири мардум аст. Аммо бояд эшонро сойиқ ба фазойил ва тақво ва эътидол бошад, на ба қабоеҳ ва шаноеҳ ва разойил ва амсоли он».

Мирзо Малқумхон аз шоирон ин гуна ёд мекунад: «Ин девонаҳо, ки дар афвоҳи мардум ба ёвасаро, яъне шоир иштиҳор доштанд чи дар гуфтугӯҳо ва чи дар навиштаҷот ҳаргиз толиби маънӣ набуданд. Ағлоқи каломро аълодарачаи фазл қарор дода, бештари умри худро сарфи таҳсили алфози мағлата мекарданд. . . Шеъри гузаштагон ҳама дар роҳи бастанӣ дурӯғ ба мамдӯҳ ба кор мерафт».

Толибуф дар шеваи қори удабоӣ расмӣ ва адабиёти расмӣ менависад: «Ҷуз афсона ва дурӯғ» ҷизе нанависанд ва ҷуз «тамаллуқи беадабона» шеъре насароянд, ҷунон ки қутуби адабиёти мо ҳама ҳоқи аз аз тамаллуку чоғлӯсӣ ва таҳаммули зулму фасод ва истибдод ва иҷбор аст».

Ва нависандаи «Саъҳатномаи Иброҳимбек» (Зайнулбидини Мароғай) шеърро ин гуна мавриди ҳамла қарор медиҳад: «Мамдӯҳ, ки дар пеши рӯи мардум истода, монанди коко сиёҳ Юсуфи Мисрӣ номанд ва ҷашмони кӯрашро, ки ҳар бебасаре мебинад, наргиси шахло гӯянд. Мардеро, ки ҳар рӯз занаш туф ба рӯяш меандозад ва пуштгардани мезанад ва аз тарс, бечароғ ба хало наметавонад рафтани, дар шӯҷоат ба Рустаму Сомӣ Наримон бартарӣ медиҳанд, пасттарин махлуқотро фазилатмадор меноманд».

Натиҷа, ин ки аслитарин баҳши ин назарияҳо дар ҳайтаи мавзӯ ва чи ҷиз гуфтан, воқеъгароии иҷтимоӣ ва ҳадафманд сохтани асари шоир аст ва дар ҳайтаи ҷӣ гуна гуфтан, таҳаввул дар шеваи гуфтор он гуна, ки аз печидагӣ дар баён ва суратгароии дур аз фаҳм мубарро бошад.

КАЛИДВОЖАҲО: шеъри форсӣ дар қарни бист, илдои навогарӣ, навоҳӣ, адабиёти инқилобии даврони машрута.

АДАБИЁТ

1. Одамият, Фаридун. Андешаҳои Мирзо Оқохонӣ Қирмонӣ. Ҷ. дувум, Техрон, Паём, 1357.
2. Орианпур, Яҳё. Аз Сабо то Нимо, 2 ҷилд, ҷ. Панҷум, Забор, 1372.
3. Ожанд, Яъқуб. (Тарҷума ва тадвин): Адабиёти навини Эрон, ҷ. аввал, Техрон, Амир Кабир, 1362.
4. Оҷудонӣ, Мошоллоҳ. Ё марғ ё таҷаллуд, ҷ. ҷаҳорум. Техрон, Ахтар 1387.
5. Зарринқуб, Ҳамид. Ҷашмандозӣ шеъри нави форсӣ. Ҷ. аввал, Техрон, Туси 1358.
6. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Сайре дар шеъри форсӣ, ҷ. аввал, Техрон, Навин, 1363.
7. Мароғай, Зайнулбидин. Саъҳатномаи Иброҳимбек. Китобҳои Садаф, нашри Андеша.
8. Муъминӣ, Боқир. Эрон дар оstonаи инқилоби машрутият ва адабиёти машрута, ҷ. панҷум, Техрон, Сағеда, аҳоҳанг, 537.
9. Низомии Ганҷавӣ. Аҳвол ва осору шарҳи «Маҳзану-л-асрор»-и Низомии Ганҷавӣ, ба қӯшиши Бароти Занҷонӣ, ҷ. сеум, Техрон, Донишгоҳи Техрон, 1372.
10. Валлак Рене. Таърихи нақди ҷалид, Тарҷумаи Саид Арбоби Шеронӣ, ҷ.1.ҷ.аввал, Техрон, Нилуфар, 1373 ва ҷ. 2, 1374.

XX ВЕК, ПЕРСИДСКАЯ ПОЭЗИЯ ИЗ ДРУГОГО ЦВЕТА

Мухаммади Байронванди

В персидской поэзии XX-го века произошло такое изменение, что в корне отличается от прежних изменений. В этот период поэзия, как и другие науки, начинается с изложением теории. Самой главной частью этих теорий является тема, социальный реализм, целенаправленность поэзии, а также способ написания изменения разговора, с тем, чтобы она была избавлена от сложности слова и выражения неопределенности образа.

THE 20 CENTURY, THE PERSIAN POEM FROM ANOTHER COLOUR

Muhammadi Bairovandi

In the Persian poetry of 20th century there was such change that differs radically from former changes. During this period the poetry, as well as other sciences, begins from the theory. By the basic parts of these theories are concluded in a theme framework, social realism and purposefulness of poetry and also how to write change of a way of conversation so that it has been relieved of complexity of a word and expression and uncertainty of an image.

УСУЛҲОИ ШАРҲИ АҲВОЛУ ОСОР ДАР «РАШАҲОТУ АЙНИЛҲАЁТ»

М. Нёматов

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров

Чунонки аз матолибу мазомини китоби «Рашаҳот» бар меояд, ки мусаннифи он, аз аввал нияти навиштани чунин китобе доштааст ва кулли иттилооту маълумотро аз худи Хоча Ахрор ё аз асҳобу наздикони ӯ шунидааст. Бад-ин вачҳ тамоми навиштаҳо ва гуфтаҳояшро сахҳ ва қобили эътимод медонад, танҳо дар баъзе маврид менависад «азизе аз муҳибон нақл кард ё аз баъзе маҳодим шунидам». Дар ҳамин мавридҳои дигар, сарчашма ва гуяндаи ҳикояту ривоятро муаррифи намуда, аз онҳо ба камоли ихлос ёд кардааст, ҳамчунон, ки дар шарҳи аҳволи Шайх Ҳабиби Тошкандӣ гуяд: «аз кудамон асҳоб ва мақбулон будааст ва Ҳазрати Эшон тартиби суфраи асҳоби Тошкандро ба вай тавфиз карда буданд. Вай ҳикоя кардааст, ки як бор Ҳазрати Эшон дар Тошканд аз баъзе ёрон ранчида буданд. . .» (1,571)

Гузашта аз ин Мавлоно Али Сафӣ бо хонаводаи чанд нафар аз машоихи маъруф, аз қабли Саъиддини Қошғарӣ, Мавлоно Қомӣ хешовандии хеле наздик дошт ё Мавлоно Абдулғафури Лорӣ нисбат ба ӯ ҳаққи устодӣ дошт, бино бар ин тарҷумаи аҳволе, ки ба ин ашҳос навишта, аз рӯи иродаву ихлос ва тибқи иттилооте аст, ки аз худи онҳо ва навиштаҳояшон ба даст овардааст.

Масалан, дар шарҳи аҳвол ва зикри ақволи Хоча Саъиддини Қошғарӣ ҳамаи маълумот қавли фарзандони ӯст ё аз рӯи гуфтаи Шамсиддини Ручӣ, ки аз аҷаллаи асҳоби Саъиддин аст ва ё назари Мавлоно Қомӣ «Нафаҳот-ул-унс»: «Хидмати хоча Калон валади азизи Ҳазрати Мавлоно Саъиддин (қ.с) бифармуданд, ки валади мо мегуфтанд, ки дар синни ҳафтсолагӣ будам, камо беш, ки падарам ҳамроҳи худ маро ба сафар бурдаанд ва эшон ҳамеша ба тариқи тичорат машғули доштанд» (1,349).

Ҳамчунин аст, тарҷумаи аҳволи комиле, ки аз Мавлоно Қомӣ навишта ва аз гуфтаҳо ва навиштаҳояш пайдост, ки муаллиф голиби гуфтаҳои худро тибқи навиштаҳои ӯ истинод нумуда ва ё аз иттилооти шогирди ӯ – Мавлоно Абдуғаввори Лорӣ иқтибос намудааст. Ба ҳамин минвол аст тарҷумаи аҳволи машоихи дигар, чун Алоуддини Обезӣ, Шамсуддин Мухаммади Ручӣ ва дигарон.

Фаҳриддин Али Сафӣ дар таснифи «Рашаҳот» бештар ҳама ба «Нафаҳот-ул-унс» иқтибос чуста ё аз он нақл кардааст. Маълум аст, ки «Нафаҳот»-и Қомӣ соли 883 х./1477м., яъне 26 сол қабл аз «Рашаҳот» навишта шуда, нақлу ривоёти он перомуни бузургоне ҳастанд, ки Мавлоно Қомӣ шахсан онро дида ё аз сираи макорими ахлоқӣ эшон сухан гуфтааст.

Ҳамчунон шарҳи аҳволи машоихи бузург ба монанди Баҳоуддин Мухаммади Нақшбанд, Амир Саид Кулол, Хоча Мухаммади Порсо, ки дар мақоми Хоча Баҳоуддин ба мақоми Амир Кулол омада Фаҳриддин Алӣ дар ин китоб хулоса карда ва насли он чи ки муаллифи «Рашаҳот» дар бораи ин бузаргон навишта тарҷумаи аҳвол нест, балки зикри манокӣбу макорим, нақли суханони пандомӯз ва зикри каромат ва хавориқи одотии онон аст. Баҳусус шарҳи аҳволи Хоча Баҳоуддин ба таври фишурда баён шудааст, ки: «он гоҳ ба Бухоро омаданд ва то охир он чо будаанд ва тафсили аҳволи эшон дар мақомот мазкур аст. . .» (4,97)

Дар воқеъ он чи ки Фаҳриддин Алӣ доир ба машоихи нақшбандия навишта, зикри манокӣбу макорим ва мақоми маънавии онон аст, чунонки дар шарҳи ҳоли Мир Абдулаввал мефармояд: «. . .Ҳазрати эшон ба мазрааҳо ва қарияҳо мерафтанд, ман низ пиёда аз ақиб мерафтам, чунон мешуд, ки шаб дар миён ба мавзъ мерасидам.

Чун чашми мубораки Ҳазрати Эшон бар ман меафтод, мефармуданд, ки аҷаб сайдзодаи дунҳиммат ва беаҳамиятӣ, ки барои таом хӯрдан пешӣ ман меоям ва билғеъл савор мешуданд ва ба ҷои

дигар мерафтанд. Ман гирён-гирён боз дар паи эшон равон мешудам. Ин маънӣ то ҳафт сол кашид. Гоҳе ба муктазои башарият заъфу футур воқеъ мешуд. Боз ба навъе зиндагонӣ мекарданд, ки дар ин тавр гармтар мешудам. Мефармуданд, ки як бор дар ҳучраи худ по дароз кашидам ва фута ба рӯи худпӯшидам. Ба худ гуфтам: Эй Абдулавал, бисёр касонанд, ки аз давлату вилоят маҳруманд. Ту низ аз он ҷумла бош, ҳадди меҳнат ҳамин бошад. . . лаҳзае гузашт, асари қадиме дар ҳучраи худ эҳсос кардам. Ба вучуди онмултафит нашудам ва ҳамяунон хуспида будам. Нигоҳ шудам, ки Ҳазрати Эшон мефармоянд, ки Мир Абдулавал, ба фароғат бихусл, ки ҳам корхоят батамом кифоҷт шудааст. Ба изтиробӣ тамом аз ҷой барҷастам ва Ҳазрати Эшонро дидам, ки аз ҳучраи ман берун рафтанд. . .» (1, 556).

Яке аз ҷанбаҳои «Рашаҳот» аст, ки аз намояндагони дигар миллатҳо ва суҳанони пандомези онҳо нақл кардааст, дар зикри аҳволи Шайх Умари Мотуридӣ доир ба андешаҳои орифони машоихи турк сузан гуфтааст: «Машоихи Хуросон ин сурадро бар машоихи Мовароуннаҳр арз кардаанд ва эшон аз машоихи турк пурсиданд. Машоихи турк фармудаанд мо инҳо намедонем. Ҷавоби мо ин аст, ки: борчи яхши биз ямон, борчи бугадоӣ биз самон, хама хубанд, мо бадем, хама гандуманд мо коҳем, яъне асли кор дар ин тариқ нуқсонӣ худ ва нафӣ вучуд аст». (4,72).

Шарҳи аҳвол ва зикри каромати хочагон дар китоби «Рашаҳот» бар пояи ривоёту ҳикоят асос ёфтааст ва аксари ин ҳикоят аз қавли Хоча Аҳрор нақл шудаанд, аммо соҳиби китоб нақлу мавъиза ва суҳанони ҳикматомӯзро бевосита зерин унвони «ҳикоят» наовардааст. Равиши баёни аҳволу каромат бад-ин минвол аст, ки муаллиф пеш аз зикри нақл ё ҳодиса чунин мегӯяд: «Ва ман Ҳазрати Эшон мефармуданд ё Ҳазрати Эшон фармудаанд ва ё дар мавриди дигар Ҳазрат маҳмуд дар «Нафаҳот-ул-унс» овардаанд » ва монанди ин. (4, 183). Фармудаанд ё овардаанд: Яъне ҳикоят кардаанд, нақл кардаанд, мисол: «Ҳазрати Эшон фармудаанд, ки ҳоли ман Хоча Иброҳим (а.р) мегуфтаанд, ки дар мадраса. . .» (4, 188). Мавлоно Али Сафӣ баҳри зикру аҳволу ақволи машоихи нақшбандия дар «Рашаҳот» аз усули нақл, яъне зикри ҳикоят аз рӯзгори машоих истифода кардааст, ки барои тақрири шарҳи аҳвол хеле муофиқ аст. Аслан, намунаҳои жанри ҳикоятро мо ҳанӯз дар осори паҳлавӣ мушоҳида менамоем. Соҳибони кутуби адабӣ ва муҳаққиқин вобаста ба имконоти фароғии матолиб перомунӣ ҳасоисӣ жанри ҳикоят андешаҳои муҳталифе баён кардааст. Донишмандони эронӣ Ҳусайни Размҷӯ ҳикоятро «аз лиҳози адабӣ навъи достони содда ва ғолибан муҳтасар, воқеъ ё сохтагӣ» номида, нуфузу мақоми онро дар тамоми осори насрӣ ишора кардааст. (5, 179).

Муҳаққиқи наср Носирҷон Салимов ба натиҷагирӣ ва мулоҳизоти пажӯҳишгарон ҳикоятро чунини иазвех медахад: «Дар назари аввал ҳикоят нақл ё ҳодиса кӯтоҳест, ки нависандагон ҷиҳати тақвияту андешаву орои хеш ва сураат бахшидан ба афкори мучарад ба қор мегуфтаанд. Воқеаю ҳодиса ҷавҳарии ҳикоят аст ва ба хатми воқеа суҷаи ҳикоя ҳам ба поён мерасад. ба ин маънӣ поёни воқеа поёни ҳикоят аст». (3,313)

Аз гуфтаҳои пажӯҳишгарон чунин натиҷа бармеояд, ки ҳикоят аслан нақл ё достони кӯтоҳе мебошад, ки дар меҳвари он воқеаву ҳодисоти саргузаштӣ ҷой доранд. Барои мардум шарҳу тазвехи суҳанон ва ҳолати авлиёллоҳ мушқид буд, ки бад- ин ру истифодаи нақлу ҳикоят ва қиссаҳои ҷолибу дилангез мардумро муассир мекард ва суҳанони ин тоифа дар гӯши хушашон ба тезӣ асар мекард.

Чунончи гуфта шуд, агар аҳли ирфон шеър месурӯданд, ё китобе менавиштанд, муродашон ишроди мардум, аз ҷумла тарбияти муридон будааст. Бад-ин барои омма ба истифода аз ҳикоят ва қиссаҳои ҷолиб баён намудани афкори ирфонӣ осонтар ва беҳтар ба натиҷа мерасад, чунонки Ҳазрати Мавлоно мефармоянд:

Эй бародар, қисса чун паймонаест,
Маънӣ андар вай мисоли донаест.
Донаи маънӣ бигирад марди ақл,
Нагирад паймонаро гар гашт нақл.

(Маснавӣ, дафтари аввал абёти 117-20)

Ҳамин мароқи зиёдаи мардум ба адабиёт, бавижа қиссаву ҳикоят боис гардид, Фаҳриддин Али Сафӣ ва нависандагони дигар дар осори хеш баҳри шарҳу тазвехи матлоби ирфонӣ усули қиссаву ҳикоятро интихоб ва ихтиёр намоянд.

Дигар ин ки суҳани сӯфиён вачду ҳол ва кашфу мушоҳида аст ва шарҳу тафсири он барои нависандаи дар либоси рамзу тамсил ва нақлу ҳикоят осонтар ва муассиртар метавонад буд ва Мавлоно Али Сафӣ ҳамчунин нависандаи чирадаст дар қорбасти ин шеваи баён низ муваффақ шудааст.

Усулҳои шарҳи аҳвол

1. **Усули ҷуғрофӣ.** Али Сафӣ дар ин равиши қори худ ба монанди тазкиранигорони пешин бузургони нақшбандияро аз рӯи зодгоҳашон дастбандӣ кардааст: Хоча Юсуфи Ҳамадонӣ, Хоча Абдуллоҳи Барақӣ, Хоча Ҳасеи Андоқӣ, Хоча Закии Худободӣ, Саъиддини Ғичдувонӣ, Хоча

Салмони Карминӣ ва мисли ин. Муаллифи китоб бар мабнои ин равиш шарҳи аҳвол ва каромати зиёда аз 70 нафар бузургони нақшбандия баён кардааст.

2. Усули сулолави ӛ авлодӣ. Муаллиф «Рашаҳот» бар пояи ин усул аз як тараф тарҷумаи аҳволи як зумра саромадони ин тарикро барасӣ карда, аз тарафи дигар барои фаҳму идрок ва тамйизи хонанда нисбат ба машоих нақшбандӣ кори муҳимро анҷом додааст. Таври намуна: Саид Амир Кулол (қ.с). Эшон афзал ва акмал ҳам хулафо ва асҳоби Хоҷа Муҳаммадбобо будаанд. . . .

Амир бурҳон (р.а) фарзанди нахустини Ҳазрати Саид Амир Кулол будаанд ва борҳо Амир фармудаанд, ки фарзанди Бурҳони ман аст..

Амир Ҳамза (р).фарзанди дуввуми Амир Кулол аст ва амир вайро ба номи волиди худ Саид Ҳамза кардаанд. . . .

Амири Бузург ва Амири Хурд (р.). Эшон халифа саввум ва чаҳорум Амир Ҳамзанд ва фарзанди бузургвори Амир Бурҳон будаанд. . . (4,282- 286)

3. Усули силсилави ӛ тариқавӣ. Мусанифи китоби «Рашаҳот» бо қорбасти ин усул доир ба машоихе суҳан гуфтааст, ки чандон маъруф ва машҳур набуданд ва барои иродату ихлос нисбат ба онҳо муршид ва раҳнамояшон низ зикр кардааст: «Мавлоно Ҳисомуддини Балхӣ (р.т.а). Аз хулафои ҳазрати Хоҷа Алоуддини Аттор аст ва дар мабодии ҳол ба шарафи қабул ва сӯҳбати ҳазрати Хоҷа Бузург мушарраф шуда будааст... »

Мавлоно Абӯсаид (р.). Аз қубори асҳоби Хоҷа Алоуддини Аттор (қ.с.) будааст. . . .

Хоҷа Абдуллоҳи Исфаҳонӣ(р.а). Аз аҷлалии асҳоби Хоҷа Алоуддин (қ.с) аст. . . .

Шайх умар Мотурудӣ (р.а). Аз асҳоби Хоҷа Алоуддини Аттор (қ. с) аст ва аз хидмати эшон қабули тамоми дошта. . . (4,326-329)

4. Усули шачаравӣ. Алии Сафӣ баҳри идрок фаҳмиш шарҳи аҳвол ва мақмоту каромати тоифаи нақшбандӣ барои мардуми омма усулҳои мухталифи баёнро зинати маънавии сханаш гардонидаст. Ин тарз шарҳи аҳволу осор дар зикри Хоҷа Аҳмади Яснавӣ (р) ва бузургони дигар ба қор рафтааст:

«Хоҷа Аҳмади Яснавӣ (р) Халифаи саввум будаанд аз хулафои Хоҷа Юсуф (қ.с) ва туркон эшонро Ота Ясавӣ гӯянд ва отаро, ки ба туркӣ падар аст бар машоихи бузург итлоқ кунанд. . . Пушида намонад, ки Хоҷа Аҳмади Яснавӣ (қ.с) сарҳалқай машоихи турқандва аксари машоихи туркро дар тариқи интисоб ба Эшон аст ва дар хонадони Эшон бисе бузургон ва азизон буданд, ки зикри маҷмӯи эшонро алоҳида китобе бояд.» (1,252)

Соҳиби китоб «Рашаҳот» баъди чунин шарҳи иавзеҳ таъкид мекунад, ки Хоҷа Аҳмадро чаҳор халифа будааст ва ба зикри онҳо мепардозад. Чунонки ишора рафт туркон Хоҷа Аҳмадро –ота гӯянд, бад-ин рӯ хулафои эшон ба таҳаллуси Ота, ки ишора ба шачарай Аҳмади Яснавӣ аст, зикр мешавад:

Мансур Ато (р). Халифаи авваланд аз хулафои Хоҷа Аҳмади Яснавӣ ва эшон фарзанди рашид Бабарслон будаанд. . .

Абумалик Хоҷа (р). Фарзанди бузургвори Мансури Ато аст ва баъд аз вай ба ҷойи вай нишаст. . .

Тоҷхоҷа (р). Фарзанди азизи Абдумалик Хоҷа буданд ва падари бузургвори Занги Ато аст, ки баъд аз ин зикри эшо меояд.

Саид Ато (р). Халифаи дувуми Хоҷа Аҳмад буданд ва ба ишорати эшон тарбияти муридони намуда.

Суфимуҳаммади Ато (р). Халифаи савуманд аз хулафои арбаъи Хоҷа Аҳмад ва солҳо бар маснади иршод будаанд. (1,252-255)

Фаҳриддин Алий баъди зикри Суфимуҳаммади Ато шарҳи аҳволи Ҳаким Ато ва Исҳоқи Аторо баён мекунад, ки ин шачара дар маҷмӯъ шомили 11 нафар мебошад. Муаллиф барои қутб ва пешвои бузурги машоихи дараҷаи аввал вожаи «Ҳазрат» ва барои машоихи дигар «Хидмати Мавлоно» ва дар баъзе маврид қалимаи «ҷаноб»-ро ба қор бурдааст. Ва ҳар ҷо дар ин китоб ибороти «Хоҷаи бузург ӛ ҳазрати хоҷаи бузург» дида мешавад, манзур хоҷа Баҳоуддин Муҳаммади Нақшбанди «Ҳазрати Эшон » мақсуд Хоҷа Убайдуллоҳи Аҳрор ва «Ҳазрати Маҳмуд» мурод Мавлоно Абдурахмонӣ Ҷомӣ аст. Илова бар ин, баъди зикри номи машоих нақшбандӣ эшонро бо ибороти «рахматуллоҳи алайҳ», «рахматуллоҳ» ва «қуддисаллоҳу таол» ёд карда, сипас ба зикри ҳоли онон оғоз мекунад: Хоҷи Абдуллоҳи Барқӣ: раҳматуллоҳи алайҳ, эшон халиаи авваланд ва аз хулафои арбаъаи Хоҷа Юсуфи Ҳамадонӣ..

Хоҷа Ҳасани Андоқӣ: раҳматуллоҳ, халифаи дувуми Хоҷа Юсуфи Ҳамадонӣ буданд ва қунияту номи эшон Абӯмуҳаммад Ҳасан.

Мавлоно Алии Сафӣ бештар қаромат ва мақомоти маънавии машоихи бузурги тариқи нақшбандиро шарҳи тавзеҳ додаст. Масалан, дар шарҳи аҳвол ва қаромати Мавлоно Саъидиддини Қршғарӣ 15 сафҳа ва дар зикри аҳволу хавориқи одоти Мавлоно Ҷомӣ 30 сафҳа суҳан гуфтааст. Ин аз як тараф ҳешу табори муаллифи китоб бо ин бузургон аст ва аз тарафи дигар нисбат ба машоихи маъруф маводи қофӣ доштани Алии Сафиро нишон медиҳад. Чунонки дар зикри аҳволи Мавлоно

Ҷомӣ суҳанони пандомӯз ӯро тахти унвони «Лин нафоиси анфосаҳум-ул-масмуа (қ.с) дар зимни бист рашҳа баён мекунад»

«Рашҳаи 1. Рӯзе ба тақрибе мефармуданд, ки асолати назди аҳли таҳқиқи на он аст, ки обо ва аҷдоди касе аз чинсу умаро ва вузаро буда бошад...балки асолати иборат аз ҳусн чавҳарият, ки дар зоти инсон мебошад. Чун фитрати салим ва сиришти пок аз он ҷӣ мардум дар афроди инсонӣ онро асл мепиндоранд, айни бадасли аст».(24,382)

Муаллифи китоб дар мавриди мухталиф перумуни тарҷумаи аҳволи баъзе машоихи нақшбандӣ ба як ҷумла иктифо кардааст: «Алмуминбобо: Раҳималлоҳ, халифаи Садрӣ Ато буда ва баъд аз вай ба ишорати вай толибонро ба ҳақ даъват намуд». (1,258). Ин усули шарҳи аҳвол дар мавриди машоихи дигар ба монанди Шайх Али Шайх, Мавлуди Шайх, Саиди Ато, Абдумалики Хоча ба кор рафтааст. Шояд бад-он иллат бошад, ки Фаҳриддини Алӣ аз зиндагинома ва каромати эшон камтар огоҳи дошта бошад.

Аз мухтассоти муҳими китоб «Рашаҳот» он аст, ки муаллиф ҳангоми зикр аҳволи машоихи нақшбандӣ, саъй кардааст, ки зимни он масоили мухталифи илмро шарҳу тазвех бидиҳад. Ин усули таҳлили масъаларо дар зикри аҳволу каромати Мавлоно Ҷомӣ ва бузургони дигар корбаст шудааст:

«Рашҳа: Меғуфтанд, ки рӯзе бар даои сарои Ҳазрати Мавлоноӣ мо чамъ аз асҳоб нишаста буданд, ду тан аз эшон мубоҳиса карданд. Яке гуфт зикр гуфтан афзал аст, дигаре гуфт тиловат кардан афзал аст. дар ин асно Эшон берун омаданд ва пуриданд, ки чи суҳан дар миён доштед. Мубоҳисаро арз карданд, Эшон фармуданд, ба Худо будан аз ҳама афзад аст». (4,314)

Аз мутолиа ва мазоёи китоб «Рашаҳот» ба чунин натиҷа расидем, ки мусаннифи он ба усулҳои зерин шарҳу аҳвол ва хаворики одоти бузургони нақшбандияро баён кардааст:

- А) шарҳу тавзеҳи ҳолат ва мақомоти машоих
- Б) нақли ҳикоят аз каромат ва хамворики одоти тоифаи нақшбандя
- В) Назари худӣ Али Шайх нисбатан ба тоифаи хочагон.

Баҳри рушан гаштани ному насаб, макони валодат ва мавзеи вафоти машоихи нақшбандӣ зимнан ҷадвали ошонро мурағтаб намудем, ки барои аҳли адаб аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

№	Ному насаб	Зодгоҳ	Санаи фавт	Мавзеи фавт
1	Хоча Юсуфи Ҳамалонӣ	Ҳамалон	535 х, 1140 м	Марв
2	Хоча Абдуллоҳи Барақӣ	Хоразм		Бухоро
3	Хоча Ҳасани Андоқӣ	Андоқ	552 х, 1156 м.	Бухоро
4	Хоча Аҳмади Ясавӣ	Ясо	-	Ясо
5	Мансури Ато	-	-	-
6	Абдумалик Хоча			
7	Тоҷоча			
8	Саид Ато			
9	Сӯфимуҳаммади Донишманд			
10	Ҳаким Ато	Шош		Шош
11	Занги Ато			
12	Авзун Ҳасани Ато			
13	Исмоил Ато	Хузиён		
14	Исҳоқи Ато	Аспичоб		
15	Ал-Муминбобо			
16	Шайх Али Шайх			
17	Мавлуд Шайх			
18	Камол Шайх	Шош		Ҳисор
19	Ходим Шайх			
20	Хоча Абдуҳолиқи Ғичдувонӣ	Ғичдувон	675 х, 1175 м.	Ғичдувон
21	Хоча Аҳмади Сиддиқ	Бухоро	-	Муғиён
22	Хоча Авлиёи Кабир	Бухоро		Бухоро
23	Хоча Деҳқони Қалпӣ	Қалп		Қалп
24	Хоча Закии Худободӣ	Худобод		Худобод
25	Хоча Сукмон	Бухоро		Бухоро
26	Хоча Ғариб	Бухоро		Бухоро
27	Хоча Авлиёи Порсо	Хирманпихӣ		Хирманпихӣ
28	Хоча Ҳусайни Соварӣ	Совар		Совар
29	Хоча Уктамон	Бухоро		Чаҳоршанбе

30	Хоча Авлиёи Ғарб			
31	Хоча Салмони Кармина	Кармина		Кармина
32	Хоча Муҳаммадшоҳи Бухорой	Бухоро		Бухоро
33	Саъдиддини Ғичдувонӣ	Ғичдувон		
34	Шайх Абдӯсаиди Бухорой	Бухоро		
35	Шайх Муҳаммади Бухорой	Бухоро		
36	Хоча Орифи Ревгарӣ	Ревгар		Ревгар
37	Хоча Маҳмуди Фағнавӣ	Фағнав		Фағнав
38	Мир Хурди Вобканӣ	Вобкан		Вобкан
39	Хоча Алии Арғандонӣ	Арғандон		Арғандон
40	Хоча Алии Рометанӣ	Рометан	715x1315м.	Хоразм
41	Хочаи Хуао	Рометан	715x1315ми	Хоразм
42	Хоча Иброҳим	Рометан	713x1390	Балх
43	Хоча Муҳаммади Кулахдуз			Балх
44	Муҳаммад Ҳаллоҷи Балхӣ	Балх		Балх
45	Хоча Муҳаммад Бовардӣ	Бовард		Хоразм
46	Хоча Бобо Самосӣ	Самос		Самос
47	Хоча Суфӣи Сухорой	Сухоро		Сухоро
48	Хоча Маҳмуди Самосӣ	Самос		Самос
49	Мавлоно Алӣ			
50	Саид Амир Кулол	Сухоро		Сухоро
51	Амир Бурҳон	Сухоро		Сухоро
52	Амири Ҳамза	Сухоро	808x/1405м.	Сухоро
53	Мавлоно Ҳисомуддини Шошӣ	Шош		Бухоро
54	Қамолиддини Майдонӣ	Майдон		Самарқанд
55	Амири Бузург	Сухоро		Сухоро
56	Амири Хурд	Сухоро		Сухоро
57	Шайх Мубораки Бухорой	Бухоро		Бухоро
58	Амир Шоҳ	Сухоро		Сухоро
59	Амир Умар	Сухоро	803x/1400м.	Сухоро
60	Амир Ашрафи Бухорой	Бухоро		
61	Орифи Дегтаронӣ	Дегтарон		Дегтарон Хирот
62	Ихтисриддини Дегтаронӣ	Дегтарон		Дегтарон
63	Шайх Ёлғори Кансарунӣ	Кансарун		
64	Шайх Қамолиддини Дехситонӣ	Дехситон		
65	Шайх Муҳаммади Халифа			
66	Амири Қалони Дошӣ	Дехвош		
67	Шамсиддин Кулол			
68	Алоуддин Кансарунӣ	Кансарун		
69	Баҳоуддини Қишлоқӣ	Қаршӣ		
70	Хоча Баҳоуддини Нақшбанд	Қасри орифон	791x/1388м	Қасри орифон (Бухоро)
71	Хоча Муҳаммади Порсо	Бухоро	865x/1409м.	Фағотар (Бухоро)
72	Хоча Абдунаси Порсо	Бухоро	865x/1461м.	Бухоро
73	Муҳаммади Фағотарӣ	Фағотар		Фағотар (Бухоро)
74	Хоча Мусафири Хоразмӣ	Хоразм		
75	Мавлоно Якуби Чархӣ	Чарх-(Ғазнин)		Ҳалғату (Ҳисор)
76	Хоча Убайдуллоҳи Аҳрор	Боғистон (Тошкант)	890x/1484м.	Хоча Қашфер Самарқанд
77	Алоуддини Ғичдувонӣ	Ғичдувон		Филмарзи (Бухоро)
78	Сирочиддин Кулоли Бирмасӣ	Бирмас		
79	Мавлоно Сайфиддини Манорӣ	Манор		
80	Мавлоно Сайфиддини Хушхон	Бухоро		Манор (тошкант)
81	Сайфиддини Болохона	Бухоро		
82	Сайфиддини Хоразмӣ	Хоразм		Хоразм
83	Шамсиддини Фарқатӣ	Фарқат		Хоразм
84	Мавлоно Абдулазизи Бухорой	Бухоро		Бухоро

85	Хоча Алоуддини Аттор	Бухоро		Бухоро
86	Хоча Ҳасани Аттор		829х/1425м	Чағониён
87	Шайх Абдураззоқ			
88	Шайх Баҳоуддини Аттор			
89	Мавлоно Ҳисомуддини Порсо	Балх		
90	Мавлоно Абдусайд			
91	Хоча Абдуллоҳи Исфохонӣ	Исфохон		
92	Шайх Умари Мотуридӣ	Бадахшон		
93	Мавлоно Аҳмади Маска	Бадахшон		
94	Дарвеш Аҳмади Самарқандӣ	Самарқанд		
95	Сайд Шарифи Чурчонӣ	Чурчон		
96	Мавлоно Низомиддини Хомӯш			
97	Саъидиддини Қошғарӣ		860х/1455м.	
98	Мухаммад Акбар	Ҳирот	914х/1503м.	Ҳирот
99	Мухаммади Асгар	Ҳирот		Ҳирот
100	Абдурахмони Ҷомӣ	Харчурд (Ҷом)	898х, 1442	Ҳирот
101	Абдурахмони Лорӣ	Лор	911 х, 1500м	
102	Шаҳобиддини Бирҷандӣ	Бирҷанд	856 х, 1451м.	
103	Алоуддини Обезӣ	Обез (Қўҳистон)	892 х, 1485м	
104	Абдулкабири Яманӣ	Ҳазармавт (Яман)		Мақка
105	Абдулкабири Яманӣ	Ручӣ (Ҳисор)	904 х, 1498м.	Ҳирот
106	Хоча Мухаммади номӣ	Бағлод		Шош
107	Шайх Умари Боғистонӣ	Боғистон	698 х, 1348м.	Сурхоб (Габрез)
108	Шайх Хованди Тахурӣ	Тошканд		Тошканд
109	Хоча Довуд			
110	Бобо Обрез			
111	Шайх Бурхониддини Обрез	Мочин		Тошканд
112	Шайх Абдусаиди Обрез			
113	Шайх Баҳшиш		894 х, 1488м.	Қашғер (Самарқанд)
114	Мавлоно Ҷалолиддини Дарғашӣ			
115	Мавлоно Мухаммади Панҷоғарӣ	Панҷоғар (Самарқанд)		
116	Хоча Иброҳим Шошӣ	Шош		
117	Хоча Имомулмулк			
118	Хоча Шаҳобиддини Шошӣ	Шош		
119	Хоча Мухаммади Шошӣ	Шош		Қашғер
120	Хоча Мухаммади Яҳё	Шош		
121	Мавлоно Қосим	Шош	891х, 1485м	
122	Мир Абдуллаваб	Нишопур	905х, 1489м	
123	Мавлоно Бурхониддини Хатлонӣ			
124	Мавлоно Ҷаъфар		893 х, 1487	Қашғер
125	Мавлоно Лутфуллоҳи Хатлонӣ			
126	Мавлоно Султон			
127	Мавлоно Бусаиди Убаҳӣ			
128	Мавлоно Мухаммади Қозӣ	Самарқанд		
129	Мавлоно Хочаи Тошқандӣ	Тошқанд		
130	Шайх Ҳабиби Тошқандӣ	Тошқанд		
131	Мавлоно Нуруддини Тошқандӣ	Тошқанд	840 х, 1436м	
132	Мавлонзода Утрорӣ	Самарқанд		
133	Мавлоно Насриддини Утрорӣ	Самарқанд		
134	Ҳиндухоҷаи Туркистонӣ			
135	Мавлоно Исмоили Фарқатӣ	Фарқат		Тошқанд

КАЛИДВОЖАҲО: матолибу мазомини китоби «Рашаҳоту айнилҳаё», шарҳи ахволи машоихи бузург.

АДАБИЁТ

1. Осори мунтахаби хоча Ахрор ва пайравонаш зери назари Аҳмадҷон Муҳаммадҷоҷев- Душанбе, 2004
2. Руми, Мавлоно Ҷалолуддин. Маснави Маънавий. Мутобиқи нухсаи Николсон, ба кӯшиши маҳди Озарзодӣ (Хуррамшоҳӣ).-Техрон, 1383
3. Салимов Н. Марҳилаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик. (Асрҳои 9-13). Хучанд, 2002
4. Сафи, Фаҳриддини Али. «Раҷаҳоту айнилҳаёт». Ба муқаддима ва таъвеҳоту таълиқоту Алиасғари Муминиён. Дар ду ҷилд. Техрон, 1356
5. Хусайни Размҷу. Анвои адабӣ ва осори он дар забони форсӣ. Техрон, 1372

МЕТОДЫ КОММЕНТИРОВАНИЯ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ В «РАШАХОТУ АЙНИЛХАЁТ»

М. Нёматов

Данная статья посвящена изучению способов комментария жизни и творческого наследия великих шейхов течения Накшбандия в книге «Раҷаҳоту айнилҳаёт» Мавлоно Али Сафи.

THE METHODS OF LIFE AND CREATIVE HERITAGE OF «ROLIAKHOTU AININAHAYOT»

M. Nematov

The article is devoted about the methods of comment of life and creative heritage of great shaikhs' course of Nakshbandiy in the book «Roliakhatu ainolhayot» of Mavloni Ali Safi. Which devoted of shaikhs.

ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ ЗУҲУРИ НАСРИ РЕАЛИСТИИ ТОҶИКӢ

Ш. Солеҳов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зухур ва ривочи насри реалистӣ ва ё вуқӯъгароро метавон ба ҳайси муҳимтарин падидаи адабии қарни XX дар ҳаёти маънавию фарҳангии тоҷикон ба шумор овард. Ба эътирофи аксари муҳаққиқон ин падидаи нодир натоиҷи қаробат ва таъсирпазирии адабию эстетикӣи адабиёти тоҷик бо халқҳои шӯравии собиқ ва махсусан адабиёти пурғановати рус будааст. Бешубҳа, ин баҳрабардорӣи адабӣ боиси зухури равия ва сабку шеваҳои тозаи насрнавиҷи гардид ва дар таҳриқи ин тамоили тоза насри классикию шӯравии рус бетартид нақши муҳим бозид. Ба ин ҳодисаи адабӣ ишора намуда, устод М.Шакурӣ менависанд: «Адабиёти рус яке аз муҳимтарин омилҳои буд, ки насрнавиҷии моро ба ҷӯяндагӣ илҳом меод ва тамоили асосии ин ҷустуҷӯҳоро муайян мекард.»[1] Бояд гуфт ки ғолибан ҷустуҷӯҳое, ки дар адабиёти тоҷикии баъди инкилоб сурат гирифтанд, натиҷаи омӯзиш ва истифода аз таҷрибаи адабию эҷодии нависандагони бузурги рус мисли Л.Толстой, И.Тургенев, А.Чехов, М.Горкий, М.Шолохов ва дигарон буд. Вале ин гуфтаҳо чунин маънӣ надоранд, ки нависандагони тоҷики ибтидои қарни XX аз таҷрибаи бою пурғановати насри классикӣ ва сунатҳои қадимӣи дostonнавиҷии миллии бебаҳра буданд. Ҳарчанд адабиёти гузаштаи мо дар баробари шеърӣ нодирӣ нотакрор осори фаровони гаронбаҳои насри ҳам дошт, вале он дар нимаи аввали қарни XX ё ба иллати таассуби мафкуравӣ ва ё бо сабабҳои дигар мавриди омӯзиш ва интишор қарор нагирифт. Устод Х.Шарифов ба ин ҷиҳати маъсала ишора карда менависад: «Дар сурати аз эътибор дур мондани ин мероси азими ҳунари ва маънавий таърихи адабиёт аз лиҳози сохтори ҳунари, бадеӣ-эстетикӣи нокомил ва паҳлуҳои зиёди он торику нодониста мемонд.»[2] Хушбахтона, аз нимаи дуоми қарни XX сар карда, тавачҷӯҳи муҳаққиқон ва аҳли адабу фарҳанг ба ин бахши пурғановати адабиёти гузаштаи тоҷик ба қуллӣ тағйир ёфт. Ба нашр расидани намунаҳои беҳтарини насри форсии тоҷикӣ ҳамаи гумону шубҳаҳои дар ин замина ба миён омадаро аз байн бурд ва «Самаки айёр», «Ҳазору як шаб», «Синбоднома», «Тутинома» ва «Ҳотами Той»-ю «Чор дарвеш» барин дostonҳои марғубу хондани қадимаи тоҷикӣ дастраси доираи васеи хонандагон гаштанд ва ба забонҳои зиёди дунё онҳо баргардону мунташир шуданд. Дар баробари ин, тамоили таҳқиқу пажӯҳиши таърихи татаввур ва сайру тақомули наср ривоч гирифт. Дар ин замина устодони бузурге мисли М. Баҳор, Ҳ. Хатибӣ, З.Сафо, С. Шамисо, Ҷ.Дуррӣ, Р.Ҳодизода, Х.Шарифов, Ю.Салимов, Қ.Чиллаев, А.Алимардонов, Қ. Восеъ, Н.Салимов ва дигарон қорҳои муҳиму шоистаро ба сомон расониданд. Ҳар яки ин донишмандон масъалаҳои умумӣ ва алоҳидаи таърихи татаввури насри классикиро ба таҳқиқ гирифта, собит сохтанд, ки шукӯҳу азамати насри форсӣ аз шукӯҳу азамати шеърӣ он камӣ надорад. Асарҳои арзишманди М. Баҳор «Сабқнамо», Ҳ.Хатибӣ «Фанни наср», Х.Шарифов «Назарияи наср» ва Н.Салимов «Марҳилаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик», Қ.Восеъ «Адабиёти ҷавонмардии форсу тоҷик» ин қазияро ба равшанӣ собит месозанд. Ғайр аз ин, «Эъҷози хуравӣ»-и Хурави Деҳлавӣ, «Дастурулқотиб»-и Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ ва

«Махзанулиншо»-и Хусайн Воизи Кошифӣ барин осори дастурие мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд, ки онҳо бештаре аз вижагиҳо ва усули иншои осори мансурро бозгӯ месозанд. Ибн-ан-Надим зуҳури насри форсиро ба замони Зардушту «Авесто» нисбат дода, менависад, ки аз ҳамон давра «мардум ба омӯхтани хат ва китобат оғоз карданд ва дар наср маҳорат ёфтанд».[3] Худи ҳамин андешаи Ибн ан-Надим собит менамояд, ки дар гузаштаи адабиёти форсии тоҷикӣ наср ва иншои он нуфузу имтиёзи бештар доштааст, ки дар аҳди ҷадид адибони бузурге чун устод С.Айнӣ ва ҳамсафони ӯ дар офаридани анвои насри вукӯъгарои замони Шӯравӣ аз суннатҳои пурғановати насрнависии давраи классикӣ баҳра бурданд ва бисёр анъанаҳои муҳими онро дар шакли шеваи тоза мавриди истифода қарор доданд. Ин адибон дар таҷрибаи эҷодии худ суннатҳои миллии насрнависиро бо анъанаҳои насри реалистии русо аврупоӣ омезиш дода, дар замони нав насри ҷадидро офариданд, ки он ба ниёзҳои маънавии ҷомеаи ҳамонвақтаи Тоҷикистон ва адабиёти миллии шӯравии тоҷик ҷавобгӯ буд. Сохтори бадеии роману қиссаҳо ва ҳикояву очеркҳои С.Айнӣ, Ҷ.Иқромӣ, С.Улуғзода, Р.Ҷалил, Ҳ.Карим, Ҳ.Ирфон ва дигарон, нуфузи баъзе қолабҳои қадимаи нақли бадеӣ, усулу шеваи қиссапардозии суннатӣ дар асарҳои онҳо ин андешаро собит месозад.

Дар масъалаи тавсия ва ташаққули равияи вукӯъгароӣ ҳам насри форсии тоҷикии давраи классикӣ суннатҳои хубу воло ва омӯзандае дорад, ки то кунун ба ин паҳлуи насри форсӣ муҳаққиқон камтар тавачҷӯх зоҳир намудаанд. Ҳол он ки унсурҳои реалистӣ дар аксари анвои насри ҳунари ё насри бадеии гузашта ба назар мерасад. Мо дар дostonҳои ҳаммосӣ, қиссаҳо, дostonҳои мансур, ҳикояҳои саргузаштию ахлоқӣ ва романҳои асримиёнагии ҷавонмардию тарбиятӣ, ин тамоилро ба мушоҳида мегирем. Дар масъалаи дақиқу воқеӣ будани маводи бадеӣ, таърихномаҳо, ки поя бар санаду далел доранд ва осори саргузаштӣ соҳиби нуфузи бештар ҳастанд. Аз нигоҳи имкониятҳои жанрӣ сафарнома, ки дар адабиёти гузашта таърихи пурғановат дорад, дар фарогирӣ, бозгӯии ҳодисаю воқеаҳои ҳаётӣ ва тасвири симоҳои таърихӣ ҳамзамони муаллиф имтиёз дорад. Адибону суҳанварони салаф ҳодисаю воқеаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва таърихро, ки арзиши муҳим доранд, ба таври мустанад дар сафарномаҳо ба риштаи таҳрир кашидаанд. Тибқи эътирофи муҳаққиқон, сафарнома ва саёҳатноманигорӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ таърихи қадима дорад. «Ардавирофнома»-ро, ки ба қалами яке аз мӯъбадони ҳамасри Ардашери Бобакон мутааллиқ аст, донишмандон ҳамчун нахустин сафарнома дар адабиёти аҳди қадим эътироф намудаанд.[4] Баъд аз зуҳури ислом дар адабиёти форсии тоҷикӣ мактаби сафарноманависӣ ривож ёфт, ки намунаҳои барҷастаи он «Ҳадиқа»-и Саной, «Мантикуттайр»-и Шайх Аттор, «Аттайр»-и Шаҳобиддини Сӯҳравардӣ мебошад. Дар ин осор маънию моҳияти солиқони роҳи ҳақ дар олами рӯҳонӣ раванӣ ба тасвир омадааст. Дар тӯли қарнҳо тадриҷан наъви мазури насри бадеӣ имкониятҳои жанриашро барои тасвири инъикоси ҳодисаю воқеаҳои воқеию замини ва манзиту маконҳои муқаррарӣ соғор намуд. Ба таъбири Хусайни Размҷӯ сафарномаҳо ганҷинаи иттилоот ҳастанд, ки ба туфайли онҳо метавон аз вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мардуми манотиқи гуногун бохабар гардид.[5]

Дар масъалаи зикри мушаххасоти аслии манотик, шаҳру деҳот, маълумоти воқеӣ дар бораи масъалаҳои муҳталифи иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангӣ сафарнома аз дигар анвои наср ва ҳатто аз таърихномаҳо бартарӣ дорад. Чунки муаллифони сафарномаҳо иштирокчи ва шохиди бевоситаи маконҳо ва ҳодисаю воқеаҳо мебошанд. Аз ин ҷиҳат, аксари далелҳо ва асноди дар ин наъви наср сабтшуда қобили қабул ва боварибахшанд. Намунаи беҳтарини ин наъви насрро Носири Хисрав офарид, ки он дар таърихи татаврури насри форсӣ мақоми шоиста дорад ва он то имрӯз раванди сафарноманависиро дар адабиёти умумифорсӣ таҳриқ мебахшад. Муҳимтарин сифати «Сафарнома»-и Носири Хисрав он аст, ки дар вай ҳодисаю воқеаҳо таҳаюлино аз ҳақиқат дур ба назар намерасанд. Ин наъви наср табиатан ҳаёлбофиро намепазирад ва бештар ба тасвиру иттилооти мустанад мудаллал ниёз дорад. Ба қавли донишманди эронӣ Фуломхусайни Юсуфӣ Носири Хисрав дар тӯли сафари ҳафтсолааш, ки мӯҳтавои он дар «Сафарнома» зикр гардидааст, рӯзномае доштааст ва ҳамаи дидаю шунидаҳояшро дар он сабт менамудааст.[6] Ин далели он аст, ки муаллифони сафарномаҳо ҳангоми ба қалам додани дидаю шунида ва воқеаю ҳодисаҳои дар аснои сафар дучор гардидашон ҳақиқати воқеиро меёру маҳаки асосии таҳрир қарор медоданд ва аз оғоз то анҷоми асар онро риоят мекардаанд. Истифодаи равшани ин меъёри тасвирро дар қарнҳои баъдӣ дар асарҳои Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Аҳмади Дониш, Мирзо Сирочи Ҳақим ва чанд тани дигар мушоҳида кардан мумкин аст. Азбаски устод С.Айнӣ ва А.Фитрат, ки аз пешоҳангони насри ҷадид дар ибтидои қарни XX буданд ва бо осори дар боло зикргардида ошноии комил доштанд, суннатҳои воқеъгароёнаи насри гузаштаро бо суннатҳои тозаи нависандагони аврупоӣ, ки осорашон тавассути маҷаллаю рӯзномаҳои навтаъсис ба муҳити адабии Осиёи Миёна ворид мегардид, ба ҳам омезиш дода, ба сабки нави насрнависӣ, ки бо номи насри реалистӣ ёд мешавад роҳ кушоданд. Намунаи равшани ин «Сайёҳи хиндӣ»-и А.Фитрат мебошад. Ба назари мо, иллати асосии ба сабки сафарномаю ёддоштнависӣ

тавачҷӯҳи бештар зоҳир намудани нависандагони замони нав дар он аст, ки ин навъи наср дар баробари заминаи ҳаётию воқеӣ доштанаш, аз нигоҳи забону услуби нигориш низ хеле содаю оммафаҳм буд. Маҳз бо ҳамин сабаб, сафарномаҳо дар байни мардум аз қадим маҳбубияти бештар доштанд. Аксари нависандагони насри аввали адабиёти тоҷикӣ аҳди Шӯравӣ дар муҳити адабиёти пурғановати форсии тоҷикӣ ва махсусан насри рангину зебои он ба камол расида буданд. Ба ҳамин ҷиҳати мактаби адабии С.Айнӣ ишора намуда, устоди зиндаёд А.Маниёзов навиштаанд: «Дар қадамҳои аввали фаолияти насрнависии С.Айнӣ заминаи асосӣ ва ба назар намоён эҷодиёти даҳонӣ ва мероси насрии адабиёти тоҷик буд». [7] Устод С.Айнӣ ханӯз дар солҳои дар мадрасаҳои Бухоро таҳсил намуданаш осори насрӣ ва таърихномаҳо, насри фаннию мазҳабии гузаштаро пайваста мутолиа мекард, чунон ки худӣ ӯ менависад: «Чун дарсҳои расмӣ маро қаноатманд намекарданд, ба мутолиаи китобҳои гузаштаи адабӣ ва таърихӣ машғул мешудам». [8] Асарҳои, ки устод С.Айнӣ дар бисёре аз навиштаҳои ӯ мекунад ин «Гулистон»-и Саъдӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ, «Сафарнома»-и Н.Хисрав, «Бадоеъулвақоъ»-и Восифӣ ва «Наводирулвақоъ»-и А.Дониш мебошанд. Ин асарҳо, пеш аз ҳама, бо ҷанбаҳои воқеъгароёнашон диққати Айнӣро ба худ кашида буданд. Агар ба нахустин асарҳои насри бадеии С.Айнӣ, ки дар шакли ҳикоятҳои хурди ахлоқию тарбиятӣ дар китоби «Газҳибуссибён» ҷой дода шудаанд, назар андозем, ин таъсирпазирро равшан эҳсос менамоем. [9] Ҳикоятҳои «Аҳмадҷони соҳибмарҳамат», «Иулдош», «Араббек ва бародаронаш» марҳилаи нахустини фароҳам омадани сабки нигориши реалистӣ дар эҷодиёти С.Айнӣ мебошад. Баъдтар нависанда ҳикояи «Хонадони хушбахт»-ро менависад, ки он дар заминаи номаҳо таълиф гардидааст. Муҳаққиқон ин асари С.Айнӣро аз нигоҳи мазмуну муҳтаво ва навҷӯйҳои шаклию сабки дар радифи асарҳои Маҳмудҷоҳаи Бехбудӣ ва Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ дар ҳамон замон, гузаштанд. Ин асар дар ҳамон давра падидаи тоза ва башорате аз зуҳури насри реалистӣ дар адабиёти тоҷик буд. Баъди пирузии инқилоб нависанда бо камолӣ ҷиддият ба иншои асарҳои насрӣ оғоз намуд. Воқеаҳои муҳиму таърихӣ, ки худӣ ӯ шохиди бевоситаи онҳо буд, завқу истеъдоди нависандагии вайро ба таҳрик меоварданд. Ба хоҳири тасвири комилу ҳамаҷонибаи ҳодисаю воқеаҳои аз пеши назар гузаранда, нависанда сабки тасвири воқеъгароро интихоб намуд, ки он аз тарафи дигар як андоза талаби замон ҳам буд. Вале мактабу малакаи насри классикӣ, ки дар муҳити он завқу хунари адабии ӯ ба камол расида буд, имкони васеъ фароҳам овард, ки С.Айнӣ дидаю шунида ва ҳодисаҳои аз сар гузаронидаи худро бо камолӣ устодӣ ба қалам диҳад. Ҳам дар қиссаҳои «Одина», «Ҷалодони Бухоро», «Ятим» ва ҳам дар романҳои «Дохунда»-ю «Ғуломон» бисёр унсурҳои қиссапардозии насри классикиро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Махсусан, мавқеияти хронологи роҳ ва тасвири сафари қарамон, ки тавассути роҳ аз манзил ба манзилу макони дигар мераванд ва дар аснои сафар бо воқеаҳои муҳиме, ки сарнавишти инсонро тағир медиҳанд дучор мегардад, қаробати сабки асарҳои С.Айнӣро бо сафарномаҳои гузашта нишон медиҳанд. Мисоли равшани ин сафари Одина ба зодгоҳаш мебошад, ки дар роҳ бар асари ғорат гардидан ба бадбахтиҳои зиёде дучор мешавад. Ҳамин гуна ҷузъиётҳои сафар дар дигар асарҳои нависанда зиёд ба назар мерасанд, ки онҳо дар бунёди созмони бадеии осори С.Айнӣ нақши муҳим мебозанд.

Аз тарафи дигар, истифодаи сабки содаи нақлӣ, ки дар сафарномаҳо ва қиссаҳои сгузаштии адабиёти классикӣ мавқеи қалон доранд, забону шеваи нигориши нависандаро оммафаҳму мақбули хонандагон гардонидаст. Ин сабки нигоришро баъдтар шоғирдони сазовори С.Айнӣ С.Улуғзода, Ҷ.Икромӣ, Р.Ҷалил, А.Деҳотӣ, Ҳ.Карим ва дигарон идома дода, дар фароҳам овардани насри вуқӯъгарои тоҷикӣ дар қарни ХХ нақши муҳим бозиданд. Ҳамаи ин далели он аст, ки насри ҷадиди тоҷикӣ дар баробари истифодаи суннатҳои насрнависии русию аврупоӣ заминаҳои устувору пурғановати миллӣ низ доштааст ва онҳо дар рушду равнақи насри реалистии қарни ХХ нақши шоиба бозиданд.

КАЛИДВОЖАҲО: зуҳур ва ривочи насри реалистии тоҷик, тавсия ва ташаккули равияи вуқӯъгароӣ, сабки содаи нақлӣ.

АДАБИЁТ

1. Шакурӣ М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ (нашри дуҷум).-Хучанд; Нури маърифат, 2006, с. 170.
2. Шарифов Х. Назарияи наср. – Душанбе: Пайванд, 2004, с. 3.
3. Ибн ан-Надим. Алфҳраст (Тарҷумани Муҳаммадризо Тачаддуд).- Техрон, 1343, с. 19.
4. Салимов Н. Марҳилаҳои услубӣ ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XIII).-Хучанд; Нури маърифат, 2002, с. 345.
5. Хусайни Размҷӯ. Анвои адабӣ ва осори он дар забони форсӣ (Ҷопи савум).- Машҳад; Интишороти Кудси Разаӣ, 1372, с. 35.
6. Носири Хисрав. Сафарнома. Бо қўшиқи Дабири Сиеқӣ.-Техрон; китобфуруши Завор, 1375, с. 96.
7. Маниёзов А. Мулоҳизаҳо доир ба ташаккули насри С. Айнӣ//Ҷалнинномаи Айнӣ, ҷ. 3.- Душанбе, 1963, с. 26.
8. С.Айнӣ. Ду XXX сол // Шарҳи сурх, // 1977 - №11, с. 10.

ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ РЕАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

Шамсиддин Солихов

С.Айни и А. Фитрат являлись основоположниками новой таджикской реалистической прозы XX века. Они были воспитаны в духе классической прозы. Поэтому в своем творчестве наряду с русской и европейской реалистической традицией использовали лучшие стилистические особенности классических сафарнаме и другие книги реалистического направления. Такого традиционализма можно наблюдать и в творчестве достойных учеников С. Айни. - Дж. Икрами, С. Улуг-заде, Х. Карима, Х. Ирфана и др.

ONE OF THE FACTORS OF TAJIK REALISTIC PROSE FORMATION

Shamsiddin Solihov

S.Ayni and A.Fitrat were the founders of the new Tajik realistically prose of XX century. They were taught in the spirit of classical prose. Because of it in their worker they used with the Russian and European tradition the best styles of classical safaname also and the others book of realistically way. This tradition was continued in the works of apprentices of S.Ayni – J.Ikrami, S.Ulugh-zade, Kh.Karim, Kh.Irfan and others.

ЖУРНАЛИСТИКА

ПУЛҶОИ ИРТИБОТИИ ГҶЯНДА

Ризо Ҳодӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иртиботот (communication) ба маънои дарки мутақобил ва талош барои тафҳиму тафохум аст ва дорои ду бахш аст:

- 1) иртиботи каломӣ;
- 2) иртиботи ғайрикаломӣ.

Бо ҳар чизе, ҳар касе ва ҳар мафҳуме—чи диданӣ ва чи ғайридиданӣ, метавон иртибот барқарор кард. Иртиботи каломӣ истифода аз абзори калом, аносири калом, зарфияти забон, шеър, наср ва хикоят барои нуфуз дар муҳтаб аст. Бахше аз иртибот иртиботи ғайрикаломӣ аст. Дар радио бахши ғайрикаломӣ лаҳн аст. Лаҳн, яъне фазое, ки гӯянда ва мучрӣ ба як калима медиҳад. Калимоти хушқу орий аз эҳсосоту авотиф агар аз радио баён шавад, асар надорад. Дар радио танҳо абзори ғайрикаломии мучрӣ ва гӯянда лаҳнаш аст. Лаҳн барои гӯяндаи радио ҳаётӣ аст, дар ҳоле ки барои гӯянда ва мучрии телевизион асл аст, вале он ҷанбаи ҳассосу сарнавиштсозро надорад. Дар телевизион аз даст, ҳаракат, либос, аносири чехра, ҳаракати сар, лабҳанд ва ғайра истифода мекунем (*ҳатто агар сукут дар радио ва ҳам дар телевизион аст, дар радио сессонияӣ, вале дар телевизион бештар мешавад*).

Иртиботи каломӣ умдатан барои табодули иттилоот, интиқоли мағлаб ва баёни мафҳим аст. Ҳол он ки иртиботи ғайрикаломӣ барои интиқол ва табодули ҳолат аст.

Чизе ки ба калимоту вожаҳо хувият медиҳад, лаҳн аст. Масалан, вожаи «бифармоед»-ро метавон аз олитарин то зишттарин шакл баён кард. Чизе, ки ба вожаи «бифармоед» хувият медиҳад, лаҳн аст. Пас, гӯянда вақте дар радио шеъри Ҳофизро комилан солим, бо таъкиди дуруст, кашиши саҳеҳ ва барҷастахониро ҳам дуруст меҳонад, вале он лаҳнеро, ки бояд ба шеъри Ҳофиз хувият бидиҳад, надорад, қорашро ноқис анҷом додааст.

Аз вижагиҳои калом, ин ки бархе ҳамроҳ бо каломашон дарозгӯӣ ва пурҳарфӣ мекунад. Пурҳарфӣ ёвагӯӣ меоварад. Афроде ҳастанд, ки дар вақти ҳарф задан чун интизомии калом надоранд, ҳама чиз мегӯянд. Гоҳ хондани як байт, шеър ё баёни 5-6 калима метавонад ба ҷои даҳ дақиқа ҳарф задан қорсоз бошад. Пас, бояд ба суроғи сохтори ниғориш ва сохтори сухан рафт. Ҳар калимае маҳмили як мафҳум аст. Дар калимот хушбахтӣ, тақдир, рушд, эҳтиром ва адаб вучуд доранд.

Бархе калимаҳо хушбахтӣ, чунбиш, завқ ва ташвиқ меоваранд. Масалан, чумлаи як мард ба ҳамсараш, ки дар поёни суфра гуфт: «-Азизам, ғизо хеле хушмаза буд». Ин чумла 5-то калима аст, вале ҳамин 5-то калимаро дар ҷои муносиб нишондан сеҳр эҷод мекунад.

Агар фарде ба ҷои салом ба як ҳамнавь, ки аз роҳрави идора меояд ва ё дар пиёдарави хиёбон аст, фирор мекунад ва ба он тарафи хиёбон меравад, ки салом надихад, ҳамчунин, одаме аҳли иртиботи расонаӣ нест ва барои гӯяндагӣ муносиб нест. Ва агар назди дурбин биёяд, маҷбур аст, ки дуруғ бигӯяд.

Арсаи иртиботӣ бо ҳама ашхос номаҳдуд аст, яъне бо кӯдак ва ё пирамард. Бояд суолоти хос, ки вижаи муносиботу зиндагии он фард аст, аз ӯ пурсида шавад. Масалан, мусоҳиба бо як эъдомӣ, ки қарор аст пас аз даҳ дақиқаи дигар эъдом (қатл)-аш кунанд. Агар хабарнигоре битавонад бо чунин фарде гуфтугӯ кунад, каломӣ ӯ метавонад рӯи бисёре аз ҷавонон асаргузор бошад. Ва як гузоришгари зубда, чирадаст ва ходими мардум бо иртиботи каломӣ ва ғайриқаломӣ синаи пурсухани ӯро боз мекунад ва як паёми миллӣ барои ҳазорон ҳазор ҷавон бо каломӣ шаффоф баён мекунад.

Иртиботи каломӣ эҷод эҷод мекунад, хеле мафҳум аст ва бахше аз зиндагии ҳар фард аст.

Яке аз муваффақиятҳои иҷтимоӣ дар гавари муваффақият дар масрафи вожаҳо аст. Агар як ҷавони донишҷӯ барои ҳаққаш назди раиси донишгоҳ ибтидоитарин калимотро балад нест, масраф кунад, ё дар муносиботи сарнавиштасози зиндагӣ мисли шаби издивоҷ, ки ҳама бузургтарҳо ҳарф мезананд ва аслитарин унсур, яъне арӯс-хонум ва оқо-домод ҳарф намезананд, чун намедонанд, ки чи гуна ҳарф бизананд ва ин маҳорати баёниро тамрин накардаанд. Ва баъд аз се моҳ ҳамин ду фарди хомӯш зиндагии мусибатбореро барои худашон дуруст мекунад.

Муваффақият дар кори ҳирфай ва зиндагии шахси мусталзими мутолиа аст. Манзури мутолиа корбурдист, на мутолиаи завқӣ. Хеле аз гӯяндагои мутолиа мекунад, вале балад нестанд чи гуна аз он истифода кунанд. Барои ин ки мутолиоташон завқӣ будааст. Гӯянда барои пешрафт дар кораш бояд корбурди мутолиа кунад ва бахши завқиаш ҳам барои худаш бошад ва ба худ бигӯяд: «мехонам, ки ба дигарон бигӯям».

Аз калимоти вижа барои иртибот бо афроди вижа бояд истифода кард. Гоҳе як мафҳум маҳмили даҳҳо вожа аст, монанди *пур*, ки 8 муодил метавон барояш гуфт, ки иборатанд аз: *лабрес, саршор, оқанда, мамлув, лаболаб, молмомол, машхун* ва *саррез*. Ҳар қадам аз ин калимот шароити хося барои корбурд доранд. Вожаи дигаре чун *изтироб* 20 муодил дорад, ки иборатанд аз: *ташвиш, дилхура, нигаронӣ, таниш, дилнигаронӣ, дилшӯра, халачот, дилошӯб, беқарор, ноором, бетоб, дилвопасӣ* (бисёр вожаи қашангест), саросемагӣ, ошuftа, саросема, парешон, мушавваш, дағдаға, илтиҳоб ва стресс. Пас, бояд мувоқиб буд, то муодили зебои хонагӣ ва бумиашро хонанишин кард. Тафовути изтироб бо тарс ин аст, ки тарси мо ба изои равшан дорад, яъне аз баландӣ, об, барқ ва торикӣ метарсад, вале изтироби мо ба изои равшан надорад. Пас, гӯянда ва мучрӣ бояд аз ин ганҷинаи вожагон истифода кунад. Ҳама мафҳуми вожагон бисёре пушти сарашон аст ва гӯяндаву мучрӣ бояд инҳоро бишносад ва дар иртиботи каломии хуб истифода кунад.

Муодилҳои *нирӯ*: *тавон, қудрат, энержӣ, қувват, қувва, зӯр, ёро, но* ва *бунья*. Ҳоло ҳар қадам аз ин муодилҳо дар ҷое корбурд доранд, масалан, ҷумлаи «*Нирӯи ворид бар як тарафи аҳрам*». Оё метавон вожаи *нирӯ*ро бардошт ва вожаи дигаре ҷойгузини он кард? Хайр. Чаро? Чун ин вожа меъёр аст ва дар илм таъриф шудааст ва истиқлол дорад. Шахсе, ки ин ҷумларо гуфт, медонист, ки ғайр аз ин калимае вучуд надорад ва гӯянда дар мавқеи иртиботи каломиааш вақте калимотро ба кор мебарад, яқин дорад, мутмаин аст, ки аз ин вожа бештар вучуд надорад, ки бигӯяд. Масалан, аз тамоми он 20 муодил *дилвопасиро* интиҳоб мекунаду мегӯяд. Гӯянда онро на ба хотири печидагиаш ва тумтароқ буданаш, балки ба хотири ин ки зарифи иртиботии ин вожа бештар аст, интиҳоб мекунад.

Шунидам, дар як барномаи кӯдак мучрии барнома гуфт: «Баҷаҳо, мехоҳем имрӯз як мусобиқа бо ҳам дошта бошем. Ин ҷумла ғалат аст ва аз он ғалатхост, ки кӯдаки мазлум чун намефаҳмад, ки ин мучрӣ иштибоҳ кардааст, он вожаро ёд мегирад. Вақте бузург шуд, мехоҳем вожаи ғалатро аз ӯ бигирем, аммо намешавад. Хеле калимоти ғалат ба ҳамин шакл байни мардум роиҷ шудааст. Пас, мучрӣ, хусусан, мучрии кӯдак бояд хеле мувоқиб бошад ва диққат кунад, ки дуруст сухан бигӯяд. Дар иртибот бо кӯдак бояд печидаву бузург андешид ва содаву кӯдакона рафтор кард ва сода сухан гуфт.

Дар иртибот бояд тавачҷӯх дошт, ки бо кӯдаку бузургсол намешавад ба як гуна иртибот барқарор кард. Зеро дар иртибот бо кӯдак аз каломе истифода мекунем ва дар иртибот бо бузургсол каломе дигар мегӯем, ҳамин тавр, дар семинаре бузург ва ҳассос ҳам чизи дигаре мегӯем. Бинобар ин, бояд ганҷинаи вожагон зиёд бошад ва қудрати ҳушмандии забон низ ба ҳадде бошад, ки ҳар қадам аз он вожагонро хостем, битавонем дар ҷои муносиб истифода кунем. Теъдоде аз гӯяндаҳо бо 50-60 вожа зиндагии гӯяндагиашонро сипарӣ мекунад ва ба назарашон мерасад, ки бо ҳамин теъдод вожа метавонанд бо мухотаб иртибот барқарор кунанд.

Замоне ки ба шахси дигаре чашм дар чашм нигоҳ кунед, метавонед як шолудаи воқеӣ барои иртиботот бино намоед. Аз ин рӯ, баъзе аз мардум, замоне ки бо мо сӯҳбат мекунад, рафторе доранд, ки мо комилан эҳсоси роҳати мекунем. Вале баъзе ба мо эҳсоси нохушоянде медиҳанд ва баъзе эътимод дар нигоҳи худ надоранд. Эҷоди иртиботи чашмии қавӣ равише оли барои тақвияти робитаи муҳкам байни мучрӣ, гӯянда ва мухотаб аст. Агар натавонем ба мухотаби худ нигоҳи амиқ кунем, ӯро аз худ меронем. Чашм ойинаи рӯҳ аст, дар ҳоли гуфтугӯ бо мухотаб ва фарди мутақобил ба ӯ нигоҳ мекунем, то битавонем садоқат, ҳуш, гароиши фикрӣ ва эҳсосоти ӯро маҳак бизанем. Агар гӯянда ё мучрӣ

натавонад бо чашмони худ иртиботи амиқи чашмӣ барқарор кунад, мумкин аст аз назари фарди мутақобил парешон ё мусомехагар талаққӣ шавад.

Занон дар дарки рафторҳои ғайрикаломӣ тавоноии зотӣ доранд, камо, ин ки дар мушоҳидаи чузъиёт низ тезбин мебошанд.

Фарди хушманд дар дарки рафторҳои ғайрикаломии дигарон ва муқоисаи онҳо бо рафтори каломиашон тавоност (яъне, мебоист рафтор мавиди калом бошад).

Баъд аз ёдгирии аносири иртибот ва чузъиёти он, таваққуъ меравад рафторҳои каломӣ ва ғайрикаломии худ ва дигаронро хуб бишносем ва резакориҳои истифода аз онро бидонем.

Тачрибае малмус: аз пушти сари як бачаи 5-6 моҳа, ки ништастану роҳ рафтан балад нест, чизе ба ӯ бидихед. Қабл аз ин ки онро бигиред, аввал ба шумо нигоҳ мекунад ва баъд онро ба дасташ мегирад (*волидайнӣ фаҳим, равшану огоҳ ҳамин нукоти ба зоҳир сода, вале асаргузорро дар равобити бачаҳо дарк ва онро тақвият мекунад*).

Аввалин марҳала барои тақвияти иртибот иртибот бо худ аст. Яъне, аввал он таорузро, ки бо худатон доред, ҳал кунед. Ҳар кас тавонист бо худаш иртиботи хубе барқарор кунад, иртиботаш бо дигарон ва аносири дигари ҳастӣ осон мешавад. Барои доштани иртиботи хуб бо афрод, бояд ҷаҳони ҳастиро дӯст дошта ва битавонем бо аҷзои он иртибот барқарор кунем.

Ин рӯзҳо ҷавонон ҷумлаҳоеро ба қор мебаранд, ки қашанг аст. Намедонам, манобеи тазриқи ин ҷумлаҳои қашанг чист ва кист? Аммо, эҳтимолан, одамҳои ринду огоҳе ин қорҳоро мекунад. Масалан, меғӯянд: «*фалонӣ бо худаш даргир аст*», ин иборат хеле қашанг аст. Чун даргирӣ бо худ бӯҳрон аст. Даргирӣ, яъне қоре дар берун меҳоҳам анҷом диҳам, ки дар дарунам наменвисандам; яъне хилофи боварҳои зеҳну андешаам аст.

Агар хостори ҳалли мушкили худатон ҳастед, ба он чи дар дарунатон бовару эҳтимод доред ва мабонии шахсияти шумо, ба онҳо амал кунед. Агар бихоҳед ду навъ бозӣ кунед, ҳамеша даргир ҳастед.

Барои ин ки мабонии шахсияти худро қавӣ кунем, аввал бояд аз худамон шурӯъ кунем (*масалан, барои ин ки бухл наварзед, ташаккур кунем*).

Як бор гуяндае дар ҷое болои Техрон ҳамроҳи ман буд, ҳама шаҳр зери назарамон буд ва бо ҳам мидидем. Як дафъа гуфт: -Худоё! Ин мардумро аз мусибату бало масун бидор. Ман хеле хушам омад. Ба ин навъи иртибот *иртиботи қаблӣ* меғӯянд. Ба ҳамин содагӣ мешавад дар қалбҳо русух кард.

КАЛИДВОЖАҲО: иртиботот, лаҳн, вижагиҳои калом, масрафи вожаҳо, афроди вижа, арсаи иртибототӣ, муодилоҳои нирӯ.

КОММУНИКАЦИОННЫЕ МОСТЫ ДИКТОРА

Ризо Ходӣ

Понятие *коммуникация* означает взаимопонимание, стремление к пониманию и состоит из двух нижеследующих частей: 1) словесная связь; 2) несловесная связь. Словесная связь в основном, употребляется с целью обмена информацией, передачи материала и изложения понятий, тогда как несловесная связь используется для выражения и взаимной передачи состояния. Словесная связь, являясь важной частью жизни каждого индивида, играет ключевую роль в деятельности диктора.

MANNER OF NARRATOR'S RELATION

Rizo Hodi

Communication is meaning to mutual understanding and trying to understand, and mutual understanding. It has two parts: 1- Communication with a word 2-Communication other word. Communication word is mainly for exchange of information, the transfer of materials and ideas. While other word is to transfer and exchange experiences Thaumaturgy. Communication a word, it is important part of the life of everybody also this is the main principle for the narrator of television.

МАВҶЕИ РЕПОРТАЖ ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ ҶАМЪИЯТИИ «ПОЙТАХТ»

З. Муъминҷонов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Репортаж дар телевизион ҳамчун яке аз жанрҳои асосӣ ва истифодашавандаи маъмул ба ҳисоб меравад. Телевизионро бе жанри репортаж тасаввур кардан ғайри имкон аст. Ҳоло намунаи

репортаже, ки аксаран дар Телевизиони ҷамъиятии «Пойтахт» аз воқеаҳои муҳими дар шаҳри Душанбе рӯйдиханда омода карда мешаванд, дида мебароем:

«Видеонавор:

аэропорти ш. Душанбе,
вазъияти тантанавии
пешвозгирӣ, овози самолёт,
омадани самолёт,
фаромадани Президенти Русия Путин В.В.,
пешвозгирии Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмон,...

Журналист дар даст микрофон чунин мегӯяд:- Имрӯз 16 октябри соли 2004, дар доираи сафари расмӣ, бори аввал, Президенти Федератсияи Русия Владимир Путин ба пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе омад...

Видеонавор:

лаҳзаҳо аз сафороии
қабули паради расмӣ,
садо додани суруди
миллии ду мамлакат, вохӯрӣ
бо ҳайати расмӣ, сафирони
мамлакатҳо, пешвозгирандагон...

Журналист аз паси ин наворҳо суханашро идома медиҳад:- Дар назар аст, ки Президенти Русия имрӯз, баъди зиёрати ҳайкали Исмоили Сомонӣ, дар Бӯстонсароии Ҳукумати Тоҷикистон бо Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон мулоқот мекунад. Сипас, дар мавриди ба роҳ мондани ҳамкориҳои дучониба дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт созишномаҳо баста хоҳанд шуд...».[1]

Ин репортаж чи гуна репортаж аст? Маълум ки репортажи воқеӣ мебошад. Аз воқеаи муҳими сиёсии дар шаҳри Душанбе рухдода омода карда шудааст. Мумкин буд, ки дар ин бобат бо жанри хабар ва ё ҳисобот ба бинандагон иттилоъ дода мешуд, ки ҳамеша дар Телевизиони Тоҷикистон чунин мекунад. Ин аз ҷиҳати жанрӣ ғалат нест, вале аз ин воқеаи муҳим бо жанри репортаж иттилоъ додан ин як навоарӣ, часорат буда, барои бинанда диққатҷалбкунанда аст. Чунки бинанда иштироки журналистро дар ин ҷо мебинад. Ба хабари додааш бовар мекунад. Тавассути журналист худро, гӯё, иштирокчии ин воқеа мепиндорад. Калимаи «репортаж» аз калимаи франсузӣ «reportage» ва калимаи англисии «report», ки маънояш иттилоот додан, хабар расонидан ва ё огоҳонидан мебошад, сарчашма мегирад.

Як ғалате, ки дар аксар телевизионҳои Тоҷикистон ва ҳатто Русия ба чашм мерасад, ин байни репортажи воқеӣ ва ҳисобот фарқ нагузоштан ва ё ҳисоботро надониста, репортажи воқеӣ донистан аст. Барои исботи ин гуфтаҳо як мисолро дида мебароем:

«Видеонавор:

музики наврӯзӣ,
боғи «Дустии халқҳо»,
намуди орошоти наврӯзӣ,
омадани Э. Раҳмон,
гаштугузори мардум,
хунарнамоии санъаткорон...

Журналист аз паси ин наворҳо чунин мегӯяд:- Имрӯз дар оғози ҷашни Наврӯз дар боғи «Дустии халқҳо»-и пойтахт намоиш ва фуруши маҳсулоти корхонаву муассисаҳои шаҳри Душанбе баргузор гардид.

Сипас, ба ҷамъомади наврӯзии шаҳр Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон омада, ҷамъомадагонро бо Наврӯз табрик намуда, аз ҷумла чунин гуфт...».[2]

Дар ин ҷо мухтасари табрикооти Э. Раҳмон ва баъд матн дар бораи сайругашт ва ҷашнгирии шаҳрвандону меҳмонон, намунаҳо аз хунарнамоии санъаткорон, хулас дар бораи рафти ҷашнгирии Наврӯзи пойтахт аз аввал то ба анҷом ба таври мухтасар нишон дода мешавад. Бинандаро журналист бо рӯйдодӣ идона ошно намуда, рафти онро бо тартиб нишон медиҳад. Журналист ҳатто дар чанд ҷо дар кадр пайдо мешавад. Инро ба ҳисоб гирифта, ин маводро репортажи воқеӣ меҳисобанд, ки ғалат аст.

Ин мавод ҳеҷ вақт репортажи воқеӣ набуда, жанри ҳисобот аст, ки журналист бо иштироки худ рафти рӯйдодӣ ҷашниро аз аввал то ба охир бо навор ва матни паси навор ба бинанда пешниҳод мекунад.

Муаллифони китоби «Телевизионная журналистика» дар бораи жанри репортаж чунин мегӯянд:- «...репортаж жанри журналистика мебошад, ки тавассути он таъҷилан, ба воситаи матбуот,

радио ва телевизион дар бораи ягон рӯйдод ба воситаи журналист, ки шоҳид ва ё иштирокчии ин рӯйдод аст, хабар дода мешавад.»[3, 191] Хабар додан аз навигарӣ мақсади жанрҳои дигари иттилоотӣ низ мебошад. Вале дар репортаж ба плани аввал дарки шахсии рӯйдод, ҳодиса, ҷудо карда гирифтани факт аз тарафи муаллифи репортаж мебарояд, ки муҳолифи хусусияти ҳақиқатнигории ин жанри иттилоотӣ нест.

Муҳаққиқи журналистикаи тоҷик, доктори илми таърих, профессор И. Усмонов дар бораи жанри репортажи матбуотӣ чунин навиштааст: «...Репортаж ба саволи, «воқеа чӣ хел рӯй дод?», ҷавоб медиҳад. Пас, ин жанрест, ки воқеаро аз нав тасвир мекунад. Аз ин рӯ, яке аз шартҳои асосӣ он аст, ки мухбир бояд иштирокчии воқеа бошад. Агар дигар хел карда гӯем, репортёр аз дасти хонанда гирифта, ўро гӯе аз паси худ мебарад ва нишон медиҳад, ки чи воқеа ба амал омадааст. Мухбир тамоми рафти воқеа, муҳитеро, ки дар он воқеа ба амал омадааст, тасвир мекунад. Гуфтугӯи байни қаҳрамонҳо, муносибати онҳоро аз нав зинда месозад. Дар репортаж ҳодиса айнан рӯйбардор карда нашуда, танҳо ҳамон қисмати он, ки аҳамияти ҷамъиятӣ дорад, тасвир меёбад».[4, 338]

Агар дар хабар танҳо дар бораи рӯйдод маълумоти мухтасар дода, маълум карда шавад, ки чӣ воқеа рӯй дод. Дар репортаж нафақат чӣ воқеа рӯй доданиш, балки чӣ хел рӯй доданиш ҳам, нишон дода мешавад. Дар китоби профессор А. Нуралиев «Жанрҳои ахбории матбуот» дар бораи жанри репортаж чунин нигошта шудааст: «Репортаж-ин таърихи воқеа мебошад, ки тасвири ҳодисаи содиршударо дар эҳсосоти бевоситаи журналист-шоҳид ва ширкаткунандаи он ба қалам медиҳад. Ҳодисаҳои аҳамияти ҷамъиятӣ дошта асоси репортажро ташкил мекунанд».[5, 97] Хусусияти муҳимтарини репортаж моҳияти рӯйдодро дар инкишофу тараққиёт нишон додан аст. Яъне динамизми репортаж, рӯйдодро пай дар пай нишон дода тавонистан мебошад.

Ҷумъа Қуддус дар китоби «Жанрҳои журналистикаи телевизион» ба китоби «Журналистикаи советии тоҷик» истинод карда овардааст, ки «маъноӣ репортаж аз ҷойи воқеа хабар додан аст».[6, 14] Ин таъриф на он қадар ҷавобгӯи жанри репортаж аст. Чунки тариқи дигари жанрҳои иттилоотӣ низ аз ҷойи рӯйдод хабар дода мешавад. Таърифи муаллифони китоби «Асосҳои журналистикаи телевизион» дар бораи жанри репортаж пурратар аст: «Ҳаракат, тағйири ҷою макони объект ва қаҳрамон хоси телевизион аст, ин хосият аз ҳама бештар дар жанри репортаж ба мушоҳида мерасад. Аз ҳамин сабаб, репортаж жанри аз ҳама маълумтарин, таъсирбахштарин ва паҳншударини журналистикаи телевизионӣ аст».[7, 27]

Дар матбуот ва радио журналист рӯйдодро бо сухан тасвир мекунад. Бинобарон вазифаи тасвиркунӣ дар қори эҷодии журналисти матбуот ва радио муҳим аст. Аммо дар телевизион тамоман баракси он: рӯйдод, ҳодиса тариқи видеокамера наворбардорӣ мешавад, журналист ба рӯйдод бо ҷашми бинанда, дурустараш бинанда рӯйдодро бо ҷашми диди оператор ва журналист мебинад. Чунки вазифаи тасвиркунӣ тавассути видеокамера ба амал бароварда мешавад. Журналист бо фаҳмондадихии оқибӣ кадрӣ ҳолатҳои тасвирнашавандаи рӯйдодро маънидод мекунад.

Аз ин рӯ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар репортажи телевизионӣ, пеш аз ҳама, ҳаёт, рӯйдод чи хеле ҳаст, нишон дода шуда, ба ҳақиқати реалӣ наздик аст. Аз тарафи дигар, рӯйдод аз нигоҳ, фаҳмиши субъективии журналист ба ҷойи аввал баромада, журналист аксаран ҳамчун шоҳид, баъзан ҳамчун иштирокчии рӯйдоди тасвиршаванда хувайдо мегардад.

Аз рӯйи тарзи пешниҳод репортаж ба бевосита мустақим ва сабтшуда ҷудо мешавад. Репортажи мустақим бевосита ба эфир ҳангоми содиршавии рӯйдод тавассути студияи сайёри телевизионӣ (ПТС) дода мешавад. Аз рӯйи сабт репортаж видеоӣ, киноӣ ва суратӣ мешаванд. Шакли қадимаи сабти тасвир (рӯйдод) расмкашӣ буд. Изорепортаж. Дар ИМА аз аввалҳо бо қонун наворгирӣ аз зали суд манъ карда шудааст. Журналистони телевизион ҳамеша аз суратҳои кашидани рассомон истифода мебаранд, яъне аз жанри изорепортаж.

Ду намуди репортаж: репортажи синхронӣ-овозҳои табиӣ гирду атроф ва гуфтугӯи иштирокчиёни рӯйдод; репортажи беовоз (овозҳои табиӣ гирду атрофи ҷойи ҳодиса, рӯйдод умуман сабт нашудааст), ки матни зери кадриро барандаи телевизион мекунад, бештар дар хабарҳои расмӣ истифода мешавад. Синхрон-ин қалима дар телевизион баъди истифода шудани камераи синхронӣ, ки якбора ҳам сурат ва ҳам овозро сабт мекунад, пайдо шуд.

Репортажро ба намудҳои рӯйдодӣ (воқеӣ), мавзӯӣ ва ташкилӣ ҷудо мекунанд. Репортажи рӯйдодӣ (воқеӣ)– аз ҷойи рӯйдоди ҳақиқӣ сурат гирифта, новобаста ба хоҳиши журналист, дар он рӯйдод пурра ва ҳаққонӣ инъикос карда мешавад. Журналист дар репортажи мавзӯӣ аз рӯйи мавзӯ ҷойи рӯйдодро интихоб намуда, репортажро таҳия мекунад. Дар репортажи ташкилӣ журналист ҳамчун ташкилкунандаи рӯйдод ширкат меварзад. Ингуна ташкили рӯйдод хеле аҷиб ва манфиатнок ва ё баракс зараровар ва ғайриқасбӣ шуданиш мумкин аст.

Ҷавҳари намуди аввали истифодаи репортажро нишон додани рӯйдод бе шарҳ ва ё шунавонидани рӯйдод мустақиман ва ё дар сабт ташкил медиҳад. Репортаж бе шарҳ ва ё трансляция

мустақим дар эфир барои нишон додани рӯйдодҳои ҷамъиятӣ – сиёсӣ ва ё фарҳангӣ, ки бинанда ба ҳама ҷузиёти ин рӯйдод таваҷҷӯҳ дорад, сафарбар карда мешавад. Ба ин намуд репортаж ҷаъолияти кори ҷаласаи органи олии қонунбарори мамалакат, нишастҳои матбуотии арбобони давлатии мамлакатҳои хориҷӣ ва дохилӣ, мусобақаҳои спортӣ, ки шарҳдиҳӣ то ҳалли ақал кам карда шудааст, дохил мешаванд. Транслятсияи баъзе концертҳо, спектаклҳо низ ба жанри репортажи бешарҳи телевизионӣ мувофиқ меояд.

Журналист ин раҳнамои бинанда аст, бо сухани зинда, бо дониستاني мавод, бо таваҷҷӯҳаш ба рӯйдод ва кӯмакш дар фаҳмиши мақсади намоиши рӯйдод ин вазифаашро иҷро мекунад.

Дар репортажи рӯйдодӣ (воқеӣ) асос ҳуди рӯйдод, пайдарҳамии инқишофи он аст. Сухани журналист рӯйдодро ташкил ва ё идома намедихад, балки танҳо аз ақиби он меравад. Дар ин ҳолат кори журналисти аз ақиби кадр хондаистода, хеле мураккаб ва масъулиятнок аст.

Репортажи мавзӯӣ (проблемавӣ низ мегӯянд) ин пешниҳоди ҳолатҳои барои бинанда ақиби ҳамеша рӯйдиханда аст. Ин репортаж аз кӯчаву хиёбонҳои шаҳр бобати ҳолати ҳаракати нақлиёт ва савдо, аз устохонаи рассом, аз сеҳи заводи мошинбарорӣ ва ғайраҳо сурат гирифта метавонад. Дар ин ҳолат, рӯйдод ба ин ҷо омадани ҳуди гурӯҳи телевизион ва нишон додани ҳаёти ҳаррӯза ба бинандагони сершумори телевизион аст.

Репортаж бояд бегаразу бетаҳрир бошад, яъне журналисти (репортери) хуб нигоҳи ғайриоддиаш ба навигарӣ (воқеа) ва аз он чизи муҳиме, ки барои аксариат аҷиб аст, ҷудо намуда пешкаши бинанда кардан фарқ мекунад.

Аз сабаби он ки репортажи воқеӣ вазифаи иттилоотӣ ва мавзӯӣ (проблемавӣ), бештар аз ҳама, вазифаи фарҳангӣ равшаннамоӣ ва иҷтимоӣ педагогӣ дорад, бинобар он, жанри репортаж жанри гузаранда ва ҳалқунандаи масъала ба жанри таҳлилий низ дохил мешавад.

Репортаж ин рӯйдодест, ки ҳангоми содиршавӣ тавассути журналист нишон дода мешавад ва ӯ (журналист) қаҳрамони асосӣ ва аксаран қаҳрамони ягонаи репортаж аст. Дар ин ҷо истифодаи калимаи «ман» ва нишон додани эҳсоси ҳеш ба маврид аст. Беҳтарин репортаж ин репортажи мустақим аст. Репортаж қариб, ки танзим карда намешавад. Бо танзим фақат ифлосӣ ва номувофиқии кадрҳо ро гирифта мешаванд.

Сюжети иттилоотӣ ин нақл дар бораи рӯйдод аст. Дар ин ҷо барои дохил намудани синхронҳо ва дигар наворҳои зарурӣ танзим зарур аст. Журналист (дар ин ҳолат репортёр гуфтан ғалат аст) метавонад дар кадр аз ҷойи рӯйдод ба шакли стандап ва ё пайдо шудан дар кадр бо факту рақам баромад кунад. Дар ин ҳолат истифодаи калимаи «ман» ва нишон додани эҳсоси худ номумкин аст.

Бояд таъкид кард, ки репортажи ҳақиқӣ дар телевизиони имрӯза хеле кам ба назар расида, дар ҳолати таҳияи гаштанаш ҳамчун бозёфт ба шумор меравад. Аксар сюжетҳои иттилоотиро репортаж мегӯянд, ки ғалат аст.

Репортажи махсус (спецрепортаж) чист? Агар барои репортажи оддӣ ва сюжети иттилоотӣ рӯйдод асос бошад, барои таҳияи репортажи махсус асос мушқилии рӯз мегардад. Мушқилии, мавзӯи доғи рӯз метавонад нашъамандӣ, сӯхтор, таваллуд дар шаҳр, озодшавии маҳбусон, фоҳишагӣ, таъмини аҳолии бо қувваи барқ, гази табиӣ, оби тоза, оби гарм ва ғайра бошад.

Муаллифи репортажҳои махсус Михаил Дегтяр репортажи махсусро филми кӯтоҳ меҳисобад, ки аз он бинандагон иттилоӣ зиёд нисбати як мушқилии (проблема) бояд гиранд.[8, 170] Репортажи махсус, ин нишони хоси ҳар як канали телевизионӣ аст, ки барои обрӯӣ ва баланд бардоштани мавқеи ин телевизион роли муҳим мебозад.

Дар Телевизиони «Пойтахт» аз байни намудҳои репортаж, аз ҳама бештар, репортажи мавзӯӣ истифода мешавад. Ин табиӣ аст, чунки масъалаҳои доғи рӯзи пойтахт, ки ҳамагонро ба ташвиш овардаанд, маҳз бо ҳамин намуди репортаж ба муҳокимаи умум пешниҳод мегарданд. Барои исботи фикр намунаеро дида мебароем:

«Видеонавор:

партовгоҳ, партовҳои сохтмонӣ паҳну парешон,...

Журналист дар фони ин наворҳо чунин мегӯяд:- Имрӯзҳо дар шаҳри Душанбе бобати сари вақт тоза намудани партов аз партовгоҳҳо мушқилие ба миён омадааст, ки сабабгори он ҳуди баъзе соқинони пойтахт мебошанд. Мо дар яке аз партовгоҳҳои ноҳияи Исмоили Сомонӣ, наздик ба кӯчаи Мирзо Турсунзода истодаем. Нигоҳ кунед, дар баробари партови хочагӣ, партови сохтмонӣ ба партовгоҳ рехта шудааст. Партови сохтмонӣ дар партовгоҳҳои шаҳрӣ қабул карда намешавад. Шаҳрвандон ин гуна партовро худашон бояд баранд, вале пинҳонӣ ба ин ҷо мерезанд...

Видеонавор:

журналист бо чанде соқинони ин кӯча

хамсӯҳбат шуданӣ мешавад,
вале аксар хоҳиши
ҷавоб додан намекунанд.
Охирон мӯйсафед чавоб меғӯяд.

Журналист: -Дар маҳаллаи Шумо медонанд, ки партови сохтмони ро ба ин партовгоҳ рехтан мумкин нест?

Мӯйсафед: -Ҳа, дар ин бора чандин маротиба раиси маҳалла гуфта буд.

Журналист: -Пас, барои чӣ боз чуни партовро мерезанд?

Мӯйсафед: -Намедонам, барои сохтани қаср пул меёбанду барои алоҳида бурдани партови сохтмони худашон не...»[9]

Журналист инчунин барои муайянкунии сабаб ва роҳҳои ҳалли ин мушкилӣ бо раиси маҳалла, соҳиби ҳавлие, ки сохтмони хона дорад, ҳамсӯҳбат мешавад. Аз дигар партовгоҳҳои пойтахт низ наворҳо нишон дода, ҳалли ин масъаларо ба миён мегузорад. Ин репортажи мавзӯӣ буда, тарзи инъикоси мавзӯ барои бинанда аз ҳар ҷиҳат ҷолиб мегардад. Дар ин гуна жанр аз ҳама бештар масъалаи мушкилиҳои ҳаррӯзаи шаҳр, муаммоҳои доғи рӯз бардошта мешаванд. Шояд бо ҳамин сабаб бошад, ки репортажи мавзӯиро боз репортаж-шарҳия ё репортаж-проблема низ меноманд.

«...Ҳама чиз андозае дорад. Журналисти навқалам бояд бидонад, ки факту навигарии мусбат ба хонанда таъсири нек мерасонанд ва дар зиндагӣ некбин буданро дар онҳо мепарваранд, дили мардумро ба зиндагӣ гарм месозанд, ҳисси ватанпарварии онҳоро бедор мекунанд. Навигарии танқидӣ низ заруранд, агар онҳо воқеӣ бошанд, ислоҳи он бо ҷамъият ғайриқарор бошад, эродгирӣ муҳиму принсипиалӣ бошанд. Зеро, яке аз принсипҳои муҳимтарини журналистика инсондӯстӣ аст, ки журналист дар ин маврид ҳамчун химоятгари манфиатҳои иҷтимоии мардум, ҳуқуқ ва озодии шахс баромад мекунад».[10, 17-18] Дар намунаи дида баромадамон журналист дар жанри репортаж дар оғоз аз стэнд-ап, ки хоси ин жанр аст, истифода бурда, минбаъд аз ҷузъҳои жанри мусоҳиба ва хабари кӯтоҳ низ истифода мекунад. Ин ба талаботи жанри репортаж пурра ҷавобгӯӣ буда, барои бинанда масъалаи ба миён гузоштани ҳақиқат бо иштироки журналист фаҳмо мегардад, дар байни бинандагон афкори умум ба миён меорад, барои ҳалли ҳар гуна мушкилиҳои шахсонаи масъул ва сабабгори ба «ҷунбиш» меорад. Ба ҳамин васила, мушкилиҳои ҳалли худро меёбад.

Шояд ҳамин хусусиятҳои хоси репортаж, махсусан репортажи мавзӯӣ бошад, ки дар Телевизиони ҷамъиятии «Пойтахт», баръакси Телевизиони Тоҷикистон, дар бардоштан, ба миён гузоштан ва ба вучуд овардани афкори умум, бо натиҷаи ҳамаи ин ёфтани ҳал намудани мушкилоти пешомадаи сокинони пойтахт ин жанр мавқеи муҳим пайдо намуда, аз ҳама бештар истифода шудааст.

КАЛИДВОЖАҲО: репортаж, телевизионии ҷамъиятии «Пойтахт», жанри репортаж, матбуот, радио, репортажи телевизионӣ.

АДАБИЁТ

1. «Паём», 16.10.2004. Бойгонии Телевизиони «Пойтахт».
2. «Паём», 21.03.2004. Бойгонии Телевизиони «Пойтахт».
3. Телевизионная журналистика. – М.: МГУ, «Высшая школа», 2002. – с. 191.
4. И. Усмонов. Журналистика. – Душанбе, 2005. – с. 338.
5. А. Нуралӣев. Жанрҳои ахбории матбуот. – Душанбе, 2004. – с. 97.
6. Ҷ. Қуддус. Жанрҳои журналистикаи телевизион. – Душанбе, 2003. – с. 14.
7. А. Саъдуллоев, М. Шоев. Асосҳои журналистикаи телевизион. - Душанбе, 2007. – с. 27.
8. Зверева Н.В. Школа регионального тележурналиста. М., - 2004. – с. 170.
9. «Паём», 20.10.2004. Бойгонии Телевизиони «Пойтахт».
10. Нуралӣев А. Жанрҳои ахбории матбуот. - Душанбе, 2004. - с. 17-18.

МЕСТО ЖАНРА «РЕПОРТАЖ» НА ОБЩЕСТВЕННОМ ТЕЛЕВИДЕНИИ «ПОЙТАХТ»

З. Муминҷонов

Статья посвящена анализу использования жанра репортажа и его особенностях на Общественном телевидении «Пойтахт».

THE PLACES OF THE GENRE OF THE REPORTAGE ON "POITAKHT" TV

Z. Muminjonov

In the article the author analyses peculiarity and places of the genre of the reportage on "Poitakht" TV.

ТАШАККУЛ ВА ТАНАЗУЛИ НАШРИЯИ ЭКОЛОГИИ «НАВРҶЗИ ВАТАН»

Ҷ. Якубов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри ХХ, дар мавҷи бозсозиву ошкорбаёнӣ аввал дар пойтахти Русия ва сипас дар дигар ҷумҳуриҳои иттифокӣ дар заминаи кумитаҳои давлатии ҳифзи табиат ва фондҳои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, клубу ассотсиатсияҳо бюллетену нашрияҳои гуногун арзи ҳастӣ намуданд. Лозим ба ёдоварист, ки пайдоиши матбуоти экологӣ дар Тоҷикистон низ ба солҳои 90-уми асри гузашта рост меояд. Моҳи марти соли 1991 дар назди Кумитаи давлатии ҶШС Тоҷикистон оид ба муҳофизати табиат нашрияи «Наврӯзи Ватан» таъсис ёфт. Муҳаққиқ Коханова Л.А. бо ишора ба пайдошавии нашрияҳои экологӣ дар қаламрави ИҶШС менависад: «Дар солҳои 90-ум мавҷи пайдоиши нашрияҳои экологӣ ба минтақаҳо доман паҳн кард. Дар ин давра ҳафтаномаҳои тоҷикии «Наврӯзи Ватан», белорусии «Набат», тотории «Зелёный свет» ва ғайраҳо аз чоп баромаданд». [1]

Мегафон гуфт, ки «Наврӯзи Ватан» аввалин намунаи матбуоти «сабз»-и солҳои 90-ум дар минтақаи Осиёи Марказист. Ин андеша бо ин далел аст, ки муҳаққиқон аз ягон нашрияи дигар ёд накардаанд.

Бо таъсисёбии газетаяи «Наврӯзи Ватан» дар қатори мутахассисону олимони журналистони корозмудаву навтаҷриба доир ба масъалаҳои муҳити зист ва табиати кишвар хабару мусоҳиба, гузоришу мақолаҳо менавиштанд. Муҳаққиқон Усмонов И. ва Давронов Д. дар китоби «Таърихи журналистикаи тоҷик» доир ба «Наврӯзи Ватан» чунин андешаро баён доштаанд: «Нашрия бо забонҳои тоҷикию русӣ дар боби ҳифзи табиат мақолаю хабар, лавҳаю очерк чоп карда, мардумро ба ҳифзи табиати кишвар даъват мекарду ба адабиёт таваҷҷӯҳи хоса дошт». [2]

Дар ҳақиқат, таъсисёбии «Наврӯзи Ватан»-ро аҳли ҷомеа бо хушнудӣ пазируфтанд. Ҳайати эҷодии нашрия аз шумораи аввалинаш барои ҷалби таваҷҷӯҳи журналистон ба мавзӯи муҳофизати табиат барои очерк, мақолаи публитсистӣ, фелетон ва репортаж озмун эълон намуд. Ҳадафи таъсисёбии нашрия, пеш аз ҳама, бедор кардани аҳли ҷомеа дар ҷодаи ҳифзи табиат буд. Дар шумораи аввали он дар бораи ҳадафи нашрия чунин нукта баён гаштааст: «Дар шароити имруза, дар айёме, ки табиат ба хориҳои басо сангину нангин гирифтгор шудааст, бе иштироки ҳамагон дурри мақсуд ба даст овардан танҳо ҳаёли хом асту бас». [3] Дар нахустшумораи нашрия табриқоти Вазири ҳифзи муҳити зисти ИҶШС Воронсов Н. ба таъъ расидааст. Дар шумораҳои баъдина номаҳои табриқии хонандагону дӯстдорони табиат аз гӯшаю канори гуногуни ҷумҳурӣ, аз ҷумҳуриҳои собиқ Шӯравӣ ва ҳатто аз шаҳри Берлини Олмон дар саҳифаҳои он чоп шудаанд.

Аз муҳтавои маводи дарҷашта маълум гашт, ки аксари онҳо характери даъват ба муҳофизати табиат ва хушдор доданро доштаанд. Масалан, мақолаҳои «Биё, дасти навозиш бар табиат» [4], «Даст ниғаҳ дор!» [5], «Камназарӣ ба муҳити зист гуноҳ аст» [6] аз ин қабил маводҳоянд.

Сарлавҳаи баъзе мавод оҳанги изтиробангез доранд. Масалан, дар шумораҳои моҳи июнии 1991 маводҳои «Оё бузи пармашоҳ боқӣ мемонад?», «Дод аз дасти «семичка» сатҳи пасти маърифати шаҳрвандон мавриди муҳокимаи муаллифон қарор доштааст. Баъзе маводи нашрия оҳанги таассуфро ифода мекунанд. Масалан, дар мусоҳибаи «Афсӯс, ки «заргар» надорем» [7] аз хусуси риоя нашудани меъёри ниҳолшинонӣ дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ сухан меравад. «Наврӯзи Ватан» дар солҳои 1991-1998 бо шиори «Эй замини покдоман, тоза монӣ ҷовидон!» чоп мешуд.

Ёдовар бояд шуд, ки «Наврӯзи Ватан» дар ташаккули сиёсати экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми арзанда дорад. Яке аз собиқ кормандони нашрия, ҳоло сармуҳаррири телевизиони мустақими Тоҷикистон (СМТ), журналисти хушсалиқа ва шоири ширинкаломи тоҷик Ҷуруни Назар (Ворис), ки як замон фаъолият мекардааст, андешаашро дар бораи нашрияи «Наврӯзи Ватан» ба ин тарз баён доштааст: «Ин чарида дар як замони бисёр ҳассос арзи ҳастӣ кард ва дар фазое садояш танинандоз гашт, ки буғранҷ буд ва овояш ба гӯши ҳама намерасид. Бо вучуди ин, бо ҷодае мустақим пеш мерафт ва аз пайванди инсону табиат сухан мегуфт». [8]

Фаъолияти «Наврӯзи Ватан» бо барҳам хӯрдани Кумитаи давлатии ҳифзи муҳити зист ва хоҷагии чангали Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири соли 2006 қатъ гардид. Баъди оғози ҷанги шаҳрвандӣ давраи барориши нашрия коҳиш ёфт. Ҳатто дар солҳои 1999-2003 ҳамагӣ аз 4 то 5 шумораи «Наврӯзи Ватан» дар як сол аз чоп баромадасту халос. Соли 2000-ум дар озмуни нашрияҳои экологӣ байни ҷумҳуриҳои ИДМ, ки дар шаҳри Мински Белоруссия доир гардид, нашрия сазовори ҷои аввал гашт. Дар тӯли солҳои 2004-2006 «Наврӯзи Ватан» дар як моҳ аз як то 2 маротиба чоп

мешуд. Соли 1999 шиори пешинаи нашрия ба мисраи аввали рубоии Умари Хайём «Аз оташу обу боду хокем хама» иваз гардид.

Гуфтан мумкин аст, ки «Наврӯзи Ватан» аввалин газетаи ранга дар Тоҷикистони сохибистиклол махсуб меёбад. Дар саҳифаҳои он аз жанрҳои адабиёту публитсистика: ҳикояву очерк, тамсил, мусоҳиба, репортажҳои суратдор, мақола, ҳисобот, нома ба ҷашм мерасиданд. Дар нашрияи журналистон Мақсуд Ҳочиматов, Умари Шерхон, Хушбахт Ҳайдаршо, Муҳаммадҷон Мирзошоев, Абдуғаффори Убайдулло, Олег Панфилов, Мидас Урбановичус, Евгений Свидченко фаъолият ва ҳамкории кардаанд. Мавзӯҳое, ки журналистони солҳои 90-ум пайгирӣ кардаанд, доир ба ҳифзи набототу ҳайвоноти Тоҷикистон, масъалаҳои кабудизоркуниву ниҳолшинони ро фаро мегирад. Ҳамчунин бояд зикр сохт, ки яке аз мавзӯҳои «дардноки» аср - масъалаи бӯҳрони Аралро дар Тоҷикистон аввалин бор нашрияи «Наврӯзи Ватан» ба миён гузошт. Дар шумораи моҳи апрели соли 1991 мақолаи ҷонишини сармуҳаррири газета Евгений Свидченко бо номи «Раковые опухоли экосистемъ» ба таъб расид, ки аз вазъи нобоби баҳр, хушкшавии Арал бонги изтироб мезад.

Вазъи ноороми кишвар, ба пароканда шудани коллективи эҷодӣ оварда расонид, ки ин ба сифати мазмун ва мӯҳтавои нашрия бетаъсир буда наметавонист. Аммо бо вучуди душвориҳои замона, нашрия аз фаъолият бознамонд. Баъди соли 1992 дар саҳифаҳои газета қарорҳои Ҳукумат, қонунҳо дар баҳши муҳити зист, фармонҳои Президент, инчунин суханронии Президент дар ҳамоишҳои гуногун ба таъб расидаанд. Бояд гуфт, ки мавқеи асосиро дар шумораҳои баъди солҳои 2000 маърузаҳои ҳисоботи вазир ё раиси кумита ишғол мекарданд. Баъзе шумораҳои газета ба пуррагӣ ба ҳисоботҳои семоҳаву шашмоҳа, нӯҳмоҳаву яксолаи вазир ё раиси кумита бахшида шудаанд. Он ҳисоботҳо таҳти унвонҳои «Шаш моҳи фаъолият: бурд ва бохт»[9], «Маърузаи ҳисоботӣ «Дар бораи ҷамъбасти фаъолияти Кумитаи ҳифзи муҳити зист ва хоҷагии ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон дар нӯҳ моҳи соли 2004»[10], «Натиҷаҳо «оид ба ҷамъбасти фаъолияти Кумитаи давлатии ҳифзи муҳити зист ва хоҷагии ҷангал дар соли 2004»[11] ба таъб расидаанд.

Гуфтан лозим аст, ки факту рақамҳои ҳисоботҳои дар нашрия чопшударо журналистони радиову телевизион чун манбаъ дар таҳияи барномаҳои истифода бурдаанд. Мисоли ин гуфтаҳо дар дар барномаҳои «Аҳбор» ва «Инсон ва табиат»-и телевизиони Тоҷикистон, барномаҳои «Маҷро» ва «Кишоварз»-и радиои Тоҷикистон метавон мушоҳида кард. Масалан, як пора аз барномаи «Кишоварз»: «Тавре раиси Кумитаи давлатии ҳифзи табиат ва хоҷагии ҷангал Абдувоҳид Каримов дар ҳисоботи нӯҳмоҳа иброз дошт, ҳаёти имрӯзаи экологӣ-иқтисодӣ, самаранокӣ қорҳои соҳаи кишоварзӣ ва пешравии офатҳои табиӣ, аз дуруст ба роҳ мондани қори Агентии обухавошиносӣ вобастагии қалон дорад. Имрӯз 58 истгоҳи обухавосанҷӣ ва 97 дидбонгоҳи обҷенкунӣ амал карда истодааст. Пешгӯиҳои обу ҳаво дар давоми ҳар шабонарӯз ва моҳ дастраси аҳли ҷомеа ва давлат мегардад. Дурустии пешгӯии обу ҳаво дар давоми нӯҳ моҳи соли ҷорӣ дар як шабонарӯз 83%-ро ташкил намуд.»[12]

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки баъди қабули «Барномаи маърифати экологии аҳоли барои солҳои 2000 ва дар давраи то соли 2010» нашрия ба ҷорабиниҳои гуногуни байналхалқӣ, конференсиҳои байналмилалӣ семинарҳои минтақавӣ ва умумиҷумҳуриявӣ бештар тавачҷӯх мебуд. Дар саҳифаҳои он гузориш ва мусоҳибаҳо бо иштирокчиёни ҷорабиниҳои экологӣ ба таъб мерасид, маърузаҳои ширкаткунандагони конференс ё семинар аз 2 то 4 саҳифаи газетаро фаро мегирифт. Масалан, яке аз мавзӯҳое, ки нашрия ҳамеша пайгирӣ мекард, ин баланд бардоштани маърифату маданияти экологии аҳоли мебошад. Барои тасдиқи ин гуфтаҳо маводи зерро мавриди назар қарор медиҳем:

«Бо ибтиқори Кумитаи давлатии ҳифзи муҳити зист ва хоҷагии ҷангали ҚТ ва бо кӯмаки Созмони Амнияти Ҳамкории Аврупо ва баҳши тоҷикистони Маркази экологии минтақавӣ рӯзи 2 декабри соли 2005 конференси миллии таҳти унвони «Маърифат асоси рушди устувор дар Тоҷикистон: баҳои нерӯ, назар ба оянда» баргузор гардид. Дар конференс намоёндагони ташкилотҳои давлатӣ, созмонҳои байналмилалӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ иштирок доштанд ва дар масъалаҳои зерин: маърифати экологӣ ба манфиати рушди устувор, ҳолати имрӯзаи тарбия ва маърифати экологӣ дар муассисаҳои таълимии ҚТ, дастрасии ҷомеа ба иттилои масоили экологӣ дахлдошта маъруза карданд.»[13]

Фишурдаи маърузаҳои иштирокчиён дар нашрия бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дарҷ шудаанд. «Наврӯзи Ватан» чун нашрияи экологӣ дар доираҳои созмонҳои байналмилалӣ ЮНЕП, БРСММ, Фонди глобалии экологӣ ва ғайраҳо шинохта шудааст. Дар солҳои 2003-2006 якҷанд шумораҳои нашрия ба мавзӯҳои алоҳида, азҷумла: конференси байналмилалӣ илмӣ-амалии «Помир-сарчашмаи оби тоза дар Осиёи Марказӣ»[14] - «Рӯзи байналмилалӣ ҳифзи қабати озон»[15], «5 солагии қабули Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи Стокгольм»[16], «Форуми байналхалқӣ экологӣ доир ба Худудҳои табиӣ махсуси муҳофизатшаванда»[17] бахшида шудааст. Шумораҳои махсус бо забони русӣ аз чоп баромада, бештари мақолаҳо ба қалами олимону мутахассисон мансуб аст. Қисмати зиёди

маводи ин шуморахоро матнҳои фармоишӣ ташкил медиҳанд. Яке аз сабабҳои зиёд шудани маводи фармоишӣ барқарор кардани робитаҳои ҳасанаи тарафайн бо намояндагони ТҶХ ва баъзе созмонҳои байналмилалӣ дар соҳаи муҳити зист фаъолиятдошта маҳсуб меёбад. Бояд гуфт, ки сарпарастии чопи шумораҳои махсусро созмонҳои байналхалқие, ки лоиҳаҳои экологиро амалӣ мегардонанд, ба дӯш доранд. Нашрияти «Наврӯзи Ватан» бо вучуди бардоштани масъалаҳои муҳими экологӣ ба мушкилоти зиёд рӯбарӯ шудааст. Бахусус, чунин мушкилотро дар вазъи молиявии нашрия мушоҳида кардан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки вазъи молиявӣ як омилҳои муҳими мавҷудият ва рушди кори нашрия ба ҳисоб меравад. Аз варақгардон кардани шумораҳои гуногуни он маълум мешавад, ки вобаста ба вазъи замон ва талаботи хонанда адади нашри ҳафтанома гоҳ зиёду гоҳ кам чоп мешуд. Теъдоди нашри шумораҳои муқаррарии он 1000-1200 нусхара ташкил мекард. Аммо теъдоди шумораҳои ба чорабиниҳо бахшидашуда аз 3000 то 5000 нусхара ташкил медиҳад.

Масъулини нашрия бо факултети биологияи ДМТ ҳамкориҳои судмандро оғоз карда буд. Бавижа, саҳифаи «Фарҳанги экологӣ», ки ба қалами муаллимони факултети биология тааллуқ дорад, барои дарсҳои амалии донишҷӯёни тамоми факултаҳои донишгоҳ истифода мешуд. Аммо мутаассифона, он ҳамкориҳо бо сабаби қатъ гаштани фаъолияти нашрия натавонист рушд кунад.

Аз соли 1991 то соли 2006, яъне аз аввали фаъолият то қатъ гаштани нашрия сармуҳаррири ҳафтаномаро журналист Муҳаммадҷон Мирзошоев ба дӯш доштааст. Дар солҳои аввали нашри ҳафтанома ҳаҷми маводҳо ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ қариб якхел буд. Аз соли 1993 то 2006 ҳаҷми маводи нашрия ба забонҳои тоҷикӣ 80% ва русӣ 20%-ро ташкил мекард. Аз соли 1991 то соли 2006 188 шумора ба дасти хонандагон расидааст.

Дар солҳои аввали фаъолияти нашрия рубрикаҳои «Обу ободонӣ», «Нома ба ҳафтанома», «Барги сабз», «Шаҳр ва шаҳрдорӣ» ва ғ.мавҷуд буданд. Ёдовар бояд гашт, ки рубрикаи «Барги сабз» ба унвони органи Кумитаи ҳифзи муҳити зисти шаҳри Душанбе (2003) таъдил ёфт. Ҳоло «Барги сабз» дар ҳар се моҳ як бор рӯи чоп омада, фаъолияти шаҳрдории шаҳри Душанберо дар бахши ҳифзи муҳити зист инъикос менамояд.

Муҳимияти масъалаҳои экологӣ рӯз аз рӯз эҳсос карда мешавад. Ҳукумати Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ дар масъалагузори оид ба мавзӯҳои экологӣ бо ташаббусҳои наҷибонааш соҳиби нуфузи баланд аст, аммо мутаассифона, имрӯз нашрияе, ки сиёсати экологии Тоҷикистонро инъикос мекард, аз фаъолият бозмондааст.

Масъулини соҳаи муҳофизати муҳити зистро лозим аст, ки барои инъикоси фаъолиятҳои нашрияи «Наврӯзи Ватан»-ро, ки аз аввалин нашрияи экологии Осиёи Марказист, барқарор намоянд. Зеро набудани иттилоӣ дақиқ дар бораи фаъолияти кумита вазъи экологии бисёр корхонаву ташкилотҳо ва ширкатҳои истеҳсолиро зерӣ суол мегузорад.

КАЛИДВОЖАҲО: Наврӯзи Ватан, нашрия, ҳифзи муҳити зист, журналист, теъдод, ҳисобот, мавзӯ, экология, маърифат.

АДАБИЁТ

1. Коханова Л. А. Экологическая журналистика ПР Реклама: Москва, 2007, с. 65.
2. Усмонов И., Давронов Д. Таърихи журналистикаи тоҷик - Душанбе, 2008.- с.149.
3. Наврӯзи Ватан, 1991, 21 март.
4. Наврӯзи Ватан, 1991, апрел.
5. Наврӯзи Ватан, 1991, май.
6. Наврӯзи Ватан, 1991, июн.
7. Наврӯзи Ватан, 1991, октябр.
8. Ёрун Назар. Пайванди инсону табиат // Наврӯзи Ватан, №5-6 (180), 2006, март.
9. Наврӯзи Ватан, 2004, июл.
10. Наврӯзи Ватан, 2004, ноябр.
11. Наврӯзи Ватан, 2005, январ.
12. Кишоварз // Радиои Тоҷикистон, 2004, 17 ноябр.
13. Образование для устойчивого развития в Таджикистане: оценка потенциала, взгляд в будущее // Наврӯзи Ватан №19-20 (175), 2005, декабр.
14. Помир сарчашмаи оби тоза дар Осиёи Марказӣ // Наврӯзи Ватан №143, с.2003.
15. Рӯзи байналмилалӣ ҳифзи қабаи озон // Наврӯзи ватан №144, с.2003.
16. Солагии қабули Чумхурии Тоҷикистон ба Конвенсияи Стокгольмӣ. // Наврӯзи ватан №185, с. 2006.
17. Форуми байналхалқӣ экологӣ доир ба Худудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда // Наврӯзи ватан №187, с.2006.

СОЗДАНИЕ ИЛИКВИДАЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ИЗДАНИЯ «НАВРУЗИ ВАТАН»

Дж. Якубов

В марте 1991 года при Государственном Комитете по защите природы Таджикистана было учреждено экологическое издание «Наврӯзи Ватан». Данное издание было одним из первых экологических изданий в Центральной Азии, на страницах которого поднимались и даже иногда находили свое решение важнейшие экологические проблемы. Но, к сожалению, деятельность данного журнала было приостановлено в 2006 году.

THE CREATION AND LIKOTATION OF ECOLOGICAL EDITION «NAVRUZI VATANI»

J. Yakubov

In March of the 1991 years above state Committee about the defense of nature of Tajikistan was established ecological edition «Navruz Vatan». This edition was one of the first ecological editions in Central Asia, in which got and found itself decision of an important ecological problem's. But its very pity the activity of this journal was stopped in 2006 years.

ГУЗОРИШИ ХАБАРӢ ДАР ТЕЛЕВИЗИОН

Марям Олидӣ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Журналистика навъе аз халлокият аст. Дар шеър, ғазал, хамоса, банд ва мисраъ вучуд дорад ва дар журналистика низ хабар, сармақола, руҳдодҳои ҷорӣ, матолиби асли, сутун, асноди ривой, муаррифӣ ва нақди китобу андеша он чӣ мо онро хабар меномем, мафохими журналистии рӯйдод, замон ва мавзӯ нухуфтааст, бад-ин маъно, ки журналистика нозир ба рӯйдодҳои замон ё вақоеест, ки ин ҷову он ҷо рух медиҳанд. Ин рӯйдодҳо ағлаб кӯтоҳ баён мешаванд ва натиҷаи баёни онҳо паёмдодҳои барои афроди ҷомеа дар пай доранд[1], ҳар чӣ қадр пайомдодҳо бузургтар бошад, арзиши хабарӣ бештар хоҳад буд. Аммо нуқтаи оғози журналистика рӯйдод аст. Пушида нест, ки ҳар рӯйдод ҳовии ҳақиқати тоза мебошад[2].

Манзур аз рӯйдод ҳар он чӣ иттифок меафтад, нест. Барои мавзӯот ва рӯйдодҳои, ки дар журналистика таҷассум мешаванд, ҳақду марҳум вучуд дорад, хабар мустанад аст. Журналистика асосан нозир ба рӯйдодҳои, ки розҳои ҳаяҷон, рақобат ё ишқу нафрат эҷод мекунанд, мисли даргирӣ, даъвои ҳуқуқӣ, издивоҷ, ҷанг ва ғ. Журналистика нозир ба амре ошкор аст ва на ниҳон, дар воқеъ айнист ва на эҳтӣ ва хабари айни ҷаҳонро дастхуши тағйиру таҳаввул мекунад. Аммо хислати асосӣ ва муҳими хабар он аст, ки гузориши рӯйдодиро ба зудӣ тақдим мекунад. Хабар роҷеъ ба рӯйдодҳои тоза маълумот ироа мекунад, вале ба таҳлили воқеа намегардозад[3]. Ду унсур—замон ва рӯйдод ҳамвора ҳузур доранд, хабар қуллобест дар байни мавзӯоти журналистика. Арзиши хабар дар гарави арзиши ҳақиқӣ ва ахбори рӯйдодҳои дигар ва дар ҳақиқӣ дигари марбут ба мочароест, ки он қуллобро барои он фароҳам мекунад. Хабар замоне тавлид мешавад, ки дар ҳолати ашӯ ва кайфияти онҳо тағйире эҷод шавад; фарқе намекунад, чи дар иқтисод, чи дар сиёсат ва чи дар ҳавзаи равобит ва муносибатҳои инсонӣ.

Гузориш: ҳақиқӣ ва иттилоот

Ҳамон гуна ки тасавури журналистика бидуни хабар имкон надорад, журналистика бидуни гузориш низ маъно надорад. Журналистҳо дар пайи ҳақиқӣ ва иттилоот ҳастанд ва дар воқеъ ноҳоставу иттифокӣ шевае маърифатшиносонаро дунбол мекунанд. Онҳо тасвире аз ҳақиқат ва иттилоотро тарсим мекунанд. Роберт Стивен—як нависандаи амрикоӣ гуфтааст: «Нависанда беш аз ҳар чиз масъулияти дарку фаҳмо бар ўҳда дорад»[4]. Роҳҳои бисёре барои расидан ба дарку бовар вучуд дорад. Як равангов ба як наҳв ба ин дарк мерасад, як файласуф ба наҳви дигар ва як донишманд низ ба тариқи дигар. Мэйлон Кавендро навиштааст: «Роман мувоқиба рӯи вучуд ва ҳастӣ аст, ҳамон гуна ки корректорҳои ҳаёли мебинанд»[5]. Агар сухани ўро дуруст бидонем, бояд гуфт, ки муаллифи роман «мувоқиба мекунад», ҳол он ки як журналист гузориш мекунад, як журналист мувоқиба ҳам мекунад, аммо танҳо пас аз он ки гузориш қард, рӯи гузориши худ тааммул ва мувоқиба мекунад. Ин гузоришот, умуман, рӯҳ дошта, тозагиро ҳифз мекунад, драматикӣ буда ва эҳсосотро бармеангезад ва шояд битавон ваҷҳаи ташоббуҳи дигари он бо романро дар ин дид, ки хонандаро монанди достон аз оғоз то поён таҳти таъсир қарор диҳад.

Он чӣ журналистҳо мешунаванд, мебинанд ё ҳис мекунанд, милоку ҳуҷҷате барои кори онҳост. Гузоришгар аз ҳунари халлоқа ва таҷассуми таҳайюл истифода қарда ва асаре падида меоварад[6], ки мушоҳидаи абзори аслии гузоришгар аст.

Ҷон Карри — як мунтақиди англисӣ мегӯяд: «Гузориш (*репортаж*) бояд тавассути шохиди айни навишта шавад... Мадраки шохиди айни ба эътибори мағлаб кӯмак мекунад»[7]. Ғано ва эътибори навиштаи журналисти умдатан маҳсули ин мушоҳида аст. Аммо ҳар дастандарқоре медонад, ки умдаи

он чӣ мунташир мешавад, бархоста аз таҳлили хулосаи аснод ва шавоҳид аст; хоҳ қаблан дар рӯзнамаҳо чоп шуда, ё дар китобҳову маҷаллот интишор ёфта, ё аз расонаҳо пахш шуда бошад.

Дар ин маврид Иброҳим Усмон низ баён намуда, ки гузоришгар бояд ба айнӣ будан ва воқеӣ будани гузориш тавачҷӯҳи кофӣ дошта бошад ва бо тавачҷӯҳ ба мутолиот, ё иттилооти қаблии худ пешбиниҳое метавонад бикунад. Назари худро, ки комилан маълум бошад назари шахсии ўст ва ба тавре ки мухотабро дучори ибҳом насозад, баён намояд ва ин ба айнӣ будани хабар латмае ворид намесозад[8]. Ҳадаф аз мушоҳида, таҳлили шавоҳид ва мусоҳиба дастёбӣ ба ҳақоқиқ мӯътабар ва муассас аст. Инҳо ҳама намоди асли гузориш аст. Бозбинӣ, баррасии ҳамаҷониба, таъйид ва бозтаъйид ба манзури баёни муассасаки як воқеа фавқуллодда зарурист. Аммо дар журналистика, сарфи назар аз он чи бархе журналистҳо мегӯянд, ё анҷом медиҳанд, ин асл мусталзими он аст, ки он вақоёе мӯътабар ва муассас бошанд. Ҳамон гуна ки Ҳарси гуфтааст, «дар дoston садои муаллиф аҳамият дорад, аммо гузориш, итминон ва эътимоди муаллиф ҳойизи аҳамият аст»[9].

Дар миёни жанрҳои гуногуни хабарӣ гузоришнависӣ, гузориши тасвирӣ ҷойгоҳ ва аҳамияти вижае дорад ва аз ҷаззобиятҳо ва потенциали хубе барои ҷазби мухотаб ва барномасозӣ бархӯрдор аст...

Гузоришнависӣ дар матбуот қатъан яке аз маҳоратҳои хирфаии рӯзноманигорӣ маҳсуб мешавад, ки ба ташреҳи хабар ва табиини воқеият мепардозад ва иттилооти баситу кофиро дар сохтори дostonӣ ва ривоятӣ, ки дорои кашшишу ҷозиба аст, ба мухотабонаш ироа медиҳад.

Бар асоси назари Иброҳим Усмон, тафовути сойири жанрҳои хабар бо ин жанр ин аст, ки хабар ба суолҳои *чӣ?*, *кай?* ва *дар кучо?* ҷавоб медиҳад, дар ҳоле ки гузориши хабарӣ нахуст ба *чӣ тавр?* ҷавоб медиҳад ва дигар, ин ки гузоришгар худ яке аз фаълони сахна мебошад ва гузоришгар аз ибтидо то интиҳои воқеа ҳузур дорад[10]. Гузоришгари хабарӣ дорои коркардҳои мухталиф аст: яке, ташреҳ ва тавзеҳи хабари кӯтоҳ, дуввум, табиин ва тафҳими як тарҳ ва барномаи миллӣ, ки ниёзманди иттилоърасонии умумӣ ва мушорикати мардум бошад ва севвум, фарҳангсозӣ ва тағйири улғуи рафторе хос. Гузориши хабарӣ, ба ҳамин далел мавриди тавачҷӯҳи хонандагон ё бинандагони расонаҳои гуруҳӣ қарор мегирад. Дар ин миён гузориши телевизионӣ ҷойгоҳи муҳим ва чандрасонаӣ дорад ва шояд камтар мавриди тавачҷӯҳи таҳлилгарони расонаӣ дар матбуот қарор гирифтааст.

Гузориши тасвирӣ ба далели имконоти расонаии бештар, мисли тасвир, садо ва нур, оҳангу мусиқӣ ва қобилияти дидорӣ аз имкони асаргузори бештаре бар мухотаб ва шаклдихии афкори умумӣ бархӯрдор аст ва иттифоқан, дар мавқеиятҳои ҳассоси иҷтимоӣ-сиёсӣ аз ин навъ мусоҳибаву гузоришҳо бештар истифода мешавад. Ҳамаи мо шоҳиди анвои мутанаввеъ ва фаровоне аз мусоҳибаҳои мардумӣ ва гузориши телевизионӣ дар мавқеи интиҳобот ё муносибатҳои миллӣ, мазҳабӣ ва ё анҷоми як тарҳи миллӣ дар ҷомеа будем, ки, албатта, бисёре аз онҳо ба далоили бурунрасонаӣ ва ҷолишҳои сохторӣ, қолабе яқсон ба худ мегиранд ва чӣ басо асаргузори худро аз даст медиҳанд, ки мусоҳиба ва гузоришро аз сохти воқеии худ дур месозад ва яқсӯя мекунад. Тақрори чунин шакле аз мусоҳибаҳо эътимоди мухотабро ба тадриҷ аз байн мебарад ва гузориши хабариро ба таблиғоти хабарӣ бадал мекунад. Бахши умдае аз безътимодӣ ба расонаи миллиро бояд дар шеваи ғайриилмӣ мусоҳибаҳо ва гузоришҳои телевизионӣ аз воқеиятҳои гуногуни иҷтимоӣ донист. Ин модели мусоҳиба сирфан маҳлуд ба мавзӯ ва сюжетҳои мазҳабиву сиёсӣ намешавад ва доманаи густурдагии мо ба масоили урфӣ ва рӯзмарра низ мерасад.

Ба ҳар ҳол, гузориш ва мусоҳибаи хабарӣ дар расонаҳои дидорӣ ва шунидорӣ дорои маҳдудиятҳо ва вижаҳои хоси худ, дасткам ба лиҳози хирфаест, ки боиси тамойизи он аз шеваҳои мусоҳибаи матбуотӣ мешавад.

Дурбин ва намоиши тасвири мусоҳибаи шунаванда, доманаи васеи бинандагони мусоҳиба ва гоҳе зинда будани барнома авомиле ҳастанд, ки мусоҳибаи телевизионро бо душвории бештаре мувоҷеҳ мекунад ва ба халқи фазои сохтагӣ ва намоишӣ доман мезанад, лизо, ин шеваи мусоҳиба ба маҳорати бештаре дар мусоҳибакунанда ниёз дорад, то битавонад аз даруни ин шароити ғайритабиӣ мусоҳибае воқеӣ ва табиӣ берун бикашад.

Аммо ба лиҳози сохтори расонаӣ бояд ба тафовути тасвир ва калом дар гузоришҳои хабарии мактуб ва телевизионӣ тавачҷӯҳ дошт. Гузоришҳои хабарии телевизион ба далели моҳияти расонаиаш мубтанӣ бар тасвир аст ва, албатта, шеваи баён, ба вижа, дар платонерейшенҳо аҳамият меёбад. Аммо нуқтаи муҳим дар ин робита идеяи худӣ хабарнигор аст ва ин бад-ин маънӣ аст, ки аз кадом дидгоҳ ба рӯйдод нигоҳ мекунад ва кадом ҷанба барояш муҳим аст ва ба ҳамин далел, баъзе аз гузоришҳо ба хирфаҳои дигар иштиғол меварзанд, то чигунагии ҳақоқиқ дар мавзӯоти гузориши хеш огоҳӣ ёбанд[11].

Ва бо тавачҷӯҳ ба ин, ки ин жанрро метавон ба сурати гузориши рӯз ва ё гузориши иттилоъдиханда ва ё гузориши мавзӯӣ таҳия намуд, гузоришгар метавонад аз ин танаввӯъ барои таҳияи гузоришоти худ баҳра бибарад[12]. Албатта, муддати замони гузориши хабарии телевизионӣ низ кӯтоҳ ва дар ҳадди дуним дақиқа аст ва бар хулосагӯӣ дар айнӣ ҷомеъ будан муҳтоҷ аст. Аз сӯи дигар, мухотабони телевизион тифи омтаре аз мардумро ташкил медиҳад, ки сирфан ба гузоришҳое,

ки маноефи ононро мадди назар қарор медиҳад, нишон медиҳанд. Лизо, гузоришҳои телевизионӣ бояд ба ниёзҳои умумии ҷомеа ва иттилооту огоҳии ҳамагир посух диҳад ва ба муҳотабшиносӣ таваҷҷӯҳи илмӣ дошта бошад, забоне самимӣ, гӯёву шаффоф дар гузориш ва мусоҳибаҳои худ истифода мекунад ва дар ниҳоят, асаргузориҳои хубе бар муҳотаб дорад. Аммо он чӣ ҳамвора мусоҳиба ва гузориши хабарӣ дар телевизионро таҳдид мекунад, адами бетарафӣ, ҷиҳатдиҳии афкори умумӣ, клишеӣ ва маснуӣ будану адами баҳрагирӣ аз маҳорати ҳирфаии расонаӣ аст. Агар ба ҷаззобиятҳои басарӣ дар тавлиди гузориш ва мусоҳибаи хабарӣ истифода шавад, чӣ басо ин жанри хабарӣ аз як филм ё сериали телевизионӣ низ ҷаззобтар шавад.

КАЛИДВОЖАҲО: гузориши хабарӣ, ҳақоник ва иттилоот, рӯйдод, жанрҳои хабар, тасвири мусоҳиба.

АДАБИЁТ

1. Куртис Мак де-Гол. Гузориши тафсирий. – Нью-Йорк, Мак Мэйлон, 1927.
2. Иброҳим Усмон. Жанрҳои васоили иртиботи ҳамагонӣ, с. 40.
3. Ҳамон манбаъ, с. 23.
4. Роберт Стивен. Маг. «The Reason for Stories» дар маҷ. Harper's Magazine, июни 1988, с. 71.
5. Мэйлон Кавендро. The Act of the Navel. - Нью-Йорк, 1986, с. 83.
6. Иброҳим Усмон. Жанрҳои васоили иртиботи ҳамагонӣ, с. 99.
7. Чон Карри. The Faber Book of Reportage. – Лондон, 1987, с. 29.
8. Иброҳим Усмонов. Жанрҳои васоили иртиботи ҳамагонӣ, с. 102.
9. Чон Ҳарси. The Yale Review дар The Legend on the License. Ч. 75, №2, февралӣ 1986, с. 308.
10. Иброҳим Усмон. Жанрҳои васоили иртиботи ҳамагонӣ, с. 103.
11. Иброҳим Усмон. Жанрҳои васоили иртиботи ҳамагонӣ, с. 119.
12. Ҳамон манбаъ, с. 111-112.

ТЕЛЕВИЗИОННҲЙ РЕПОРТАЖ

Марям Олидои

Понятия *журналистика* и *новости* тесно взаимосвязаны между собой. Журналисты в поисках истины и достоверной информации произвольным образом следуют познавательной линии исследования и создают образ истины и достоверной информации. Однако созданию полноценных и достоверных телевизионных интервью и репортажей постоянным образом препятствуют и угрожают такие факторы, как отсутствие лояльности и нейтралитета, предвзятая направленность общественной мысли, создаваемые искусственным образом информационные штампы, отсутствие профессионализма. Следует отметить, что выполнение видеоформления предоставляемой в интервью или репортаже информации может способствовать ее эффективности и притягательности, иногда тем самым обеспечивая превосходство данных жанров даже над фильмами или телевизионными сериалами.

NEWS REPORTING IN TV

Maryam Olicoi

As journalism is not possible without news, journalism without report also has no meaning. Journalistes following the facts and information and in fact are unwanted and occasional method to follow Picture of truth and draw information but what they always interview and in television news report on its threat to lack of impartiality, to public opinion polling, cliché and artificial and not making use of professional skill is a medium. If the visual being produced in news reports and interviews might be used to be the genre news of a movie or TV series also more attractive.

ИСТИФОДАИ ЖАНРИ ХАБАР ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ «ПОЙТАХТ»

З. Эшматов, З. Мӯъминҷонов Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Журналистика дар телевизион ба хабарӣ, таҳлилий ва публицистии бадеӣ чудо мешавад. Ин се тарзи азхудкунии маводи ҳаёти бо се гурӯҳи жанрҳо инъикоси худро меёбанд. Аз ин рӯ, журналистикаи телевизион берун аз системаи жанрӣ вучуд дошта наметавонад. Фаҳмиши ҷиддии жанрҳо аз касбияти журналист дарак медиҳад.

Ба жанрҳои хабарии телевизионӣ хабар (хабарӣ шифоҳӣ, видеосюжетҳо), ҳисобот, мусоҳиба ва репортаж дохил мешаванд. Хусусияти хоси аҳбори телевизионӣ дар он аст, ки ягон аҳбори матбуотӣ ва

ё радиой ба ахбори телевизионӣ баробар шуда наметавонад. Чунки он на танҳо бинандаро бо воқеаи рухдода мустақиман пайванд мекунад, балки иштирокчи бевосита мегардонад. Ба ибораи дигар, тамоми бинандаҳои худро, шояд садҳо нафарро аз ин рӯйдод бохабар намуда, ба андеша намудан водор мекунад. Харчанд ки дар матбуот ва радио низ ахбор қиммати бузургро молик мебошад, вале он ба ҳадди телевизион нест. Хабар ба саволҳои: чӣ? кай? дар кучо? ҷавоб медиҳад. Дар телевизион ин жанр ба тариқи иттилооти шифохӣ (даҳонакӣ) ва хабари видеоӣ-видеосужет баромад мекунад. Маводи ками лаҳзаҳои асосии воқеа бо пешниҳоди пайдарҳамии рӯйдодро кормандони телевизион хабар меноманд, новобаста аз он ки он хроникавӣ ва ё шифохӣ бошад. Хабарии видеоӣ ва саҳифаи хурди барномаи калонро сужет меноманд. Муҳаққиқи америкоӣ Уолтер Липман навишта буд: «Навигарӣ инъикоси ҳолати иҷтимоӣ нест, ин ҳисоботест оид ба чизе, ки чашм мебинад».[1, 23]

Муҳаққиқони соҳаи журналистика Эверетт Деннис ва Чон Мэрилл чунин таърифро пешниҳод мекунанд: «Навигарӣ маълумотест, ки дар он назари нави замонавӣ ва воқеият, раванди он доир ба масъалаи мушаххас ифшо мегардад».[2, 205]

Навигарӣ дар як ҷумла иттилоот медиҳад, ки кӣ, чӣ, дар кучо ва кай чӣ кор кард. Ба саволҳои чӣ хел? ва барои чӣ? ҷавоб намедиҳад. Агар навигарӣ лоиҷи шарҳ бошад, он таҳлил, шарҳ ва баҳо дода мешавад, ки барои ин жанрҳои дигар истифода мешаванд.

Дар Ширкати телевизиони ҷамъиятии «Пойтахт» (минбаъд Телевизиони «Пойтахт») жанри хабар ба таври васеъ асосан дар барномаи иттилоотии «Паём» истифода бурда шудааст. Барои мисол чанд намуна меорем:

«Студия

Дар кадр баранда: 15-уми апрели соли 1997 дар оилаи сокини пойтахт Абдулло Ҳалимов писарбача, шаҳрванди 6 миллионумини Ҷумҳурии Тоҷикистон тавлид шуд. Худи ҳамон рӯз Раиси шаҳри Душанбе Маҳмадсаид Убайдуллоев ин оилаи хушбахтро табрик гуфта, қарори ҳукумати шаҳро дар бораи ба ин оила ҷудо карда шудани манзили истиқоматии замонавӣ ва кӯмактулии ҷадаъфаина дар ҳаҷми 100 000 рубро баён намуд».[3]

Ин хабари шифохии телевизионӣ мебошад. Дар барномаи иттилоотии «Паём» баранда дар кадр бенавор хабарро меҳонад. Бинанда аз ин паёми хуш хурсанд мешавад. Аввалин хоҳише, ки дар ӯ пайдо мегардад, ин дидани симои волидайн ва ин кӯдаки хушбахт мебошад. Вале сари вақт сурат ва навор гирифта нашудааст. Дар ин ҳолат ҳамин тарзи пешниҳоди хабар ба талаботи жанри мувофиқ аст. Харчанд ақидае ҳаст, ки дар телевизион хабар бе навор, бе сурат набояд ба эфир равад, чунки он хабари радиой мешавад. Вале аз таҷрибаи истифодаи чунин хабарҳо дар Телевизиони «Пойтахт» ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки хабари таъҷилии шифохии телевизионӣ дар чунин шакл вазифаи асосии худро иҷро мекунад ва сари вақт бинандаҳо аз рӯйдоди муҳим оғаҳӣ меёбанд. Дигар, ин ки вақти хондани чунин хабар чехраи гӯянда бояд фараҳафзо бошад, то битавонад ба андозае набудани навор ва суратро рӯйпуш кунад, харчанд табиати телевизион талаб мекунад, ки тамоми маводи телевизионӣ бояд навор дошта бошанду матн онро пурра кунад. Дар ҳамин ҷо як намунаи дигари хабари шифохиро таҳлил мекунем:

«Студия

Дар кадр баранда: -Аз 22 то 25-уми декабри соли 2003 Созмони ҷумҳуриявии «Фурӯғ» бо дастгирӣ ва кӯмаки Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар Тоҷикистон «Ҳафтаи кинои Эрон»-ро доир менамояд. Ифтитоҳ 22-уми декабр, соати 14.00 дар кинотеатри «Ватан» баргузор мегардад. Намоиши филмҳо бепул сурат мегирад».[4]

Дар нигоҳи аввал ин хабари кӯтоҳи шифохии телевизионӣ ба назар мерасад, ки бе навор аз тарафи гӯянда хонда шудааст. Вале бодикқаттар нигарем, маълум мешавад, ки ин хабар набуда, эълон аст. Эълоне, ки дар қолаб ва жанри хабари шифохии телевизионӣ пешкаши бинандагон гардонида шудааст. Омӯзиш нишон дод, ки ин тарзи пешниҳоди эълон дар жанри хабари шифохӣ дар телевизиони «Пойтахт» зиёд ба назар мерасад. Ин саҳлангориро дар каналҳои «ТВТ», «Сафина» ва дигар телевизионҳои вилоятию ғайридавлатии Тоҷикистон вохӯрдан мумкин аст.

Хабарӣ бо навор ва тасвир ороишфтаро дар телевизион сужети телевизионӣ ва ё видеосужет меноманд. Видеосужет як намуди хабари телевизионӣ буда, ба ду навъ ҷудо мешавад: Яқум, сужети расмӣ-анъанавӣ, ки аз маросимҳои расмӣ: иҷлосияҳо, пресс-конференсияҳо ва монанд ба инҳо омода карда мешаванд. Дар ин ҳолат наворбардори ботаҷриба бе таъкиди журналист ҳам наворбардорӣ мекунанд. Медонад, ки планҳои адресӣ, иштирокчиён, баромадкунандагонро бо плани умумӣ, миёна ва калон гирад. Дар вақти танзим вобаста ба рафти рӯйдод ва матн он ҷо ба ҷо карда мешаванд.

Навъи дуюми видеосужетро сужети муаллифӣ меноманд. Дар ин ҷо журналист мавзӯи хабарро фаҳмида, пешакӣ тарзи наворбардориро бо навиштани плани сценария муайян мекунад. Наворбардор аз рӯйи он наворбардорӣ мекунад. Инро дар баъзе маврид репортажи хурд меноманд. Дар канали «ТВТ» ва «Сафина» гузориш меноманд, ки мулқоқо ғалат мебошад. Чунки ин намуди

маъмулии хабари телевизионист. Репортажи хурд ва гузориш намуди дигари жанри ахборӣ мебошанд, ки бо хусусиятҳои жанрии худ аз хабари бонавор-видеосужет фарқ мекунанд.

Видеосужети дигарро барои муқоиса дида мебароем:

«Студия.

Баранда дар кадр: «Китоби нави нависанда Абдуғаффор Абдучабборов бо номи «Каприччо» аз ҷоп баромад.

Видеонавор:

намуди китоб, ном
ва сурати муаллиф
саҳифа ва суратҳои китоб.

Баранда аз паси кадр: -Нависанда дар ин китоб шахсият ва ҷеҳраи эҷодии оҳангсози барҷастаи тоҷик, барандаи Ҷоизаи давлатии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Ҳунарпешаи мардумии Тоҷикистон Толиб Шаҳидиро ба хонандагон муаррифи кардааст». [5]

Ҳангоми тамошои ин видеосужет бинанда дар баробари шунидан, боз сурати китоб, муаллиф, қаҳрамони китоб ва саҳифаҳои онро мебинад. Сурат ва наворро матн пурра кардааст. Дар ин ҷо хусусияти хоси журналистикаи телевизион зоҳир мегардад. Ба бинанда имкон дода мешавад, ки наворро дида, дар баробари он матнро шунда, аз хабари нав оғаҳӣ ёбад.

«...Мақсади журналист дар жанрҳои ахборӣ баёни қори руҳдода аст, дар ҳоле ки дар жанрҳои таблиғӣ-публисистиӣ факте, воқеае ба таҳлил гирифта мешавад, ки рӯзу соати ҳаллаш наздик шуда, аммо ханӯз фаро нарасидааст». [6, 6]

Ҷаъолияти журналистиӣ дар таҳияи сюжетҳои муаллифӣ аз марҳилаҳои зерин: интиҳоб ва тасдиқи мавзӯ, омӯзиши объекти наворбардорӣ ва навиштани нақшаи сценариявӣ, иштирок дар наворбардорӣ, танзим ва навиштани матн иборат аст.

Хабари кӯтоҳи бо навор-видеосужет барои телевизион хос ва барои бинанда диққатҷалбкунанда аст, ки ҳоло боз чанд намунаашро дида мебароем:

«Видеонавор:

Рафти ҷаласа, иштирокчиён
бо плани умумӣ. Шахсони
баромадкунанда бо плани
миёна ва калон...

Баранда аз паси кадр: 5-уми декабри соли ҷорӣ таҳти раёсати Раиси шаҳри Душанбе Маҳмадсаид Убайдуллоев ҷаласаи назоратии шаҳрдорӣ баргузор гардид, ки дар он масъалаҳои омода намудани пойтахт ба маърақаҳои солинавӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Муқаррар гардид, ки арҷаи солинавӣ чун ҳамеша дар майдони «Дустӣ» на дертар аз 28-уми декабр орошта шуда, базми солинавӣ 31-уми декабр аз соати 19.00 то 21.30 баргузор мегардад. Дастаҳои ҳунари метавонанд ҷиҳати иштирок дар ин базми солинавӣ ба Ҳукумати шаҳр дархости худро пешниҳод намоянд. Ҳамзамон Қорхонаи воҳиди давлатии «Душанбенақлиётмусофирбар» дар якҷоягӣ бо Раёсати қорҳои дохилаи шаҳри Душанбе вазифадор гаштанд, ки хизматрасонии воситаҳои нақлиёти мусофиркашонии ҷамъиятиро баъди баргузориҳои базми солинавӣ, барои сари вақт ба хонаҳояшон баргаштани шаҳрвандон таъмин намоянд». [7]

Дар ин хабари кӯтоҳи бо навор рафти ҷаласаи назоратии Ҳукумати шаҳри Душанбе бо плани умумӣ ва миёна ва шахсони масъул бо плани калон ва миёна вобаста ба матн танзим карда шудааст. Аз ин видеосужет бинанда рафти ҷаласаро мебинад, хабари навро мешунавад, ба он боварӣ ҳосил мекунанд ва дар хотираш нақш мебандонад. Яъне, табиати телевизион бештар хабари бо наворро меписандад, ҳарчанд ки ҷи хеле дар боло гуфтем, хабари шифоҳии бе навор низ дар телевизион истифода мешавад.

Боз ду видеосужетро дида мебароем:

«Студия.

Баранда дар кадр: -Дар пойтахт боз як дармонгоҳ ба хизмати шаҳрвандон қарор гирифт.

Видеонавор:

Намуди умумии бинои
Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари
Тоҷикистон, меҳмони хориҷӣ, духтурон,
лаҳзаи буридани лента, асбобу таҷҳизоти тиббӣ

Баранда аз паси кадр: -Дар заминаи ҳамкориҳои сечониба миёни Вазорати тандурустии Тоҷикистон, Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Тоҷикистон ва Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Эрон 4 июни соли 2004 дар Кумитаи марказии Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Тоҷикистон расми ифтитоҳи Дармонгоҳи мушгараки Ҷамъияти Ҳилоли Аҳмари Тоҷикистону Эрон доир гардид...

Тамоми ниёзмандон аз шаҳри Душанбе ва навоҳии тобеи марказ метавонанд аз хизмати мутахассисони баландхатисоси ин дармонгоҳ истифода баранд.»[8]

Бинанда дар ин ҳолат бевосита чараёни кушодашавии дармонгоҳро мебинад. Навор аз ҷойи рӯйдод дар ин ҳолат аҳамияти аввалиндарачаро мебозад, матн бошад наворро пурра мекунад.

Дар ҳар ҳолат матн бояд мухтасар ва ба саволҳои бинанда ҷавобгӯй бошад. Ҳеч мумкин нест, ки матн наворро такрор намояд. Дар вақти навиштани матн фарқияти сухани шифохиро аз сухани китобӣ ба ҳисоб гирифта лозим аст. Забони телевизион аз забони ихтисосӣ, расмӣ ва забони илмӣ фарқ мекунад.

Р.Ф. Абдеев як қисмати асари худ «Фалсафаи тамаддуни иттилоотӣ»[9, 162]-ро ба масъалаи «таҳаввули тасаввурот оид ба информатсия» бахшида аст. «Бештари олимони муайянкунандаи асосии иттилоотро ҳабар, яъне пешниҳоди маълумот маънидод мекунанд».[10, 11]

«Студия.

Баранда дар кадр:-Бо шоҳроҳи Ҷошғар-Ҷаросу-Кулма-Хоруғ-Кӯлоб аввалин қорвони мошинҳо иборат аз шаш автобус, шасту чор мошини боркаш, чор мошини сабукрав ба шаҳри Душанбе расид.

Видеонавор:

Намуди умумии қорвони мошинҳо, автобус, мошини боркаш ва сабукрави хитой, тарабхонаи «Лучен», рафти нишастии матбуотӣ, журналистон ва меҳмонони хитой, намунаҳои маҳсулотҳои хитой. . .

Баранда аз паси кадр:-Бо ин мақсад 11-уми сентябр дар тарабхонаи «Лучен» нишастии матбуотӣ доир гардид. Ба ақидаи мутахассисони хитой роҳи мазкур барои ҳаракати мошинҳои боркаш ва мусофиркаш мувофиқат мекунад.

Қорвони мазкур 350 нави маҳсулоти 150 ширкати истеҳсолии музофоти Ҷошғари Хитойро ба пойтахт овард. Дастгоҳҳои электротехникӣ, технологияи компютерӣ, маҳсулоти қорхонаҳои саноатӣ ва хоҷагии қишлоқ, масолеҳи сохтмон ва ғайра рӯзҳои 15, 16 ва 17-уми сентябри соли равон дар Кохи Борбад ба маърази тамошо гузошта мешаванд. Доираи васеи соҳибқорону тоҷирон имконият доранд, бо маҳсули қорхонаҳои пешрафтаи Хитой шиносӣ пайдо кунанд».[11]

Ин хабарҳои кӯтоҳи бонаворбуда ба талаботи жанри ҷавобгӯянд. Вале матни ин сюжетҳоро беҳтараш журналистоне, ки дар ифтиҳои ин дармонгоҳ ва пешвози қорвони нақлиёти хитой иштирок доштанд, баъди эълони баранда аз паси кадр меҳонданд, хабари телевизионӣ боз ҳам боварибахштар ва нишонрастар мешафт.

Дар ин ҳолат лозим аст, ки дар охири эълони видеосужет аз тарафи баранда матни зерин: «Видеосужети муҳбирмонро дар ин бобат тамошо кунед» ё «видеосужети муҳбирмон фалонӣ ба ҳамин мавзӯ бахшида шудааст» илова бояд гардад.

Як нуктаро дар муқоиса бо барномаи иттилоотии Телевизиони Тоҷикистон «Ахбор» қайд кардан зарур аст, ки, баръакс, дар барномаи иттилоотии «Паём» ахбори расмӣ ҳеле кам истифода шуда, дар ҳолати истифода гаштан ҳам ахбори расмӣ ба мардум зарурӣ дода шудааст. Барои тасдиқи фикр чанд анонси (мавзӯҳои хабарҳо ё номи онҳо ҳеле ба таври кӯтоҳ дар аввали барнома дода мешаванд, то тавачҷӯи бинанда пешакӣ ба сюжетҳои барнома ҷалб гардад) барномаи иттилоотии «Паём»-ро дида мебароем:

«Видеонавор:

Як -ду плани лаҳзаҳои нотакрори сюжет бо планҳои миёна ва калон Бо мусиқии мувофиқ. . .

Баранда аз паси кадр:-

1. Қарори раиси шаҳри Душанбе оиди бо обтаъминкунӣ
2. Вазъи Боғи ҳайвоноти пойтахт
3. Ҳолати нақлиёти мусофирбарии шаҳр
4. Китоб-манбаи дониш»[12]

- «1. Ҳолати истеҳсоли пойтахт
2. Рафти таътили хонандагон дар фароғатгоҳи «Шарора»
3. Бемории домана, роҳҳои пешгирии он
4. Вазъи роҳҳои мошингард»[13]

- «1. Таъмини соқинон бо оби нӯшоқӣ дар ноҳияи Фирдавсӣ
2. Гузориш аз хонаи кӯдакони рақами 1

3. Аз фаъолияти ҚСШП «ТК Мобайл»

4. Намоиши асарҳои рассомони тоҷик дар Сафоратхонаи Туркия»[14]

Чи хеле аз ин анонсоҳи дида мешаванд, барои бинандагон журналистони Телевизиони «Пойтахт» асосан ахбори муҳиму зарурии шаҳри Душанберо пешниҳод мекунанд, ки он барои аксарият сокинону мехмонони пойтахт диққатҷалбкунанда аст.

Тавачҷӯҳи бинанда аз хабарҳои ҷаҳонӣ дида, ба хабарҳои маҳаллӣ бештар аст, чунки ӯ мехоҳад бештар аз ҳодисаву воқеаҳои баамаломата ва ё пешбинишудаи маҳали зисти худ сари вақт бохабар гардад, тартиби кори худро ба он мувофиқ гардонид, пешомадҳои ҳаёти оилавӣ ва шахсии худро ба нақша гирад.

Ҳама гуна фаъолияти инсон, ҳар як касб аз чизи оддӣ оғоз шуда, охира–охира суфта гардида, ба хунари касбӣ мерасад. Касби журналист аз ҷӣ сар мешавад? Шояд аз мушоҳидакорӣ? Ягон чизи аҷибро дидан, ягон чизи то ҳол номаълумро ёфттан, ба чизе бо диққат нигариста, ба ёд гирифттан ва кӯтоҳ дар ин бора чизе навиштан ва дар ин бобат хабаре барои воситаҳои ахбори омма омода намудан. Ин алоқаи мантиқӣ аз таркиби «мушоҳида кардан» ва «xabар додан» бармеояд. Аз ин мебарояд, ки хабари кӯтоҳе, ки ягон хел воқеа баён карда мешавад, жанри иттилоотии журналистика мебошад. Ин жанри умумижурналистӣ аст, ки дар матбуот, радио ва телевизион васеъ истифода мешавад. Хабарро, инчунин, иттилооти хроникавӣ («chronos» калимаи юнонӣ буда, маъноаш «вақт» аст) низ меноманд.

«Хроника ин сабти воқеаҳои таърихӣ бо тартиби хронологӣ мебошад. Аз ин рӯ журналистонро воқеанигорони замон низ меноманд».[15,176] Хроника дар журналистика ин иттилооти кӯтоҳ дар бораи воқеа мебошад. Аз ин мебарояд, ки хабар ва иттилооти хроникавӣ ба ҳам синоним мебошанд.

Навигарӣ, иттилоот (руйдод) чист? Навигарӣ ин рӯйдоде, ки бевосита тавачҷӯҳи истиқоматкунандагони маҳали муайянеро бедор мекунад. Навигарӣ бошад оне аст, ки бояд аҳоли аз он бохабар шаванд донанд.

Журналисти касбӣ метавонад, ҳама гуна мавзӯро барои бинанда аҷиб ва таъсирбахш пешниҳод кунад. Мавзӯи нолозим вучуд надорад. Аммо, мутаассифона, журналисти ғайрикасбӣ низ фаъолият мекунанд. Маълум аст, ки пешниҳоди рӯйдод, сюжет вобаста ба диди эҷодии муаллиф сураат мегирад. Дар ин ҳолат инъикоси бегаразонаи рӯйдод маъноӣ абстрактӣ мегирад. Бо вучуди ин, бояд кӯшиш кард, то рӯйдод ҳақиқатнигорона ва бегаразона пешниҳод гардад.[16, 143]

Бояд иқрор шуд, ки ба ин пурра ноил шудан аз имкон берун аст. Ҳар як шахс мувофиқи тарбияи гирифтааш ҷаҳони андешаи худро дорад, яъне мо аз ҷиҳати баҳо додан ба рӯйдоде аз ҳамдигар фарқ мекунем. Журналист дар ин ҷода истисно нест ва андешаи (нигоҳи) шахсии худро дорад, ки табиист вақти пешниҳоди иттилоъ аз рӯйдоде ҳатман ҳис мешавад. Аз андешаи шахсӣ халос шудан имкон надорад ва ин лозим ҳам нест. Дар ин ҳолат вочиб аст, ки журналист кӯшиш намояд, то бо касбият корро ба анҷом расонад. Пешниҳоди дақиқи факту рақам, донишу маълумоти фарохтар нисбат ба пешниҳоди дар сюжет буда, таҷассуми инъикоси андешаҳои гуногун. Дарки 3 талаби асосии сюжет муҳим аст: 1. Мазмуни сюжет бояд тавачҷӯҳи оммаро ба худ ҷалб кунад; 2. Ҳар як калима, ҳар як пешниҳод дар сюжет бояд фаҳмо бошад; 3. Сюжет аз оғоз то анҷом бояд диққатҷалбкунанда ва мароқангез бошад.

Ба таври умум гӯем, сюжет бояд диққатҷалбкунанда, мароқангез ва ифодакунандаи манфиати ҳама ва ҳар як шахс бошад. Ин 3 хусусият бояд яқоя амал кунанд. Аз набудани яке аз инҳо сюжет ғайрикасбӣ мегардад.

Масалан, дар мактаби алоҳида нарасидани китоб. Сюжет дар ин мавзӯ хеле фаҳмо, диққатҷалбкунанда таҳия шудааст, аммо фақат мушкилии як мактаб. Яъне мушкилии ҳама мактабҳо не, манфиати ҳамаро ифода намекунад.

Ҳар як сюжет бояд чунон сохта шавад, ки ақалан ҷумлаи аввал ва охир дар хотири бинанда нақш бандад. Бояд лаҳзаҳои кадрҳо ҳамдигарро пурра карда, дар ҷойи зарурӣ истифода шаванд.

То ба имрӯз, мутаассифона, аксарият бинандаҳои Тоҷикистон ахбори муҳими ҷаҳониро тавассути каналҳои «ОРТ» ва «РТР»-и Русия тамошо мекунанд. Дар барномаи «Ахбор» ва «Навид»-и ТВТ ва «Сафина» ин сюжетҳо ноӯҳдабароёна айнан тарҷума ва бо планҳои такрор пушонда шуда, аз дигар каналҳо дер ба эфир дода мешаванд, ки аксаран аҳамияти таъҷилияти худро гум кардаанд. Бади кор дар он аст, ки ин сюжетҳоро журналистони телевизионҳои Русия ва дигар каналҳои хориҷӣ аз рӯйи мавқеъ ва идеологияи давлат, ҳизб ва мазҳаби худ таҳия намудаанд ва на ҳамеша ба мавқеъ, идеологияи давлат ва мазҳаби мо мувофиқ аст. Ана, ҳамин хел сюжетҳоро ба эфир додан, Худо медонад, ба манфиати кӣ ва ҷӣ натиҷа медиҳад?

Табиати телевизион ҳамчун яке аз воситаҳои муҳими ахбори омма матн-сухани зиёдро наметасандад. Махсусан, дар жанри хабари телевизионӣ. Бештар дидан ва камтар шунидан. Матн

барои пурра кардани навор, барои фаҳмонидани он ҳолатҳое, ки тариқи навор имкони нишон додан нест, дар ҳади камтарин бояд истифода гардад.

КАЛИДВОЖАҲО: жанри хабар, навигарӣ, матни хабар, баранда, андешаи шахсӣ, телевизион, навор.

А Д А Б И Ё Т

1. Васильева Л.К. Делаем новости. - М., 2003.- с. 23.
2. Деннис Э. Мэрилл Д. Беседа о масс-медиа. - М., 1997.- с. 205.
3. «Паём», 15.04.1997. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
4. «Паём», 19.12.2003. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
5. «Паём», 15.04.2005. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
6. Саъдуллоев А., Гулов С. Жанрҳои журналистикаи радио. – Душанбе. 2005. - с. 6.
7. «Паём», 05.12.2003. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
8. «Паём», 04.06.2005. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
9. Абдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. - М., 1994. - с. 162.
10. Нуралиев А. Жанрҳои ахбории матбуот. - Душанбе, 2004. - с. 11.
11. «Паём», 19.09.2005. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
12. «Паём», 15.09.2003. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
13. «Паём», 02.07.2004. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
14. «Паём», 26.10.2005. Бойғонии Телевизиони «Пойтахт».
15. Телевизионная журналистика. – М.: МГУ, «Высшая школа», 2002. – с. 176.
16. Зверева Н.В. Школа региональной тележурналиста. М., - 2004. – с. 143.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЖАНРА ИНФОРМАЦИИ НА ТЕЛЕВИДЕНИИ «ПОЙТАХТ»

З. Эшматов, З. Муминджонов

В данной статье говорится об особенностях использования жанра информации на телевидении «Пойтахт». Анализируются виды телевизионной информации и их профессиональное использование.

UTILIZATION OF NEWS (INFORMATION) GENRE ON “POITAKHT” TV

Z. Eshmatov, Z. Muminjonov

The article is about investigation of the news (information) genre and using of this genre on “Poitakht” TV.

ТАДЖИКСКИЕ FM-РАДИОСТАНЦИИ И ИХ ТИПОФОРМИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ

К. Комбаров

Российско-Таджикский (Славянский) университет

Разработкой типологии средств массовой информации занимались в исследованиях по теории журналистики ещё в 70-х годах XX века. В своих статьях и монографиях А.И.Акопов определил понятия типологии, типа, типологических признаков, также предложил и разработал три метода типологического исследования – историко-типологический, теоретико-типологический и социотипологический. Все эти теоретические исследования были выполнены для изучения печатной журналистики. Однако, сегодня они имеют значение для любого вида СМИ, что уже доказано многими исследователями телевидения, радио и интернет-журналистики.

Поэтому, взяв за основу общие теоретические положения типологии журналистики, мы трансформировали их в применении к таджикскому радиовещанию.

Для исследования современного состояния радиовещания типологический подход применяется в работах А. Садуллаева - С. Гулова [3] и А.В. Бубукина [4]. Типология радиопрограмм встречается в работах В.В. Смирнова [5] и А.А. Шереля [6].

Однако вопрос выделения и обоснования типологических признаков для радиовещания выходил за рамки всех вышеперечисленных работ. Поэтому в большинстве своём, предложенные признаки для классификации не обоснованы, градация неточна и не даёт полного представления о существующей системе радиовещания.

В настоящей статье, совершена попытка определения типологических признаков, характерных как для всей системы радиовещания, так и для отдельных групп таджикских FM-радиостанций.

Представляется необходимым разделить типологические признаки на три группы - типформирующие (типообразующие), вторичные (зависимые) и формальные (подчиненные) – их вполне можно принять и для радиовещания при типологическом анализе радиостанций [1;92]. Принимая в принципе эту терминологию, возникла и цель определения конкретных типологических признаков, присущих современному FM радиовещанию.

Анализ радиостанций по типформирующим признакам.

По определению А.И. Акопова «типформирующие (типообразующие) признаки – это основной вид типологических признаков, непосредственно влияющих на возникновение, развитие и трансформацию типа издания» [2:108]. К разряду типформирующих (типообразующих) признаков, мы относим те, которые соотносятся с социальными факторами, создающими предпосылки возникновения новых типов радиостанций. Это - цель радиостанции, аудитория, форма собственности. Типологические признаки являются характерными чертами, свойствами типа как модели. И поэтому было бы эффективным их применить в качестве признаков деления и дать классификацию объекта нашего исследования – таджикских FM радиостанций - по ним. Ведь если типологический признак – существенная характеристика издания, то и классификация по нему отразит сущностную классификацию. Начнём с классификации выдвинутых нами типформирующих признаков.

Классификация радиостанций по признаку «Цель радиостанции».

Цель радиостанции – это определяющий, коренной признак, с которого выстраивается вся концепция её вещания, формируется её структура, определяются внутренние и внешние взаимосвязи. Чётко обозначенные цели играют определяющую роль при формировании формы и содержания вещания радиостанции. Целевое назначение радиостанции, исходя из социального заказа на тот или другой тип радиостанции, определяется собственниками радиостанции: советом учредителей, редакторами, частным владельцем, советом директоров масс-медиа-объединений и др. Разумеется, каждый собственник при этом стремится через целевую установку реализовать собственные цели и интересы. Отсюда всё разнообразие целевого назначения радиостанций. Для анализа этого важного признака предстоит разобраться в его структуре, рассмотреть различные его составляющие и произвести соответствующую классификацию радиостанций по их преимущественному целевому назначению.

На практике чёткого, однозначного деления по цели не встречается, поэтому речь идёт именно о преобладающей в содержании и объёме вещания целевой установке.

Деление радиостанций по цели вещания выглядит так:

1. Радиостанции, ставящие перед собой преимущественно общественно-политические цели.

К этой группе относятся радиостанции, учредителями или спонсорами, финансистами которых являются какие-либо политические структуры либо политические силы, в том числе органы власти. Эту группу радиостанций можно разделить ещё на такие подгруппы, как официальные радиостанции, выражающие точку зрения тех или иных органов государственного управления, партийных объединений, политических движений, профсоюзов, т.д., нейтральные, радиостанции, тяготеющие к объективному освещению событий политической жизни общества и оппозиционные.

К группе официальных относится радио «Таджикистан» и «Садои Душанбе», являющиеся официальными государственными радиостанциями, вещающие в FM диапазоне. Оппозиционных радиостанций в сегменте таджикского FM вещания не наблюдается. А вот к нейтральным, с общественно-политическим уклоном можно отнести первую национальную независимую FM-радиостанцию, вещающую исключительно на таджикском языке - радиостанцию «Имруз».

2. Радиостанции, ставящие перед собой преимущественно коммерческие цели.

Эта группа радиостанций на сегодня является самой многочисленной. Связано это с тем, что радиовещание в настоящее время стало выгодным бизнесом и позволяет заработать капитал или способствует продвижению того или иного продукта, вида услуг и т. д. на рынке. Эту группу радиостанций также можно разделить на подгруппы: экономически самостоятельные, не имеющие других источников дохода кроме доходов от собственной деятельности (в основном производство и вещание рекламы и рекламных передач); корпоративные, принадлежащие коммерческим структурам, финансируемые ими, обеспечивающие их интересы в вещании.

Примером экономически самостоятельных таджикских FM радиостанций могут быть следующие: «AFM» и радио «Ватан». Корпоративные же радиостанции, это, прежде всего радиостанции входящие в различные медиа-холдинги: радиостанция «Asia-Plus» одноимённого медиахолдинга, а также радиостанции «Ориёно» и «Имруз», входящие в состав «Ориёно Медиа».

3. Радиостанции, ставящие перед собой преимущественно просветительские цели.

Эта группа не отличается многочисленностью, т.к. во всём мире сегодня крайне мало радиостанций, делающих своей целью просветительскую деятельность. Среди подгрупп необходимо

выделить культурологические (радиостанции, ведущие просветительскую деятельность в области общекультурных вопросов и вопросов искусства); образовательные (радиостанции, занимающиеся просветительской работой в области науки, ведущие образовательную работу); религиозные (радиостанции, занимающиеся просветительством в определенной области религии). Учитывая тот факт, что в таджикском радиобизнесе в общем не так много FM станций, основная цель имеющихся,— это, вне всякого сомнения, способы заработать деньги. В связи с этим, внедрение на рынок узконаправленных радиостанций, относящихся к данной группе, считается нецелесообразным и финансово невыгодным предприятием. Правда это не отменяет присутствия в сетях вещания столичных FM радиостанций специализированных программ, имеющих непосредственное отношение к образованию, религии, культуре.

Так например, в эфире радиостанции «Asia-Plus» периодически можно слышать культурную программу «Больше джаза», просветительские программы «Ваше право» и «Ваша позиция», образовательную «Поколение здоровья», и даже религиозную «Рамазан», выходящую в эфир во время великого поста.

4. Радиостанции, ставящие перед собой преимущественно информационные цели.

Высокий уровень потребности общества в оперативной и качественной информации актуализирует именно эту целевую направленность деятельности радиостанций, создаёт предпосылки для поиска новых концептуальных решений в новостном вещании. Следует установить градацию радиостанций в этой группе. Это информационные (работающие в режиме оперативного новостного вещания, дающие максимально полную картину событий в их развитии); информационно-аналитические (не только информирующие, но и выражающие и формирующие общественное мнение посредством аналитических программ); специализированные (дающие максимум информации в какой либо определенной области, например, спорте, автомобилизме, музыке, науке, технике и т.д.).

К информационным радиостанциям можно отнести: «Таджикистан» и «Имруз». Последняя является самым ярким примером в этой группе, так как это первая национальная независимая FM радиостанция, начавшая свою работу в августе 2007 года, и сделавшая весьма успешные попытки выдачи в эфир выпусков новостей каждые 15 минут. Чисто информационно-аналитических радиостанций в Таджикистане к настоящему моменту не наблюдается, а вот специализированная есть, и это «AFM» - исключительно музыкальное радио, создающее приятный фон для энергичной жизни в большом городе, своего рода первая «Easy Listening» радиостанция на таджикском рынке. Здесь только музыка и касающаяся её информация (чарты, хит-парады, музыкальные новости).

5. Радиостанции, реализующие преимущественно развлекательные цели.

Среди радиостанций этой целевой направленности выделяются такие подгруппы: музыкальные (специализирующиеся на музыкальном вещании и отдающие под это вещание практически всё время работы в эфире); разговорно-игровые (отдающие предпочтение развлекательным разговорным передачам, таким, как ток-шоу, розыгрыши, викторины, конкурсы, радиоигры); познавательные (в основе вещания которых передачи занимательного и познавательного характера).

Музыкальной радиостанцией, как уже было отмечено, является «AFM», специализирующаяся в основном на популярной западной музыке, востребованной во всём мире. Разговорно-игровые радиостанции встречаются в таджикском эфире чаще всего, но по цели они являются коммерческими или сочетающими коммерческую и развлекательную цели. К таковым можно отнести: «Asia-Plus», «Ориёно», «Ватан», «Садои Душанбе».

Практика радиовещания показывает, что собственники при создании концепции вещания разрабатывают целый комплекс целевых установок, которые определяют тактические и стратегические действия руководства и коллектива. Например, для реализации цели связанной с объективным информированием о политических событиях в стране, необходима экономическая самостоятельность, тогда слушатель будет доверять радиостанции. Значит одной из задач станет коммерческая деятельность. Или реализация коммерческой целевой установки может быть связана с развлекательной целью. Так что же тогда определяет место радиостанции в той или иной группе по рассмотренному типологическому признаку? Здесь, важно разделение на стратегическую цель и тактическую задачу. Стратегическая цель ложится в основу концепции вещания, тактические задачи определяют путь её достижения.

Обратимся к приведённым выше примерам. Если стратегической целью является объективное освещение политической жизни общества, то стратегической задачей становится сохранение экономической независимости от субъектов политики, а в идеале — экономическая самостоятельность. Если стратегическая цель — коммерческая деятельность, то тактическая задача — создание

развлекательного вещания. Таким образом, первая радиостанция будет отнесена к группе радиостанций, реализующих политические цели, а вторая – к группе, реализующих коммерческие цели. Очевидно, что все компоненты вещания должны соответствовать поставленной цели, от этого зависит компетентность и авторитетность радиостанции. Любое нарушение этого соответствия или компромисс могут стать разрушительными для целостности образа радиостанции в целевом отношении. Творческий поиск должен происходить в русле поставленной цели и быть направлен на её реализацию. Примером стабильности такого курса служат радиостанции, успешно работающие много лет без изменений своей целевой установки: «Таджикистан», «Asia-Plus», «Ватан» и др.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: FM-Радиостанции, типформирующие признаки, типологические признаки, компоненты вещания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акопов А.И. Периодические издания. Учебно-методическое пособие для студентов – журналистов. 2-е изд., доп. – Ростов-на-Дону: Издательство ООО МП «Книга», 1999.
2. Акопов А.И. Некоторые вопросы журналистики: история, теория, практика (публикации разных лет). – Ростов-на-Дону: ООО «Терра», НПК «Гэфест», 2002.
3. Садуллаев А. и Гулов С. Жанры радиожурналистики. – Душанбе: Издательство «Маориф», 1997. (На таджикском языке).
4. Бубукин А.В. Эфирные тайны. – Новосибирск: Издательство «FM-реклама», 2003.
5. Смирнов В.В. Формы вещания: Функции, типология, структура радиопрограмм. Учебное пособие для вузов / В.В. Смирнов. – М.: Аспект Пресс, 2002.
6. Шерель А.А. Организация эмоциональной среды радиосообщения. / Методологические проблемы изучения телевидения и радиовещания. Под. Ред. Э.Г. Багирова. – М.: Издательство Моск. Ун-та, 1981.

FM–РАДИОСТАНСИЯҲОИ ТОҶИҚ ВА НИШОНАҲОИ СОХТУ НАМУДҲОИ ОНҲО

К. Комбаров

Дар матолиби мазкур FM-радиостансияҳои тоҷик аз рӯи сохту намуд ва таҳияи барномаҳо ҷишон таҳлил карда мешаванд. Ҳамчунин вазъи радиостансияҳои муосир аз рӯи намудҳо ва сатҳи касбияти FM-радиостансияҳои пойтахт тадқиқ шудаанд.

THE TAJIK RADIOSTATION OF FM AND THEIR TYPEFORMING INDICATION

K. Kambarov

The article considers about tajik FM-radiostation about their typeforming indications. And also researches condition of modern broadcasting about the typological approach and classification of capital FM-radiostation of indications of main goals.

ТОЗААХБОР

НАҚШ ВА МАВҚЕИ ТЕСТ ВА САНЧИШҶОИ ТЕСТӢ ДАР НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛОТ

О. Каримзода, Р.Р. Мирзоев, М. Раҳмонқулов
Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон

Бо мақсади воридшавӣ ба фазои ягонаи таҳсилоти ҷаҳонӣ тибқи дастурҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва фармони Вазири Маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22.09.2004 таҳти №698 Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон (ДДТТ) ва Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон (ДТТ) ҳамчун мактабҳои олии таҷрибавӣ барои омодагӣ ва татбиқи низоми кредитии таҳсилот дар ҷараёни таълим муқаррар шудаанд.

Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ дар маҷлиси идона бахшада ба 60-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон зикр намуд: «Дар донишгоҳҳое, ки ба низоми нав гузаштаанд, сифати таълим ва сатҳи дониш нисбатан беҳтар аст. Мустақилияти донишҷӯён афзуда, устодон ҳам дар пайи ҷустуҷӯи усулҳои нави таълим ва адабиётҳои илмиву таълимии муосиранд. Низоми нав водор месозад, ки ҳам донишҷӯ ва ҳам устод ҳамеша дар ҷустуҷӯ бошанд ва ҳар чӣ бештар аз васоити таълимию методӣ ва технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионии муосир истифода намоянд. Бори дигар таъкид менамоем, ки гузаштан ба низоми нав яке аз ҳадафҳои асосии мо дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ мебошад». [1]

Гузашта аз ин, дар тайёр намудани мутахассисони баландхаттисос, таппаккул ва инкишофи донишу малакаи онҳо аз худ қардани санъати матни хаттии касбӣ нақши муҳиме мебошад. Матни хаттии касбӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини фаъолияти мактаби олии гузаштааст. Табиист, ки дар замони информатсионӣ аҳамияти шакли хаттии баёнқунии иттилоот меафзояд. Дар соҳаи таҳсилоти олии касбӣ назорати донишомӯзӣ, умуман таҳсилоти донишҷӯён дар шакли хаттӣ (тестӣ) ба вуҷуд оварда мешавад. Дар низоми кредитии таҳсилот дониши донишҷӯён ва дараҷаи азхудқунии онҳо, ки натиҷаи ниҳони таълими ҳар як фан аст, ба воситаи тестҳо муайян қарда мешавад, аз ҳамин сабаб нақш ва мавқеи тест дар ин низом баланд аст. [4]

Умуман оид ба тест ва санчишҳои тестӣ байни омӯзгорони мактабҳои олии ақидаи ягона вуҷуд надорад. Баъзе аз устодон дар он ақидаанд, ки тест ин саволҳо ё масъалаҳое бо як ҷавоби тайёр мебошад, ки ин ҷавобро шогирд бояд ёбад. Дигарон фикр мекунанд, ки тест як намуди бозии таълими асту ҳалос. Сеюминҳо мафҳуми тестро дар маънои маҳдуди санчиш, озмоиш ва тафтиш мебинанд. Дигар фикру ақидаҳо низ мавҷуданд.

Дар бисёр ҳолатҳо бо фаҳмиши оддии тест чун интихоби як ҷавоби дуруст аз байни якчанд ҷавобҳо вомехӯрем. Солҳои охир тест бо номи санчишот, имтиҳонот қабул шудааст. [6]

Дар Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон ҳанӯз дар соли аввали гузариш ба низоми кредитии таҳсилот (соли таҳсили 2005-06) дар давраи гузарондани санчишҳои фосилавии якум ва дуҷум

(Рейтингҳои 1 ва 2) ва имтиҳони ҷамбасти тестҳо васеъ истифода бурда шуданд. Маълум шуд, ки тарзи санҷиши тестҳо ба инкишофи зехнии донишҷӯён таъсири мусбате расонида метавонад.

Тестҳо аз ҷиҳати педагогӣ бо мақсади назорати шаффофӣ азхудкунии дониши донишҷӯён равона карда мешаванд. Тайёр намудани тест ва гузаронидани санҷиши тестӣ, пеш аз ҳама, аз омӯзгор масъулияти баландро талаб мекунад. Дар давраи тайёр кардани тест, дониш, маҳорату малака ва тасаввуроти омӯзгор мавқеи калонро ишғол менамояд. Заковати зехнӣ ва маданӣ, маҳорати эҷодии устод аҳамияти аввалиндарачае дорад.

Тестҳо ин назария ва амалияи методии омӯзгор мебошад. Дар зери мафҳуми тестҳои педагогӣ, ки яке аз назарияҳои методӣ ба шумор меравад, мо санҷишу имтиҳонот, мундариҷа ва мазмуни саволномаҳо, эътимодият ва асоснокӣ натиҷаи тафтишотро мефаҳмем.

Дар назарияи ҳар як тест мавқеи асосиро мафҳумҳо ишғол менамоянд. Тестҳои педагогӣ ин воситаи тақомули зехнӣ, маълумот ва таълим, мусоидаткунандаи фаъолнокии омӯзиш, баландбардории донишомӯзии донишҷӯён ва баландбардории босамари ҷараёни таълим мебошад.

Дар раванди таълим тестҳои педагогӣ мавқеи асосиро мебозанд. Вай инчунин дигар воситаҳои таълимӣ ба монанди савол, супориш, вазифаи таълимие, ки асосан ба ҷараёни таълим хосанд, фаро мегирад.

Тестҳои педагогӣ вазифаи таълимӣ ва назоратиро иҷро менамоянд. **Вазифаи таълимӣ** ривочи донишҳои инфиродӣ, азхудкунии маводи таълимӣ, худинкишофёбии донишҷӯёнро дар бар мегирад. **Вазифаи назоратӣ** тавассути омӯзгорон ва мутахассисони шӯъбаҳои назоратӣ баъди ҳар як санҷишҳои фосилавии яқум ва дуҷум (Рейтингҳои 1 ва 2) ва имтиҳони ҷамбасти дар ҳар як нимсола баҳри ташхиси дараҷаю таркиби азхудкунӣ ба вучуд оварда мешавад. [3]

Мафҳуми вазифаи педагогӣ (таълимӣ) ҳамчун воситаи тақмили зехнӣ, маълумот ва таълим, мусоидаткунандаи фаъолнокии омӯзиш, баландбардории самараноки фаъолияти педагогӣ, муайян карда мешавад. Ҳамин тавр, дар низоми кредитии таҳсилот мафҳуми тест яке аз ҷабҳаҳои асосии таҳсилот ба ҳисоб меравад.

Намудҳои гуногуни тест мавҷуданд, аммо дар Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон асосан тестҳои омехта дар баҳодихӣ ба дараҷаи донишазхудкунии донишҷӯён истифода бурда мешаванд, ки алақай афзалияти худро нисбат ба тестҳои муқаррарӣ нишон дод. **Тестҳои омехта** тестҳое мебошанд, ки аз саволҳои тестӣ, ки ҷавобҳои интихобӣ доранд ва саволҳое, ки донишҷӯён бояд ҷавоби хаттӣ нависанд, иборатанд. Чунин тестҳо боз баъзе масъалаҳои иқтисодиро низ, ки ҳалли математикиро талаб мекунанд ва ҳикояҷаҳои хурдро (аз фанҳои забони англисӣ ва забони русӣ) дар бар мегирад. Тестҳои омехта чун қоида аз 10 савол, ки аз онҳо 3-4 саволе, ки ҷавоби хаттӣ металабанд ва 6-7 саволҳои тестӣ иборатанд. Муайян кардани таносуби саволҳои хаттӣ ва саволҳои тестӣ аз малакаю маҳорат ва донишу таҷрибаи устод вобаста аст.

Дар вақти тайёр намудани тестҳои омехта ва аз рӯи он гузаронидани санҷишу имтиҳонот бояд чунин принципҳо риоя карда шаванд:

Яқум, мувофиқат намудани тестҳо бо мавзӯҳои барномаҳои таълимӣ (SYLLABUS). Дар ҷавобҳои хаттӣ донишҷӯён бояд мазмуну мундариҷа ва маводҳои мавзӯҳои омӯхташударо инъикос карда тавонанд.

Дуҷум, системаҳои тестҳои омехта. Гузоштани саволҳо дар тест аз рӯи услуби аз осон ба мураккаб ҷараён гирафтан. Саволҳо бояд ҳама вақт мазмуни пурраи тестро инъикос намоянд. Дар тест бештар мавзӯҳои интихоб карда шаванд, ки ҷавоби онҳо таҳлилро талаб карда донишҷӯёнро барои мустақилона фикрронӣ водор созад [2]. Ҷавоб ба чунин тестҳо аз донишҷӯ дониши сахт, ҷаҳонбинии васеъ ва маҳорати баландро талаб менамояд. Мисол аз фанни «Макроиктисодиёт» талаб карда, мешавад, ки донишҷӯ фарқи байни нишондиҳандаи Маҷмуи маҳсулоти миллӣ (МММ), маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва даромади миллӣ (ДМ)-ро муайян карда тавонад.

Инро ба тариқи: Фарқи байни МММ, ММД ва ДМ-ро нишон диҳед, савол гузоштан мумкин, аммо чунин саволгузори фикрронии аниқи донишҷӯро муайян карда наметавонад. Савол бояд ба чунин тарз гузошта шавад: Дар омили байниҳалқӣ бисёртар се нишондиҳандаи макроиктисодӣ паҳн гаштаанд: маҷмуи маҳсулоти миллӣ (МММ), маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва даромади миллӣ (ДМ). Фарқи байни ин нишондиҳандаҳоро муайян намоед? Чунин тарзи саволгузори имконият медиҳад, ки донишҷӯ донад:

А) дар ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон чунин нишондиҳандаҳо вучуд доранд, яъне онҳо нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ дар ҷаҳон эътироф гардида мебошанд;

Б) водор месозад, ки донишҷӯ мавзӯи омӯхташро ба осонӣ ба ёд орад;

В) аз ӯ (донишҷӯ) ҷи талаб карда мешавад, ба осонӣ фаҳмад.

Сеҷум, алоқамандии мундариҷа ва таркиби тест. Устодро лозим аст, ки дар баробари мундариҷаи саволгузори тестӣ ба ҷавобҳои он низ аҳамияти ҷиддӣ диҳад. Аз ҷавобҳое, ки дар

саволҳои тестӣ ҷой дода мешаванд, як ҷавоб бояд дуруст, чор ҷавоби дигар аз 75% то 80% ба ҷавоби дуруст бояд наздик бошанд. Ин намуди интиҳоби ҷавобҳо донишҷӯёнро маҷбур месозад, ки мустақилона ва мантиқан фикр ронанд. Масалан: аз фанни забони англисӣ: Тарҷумаи дурусти ҷумлаи зеринро ёбед?

Karimov works at the trade delegation.

- А) Каримов кор мекунад дар намояндагии савдо.
- Б) Каримов дар намояндагии савдо кор мекунад
- В) Каримов дар намояндагии савдо кор мекунад?
- Г) Каримов мекунад кор дар намояндагии савдо
- Д) Дар намояндагии савдо Каримов кор мекунад.

Чорум, мазмуннокии саволҳои тестӣ. Дар тест мавзӯёҳое бояд ҷой дода шаванд, ки ҷавоби онҳо бо далелҳо ибтидор карда шаванд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ҷавоб ба саволҳои тестӣ донишҷӯён бо ду намуд ҷавоб мегардонанд:

- а). ҷавобҳои аниқ таҳлилшуда, ки бо далелҳо оварда шудаанд ва мантиқан дурустанд;
- Б) ҷавобҳои ғайриинтиҳобӣ, тасодуфан баён карда шуданд.

Панҷум, алоқамандии мундариҷаи тест ва санҷиши он.

Дар низоми кредитии таҳсилот дар ҳар як нимсола дар ҳафтаҳои 7-ум ва 14-ум санҷишҳои фосилавии якҷум ва дуҷум (Рейтингҳои 1 ва 2) ва дар ҳафтаҳои 17-19 имтиҳони ҷамъбасти гузаронида мешавад. Аз рӯи таҷрибаи андӯхташуда дар ДДТТ миқдори саволномаҳои тестӣ дар санҷиши фосилавии якҷум ва дуҷум на зиёда аз даҳ саволро дар бар гирифта метавонад, зеро санҷишҳои фосилавӣ дар дарсҳои КМРУ (қори мустақилона бо роҳбарии устод) гузаронида мешавад, ки давомнокии он 50 дақиқаро ташкил медиҳад. Аз 10 саволи гузошташуда чор савол ҷавоби хаттиро талаб мекунад, ки аз 40 то 50%, шаш саволи дигар аз 50% то 60% ҷавобҳоро дар бар мегирад. Балҳо (ҳолҳо)-е, ки ба ҷавоби саволҳо гузошта мешаванд бояд аз мураккабии савол вобаста бошанд. Мисол, аз фанни «Математикаи олий» аз 10 саволи гузошташуда чор савол ҷавоби хаттиро талаб менамояд ва ба ҳар як ҷавоби дуруст 13 балл (тест) гузошта мешавад, саволҳои тестӣ шашто тест ба ҳар як ҷавоби дуруст 8 балл (тест) гузошта мешавад, яъне ҷамъулҷамъ 100 балл ($13 * 4 + 6 * 8 = 100$). Дар ин ҳолат як балл (тест) ба як фоиз баробар мешавад. [5]

Дар имтиҳони ҷамъбасти, ки он се соати академӣ (50 дақиқа * 3) давом мекунад, вариантҳои тестӣ аз 20 савол иборатанд. Дар ин ҳо миқдори саволҳои хаттӣ то ҳашт ва миқдори саволҳои тестӣ то 12 мерасад. Баллгузори (ҳолгузори) аз рӯи нишондоди боло ҷараён мегирад.

Шашум, характери объективона доштани баҳогузори ба ҷавобҳои тестӣ. Маълум аст, ки ба саволҳои хаттӣ донишҷӯён ҷавобҳои яхела намендиҳанд. Баъзан ҷавобҳо пурра, мазмуннок, вале дар бисёр маврид дуруст бошад ҳам, мазмунаш нопурра аст. Омӯзгорро лозим аст, ки ба ҷавоби саҳеҳ ва дуруст миқдори максималии балл (тест)-ро гузарад, ба ҷавобҳои нопурра бошад, камтар аз миқдори балл (тест)-и максималӣ баҳогузори кунанд. Мақсад, ба ҷавобҳои гуногун яхела баҳогузори карда нашавад. Дар мавриди ҷавоби нодуруст ба саволҳои тестӣ донишҷӯ балл (тест) намегирад.

Ҳафтум, вариантсозӣ дар тестҳои омехта. Дар тартиб додани саволномаҳои тестӣ ва гузаронидани санҷишҳои фосилавӣ имтиҳоноти ҷамъбасти миқдори вариантҳои тестӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Дар ибтидои давраи гузариш ба низоми кредитии таҳсилот саволномаҳои тестӣ аз 3-4 вариант иборат буданд. Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки дар гуруҳе, ки то 25 нафар донишҷӯён таҳсил менамоянд, ба 7-8 донишҷӯ як варианти тестӣ рост меояд ва ин имконият медиҳад, ки донишҷӯён аз ҳамдигар рӯйбардор кунанд. Баъд, омӯзгорон аз 20 то 25 варианти тестӣ тартиб меодагӣ шуданд, ки ба ҳар як донишҷӯ як вариант рост омада, шаффофияти баҳогузори аз байн рафт.

Дар ду соли охир дар донишгоҳ саволномаҳои тестӣ аз 8-10 вариант иборат шуд, ки ба ҳар 2-3 донишҷӯёни гуруҳи академӣ як вариант рост меояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки ин миқдори вариантҳои тестӣ дар ҳар як гуруҳ тарқиқ бехтарин мебошад.

Принсипи ҳаштум, шаффофияти баҳогузори дар имтиҳони ҷамъбасти. Дар қабули санҷишҳои фосилавии якҷум ва дуҷум (Рейтингҳои 1 ва 2) баҳогузори ба ҷавобҳои донишҷӯён масъулияти устодро боз ҳам зиёд менамояд.

Дар варақаҳои санҷиши рейтингҳои 1 ва 2 ному насаби донишҷӯ нишон дода мешавад. Намуна:

Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон

Кафедраи _____

Фан _____

Факулта _____

Курс _____ Ихтисос, гуруҳ _____

Ному насаби донишчӯ _____

Вале, дар имтиҳони чамъбасти, бо пешниҳоди департаменти таълим ва фармони ректори донишгоҳ комиссияи назоратии қабули имтиҳонот иборат аз се нафар барои ҳар як ғуруҳи академӣ таъсис дода мешавад. Барои ҳамин дар вариантҳои тести имтиҳони чамъбасти ба ҷои ному насаби донишчӯ рамз гузошта мешавад ва устод ба кӣ баҳо гузоштанашро наметонад (на бояд донад).
Намуна:

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Кафедраи _____

Фан _____

Факулта _____

Рамз _____

Ҳайати комиссия баробари ба охир расидани имтиҳон ба вариантҳои тести рамз гузошта, онҳоро ба устод месупорад. Санчиши саволномаҳои тести дар ҳузури мудири кафедра ё як-ду нафар аъзои кафедра гузаронида мешавад. Аз он сабаб, ки дар вақти санчиш устод варианти ё ин ё он донишчӯ буданашро муайян карда наметавонад, ин шаффофияти қабули имтиҳон ва баҳогузориро боз ҳам равшантар менамояд.

Хулоса, дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон дар самти тарбия ва ба воя расонидани мутахассисони болаёқат вобаста ба талаботи замон қадамҳои устувор гузошта мешавад. Яке аз шаклҳои эътирофгардидаи таҳсилот тайёр намудан ва муайян намудани дараҷаи донишомӯзии мутахассисони оянда-санчишҳои тести мебошанд. Албатта, таҷрибаи тартиб додани тестҳо ва гузаронидани санчишу имтиҳоноти тести боз ҳам такмил меёбад. Дар донишқадамо донишгоҳҳои мамлакат таҷрибаи пешқадам андӯхта мешавад. Паҳн намудан ва истифодаи он сатҳи донишомӯзиро дар мактабҳои олии кишварамон боз ҳам баланд мебардорад.

КАЛИДВОЖАҲО: тест, санчишҳои тести, низоми кредитии таҳсил, тестҳои педагогӣ, шаклҳои эътирофгардидаи таҳсилот.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Ободии Тоҷикистон аз заҳмати омӯзгор аст. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷлиси идона бахшида ба 60-солагии Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон. «Омӯзгор», 31 октябри 2008.
2. Аванесов В.С. Композиция тестовых заданий. М.: Адепт, 1998.
3. Организация тестового контроля: Учебно-методическое пособие / Автор-составитель Н.В. Кузьмина, М.С. Чванова, В.В. Зубец. Тамбов: Изд-во ТГУ, 1998.
4. Полат У.С. Дистанционное образование: организационный и педагогический аспекты // Информатика и образование. 1996. №3.
5. Сангинов Н.С., Салимов Н. С. Низоми кредитии таҳсилот (Дастури таълимию методӣ барои мактабҳои олии). Душанбе, «Ирфон», 2005.
6. Сангинов Н.С., Рахимов Ф.К., Шоев Н.Н., Салимов Н. С. Методические рекомендации по разработке учебно-методических комплексов по специальностям и дисциплинам (пособие для вузов) Душанбе, 2007.

РОЛЬ И МЕСТО ТЕСТА И ТЕСТОВЫХ ЗАЧЕТОВ В КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

О.Каримзода, Р.Р.Мирзоев, М.Рахмонкулов

В статье авторы выделили основные принципы подготовки комбинированных тестов, а также охарактеризовали особенности методов проведения непрерывных и итоговых экзаменов. К основным принципам относятся:

- соответствие тестов темам учебных программ (SYLLABUS);
- систематичность комбинированных тестов;
- взаимосвязь содержания и структуры теста;
- содержательность тестовых вопросов;
- взаимосвязь содержания теста и его проверки;
- объективный характер оценок и их соответствие ответам тестов;
- вариантность комбинированных тестов;
- прозрачность проведения итоговых экзаменов.

Вышеперечисленные принципы показывают: пути подготовки комбинированных тестов, проведения непрерывных и итоговых экзаменов, повышения ответственности преподавателей и учебного департамента университета в проведении рейтингов, а также постепенность их усложнения.

Авторы указывают на то, что в условиях кредитной системы образования тестирование является признанной формой обучения в тоже время позволяющее оценить степень подготовленности молодых специалистов.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE TEST AND TESTING IN CREDIT SYSTEM OF EDUCATION

O. Karinzoda, R.R. Mirzoev, M. Rahmonkulov

The authors described the main principals of preparation of combined tests and the methods of conducting the grade tests and exams:

- conformity of the tests to the themes of educational programmers (SYLLABUS).
- systematic of combined tests;
- junction of the contents and structure of the tests;
- the contents of testing questions and tasks;
- junction of the content of the test and it's checking;
- objective character of the marks and their conformity to the answers;
- variants of combined tests;
- transparency conducting of summering exams;

The above named principals show the ways of preparing combined tests conducting of grade tests and exams, raising the responsibility of the teachers and administration of the University in conducting tests and exams and complicating of them step by step.

The authors point that testing is the main exponent level of estimating the knowledge of future specialists.

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОН

ПАЙВАНДАКИ <u>ЧУНКИ</u> ВА ВАЗИФАҶОИ ОН ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ» <i>М.Н. Қосимова</i>	3
ФЕЪЛҶОИ ҲАРАКАТ ДАР «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРАҲМОНИ ҚОМӢ <i>Ж. Гулназарова</i>	10
БОРИКАНДЕШӢ ВА МАЪНИСОЗИҶОИ АНВАРӢ <i>Ш.И. Ҳайтова</i>	18
ИХТИСОРШАВИИ ВОҶИДҶОИ ЗАБОНИ <i>М. Аюбова, С. Қурбонов</i>	23
ТАЪБИРОТУ ИФОДАҶОИ ҚУРЪОНИ ДАР ОСОРИ НАСРИИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ <i>М. Насруллоев</i>	28
КОРБАСТИ ГИДРОНИМҶО ДАР АСАРИ «ТАЪРИХИ ҲУМОЮН»-И ГУЛШАНИ <i>Д. Ҳомидов</i>	31
МУРОДИФОТИ УНСУРҶОИ ШАКЛСОЗИ ФЕЪЛИ ДАР «ГУЛИСТОН»-И САЪДИ <i>З.А. Назарова</i>	35
ИСТИЛОҶИ «СИҒА» ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ЭЪРОБИ ФЕЪЛИ АРАБИ <i>Т.Якубов</i>	38
СОҲТОРИ ГРАММАТИКИИ НАВВОЖАҶОИ ИСМӢ (АЗ РӢИ МАВОДИ МАТБУОТИ ДАВРИИ СОЛҶОИ 90-УМИ САДАИ XX) <i>М.О. Музофиршоев</i>	42
БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҶОИ КАЛИМАҶОИ ИҚТИБОСИИ АРАБИИ АШЪОРИ ТУҒРАЛ <i>С. Расулов</i>	47
ФЕЪЛҶОИ МАРБУТ БА ФАЪОЛИЯТИ РӢҶӢ ДАР «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРАҲМОНИ ҚОМӢ	

<i>Ж. Гулназарова</i>	51
ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР РИСОЛАИ «САД ПАНД»-И УБАЙДИ ЗОКОНӢ <i>М.Н. Насруллоев</i>	57
ИСТИЛОҲҲОИ АЛ-МОЗӢ ВА АЛ-МУЗОРЕӢ ДАР ГРАММАТИКАИ ТОҶИКУ АРАБ <i>Т. Якубов</i>	62
...	
ВОСИТАҲОИ ТАСВИРИ БАДЕӢ ДАР ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ТАШБЕҲӢ (ВФТ) <i>А. Дустов</i>	65
ФУНКЦИЯ И СЕМАНТИКА ПЕРФЕКТНЫХ ФОРМ ПРИЧАСТИЯ I И ИХ ТАДЖИКСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ <i>Р. Ибрагимова</i>	68
НОМИ ҲАЙВОНОТ ВА ПАРРАНДАҲО ДАР ЛАҲҶАИ ТОҶИКОНИ КОНИБОДОМ <i>Р. И. Сангинова</i>	74
КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ОМОНИМӢ ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВИӢ»-И РУМӢ <i>М. Аҳмадова</i>	77
ИСТИЛОҲ ВОЖАҲОИ ИФОДАГАРИ ГУНОҲУ ҶАЗО ДАР «АВЕСТО» <i>Т.С. Шокиров</i>	84
ИСТИФОДАИ СИЛСИЛАИ СИНОНИМӢ ДАР АШӢОРИ ТУҒРАЛ <i>С. Расулов</i>	91
К ВОПРОСУ ОБ ИНХОАТИВНЫХ АНАЛИТИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ С СЕМОЙ НАЧИНАТЕЛЬНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ <i>И.Ю. Нематова</i>	95
ВЫРАЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ ЕДИНИЧНОСТИ В СУБСТАНТИВИРОВАННЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА <i>Л.Ш. Мальхина</i>	99
ЗНАЧЕНИЕ НОВЫХ ДАННЫХ ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦИИ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛОВ ЗНАНИЯ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ В КОНТЕКСТУАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ РАЗЛИЧНЫХ УРОВНЕЙ <i>С.М. Агамова</i>	102
ПРЕФИКСОИДНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ <i>М.Х. Муродбекова</i>	106
АГАР САҲЕҲ БОШАД, БИПАЗИРЕМ <i>М.И. Ғозиев</i>	109
ВАРИАНТНОСТЬ И ТАВТОЛОГИЯ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЛИТЕРАТУРНУЮ НОРМУ ЯЗЫКА <i>Р. Хидиров</i>	113
МУТАЗОД ВА КОРБАСТИ ОН ДАР НАЗМИ ЛОИҚ ШЕРАЛӢ	

<i>Г.Махкамова</i>	116
ҚАЛОЛУДДИН АС-СУЮТЇ МУҲАҚҚИҚИ ЗАБОНШИНОСИИ АРАБ <i>А. Насотов</i>	119
КОРБУРДИ ГУРҲУҶЕ АЗ ВОЖАҲОИ ТОҶИҚИ БА МАЪНИИ АСЛИАШ ДАР «ФУТУВВАТНОМАИ СУЛТОНЇ»-И ҲУСАЙН ВОИЗИ КОШИФЇ <i>У. Саъдуллоев</i>	122
ИСТИҚЛОЛ ВА ЭҶЌИ ВОЖАҲО <i>Х. Табаров</i>	127
РУССКИЕ ОПТАТИВНЫЕ ИНФИНИТИВНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ИСПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ <i>Ху Хун</i> <i>ТАО</i>	132
МАЪНО ВА МАВҚЕИ ВОЖАҲОИ ФОРСЇ-ТОҶИҚИ ДАР ҚАСИДАҲОИ АНВАРИ <i>Рашид</i> <i>Курмонч</i>	137
ЗНАЧЕНИЯ «СЫН», «ДОЧЬ» И ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ <i>Х.Х. Эгамназаров</i>	141
БЕЗЭКВИВАЛЕНТНАЯ ЛЕКСИКА РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ЭЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛЬНО-СПЕЦИФИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ <i>Т.М. Хамидова</i>	143
ТАФОВУТИ «ТАРБИЯ» АЗ «ТАРБИЯТ» <i>М.И. Ғозиев</i>	146
А Д А Б И Ё Т	
МУҲАММАД ИҚБОЛ АЗ НАЗАРИ ДОКТОР ВИҚОР АҲМАД РИЗВИ <i>Ҳ.Р. Раҷабов</i>	149
БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ҒАЗАЛ ДАР ШЕЪРИ ПАС АЗ ИНҚИЛОБИ МАШРУТА <i>А. Расулов</i>	152
ХУСУСИЯТИ АСЛИИ САБКИ СУХАНИ НОСИРИ БУХОРОИ <i>Р. Исрофилниё</i>	155
СУВАРИ НАБОТОТ ВА ҶИРМҲОИ ОСМОНЇ АЗ ДИДГОҲИ МАВЛОНО <i>Салими Хатлонӣ</i>	159
ВОСИТАҲОИ ТАСВИР ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ ҲАҚВИ <i>М. Муродов</i>	162
ТАРКИБ, ТАРТИБ ВА ТАМИЗИ ДЕБОЧАҲОИ “ЭЪҶОЗИ ХУСРАВИ” <i>Мисбӯҳиддини Нарзикул</i>	165
НАШРИ «ЁДДОШТҲО»-И С.АЙНИ БО ПАЖҲУҲИШИ САИДИИ СИРҶОНЇ <i>М. Сайфуллоева</i>	170
СИМОИ МАВЛОНО ЯЪҚУБИ ЧАРХИ ДАР «РАШАҲОТИ АЙНУЛҲАЁТ»-И	

ФАХРИДДИН АЛИИ САФӢ <i>Б. Сайфиддинов</i>	174
СИМОИ ЗАН ДАР НАСРИ РИВОЯТИИ ФОРСУ-ТОҶИК <i>Г. Шарофова</i>	180
ДОСТОНҲОИ ОМИЁНА ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ ВА ТАБАҚАБАНДИИ ОНҲО <i>М. Қодирова</i>	185
АНДЕШАЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ ЗИНДАГИНОМАИ ФИТРАТ <i>П. Гулмуродзода</i>	190
КОРНОМАИ БАҲРОМ ДАР «ШОҲНОМА» <i>М. Қодирова</i>	197
МАВҚЕИ ҒАЗАЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ ОСАФӢ <i>С. Назарова</i>	204
ХУСУСИЯТҲОИ ҶОЯВӢ ВА МУНДАРИҶАВИИ МАСНАВИИ «АНИСУЛОРИФИН»-И ҚОСИМИ АНВОР <i>Ш. Тоҷибоев</i>	207
МАВЗӢИ ИШҚУ МУҲАББАТ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР ДОСТОНҲОИ ИШҚИИ РОМАНТИКӢ <i>С. Махкамов</i>	212
СИМОИ ЗАН ДАР «ИСКАНДАРНОМА»-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ <i>Р. Ёрова</i>	218
ФАҲРИ ХАРАВИ И ЕГО «ХАФТ КИШВАР» <i>С. Ализода</i>	223
ҚИТЪА ДАР ЭҶОДИЁТИ ОСАФӢ <i>С. Назарова, П. Ниёзов</i>	226
МАЗМУНУ МУНДАРИҶАИ ҚАСОИДИ УРФӢ <i>Р. Аминҷонова</i>	229
ҶАНБАИ ИҶТИМОӢ ВА АНВОИ ШЕЪР <i>С. Ҳакимова</i>	232
НАЗАРИ АЛИИ САФӢ БА ТАРИҚАТИ НАҚШБАНДИЯ <i>Б. Сайфиддинов</i>	236
ДОСТОНИ МӢСО (А) ДАР «ТАФСИРИ НАСАФӢ» <i>И. Раҳимов</i>	241
САҲМИ ЛОИҚ ДАР ТАРҶУМАИ АШЪОРИ ГУТЕ <i>М. Қарахонов</i>	245
ҶОДУИИ СИЁҲ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ	

Ноохиди Юсуфзоди
Учонӣ..... 250

РАҲШ – АСПИ МАЪРУФИ РУСТАМ ДАР «ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ
Мустафо Бобохонӣ..... 253

НАЗАРЕ БА НАСРИ ҚИЛОНИ БОНУ
М.
Амиршоева..... 256

ҚАРНИ БИСТ, ШЕЪРИ ФОРСӢ АЗ РАНҒЕ ДИГАР
Муҳаммади
Байронвандӣ..... 259

УСУЛҶОИ ШАРҶИ АҲВОЛУ ОСОР ДАР «РАШАҶОТУ АЙНИЛҶАЁТ»
М.Неъматов 261

ЯКЕ АЗ ОМИЛҶОИ ЗУҶУРИ НАСРИ РЕАЛИСТИИ ТОҶИКӢ
Ш. Солеҳов..... 268

ЖУРНАЛИСТИКА

ПУЛҶОИ ИРТИБОТИИ ҒӢЯНДА
Ризо Ҷодӣ 271

МАВҶЕИ РЕПОРТАЖ ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ ҚАМӢЯТИИ «ПОЙТАХТ»
З. Муъминҷонов 273

ТАШАККУЛ ВА ТАНАЗЗУЛИ НАШРИЯИ ЭКОЛОГИИ «НАВРӢЗИ ВАТАН»
Ҷ. Яқубов 277

ГУЗОРИШИ ХАБАРӢ ДАР ТЕЛЕВИЗИОН
Марям Олидой..... 280

ИСТИФОДАИ ЖАНРИ ХАБАР ДАР ТЕЛЕВИЗИОНИ «ПОЙТАХТ»
З. Эшматов, З.
Муъминҷонов..... 283

ТАДЖИКСКИЕ FM-РАДИОСТАНЦИИ И ИХ ТИПОФОРМИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ
К.
Комбаров..... 288

Т О З А А Х Б О Р

НАҚШ ВА МАВҶЕИ ТЕСТ ВА САНҚИШҶОИ ТЕСТӢ ДАР НИЗОМИ
КРЕДИТИИ ТАҶСИЛОТ
О.Каримзода, Р.Р.Мирзоев, М.Раҳмонқулов 292

МУНДАРИҶА..... 296

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи приводятся ключевые слова (до 10 слов).

Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например [1]. Список литературы приводится общим списком после ключевых слов (под заголовком «литература») в порядке упоминания в тексте.

3. К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в конце статьи после списка использованной литературы.

4. Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

5. Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Масъули чоп: **М. Ибодова**
Мухаррирон: **И. Ҳакимова, М. Муродов**
Хуруфчини компютерӣ: **Д. Назарова**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редакторы: **И. Хакимова, М. Муродов**
Компьютерный набор: **Д. Назарова**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Редакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 37
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 37
Тел: 227-74-41 *E-mail: vestnik - tnrf@mail.kf*

Ба чоп 18.05. 2009 таҳвил шуд. Қоғаз аз чопи офсет.
Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 18,8.